Ömer Demircan

İLETİŞİM
ve
DİL DEVRİMİ

İletişim, diller, Türkçe,
tarihsel süreç, kitle iletişimi, devlet-dili,
halkın dili, eğitim, öğretim-dili, yabancıdil,
çeviri, dilde değişim, *Dil Devrimi*, engeller,
sözcük yapımı, terim çevirisi,
yeni sorunlar, küreselleşme,
dilsizleşme

Köy Enstitüleri 'nin
60. kuruluş yıldönümünde
(17 Nisan 1940): **bu kurumları yaratan yöneticiler, eğitimciler, öğretmenler ile öğrencilerin** (s.151-) **anısına.**

İLETİŞİM

ve

DİL DEVRİMİ

İletişim, diller, Türkçe, tarihsel süreç, kitle iletişimi,devlet-dili, halkın dili, eğitim, öğretim-dili, yabancıdil, çeviri, dilde değişim, *Dil Devrimi*, engeller, sözcük yapımı, terim çevirisi, yeni sorunlar, küreselleşme, dilsizleşme.

Ömer Demircan

Yazarın Öteki Kitapları:

1977 ***Türkiye Türkçesinde Kök - Ek Bileşmeleri*** ,TDK ,126 s.
1979 ***Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni,*** TDK y. 139 s.
1980 ***Yabancıdil Öğretimi Açısından İngilizce'nin Vurgulama Düzeni,***
İstanbul Ü., Y.D.Y.O., y. no: 4, 210 s.
1988 ***Dünden Bugüne Türkiye'de Yabancı Dil,*** Remzi y. 203 s.
1990 ***Yabancıdil Öğretim Yöntemleri,*** Ekin y. İstanbul , 336 s.
1996 ***Türkçenin Sesdizimi*** , Der y.1996, 206 s.
(Dil Derneği 1997 *Ömer Asım Aksoy* Bilim Ödülü)

Bu kitabın yayın hakkı yazara aittir. Tümü ya da bir bölümü yazarından izin alınmaksızın hiçbir biçimde çoğaltılamaz, basılıp yayınlanamaz.

© Ömer Demircan

Basım ve cilt: *Yaylım Matbaası,*
Çatalçeşme Sok. No:26, Cağaloğlu, İstanbul.
(0212) 519 33 04 / 544 13 41

Yaylım Yayıncılık
Yayın no: 54
Birinci baskı : Nisan 2000

ISBN 975-7058-07-6

Önsöz

Bu metin **Dil Devrimi**'nin öncesinde sonrasında yalnızca dilsel olan yanlarını anlatıyor; kesinlikle, *Türk Dil Kurumu*'nun bir tarihi olarak okun mamalıdır; yazarken öyle bir amaç güdülmemiştir. Dilbilime de pek yakın durulmamış, Devrim'e amaçları çerçevesinde bakılmıştır. 1932-1982 döne mi çalışmalarının hemen hepsi 1970'ten bu yana okunmuş, izlenmiştir. Yıllar önce *'Dil Devrimi'* adıyla yazılmış olan bu metin, 1993'ten sonra ye niden ele alınmış; toplum ile Türkçe ilişkilerine bu kez '*iletişim*' açısından bakılmıştır.

Kitabın bölümleri 1.**İletişim**, 2.**Cumhuriyet Öncesinde Türkçe** 3. **Cumhuriyet Döneminde Türkçe**, 4.**Özleştirme** 5.**XXI. Yüzyılda Türkçe** olarak ayrıldı. Kaynak göndermeleri metin içinde, ek bilgiler ise dipnotlarda sunuldu. Okur isterse, dipnotlara bakmadan yalnızca ana metni okuyarak da ilerleyebilir. ( ) içinde yapılan çapraz göndermelerden metin içindeki gerekli bilgilere ulaşılabilir. Tabloların bir dizini s.vi'da verilmiştir.

Dil Devrimi süreci ve 1950 sonrası görüşler, tartışmalar *Ömer Asım Aksoy, Emin Özdemir, Cevdet. Kudret, Tahsin Yücel*'den; aydınlanma açısın dan yorumlar *Ataç, Eyüboğlu, Bedia Akarsu, Zeynep Korkmaz, Şerafettin Tu ran, Berke Vardar*'dan; ekinsel değişim ve bildirişim ilişkileri *Doğan Aksan, Özcan Başkan* ve *Aydın Köksal*'dan okunabilir. Dil Devrimine karşı görüşler ise, "Türk Dili İçin I-V" ile Tercüman gazetesinin "*Yaşayan Türkçe*" derle melerinde toplanmıştır.

1977 yılında İ.Ü. *Yabancı Diller Yüksek Okulu* İngilizce Öğretmenli ği Bölümüne geçmekten başlıca amacım İstanbul'un sunduğu kitaplık olanak larından yararlanmak ve bir Dilbilim Bölümünün açılmasına katkıda bulun maktı. O sıralarda okulda önemli sayıda Türk Dil Kurumu üyesi ve çevirmen dilciler ders veriyorlardı: *Prof. Dr. Özcan Başkan, Prof. Dr. Tahsin Yücel, Prof. Dr. Akşit Göktürk, Prof. Dr. Berke Vardar, Prof. Dr. Şara Sayın, Yurdanur Salman, Mehmet Rıfat (Güzelşen), Ahmet Cemal*. O karışık dönem 1980'e kadar verimli geçti; derken kimi etkililerce okul 1982'den sonra kapa tılarak Yabancı Diller Eğitim Bölümü adıyla *Edebiyat Fakültesi*'ne bağlan dı. 1999 yılında ise, yeni açılan *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi* Yabancı Diller Eğitim Bölümü oldu.. Ancak beklentilerim bir türlü gerçekleşmedi.

. Bu kitabın dizgisini kendim yapmak zorunda kaldım. Anlatımda bir yandan ölçüler korunurken, öte yandan anlaşılma öne alındı. Metin tümce tümce düzeltildi. Basım gideri yüzünden üçyüz sayfayı aşmamaya çalıştım. Kitabı dizinsiz yayınlayamazdım. Çok zor olmasına karşın, ön-yazımların ilk okuyucusu olan eşim Gönül Demircan'ın da yardımıyla gerek özel-ad ge rekse terim dizinleri derlendi.

KISALTMALAR ve İMLER

AKDTYK : Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
BÜ : Boğaziçi Üniversitesi
DTCF : Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
KPDS : Kamu Personeli Dil Sınavı
LES : Lisans-üstü Eğitim Sınavı
RTÜK : Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK : Türk Dil Kurumu
TTD : Talim ve Terbiye Dairesi

ÇİZİMLER ve TABLOLAR

	Sayfalar *Çizim*	*Tablo*	
Ayrımlar ve Dil Türleri		15	
Bilim Dilleri		82	
CHP Tüzüğünden Terimler		203	
Devrimi Destekleyen Kurumlar		122	
Diller ve Birimler		14	
Diller, Gazete ve Dergi Sayıları		78	Dipnot 100
Dil ve Yıla göre Gazete Satışları		78	” 101
Duyular, Değişkenler		21	
Gazetelerde Özleşme Oranları (1998)		27	” 27
Görüntü Bileşenleri ve Yayın Aracı		34	
Göstergeler	17		
İletişim	5		
İletiler	7		
Özleşme Oranları		204-5	” 355
Sadeleştirme ile Özleştirme Ayrılığı		182	
Sonekle Türetmeler		220	
Söz-dışı Göstergeler		22	
Söz-dili Metin Türleri		32	
TDK Çalışma Kolları		121	
Yapısal Ek Türleri		208	
Yasak Sözcükler Dizini		197	
Yeni Alınan İngilizce Sözcükler		282	
Yeradı Sormaca Sonuçları		279	

İÇİNDEKİLER

Önsöz v
Kısaltmalar ve İmler vi
Tablolar ve Çizimler vi
İçindekiler vii

1. İLETİŞİM 1
1.1. İletişim ve Dil 1
1.2. Türkçede Göstergeler 16
1.2.1. Gösterge Türleri 16
1.2.2. "Nedenli" bir Gösterge Türü Olarak "Yansıma" 18
1.2.3. "Nedenlilik" Yorumu 19
1.2.4. Biçimsel Değişmezlik 20
1.2.5. Duyular ile Ayrımsal Değişkenler 20
1.3. Dil ve Bilişsel Gelişme 22
1.3.1. Söylem 24
1.3.2. Yarım-dilli Kutsal İletişim 25
1.3.3. Kentleşme ve Türkçe 26
1.3.4. Dil ile Yayın İlişkileri 26
1.3.4.1. Kitle İletişim Kurumları ve Türkçe 26
1.3.4.1.1. Basın ve Türkçe 27
1.3.4.2. Reklam 31
1.3.4.3. TRT ve Türkçe 31
1.3.4.4. Özel TV Kanalları ve Türkçe 38
1.3.4.5. Türkçeyi Öğretmemek 40

2. CUMHURİYET ÖNCESİNDE TÜRKÇE 41
2.1. Türk Dili 41
2.2. Anadoluda Türkçe 44
2.3. Türkçe İletişim 50
2.3.1. Devlet Dili Türkçe mi? 50
2.3.2. Halkın Dili Türkçe 57
2.3.2.1. Dile Bağımlılık 58
2.3.2.2. Kutsal İletişim 59
2.3.3. Selçuklular Dönemi: Karamanoğlu Mehmet Bey 61
2.3 4. Osmanlı Dönemi 62
2.3.4.1. Eğitim-Öğretim Dili 64
2.3.4.2. Öz-ekin ve Dil 73
2.4. Dil/ekin-aşırı İletişim : Çeviri 83
2.5. Toplumsal Yaşamda Kadın ve Dil 92

3. CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKÇE 97
3.1. Atatürk Dönemi 97
3.1.1. Öğretim Birliği ve Laiklik 97
3.1.2. Aydınlanma ve Dil Planlaması 99

3.1.3.	Halk ve Dil	100
3.1.4.	Ön-hazırlık: "**Yeni Lisan**"	103
3.1.5.	Yeni bir Yazı-dili Yaratma	106
3.1.5.1.	Halk-İçin-bir-**Yazı Devrimi**	106
3.1.5.2.	Devrimden Önce	108
3.1.5.3.	Yeni Abeceye	109
3.1.5.4.	Halkla İlişkiler	110
3.1.6.	**Dil Devrimi**	114
3.1.6.1.	Türk Dil Kurumu	115
3.1.7.	Üniversite Reformu ve Çeviri Yoluyla Öğretim	123
3.1.8.	**Türk Ocaklarından Halkevlerine**	126
3.1.9.	Soyadı Yasası	134
3.1.10.	Güneş-Dil Teorisi	135
3.2.	**İnönü Dönemi ve Yücel ile Tonguç'un Katkıları**	151
3.2.1.	Bizim "**Köy Enstitüleri**"	151
3.2.2.	**Tercüme Bürosu** ve Tercüme Dergisi	174
4.	**ÖZLEŞTİRME ve GELİŞTİRME**	**179**
4.1.	**Sadeleştirme** ile **Özleştirme** Arasındaki Ayrılıklar	182
4.2.	Biçimseme + Anlamsama	185
4.2.1.	Biçimseme: Artık Biçimlere Anlam Yükleme	185
4.2.2.	Bileşik Sözcük Olarak Çevirme	186
4.2.3.	Yabancı Sözcük Biçimleri Benimseme	186
4.2.4.	Eski eklerin işlekleştirilmesi	187
4.2.5.	Eş-anlamlılardan öz olanı seçme	188
4.2.6.	Öz-biçime "Düz-çeviri" Yoluyla Yan-anlam	188
4.2.7.	Eski sözcükleri Canlandırma (*Tarama*)	188
4.2.8.	Yerel Türkçe Ağızlardan Aktarma (*Derleme*)	189
4.2.9.	Türetimsel Kısaltma	189
4.2.10.	Lehçelerden ya da Dil-ailesi-içi Aktarım	189
4.3.	Özleştirmede **Denklik** Sorunu	190
4.4.	**Öz Biçimlerin Ayrılması**	192
4.4.1.	Öz - Yabancı	192
4.4.2.	Anlamlı - Artık	192
4.4.3.	Uyarlanmış - Değiştirilmemiş	192
4.4.4.	Öz - Alıntı Anlam	193
4.4.5.	Biçim - Anlam İlişkileri	193
4.5	Özleştirmenin Gerçek Amacı	194
4.5.1	Bilimsiz **Eleştiriler**	196
4.6.	**Yeni Türetilmiş Sözcükler**	202
4.6.1.	Özleşme Oranları	204
4.7.	**Sözcük Yapım Yolları**	205
4.7.1.	***Eksiz Türetme***	206
4.7.1.1.	Tür Değiştirerek ya da Değiştirmeden	207
4.7.1.2.	Bağlam/İlişki Ayrımı Yoluyla	208
4.7.1.3.	Vurgu Değişimiyle Türetme	209

4.7.1.4.	"Sözlüksel-ton" Değişimiyle Türetme	210
4.7.2.	***Ek Kullanarak Türetme***	211
4.7.2.5.	**Sonekleme**	21
4.7.2.6.	**Önekleme (ve Pekiştirme)**	22
4.7.2.7.	**İçekleme**	230
4.7.2.8.	Ek Atma yoluyla türetme	230
4.7.3.	***Bileştirme***	231
4.7.3.9.	Bileşik Sözcük	231
4.7.3.10.	Deyimleşme	233
4.7.3.11.	**İkileme, İkizleşme**	234
4.7.3.12.	**Yarılayıp Bileştirme**	237
4.7.4.	**Kısaltma**	238
4.7.4.13.	Baş Harflerden Sözcük Üretme	238
4.7.4.14.	Uzun Özel Adları Kısaltma	238
4.7.4.15.	**Kırpma**	239
4.7.5.16	Yakıştırma	239
4.7.6.	**Ödünçleme**	239
4.7.7.17.	**Yansımalar**	240
4.7.8.	**Terim Yapımı**	245
4.7.9.	**Devrik Dizim ve Sözdizimsel Evrim**	248
5.	**XXI. YÜZYILDA TÜRKÇE**	**253**
5.1.	Siyasi Partiler ve Türkçe	253
5.2.	Özleştirme Çalışmaları	255
5.3.	AKDTYK- Türk Dil Kurumu (1983-)	256
5.4.	**Ulus-ötesi-dil ve İletişim**	258
5.5.	**Dilsel Dört Ayrım ve Türkçe**	260
5.6.	**"Çifte-dilli", Çifte-telli Eğitim**	263
5.6.1.	Kayıplı Öğretim	264
5.6.2.	Yabancıdil	264
5.6.3.	Tek-dilli Öğretim	265
5.7.	**Okuma**	267
5.8.	**Çeviriye Bağımlılık**	269
5.9.	**İnternet ve Türkçe**	273
5.10.	**Sözsüzleme**	273
5.11	**Bileşik Sözcüklerin Yazımında Yazım Sorunlar**	276
5.12.	**Sözcük Devşirme: Adlar**	277
5.12.1.	Yabancı Adlarla Gelen İngilizce Sözcükler	282
5.13	**Terimler Nasıl Özleştirilir?**	284
SONSÖZ		**291**
Göndermeler		297
Kişi Adları Dizini		309
Terim Dizini		315

1. İLETİŞİM

1.1. İletişim ve Dil

Dış dünya ile etkileşimde en çok kullanılan iki duyu var: işitme ve görme. Bu iki duyuya bağlı olarak insan en etkili iki anlatım yolu geliştir miş: biri anlamlı sözel birimleri kullanan *işitsel-dil* ötekisi ise imajlarla[1] an latan *görsel dil*. Bu iki dil, ayrı ayrı algılama ve düşünme biçimine bağlı. Ge riye kalan duyulardan *dokunma,* ancak bireyler arası kimi yakın ilişkileri yansıtıyor. *Koklama* ve *tatma* duyuları ile iletilen ayrımlar ise, son derece kı sıtlı.

Dil bir anlama/anlatım aracıdır. Anlatım söz ile de olur başka yollar la da. Örneğin biriyle "*anlayacağı dilden konuşmak*" ona sözel bir iletimde bulunacağınız anlamına gelmeyebilir. Doğrusu bugün "**dil**" denince, yalnız ca "**söz-dili**" anlaşılmamalı; her duyuya bağlı ayrı ayrı olası anlatım biçimle ri geliştiğine göre, işitsel olup söze dayalı olan: *Türkçe, İngilizce, Fransız ca,...* gibi dillere "*söz-dili*", görme duyusuna bağlı: *trafik dili, ışık dili, mo da dili, istatistik dili,..., görsel sanat dilleri* gibi anlatım biçimlerine de "*gör sel-dil*" demek doğru olur. Gerek sözel gerekse görsel ya da öteki türlere giren çok sayıda dil vardır. '*Söz-dili*' anlamı dışına taşan '*dil*' sözcüğü artık bir üst-terim olmuştur. Söz-dışı göstergelerle yaratılan dillerin yoğun ve amaçlı olarak anlatıma katılması sonucu, bugünkü incelemelerde "*söz-dili*" ni öteki dillerden açık-seçik ayırmak gerekir (Bk s.5).

Anlatım birimi "gösterge"dir(s.16). Sözel göstergeler düşünceyi, gör sel göstergeler ise gerçeği, yani görüleni, *sezileni* yansıtır. Her iki tür göster geye de yan-anlamlar yüklenebilir. Anlatımda nesnel / görsel ortam doğal

---

[1] **İmaj**: Türüne özgü bütün (görsel/imgesel) ayrımlar, olumlu olumsuz değerler ile biçimlenmiş gerçek ya da sanal bir görünüş ya da algılanıştır; 'öteki'nin 'ben'i algılayış biçimidir. Kimlik ise 'ben'in kendi belirleyip yansıttığı özelliklerdir. Kimlik kişi ya da kurumun kendine bakışını, imaj ise 'İçitle'den kuruma kakışı yansı tır. İmaj, uyarıcı bir ada ya da başka bir göstergeye bağlanabilir; bu görünüşlere belli içsel/dışsal değerler de bindirilebilir. Sinema ve TV ile birlikte imajlar görsel anlatımın birimleri olmuşlardır. Tek anlamlı olup yorum gerektirmeyen imaj, doğru olanı görü lebilene indirger. Görsel olan çelişkiden uzaktır, insanı görünene hapse der. İmajlar bir dil olarak düzenlenince iletişimde sözün yerine geçerler. Eleştiriyi de dışlayan imaj aldatıcıdır (görünüşe **aldanmayınız** !). Söz çözümleyici imaj ise birleş tiricidir. TV in sanı imaja-yönelimli kılar, imaja yönelimli kişi geçmişi olmayan bir kişidir. Bireyin karşılaştığı biricik doğru TV camında gördükleridir. Güç, görsel alan da yer aldığı için, politika da temelde görsel alana aittir, (Erdoğan-Alemdar 1990). .İmaj değişebilir, örne ğin yolsuzluklar nedeniyle Çiller'in, sex ilişkileriyle Clinton' un bozulan imajları.

bir iletici ise de, insan artık imajları yapay olarak da önceden ya da anında üretıne/ düzenleme / yineleme ve ötelere iletme aşamasına ulaşmıştır.

İnsanın evrim sürecine bakılırsa, başlangıçta görsel-dilin söz-dilini öncelemesi gerekiyor. Görsel olan (nesne, canlı, hareket,...türü) göstergeler, üretim ve uzaklık engeli 20. yüzyıla değin aşılamadığı için, her türlü iletişi me yetmiyor. Anıcak, tekniğin ilerlemesi ile, yapay göstergelerin üretimi ve iletim sorunları ortadan kalkınca, bugün her türlü doğal / sanal gerçekliğin yapay olarak yeniden-üretimi ile görsel anlatım artık birçok alanda söz- dili nin önüne geçiyor.

Söz-dili ise, doğuştan gelen ussal yetenek işlenerek başlangıçta tek niğe bağımlı olmaksızın geliştirilmiş, her toplum nedensiz/nedenli gösterge lere dayalı kendi sözel anlatım aracını yaratmıştır. Yazı ve baskı ile bu anla tım aracı XX. yüzyıla değin her yanıyla evrilmiş, ancak okur-yazarlığa geçi şin sürekli ertelendiği yerlerde ilk önce radyo okuma gereğini bir ölçüde azaltmış, TV'un icadı ve etkin kullanımıyla da, Türkiyede 1990'dan sonra söz-dili yerini birçok ortamda görsel anlatıma bırakmıştır. Kitle iletişiminde eskiden basın ile radyoyu kullanırken, televizyon artık egemenin/yönetimin gözdesi oldu.

Bir söz-dili, çözümlenen, birleştirilen (± sözlüksel) zaman-dizimli birimlerden oluşur, görsel-dil ise topluca konumlanan eş-zamanlı görsel öge lerle anlatır (s.21,34). Eskiden ussal işlemlere koşulan söz artık imajlara bir eklentiye indirgenmiş, yeri geldiğinde, çarşıda/pazarda (marka, slogan, vb.) ile imajların uyarıcısı olmuştur[2].

İnsanları görüntü-yoğun bir evrende yaşatan TV, çocukları küçük yaştan görsel-yönelimli bireylere dönüştürür. Söze getirilemeyen teknik sü reçler içinse, örneğin grafiklerle anlatan *istatistik dili* gibi başka diller yara tılıyor. Tekniğe uyum için görselleşen insan, imajlar ile yaşama gereği duyu yor (Ellul 1998:185, 253-254). Görselleştirme bilimsel değil teknik bir çaba; sıradan birey bu ortamda yalnızca izleyici olabiliyor. Görsel iletişimde sözel anlam dışarda kalıyor.

Yoruma göre sözel anlatım "*doğruluk*"(hakikat), görsel anlatım ise "*gerçeklik*" üzerine kurulur (Ellul 1998). Sözel anlatımda ögeler zaman-sıra lı, görsel anlatımda ise anındaştır. Gerek söz, gerekse görüntü şimdiki zaman içinde yer alır. Ancak yazı ve ses kaydıyla söz, görüntü kaydıyla da görsel dil bu engeli aşmışlardır. İşitsel olan ses-dili, söz-dili gibi geniş olanak sun maz, ancak uyumlu bileşimlerle (Müzik ile) duygusal/sezgisel alana kaydırı lır. Anlama: söz dilinde ayrışım ve bileşimlerle, görsel dilde ise, anlık sez gilerle olur. Bir aydın, aklı ile, çağdaş ortalama insan ise imajlarla düşünür.

---

[2] Söz yanlış olduğu için değil, daha çok anlamları boşaltıldığı için gerçek likte (görünen karşısında) söylenebilecek hiçbirşey kalmaz. İmajlar farklı bir ussal süreç üretirler. Söz artık akıl yürütme işlevini kaybetmiş, imajlara eklenti olmuştur.

İmajlarla anlatımda doğruluk (söz alanı), gerçeklikle (imaj alanı) yani gös terilebilen/izlenebilenle özdeşleştirilir: Söz dışarılınca, özgürlük duygusu da kaybolur. Sözel düşünme süreci sezgisel işlemlerle çelişir. Görsel dünya dur mayı gerektirir. İmaja bağlı düşünmeye alışan birey sözü reddeder (Ellul 1998). Bu yargılardan dil öğretimine ilişkin önemli ipuçları çıkarmak gere kir.

1. Dil öğretiminde resim kullanmak bir bakıma öğrencileri imajlarla, görsel düşünmeye alıştırarak söz dışına itmektir. Ortalama-birey için görsel-işitsel yöntemlerin söz-dilinin gelişimine (ne ölçüde) katkı yaptı ğı kuşkuludur.

2. Buradan yola çıkılarak, teknik alanlarda yabancıdille öğretimin imajlarla düşünmeye alışmış öğrencilere anlama ötesinde katkı sağla madığı ileri sürülebilir. Ellul (1998)'e göre işitsel-görsel yöntem söz ile imajı birleştirmeyi amaçlayan bir yalandır. Yapılan şey, iki karşıt düşün me biçiminin bir arada kullanımıdır. Öğrenci gördüğü şeyi çok iyi an lar da, onu söze dönüştüremez. Birinden ötekine geçiş olanaksızdır[3].

3 İşitsel-görsel yöntemde, dil öğrenme amaçlı olsa bile söz dışarda bırakılır. Görsel-dilden söz diline işlevsiz bir çeviri yapılır. Söz dinle nilmez, dil öğrenilmez, söz sese indirgenir. Böyle bir öğretimde görsel-dile bağlı gerçeklik, sözel-dile bağlı doğruluk ile uyuşmaz. İmajlar ne söze ne de düşünceye hiçbir katkıda bulunmaz;çünkü teknik, gerçekliğin ayrıcalıklı yaygın bilgisidir. Teknik öğretimde bu gerçeklik doğru bilgi nin nesnesi olabilirse de dil geliştirmeye katkı sağlamaz.

4. Fen (ile ? Matematik) öğretimi imaja bağlı alanlar olduğu halde, bu dersleri bir yandan yabancı bir dille öğretirken öte yandan da yabancı dil öğretmeye kalkışmak yanlıştır. Türkiye'nin çağdaş tek Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in de katıldığı inceleme kurulu 1960'ta Maarif Kolejlerinin başarısız kaldıklarını, nedenini açıklamaksızın o uygulama nın değiştirilmesini ya da bu okulların kapatılmasını önermiştir[4].

---

[3] *İnsana insan değerleri nasıl ekilir? Söz diliyle eğitimi engelleyen, dili kısıtlayan, özgürlüğe geçit vermeyen yönetim kime karşı? İnsana. Gerçekte üst öz gürlük anlatım özgürlüğü olmalı; düşünce özgürlüğü sözel olduğu için artık alta düş müş sayılır.* Anlatım Özgürlüğü : 1. Sözel 2.Görsel.

[4] *Böyle okullar tam verim için üstün, ileri zekalı öğrenciler seçmek zorun dadırlar (Ellul 260-310). Teknik adamların sözlü anlatım yetersizliği bundan do ğar: eleştirel akıl yargı yeteneği üretemez entellektüel güç hesap dışı kalır. Teknik adam imajlarla düşünmek zorundadır. İmajların öne geçmesi ile eğitimde nitelik düşer. O zaman düşünce ve anlatım özgürlüğüne yalnızca teknik eğitimli kimselerin neden karşı oldukları ve 27 Mayıs anayasasının onlara neden 'bol' geldiği daha iyi anlaşılır. Tanıtımları da öyle sözel bir ürünle değil 'baraj kralı' gibi bir imaj uyarı cısı ile sunulur.*

Bilgiyi imajlarla ileten görsel araçlar bizi, akıl yürütmenin karşıtı olan sezgilerle kavramaya zorlar. İmajlara dayalı düşünce soyut ya da eleşti rel olamaz. İşitsel-görsel anlatımda imajdan söze geçmek olanaksızdır. İmaj lar sözlerin anlamını boşalttığı için gerçeklikte (görünen karşısında) söylene bilecek hiçbir şey kalmaz. Amacınız dil öğrenmek olsa da söz, sese indirge nerek dışarda kalır; tek kazanç iyi bir sesletimdir. Bu vargı, 1945-1965 ara sında *işitsel dilsel* yöntem uygulaması ile de kanıtlanmıştır.

Art-zamanlı işlenen işitsel verilerle eş-zamanlı algılanan görsel veri lere bakılırsa arada büyük ayrımlar görülür (s.21). Bir yanda işitsel olan 2 ta ne, öte yanda görsel olan 15 kadar ayrı veri girişine elveren duyuların dilleri elbette ayrı olur, birbirine çevrilemez. Görsel veriler ancak bir arada ve an daş olarak algılanabilir. Sürekli TV izleyen bir kimse imajlara bağlanır, gör sel-dilli olur (Ellul 1998, Postman 1994).

Özel okullarda, görsel-yönelimli ortalama öğrencilerin eğitimlerini görsel olarak pekiştirme amaçlanır. Onun yanında Fen bilimleri ile teknik alanlar için bir de yabancıdil öğretilir. Ancak imaja dayalı bir anlatımla tek nik öğrenilir ama, bilim yapılamaz. O nedenle bilim için yabancıdil öğretimi değil, özellikle yazılı söze dayalı bir anlatım öncelenmeli; öğrenciler bilim-yöntemi ile alan-felsefesi okumalı, bilim Türkçe yapılmalıdır.

'***Dil***' sözcüğü Türkçede iki anlama gelir: 1) (düşünce/ duygu/ göz lem) ***anlatım aracı***, 2) (bağlama/ çağa/yazara/alana özgü) ***anlatım biçimi***, ... Bir anlatım aracı olan söz-dilini bir bütün olarak betimlemek hemen hemen olanaksızdır. İzlenebilir bir açıklama ancak dili düzeylere ayırarak, her düze ye özgü birimler ile kurallar belirlenerek yapılabilr. 1957'den beri sürekli evrilen ve değişen "*üretimsel*" yoruma bakılırsa, dilsel üretimin bir sözdizimi bölümü, bir anlamlama boyutu, bir de sesletim işlemleri bulunur. Anlatım biçimi açısından bakılırsa: sözlüğü, dizimsel kuralları, tümce-üstü metin ör güsüyle, biribirinden türlü bakımlardan ayrılan çok sayıda anlatım biçimleri (dil türleri,s.14,15) ortaya çıkar. Anlatım biçimi özellikle sözlüksel ilişki lerde ekine-özel ayrımları da yansıtır[5] .

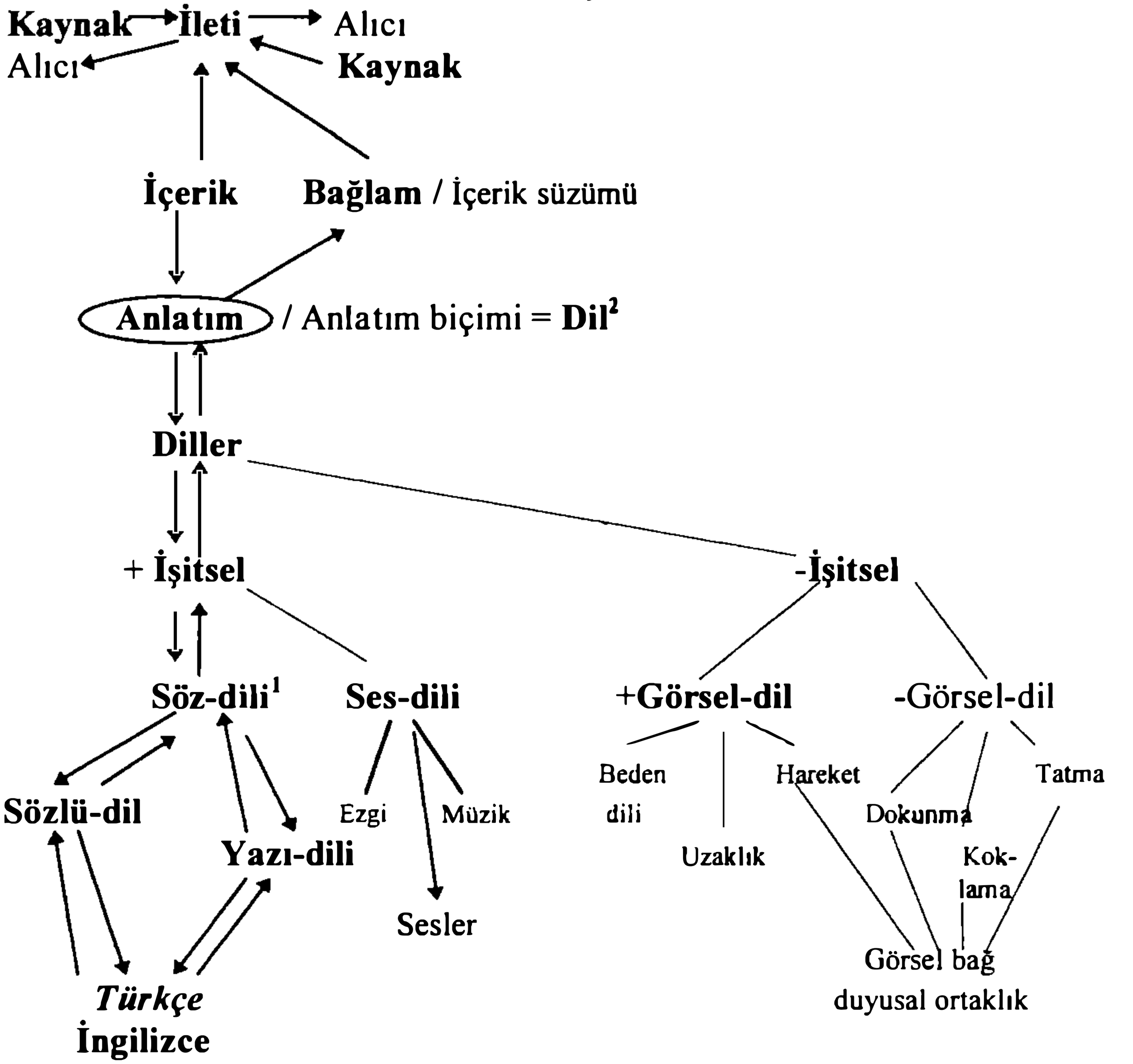
İletişim ise, bir *kaynağ*ın belli bir *amaç* ile, ***alıcı***nın *tepki*sini de göz önünde tutarak dilleyip ürettiği işitsel (sözlü), görsel (yazılı,vb.), ya da öteki duyularla da algılanılabilen karışık dilli ***ileti***lerin ya da metinlerin doğrudan veya taşıyıcı bir ***araç*** ile *alıcı*ya ulaştırılması olarak tanımlanır. Ancak bu etkinlikle, yüzeysel sayılan bu belirlemenin çok üstünde ve ötesinde ilişkiler

---

[5] İletişim açısından bakılınca Marx, *dili insanın doğayı denetleme bilgi sinin geliştirildiği, saklandığı, yayıldığı ve uygulandığı ana "aracı", öteki insanlar la ilişki gereksiniminden yükselip gelen "uygulamaya bağlı bir bilinç biçimi" olarak belirliyor* (Erdoğan-Alemdar ,209,218). Dil: üretim ilişkileri, siyasal üstyapı olarak bilinen düşünceler, inançlar, değerler, ekin, bilgi, ideolojiler, yasalar, kurallar ve bü tün bunlarla ilgili örgütlenmeler ile ilişkilerin anlatım aracı oluyor.

de yansıtılır. Bir dilin, örneğin Türkçe ya da İngilizcenin birer anlatım aracı olarak iletişim ile olan bağlantısını aşağıdaki çizimden izleyebilirsiniz.

İ l e t i ş i m:

1.1.1. *Söz-dili* ile İleti.

. İletişimde "**araç**" olarak üç şeye gönderme yapılır: ı."*kaynak*" ile "*a lıcı*"yı[6] bağlayan "**ileti**"ye, ıı.iletinin oluşturulmasında kullanılan "**dil**"(ler) e, ııı.iletiyi alıcıya ulaştıran *'gazete, radyo, TV, bilgisayar ağı ,...'* gibi taşı yıcı ***kanal***a. Gerek kişiler-arasında, gerekse bir kurum ile seçtiği hedef kitle

---

[6] Gerçek insan iletişiminde ise gönderenin herhangi bir ileti göndermeden önce, yalnız 'gönderen' değil, aynı zamanda 'alıcı' durumunda da bulunması gerekir (Chomsky 1965: ideal speaker-hearer, Ong 1985:206). Bu açıklamaya göre ikinci bir dili öğrenmek iletişimi öğrenmek değildir. "*İletişimsel Yöntem*", eşitlikçi ilişkiler de yüzeysel olanı yansıtır. Öyleyse bu terim bir bakıma anlamsızlaşmaktadır.

"*Bindokuzyüzseksen dört*" adlı romanında anlatılanlara benzer uygulamalar la dilsel edinç de sığlaştırılabilir. Ya da Huxley'in "*Cesur Yeni Dünya*"sında öngörüldüğü gibi insanlar (information) iletilere boğulur. Her iki durumda da sonuç değişmez.

Egemenin ilgisi ileti üzerine; onu anlatım aracı olan 'söz-dili' ile ar tık doğrudan ilgili değil. O yüzden Türkçeyi geliştirmeye çalışmıyor. Alıcıya istediği dille seslenebilir. Algılamayı yabancı ögelerle istediğince büyüleye bilir, din ile uyutabilir, kutsal açıklamalarla düşsel kılabilir. İçeriğin anlatımı bugün tek bir dile, örneğin yalnızca sözlü bir dile ya da görsel bir dile dayan mak zorunda değildir; artık etkili de olmaz. Sözel ya da görsel yük açısından *ileti*ler şöyle ayrılabilir.

İletiler

1. Sözel :
- a. Doğal ortamda SÖYLENEN (düz-anlamlı/ sezdirimsiz)
- b. SÖYLENEN + SEZDİRİLEN:
  - A- Evde onmilyon kalmış. (+*Bankadan para çekilmesi gerek / Harcarken daha tutumlu davranmalı/ Gereksiz giderleri bir süre kısmalı.*)

2. Görsel :
- *a. Gösterilen ± sezdirimli*
- *b. Gösterilen ± müzik.*

3. Görsel -işitsel

a. GÖSTERİLEN	+	SÖYLENEN ± Sezdirim
görülen eylem		*sözler (*boş)*
dokunma,		*ses*
tatma		
koklama		
b. İZLENİLEN	+	SEZDİRİMLER +*Eşlik eden söz (boş)
görülen film		*görsel,*
		? sözel

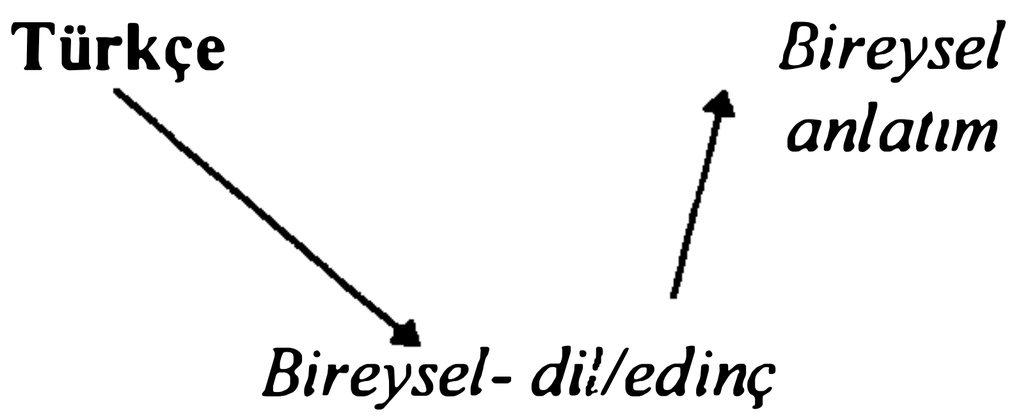
Görüleceği gibi, ***söz-dili bir anlatım aracıdır***, içeriğin dillenmesin de kullanılır. Oysa, gerek *Dilbilim* gerekse *Öğretim Yöntemleri* derslerinde *dilin bir* ***iletişim aracı*** *olduğu* belirtilir. ***Yanlış*** olan bu niteleme kimi öğre tim yorumlarının doğru anlaşılmasını da engeller. İşlevin netleşmesi bakımın dan *söz-dili*nin anlatım araçlarından biri, ancak düşünsel açıdan en öneınlisi olduğu söylenebilir. Söz-dilinin bir *iletişim aracı* olduğunu ileri sürmek öğ retimde şu belirsizlikleri yaratır.

*1. Eğer dil bir *iletişim aracı ise, dili öğretmek iletişimi öğretmek tir. İletişimi ayrıca öğretmek gerekmez.* Oysa iletişim öğretimi yeri ne yalnızca dil öğretimi yapmak yanlıştır. Örneğin kitle iletişim ku rumlarında çalışacak bir öğrenci hem kişiler-arası eşitlikçi ilişkilere

uygun bir iletişimi, hemde egemenlik ve güç ilişkilerine uygun bir ileti üretim ve yorumunu/iletimini öğrenmek zorundadır. Ne var ki, çoğunluk, değil dili öğrenmek, henüz bunun ayrımında bile olmadan üniversiteyi bitirmektedir.
2. Dil bir iletişim aracı ise, gerçekte onu bir ***anlatım aracı*** *olarak öğretmek/öğrenmek gerekmez; sözlü/yazılı anlatım dersleri o ka dar önemli değildir.* Oysa, bu bir yanılgıdır: bağlama uygun anlatım biçimleri öğrenilmeden metin üretilemez..

Düşünülebilecek başkaca anlatım yolları ile oluşturulan metinlerin hepsi söz diline çevrilebilir; burada gerekli olan "*anlatım yeterliği*"dir. An cak, söz diliyle üretilen metinleri öteki dillere çevirmek her zaman olanaklı değildir. Düşünceyi dışlayan görsel anlatımın öncelenmesi, egemenin işine gelse de, *görsel düşünme* evrilene değin, söz-dili birincil düşünme/anlatım aracı olarak kalacaktır.

Bireysel anlatım yalnızca dilin sözlüğü ile dizimden oluşmaz; içerik seçimi de bireysel dilden sayılır. Kişiler, bireysel anlatım yetersizliklerini sanki Türkçeden kaynaklanıyormuş gibi göstererek kurumsal dili kötülerler. T. Yücel (1982 :ikinci bölüm)'de "*Dil Devrimi*"ne karşı olanların geçerliği tartışılan görüşleri, gerçekte bireysel dili ölçü sayan çıkışlardır. Bunlar ku rumsal bir dilin eksiği sayılamazlar. O karşı görüşler çoğu anlatım-özürlü, dil-dışı, kurnazca yanıltmalardır (bk. s.196-201).

Kimi yazarların *dil yanlışları* diye düzelttikleri de gerçekte *anlatım yanlışları*dır: onlar, gerek eğitimin gerekse kurumsal denetimin eksikliğini yansıtır. Sorun doğru açıklanmalı: yanlışlar dile değil anlatım yetersizliğine bağlanmalıdır. Üstelik "dil yanlışı" belirsiz bir terimdir(s.5); belirsiz terim lerle doğrusu ne tartışma yapılabilir ne de düzeltme[9].

İletişim gerçekten de, "***insanlar ve toplumlar arasında egemenlik ve mücadelenin dinamik örgütlenişi ve yürütülüşü***" olarak tanımlanır[10].

---

[9] Davranışçı bir yorumla, düzeltme için yanlışın anımsatılmaması, doğru nun yinelenmesi gerekir. Öyle bir ortamda bu işlem olanaksızdır. O kural-dışı anla tımlar birer varsayım-deneme de değildir. Çoğunlukla ya özensizlik/yorgunluk sonu cu gözden kaçar, ya da yer etmiş bir alışkanlıktan dışa vurur. Okurlar, topluca tepki gös termezse, yalnızca bireysel eleştiri ile o çarpık anlatımlar düzelmez.

[10] (Erdoğan 1997:20). "*İletişim, eşitlikte diyalogdur; egemenlikte baskı ve mü cadeledir; bir anlamın iletimi, bir alışveriş, bir ilişki ve ilişkideki etkinliktir. İleti*

Bir iletişim sürecinin bir anına bakılırsa (Erdoğan,21):
(1) Belli bir zamanda,
(2) Belli güç ilişkileri içinde,
(3) Belli gelişmelerin belli özelliklerini gösteren bir yerde (iletişimin olduğu örgütlü yapısal konumda),
(4) herhangi bir gereksinme nedeniyle,
(5) Herhangi bir iletiyi,
(6) gerekli iletişim araçlarını kullanarak,
(7) Belli bir amaçla başlatanı (veya sürdüreni) ve
(8) İletiyi belli iletişim araçlarıyla alanı içeren,
(9) O an ve ilerde belli sonuçları beklenen,
(10) Tepki olasılıkları (ve bu olasılıkların özellikleri ve bu özellik lere göre olası veya o an yapılan, geri iletişim) görülür.

Egemenlik ilişkilerinde konuşma özgürlüğüne yönetici sınıfların ve sözcülerinin sahip olmasıyla kurulan baskıcı ilişki düzeni, tarihte bu sınıf ların anadillerinden başka dilleri kullanmalarıyla da pekiştirilmiştir. Örneğin Ortaçağ Avrupasında Latince kullanılması. Osmanlıların Arapça, Farsça, Fransızca kullanmaları. Bilgi bir dilde, söz gelimi Osmanlıca Divan edebiya tı dilinde, ve topluma yabancılaşmış olan yönetici sınıf içinde dolanırken, insanların cehaleti başka bir dilde: Anadolu Türkçesinde, öteki yerel dillerde korunmuştur.

Katılanlara göre iki ayrı iletişim biçiminden söz edilebilir[11] .

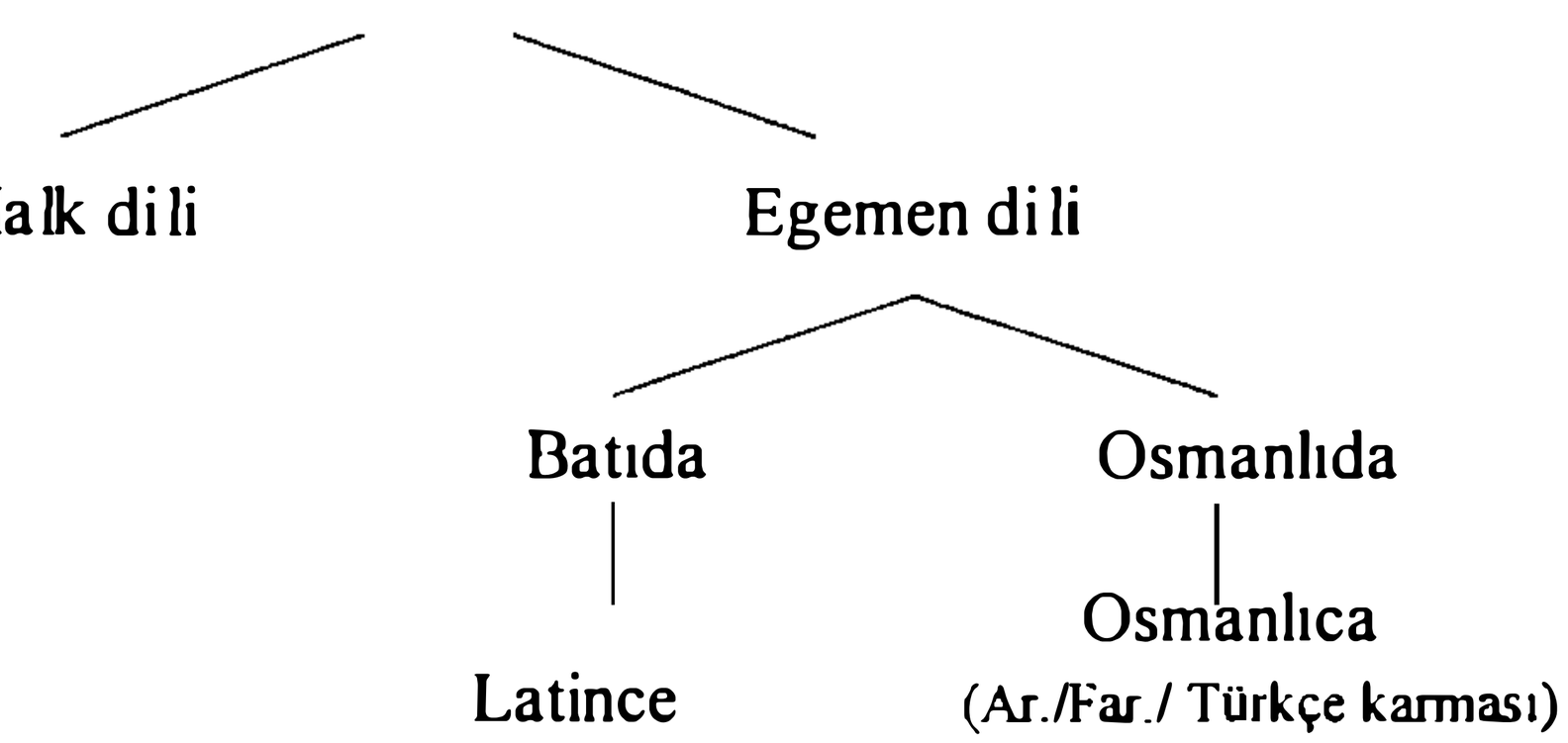
ı. Başkalarıyla kurulan yüz-yüze ya da (mektup,telefon, telgraf, e-posta ile) araçlı "***kişiler-arası***" iletişim,
ıı. Kamu ya da özel bir aracı kuruluşun iletim araçları (basın,radyo,TV, film, plak üretim iş kolu) ile[12] gerçekleştirilen "***kitle***" iletişimi.

şim bütün canlıların yaşam gereğidir. İletişim olmaksızın ne insanın kendiyle ve dış çevresiyle ilişkisi ne de etkinlikleri olabilir. İletişim insan yaşamının ve ilişkisi nin temel koşuludur. İnsanla birlikte gerçek zaman ve gerçek yerde olur; toplumsal bir olgudur. Bu nedenle iletişimi anlamak için, onu geçtiği toplumsal, ekonomik, siyasal ve tarihsel konum içinde incelemek gerekir". Benim sorunum ise, iletişimi sorgula mak değil, iletişim ilişkileri ortamında Türkçenin geçirdiği değişim sürecine bakabil mektir.

[11] İnsanın kendi-kendisiyle kurduğu *"içsel"* iletişim ile bir bilgi kaynağı ile kurulan iletişim (? bilişim) de bu türlere katılabilirse de bu çalışmada yukardaki iki tür üzerinde durulacaktır.

[12] İletişim yapısının türlü yorumları üzerine Erdoğan,1997;Usluata,1991; Erdoğan-Alemdar 1990'a bakılabilir. İnsan dünyası iletişim dünyasıdır. İnsanların bi ribirini yediği örgütlü bir iletişim dünyasıdır. Herşey materyal ilişkiler bütününün bir yaratığıdır, ancak ilişkilerin değişmesi ve değiştirilmesiyle değişebilir, (Erdoğan,93).

Türkçenin geçirdiği evrimi ve "Dil Devrimi"ni anlamak için ilk önce dilin iletişim sürecindeki yerini belirlemek gerekiyor. Bu açıdan belki en önemlisi *egemenlik-dil ilişkisi*. Söz-dili (*emek, sermaye, ideoloji, ekinsel ku rumlar* gibi) bir üst-yapı kurumu sayılmıyor, ama egemenlik, dil ayrımına son derece duyarlı[13]. Örneğin hanedan yönetimlerinde *yöneten-dili* ile hal kın, yani *yönetilenin-dili* ayrı tutulmuştur.

Osmanlı imparatorluğu her iki evreni de içeren bir alana yerleşince, yönetim başta Arapça ile Farsça olmak üzere bütün dillerden derlediği bir sözlük ve kurallarla karma bir *yazı-dili* yaratarak kendini halktan ayırmış tır[14].

İletişimin aracı ileti(mesaj)dır[15]: bir program, bir haber, bir film, bir reklamdır. Kitle iletişiminde *mesaj* ç oğunlukla *masaj*a dönüşür. Bu okşa ma kitle iletişiminde "*iyilikle, uyutarak, güldürerek, sevindirerek, umutlandıra rak, seks bakımından iştahlandırarak*" kapitalist pazarın tatlı dille satış ile tisidir. En geniş anlamıyla iletişimin iletisi: ya (1) bir kitap gibi, kendisi alınıp satılan maldır, ya da (2) alınıp satılana yapısal bakımdan bağımlıdır:

---

[13] Dili denetlemek yalnızca düşünceyi denetlemek değil, aynı zamanda siya sal etkinliği de sınırlamaktır. Kitle iletişim araçlarının denetimi 1990 sonrasında özel sektöre geçmiş, böylece ulus-devlet ölçüleri işlemez olmuştur.

[14] Rönesansla birlikte Avrupada kentsoylu, krala karşı egemenliğini ulusal dile dayandırarak yöresel dillerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Öyle bir gelişimi engelleyen Osmanlı ise, Anadolu dillerini yönetimden uzak tutmuş, yazılı ekin evresi ne geçişi uzun süre engellemiştir. 1850'den sonra uyanmaya başlayan ulusal bürokra si, kimi alanlarda Fransızca kullanmışsa da, yönetimde Osmanlıca yerine, yavaş ya vaş Türkçenin yolunu açmıştır.

[15] İletişimin aracını ileti'ye indirgemek, arasıra buna etkiyi katmak, iletişi mi çok sınırlı bir alan içine hapsetmektir. Televizyonla kitle iletişiminde yaratılan ürün izleyici, yani reklamı yapılan ürünlerin olası tüketicisidir. Bir radyo yayınıyla çekilen dinleyici, bir TV programına bağlanan izleyici reklamcılara satılınca **ürün** olur. Bası nın da yarattığı en önemli ürün okuyucudur; bir yandan gazetenin tüke ticisi, öte yan dan reklamcılara satılan ürün. İnsan iletişimin hem aracı, hem amacı, hem üreticisi, hem de tüketicisi olarak merkezde yer alır, (Erdoğan, 50).

örneğin siyasi din sömürüsünde konuşmaya besmele ile başlamak, ya da bir mezar ziyaretinde TV'da başörtülü görünmek.

İletişim yüzyüze ise *karşılıklı,* kitlesel olup *uyarı/tepki ilişkilerini içermiyorsa, ya da bu işlemleri yalnızca kaynak düzenliyorsa, tek-yönlü* bir etkinliktir; "*bildirim*" anlamında "*iletim*" terimi ile anlatılır, (İlal,1989). Ege menlik açı sından düşünülürse, doğru. Yine de *iletiyi* dilleyip göndcren *kay nak* ile onu alıp yorumlayan *gazete okuyucusu / radyo dinleyicisi / TV-izle yicisi* arasında, dolaylı da olsa, karşılıklı bir etkileşim (geç geri-iletim/ feed back) bulunduğundan, o etki örtük ve gecikmiş de olsa, terim bir işteşlik kav ramı içerebilir, "ileti"ye -( )ş işteşlik eki katılabilir.

Kitle iletişimi gelişinceye kadar kamu yönetiminde egemen iletişim biçimi olarak her zaman sözlü iletişim kullanılmıştır. Daha sonra yazılı ileti şime geçilmiş. XIX. yüzyıldan başlayarak gazete, XX. yüzyılın ilk yarısında radyo, ondan sonra televizyon, bilgisayar/internet egemen iletişim aracı olmuştur. "*Kitle iletişi mi egemenlik ilişkilerinin egemen aracıdır. Egemen lik ilişkilerinde iletişim, diyalogu değil, emirlere uymayı, görevleri yerine getirmeyi ve kurallara boyun sunmayı gerektirir*", (Erdoğan, 133-136). Ancak iş-dışı ilişkilerde hal kın iletişimi yine yüz-yüze iletişimdir. O yüz-yüzelik artık yavaş yavaş yerini aracılı (telefon faks, internet,... gibi araçlı) sözleşime bırakmaktadır.

1.1.2. Üretim İlişkileri ve İletişim

Yaşamın biçimleri iletişimle üretilir (Erdoğan 48). Bu biçimler ge nellikle mülkiyet ilişkileridir. Bir bakımdan, başlangıçta egemen kişi ile seç kinler sınıfının (aristokrasi) yönetimine destek veren burjuva (orta sınıf), za manla (15.yy-) bir yandan sermaye birikimi, öte yandan aydınlanma sürecini yazılı basın[16] ürünleriyle tamamlayınca, kendine bulduğu halk desteğini de peşine takarak, *Fransız İhtilali* ile (1789-) yönetime el koymuştur. ***Endüs tri Devrimi*** ve uzaklık ile zaman engelinin yenilmesi, sermaye birikimini arttırmış, ancak bir yandan seri üretime karşılık pazar yetersizliği öte yandan emeğin aşırı sömürüsü, sermaye sınıfını tutucu bir kimliğe zorlamıştır[17] .

---

[16] Postman (1985:39) açısından tipografi, ortaçağa özgü cemaat ve bütün leşme fikrini yok etmişti. Öteki katkıları yanında ulus devletin gelişmesine yardımcı olmuş, ancak böylece yurtseverliği -öldürücü olmasa bile- kolay savunulamayacak bir duyguya dönüştürmüştü.

[17] (Mardin, 1991; Timur, 1989). Oysa o zamanın Osmanlı toplumu iki ke simlidir: yöneticiler, yönetilenler. Onların arasında üçüncü bir gücün, aydın, burjuva oluşmasına izin verilmemiş, o yolda gelişmeler, mülkiyet biçimi, yer değiştirme, ve aşırı bireysel zenginliğe el koyma (müsadere) ile engellenmiştir. Yönetici sınıfın sayı sal azlığı, yönetilen halkın çoğunluğu düşünülürse, Osmanlı toplumu sınıfsızdır. Çok uluslu, çok kültürlü, çok dinli oluş sınıflaşmaya, ve ilerici tekil bir burjuva sınıfının

Pazar ve üretime denk tüketim sorununu çözemeyen sermaye, bir yan dan mal dayanıklılığını düşürürken, öte yandan moda ile, varlıklı kesimin yenileme isteklerini canlı tutmuş (1850-), ne var ki o da yetmeyince, emekçi kesime dönük tüketim istekleri yaratma ve çeşitli nitelik ve fiyatlı mal üret me yolunu seçerek o sınıfın da tüketme isteklerini kamçılamış, öylece sınıf sal özlemlerin yerine zamanla bireysel özlemleri geçirmiştir. Onun sonucun da yaratılan ise ***tüketim toplumu***dur : olabildiğince az çeşitli ama çok sayıda üretim, üretime denk, gelire uyan bir tüketim[18]

Üretimde, emek yerine giderek *makineleşme* ve *makineleri-çalıştı ran-makineler*in (bilgisayarların) kullanılması ile açığa çıkan iş gücü, bir yandan boş zamana eklenirken, öte yandan hizmet alanına kaydırılmış, böy lece *bilgi kullanımına dönük üretim yapan* ve *hizmet sunan* iş kollarında (ile tişim, eğitim, pazarlama, bankacılık, dağıtım, sağlık, eğlence, turizm,...) çalı şanların sayısı artarak ABD'nde çoğunluğa ulaşınca, gelişimde "***bilgi toplu mu***" (information society) aşamasına ulaşılmıştır.

---

do ğup gelişmesine engel olmuş. Ancak okur-yazarlık XIX.yüzyılda sınıfları, ırkları biri birinden ayıran bir duvara dönüştü (Sanders 1994:204)

> *Yönetici kesime en üstte Sultan, ve aralarında çıkar birliği ile ona bağlı İslam-dışı kesimden devşirmeler, paşalar, düzenli bürokrasi ve ulema ile onların ticaretle uğraşan yakın ları girmektedir. Halkı ise, köleler ile tarıma dayalı üretim ya pan köylüler, ortakçılar ve göçebe Türkmenlerle Yörükler oluş turur. 600 yıl süreyle 20 yıldan uzun süren aralıklarla barışı ya şamamış, 16.yy'a değin sürekli yer değiştirmiş olan halk, Orta çağı bir türlü aşamamıştı.*

[18] Üretimde çalışan emekçi kesim, bir yandan pazar için seri üretime geçi lince giderek daha çok çalışmak zorunda kalmış, ama yarattığı artı değerden de pay isteme bilincine ve gücüne erişmiş, (-1850). kendi çıkarlarına dönük bir üretim-payla şım modeli ile sermaye sınıfının karşısına dikilmiştir. Kapitalist ekonomi görüşüne karşı geliştirilen Marksist-sosyalist ekonomi modeli ile aydınların da desteğini sağla yan işçi sınıfı, Rusya, Çin,... gibi birçok ülkede yönetimi eline geçirmiştir. Öteki ülke lerde ise, emekçiler bir yandan gelirden aldıkları pay arttırılarak, öte yandan tüketime özendirilerek ve mala sosyo-kültürel bir anlam yüklenerek, kapitalist uygulama içinde tutulmuştur, (Oskay1982).

Fabrikaların kentlerde ve ulaşıma uygun yerlerde kurulmasıyla, o yerlere iş-gücü akını giderek artmış. Kentlerde nüfus artarken türlü sosyal ve ekonomik sorun lar ortaya çıkmıştır. Kırsal kesimden mülksüzleşerek kopan insanlar bir yandan toplu ma, öte yandan el emeğiyle atelyede üretimde kendi kimliğini yansıttığı ürüne, (üre timde makineleşme ve üretim ilişkilerinin değişmesiyle) yabancılaşmış, yalnızlaş mıştır. Makineleşme sonucu tarım kesiminde iş gücü açığa çıkmış, işsiz kalan insanlar 1980 sonrasında olduğu gibi hızla kentlere, ya da fabrikaların bulunduğu yerlere göç etmişlerdir.

Varlığını emekçilerin örgütsüzlüğüne, (Türkiyede ise ona ek olarak, uzun süre eğitimsizliğe) bağlayan sermaye, kendi bireyci tutumunu kitlelere aşılamaya, onların da çalışır ve isterlerse sınıf değiştirebilecekleri sanısını, tüketim özlemlerini bir ölçüde doyurarak, metayı göstergeleştirerek yarat mış, öte yandan, oluşan örgütleri -türlü yasaklarla özgürlükleri kısıtlayarak- etkisizleştirmiş, o da yetmeyince, "12 Eylül" sonrasında yapıldığı gibi, dağıt mıştır. O süre içinde Türkiyede 1650 dernek kapatılmıştı. Bugün Türkiyede insancıl yönelimleri törpülenmiş, bireysel çıkarları önceleyen iki-yüzlü birey lerin oluşturduğu bir ***kitle*** yaratılmıştır. Artık bilgi teknolojilerinden biri sayılan kitle iletişimi, tıpkı bürokrasi gibi, bir denetim ve güdüm aracıdır. O nedenle söz-dilinin gelişmesini de istenilen boyutlarda yönlendirebilir, ya da daraltabilir. Gözle görülen, yüzeyde olan şeylere karşı çıkmamızı, onları irdelememizi sağlayan dil gerçek ve asılsız anlık söylemin kaynağıdır[19]. TV etkisiyle radyo haberlerinin dili de bağlamsız ve süreksiz hale geliyor, haber lere yalnızca kulak misafiri oluyoruz. 1980 sonrasında özleştirmeye en olum suz engeli az-gelişmiş, aktarmacı kitle iletişim kurumları ve onların yaptığı yayınlar yaratmıştır, (Oskay, 1982; Erdoğan, 1997).

Yönetime göre eskiden ***kitle***: 1) toplumsal açıdan değişik kesimler den gelen ayrı nitelikte, 2) yerleşim açısından ayrı ayrı yerlerde oturup ara larında bir iletişim bulunmayan, 3) örgütlenmemiş ve öndersiz bir *yığın*ı an latıyordu. Bu tanım, yöneticiler dışında kalan insanların oluşturduğu "halk" (çokluk) kavramına yakındı. Oysa yeni araştırmalar: toplumsal yapılar, grup ilişkileri, iletişim araçlarıyla kurulan ilişkiler, ve izleyici-araç ilişkisinin karşılıklı olan yanlarını da almış (Tan, 72), o değerlendirmeler sonucunda *kitle*nin örgütlü, öteki üyelerle gerçek ya da dolaylı birlik yoluyla kararlı davranan bireylerden oluştuğu ortaya çıkmıştır. Kitlenin örgütsüz bir yığın olarak görülmesi belki de yönetimlerin işine gelmekte, onların demokratik olmayan özlemlerini yansıtmaktaydı. Bu yeni tanıma bakılarak kitlenin dil sel duyarlığı işlenebilir, dil özleşmesine katılımı sağlanabilir. "Kitle" artık, üretilen belli bir mal ya da hizmetin alıcısı olarak varsayılan ve "halkla iliş kiler" birimlerince, reklam şirketlerince belirlenen kişi, kurum, ya da örgüt lerden oluşan bir çoğunluk olarak görülüyor. Oyleyse, ***iletişim*** iş kolunda çalışanların dil eğitimlerine çok özen gösterilmeli.

---

[19] Yazı ile, ayrıcalıklı sınıfın, Matbaa ile (1450-) okur-yazar kitlelerin bel lek-ezber sorunu ortadan kalkmış, gazete ile kitap bir pazar ürünü olurken toplumlar uluslaşma sürecine girmişlerdir. Telgraf ise (1844-), mekan sorununu gidererek bağ lamsız bilgiye geçerlik kazandırmıştır. Başlık diliyle, kamusal söylem tutarsızlaşmış, sesli görüntü ileten TV ile de sahte bağlam evlere girerek tek bir kalıcı ses, eğlen cenin sesiyle konuşmaya başlamıştır. Artık iletilen düşünceler değil imajlardır (Post man, 1985: V).

İlkel üretim biçimlerinde iletişim özneler arasında görüşme biçimin dedir. Görüşme yüz-yüze, göze, ağız ve kulağa bağımlı; zaman ölçüsü bakı mından o anda olur. Diyalogda eşitçil alışveriş vardır. Anadil belli kural ve geleneklere dayanan toplumsallaşmış dildir. Dilin toplumsallığı, dilin evren selliğini değil, egemenlik ve mücadele ile bağıntılı olduğunu anlatır.

Bu açıklama, kente akan kırsal nüfus da göz önüne alınarak Türki ye'ye özellenirse belki: "*kitle genelde köylüdür*", denilebilir[20]. Aslında kit le, emeği dışında üretim araçlarından yoksun, çalışan sınıfların oluşturduğu aile birimleri toplamıdır, (Erdoğan, 241).

Eğer, "*ileti*" iletişim ediminin bir *aracı* ise, *dil* de *bir anlatım aracı* olarak tanımlanmalı. O zaman *söz-dili* ve *yazı-dili* dışında kalan görsel-dil ler, düşünülebilecek her türlü öteki anlatım araçları ve yolları da birer dil olur.

Diller	**Birimler**
Sözlü-dil	ses, hece, sözcük, öbek, tümcecik, tümce, vurgu, ritim, ezgi, edim, katılım, değişim,...
yazılı-dil	harf, sözcük, öbek, tümcecik, tümce, nokta lama, paragraf,...
Şiir dili	sözcük, dizim, dize, ölçü, uyak, ...
Roman dili	kişilikler, olaylar, olay örgüsü, ...
Öykü dili	kişilik(ler), kurgu,...
Bilgisayar dili	yazılım, işlemler,...
Tarım dilleri	
Resim dili	*çizgi, renk, ışık, derinlik, devinim,...*
Sinema dili	*görüntü,* katılanlar, *konu, renk, devinim, kesme, zincirleme, bindirme, geçişler,...*
Giysi dili	*parçalar:(yaka, kol, gövde, ön arka, cep ilik, düğme, paça,...), biçki, dikiş,...*
Bina dili	*temel, taban, tavan, duvar, oda, kapı, pençere, çatı, baca,...*

Ortaçağ bittiğiıde Avrupada egemen iletişim yazılı iletişim oldu. Halk arasındaki iletişim ise sözlü olarak kaldı. Anlamadığı bir dilde dua eden Avrupa insanı Roma Kilisesinin Latin Dili egemenliğini kırdı. İncil ye

---

[20] Kısaca, kitle iletişimi yönetici sınıfların veya egemen güçlerin tek yönlü olarak, yukardan aşağı, kitleye doğru yaptıkları iletişimdir. Bir başka deyişle belli bir siyasal ve ekonomik sistemin pazarlanması ve satışıdır. Kitle iletişimi ideolojik üst-yapı örgütü olduğu için, toplumsal egemenliğin bilinç yönetimi aracıdır. Medyalı kitle iletişimi sınıf egemenliğinin aracıdır. Ürün, iletişim örgütünün malıdır. Gönde ren eme ği kiralayıp işe koşandır. Sahiplik belli bir sınıfa aittir. Örgütlenmeler ticari örgütlenme biçimindedir, (Erdoğan, 1997).

rel dillere çevrilerek 15.yy'da her ülke halkı bir yanda kendi kilisesinde kendi dilinde dua ederken, öte yanda çağdaş basının ilk örnekleri ortaya çıkmağa başladı. Orta sınıf (burjuva) iletişim üretimini ele geçirerek 19.yy' da burjuva basını rakipsiz egemenlik kurdu. Kur'an Gutenberg öncesi kitle iletişim aracıydı. Egemen iletişim Osmanlı İmparatorluğunda Avrupadakine benzer bir gelişme göstermek yerine Ortaçağ biçimiyle kaldı. Yazılı iletişim biçimi olan Divan Edebiyatı, egemenliğin edebiyatıydı. Bu edebiyatta kadın lar ve üretici halk dışarda bırakılmışlardı.

1.1.3. Türkçenin İletişimsel Türleri

İletişim ilişkileri, ortamı, amacı ve biçemleri göz önüne alınarak bir söz-dili: dilim dilim edilerek, özellikle sözlük, bir dereceye kadar da biçim ve dizim ilişkileriyle çok sayıda dil-içi türlere ayrılabilir. Bunların bir bölü mü *genel terimlere* göre şöyle sergilenebilir.

Ayrımlar	Dil Türleri
1. Ülkeler	Uluslararası dil / ortak dil, ulusal dil.
2. Yönetim	Devlet dili / azınlık dili.
3. Toplum	Ulusal dil, azınlık dili, argo, çalık/karma dil .
4. Uğraş	Genel dil,alan dili, meslek dili,bilgisayar dili.
5. Birey	Resmi / resmi olmayan, içten, soğuk, yakın, bozuk, şakacı, kaypak, ikircikli diller.
6. Tarih	Ön/Orta/Eski/Yeni, klasik, çağdaş, güncel.
7. Geçerlik	Örnek/ölçü dil,lehçe, ağız, şive.
8. Kuruluş	Ölçü-dil, karma-dil (creole), çalık-dil (pi dgin).
9. Bireysel iletişim o lanakları	Ana dil, ikinci dil, yabancıdil, iki-dilli, çok-dilli, çifte-dilli.
10.Öğrenme	Anadil, birinci dil, yabancı dil, ikinci dil.
11.Öğretim	Devlet dili,öğretim dili, yabancıdil, ikinci dil.
12.Yeterlik	İşlenmiş/kısıtlı,...,başlangıç/çat-pat/orta/ileri düzey.
13.Ortam	Sözlü/yazılı/işaret/ıslık/ışık/davul/trafik dili.
14.Yazınsal	Roman/oyun/öykü/deneme/şiir/yazışma dili.Divan dili, tarih dili,...
15. Kitle ile tişimi	Kitap/dergi/gazete/radyo/televizyon dili.
16.Kuruluş	Doğal dil, yapay dil.
17.Sınıf	Aydın, (entel), eğitimsiz, işçi dili.
18.Gösterge	Söz/beden/moda/mimarlık/trafik/sinema dili.
19.Gazete	Köşeyazısı/haber/görüşme/inceleme/reklam dili.
20.Dilsel davranış	Tek-dil, iki-dil, almaşık dil (diglossia), çok dil.
21.Yaş	Yetişkin/genç/çocuk dili.
22.Öğrenme aşamaları	Başlangıç/çat pat/orta/ileri dil.

23.Din	İslam/Hıristiyan/Musevi dili.
24. Irk	Beyaz dili, siyahların dili.
25. Açıklık	Açık/kaypak/gizli dil, şifre, argo.
26.Dil öğrenme	Öğretmen dili, bakıcı dili, yabancı dili.
27.Canlılar	İnsan dili, yunusların dili, arıların dili.
28. İletişim teknolojisi	Kitap,/gazete/telgraf/radyo/TV dilleri.
28.Dil planlaması	Osmanlıca, sade-türkçe, öztürkçe, arı-türkçe.
29. Gelişmişlik	(İlkel) / gelişmiş dil.

Bu genel türler yanında bir de özel işlevlere bağlı (*bilgi verme, bilgi alma, tanıtma, reklam/propoganda, kandırma, tutum belirleme, emir/is tek*, .,. gibi) değişmelere bakılırsa, gerçekte her işlenmiş söz-dili insanlara sonsuz ayrı biçimde iletişim, etkileşim olanakları, sözel anlatım yolları sunar.

1.2. Türkçede Göstergeler

Anlatımda kullanılan anlamlı yalın ya da türemiş birimlerin/ögelerin genel adı *göstergedir*. Kendi dışında "g*österilen*" ussal bir kavram ile onu "*gösteren*" ussal bir imgeyi özünde bileştiren varlığa "**gösterge**" denir (Saus sure 1917). Kullanımda ussal kavram somut ya da soyut bir varlığa, ussal imge ise somutlaşınca dilde bir ses dizisine bağlanır. Bu ses dizisi /ev/ gibi tekil bir biçim ya da başlangıçta "bir yerde alınan görüntüyü anında bir baş ka yere aktarma işlemi = *canlı yayın*" gibi birden çok gösterge içeren bir ses dizisi de olabilir. Başka iletişim biçimlerinde işitsel gösterenler yerine öteki duyu organlarıyla algılanan gösterenler kullanılır.

Söz, zaman ve mekanı konuşma anına taşır. Yazı ise işitsel göstereni görsel gösterene çevirerek zaman engelini bellek kısıtlamalarını aşırır, ez bere gerek bırakmaz. İletişimde bugün en yaygın kullanılan duyu görme du yusudur. Görsel iletiler daha çok somut göstergeler içerir. Bu yolla dural ya da hareketli yazı, çizim, fotoğraf, çekim görüntüleri beynimize dolar. Gör sel-anlatımın öne çıkmasıyla, onların oluşturduğu imajlar, görsel metnin öge leri/ birimleri sayılır.

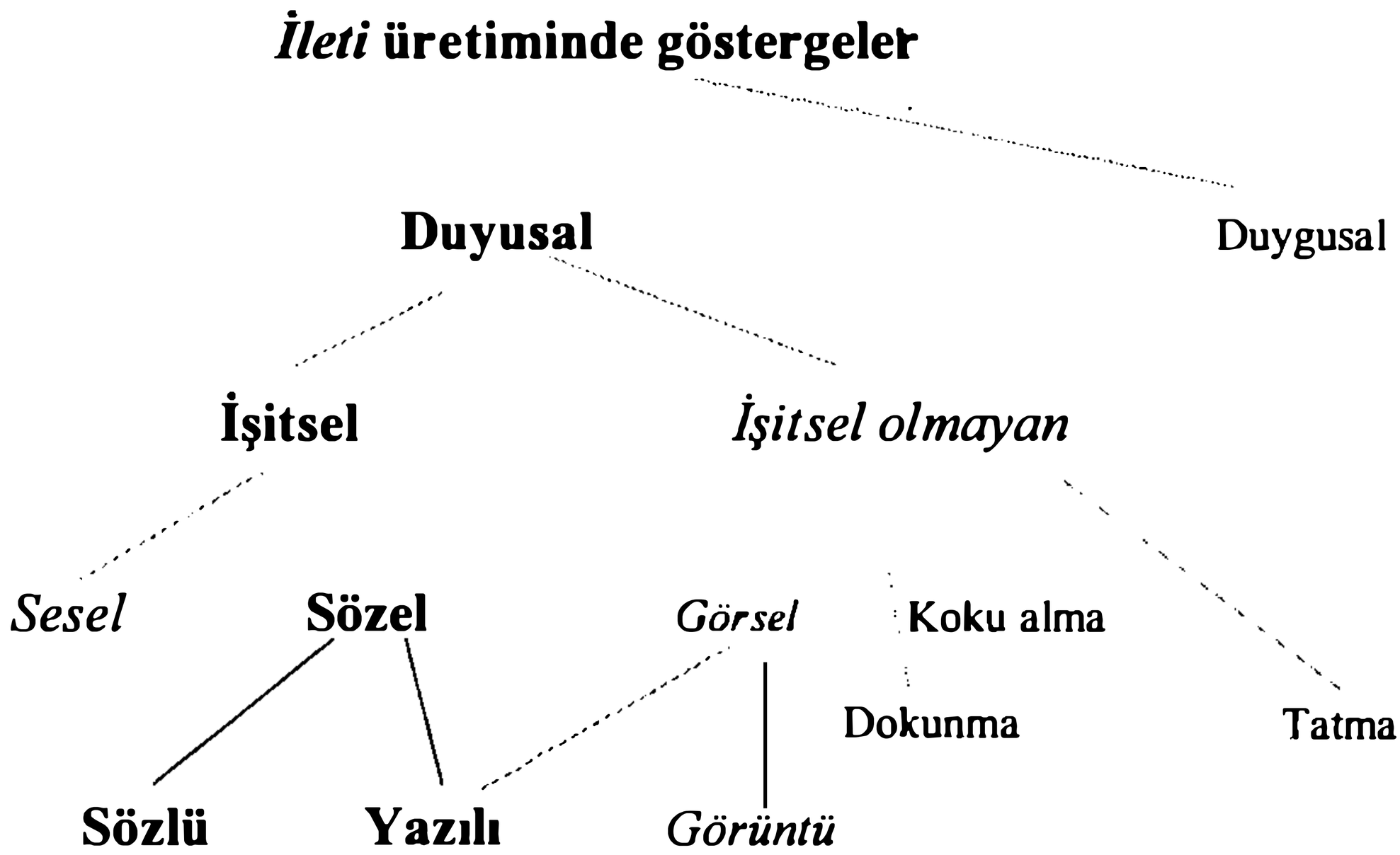
1.2.1. Gösterge Türleri

Bu konunun bağlamında **gösterge,** "*belli bir dile bağlı olarak anlam(lar) taşıyan bir ses dizisi*"(örneğin Türkçe '*köy*', '*git*', '*sarı*', '*bu*'), **nedenlilik** ise, *dilsel biçimle anlamı arasındaki doğal ilişki* (söz gelimi /tık/ = kapıyı vurma eylemiyle üretilen ses dizisinin işitme organınca algılanan biçimi) diye tanımlanabilir. Bilindiği gibi üç genel gösterge türü ayırdedilir.

Birincisi, "***gösteren***" (örneğin /tıs/ yansıma biçimi) ile "***gösterilen***" (kapalı bir hacim içinde sıkışmış hava ya da gazın, birden açılan bir delikten ya da yarıktan basınçla dışarı sızması) arasında "*nedenli*" bir ilişki kuran göstergeler. Burada ses organlarının baştaki kapantı /t/, sonra dar bir açılma,

ve ardından süreli, ötümsüz bir sızma /s/ (tss > tıs) türü devinim ve çıkardığı ses dizisiyle birebir denklik kurulup dilsel heceleme için, araya uygun bir ünlü katılır. "[-*güçlü*]" niteliği doğal olarak *"dar"* bir ünlü sesi seçer. O ba kımdan ünlü seçimi de nedenli olur. Öyleyse / tss / > /tıs/ yansıma biçimi tümüyle nedenli bir göstergedir. Bu tür doğrudan ilişki kuran göstergelere "***gösterilenin tıpkısı / benzeri olan***" anlamında "***ikon***"(icon) denir. İkon bir resim, ya da fotoğraf da olabilir. Örneğin *sepet kemikleri görünen Afrikalı bir çocuk fotoğrafı* "açlık" anlamını taşır. Kutsal yerlerdeki aziz ve azize re simleri de birer ikondur.

İkinci tür göstergeler ise, "***belirti***" türündendir; "gösterilen", (örne ğin, uzakta yanan ama görünmeyen *ateş*) ile "gösteren" (uzaktaki o görün meyen ateşten yükselen ama görünen *duman*) arasında ***dolaylı bir ilişkinin bileşimi***yle oluşurlar. Yukardaki ilişki atasözüne bile yansımıştır: *ateş olma yan yerden duman çıkmaz*. Burada duman, dolaylı olarak ateşin *belirti*si (index) olur. Yansıma biçimlere böyle bakılırsa, örneğin /tıs/ sesinin , duyu labilir yakınlıkta bir yerde "*gaz kaçağı*" olduğunu sezdirmesi durumunda /tıs/ *belirti* türü bir gösterge (*gaz kaçağı*nın belirtisi) olur. Bu ses doğada başka durumlarda da duyulabilir. Kırda , çayırda iseniz, /tıs/ sesi çevrenizde size saldırmaya hazırlanan bir yılanın, ya da benzer ses çıkaran bir başka hayvanın varlığını belirtebilir. Böylece, bağlamla ayrılan çok-anlamlılığa ge çilir. Yansımalar, iki-yüzlü göstergelerdir: görsel-işitsel bağlamda birer *ikon* iken; onun tersine, yalnızca işitsel ortamda birer *belirti*ye indirgenirler.

Üçüncü tür göstergede de, "*gösterilen*" varlık (örneğin *el, su, dağ, ev*, ...) ile "*gösteren*" /el/, /su/, /dağ/, /ev/,... ses dizileri arasında açıklanabilir ne doğrudan ne de dolaylı fiziksel bir ilişki bulunmaz; ***biçim ile anlam ara sındaki ilişki bir nedene bağlanamaz***. Ya da bir zamanlar kurulabilen öyle

bir ilişki artık kaybolmuştur. Dilde çoğunluğu oluşturan bu tür göstergelere "***simge***" (symbol) denir. Ancak bir kez bir kavram ile bir biçim arasında bir bağ kurulduktan sonra, aradaki ilişki artık seçimli olmaktan çıkar, uzlaşım sal bir zorunluluğa dönüşür. Tanıma göre: sözlüksel bir biçim, örneğin "*çal*" eylemi, taşıdığı anlam sayısı kadar ayrı gösterge oluşturur (:**çal**$_1$: izinsiz, görmeden almak, **çal**$_2$: bir müzük aletinde bir ezgi üretmek, **çal**$_3$: benzemek, **çal**$_4$: bir sıvıya katmak, **çal**$_5$: bileşimini bozmak,...)[21] .

1.2.2. '*Nedenli* Gösterge' Türü Olarak '*Yansıma*'

Türkçede yansıma (*echoic word, onomatopoeia*) sonucu oluşmuş ne denli göstergelerin sayısı çoktur (Zülfikar 1980/1995, Yeon 1995, Demircan 1996). Bu göstergelerde '*gösterilen*' ile '*gösteren*' arasındaki ilişkinin, *ani gaz kaçağının çıkardığı /tss / sesi* ile *Türkçe algılanışı olan /tıs/* biçimi ara sında kurulan ilişki gibi *doğrudan* mı, yoksa /tss/ sesinin ani bir gaz kaçağını belirtmesi gibi *dolaylı* mı sayılması önemli değildir[22] . Önemli olan yansıma biçimlerin nedenli göstergeler olarak kurulmuş olmasıdır. Türkçe ritim, *hece-süreli* olduğundan, bu yansımalar biçimsel değişime ya da aşınma ya uğramaksızın bugüne kadar *"gösterilen-gösteren" arasındaki nedenli, açık fiziksel ilişki* korunmuş görünmektedir. Öyleyse, simgesel göstergeler, za man içinde belki de daha yazı-öncesi birinci "sözlü kültür" döneminde ne denli göstergelerden ekinsel belleğin kaybolması sonucu ayrılıp nedensiz leşmiş olabilirler.

Yansıma biçimler, dil ediniminin daha başında, öteki işlemlerle bir likte iletişime katılır. Bu biçimler, gerek çocuğun kendisi, gerekse çevresin dekiler tarafından ***düz-anlamlama*** yoluyla yaratılır. "Ye" için "*ham yap*", "Yakar" için " elleme , *cız* !", "patlama" için "*bom* ! etti", "çekiçle oynaya yım" için " *Tok tok* yap", "elektirik süpürgesi için "*vuu vuu*", "seni yıkaya lım" için " *çıpı çıpı* yapalım", "ördek" için "*vakvak*", "köpek"için "*hav hav*", "kedi" için "*miyav*",... türü göstergelerden yetişkin Türkçesinde 400' ün üzerinde tek heceli kök biçimi, 8000'in üzerinde de çok heceli türevleri bulunmaktadır, (Zülfikar 1995). Dilde nedenlilik başlangıçta yansımalarla

---

[21] Zülfikar (1995:10)'da Hudaykuliev (1962) 'de Türkmence yansıma söz cüklerin ayrı bir sözcük türü olarak sınıflandırıldığını yazmaktadır. Sözcük türleri işlevsel açıdan belirlendiği için yansımalar bir sözcük türü sayılamaz . Onun yerine ancak bir gösterge türü olarak ayrılabilir: nedensiz göstergelere karşı nedenli gös tergeler. Türkçede çoğunluk ad soylu olmakla birlikte, öteki türlere giren yalın ya da bileşik yansımalar da vardır.

[22] Dil edinme işlemlerini dilin kaynağında arama gereği doğuyor. Türkçe de "*uzunluk*" ile "*uzatma*"nın, (Demircan, 1996::60-64) başlangıçtan beri ayrı tutul duğu varsayılabilir. Bunun tersini düşünüp yalnızca yazılı veriler aramak *sözlü dil* dönemi ni (Ong, 1982) yok saymak anlamına gelir.

orta ya çıkıyor. Öyleyse, yansıma türü adlandırma insanın en ilkel sözel/söz lük sel işlemi olmalı.

Demek ki çocuğun kendisinin gösterge üretimi nedenli ve düz an lamlama yoluyla başlar. Dil ediniminde "*çocuk dili*","*çocukça*" yerine "*ara-dizge*", "*nedenli göstergeleme*", ve "*düz-anlamlama*"dan sözedilmelidir.

1.2.3. Nedenlilik Yorumu.

Dili, "***nedensiz, sesel simgelerle kurulmuş bir dizge***" olarak tanım layan *yapısalcı* görüş, *bizim evrende* sanki hiç sorgulanmadan yinelenmekte dir. Gösterge, bir bakıma *gösterilen-gösteren* (Saussure 1917) ilişkisiyle, bir başka açıklamaya göre ise, *gösterilen-kavram-simge* (Ogden ve Richards 1923) ilişkisiyle anlatılır. Dildeki göstergelere bakılırsa, *gösterilen* ile *gös teren* arasında nedenli bir biçimsel, kavramsal bağ görülemez. Olsa bile bu ilişki sözlü kültür evresinde, özellikle *vurgu-süreli* ritmi olan dillerde (De mircan 1996:129) çoktan aşınıp kaybolmuştur. O nedenliliğin belirlenmesi artık olanaksızdır. Örneğin /taş/ göstereni ile gösterilen '*taş*' nesnesi ya da kavramı arasında başlangıçta nedenli bir ilişki olmuşsa bile bugün yoktur. Ancak *nedenlilik* ilişkisine adlandırma işlemi açısından bakılırsa, kimi ipuç ları yakalanabilir. Yaratılan dilsel ilişkiler *düz-anlamlama* evresinde de yan-anlam yükleme işleminde de nedenli gözükmekte toplumsal bellekte bu ne denliliğin aşınması sonucu sonradan *simge*selleşmektedir: ***ortadirek***=*yapıyı ayakta tutan* > toplumsal yapıyı ayakta tutan > *ortadirek* = orta sınıf.

Sözlü ekin döneminde göstergeleşme başlangıçta *nedenli*dir, denile bilir. Bunu ne reddetme, ne de kanıtlama olanağı var. Sözel bellek dönemi nin tarihsel boyutu kaybolmuş durumda. Bir göstergenin ne *nedensiz* olması ne de *nedenli* olması için herhangi bir gerekçe bulunmayabilirse de başlan gıçta göstergelerin nedenli olabileceği daha olası. Burada önemli olan neden lilik değişkenlerinin doğru saptanmasıdır[23] .

İletişimsel nedenlilik, adlandırmanın başında, ***ad*** ile ***kavram/varlık*** arasında (Platon: *Cratylos diyaloğu*) olduğu gibi, düz-anlamlama işleminde *ad* ile *adlandırma işlemi* arasında da aranmalıdır[24] . Dilsel biçim oluştur mada varlığa özgü doğal nitelikler yanında, adlandıran insan/ toplum ile var lık arasındaki ekinsel ilişki de işlemin içine girer. Bana kalırsa, ad ile adlan dırma edimi arasındaki *ilk-ilişki*nin (=nedenlilik) seçilen yönleriyle biçime

---

[23] Bk. Cıbıroğlu 1996. Ad verme işlemi **Dede Korkut Masalları**'ndan *Boğaç Han* ile *Bamsı Böğrek* adlarının nasıl verildiğini ve hangi nedene dayandığını anlatıyor. Osmanlı döneminde ve bugün okullarda verilen (*lös lös Sabri, katır Ali, bezgin Bekir, ayı Akif, sefil Murat*,...gibi) takma ad/lakaplara bakılırsa onların verilişi nin nedenli olduğu anlaşılır.

[24] Bu işlem kutsanarak sonradan tek tanrılı dinlerde yeni doğan çocuklara ya da din değiştiren kimselere "*ad verme*" törenlerine dönüştürülmüştür.

yansıması daha güçlü bir olasılıktır. Yoksa o biçim doğuşundaki sözel iletişi min hemen bir parçası olabilir miydi ?

Yansımalarda, adlandıran ile adlandırma işlemi arasındaki nedenli ilişki açıkça görülür. Ses üreten bir eylem ya da oluş karşısında insan o var lığı, çıkardığı ses ile adlandırmayı seçmiştir. Böyle adlandırma, belki de göstergelemenin en ilkel biçimidir. Sözel iletişimi öğrenen çocukların ilk ad landırmaları varlıkların çıkardığı sese göre olur. Anne olsun, bakıcılar olsun bebekleri böyle kolay üretilebilecek ses dizilerine koşullandırırlar. Çocuk için annenin "*mama*" demesiyle köpeğin "*hav hav*" demesi arasında başlan gıçta belki de bir ayrım yoktur. Kuşkusuz, biçim seçiminde kullanılan neden ler çok değişik türden olabilir. İkilemelerde 'yineleme' ile 'çoğul' anlatım arasında bir nedenli ilişki bulunur (s.234): *pul pul* döküldü, *daldan dala* ip gerdim, *gide gide* bir ırmağa geldiler.

1.2.4. Biçimsel Değişmezlik.

Burada söz konusu olan nedenlilik evrensel olmayıp *dile-özel*, *eki ne-özel* sayılır; toplumsal ve ekinsel özellikler iletişimsel biçime ve oluşum lara yansıtılır.Türkçe yansımaların ilkel biçimlerinin (büyük bir olasılıkla) bozulmamış olması, onların dilin geç bir döneminde Türkçeye girmiş olduk larına bir tanık sayılamaz. ı.*Yansıma biçimler son derece yalın ve nedenli olarak oluşmuşlardır*. 2. *Yalınlık, değişemez nitelikler içerir*. 3. *Ritmin* ***he ce-süreli*** *(konuşurken hecelerin aşağı yukarı eş-süreli) olması*, yansımala rın da tek-heceli biçimlerden kurulması onların aşınmasını önlemiştir. Değiş miş olanların tanınması konunun daha ayrıntılı incelenmesini gerektirir. Tek heceli (*çık, kır, çiz, çit, çırp, sık, sür, kus*, ...,*süm*-kür, *haş*-la,... gibi) eylem lerin bir bölümü yansıma olabilir. Yoksa, Türkçede *vurgu-süreli* bir ritim kullanılsaydı, yansımaların çoğu, bugün, Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi, tanınmaz biçimlere çoktan dönüşmüş olabilirlerdi.

Bir dili kullananlar için, *yeni* bir birimin anlamlanabilir ögelerden oluşması kolaylık sağlar. O nedenle, doğrudan/yardımsız anlamlanamayan, önbilişi uyarmayan ögeler ortak kullanıma zor alınır, ya da hiç giremez. Yeni sözcüklerin, yardımsız anlamlanabilir bağlam ve biçimlerle sunulması kaçı nılmaz; yeni bir göstergenin daha başta ortak alımlılık ile bireysel dil duyar lılığını doyurması beklenir.

1.2.5. Duyular ile Ayrımsal Değişkenler

Türlü göstergeler ile iletişim araçları arasında geçerli bir ilişki kura bilmek için gösterge oluşturmada duyu organlarının sunduğu değişkenleri incelemek gerekir.

Aşağıdaki değişkenlere ve algılayan duyulara bakılırsa, *aydınlık ve engelsiz*, tek yönlü bir ortamda en çok değişkeni görme duyusu sağlamakta dır. Öyleyse en güçlü duyu görme duyusu olup görsel imlerin etkisi daha

kalıcı sayılır. Görsel ileti üretimi ve iletimi başlangıçta kolay ve hızlı olama dığından iletişim işitme duyusuna bağlanmıştır. Peş peşe dizilen seslerle, bel li kurallara bağlı olarak değişik tür göstergeler oluşturulmuş, bu üretim, in san beyninin sunduğu olanaklarla bir dile dönüşmüştür. Kimi dil bilimcileri ne bakarsanız, insanlar ilk iletişimi gerçekte görsel devinimlerle kurmuşlar dır. O yoruma, tutarsız Güneş-Dil kuramını ortaya atanlar da inanmışlar, böylece dilin oluşmasına zaman tanımışlardır. Diyeceğim, insanın başlangıç ta kullandığı göstergeler işitsel değil görsel olmuş. Onun üretimsel kısıt lılığı, zaman ve uzaklık engelini aşamaması, işitsel organa dayalı dilin oluş masını zorlamıştır. Ne derece doğrudur, bilinmez ama, başlangıçta görsel olarak algılanan (el, yüz, ve beden hareketlerine yüklenen anlamlarla) ilkel bir söz-öncesi, görsel iletişimden söz edilebilir.

	Duyular →	İşitme	Görme	Dokunma	Tatma	Koklama
	Değişkenler ↓					
1.	Ses	+				
2.	Vurgu	+				
3	Ezgi	+				
4.	Sıralılık	+	+			
5.	Uzaklık	+	+			+
6.	Hareket	?±	+	+		
7.	Süre	+	+	+	+	+
8.	Işık		+			
9.	Renk		+			
10.	Boyut[25]	?	+			
11.	Yüzey	?	+	+		
12.	Hacim	?	+	+		
13.	Çizim		+			
14.	Fotoğraf		+			
15.	Zaman	+	+	+		
16.	Biçim		+	+		
17.	Sıcaklık			+		
18.	Tat				+	
19.	Koku					+
20.	Durum: ±sıvı	+	+	+		
21.	Sertlik	?		+		
22.	Konum		+	±		
23.	Uzaklık	+	+	±		
24.	Duygu	+	+	+		
25.	Hız	+	+	±		
26	Uzay		+			
27	Yön	?	+			
	Toplam:	?11	20	13	2	3

[25] Boyut, *yansıma* sesler yardımıyla ön-bilişte yer alan anlamlarla algılana bilir.

Görme duyusuna başka işlevler yüklendiği için, ona dural bağlam dışında andaş olarak düşünsel/ussal iletişim işlevinin yüklenmesi çok zor, ya da olanaksız: *ya hareket ve öteki işlevler, ya da iletişim*. Oysa işitme duyusu ile sesletim organlarının kullanılması insanın öteki etkinliklerini durdurma makta, işitsel algılama iletişime, görsel algılama öteki etkinliklere koşulmak tadır. İnsanın yaşamı böyle düzenlenmiş olup görsel yolla iletişim tüm öteki etkinlikleri kesmektedir. Radyo yayınları ile TV yayınlarının izlenmesi ara sındaki ayrım buradadır. Görsel değişkenler bellekte daha kalıcı iz bıraka bilirler, ancak onların da kalıcılıkları ve işlenişleri beynin kullandığı veri iş leme değişkenlerine indirgenmesine bağlıdır. Dilde işitsel olanla görsel olan arasında belleğe bağlı ayrımlar yanında bilişe bağlı kısıtlamalar olabilir. Öteki duyular, değişkenler bakımından çok kısıtlı kalır. Onlara dayalı anla tım düşünsel gerekleri karşılayamaz. Yine de, sözel olmayan göstergeler ile tişimde önemli bir yer tutar. Bunlar:

1. Dokunma: bedensel temas,	10. Göz hareketi ve göz teması,
2. Yakınlık,	11. Sesel göstergeler:
3. Bakış,	Vurgu,
4.Duruş,	Ezgi,
5.Yönelme,	Ses tonu, yüksekliği,
6. Dışgörünüş,	12. Aksan,
7. Baş hareketleri,	13. Duygusal durum,
8. Yüz ifadeleri,	14. Konuşma hızı,
9. El/kol hareketleri,	15. Anlatım yanlışları.

1.3. Dil ve Bilişsel Gelişme

İnsan beynindeki dil bölümünde belli sayıda birimler ile o birimlere uygulanan belli sayıda kurallar bulunur. Birimlere kuralların uygulanması ile sonsuz sayıda, her zaman yeni, ve bir öncekinden ayrı söz/tümce üretilir. Üretimsel Dilbilim (Chomsky,1957-, 1965) açısından insan beyninde yer alan dilbilgileri üçe ayrılır: *evrensel* (universal) dilbilgisi, *ortak* (core) dilbil gisi, *dile-özel* dilbilgisi. ***Evrensel dilbilgisi***, ayrıcalıksız her insana doğuştan bağışlanıyor. Bu yetenek, ilk olarak hangi dile, anadile ya da birinci dile açı lırsa o dilin dilbilgisine dönüşüyor. Edinme işlemleri bilinç altında olduğu için bu süreçte bilinçli olarak işletilen kurallar yok. Biz o kuralların varlığını çocuğun anadil kullanımından anlıyoruz. Bir dilin ya da bir iletişim dizgesi nin bu yeteneğe alınmış kurallarının bütünü bireyin dilsel (competence=) "*e dinç*"i sayılıyor. O edinçin söz üretiminde işletilmesine ise (performance=) "*kullanım*" deniyor. ***Ortak dilbilgisi***, konuşulan dillerin ortak olan kuralları nın toplamı olarak tanımlanıyor. Bu varsayımsal dilbilgisinde kurallar ve nitelikleri henüz açık olarak belirlenmiş değil. Her kural için ayrı ayrı bü

tün dillere bakılması ve daha önce ortaya çıkarılan kurallarla ya da değişken lerle karşılaştırılması gerekiyor. Her bir kural belki de seçenekler sunan bir açıklama niteliğinde. Örneğin, *"dilsel bir birim kendisine ya önden ya da sondan bitişen birimlerle nitelenebilir"* gibi. ***Dile-özel dilbilgisi*** ile *Türkçe dilbilgisi, İngilizce dilbilgisi, Rusça dilbilgisi*,... gibi belli bir dilin belli bir zaman diliminde sözel ileti üretiminde kullanılan birim ve kurallarının bütü nü anlatılıyor. Belli sayıda kurallarla belli sayıda birimleri içeren böyle bir dilbilgisi sonsuz, hiçbir zaman tüketilemiyecek sayıda yeni söz/tümce ürete bilen bir düzenek oluyor.

Sonradan kullanımı genişletilen "edinç" terimi: "*sesdizimsel edinç, biçim-dizimsel edinç, sözdizimsel edinç, anlamlama edinci*,... gibi alt edinç lere bölünüyor. Özellikle yabancıdil öğretiminden yola çıkılarak kullanımı (*iletişimsel edinç, söylemsel edinç, okuma edinci, ...çeviri edinci* gibi) başka dilsel alanlara da taşınıyor: Bütün olarak ele alındığında, bir dilbilgisi beyin deki iletişimsel edincin bir parçası oluyor. Bir dil öğrencisi ya da bir *ileti şim bilimleri halkla ilişkiler* öğrencisi okul yıllarında iletişimsel edincini yeterli bir düzeye eriştirmelidir.

İnsanın duyu organlarıyla algıladığı verilerin belli ussal işlemlerden geçirilerek gözlemlenen, çıkarsanan ilişkilerle belleğe yerleştirilip sonraki bilme, anlama etkinlik/edimlerinde kullanılan biçimine "***biliş***" denir. Böyle bir ilişkiler ağı ancak kavramlar, ve o kavramları taşıyan dilsel birim ve işlem lerle var olabilir. Biliş uzun-süreli belleğe alınan her yeni veri/kavram ile yeniden yapılanır. Öyleyse insanın bilişi doğuştan başlayarak türlü bilişsel yapılanmalarla evrilir. Sözgelimi "***armut***" gibi bir meyva her birey için ayrı bir süreçle (*biçim, sap, koku, renk, sertlik / kabuk, iç, orta, çekir dek, tat , iç yapı / büyüdüğü ağaç, iklim, yöre, toprak, çiçeklenme, olgunlaş ma, / vitaminler, besin değeri, saklanabilme, tüketilme biçimi ve zamanı/ olay ilişkileri* ,...gibi) özelliklerle bilişe yazılır. Bir insanı (örneğin Tansu Çiller'i, ya da bir arkadaşınızı) tanırken, onunla ilgili doğrudan / türlü ileti şim kanallarıyla dolaylı bilgilerimizin değişik bağlamlarda ve zaman içinde nasıl bir evrim geçirdiğine bakılırsa, bilişin nasıl bir yapılanma içerdiği daha iyi anlaşılır. Düşünme, beyindeki bilişsel yapılar arasında etkileşimle yeni varsayım sal, ilişkiler kurma, kavramlar oluşturma eylemi olarak tanımla nabilir.

Çocuğun düşünme işlemleri onun ilk dil edinme sürecine dayanır (Piaget 1923). Bilişsel gelişme ile dil kullanımı arasında doğrudan bir ilişki bulunur. Bilişsel açıdan irdelenirse, **Piaget**'ye (1923) göre "*bilişsel gelişme dilden bağımsız ama anlatımını dilde buluyor*". O bakımdan bilim üretimin de dilin sözlüğüne sözcük eklemeleri yapılır. Bunlar yeni üretilen terimler dir. **Vigotsky**'ye (1934) göre ise toplumsal bir karşı yorumla "*dil insan bili şinin önünde gider, bilişsel gelişme dile bağımlıdır*". Öyleyse, bilim üreti

minde anlatım ilk önce açımlayarak yapılır, terimi ondan sonra üretilir. Her iki yorum da süre ve emek açısından yabancı bir dille ileri biliş geliştirmenin karşısında. Rönesans, yabancıdil bilerek zengin çevrelerde, gerektiği yerde görsel anlatım öncelenerek, ama anadillerle yaratılmıştır. Türk aydınlanması da öyle olmalıydı. **Arsal** (1930:288), "*Arapça terimler Türk zekasının bilim lerin özüne ulaşmasına engeldir. Bu dil* (=Osmanlıca) *Türkiyede eğitim ve uygarlığın yayılmasına uygun değildir*" (s.294) demekle yüzyıllarca yine lenmiş benzer sonuçları, yaşanmış yanıltıcı deneyimleri dile getiriyordu.

Bu seçimi destekleyen "***Dilsel görecelik***" kavramına göre, *belli bir dili konuşan insanlar ancak konuştukları dilin ulamlarıyla düşünebilirler, o dil aracılığıyla geliştirdikleri bilişsel yapıya göre olayları duyup okuduk ları metinleri yorumlarlar*,(Humboldt 1836, Sapir 1921, Akarsu 1954, Baş kan 1967). Öyleyse yabancı bir dilde bütün metinlerin yorumu görecedir; daha da özele inilirse, yerel, toplumsal ekine, bireysel bilişe bağımlıdır. Do ğal olarak, bir metnin onu okuyanların, duyanların sayısı kadar ayrı yorumu yapılır. Öyle bir evrende tek yorum ancak belli bir gücün baskısıyla, yapay ve korkuya dayalı olarak, insanca özgürlükler yok edilerek yerleştirilebilir. Bilişsel gelişme ile ilgili kısıtlamalar Bernstein'ca yapılan *işlenmiş-dil kı sıtlı-dil* ayrımının bir parçası olabilir. Dil *kısıtlı* kaldığı zaman çocuğun bili şi de kısıtlanıp yaşıtlarından geri kalır. Burada yetersiz kalan anlatım değil, iletişim becerisi olsa gerek.

Yabancıdil öğrenen çocuklar bilişsel gelişine evresinde iki güçlükle birden karşı karşıya bırakılıyor: bir yandan yabancı-dilsel yetersizlik/kısıtlı lık, öte yandan anadilde bilişsel duraklama. Eğitim en başta bilişsel evrim olduğuna göre yabancı bir dil olan Osmanlıcayı eğitimde kullanmak her düzeyde ayrıca dilsel engel de yaratacaktı. O nedenle halkın dili Türkçe, eği tim dili olarak seçildi. Öylece, yönetimin amaçladığı bilişsel değişim o yolla daha kısa sürede gerçekleştirilebildi. Atatürk dönemi okullarında ezber ya saktı. Bugünkü öğretim kurumlarımız Ortaçağ yöntemiyle çalışıyor. Bu ekin de ezber en önemli ölçme yolu. Sözlü kültürde en önemli etkinlik olan ezber yazılı ekinde işe yaramaz, ancak yine de böyle (ÖSYM, KPDS, ..., gibi) sınavlarda *ezber* öne geçiriliyor. Hiç okumayanlar sınavlarda birinci oluyor, ya da üstün başarı gösteriyor. Doğrusu biz henüz Ortaçağ sınama yolunu aşamadık mı ne?

1.3.1. Söylem

Çok genel bir tanımla söylem: 1) açıklama, yönlendirme, tartışma,... gibi belli iletişimsel bir amaca, 2) ilgili alan verilerinden uygun bir seçimle, 3) belli bir kimlik yapısı, biçimi, kurgusunu yansıtıp yansıtmadığı sürekli denetlenen, 4) *belli bir konuya, sözlü ya da yazılı metin kurgusuna, bağla ma uygun yorum kurallarını gözeten bir söz-dili kullanımı*dır. Konuya, olaylara, kişiler ve kişiliklere, üstlenilen rollere göre biçimlenen etkileşimde

kullanılan dil: sözceler/tümceler arası ilişkileri, sözel olan olmayan eylemler ve göstergeler dizimini, sözcükler arası ilişkileri, biçimlenme ve sesletim diz gelerinden anlamlı seçimleri içerir. Morris (1971)'de şu genel biçimler ayrılmıştır:

Kullanım:	**Bilgileyici**	**Değerleyici**	**Yönlendirici**	**Dizgesel**
İşleyiş:				
Belirleyici	*bilimsel*	*kurgusal*	*yasal*	*evren-düzensel*
Görüşleyici	*söylensel*	*şiirsel*	*ahlaksal*	*eleştirel*
Kural koyucu	*teknik*	*teknik*	*dinsel*	*etki-yayıcı*
Biçimleyici	*mantıksal-matematiksel*	*anlatımsal*	*dilbilgisel*	*fizik-üstü*

Bugünkü kullanımıyla belli bir dünya görüşü ya da yaşam felsefesi nin tutarlı/tutarsız dilsel dışavurumu gibidir, (Kocaman 1996). O bakımdan belli bir zaman diliminde, belli konularda kişiler, kurumlar, dernekler, parti ler,... etkileşimlerinde, ilişkilerinde, ürünlerinde kimliklerine, ideolojilerine, amaçlarına uyan bir söylem/anlatım biçimi kullanırlar. Söylem, onca değişik konuda, bağlamda onca ayrı kimlikle sözel seçim ve anlatım biçimlerine gönderme yaptığı için, ancak dilsel birim ve anlatım biçimlerinden yapı lan seçimle somutlaşır. Örneğin *Cumhuriyet'in, ADD'nin, ANAP'ın, Karagöz' ün, Yaşar Kemal'in, TRT'nin söylemi*[26] .

1.3.2. Yarım-dilli (Kutsal) İletişim.

Türkiye' de yabancıdil bir yandan Tanrıya, öte yandan sözel anlatı ma bağlı sanılan ancak görsel-dilli ileri teknolojiye açılış kapısıydı. Türkçe ise, yönetimden gelen aşırı baskı sonucu öyle bir işlevden yoksundu. Bilime gerek duyan ne toplumsal bir düzen, ne de ekonomik bir örgütlenme vardı. Yönetimin derdi yeni teknoloji, onu da dışardan devşiriyordu. Durum bu gün değişti mi? Hayır. Yabancıdil bilen çoğalıyor, onun tersine bilim üretimi düşüyor. Sosyal bilimlere yatırım azlığı nedeniyle yeni teknoloji üretimini olanaklı kılacak temel bilimlerde ilerleme de tıkanınca, bu gidişle bilgi çöp lüğü (Toffler, 1992), teknoloji çöplüğü olmaktan kurtulamıyacağız. Bilim üretilmeyen bir çevrede dilin değişmesi önemli değil. Hizmetin iyisine de yabancıdilden ad seçiliyor: *Gold Dog Hospital, The President Hotel, Pres tige College, Infinity Design, Anatolia Endoskopi Center*,.... Değişim yaban cı terimlerle anlatılıyor: *repo, enflasyon, reeskont, yataş prestige, Efes light, İnternational Hospital hastane*si(ne kaldırıldı),...Yabancıdille öğretim Os manlı döneminde de sınıf ayırdı, şimdi de sınıf ayırıyor: "**Onuncu Yıl Mar**

---

[26] Bu konuda "*Dilbilim Araştırmaları*"na (1990-), yıllık Dilbilim Kurultay ları (1987-) bildirilerine ve Kocaman vd. "*Söylem Üzerine*" (1997) adlı ortak yayına bakılabilir. Söylem, bugün çok yaygın kullanılan, ancak günlük dilde- neredeyse an lamsızlaşmış, kısa sürede *olay, şey*,... türü bir sözcük oluvermiştir

şı"nda: '*imtiyazsız sınıfsız, kaynaşmış bir kütleyiz*', dedik, ancak sonunu geti remedik..

1.3.3. Kentleşme ve Türkçe

Kırsal kesime oranla kent: iş bölümünün, mal ve hizmet üretiminin olabildiğince çeşitlendiği, ortak kullanım alanlarının yaygınlaştığı, dolayısıy la insanlararası ilişkilerin alışverişin yoğunlaştığı bir ortam olarak iletişim sözlüğünün de genişlediği bir yerleşim birimidir. Kentli sözlüğü köylü sözlü ğüne göre daha geniş ve çok çeşitli kavramları taşımaktadır. O bakımdan yeni kavram ve sözcükler kent evreninde daha hızlı üretilmektedir. Kıra-özel görsel uğraş alanları dışında, kavram ve sözcük akışı kentli sözlüğünden kı sıtlı olan köylü sözlüğüne doğrudur. Nüfus akışı da köyden, çok daha yoğun ve çok daha çeşitli iş alanları nın yaratıldığı ve insan gücüne gerek duyan bir evren olarak kente doğru ol maktadır.

Halkların karışıp karışmadığına göre uygarlık-dil ilişkisi iki ayrı biçimde ortaya çıkar. Eğer hem köy hem kır uygarlığı tek bir dilde yaratılmış ise, sözcük ve kavram akışı eğitime bağlı olarak tek bir dil içinde kalır : kır sözlüğünden kent sözlüğüne geçiş az ve yavaş ilerlerken, kent dilinden kır diline akış daha hızlı ve yoğun olur. Kuşkusuz bu alışveriş toplumdaki değişim hızına bağlıdır.

Ayrı dil insanlarının biribiriyle karışmaları durumunda uygarlıklar-arası girişim işlemeye başlar. Kır ve kent uygarlıkları benzer olan toplumla rın sözlükleri başlangıçta pek etkilenmez. Eğer alt düzeyde ya da kırsal bir uygarlığın insanları ayrı bir kent uygarlığı insanlarıyla karışırsa, ya da Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde olduğu gibi değişik dilli toplumlar ayrı ayrı üretim ilişkilerine bağlanırsa, gerek kırsal sözlük gerekse kent sözlüğü çok karışır. Doğal akış içinde ileri uygarlık alanının sözcükleri öteki dillere dolup, anadil sözlüğünü eskitir.

Kentleşme ve kitle iletişim ile ağızlar arası ayrılıklar düzlenmekte, nüfus karışımı sonucunda da ölçü-dil ile yöresel ağızlar arası ayrımlar kay bolmaktadır. Yazı dilinin dayandığı İstanbul Türkçesi bugün artık ortadan kalkmıştır. Türkoloji bölümleri lehçe ve ağızların incelenmesine öncelik ve recekleri yerde kaybolmayacak olan yazılı eski metinlerin çözülmesini öne alarak, siyasete karışarak yöresel Türkçelerin kimi özelliklerinin incelen mesini neredeyse olanaksız kılmıştır. TV, ağızları daha fazla aşındırmadan işe başlanması doğru olurdu. Bundan sonra yapılabilecek olan incelemeler toplum-dilbilim alanına kayabilir.

1.3.4. Dil ile Yayın İlişkileri

1.3.4.1. Kitle İletişim Kurumları ve Türkçe

Gazete yayınının başlayarak (1831-) kitle-duyarlı bir özellik kazan ması (1850-) ile halk dilinin anlatıma girmesi arasında yakın ilişki kurulmuş

tur. Sadeleştirme (1876-) ve özleştirme (1928-) sürecinde de gerek basın, ge rekse Devlet radyosu önemli katkılarda bulunmuştur. Erdoğanın da (1997: 288) belirttiği gibi, radyo ve TV öncesinde Anadoluda sözlü iletişim geçer liydi: erkek erkeğe, kadın kadına. 1980 sonrasında yayına giren özel TV ve radyolar için şimdilik katkılı bir değerlendirme yapmak zor. Kitle iletişi minde iş tutacak kimselerin çoğu yeterli dil eğitimi almadan işe başladıkları için özleştirmeyi desteklemek gibi bir amaç gütmüyorlar. Karma sözlüklü olan o kimse ler, dilsel bir kimlik de sergilemiyorlar, (Tekin 1994).

1.3.4.1.1. Basın ve Türkçe

Kimi yazarlar yabancı sözcük devşirmekte direnseler de (Som 1996), Türkçe'nin özleşmesine ve gelişmesine basının katkısı eğitim kurum larından daha etkilidir. Söz-dili açısından kullanımların genelleşmesinde ve değişimlerin kısıtlı dil ile yetinen halka indirilmesinde basın önde geliyor. Basın özgürdür ama, bu özgürlük sermayenin/egemenin özgürlüğüdür, gaze tecinin özgürlüğü değildir.

Gazetede, insanların katıldığı türlü etkinlikler, olaylar günlük ilişki ler çerçevesinde sunulur. Bu sayfalarda haberler, özel köşe yazıları, ekono mi, politika, iş dünyası, moda, sanat yorumları, eğitim-kültür çalışmaları, günlük etkinlikleri duyuran metinler ile ilanlar yer alır. Anlatım, konuların kendi alan sözcük, terim ve dizimleriyle değil de, kitlenin anlayacağı ölçüde ortak, açık ve yalın birimlerle ve işlemlerle gerçekleşir. O bakımdan her yazı alanının ayrı bir gazete anlatım yolu oluşur. Her gazete bu konuları ayrı biçimde, okura ve beklentilere göre söze döker[27] .

---

[27] Yüksek lisans öğrencileri, inceleme olarak, günlük gazetelerin (18 Ocak / 4 Nisan 1998 günlü) baskılarında kullanılan sözcük dizinlerini derlediler. Özleştirme bakımından sonuç şaşırtıcı ölçüde olumsuz çıktı. Gazetelerde Türkçe ve yabancı sözcük sayıları ve oranları (28 Ocak ve 4 Nisan 1998).

	Türkçe	**Yabancı**	**Toplam**	**Yabancı Sözcük %**	*** 1965 %**
Cumhuriyet	**2395**	729	3124	**23.3**	**43**
Yeni Yüzyıl	2274	740	3014	%25	
Milliyet	*1285*	*943*	*2228*	*42.3*	*34.4*
Sabah	928	654	1582	41.4	
Yeni Asır	990	1461	2451	59	
Hürriyet	***.670***	*2243*	*2913*	***76.9***	***40***
Radikal	893	1031	1924	%53.5	
Zaman	*1736*	*1717*	*3453*	*49.7*	
Milli Gazete	*1210*	*1595*	*2805*	*56.8*	
Akit	*930*	*1313*	*2241*	*58.5*	
Akşanı	1418	1008	2426	%41.7	

1. Öztürkçe sözlük açısından yorumlanırsa, Cumhuriyet (ve Yeni Yüzyıl) dışında Türkçe sözlüğe öncelik tanıyan gazete yok. Eski gazeteler den en şaşırtıcısı Hürriyet; yabancı sözcük oranı açısından Dil Devrimi önce sine göçmüş görünüyor. 1960'lı yıllarda belirlenen oranlara göre değişim olumsuz. Türkçeyi atıyor, İngilizceyi satıyoruz. Türkçesi yetersiz gazetecile rin, söz-dilinden görsel-dile kaçan, okumayan iletişimcilerin sözlük geliştir meye katkıları pek sezilmiyor.

2. Yabancıdil öğreniminde Türkçenin işlenmesine katkıdan söz et mek bu durumda zorlaşıyor. Öğrencinin sözlüğü genişledikçe yabancı söz cüklerin artması kaçınılmaz[28] . Eski ve yeni "ortak" (cognate), daha doğrusu alıntı sözcüklerin yabancıdil öğretimine nasıl bir katkı yapabileceği rahmetli Prof Dr.Özcan Başkan'ın (4.1.1929 - 11.Kasım 1997) 1968'den bu yana ilgi sini çekmiş, lisans-üstü öğrencilerine sözlük çalışmaları yaptırmıştı. Ancak o tür sözcükler belli bir öğretim yaklaşımı içine yerleştirilemedi, bir sav olarak kaldı. Öyle bir kurgulama üniversitenin 1970-1997 yapısı içinde verime ula şamadı. Fazla kâr getirmediği için, dile-özel öğretim metinleri ancak devle tin bilinçli yatırımıyla üretilebilirdi. Ne var ki ayrılan kaynaklar bağımlı görüş yanlılarınca o yönde kullanılmadı[29] .

Bugüne değin ***yanlış düzeltmeleri*** yalnızca sözcük seçimi, türetme, ek seçimi, sözdizimi ve anlam açısından, geleneksel dilbilgisi çerçevesinde ele alınmış, Türk Dil Kurumunda 'Türk Dili' dergisi yazarlarınca kural-dışı örnek incelemeleri biçiminde sürdürülmüştür. Dil kullanımında titizlik göste ren, güzel, öz anlatıma özenenler bu konuda sık sık yazılar yazmışlar, tartış malara taraf olmuşlardır, (Aksoy,1980; Hepçilingirler,1997; Ateş,1999). Bu

Finansal Forum	569	458	1027	%45.5	

(*1965 yüzdeleri İmer 1973'ten alınmıştır.)

[28] Yabancıdil öğretiminde "tanımlama sözlüğü" için Longman 2000 söz cük seçmiştir. Bu orta düzeyde bir anlama yeterliği sayılırsa, öğrencinin yeni sözcük ler öğrenmesi için onlarla birlikte, tıpkı Matematikte olduğu gibi, yeni kavramları da öğrenmesi gerekecektir. Ya da Türkçede bir öbekle anlatılan, yabancıdilde karşısına bir tek sözcük olarak çıkacaktır. O durumda yeni bir sözcük öğrenmek, ileri düzey için, yeni kavram öğrenmeyi de gerektirecektir. Belki de KPDS sınavı için başarı böyle bir öğrenimden geçmektedir. O kimseler, ilk önce Türkçeden sınava alınsalar daha tutarlı bir uygulama olur.

[29] Yansız bir bakışla, Türkiye ortamında yabancıdil öğretimi için ortak, tek izlence / kitap verime engeldi. Gazetelerin de belirlediği gibi, Batı'ya dönük öğren ciler için ayrı kitap, Doğu'da kalanlar için ayrı metin yazılmalıydı. Böylesine hızlı bir değişim sürecinde bir yerde buluşma olanağı suya düşerken ne idüğü belirsiz iki yönlü bir eğitim gerilimiyle iki karşıt kesim yaratıldı. Verim her eğitim düzeyinde sü rekli düştü. Geriye doyurulamayan bir şey kaldı: bireylerin yabancıdil öğrenme istek leri, ya da yazgıları.

yaklaşım, davranışçı ruhbilime dayalı öğrenme yorumunu kullanmaktadır. Eğer yanlış bir tümceyi düzeltip öğrenciye bildirirseniz, doğru tümce öğre nilmiş olur. Oysa, üretimsel dil kuramı açısından yorumlanırsa, bir tümce ikinci kez yinelenmeyeceğine, insan her zaman yeni tümceler ürettiğine göre, tümce düzeyinin üzerine çıkmayan böyle bir düzeltmenin haberden öte bir yararı yoktur. Asıl düzeltilmesi gereken ileti ve metin üretim uygulaması için de kuralın kendisidir.

Doğrusu böylesine tekil, metin-dışı duyurular ile yanlışlıklar düzelti lemez. Onun yerine, en başta Türkçe öğretimi evrilmeli, yanılgıların dayandı ğı koşullanma çözülmelidir. Düzeltmeler, günümüz kuramlarına göre, kulla nım amaçları açısından yapılmalıdır. Ne yazık ki, Türk Dili ve Edebiyatı eği timliler bu kuramları henüz tanımıyor, artık canlılığını yitirmiş olan Osman lı Türkçesini böylesine hızlı bir değişim ortamında günlük anlatım aracı yap maya çalışırken öğrenciler de Türk Dili dersinden bucak bucak kaçıyordu. Basındaki dil yanlışları ise, gazete dilinin iş öncesinde değil de iş başında öğrenilmesinden, düzeltmeye yeterince zaman ayrılamamasından doğuyor gibi.

1.3.4.1.1.1.Gazetelerde Dil-yanlışı Türleri[30]

A. Sözcük ve Öbck Düzeyi Yanlışları

- ***1. Yanlış Sözcük Seçimi*** (Doğrusu ayraç içinde)

a. ... ancak bu kişileri sanık sıfatıyla değerlendirmenin (nite-*) yanlış olacağını söy ledi. b) Bazı kez (*ara sıra / zaman zaman*), "Nasıl bir ülkede yaşıyoruz; bir başka ülkede yaşasaydık, bunlar başımıza gelmezdi", diyorum. c) ... bu düzeni dışarıya ih raç etme çabaları da Tahran'ın önde gelen politikalarını oluşturdu* (yarattı)... .

2. Yanlış Dizim (Doğru yer ( ) ile belirtildi).

a) Basın toplantısına iki ay önce Türkiye'ye gelen Bosnalı Dr. Ilana Dizdar da ( ) *katıldı. b) ... Basında yer alan haberlerin imar komisyonu üyeleri* (ni) *ve bir kısım meclis üyesini ilgilendirdiği belirterek, iznin verilmesiyle kendisinin ve ilçe bele diye meclisinin* ( ) *bir ilgisi bulunmadığını bildirdi. c) Karar oy kullanan sayısının yarısından bir fazlasının oyuyla* ( ) *belirlenecek.*

3. Eksik Sözcük (Ayraç içinde)

a) ...Disk kuruluşunun 26. yıldönümünü 'Demokrasi Savaşçıları' na , (ile/ve) *Uğur Mumcu' ya adadı. b) ...çünkü* ( ) *hukuk devletinde bunlar olmaz* (bir). *c) Muham med de dün Okan'ı ziyaret ederek* ( ) *geçmiş olsun dileğinde bulundu.* (ona)

4. Fazla Sözcük (Altı çizili)

a) Hepsi mutlu. Benim de çocuklarım var. Belki onlar kadar en iyi şekilde beslenmi yorlar. b) Eğer belediyeler bu kendi görevlerini başka hükmi şahıslar-(a) *tarafın dan yaptırmak isterlerse , İçişleri Bakanlığından izin alırlar. c) İstanbuldan gelen sanıklarla da yüzleştirilen bu kişilerin cinayetle ilgileri konusu araştırılıyor.*

5. Yabancı Sözcük (Altı çizili)

---

[30] Demircan 1994'ten.

a)Spor-loto rekora vurdu. (?) *b) Çocukluğunun starları Jerry Lewis ve Faye Du naway' le çektiği* (çevirdiği) 'Arizona Düşü' ... (yıldız) *c)Derginin dokümanlarına el kondu.*(belge)

6. Yanlış Yazım (Doğrusu ayraç içinde)

a) Prof.Dr.Tuna Ekim Avrupa' da korumaya alınan orkidenin yokolmaması için salep (saHlep) *üretimi kısılmalı', dedi. b) ...Kozluk ilçesindeki resmi binalara yapı lan saldıradan sonra ...* (saldırIdan) *c) Eskiden bu levhalar bir trafik işaretiydi. Şimdi ise ölümü giden oklar sanki (ölümE)*

7.Anlam Ayrımlarını Düzleme

a) ...bir ailenin sıcaklığını, bir anne baba sevgisini oluşturamayız. Bu olay bambaş ka bir olgudur. (yarat-/ver- , duygu) *b) Yaşar Polat'ın, olayın çözümünde önemli rol oynadığı* (suikast , düzenle-)

8.Gereksiz Yineleme (Altı çizili)

a) ...Bunları seçerseniz: 'Greve hayır demelisiniz', denildi. b) 'Arizona Düşü' nde bile bu düşten dolaylı olarak söz ediliyor. c)...Şırnak valisi Mustafa Malay ile Bayın dırlık ve İskan Bakanı Onur Kumbaracıbaşı arasında geçen ve kabinede krize yol açan tartışmayı değerlendiren Başbakan Süleyman Demirel,...

9.Çok Anlamlılık (2. gibi , doğrusu sonda)

a) 23.haftaya 10 milyar 77 milyon liralık bir devirle giren Spor-Loto' da katılanla rın büyük ilgisiyle dağıtılacak ikramiye, ( ) *yaklaşık 14 milyara ulaştı. b) Sırplar tarafından gözleri önünde anne ve kardeşleri* ( ) *katledilen Saliha adındaki Boş nak kızı, onların intikamını almak için mücahitlere katıldı.* (onlar: anne ve kardeş ler/mücahitler) *c) Bugün sevdiklerinize bir saat ayırın* (:Sevdiklerinize bugün bir saatinizi ayırın).

B. Ekler

1. Yanlış Ek (Doğrusu ayraç içinde)

a) Bayındırlık ve İskan Bakanı Onur Kumbaracıbaşı' nın (nca kendisine) *sert tepki gösterdiği* (-ilen) *Şırnak valisi Mustafa Malay, görevden azledilmesini istedi. b)Biz diyoruz ki adalet olsun, demokratik olsun.(adil, demokrasi) c) 'Evet' çıkarsa* (-sa) da müzakereler kesildiği yerden devam eder.

2. Eksik Ek (Ayraç içinde)

a)Tahran ile Ankara arasında soğuk rüzgarlar--(-ın) *estiği bir gerçek. b)...basında yer alan haberlerin İnsan Komisyonu üyeleri--* (-ni) *ve bir kısım Meclis üyesini ilgilendirdiğini belirterek.. c)...Türkmenistan ve Özbekistan Cumhuriyetleri---* (-nin) *başkanları katılacak.*

3. Fazla Ek (Altı çizili)

a)Ana ve babasının (-Ø) *şiddetindeki- (nin) kurbanı olan küçük Selma ,... Çocuk Yuvasına yerleştirildi. b)...tüzük değişikliklerine ilişkin taslakların* (-Ø) *örgüt birimlerinde, bölge ve illerde yeteri kadar tartışılma* (-Ø-) *imkanı bulunmadığını tespit ettik. c) ...Türk cumhuriyetlerinin uluslararası formlarında* (forumlar-) *tanıtılması...*

4. Yabancı Ek (Altı çizili)

a) Posta idaresi bile 'sevgili-graf' uydurdu. 190 numarayı çeviren herkes, sevgilisi için telefonla telgraf yazdırdı. b) İ.Ü. Diş H.F. :Ortho :Haftalık Non-siyasi gazete)

C. Özensiz Anlatım.

'Burada kalınca dönmeyişi konusunda bazı söylentiler çıktı' yerine: (An nem İ.F.B.'nin dönmeyip burada kalması bazı söylentilere yol açtı).

D. Bilgi Yanlışı

Saratoga gemisine ateş edilmesi olayında ABD' nin Türkiye' yi denediği ni savunan Mahir Kaynak... (Saratoga gemisinden).

Yazarken, metnin akışı içinde günlük dildeki anlam ayrımlarını düz lemiyecek ölçüde sözcük seçimine özen göstermek gerekir. Çok-satar gazete lerde anlatım, tümceler kısaltılıp sözcük sayısı azaltılarak kurulduğu için, fazla yanlış gözlenmemiş, buna karşılık ortalama %50'ye ulaşan yabancı sözcük kullanımında (Cumhuriyet ile Yeni Yüzyıl dışında) bütün gazeteler de genel bir özensizlik sezilmiştir. Bir yandan sığlaştırmaya giderken öte yandan da yabancı sözcük devşirmek biribiriyle bağdaşır uygulamalar değil dir. Anadil sözlüğü geriler, körelir. O kimseler diyorlar ki; yeni sözcük kulla nırsanız anlaşmazlık derecesi artar. Peki, "*eğilim*" yerine "*trend*" gibi eş-an lamlı İngilizce sözcükler devşirince kolaylaşan nedir?

1.3.4.2. Reklam

İlk reklam ajansı 1840 yılında kurulmuştur. Günümüzde reklam da ha çok kitleleri kandırma, sömürü aracıdır. Reklamcı, okuru, dinleyiciyi, izle yici kitleyi bir mala, ya da hizmetin tüketicisi imişçesine bir ürüne dönüştüre rek patronlara pazarlar. Reklam ***nitelik ileten değil, özlem eken bir araçtır.*** Bu da söz ile değil, daha çok görüntü ile sunulur. Kapitalist sistemin kendisi sahte umutla, hayaller ve bunun sömürüsü üzerine kurulduğu için reklama muhtaçtır, (Erdoğan, 295-). Türkiye gibi açık bir pazarda reklam metinleri de yabancı olup genellikle Türkçeye kötü bir çeviri ile sunulur. Reklam dilinden en çok etkilenen çarşıdaki adlan dırmalar olmuştur.Örneğin ürünle ilgili reklamlar ürün niteliğiyle ilgili hiç bir şey söylemeyip gerek görsel gerekse işitsel içerik tüketenlerin özlemsel niteliklerine odaklanır, (Postman, 1895: VII). Öylece söz-dilinin budanması na, görsel-dilin öncelenmesine reklamlar önemli katkı sağlıyor.

1.3.4.3. TRT ve Türkçe

Anlatım açısından bakılırsa, öteki yayın alanları genelde yazı-dilini kulanırken, radyo yayınları sözlü dile, TV yayınları ise görsel dil ile birlikte değişen ölçülerde sözlü dile dayanır. Radyo, yalnızca işitme duyusu ile biliş sel kurgu gücünü çalıştırırken, TV hem görme hem işitme duyularıyla yüzey sel etkileşime girer. Sözel yaratıcılık bir bakıma geriye itilir. İki araç, yalnız ca dili değil, belleği bile ayrı biçimlerde paylaşırlar: algılayıcı işitsel bellek bir yana, görsel bellek bir yana. Radyo dili görüntüyü sanal olarak öznel bilişte kuracak biçimde düzenlenirken, TV dili, anlatımdan görüntü ögeleri, bağlam ve hareket dili düşülerek, ya da sözel dil ile kurulması gerek meyen bölümler sözden atılarak düzenlenir. Her dil kullanımı belli bir *du rumsal*

bağlam içinde yer alır. Malinovsky'den esinlenen J.R.Firth (1950: 177) ± *sözel* ilişkileri iletişime katılanlara göre belirler. İki anlatım biçimi ara sında şöyle genel ayrımlar belirlenmiştir, (Gregory 1967: 189).

A.	**S ö z d i l i**	**Ö r n e k**
1	**Canlı yayın** (ön hazırlıksız)	
	a. Karşılıklı görüşme	Arkadaşça söyleşi
	b. Tek başına konuşma	Bir olayın anlatımı
2.	**Ön-hazırlıklı yayın**	
	a. Ezberden	Sözlü olarak hazırlanmış konuşma
	b. Yazılı metinden	
	(ı).Yalnızca sözlü-dil özel-likleriyle yazılmış metin	Tiyatro: oyun metni. Tiyatro en başta dil dir.
	(ıı). Sözlü anlatılmak üzere yazılmış metin.	Radyo,TV haberleri, işitsel-görsel, görün tülü-sözlü metin, konferans metni, şiirler
	(ııı). Sözlü anlatım için yazılmamış:	Romanlardaki diyaloglar,
	(a) duyulmuş gibi anlatım	klasik dil öğrenme kitabı metni
	(b) Sessiz okunmak için yazılmış	Deneme, öykü, roman betimlemeleri,....

Aşağıdaki ayrımlarda **sözel eylem** (speech act) şu anlama gelir. Biz dili kullanırken söz ile belli eylemleri de birlikte gerçekleştiririz.. Örneğin "*çay alır mıydınız*?" ile bir "*ikram etme*"; "*bana biraz borç verebilir misin*?" ile bir "*rica etme*"; "*pazar günü sizi Kavaklara götürmeye söz veriyorum*" ile bir "söz verme"; "çabuk, o üstündeki kirli gömleği çıkar!"ile de bir "emir verme",... eylemini yerine getiririz. Bu eylemler sözsüz gerçekleşemediği için onlara "*sözel eylem*" denmiştir. Bir sözeylemin üç andaş bileşeni vardır: 1.*Sö zü söyleme edimi*, 2. *Söz ile yapılan*, söz verme, uyarma, bilgi verme gibi *söz lü edimler*, 3. Sözü dinleyene göre etkisel biçimleme: *söz-etkisel-edim*.

1.3.4.3.1. Radyo ve TV Dili

İlk bakışta *radyo dili*, daha doğrusu metni, sanki günlük iletişimden, gazete dilinden TV dilinden farksızmış gibi gelir insana; oysa durumsal bağ lam ögelerine bakılırsa, arada önemli ayrılıklar belirir. Örneğin, sözel göster geler yanında (ezgi, ton, vurgu, durak, ses tınısı vb) sesel göstergelere bağ lamsal seslere ileti açısından daha çok işlev ve anlam yüklenir[31] .

---

[31] Dünyada radyo yayıncılığı 1921'de, TV yayıncılığı da 1923 yılında başlamış, kullanımı ekonomi ve yönetim modeli belirlemiştir. İki genel kullanım biçimi: kamu hizmet modeli (TRT, BBC) ile tecimsel modeldir, (NBC, CBC, ITV, Star, ATV, Ka nal-D, HBB, Show-TV,...). Tecimsel modelde USA' da tek amaç çok-kârlılık olup programlarda her 30 saniyede bir hızlı hareket, her 7 dakikada bir reklâm kesilmeleri

		RADYO:			*TV*		
		Söz-	*ses-*	*Betimleme*	*Söz-*	*ses-*	*Görüntü*
A.	**Katılanların ilgili özellikleri:kişiler,kişilikler:**						
	ı.Katılanların sözel eylemleri	+	-	-	±		-
	ıı.Katılanların sözel olmayan eylemleri	-	+	+	-		+
					+		
	(ıı. Katılanların güç/çıkar ilişkileri)	+	+	+	+		+
					+		
	(Bağlamla) ilgili	-	+	+	-	+	+
B	**nesneler**						
C.	**Sözel eylemin etkisi**	±	+	+	-	+	+

Bilgiye erişim, radyo öncesinde okur-yazarlıkla sınırlıydı. Okur-yazarlık toplumsal denetimi sağlamanın yaşamsal bir yoluydu. Eğitilmiş bir azınlık, tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi bilgi akışını denetliyordu. Rad yo ve TV, bir ölçüde de sinema tarihte ilk kez, bilgiyi doğrudan, okur-yazar olmayanların kullanımına sunmuştur (Fiske ,1990:48-) Ne var ki radyo sıkı ca sarılmış en ince ayrıntısına kadar düzenlenmiş bir iletiyi sunar (Sanders 1994). Bugün radyo haberleri artık kapsül haberler biçimine dönüşmüş, öte ki yayınların yerini ticari müzik ve maç yayınları almıştır.

---

için dikkat toplayıcı doruklar oluşturulur (İlal 1989:35-39). Üretici ülke kanallarında reklam artık yayın kesilmeden veriliyor.

Kısa sayılacak bir süre sonra, 1927 yılında, Türkiyede de radyo yayınına geçilir. Bu işi başlatan Türk Telsiz Anonim Şirketi, İş Bankası ile bir Fransız şirketi ortaklığı dır. Yayında PTT aracılığıyla gerçekleşir. Yayın şirketi 1938'de PTT'ye, 1940'ta da İçişleri Bakanlığına bağlı Basın Yayın Genel Müdürlüğü yönetimine girer. 1961 Ana yasasının 121. Maddesine göre 24 Aralık 1963'te kabul edilen 2954 sayılı yasa ile ku rulan Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu, TRT, 1964 yılında radyo ve TV ya yıncılığını üstlenir, (Oskay 1971: 13-33,57-67).TV yayınları ilk önce İstanbul Tek nik Üniversitesinde 1954 yılında kapalı devre olarak başlar. Ancak, yıllar sonra An kara TRT, 1968 yılında haftada üç gün deneme yayınına geçer. 1970 yılından sonra yayın yaygınlık kazanır. 1990 sonrasında sınır-aşan iletişim teknolojisi, devletin yasal engellerini (İnter-Star TV ile) kaldırır. Artık özel TV ve özel radyo istasyonları yayına geçerler. Bugün Türkiyede çok sayıda genel ve yerel TV ve radyo istasyonu bulunmaktadır.

Doğrusunu isterseniz, sözel dil, radyo-TV dilinin bir yarısıdır. Öyle ama o yarı bilinmeden ötekini düzenlemek, beğendirmek olanaklı mı? TV içeriği bize sözlerle değil görüntüyle aktarır. Ekin ise, sözün ürünü olmakla birlikte, her iletişim aracıyla yeni baştan yaratılmaktadır, (Postman, (1985: 16-).

	Görüntü bileşenleri	**Görsel-işitsel TV**	**İşitsel Radyo**	**Yazı-dili Gazete**
1.	*Biçimsel boyutlar:*			
	en, boy, yükseklik	+	-	-
2.	*Oyun / hareket*	+	-	-
3.	*Dekor:görsel çevre*	+	-	-
4.	*Işık*	+	-	-
5.	*Renk*	+	-	-
6	*Zaman*	+	-	-
7	*Çevre ses / efekt*	+	+	-
8.	*Müzik*	+	+	-
9.	*Sözel ses*	+	+	-
10	*Sesel örtüler*	+	+	-
11.	*Ezgi*	+	+	-
12.	*Olayla eşzamanlılık*	+	+	-
13.	*Duyulabilen*	+	+	-
14.	*Görülebilen*	+	-	+
15.	*Taşınabilen*	+	+	+
16.	*Noktalama*	-	-	+
17.	*Tekrar (geri dönüş)*	-	-	+

Radyoda "betimleme" ve "sesleme" ile yapılan TV'da görüntü ile ve rilir. Oradaki görüntü, sunucunun (vesikalık=) belgelik görüntüsü olmamalı dır. Gerek yazılı anlatım, gerekse görüntüsüz/görüntülü sözlü anlatım ara sında dil ve metin örgüsü açılarından sanılmadık ayrılıklar ortaya çıkar. Gö rüntü ile yalnızca yüzeysel bağlam verilmez, geriye dönüşler, bilinç-altı da verilebilir. Dip-yapıda kalanlar, görüntüden söze dökülmek zorundadır. Ya şanmamış, insan bilişinde olmayan yorumlara ise, TV kapalıdır[32]. Onun yeri

[32] TV imajlarla dolu bir evrende yaşar hale getirerek bizi yaşanan bütün (doğrulardan) gerçeklikten koparır. İmajlar evreni yalnızca tekniğin ürünüdür. Bu tek nik süreç sözlerle dile getirilemez. Bu sürece, başka bir dilin, görsel bir dilin yaratıl ması eşlik eder. Tekniğe uyum için insan görsel olmalıdır. Öyle insanlar imajlarla ya şama gereği duyarlar, (Bk. Erdoğan-Alemdar, 1990).

ne görüntü, seyircinin hayal gücünü çalıştıracak biçimde düzenlenebilir. Görüntü ile olmazsa, gerçek metin oluşturmaktan tutun da, türlü kurgusal/ gerçek-dışı yaratımlara uzanan sözlü bildirilere de yer açılabilir. Onun için, radyo, TV kendine özgü, çok çeşitli boyutlarda metin türlerine olanak sağ lar. Bu yönüyle gerek basın dili, gerekse radyo ve TV dillerinin ayrı ayrı öğ retilmesi zorunludur. O amaçla açılmış olan *Basın-Yayın Yüksek Okulları*, 1992 yılında, ama gecikmiş sayılabilecek bir kararla, "*iletişim fakültesi*" adını almışlardır.

Erdoğan (1997)'ye göre, TV ve radyo yapıları nedeniyle insanlar ara sında eşitçil iletişimi gerçekleştirici iletişim aracı olamazlar. '*Kitle medyası iletişimi kitle iletişimi olmayıp medyalı kitle iletişimidir*'. Burada kitle, evle rinde tek tek yakalanan bireyler şekline sokulmuştur. Yoksullaştırılmışın ih tiyaçlarına rağmen, *kitle medyası yoksullaştırmayı böylelikle dili denetim ve yönetim teknolojileri olarak geliştirilmiştir*[33] . Öylece, toplumun sahip olma yan kesimini temsil eden izleyiciler, egemenlik altına alınmıştır. İzleyici de netimi, program etkinliğini ölçme ve satışa yardım amacıyla da sürekli açık / gizli (anket=) yoklamalar yapılıyor. TV, sözlü dilin gerektirdiği etkileşim işlemlerini izleyiciye tanımayıp yalnızca iletim ile yetinir. Girdilere işlenme süresi tanımaz. Hem uyarı hem de tepki sunduğu için, aşırı izlendiğinde ciddi bilişsel kayıplara neden olur. Gerçek okur-yazarlığa geçişi engeller. Eğlenceyi doğal yayın biçimine dönüştürür (Sanders 1994, Postman 1985).

1.3.4.3.2. Yasal Durum

1982 Anayasasının 133. maddesinde "*radyo ve televizyon istasyonla rının ancak devlet eliyle kurulabileceği*"; *yayınlarda "ülkenin ve milletin bö lünmez bütünlüğünü koruyacak tarzda*" yayın yapılabileceği belirtilmekte, bu zorunluluk 2954 sayılı TRT Kanunu (5.a) maddesinde de "...*devletin ül kesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü,... korumak ve kollamak*" biçiminde anlatılmaktadır[34] . O görüş 1991 yılında yürürlükten kaldırılan 2932 sayılı yasa ile "*Türkçeden başka dillerde yayın yapılamıyacağı*" biçiminde kesin lik kazanmıştı. Başka dillerde TRT aracılığıyla yayınlar genellikle dış ülkele

---

[33] 1950'den sonra, radyo egemen iletişim aracı oldu. TRT ile Anadolu Ajan sı, özellikle "Vatan Cephesi" kurulduktan sonra, Demokrat Parti'nin propoganda ara cına dönüştü. Transistörlü radyo kırsal alana girince, okumazlığın getirdiği engeller ortadan kaldırıldı (Erdoğan 1997:386).

[34] Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, RTÜK yönetmeliğinde (RG 28 Mayıs 1995 / 22296, madde 5f:" *yayınlarda insanlar, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşün ce, felsefi veya dini inanç, mezhep veya benzeri sebepler dolayısıyla hiçbir şekilde kınanamaz veya küçük düşürülemez*" deniyor.

re dönük olarak yapılmakta, yayın yapılan dil sayısı yıldan yıla artmakta dır[35].

2954 sayılı TRT Kanunu 5.maddesinde açıklanan "**Genel Yayın E sasları**"(g) fıkrasında "*kolayca anlaşılabilir, doğru, temiz ve güzel bir Türk çe kullanılması*" istenmektedir. Orada "*doğruluk*" sesletime, yapıya, dizime, bağlam ve metin örgüsüne gönderme yapar. "Güzellik" ise daha çok ezgile me, sözcük seçimi ile anlatım uygunluğunu gerekli kılar. "*Temiz Türkçe*" ise, "*doğru duyulabilirlik*" değilse, "yabancı sözcüklerden ve anlatım yaban cılıklarından, devşirme deyişlerden arınmış, ancak Türkçede dil-içi yenilik leri deneyen bir dil kullanımı", demeye geliyor. Ne var ki yayınlarda ne ses letim açısından tam doğru, ne de yenilik deneyen bir dil kullanımı söz konu su değil; bilginin, cehaletin denetlendiği kitle iletişim araçlarında böyle bir değişim sunulamaz gibi. Yasanın (5.d) fıkrasında ise, "...*dil ayrımı yaratıl ması*" sakıncalı bulunmaktadır[36].

---

[35] Tarih boyunca imparatorlukların, birliklerin, devletlerin bölünmesi en başta din ve uluslaşma ile birlikte dil ayrılığına dayandırıldığı için, devlet bu konuda aşırı duyarlı davranmaktadır. Osmanlı döneminde XIX.yy.'da ve Cumhuriyetten ön ce yaşanan olaylar bunu haklı kılmaktadır. O dönemde biraz Türk diliyle eğitimin bile XIX. yy. ikinci yarısına değin yapılmadığını unutmayalım. Bugün Avrupa ve ABD' nde ve eski SSCB'nde belli dersler ilk ve ortaokullarda anadillerle verilerek öyle öğretimin desteklendiği görüntüsü yaratılıyorsa da uygulanan politika, uzun dö nemde, anadilin yerine devlet dilini geçirmektir. Başlangıçta hoş görülen iki-dillilik ve uygulama, sonradan tek-dillilik yörüngesine alınmaktadır. RTÜK yönetmeliğinde (madde 5) *Radyo ve TV yayınlarının Türkçe yapılması esastır. Ancak evrensel kül tür ve bilim eserlerinin oluşmasına katkısı olan yabancı diller öğretilebilir ve bu diller, haber ve diğer programlarda kullanılabilir*", diyor.

[36] 1991 "**yapım ve uygulama talimatları**"nda da Anayasa ilkesi yer almak ta, "*Özel yayın esasları*" bölümünde (Radyo s.6/e, TV s.8/e) 1a) "... *Türk dilinin, mil li varlığımızın, birlik ve beraberliğimizin temel unsurlarından biri olduğu benimse necek*"; (Radyo s.17/4, TV.s.4 (4) f.) tarihi ve manevi değerlerin işleneceği prog ramlarda: 1b) "*Türk dilinin, millet olmamızda, milli düşünce, milli kanaat ve milli birliği mizin yaratılmasında en güçlü bağ olduğu şuuru verilecek*" deniyor. Osmanlı döneminde birlik uğruna Türk dilini okullardan dışlayan, öğretimini baskı altına alan devlet, Cumhuriyet döneminde onu birleştirici bir bağ olarak devlet-dili, öğretim dili, yazı dili ve resmi dil durumuna yükseltmiştir. Ne var ki yabancıdille öğretim bu uygu lamaya ters düşüyor. (Radyo s.11/c, TV s.12/c, Genel yayın hedeflerinde 1c) "*Türkçe nin dil kurallarının öğretilerek dil birliğinin sağlanmasına yardımcı olunması*", nasıl gözden kaçırılabilir?. Benzer görüş RTÜK yönetmeliği (madde 5) içinde "*yayın larda, Türkçenin aşırılığa kaçmadan, özellikleri ve kuralları bozulmadan konuşma dili olarak kullanılmasına, milli birlik ve bütünlüğün temel unsurlarından biri olarak çağdaş eğitim, kültür ve bilim dili halinde gelişmesine ve zenginleşmesine özen gösterilir*", diyerek kitle iletişim dilinin evrimini bir bakıma yavaşlatıyor. Yeni anlatım yolları denemek yayın-dışı kalıyor.

Yüksek Kurulun belirlediği yayın ilkelerinde (Radyo s.14 (4), TV s.4 (4)) " *ortak bir dil anlayışı benimsetilmeye çalışılacak*" dendikten sonra "*bu amaçla Türk Dil Kurumu' nun tespit ettiği esasların göz önünde bulun durulması*" isteniyor. Oysa eski TDK bir dernek olmaktan çıkarılmış resmi bir devlet dairesine dönüştürülmüştü. Bu dairenin konuşma dili ile ilgili ola rak belirlediği ilkeler, ölçüler yok. Yazım kılavuzu ve sözlükten ölçülü sesle tim için belki yararlanılabilir. Zaten o kadar süre içinde istenen nitelikleri belirlemek ne denli olanaklıdır. Dili, dilsizlik düzeyinde yalınlaştırma amaç landığı için, örneğin bir denetim aracı olarak algılanan TV yayınlarıyla dil evrilebilir ini ?

Yayın ilkelerinden (4)'te (Radyo s.5/6, 3G/d, TV s.8 G/d) "*Standart Türkçe konuşma esaslarına uyulmasına özen gösterilecek,... anadilimiz Türkçenin güzelliğini, ahengini zedeleyen söz ve deyimlerden kaçınılacak*" deniliyor. *Ölçünlü* (Standart) *Türkçe,* okullarda kullanılan ve örnek göste rilen yazı dilidir. ***Konuşma dili öğretimi*** diye bir uygulama bulunmadığına göre o ilkeye uyulması çok zordur. Haber dilinde bile birçok olumsuzluklar ortaya çıkmaktadır. Doğrusu "*güzellik*" ile "*ahenk zedeleyen söz ve deyim ler*" yargısı pek anlamlı da sayılamaz.

İlke (4)te (Radyo s.6.3 G/d, TV s.8. G/d, s.12.e.) "*Türk milletinin bütünü tarafından kolaylıkla anlaşılacak şekilde*",..."*yalın anlatım biçimi benimsenecektir*", TV.s.16/a'da ise, "*yapımlarda kullanılan dil herkesin an layabileceği, günlük hayatta kullanılan dil olacaktır*", denirken yayın dili nin anlaşılması önkoşul sayılıyor. Ancak "*kolay*" nedir? Ölçüsü verilmiyorsa da bunun sözcük ve tümce uzunluğu ile metin kurgusunu anlattığı en alt eği tim düzeyini yansıttığı ortadadır.

Yine, "*yayın ilkeleri*" (4) içinde (Radyo s.6.,TV. s.8 G/e*)* "*eski ve yeni aşırılıklardan kaçınılmasına özen gösterilecektir,...dil bozucu örnek ve uygulamalara yer verilmeyecektir*", denmekle örtük olarak "*Dil Devrimi*"ne gönderme yapılmakta, dil üzerine tartışmalara katılma yasaklanmaktadır. "*Eski*" ile Osmanlıca aşırılıklar, "*yeni*" ile öztürkçe sözcükler kullanılmama sı istenerek bunlar dili bozucu örnek ve uygulamalar sayılmaktadır. Öyleyse bu, dili dondurucu ve tutucu bir yargı. Çeviri yoluyla da olsa, yabancı an latım biçimlerinin devşirilmesi de buraya mı giriyor, belli değil. Bana göre alt-yazı ve filim çevrilerinde geçen : "*korkarım*"(< ne yazık ki) , "*kendine iyi bak*" (< hoşça kal), "*emin misin?*", "*ciddi olamazsın*", "*senin için ne yapa bilirim?*", "*seninle biraz konuşabilir miyim*" (<sana birşey söyleyeceğiın) gi bi ekin-dışı anlatımların da bu dizine katılması gerek. Ne var ki "*ulusal*"dan "*evrensel*"e doğru akan yeşilden mora bir değişim sürecinde bu türlü esnet melerin yerlerini de belirlemek gerekiyor.

"*Yayın ilkesi*" (4) içinde (Radyo s.6, 3G/d ;TV.s.8, G/d, s.12.e) "...*aşırı duygusal, abartılı söz ve deyimlerden kaçınılması*", (Radyo s.6, TV

s.8, G/e) *"...ağız taklitleri kullanılmaması", "dinleyicilerin tepki gösterecek leri söz taklitlerinden kaçınılması"* isteniyor. TV s.17/28'de ise "... *eğitim düzeyi düşük hedef kitlelere yapılacak yayınlarda sınırlı sözcüklerden yarar lanılacaktır*", denirken o kitlelerin anlama becerilerinin nasıl belirleneceği açıklanmıyor. Öyle kimselerin kullandığı temel sözlük de ortada yok. Öyley se: *dinlesin de uyusun* , "***ninni***".

Kısacası, yayınlarda ülke birliğinin gözetilmesi, dinleyenlerin anla yabileceği *ölçü-dil* özelliklerinin kullanılması isteniyor. Dil üzerine tartışma lara yer verilmesi, taraf tutulması yasaklanarak yeniliklerden kaçınılması öneriliyor. Bu durumda TRT yayınlarında kullanılacak dilin amaca uygun belirlenişi gerçekleşmiyor. "*Bilgilendirme, haber, yorum, eğitim-öğretim, yönlendirme, eğlence, tanıtım ve reklam*" yayınlarına dönük bir düzenleme yapımcıların kendilerine bırakılmış. Ne yazık ki, yabancı dillerden devşi rilen sözcük alımlarına bir kısıtlama getirilmiyor, yeni sözcük önerileri ya yınlara sokulmuyor, listeler yayınlanarak yasaklanıyor (s.197). Oysa görün tülü-sözlü dile geçilen bir evrede TRT'de öyle bir birim olmalıydı. Sonunda bütün yazılan lar iki kurala indirgenebilir.

1. ***Yalnızca Türkçe yayın yapılabilir,***
2. ***Yayınların dilini,*** *eğitim-öğrenim ayrımına bakılmaksızın,* ***bütün izleyiciler anlayabilmelidir.***

1.3.4.4. Özel TV Kanalları ve Türkçe

Erdoğan (1997:174)'te de belirtildiği gibi devlet kurumlarının kendi lerini oluşturan siyasal yapıyı meşrulaştırarak satışını yapan örgütlü üç ana etkinlik biçimi vardır: 1.*eğitim*, 2.*seçimlerle gelen temsilcilik*, 3. *kamu iletişi mi*. Böyle bakılırsa, 1980 sonrasında devletin kamu elinden çıkıp özelleştiği anlaşılır. Eğitimde olduğu gibi radyo ve TV'da özel sermaye çıkarı TRT ege menliğini ortadan kaldırmıştır. Türk sözlü geleneği, Batı ekininin görüntülü egemenliğiyle katledilmiştir. Dili denetlemek yalnızca düşünceyi denetle mek değil, aynı zamanda siyasal etkinliği de sınırlamaktır[37] .

TV şimdiki zamanı merkezine alan bir araçtır[38] . Kitapları yasakla maz, yalnızca onların yerine geçer. Böyle bir durumda dil devrimini yazılı

---

[37] Marcuse'e göre kitle iletişim araçlarının kullandığı dil kavramsal düşünce yi engeller- kültür ve dilden kaçış başlar. Öyleyse Türkçenin son zamanlardaki değişim çizgisini anlamak için iletişim alanındaki gelişmeleri doğru yorumlamak gereki yor.

[38] Gerbner (1982)'ye göre (Amerikan toplumu açısından) 1. *Ortak bilinci kuran popüler kültür dokusu, kitle iletişiminden sağlanan, genellikle işlenmiş ürün dür.* Öyleyse izleyiciler, edilgin olarak dilsel bir yaratıma giremezler. 2.*TV toplu mun bütün kesimlerine girerek, ortayolcu bir dünya görüşü eker; en az maliyetle olası en geniş izleyici kitlesi (ürün) için yarışır*. Bu ise dil evrimine aykırı bir amaç

anlatıma odaklamak giderek güçleşiyor. Ancak insanlar, daha uzun süre yazılı iletişime gerek duyacak, ne kadar zorlansa da kitle iletişimi bireysel okuma nın yerini alamıyacak.

Baş döndürücü iletişim teknolojilerini yaratanlar şaşırtıcı büyüklük teki kapitalist şirketlerdir[39]. **Küresel köy** o büyük şirketler için vardır. Kapi talist yönetim, 1970-1980 arasında yaşandığı gibi, her zaman bölerek biribiri ne düşürme politikası güder. Öyle ise bölen kim ? Türk burjuvazisi 1996' ya gelindiðinde ulusal kimliğini yitirdi. Attila İlhan'a göre, daha da kötüsü, küreselleşme ulus-devleti ortadan kaldırmayı amaçlamakta, uluslararası yatı rım anlaşması: M.A.I. ile kapitülasyonları geri getirmeye çalışmaktadır[40].

Yeni iletişim araçlarıyla ulaşılan anlatım hızıyla konuşma hızı ara sında bir dengesizlik ortaya çıkmıştır. Bu ayrılık yaşlılarda uyumsuzluk yara tırken, gençlerin sözel anlatım yerine görsel ikonlarla (s.17) iletişime geçme lerine yol açmaktadır. Bu değişim, sözlüğün işlenip geliştirilmesi yerine, in sanları sözsüzleştirmektedir. İkonların geçiş hızı ve ileti yükü sözcüklerin iş lenme hızından çok ötede olduğundan gençler sözel iletişimden uzaklaşır lar.Elektronik iletişim araçlarında düz-anlamlarla anlatım sözcüklere, yan-an lamlarla anlatım ise görsel ikonlara bindirilir. Öylece gençler hem okumadan hem de yazından edebiyattan uzaklaşırlar. TV, bilgisayar ve intenette anla tım çoğunluk ya üst-terimlerle, ya da yalnızca alt-terimlerle uygulanır. Gös tergeler arasındaki ilişki anlama bağlı kalmayıp işlem düzeyine iner. Böylece düşünsel olandan, sözden uzaklaşılır, işlemsel, sezgisel alana geçilir.

---

sayılır. Olsa olsa yabancıdil olarak Türkçe öðrenimine biraz yarayabilir. 3.TV, mer kezileştirilmiş bir öykü anlatma aracıdır: güçlü bir ekinsel bağ sağlar. Neyin, nasıl tü ketileceği öğretilirken izleyici, tüketilenin doğası ile ilgili en küçük bir gerçeğin far kında olmasına olanak verilmeyecek kadar cahilleştirilmiştir. Anlatım söze değil gö rüntüye bindirildiğinden, TV işlevsel açıdan okur-yazar cahiller üretir. (Erdoğan-Alemdar 1990:142-,) Ayrıca bk. Yengin (1996).

[39] Kültür endüstrisinde tüketicinin (izleyicinin) sınıflayabileceği hiçbirşey kalmamıştır. Yaratıcılık için hiçbir alan bırakılmamıştır. Her şey en küçük ayrıntısı na kadar uygun bir şekilde biçimlendirilmiştir. Eğlencenin vaadettiği kurtuluş, düş ünmeksizin ve karşı gelmeden özgürlüktür (Erdoðan-Alemdar, 216-217). O zaman ne insan diline ne de dilsel yaratıcılığa gerek kalıyor mu?

[40] "Küresel köy'de OECD'nin hazırladığı "*Çok-taraflı Yatırım Anlaşması*" ile ulus-devlet bitip yönetim (ÇUŞ) "Çok-uluslu şirket"lerin eline geçiyor. Böylece yurttaş hakları ve devletin yetkisini ÇUŞ'lar belirleyecek. Yatırım güvenliği önce liği, vatandaşın güvencesinin önüne geçecektir". Bu en genel anlamıyla kapitülas yon-ötesi bir denetim anlamına geliyor. O zaman insanların olabildiğince dilsizleş mesi gerekiyor; ulusal dillere de son. TV ile herşey denetim altına girecek. Acaba, öngörülen 1984'ü mü yaşayacağız? (Işık Kansu: Cum. 30.3.1998, Attila İlhan: Cum 28.1. 1998, Erdoğan-Alemdar 1990).

1.3.4.5. Türkçeyi ÖğretMEmek

İnsanın, çevresi ile iletişim kurarak algıladığı ilk sözel verilerin do uştan bağışlanan **dil yetisi** ile işlenerek bilinç altına yerleşmesi **edinim**" teri miyle anılır. Bilinç altına inen o birimler ve kurallar ussal işlem hızıyla sözel üretime doğrudan katılır. Edinilen bu dilbilgisi birim ve kurallarının ayrıca tanımlanıp bilinç üstüne çıkarılması gerekmez.

Yabancı bir dilin birimleri ile kuralları ise beyindeki dil merkezine bilinçli olan "**öğrenme**" işlemiyle alınır. Bu öğretimde kullanılan **dilbilgisi** bir araçtır. Özetle anadili ya da birinci dil edinilir, ders yoluyla okulda öğre tilen yabancı bir dil ise öğrenilir. Dil "**edinme**"nin belli bir yaşı (0-11) var dır. Öğrenmeye ise böyle bir sınır konulamaz.

Bu durumda bir "**dilbilgisi dersi**" öğretilen açık kurallarla ancak ya bancıdil öğretiminin bir parçası olabilir. Dil öğreniminde yön **öğrenme**den **edinme**ye doğrudur. Anadili öğretiminde gerekli olan "**anlatım**" (*dil*^{2}) **öğre timi** ya da eğitimidir. Daha önce edinilmiş bir dilde **anlatım öğretimi**ni **dilbilgisi öğretimi** sanıp işlem tersine çevrilirse, amaç ile izlenen yol çelişir. Bu çelişkiden duygusal bir bozukluk doğar, Öğrenciler, üniversitede olduğu gibi Türkçe dersinden soğurlar.

Bu aşamada "**dil**" sözcüğü birinci olarak edinilmiş ya da öğrenilmiş "dilbilgisi"ne (*dil*^{1}) ikinci olarak bu kurallarla metin üretim, anlatım becerisi ne (*dil*^{2}) gönderme yapar. Okulda düz-anlamlı metin üretimi önce gelmeli; yan-anlamlı metinler ise anlama düzeyinde kullanılmalı, *yazın metinleri* "**o kuduğunu anlama**"ya ekinsel evrime dönük olarak işlen melidir.

Türkçe edinim/öğrenimi, pek kolay görülemeyen üç ayrı andaş be ceri kazanımını içerir: 1) daha çok sözlü dile bağlı ***kişiler-arası iletişim*** bece risini, 2) yazı-dilini önceleyen ***anlatım*** becerisini, 3) ***dilsel*** (sözlük, sözdizi mi, anlamlama) ***ilişkiler*** kurma becerisini. Sözlü anlatımda metin, çoğunluk la görsel ortamda karşılıklı etkileşim yoluyla üretilir. Bütünüyle söz-diline dayanan anlatım ise "**yazılı anlatım**"dır. Öyleyse söz-dilini öğretmeye en uygun iki etkinlikten biri "**okuma**", ötekisi de "**yazma**"dır. Dilbilgisinin öğretilmediği *Köy Enstitüleri*nde (1936-1953) Türkçe öğrenimi bu yolla ba şarıya ulaşmıştı.

2. CUMHURİYET ÖNCESİNDE TÜRKÇE

2.1. Türk Dili

Bugün için yeryüzünde sayıları üçbin dolaylarında olan diller, otu zaltı ayrı kümede toplanmış, (Dilaçar, 1968). Türkçe ve benzerleri **Altay Dil leri** adını alıyor. Bu kümede 34 dil var. İki çevre dili, *Korece* ile *Japonca*' nın da katılmasıyla sayı 36'ya çıkıyor.

Altay Dilleri denince: *Türk Dilleri, Moğolca* ve *Tunguzca* anlaşılır. *Menges* ile *Poppe*' a göre, Altayca'nın en eski biçimi Tunguzcada saklıdır. Onun ardından Moğolca gelir. Türk dilleri onlardan daha yeni ama gelişim tarihi daha uzundur. Çelişkili *Güneş-Dil* ön varsayımına (s.135) göre ise, en eski ana dillerden biri Türk Dilidir. Türkçe, Tunguzcadan çok Moğolcaya da ha yakın bulunmaktadır, (Dilaçar, 1964: 19-21).

2.1.1. Türkçenin Kökeni.

Birçok Türkbilimci, Türk Dillerini aralarındaki benzerliklere göre sı nıflandırır (Dilaçar 1964:40-72). *Baskakov*'un hem ardışık yapılanmayı hem de ses özelliklerine dayalı ses gelişim kurallarını da içeren sınıflamasına gö re **Türkiye Türkçesi**: ***Altay çağı*** *Türk-Moğol* ana kolunun *Türk* bölümüne, **Hun çağı** (V. yy'a kadar) *Batı-Hun* kolunun *Oğuz-Karlük-Kıpçak* bölümü ne, ***Eski Türk çağı*** (V-X.yy) *Kıpçak-Oğuz* kolunun *Oğuz* bölümüne, ***Orta Türk çağı*** (X-XV.yy) *Oğuz-Selçuk* koluna girer. **Osmanlı** döneminde yö netim-içi iletişimde kullanılan yazı dili olarak XIV-XV.yy *Eski Osmanlıca*, öteki alanlara da taşan yazılı anlatım biçimleriyle 1450-1839 *Orta Osmanlı ca*, ve 1839-1923 *Yeni Osmanlıca* evrelerine ayrılır, (Dilaçar, 1964). XIV. yüzyıldan sonra günlük dil/ halkın dili Türkçe olarak kalırken, 1923'ten sonra, gerek sözlü gerekse yazılı iletişim aracı **Türkiye Türkçesi** olur.

2.1.2. Türkçenin Dilsel Türü .

Eş zamanlı, ya da yapısal sınıflama ise, *Sapir* (1921)'e dayandırıla bilir. Türkçe, dil yapısı bakımından söz diziminde yapısal ilişkileri ilgi söz cükleri ile kurmayan ***karmaşık***, kök-içi ses değişimiyle türev yapmayan ***saf-bağıntılı*** diller ana sınıfına, dilbilgisi kavramları bakımından türetme kavra mına göre "***bitişken***"(kök + ek), dile özgü bireşim biçimi yönünden "***bireşim sel***", yani kavramları belli bir sıraya göre tek bir çekirdek sözcüğe ekleyip birleştiren bir dildir, (Pierce, 1963). Sözcük köklerinin değişikliğe uğrayıp uğramaması bakımından "***bükünsüz***", tümce ögelerinin dizimsel yerlerini de ğiştirip değiştirmemesine göre "***değiştiren*** / *oynak dizimli*" diller birliğine girmektedir, (Dilaçar, 1968:24). Bütün bunlara, Türkçe kuralların genel oldu ğu, ve "artık"(irregular, exception) bırakmadığı, çok sayıda '***yansıma***' söz cüklerin (8000'in üzerinde) bulunduğu da eklenmelidir.

Tümcede (özne, nesne, yüklem) ögelerinin olağan diziliş sırası bakı mından Türkçe: 1) ÖNY türü bir dil sayılıyor. Bir başka ilginç özellik de:2) "*niteleyici* + *nitelenen*" birliğinde, eğer yeni bilgi taşımıyorsa, *nitelenen* öge nin düşmesidir: *güzel kızlar* dinleniyor> *güzel* **ø-lar** dinleniyor> *güzeller* din leniyor. *Galatasaraylı* seyirci*ler*> *Galatasaraylı* **ø-ler**> *Galatasaraylılar* bayrak sallıyor. Birçokları bu özelliği, yanlış olarak, *Türkçede adlarla sıfat lar arasında bir ayrımın bulunmadığı* biçiminde yorumlayabilir. Türetmeye yansıyan bu özelliğiyle Türkçe '***baş-düşüren***' bir dildir, (Demircan,1998). 3) Türetmede '*ikileme*' işlemine (s.234) çok çeşitli anlamlar yüklenir.

2.1.3. Bugünün Türk Dilleri

Türk dillerinin bugünkü yayılma alanı ve konuşulduğu yerler şöyle dir (Dilaçar 1964, Comrie 1981, Akiner 1983) Doğuda, Kuzeydoğu Sibirya da **Tunguzca** ile eski Sibir aileleri içinde birtakım irili ufaklı adacıklar ha linde serpili bir kütle olan **Yakutça** ve **Dolgan** lehçesi; Çin-Moğolistan sını rının batı ucunda bir adacık: **Sarı Uygurca** ve **Salar** Türkçeleri; Altay-Aba kan-Sayan bölgesinde Moğolca ve Rusça ile çevrilmiş, Kazak Türkçesi ala nına da bitişik olan uzantı: **Soyon** veya Tuvin, **Karagas**, **Abakan** veya Or yot, Hakasça ve Şor Türkçeleri; bunun kuzeyinde, doğudan batıya doğru Rus ça, batıda Fin-Ugorca ile çevrili adacıklar: **Çolim, Baraba ,Tobol,** ve batı Sibirya **Başkurt, Kazan-Volga Türkçeleri** ile **Çuvaşça**; Ortaasyada Mo ğol-Çin-Tibet sınırlarından Hazer Denizine kadar uzanan , Çin, Moğol, Hint, Afgan, Bruşaski, İran ve Rus dilleriyle çevrili kesiksiz ana kütle, doğudan batıya doğru: **Yeni Uygurca, Kırgızca, Kıpçak-Özbekçesi, Özbekçe, Türkmence, Karakalpakça, Kazakça** Türkçeleri; güneybatı İranda bir ada cık: **Kaşkay** ve **Aynallu** Türkçeleri ile orta İranda, 1967 yılında Doerfer'in ortaya çıkardığı **Halaççça**; Hazer Denizinin batı kıyısından doğu Trakyaya kadar uzanan ve Rus, Kafkas, Iran, Arap,Yunan ve Bulgar dilleriyle sınırlan mış bir kütle: **Nogay, Kumuk**, ve **Azeri** Türkçeleri ile **Türkiye Türkçesi**; Kafkaslarda bir adacık: **Karaçay** ve **Balkar** Türkçeleri; Kırımda bir adacık **Kırım Tatarcası**, ve **Kırım Osmanlıcası**; Karadeniz kıyısında Bulgaristan-Romanya sınırında bir adacık **Gagauz** ve **Çıtak** Türkçeleri; Makedonyada bir adacık: **Rumeli ağızları**; Ukrayna-Polonya-Litvanyada adacıklar: **Ka raim** Türkçesi. Yukardaki alanda bugün, Japon Denizinden Adriyatik Deni zine kadar, ikiyüz milyona yakın insan Türk Dillerinden birini konuşmakta; bu da, konuşanların sayısı bakımından Türk Dillerini *beşinci* sıraya yerleş tirmektedir.

2.1.4. Anadolu Dışında Durum (-1071)

Tarih boyunca Türkler 30-60 enlem kuşağında, batıda Orta Avrupa içlerine, doğuda Japon Denizine kadar uzanan topraklarda birçok tekil ya da

ortak devletler kurmuşlar, hayvancılık ve tarımla geçindiklerinden, kuraklık, nüfus artışı ve savaş gibi nedenlerle sürekli yer değiştirmek zorunda kal mışlardır. Kafesoğlu'na (1977) göre bu yaşam biçimini göçebelikle bir tut mak doğru olmaz; Türk ekinini bir tür "*bozkır ekini*" olarak yorumlamak ge rekir. Güvenç (1993) bu durumu *kimlik* açısından sorguluyor, ve "*Türk Türk çe konuşandır*" gibi bir sonuca bağlıyor. Berkes (1975) ise, bu kimliğin dile bağlı tanımlanamıyacağı görüşünde.

Türklerin kurduğu devletlere sağlamlık ve süreklilik kazandıran baş lıca etmen, üstün bir askeri ve toplumsal örgütlenme olmuştur. Yönetimde soy, dil, din ayrılığı gözetilmemiş, böylece çok-uluslu, iç işlerinde bir ölçüde özgürlük tanıyan merkezî bir toplumlar yönetimi ile çok dilli iç ve dış ilişki ler ortaya çıkmıştır. Örneğin Hunlarda (İ.Ö. 2.yy) siyasi ilişkileri yürütmek için dışişleri dairesinde çeşitli dilleri konuşan ve yazan kalabalık bir kurul çalışırdı. Attila'nın sarayında (434-453) Türk, Got ve Latin dillerinin eş dü zeyde konuşulduğu belirtilmektedir, (Kafesoğlu, 205,285). Çinlilerle olan ti caret ilişkileri sınırdaki çevirmen topluluklar tarafından kuruluyordu. Değiş ik yerler de ve zamanlarda ortaya çıkan milliyetçi eğilimler: *Orhun Yazıt ları* (732), Kaşgarlı Mahmut'un *Divan-ı Lugat-it-Türk*'ü (1071), Karamanoğ lu Mehmet Bey'in *1277 bildirisi* Ali Şir Nevai'nin (*Muhakemet'ül Luga teyn*) *İki Dilin Duruşması* (1502) bir yana bırakılırsa, belki de yönetim biçi minden dolayı Türkçe, ordu dışında Türklerin eğitiminde bile, bir türlü öne çıkamamış, halkın konuştuğu dil olarak süregelmiştir. Yönetim, (ortaçağda) o zamanki uygulamaya göre, daha geniş bir egemenlik yolunu açan din birli ğine sarılmış, bu ortaklıkta kitlesel iletişim din kavramlarıyla kurulmuştur.

Türkler, Karahanlılar (932-1212) döneminde İslam dinine girip (955-) Kaşgar yöresinde Türk halkına dayalı siyasi birlikler kurduktan sonra, ilk Türk-İslam kültürü doğmaya başlamıştı. Din ile birlikte Arap yazısı da alınmış, böylece zamanın bilim dili olan Arapça Türkçe karşısında (tıpkı Latince'nin Hıristiyan Avrupadaki durumuna benzer) bir üstünlük kazan mıştı. Böylece müslümanlar kutsal metinleri Arapça aslından, en azından yüksek sesle, ama anlamadan okumasını öğreniyorlar, ancak çoğunluk bu alt becerinin ötesine geçemiyor, daha doğrusu ondan öte eğitim ne olanaklı ne de gerekli görülüyordu. Kutsal iletişim alanı dışında Türkler arasındaki gün lük iletişimde Arapçanın bir yeri olmamıştı. O yüzden Ahmet Yesevi ve öğ rencileri, zorunlu olarak, Türk halkına İslamı Türkçe öğretme yolunu açmış lardı. O dönemdeki kitaplar ise, el yazması olup çok pahalıydı; zenginler için üretiliyordu. Sözgelimi Selçuklu bir kitaplık görevlisinin aylığı on dinar iken İbni Sina'nın (980-1037) **Şifa** adlı yapıtı yüz dinara satılmaktaydı, (Turan 1969:259). Kaşgarlı Mahmut, *Divan*'ında (1072:29) sözü edilen *iki-dil bilen kentliler*in ikinci dili (*Kapalı Çarşı* esnafı gibi) günlük sözel iliş kilere yetecek düzeyde öğrenmiş oldukları ileri sürülebilir.

Karahanlılar döneminde yönetim üzerine çok değerli bilgiler veren "***Kutadgu Bilig***"de (1069): "*Arapça ve Farsça kitaplar çoktur, bizim dili mizde* (Türkçe) *bütün hikmetleri* (özlü söz) *toplayan yalnızca budur*"(73. beyit), demekle Türkçe yazılı kaynakların azlığı dile getirilmekte, kullardan oluşan halkın eğitimi üzerine bir öğüte yer verilmemektedir. Eğer devlet gö revleri, Kafesoğlunun (315) yazdığı gibi, *belli ailelerin tekelinde* ise, medre se de devlet hizmetinde çalışacak kimseleri eğitiyorsa, o zaman nitelikli eğiti min o türlü bir çevrenin tekelinde kaldığı ve Osmanlı dönemindeki gibi çok dar tutulduğu sonucuna varılabilir. Fetih yoluyla hazineye gelir elde etme dönemi kapanınca, XVII. ve XVIII.yy'da devlet görevlerinin satışı yoluna gidilmiş, bundan da ancak varlıklı aileler yararlanmışlardı. Kendisi için aile si tarafından doğar doğmaz bir devlet görevi satın alınan küçük çocuklara "*beşik uleması*" denmesi bunu açıklıyor. Arapça ve Farsça söyleyen yazar, şair ve bilginlerin el üstünde tutulmasına da şaşılmamalıdır[41].

2.2. Anadoluda Türkçe

2.2.1. Selçuklular Dönemi

Anadoluya geldiklerinde, yerleşik yaşama alışık olan Türklerden (ge nellikle Oğuzlar) ile ulema kentlere yerleşmiş, göçerler ise kırsal kesimde kalmışlardır[42]. Bunlar oba yaşamı süren, geleneklerine sıkı sıkıya bağlı Türk menlerdir[43]. İki kesim, bir türlü uzlaşamamış, *Oğuz-**Türkmen**, kent-kır, sün*

---

[41] Ne yazık ki, **Atatürk** dönemi dışında, durum bugün de değişmemiştir. Ni teliği tam bilinmeyen, üstelik de ölçülemeyen çok sayıda *yabancı,* Osmanlı dönemin deki dönmeler gibi, uzman kimliğiyle devlet işlerinde çalıştırılmıştır, üstelik de Türk lerin kat kat üstünde aylık ücret ödenerek.

[42] Tanilli (1986-, cilt III,:472-3): "Gerçekten de Osmanlı Türkleri Asyanın çevresine belli aralıklarla gelip çullanan göçebelerden geliyorlardı. O zamanda iki as ya vardı: biri bereketli Asya: Çin, Hint, Mezopotamya,... Bunun karşısında yırtıcı As ya: Moğolistan, Türkistan, Afganistan,...,Kafkasya. Bu Asya cılız, otlaklarla doludur: aç ve susuz göçebeler bir otlaktan ötekine göçer dururlar. Ovalardaki zenginliktedir gözleri. Bir başkanın çevresinde toplaşırlar. Sonra hep birlikte yerli halkların üstüne çöker, yerleşir, sömürürler. Dirliklerini birkaç kuşak korurlar. Fethettikleri halkların örf ve adetlerini kabul eder ve onları öteki göçebelere karşı savunurlar. Yerleşik düze ne geçip zamanla gevşeyip çözülürler".

[43] Türkmen çevrelerinde sosyal ve mistik eğilimler, Mevlevilerden çok da ha halkçı tarikatların ortaya çıkmasına yol açtı, (Tanilli, 1986, cilt II:529-). O dönem de okur-yazar olmayan Türkmenler arasında yayılan tarikat Aleviliğin bir kolu olan Bektaşiliktir. Bu örgütü Hacı Bektaş Velinin kurduğuna inanılıyor, (Turan, 1990: 120, 56). Bu tarikatın başta gelen özelliklerinden biri ibadette ve günlük ilişkilerde duru ve öz Türkçe kullanılmasıdır. O nedenle Türkçe nefeslerle anlatılır. Türkmen öyküleri Türkçe yazılmaya başlanır. Yeniçeriler de Bektaşiliğe alınır. Ordu dili Türk

ni-şii ayrımı Anadoluda uzun süre körüklenmiş, İslam ve İran etkisi altında Farslaşan Selçuklu yönetimi ile ulema, Türkmenlerden uzak durmuşlardır[44].

Ş.Turan (1990:15)'e göre Türkler bir bakıma üç dilli olmak durumunda kalmışlardı. Bir nitelemeye göre: bir Türk ailesine Türkçe, Allahına Arapça, sevgilisine ise Farsça sesleniyordu. Kent iletişiminin Farsça kurulduğunu bildiren: "*Türk iti şehre gelince Farisice ürer*" (s.54) sözü de Selçuklular döneminden kalma olsa gerek. Türkçe ancak beylikler döneminde öne çıkar, Osmanlı döneminde de örgütlenmeye verilen önem bir süre Türkçe yi önde götürür, sarayda ve Divan-ı Hümayunda Türkçe kullanılır.

Ele geçirilen ülkelerdeki ***yöre bey***lerinin toprakları tımarlara (devlet mülkiyetinde hazinece kiraya verilen geniş araziler) ve vakıflara dönüşürken, yerli halk arasındaki mülkiyet ilişkileri de değişmiştir. Elde edilen tımar gelirleri, özellikle XVI.yy'dan sonra, bir yandan vakıflar aracılığıyla Sultanın denetimi dışına çıkarılırken, öte yandan, azınlıklar aracılığıyla, kaçak ticari sermayeye çevrilmiştir, (Werner, 68,89). Ne var ki, Sultana karşı bir güç oluşturacağı korkusuyla, Türk bujuvazisinin gelişmesi sürekli engellenmiştir. Yönetici kesimin içinden çıktığı topluma yabancı kılındığı bir ortamda Türkçenin eğitim dili olması hiç düşünülebilir mi ?

çe olunca bu uygulama zorunlu. O dönemde Ahilik de Türkçeyi destekler. Ulema, özellikle dervişler, eli silahlı halkın arasına karışarak onun manevi birliğini güçlendirir. Din tarikatıyla siyasal iktidar arasında bir işbirliği kurulur. Balkanlar Osmanlılar adına fethedilir. Yerli halk "devşirme" yoluyla yönetime ortak edilir.

1243 yılında Anadolu Selçuklu ordusu Kösedağ (Zara-Suşehri arasında) savaşında Moğollara yenilince, sultanlık parçalanmış, ülke, 1336 yılına kadar Moğol İmparatorluğu ile onun bir devamı olan İlhanlılar devleti egemenliği altında kalmıştı. Selçuklu ekini bundan büyük zarar görmüş, istila ve yağmadan kaçan çok sayıda Türkmenden başka, tüccar, bilim adamı, din adamı, büyük mutasavvıf ve sanatkar olan kentli nüfus Anadoluya sığınmışlardı. Bu arada Batı Anadoluya göç eden Türklerin zenginlikleri de (tıpkı XIX yy.da olduğu gibi) Rumlara geçmişti, (Werner 68). O bakımdan kendilerini Oğuz olarak tanıtan Osmanlılar, gerçekte Türkmen soyundan geliyorlardı, (Peirce 1993).

[44] (Mesnevi V:241-2, VI:134-8, Timur 80, Werner 82,85). Riyahi (1990: 21-)' e göre Alpaslan seferinin (1071) İran tarihi açısından önemi, onun ordusunun İran ordusu olmasıdır. Çünkü Selçuklular Anadoluya saldırmadan önce İranın parlak ekininin etkisi altında İranlılaşmışlardı. Onların zaferi İran kesiminin başarısı olarak görülüyordu. Asker, divan mensubu ve tacirlerden oluşan İranlılar öbek öbek Rûm ülkesinin yolunu tuttular. Giderken İran ekinini de armağan götürdüler. İranlılar şehirlere yerleştiler, Türkler ise, üretim koşullarına uyarak sürüleri ile birlikte kırsal kesimde kaldılar.

2.2.2 Osmanlılar Dönemi

Osmanlı Devleti miras yoluyla babadan oğula geçen bir devletti (Findley 1994:6-31). Hanedan aile, onun başı padişah, ailede hizmet gören köleler ile kullar yönetici sınıfı oluşturuyor, yönetilen sınıflar ise Tanrı tara fından aile reisinin himayesine verilen "sürüler" (reaya) olarak algılanıyor du[45]. Devletin toprakları-sözde varsayılan belli kısıtlamalar dışında-haneda na aitti. Tımar sahibi ve köylülere ancak kullanım hakkı veriliyordu. Sultan lar, XIV.yy'ın başlarından itibaren hukuki evlilikler yapmayı bırakmışlardı. *Devlet bütünlüğünü, varlığını İslam hukuku ve yerleşik adetlerden başka, kanun yapıcı bir güç kaynağını Sultanın şahsında bulmuştu.* Osmanlılar dört hak mezhepten birisi ve en esneği olan Hanefî mezhebini seçtiler. Yöne tici sınıfın köle statüsü ile halkın sürü statüsü imparatorluğun bütün sakinle rini Sultana bağlayan araçlardi. Busbeck'e göre devşirmeler, yetenekleri dı şında önerecekleri hiçbir şeyi bulunmayan ve kul statüsünden başka iktidara yöne lik hiçbir iddiaları olmayan kişilerdi. Yöneticiler, (1350-1600) devşirme yoluyla imparatorluğun bütün gayri-müslim tebaasından, çoğunlukla Sırplar dan toplanan ve en iyilerinin Saray okullarında eğitildiği kölelerden oluş maktaydı[46]. Aralarında ortak olan tek şey vardı: *din*, Osmanlıca denen Türk çe, A rapça, Farsça karışımı *resmî dil*, ve *Sultana hizmet* (Tanilli, IV:373).

Devşirmelerin aileleriyle olan ilişkileri anlatıldığı gibi, kopamıyor. Tanilli (II:59-67), devşirme kurumunu ve yeniçeriliği Balkan halklarının (es ki sınıfsal ilişkileri ters-yüz edilerek) yönetime ortak edilmesi ile Hıristiyan din adamlarına duyduğu tepki yüzünden Müslümanlığı seçiyordu. Müslü man dininde ve imparatorluk hizmetinde yetiştirilen devşirmeler öyle kendi aileleriyle ilişkilerini toptan yitirmiyor aileler çocuklarının yükselişinden kimi zaman yararlanıyordu. Bu girişim zamanla büyüdü, dev bir güç oldu. Yönetimin, hükümdarın kulu olmak bir onur ve ilerleme nedeniydi. XIV. ve XV. yüzyılda halkın hiç bir tepkisiyle karşılaşılmadı.

Devşirme basamaklarından geçmeyen gayri-müslimlerin Osmanlı yö netici sınıf içindeki yeri oldukça sınırlı idi. Dönmelerin de bu oluşumda ö

---

[45] Osmanlı Devletinin asıl karakteri teokratik olmasıdır. Hakimiyet Tanrı nındır..... Din görevi devlet görevidir (Tunaya 1999:16,21).

[46] En son devşirme XVI.yy.sonunda yapılmış, ondan sonra terkedilmişti, (Findley, 34-). Aydın (1999)'a göre Osmanlı bir Rum devleti olarak başlayıp bir dev şirmeler devletine dönüşmüştür (s134,158) Herkesin üstüne ve dışına çıkarak kendini en çok Türkmenlerden ayırmaya, yeni ve salt kendi bürokrasisine özgü bir dil ve ekin geliştirmeye özen göstermiştir (s.45). 7-10 yaş arası devşirilen kimseler geçmişlerini unutmayıp (s.319) kendi soy soplarını her alanda kayırıyor, beylerbeyi, sancakbeyi yapıyorlardı (s.200).

nemli payları vardı[47]. O kimselerin görevleri genellikle çevirmenlik, doktor luk gibi ileri bilgi gerektiren işlerdi. Değişik örgütlenmeler üçlü bir hiyerar şi (Örneğin, *usta<kalfa< çırak*) ilişkisi içinde yürüyordu[48]. Yönetim örgütü dışında müslüman halkla olan ilişkileri düzenleyen din kurumu vardı. Bu ku rum, din okullarında eğitilen, doğuştan müslüman kişilerden oluşuyordu.

Tanilli (III:473-5)'e göre Osmanlılar önce bir orduydu; devlet olan gerçekte orduydu. Sultan, ordunun seçtiği bir savaş şefiydi. Sultanın iktidarı mutlak ve keyfiydi, feodal haklarla ücretli askerliği birleştiren bir orduya ku manda ediyordu. Sultan, zamanında Avrupanın en varlıklı insanıydı; örneğin Kanuni Şarlken'den iki kat daha zengindi.

Findley (1994:45-)'e göre Osmanlı Beyliğinin yarım asır kadar bir süre (1299-1350) resmi olarak örgütlenmiş kalem dairelerinden (yazı işleri), ya da profesyonel katiplerden oluşan ayrı bir gruptan yoksun olduğu anla şılıyordu. Ondan sonra XVI.yy.'a kadar birçok önemli görevi yerine getiren kalem görevlileri ortaya çıktı. Çok güçlenen bu bürokrasi bilinçli olarak Osmanlı aristokrasisinin gelişmesine engel oldu (Karpat 1973:21) Bu kesim sarayda Sadrazamın emri altında çalışıyordu. Kanuni zamanında "reissü'lküt tap" (genel yazmanlık) memuriyeti oluştu. 1530'larda burada 50 katip (yazı cı), 23 çırak görev yapıyordu[49]. Kalemiyenin (bürokrasinin) gelişmesiyle "**Bâbıâlî** "(bugünkü İstanbul Valiliği nin bulunduğu alan) oluştu. Burada bir yandan devlet dairelerinin, öte yandan çalışanların sayısı giderek arttı.

Tanilli (IV:372-)'ye göre XVIII. yy.'da devlet iki başlı oldu: Sultan ve Sadrazam. Görünüşte de olsa, Sadrazam Sultanın desteğine gerek duyu yordu. Öyle olduğu için de, sadrazamların güttüğü politika, Sultanı zevk ve sefa alemine terketmek, onu dünyadan habersiz soyutlamaktı. Hanedan,

---

[47] Tanilli (III:466) dönmelerin dosyalarının ciltler doldurduğunu yazıyor. "Osmanlı İmparatorluğunda hemen hemen her yerde, sosyal ve siyasal hemen her derecede dönmeler vardı. II. Selim zamanında (1566-74) on büyük vezirden sekizi dönme (din değiştirerek Osmanlı hizmetine girmiş kul) idi. Cezair kral naibi Uluç Ali de bir dönmeydi. 1453-1623 arasında 48 vezirden 33'ü dönme idi (Spohn, 26) Os manlı Devleti, hangi kökenden olursa olsun, dönmelere sığınma hakkı tanıyıp onları paraya boğarak doğrudan doğruya teknik bilgiyi de edinmenin peşindeydi (Tanilli IV: 376).

[48] Yöneticiler, konak ve köşklerini padişahınkine benzetme eğilimindeydi ler. Konak, köleler ile paralı askerleri de içeriyordu. Himaye sistemi ile, yetenekli olan her kimse bir konağın himayesine giriyor ve yükseliyordu., (Findley 27, 29).

[49] Söz konusu bürokrasiyi XVII.yy.'da üç kişi yönetiyordu: **nişancı** (mü hürdar), 900'e yakın görevlisiyle mali işlere bakan **defterdar** , ve 700 kadar görevli ile iç ve dış politikayı yürüten **sadrazam** (başbakan) , (Tanilli, 1986 :IV s. 371).

Türkleri imparatorluğun yönetici ögesi durumuna getirmedi. Bu da dönme ler ile devşirmelerin bir intikamı olarak değerlendirilebilirdi[50].

Batı Anadoluda bir beylik olarak kurulup zamanla üç kıtaya yayılan Osmanlı Devleti, XVI. yy sonunda artık doğal sınırlarına ulaşır[51]. Yönetimi sözde Türkçe ama , öğretim dili Arapça kalan, askeri gücünü Türklerden a lan ama yönetimde Türkleri büyük ölçüde dışlayan, İslam Sünni inanışa da yalı teokratik bir yönetim düzeni kuran ama öteki din ve mezhepleri de ce maat yönetimine ortak eden, hoşgörülü yapısıyla Osmanlı Devleti büyük bir imparatorluk düzeyine yükselir[52]. Ancak, yalnızca (daha XI.yy'da ilerlemesi duran) İslam kaynaklarından beslendiği için, denizaşırı sömürgeleriyle git tikçe zenginleşip, bilim, sanat, ve teknikte ilerleyen Avrupa karşısında kendi teknolojisini ve ekonomisini geliştiremediği, H.Kazgan'a göre para birimini bile oluşturamadığı için zamanla bu üstünlüğünü yitirir[53].

Mardin (1991:112-)'ye göre Osmanlı Devleti, *kırallık mülkleri, eya letler, imtiyazlı şehirler ve topluluklar, Üniversiteler, yüksek-rütbeli memur grupları* gibi Batıda var olan tüzel grupların gelişmesine hiçbir zaman izin vermedi. Osmanlı yönetimi muhalefetsiz yönetimdi, siyasi azınlık hakları yoktu. Fatih, karşı örgütlenmeyi önlemek için Osmanlı ailesi dışındaki Türk asilzadeliğini yok etti. Türklere yabancılaşılarak Türkçeye yalnızca toplum-içi sözlü iletişim alanı bırakıldı. Fitne ihtimaline karşı sürekli bir kuşku devlet adamlığının tipik özelliklerindendi (s.179,189). Osmanlı sistemi o ka dar katıydı ki, alternatif sistemler oluşturmaya dönük yaratıcılık, çizgi dışına çıkan bir davranış olarak, yükselme şansı bulamadı (s.191). Muhalefetin, sü

---

[50] Şii Türkmenler beyaz olan Osmanlı başlığına karşı kırmızı başlık giydiği için onlara **kızılbaş** dendi. Yeniçeriler, kendilerine manevi destek veren bektaşi tari katının üyelerince çekip çevrelenmişlerdi, (Tanilli, II: 64,67). !514 tarihli bir belgeye göre Anadolu halkının %80'ı şiidir (Aydın 10.11. 1999). Yavuz zamanında sünniler le şiiler arasında düşmanlık doruğa ulaştı, (Tanilli,III:483).

[51] Devlet, bir paşanın yönettiği eyalet birimlerine bölünmüştü. 1741'de As yada 21, Avrupada 5, Afrikada 2 vilayet vardı. 1800 yılında ise, 163 bey bulunuyor du, (Tanilli, IV: 364).

[52] Tanilli'ye (III:475) göre Türkler, çok fazla sayıda değildi, uygarlıkları da öyle pek ahım şahım olmadı. İmparatorluğu kullar ve dönmeler yönetti, savundu, yay dı. Osmanlılar Avrupa buluşlarını kabul etmekte büyük beceri gösterdiler.

[53] Osmanlı ekonomisinde etnik işbölümü vardı:Türk tarım ve hayvancılık la; Rum inşaat ve bankacılıkla, Musevi, Ermeni ticaretle; Süryani, Ermeni küçük el sanatları ile, Arnavut yol inşaatı yapımı,...vb işler ile uğraşırdı. Birinin ortadan kaldı rılması doldurulamayacak bir boşluk yaratırdı, (Mardin, 1991:213). Bu da halkları ayrılmaz, biribirine bağımlı birimlere dönüştürdü. Ayrılmaya kalktıklarında iletişim çöktü, hep si perişan oldu.

rekli boğazının sıkılması sosyal ve iktisadi yaratıcılığı önledi: *muhalefet*, bugün de olduğu gibi, yönetici sözlüğünce "*bölücülük*" sayıldı[54].

XVI. yüzyılın sonunda artık Avrupa karşısında üstünlüğünü yitiren Osmanlı İmparatorluğu ilk önce barışçı bir siyaset izlemeye yönelir. Yaşa nan ekonomik çöküntü görevlerin parayla satılmasına yol açar. O zaman da bu görevler zengin ailelerin elinde kalır, (Tanilli IV:373). Her padişah değişiminde yenilenen kapitülasyonlar 1740 yılında yapılan anlaşma ile sürekli lik kazanır. Yabancılara ve azınlıklara Türklerden daha çok haklar tanınır. (Hamlin 1878:231, Georgeon 67). Bağımsızlık hareketlerinin gelişmesini ön lemek için eyalet, sancak, ve kazalar yalnızca bir yıllığına kiraya verilir. O yüzden iktidarın dinsel niteliği güçlenir. Sultan artık yalnızca "**gazi**" değil, inananları yöneten "**halife**", yani kutsal yasanın temsilcisi, "**imam**" olur.

Ancak girilen savaşlar kaybedilmeye başlanınca, Avrupanın üstünlü günün yalnızca askerlik alanında olduğu sanılır. Onun üzerine, özellikle as kerlikle ilgili yenilikleri öğrenmek için, Batı'ya açılma başlar. Gerçekten de Osmanlı düzenini gerek içe gerekse dışa karşı ayakta tutan ordu en bozul muş kurumdur[55]. İlk önce yabancı subaylar ile eğitim verilmesi denenir. Ge

---

[54] XVII. yy'dan başlayarak Osmanlı İmparatorluğu yavaş yavaş Avrupanın bir pazarı durumuna gelir. Venedik, Ceneviz, Raguza yanında Fransa, İngiltere, Hol landa'ya bağışlanan ticaret ayrıcalıkları yüzünden Osmanlı maliyesi gittikçe zayıflar. (Mantran, I:9). Bu yolla Avrupaya aktarılan zenginliklerin bir hesabı henüz yapılma mıştır, (Timur, 164). Avrupalı ve yerli azınlık tüccarlar ile, yasaları kendi çıkarlarına göre yorumlayan, güvencesiz Osmanlı memurları da bu işbirliğine katılarak büyük kazanç sağlalar. Sermaye, Sünni kesimden kaçırılarak İslam-dışı kesime emanet edilir. ve gizlenir, (Werner, 203). XVII. yüzyılda Avrupalı tüccarlar, (levantenler vb.) Doğuya ,Osmanlı liman kentlerine yerleşirken Türkler Avrupa ile iletişimden dışlanır.

.Aydın (1999)'a göre Osmanlı Devleti, tebaalar, köleler, kullardan oluşan bir devşirme profesyoneller devletiydi (s.293); o nedenle tarihi gayri-milli bir ege men sınıf tarihidir (s.26). Osmanlı, 1) öncelikle Türk beyliklerinin düşmanı ve yoke dicisi olmuştur, 2) Türk kültürünün ciddi bir tasfiyesinden sorumludur, 3) Türklük bilincini başka halkların egemenliğine karşı kirletmiştir, 4) Osmanlı tarihi, 16.yy'da %80'I Alevi olarak gösterilen Anadolu halkının tarihi değil, 16. yy'dan başlayarak diğer halklardan daha da ağır bir şekilde Türk ve Anadolu halkına karşı saldırı ve sömürgeleştirmenin tarihi olmuştur (s.27). Dış talan yapamaz duruma gelince, kendi halkının talanına yönelmiştir (s.293). "*Türk*" adı, 16.yy'dan başlayarak, tıpkı "Jön Türk" içinde olduğu gibi, giderek küçültücü bir anlam kazanmağa başlamıştır, (Ti mur, 80).

[55] Ahmet Rasim (1924). Osmanlı kültürü ilkçağ ve ortaçağlı köhnemiş bilgi lerin deposuydu, (Tanilli IV:377). Hayır-severlerin bağışı olan okullarda yalnızca oku ma öğretiliyor, Kur'an'dan parçalar ezberleniyordu. Valide Sultanın Galatada kurdu ğu okulda ilk kez yazma öğretilmeye başlanır. Sultanın hizmetlilerine ayrılmış

rilemenin önü alınamayınca, Avrupanın savaşta üstünlüğünü dengelemek üzere askeri teknik okullar açılır (1773-) ve *Yeniçeri Ocağı* karşısında *Niza m-ı Cedid* (Yeni Düzen) adı altında yeni bir ordu kurulur. Değişmek isteme yen yeniçerilerin engellemelerine karşı duramayan III. Selim ve adamları Kabakçı İsyanı (1807) sonucu bu girişimin bedelini hayatlarıyla öderler. Düzeni değiştirmek isteyenlere karşı tutum bugün de aynıdır. Ne var ki yeni liklerden vazgeçilemez. Yunan isyanı süresince başarı gösteremeyen Yeniçe ri Ocağını II. Mahmut tümüyle ortadan kaldırır (1826). Merkezî bir yöne tim kurulur ve ilmiye sınıfının ayrıcalıkları kısıtlanır. Düzenlenen yeni ordu, gerek eğitim dili ve yöntemleri, gerekse subaylarının seçilme biçimleriyle laikleşmiş bir ordu kimliğine bürünür.

Savunmaya geçen Osmanlı yönetimi *Tanzimat Fermanı* ile Hıristi yan halklara yeni haklar tanıyarak, onları yönetime ortak ederek çözülmeyi önlemeye çalışmıştı. O ferman padişahın mutlak gücünü kaldırıyor, halkların ve dinlerin eşitliğini, mahkemelerin bağımsızlığını onaylayan yasalar çıkarı lacağını duyuruyordu[56], (Berkes, 1984:37-42).

1905-1908 yılları arasındaki en önemli gelişme, "*devletin temeli müslüman ümmeti, Türk halkının oluşturduğu millettir*", görüşü olmuştur, (Berkes 1984:57). Ne var ki Balkan Savaşının da kaybedilmesiyle, artık Türklerin Osmanlılık ülküsü de yok oluyor (Heyd 1979:28), bu kez Türkler de kendi başlarının çaresine bakma kararı alıyor, böylece yabancılaşan top lumlar-arası iletişim kopuyordu.

2.3. Türkçe İletişim

2.3.1. Devlet Dili Türkçe mi?

Devlet dili, yasa, tüzük ve yönetmeliklerde geçen, kendine özel bir sözlüğü, sözcükler arası ilişkileri ve sözdizimi ile ayrı bir metin kurgusu o lup resmi işlerde kullanılan, kayıtların tutulup, yazışmaların yapıldığı yazılı/ sözlü dil demektir. Findley (1994:8-13)'e göre Osmanlılar, egemen bir islâm devleti olarak, imparatorluklarının özelliğini ifade edecek karma bir edebî

---

okul larda ise Damat İbrahim Paşa İran şiiri ile Matemetik öğrettiriyordu. XVIII. yy. tüm yazınsal dönemlerin en Türk olanı ise de Osmanlı için kayıp bir yüzyıl oldu .

[56] Avrupalılar, ekonomik çıkarları açısından önemli gördükleri yerleri zama nı geldiğinde ya kendileri işgal etmiş, ya da ettirmişlerdir. Önce ülke ekonomisi çö kertilmiş, 1854 yılında başlayan dışa borçlanma 1876'da iflas ile sonuçlanmıştı. Dev let, borçlarının faizlerini bile ödeyemez duruma düşünce, kurulan "*Genel Borçlar Yönetimi* (Duyun-u Umumiye) ile Avrupalılar, 1881-1925 yılları arasında, ülkenin en önemli gelir kaynaklarına el koymuşlardı (Avcıoğlu 1973). 1911 yılında Maliye'nin 5472, Avrupalı "borçlar yönetimi"nin ise 8931 memuru bulunu yordu. O yönetim Os manlı Devletine karşı Trablusgarp'ta savaş açan İtalyaya kredi bile açmıştı.

kültür oluşturmayı şiddetle arzu etmişlerdi[57] . Bu yalnızca islâmî- dinî değil, onun yanında Arapça "âdâb" olarak dünyevî, edebî bir geleneği de kapsıyor du. Resmi dilin yapısına bakıldığında Osmanlıların müslüman Ortadoğunun ekinsel mirasıyla ilişkili olarak kendilerini nasıl gördükleri açıkça farkedil mektedir. Bu üç dili (Türkçe, Arapça, Farsça) karan bir iletişim aracı ancak saray ile yönetici-sınıf ekini olabilirdi. Halk temelinden yoksundu. O gele nek en güçlü biçimde kalemiye (bürokrasi) bölümünde yerleşti. Yazı ve me tin biçimleri, yazışma teknikleri ile kalem (yazı) geleneği çok geniş bir boyu ta sahipti. O biçimdeki *kalemiye* eğitimi: Arapça, Farsça, devlet tarafından yayınlanan yasalar, Coğrafya ve Tarih gibi konularda geniş bilgi edinmeyi ge rektiriyordu; devlet hayatının ayrılmaz bir parçası, zengin bir gelenekti. *Askeri-idari teşkilat, ilmiye-dini teşkilat, saray hizmeti görenler, ve kale miye* olmak üzere dört ana sınıfa ayrılan yöneticiler bir çeşit karma impara torluk ekinini temsil ediyordu. Osmanlı yöneticileri, bir yandan devşirme öte yandan Arapça öğretim yoluyla topluma yabancılaştırılıyordu. Güçlerini sultandan alan bir seçkinler sınıfı idi. Osmanlıca o yüzden yal nızca yöne ticiler arasında, katiplerce bilinen bir yazışma dili işleviyle kulla nıldı; yazı lan ama çokçası konuşulamayan bir dildi. Halkla ilişkilerde iki dil arasında gerektiğinde birinden (sözlü dilden) ötekine (yazışma diline) ya da bunun tersine çeviriler yapılıyordu. Halkın anlamadığı öyle bir dille bürok rasi, yönetimde kendine ayrı bir yer ediniyordu[58] Özleşmeye karşı bugünkü tutum da öyle ilkel bir arayıştan kaynaklanır. Atatürk dönemi dışında, yöne

---

[57] Bir dilin yazılı biçiminin sözlüğü, sözlü kullanım sınırlarını çok aşar. O zenginlik yazı ile başlayıp matbaa ile gerçek boyutlarına ulaşmıştır. Çağdaş yazı dil lerinin en verimli kaynağı sözlüklerdir (Ong 1982: 129). Osmanlı, yazı dili olan Türk çenin sözlüğünü geliştireceği yerde onun içine tarih, yönetim, şeriat ve kent yaşamı, divan yazını ile ilgili yabancı , özellikle Arapça ve Farsça sözcük ve anlatım kural ları nı katarak karma bir dil yaratırken, Türkçeyi de halkın dili olarak XV. yüzyıl kim liğiyle bırakmıştır.

Türkler Ortaasyadan Ortadoğuya ve Anadoluya göçerken, varlığı yalnızca söylendiği an ile sınırlı olan sözlü anlatım ortamından birdenbire daha yoğun yazılı kültür evresinde yaşayan bir ortama girmişlerdir. Yazılı anlatım açısından işlenme miş olan Türkçe uzun süre kentsel iletişim evreninden dışlanmıştır. O zamanın elyaz ması metinleri sesli okunmak üzere düzenlenmişlerdi. O yüzden de sözlü belleği güç lendirici kalıpları koruyorlardı. Türklerin matbaa kültürü aşamasına geçmelerine, din ile desteklenen siyasi nedenler ileri sürülerek , dörtyüz yıl süreyle (1450- 1850) izin verilmemişti.

[58] Özakıncı (1994) dinin Arapça öğretilmesi ve Türkçeye çevrilmemesini uzun uzun tartışıyor. Çevrilebilir olup çevrilmemesini din adamlarına tanınan ayrıca lığı korumak için bir bahane sayıyor. Devlet dili Osmanlıcalaştığı ölçüde yönetim de topluma yabancılaşıyor.

timin halk ile iletişim kurmak gibi bir kaygısının bulunup bulunmadığı sorgu lanabilir.

Milletlerin eşitliği, Fars bürokrasisi, yabancıdille /Arapça öğretim, Türkçenin dışlanması, vakıf okulları ve sınıfsal gizli dil derken, devlet dili en sonunda *Osmanlıca*ya varıp yabancılaştı. Yöneticiler halk ile iletişim kur mak zorunda kalınca, yönetim dilini halkın diline yaklaştırmak yerine onu bürokrasinin kolay anlayabileceği bir düzeye indirmek istemişlerdi. Baskı dönemlerinde ise bunun tersine bir yola sapılmıştı. Örneğin II. Abdülhami din dil konusunda yasaklar koyması, gazetelerde sürdürülen dil tartışmala rını, aydın-halk iletişimini engellemişti.

Türklerin anayurdu olan Ortaasyada Göktürklerden bu yana Türkçe kesintisiz olarak devlet-dili kimliğini korurken bu işlev Selçuklular döne minde, İran ve Anadoluda (1040-1308) ikiyüz yılı aşkın bir süreyle kesintiye uğramıştı. Ortaasya dışında başka halklarla ortaklaşa kurulan (Türk) devlet lerinde yönetim dili konusunda son derece esnek ve uzlaşmacı davranılmıştı. Atatürk'ün *Dil Devrimi* kadrosunun Osmanlıca'ya bakışını, sonradan görüş değiştiren Banguoğlu (1945:44,49)'da şöyle özetliyor:

> *Anadoluda devlet dili olarak Arapça ve Farsçanın yerine Osmanlıcanın gel mesi pratikte Türk halkını yabancı bir dille idare edilmek durumundan kur taramamıştır. Çünkü XV.yy'dan başlayarak "ölçü ve ayar değiştirerek" kapı larını Arap ve Fars sözlüklerine açmış, kendisine bu üç dilin sözcüklerini sözlük edinmiş. Bununla da yetinmeyerek Arapçanın ve Farsçanın gramerle rini kendi gramerine katmış, bu dillerin sözcük üretme ve hatta çekim biçim lerini kullanmaya, işletmeye başlamıştır. Bu açıdan, dil tarihi için de ender bir örnek oluşturmuştur.*

Selçuklu dönemi ekini *İslam-Türk-İran* bileşimi olarak tanımlanır, (Akdağ, 1974:11). Ortaçağda, İslam uygarlığının üstünlüğünden dolayı (-XII. yy.), bilim dili olarak Arapça kullanılıyordu. Ancak, Türkler Anadoluya yer leşirken İslam ekini duraklama, hatta gerileme dönemine girmişti bile, (Gökberk, 1983:308). Yazın dili olarak Farsçanın Türkçeye üstün tutulması sürdü günden, gerek kent yaşamını İranlıların yönlendirdiği Büyük Selçuklu İmpa ratorluğunda (1040-1157), gerekse Anadolu Selçuklu Devletinde (1077-1308) sarayın dili Türkçe ve Farsça, ordunun dili ise, yalnızca Türkçe olması na karşın, yönetim dili olarak Türkçe değil de Farsça kullanılıyor, (Köymen, 1966:33-), Bizans ve Avrupa ile olan ilişkiler (Rumca=) Latince ile kurulu yordu. Türk devletinin en batı bölümü olan Anadoluda, XIII.yy'a kadar dev let dili Arapça idi. Arapçanın bu üstünlüğü XII.yy sonuna kadar sürmüş, bundan sonra onun yerini Farça almıştı. Aksaraylı Mehmed oğlu Kerimeddin Mahmud, Moğollar zamanı Türkiye Selçuklularının tarihi olan

"*Müsameretü'l Ahbar*" (XIII.yy. sonu) adlı kitabında, Sahib Fahreddin Ali' nin vezirliği zamanında, divan dilinin Arapçadan Farsçaya çevrildiğini yaz maktadır, (Levend, 1972:6). Bu da mezhep ayrılığının dil seçimini etkileme diğini, İran etkisinin o zamanki Anadoluda daha güçlü olduğunu gösterir. Kendisi Aksa raylı bir Selçuklu Türkü (Werner 14) olan Aziz-bin Esterabadi de, *Bezmü Rezm* (*Cümbüş ve cenk*, 1396-98) adlı kitabını Arapça yazmak is tediyse de, halkın Farsçaya olan tutkusu ve bütün resmi yazıların bu dilde yazıldığını görmesi üzerine, Farsça yazmak zorunda kaldığını bildirmekte dir[59] . XIII. yüzyılda hem devlet dili, hem de bilim ve yazın dili olarak Fars ça gelişip güçlenmişti. "Türk " sözcüğü, hatta "Oğuz boyu" deyimi Selçuklu lardan beri: 1) "*Türkmen*", 2) "*çirkin ve kaba*" anlamlarını taşıyordu (Capo ral 34, dipnot 12) Türkçe ancak beylikler döneminde (1308-1515) önem kazandı. Köprülü (1933:278), o dönemde divanda ve iç işlerinde daha çok Farsça, halk ile olan yazışmalarda ise, (her ne demekse) Türkçe kullanıldığı kanısındadır. Yalçın Küçük (I:462) ise, "***şiiri Farsça söylediler, resmi yazış maları da Arapça yaptılar***", diyor.

Egemen iletişim, Osmanlı imparatorluğunda Avrupadakine benzer bir gelişme göstermek yerine Ortaçağ biçiminde kaldı, (Erdoğan,370). Os manoğulları , Orhan Bey zamanından başlayarak, resmi dil olarak Türkçe kul lanmışlardı. Gene de XIV.yy'da devlet iletişimi kimi alanlarda Farsça, vakıf belgeleri ise, *kutsal gizlilik* amacıyla Arapça yazılıyordu. Gerek devlet dili, gerekse halkın dili zamanla Türkçe olurken Anadolu yerli dillerinin çoğu unutulmuştu, (Avcıoğlu, 1978: 159-161) . İstanbulun alınmasından önce me zar taşları Arapça ya da Farsça yazılıyorken, Fetihten sonra Türkçe yazılma ya başlamıştı. Açık dil kullanma eğilimine karşın bu dönemde Farsçanın ya zın diline etkisi çok artmıştı, (Levend, 1953). Türkçe yazmayı II. Murat'ın desteklemesi ve çeviriyi ödüllendirmesi Farsça ve Arapça metinlerin Türk çeye çevrilmesini sağlıyordu, (Köprülü, 1933:292). Bunun sonucu olarak Türkçe yazın dili birçok Farsça ve Arapça sözcüklerle dolmuştu. Bu dönüşümde Farsça ile Arapçadan yapılan çevirilerin etkisi bü yüktü. Doğrusu, ger çek neden Türkçenin öğretim dili seçilmemiş olmasında

---

[59] Cevdet Kudret (1986: 101) 'e göre Türkçenin yetersizliği ileri sürülerek yabancı dillerden sözcük alımı başlatılmıştı. XIV.yy. Mesut bin Ahmet: Süheyl-ü Nevbahar : "*Bunca beyit düzünceye kadar yarı tenim utançtan eridi*". XV.yy. Sarı Kemal : Selatin-nâme : "*Bu Türk dili çok kaba bir dildir, yazarlar bu dilden utanç duyarlar*".XVI.yy. Fuzulî : " *Türkçe sözcüklerle ince şiir söylemek çok zordur*". Oy sa Türkçeyi yoksullaştıran, ondan uzaklaşan şair ve yazarlar olmuştur. Onlar yalnızca Türkçe sözcükleri dilden atmakla yetinmemiş, Arapça ve Farsça dillerinden alınan sözcükler daha sonra Frenkçeleriyle değiştirilmişti: hekim> doktor, cerrah > opera tör, müderris > profesör, kâtip> sekreter, fırka > parti, ...

yatıyordu[60] . XVI. yy.'da Osmanlıca denilen karma ve yapay bir dil yaratılır ken, Türkçe geriye itilmiş ve üstelik "*ayağı çarıklı kaba Türklerin*" konuştu ğu bir dil olarak aşağılanmıştı[61] . Ona karşılık o dönemde Arapça, Farsça bil mek bir ayrıcalık, aydın sayılmanın bir önkoşulu durumuna gelmişti. Osman lı İmparatorluğun da hangi etnik kökten ve dinden olursa olsun, denetim altı na alınan halklara tanınan haklar, onlara kendi dillerini, dinlerini, ve gelenek lerini, kısacası ulu sal varlıklarını ve ekinlerini sürdürme olanağı sağlamıştı.

Devlet dili olarak Osmanlıca bütünüyle bir yabancıdil durumunday dı. Türkçe horlanırken kuşkusuz o dönemlerin Saray ve yönetim çevrelerin de geçerli olan değer yargıları yansıtılmış[62] , öyle ki günlük tüketim madde lerinin Türkçe adları bile Arapçaya, Farsçaya çevrilmişti (*su>ab,ma;ekmek> nan,et>lahm, suyolcu> serçeşme-i ab, mimarbaşı> sermimaran-ı hassa*,...). Bugün yaşananlara ne kadar da benziyor, değil mi ? Örnekler: başla> *start al, ölçü al> baz al, dene> test et*,.... Osmanlı yazı dilini yalnızca katipler okur, yazardı; halkın yasaları ve emirleri okuyup anlaması olanaksızdı. O yüzden *Fahir İz* (1983) o dile "***katip argosu***" demektedir. *Arsal* (1930: 261)'a göre yazı dilinin yabancılaşmasına en çok hizmet edenler XV.yy. yazıcıları (katip) olmuştu[63] .

---

[60] Ş. Turan (1990:56) açısından II. Bayezit'in bilimsel yapıtların Türkçe yazılmasına verdiği önem anılmaya değer. Ancak bu konuda söylediği söz içinde kullandığı dil onu desteklemiyor: "*Havassın avâma nâfi'-i 'âm olmağiçün Türkî mekalün minvâli üzre rûşen ta'bii ve tahbîi oluna; tekellüfât-ı inşâya iltizâm ve tasal lufât-ı belâgaya ihtimâm olunmayup vâzıh takrîr ve tarir oluna*"= "Yüksek tabakadan olanlara ve halka tam anlamıyla yararlı olması için Türkçe söyleyişe uygun olarak açık seçik biçimde anlatılmalı; gösterişli yazıma gerek gösterilmeksizin açıkça söylenmeli ve yazılmalı". Tevarih-i Alî-i Osman (I,34) sözlüğüne bakılırsa, bu emir anlatıma ilişkin olup dile ilişkin sayılamaz.

[61] XVI.yy. **Selimname** yazarı **Keşfî**: "*Türk dili yontulmamış bir inci ta nesi gibidir ve iç tırmalayıcıdır. O nedenle yeryüzünde zarif yaradılışlı kişilerce hoş karşılanmamakta, dilde kurallara önem veren kimselerin anlayış ve beğenisine de uygun düşmemektedir. Bu yüzden de kültürlü kimselerin görüşmelerinde dışlan mış, ve güzel konuşan kişilerin söyleşilerinde aşağılanmıştır*", (Turan, 1990:57-58).

[62] İran kökenli **Hoca Sadettin** (XVI.yy) '**Tacüt-tevarih**' I,75'te "*Türkler, humsun (beştebir vergisi) saptanmasını, kötü bid'atlerden biri sanmışlar ve Kara Rüstem'in sırf eziyet olsun diye bu usulü koyduğunu yazmışlardır; böylece de ule maya dil uzatmışlardır. Din bilginlerinin yüce eteği, o kötü soylu Türklerin dilleri ile kirletilemez*" diye yazmaktadır, (Ş. Turan, 1990:59).

[63] Toffler (1992:30)'a göre " *En çıplak haliyle güç, insanları şiddet, servet ve bilgi aracılığıyla belli bir davranışa bilerek itmek. Bilgi yalnızca kendisi güç ol makla kalmamakta, kaba kuvvetle servetin de en önemli girdisi haline gelmekte dir*". Bilgi, anlatıma değil de işleme endeksli olduğundan dil donabiliyor. Örneğin doktorların reçeteleri Latince yazmaları mesleğe yarı gizli bir şifre sağlamak içindir.

Anlaşılması gittikçe zorlaşan o aydın dili karşısında, gene batıda, Edirne'de "*Türki-i Basit*" (XVI-XVII.yy.) hareketi başlamıştı. Düzyazı ve tarih dili Osmanlıcaya dönüşmüşse de şiir dili Farsça olarak sürmekteydi, (İnan 1953). Dış yazışmalar ilgili devlet diliyle yapılıyor, onun için Divanda her dilden bir yazman bulunuyordu. *Fatih* devrinde Uygurca yazman bile vardı. Medreselerde yazılı metin dili Arapça olmakla birlikte, açıklama dili bir ölçüde Osmanlıcaya/Türkçeye dönüşmüştü. Kitleleri edilginleştirerek yönetimin hizmetine sunan tarikatların daha önce Farsça yazılmakta olan der gileri, II. Muratın da desteğiyle Türkçe çıkıyordu. Beyazıt (1481-1512) döne minde otuzdan fazla şair hazineden maaş alıyordu. XVI.yüzyılda birçok ya zar ve çevirmen yetişmiş, ama Arapça ve Farsça ögelerle dolan yazın dili, ya pay bir dil durumuna gelmişti. Eğitimin Arap diliyle yapıldığı, Farsça yazı nın desteklendiği bir ortamda başka türlü bir gelişme beklenemezdi.

Osmanlı sarayında (Giovious 1531'e göre) Türkler arasında, Sultan da dahil Türkçe (yani Osmanlıca) konuşulmaktaydı. Ondan sonra yasa kitabı olan Kur'an dili Arapça , üçüncü sırada ise, yeniçerilerin dili olan Slavca ge liyordu. Yeniçerilerin neredeyse tümü Slavlardan seçiliyordu. Grekçe dör düncü sıradaydı. Hemen her bey az çok Fransızca, İspanyolca, Almanca, ve Italyanca bilmekteydi. *Bunun anlamı çok açıktı: demek ki Kanuni dönemin de (1520-1566) bile beylerin çoğunluğu din değiştirip büyük sevet karşılı ğında Osmanlı hizmetine girmiş olan* ***dönmelerden*** *oluşuyordu.* Devşirme ler ile Harem'deki karşı cinsten cariyeleri de katarsanız, yönetimin gerçekte İslam-dışı güçlerin elinde bulunduğu ortaya çıkmaz mı? Enderunda Farsça öğretildiği halde, bu dilin artık sarayda kullanılmadığı anlaşılmaktaydı[64] . Os manlı ve İran Türkmen yönetimleri (Safeviler), karşıtlığı sünnî-şiî ayrımına dayandırdıkları için, eski Selçuklu yakınlığının Türkmenlerin kıyımından sonra, Yavuz ile bitmiş olması doğaldı. Aydın (1999:32) devşirmelerden olu şan sarayda anadili Türkçe olan pek az kişi bulunduğuna değiniyor.

Yönetim ve uygarlık aracı olarak anadile bakış, Osmanlılarda bam başkadır. Belki de onlar, ulusal dillere geçildiği bir evrede ve Grekçe, Latin ce, Arapça,... gibi birçok imparatorluk dilinin yeraldığı bir çevrede yerleştik lerinden dolayı, değişik bir tutum izlemek, hatta Türklüklerini bile unutmak (Tarih dışına itmek) zorunda kalmışlardı. Osmanlı devlet düzeni de değişik ti; kendisi pek sömürememiş ama, sömürülmeye açık bir yapıda kaldığı için de, bugün İngilizce karşısında olduğu gibi, Türkçe geriye itilmişti. Geçmişin ve bugünün imparatorluk dilleri olan *İngilizce*, *Fransızca*, *Rusça* Avrupa-dı

Hastaların çoğu cahil durumda tutulur. Osmanlı yönetiminde din adamlarının tutumu da öyle olmuştur. O yüzden kul yöneticilerin dili de giderek kapalı bir çevrede kulla nılan bir şifreye dönüşüp özünden uzaklaştı. Bürokraside güç değişimi XIX.yy'da di li de değiştirip Arapça-yoğun bir sözlükten Fransızca-yoğun bir sözlüğe geçilmişti.

[64] Daha ayrıntılı ve değişik bir yorum için Riyahî (1990)'a bakılabilir.

şı sömürgelere taşınmış dillerdir. O bakımdan Türkçenin Anadoluya gelişi ancak İmparatorluk-dili işleviyle tam donanmaması doğru yorumlanmalı[65].

Fethedilen yeni toprakların komşu ve yabancı ülkelere duyurusu (*fe tihname)* Türkçe, Arapça, Farsça, Uygurca, Latince, ya da ilgili devlet dilin de; devletlerarası anlaşmalar (ahitname), dışarı gönderilen mektup veya yazı lar (*name-i hümayun*) değişik dilerde yazılırdı, (Uzunçarşılı 1945/85: 288). Avrupa ile ilişkilerde resmi belgeler Latince yazılmıştı; *Karlofça* (1699), *Pa sarofça* (1718) antlaşmaları Osmanlıca ve Latincedir. Daha sonra İtalyanca öne geçer, *Küçük Kaynarca* (1774) antlaşması bu dilde yazılır. XIX. yüzyıl da ise Fransızca giderek önem kazanır, (Lewis 1982:84). Bu öncelik İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar sürecektir.

XIX.yy.da zamana uydurulmaya çalışılan yasa maddeleri Arapça dü şünülerek Fransızcadan çevrilmişti (Arsal, 280-81). Banguoğlu'na göre (1945: 50) *Tanzimatçılar* Osmanlıcayı bir yana bırakarak konuşulan Türkçe den çağdaş bir yazı dili yaratabilirlerdi. Öyle yapmadılar. Osmanlıcayı kendi malzemesiyle (Arapça ve Farsça ögeler ve kurallarıyla) çekip çevirdiler ve çağdaş yaptılar. Onların gayretlerinden "***Yeni Osmanlıca***" doğdu. Gazetecili ğin ve yeni gereklerin zorlamasıyla o dil eskisine göre konuşma diline biraz yaklaştı, ama asla bir Türk yazı dili olmadı.

XIX.yüzyılda ayrılıkçı akımlar güçlenince, ortak iletişim dili olarak devlet, Osmanlıca yerine Fransızcayı seçmiş, bağlı ülke halklarıyla iletişimi Fransızca kurmuştu (Atay 1998). O bakımdan XIX. Yüzyılda Anadolu dışın da kalan topraklarla iletişim, bir bakıma *yönetim-dili* Fransızca'ya dönüştü. Sonradan Dışişleri Bakanlığı içine alınan **Tercüme Odası** ile elçilik katip liklerinden yetişenlerin yönetimde öne çıkması bir raslantı değildi (Demir can, 1988). Dışişleri'nde, gümrüklerde, Maliye'de yabancı mahkemelerinde hep yabancıdil kullanıldı. O eğilim.1980 sonrasında devlet işletmelerini bi rer birer zarar ettirip düşük fiyat vererek, gene halkın parasıyla halktan satın alan *özel-sektör*'e de bulaştı.

1876 yılında ilan edilen ilk Anayasa *(Kanun-i Esasi)*'da "*devlet di linin Türkçe (Osmanlıca) olduğu*", 18. Maddede "*devlet dairesinde çalışa cak Osmanlı vatandaşlarının Türkçeyi bilmelerinin şart olduğu*", ve 50. maddede "*Türkçe okuma ve yazma bilmeyenlerin milletvekili seçilemiyecek leri*" 57. maddede "*mecliste yapılacak konuşmaların Türkçe olacağı*", 68. maddede "*Türkçe konuşmaların Türkçe yazılacağı*" dile getirilmekteydi.

---

[65] Ziya Paşa (1829-80) "*Maliye dairelerinden çıkan bir yazıyı ancak yaza nın okuyabileceğini, fakat onun da yazdığının anlamını bilmediğini, mahkeme lerde sorgulamanın Türkçe yapılmasına karşın, tutanaklar, resmi deyimlerle saptan dığı için, davalının bundan birşey anlamadığını, fakat mührünü ve parmağını bas mak zorunda bırakıldığı*"nı belirtiyor , (Ş.Turan, 1990:60).

1908 anayasasına da değişmeden geçen o maddelerle 1921 (anayasa) *Teş kilat-ı Esasiye Kanunu*'na varıldı. Orada devlet diline ilişkin bir madde yok tu. Savaş içinde belki de sakıncalı görüldü: Türkçe henüz ortak iletişim dili olarak her bölgede benimsenmemişti. Irkçı çağrışımlara yol açabilirdi. 1924 tarihli Anayasa'da 2. madde "*Türkiye Devletinin resmi dili Türkçedir*", der. O madde 1945 Anayasasında da (*devlet dili Türkçedir*) diye korunur. 12. madde ise "*Türkçe okuyup yazma bilmeyenler milletvekili seçilemezler*", ko şulunu getirir. Bu hüküm 1961 ve 1982 anayasalarının 3. maddelerinde yer alır. Devlet, halk ile olan iletişimi uygar bir tutumla 1908'den sonra ele alır, ancak uygulamaya 1928'de ***Harf Devrimi*** ile geçilecektir.

2.3.2. Halkın Dili Türkçe

Anadoluya göçen Türk halkının eğitimsiz kalıp başka dilleri bilmedi ği anlaşılıyor. Çoğunluk sözlü ekin evresinde yaşamaktadır. XIV. yüzyılda Aşık Paşa (1272-1333), Farsça bilmeyen Türklere dervişlik yolunu öğret mek amacıyla yazdığı "*Garibname*" adlı yapıtında, Türklerin başka dilleri, Arapça ve Farsçayı , bilmediklerinden[66] (*Türk dahi bilmez idi ol dilleri, İnce yolu ol ulu menzilleri*) Türk diline kimsenin değer vermediğinden (*Türk dili ne kimsene bakmaz idi, Türklere hergiz gönül akmaz idi*) yakınıyordu. Hoca Mes'ut ile İzzettin Ahmet[67] , birlikte yazdıkları *"Süheyl-ü Nevbahar"* (1350) adlı kitapta Türkçe yazmanın çok güç olduğundan söz ediyorlardı, (Levend, 1972:8-, Öksüz, 1995:4-). Ancak XIII.yy'da Fahreddin Mübarek şah "Arap çadan sonra Türkçeden daha iyi, daha heybetli dil yoktur. Bugün Türkçeye rağbet eski zamanlardan daha fazladır. Çünkü,..., devlet onların dır...", diyor (Öksüz, 1995:6).

Köprülü'ye (1919:19) göre Doğu'dan gelen Ahmet Yesevi (XIII.yy) müridleri, Türkmenler arasında tasavvufu ve batıni inançları Türkçe olarak yaymışlar, medresede İslam bilimlerini öğrenen ve sayıları gittikçe artan Türk aydınları, Farsça bilmeyen, henüz bir yazı geleneği bile bulunmayan Oğuz Türklerine tasavvufu Türkçe öğretmek zorunda kalmışlardı, (Aşık Pa şa: "*Taa ki mahrum kalmaya Türkler dahi, Türk dilinde anlayalar ol Hakı*) Öylece, Anadoluda Türkçe olarak bir *Tasavvuf* yazını doğmuştu. Öyleyse, o dönemde Türkçeyi koruyan, onu sözlü iletişim düzeyinde işleyenler çoğun lukla Bektâşi ve Alevî aydınlar oldu. XIII. yüzyılda Yunus Emre yerleşik kent li Türkmen aydınının diliyle şiirlerini söyler; Farsça sözcükleri bilinçli olarak Türkçeleştirp kendi dilini yaratır: "*Gel imdi dinle sözü şerh edeyim* (açıklaya yım) , *Birin birin anı sana diyeyim"* (Başgöz 1999: 22.70-, 122-).

---

[66] Yazı öncesinde başlıca iletişim sözlü idi (Postman 1985:61; Ong, 1982).

[67] Dilüm dürlü tagyir (başkalaşma) tebdil (değişme) olur/ Bu Türkün dili bir aceb dil olur. ...Bu bir niçe beyti düzince benüm/ Hacaletden (sıkıntıdan) eridi yaru tenüm.

Sonradan Türkleşen Moğolların getirdiği Uygur Türk aydınları, Ana dolu Fars ekinini Türkleştirmiş, bir yazı geleneği bulunmayan Oğuzların "*Dede Korkut*" öyküleri o dönemde yazıya geçirilmişti. Timur, büyük Türk topluluklarını beraberinde Türkistana geri götürünce, onların yerini Memlük Türkmenleri doldurmuştu, (Turan 1969, İbni Batuta 128-,) Bu sürede yağma lanan ve Selçuklu memurlarınca mallarına el konulan halk yoksullaşmış, kendini tasavvufa vermişti. Farsça tasavvuf karşısında Türkçe tasavvuf akı m doğup güçlenmiş, Selçuklu sultanların yerini Türk beyleri almıştı. İslam bir anlamda Türkleri ulussuzlaştırmıştı (Caporal, I:50).

Beylikleri kuranlar Türkçeden başka dil bilmiyordu. Ilhanlılar zama nında Türk ve Moğol boylarına yazılan fermanler Türkçe, (Öksüz, 1995:7). Sürekli göçlerle (Selçuklu, Moğol, Akkoyunlu, Karakoyunlu, vb.) sarsılan Anadolu, ancak XVI. yüzyılda durulacaktı. Ne var ki , Arapça ve Farsçanın yerine Osmanlıcanın gelmesi, uygulamada Türk halkını gene yabancı bir dil le yönetilmekten kurtaramamıştı (Banguoğlu, 1945). Attila İlhan (1996)' ya bakılırsa, Osmanlıcayı "*kulluk*" döneminin yönetim dili, Türkçeyi ise "yurt taşlık" döneminin ortak iletişim aracı saymak gerekir. Sömürmek için, halk eğitimsiz, dilsiz bırakılınıştı. O büyü, *köy enstitüleri* ile bozuldu ama, uzun yaşatmadılar; onların yerine karşı-devrim okulları açıldı.

2.3.2.1. Dile Bağımlılık (19. yy. romantizmi)

"***Dilsel görecelik***" kavramı da bu seçimi destekler. Bu yoruma (W.F. Humboldt, 1833-35, Sapir 1921, Whorf 1956) göre, *belli bir dili konuşan in sanlar ancak konuştukları dilin ulamlarıyla/ayrımlarıyla düşünebilirler, o dil aracılığıyla geliştirdikleri bilişsel yapıya göre olayları, duyup okudukla rı metinleri yorumlarlar*, (Akarsu 1954). Öyleyse, dilsel yorum yerel, top lumsal ekine, bireysel bilişe bağımlıdır. Doğal olarak, söz-dilinde bir metnin onu okuyanların, duyanların sayısı kadar ayrı yorumu yapılır. Öyle bir evren de tek yorum ancak belli bir gücün baskısıyla, yapay ve korkuya dayalı ola rak geçici bir süreyle yerleştirilebilir. Türkleri ve öteki müslüman halkları kısıtlı-dil evresinde saklayan Osmanlı, onlara çağdaş bilgi akışını da fetvalar ile acımasızca denetlemiş, bu yolda karşıtlarını hep dil, değiştirilebilir sözlü metin aracılığıyla belirlemiş, en başta inancını Türkçe dile getiren Türkmen leri karşısına almıştır[68] .

---

[68] *(Bu yönüyle, yabancı evliliklerle özüne yabancılaşmanın ötesinde, Türk leri Tarih dışına iten Osmanlıyı, yalnızca Türk çok zor. Olumsuzluklardan yalnızca Türkleri sorumlu tutmak Tarihe de aykırıdır.* (Aydın,1999:31)'den: Türkmenler ken dilerini hiçbir zaman (Selçuklu ya da) Osmanlı saymamışlardı. Bunun tersi de doğ ruydu. **Yunus Emre**:*"Geçti beyler mürüvveti (yiğitleri)/ Binmişler birer ata/ Yediği yoksul eti/ İçtiği kan olmuştur"*. Türkmen atasözü:"...*Ekende yok, biçende yok/ Yeme*

2.3.2.2. Kutsal İletişim

İnsanın girdiği iletişim evren/ortam/bağlamlarından biri kendisi ile tanrı arasında kurulur. Sözel açıdan tek yönlü (geri-bildirimsiz) kaldığı süre ce buna, İlal (1991)'e uyarak, **iletim** demek daha doğru olur. Burada alınan geri-bildirim yine insanın kendi ussal/duygusal evreninde biçimlenir. Bu ile tişimde başkalarının yanında doğrudan sesletilmeyen düşünceler zaman-sıra lı olarak düşümüzden, dilimizden akar gider. Gerçek iletişimin bağlamı her zaman yenilenir, dolayısıyla oluşan metin de değişir. Tanrı ile iletişimde bi reyin kimliğini yansıtan en içten anlatım ancak tanrının insana bağışladığı dil yeteneğinin ilk kez açıldığı sözel iletişim aracıyla dillenebilir. O da insa nın anadilinden, ya da birinci dilinden başkası değildir. Kuşkusuz böyle bir iletişim anadil düzeyinde edinilmiş ikinci bir dil aracılığıyla da gerçekleşe bilir. Böyle bakıldığında Anadolu'da İslam dilsel ve iletişimsel baskı altında tutulur (Batuhan, 1997)[69] . Öztürk, "*Arapça'dan başka dil bilmeyen bir Tan rı olabilir mi*?" sorusuyla buna karşı çıkıyor (Kışlalı 1999).

İslam olmazdan önce Türkler, benimsedikleri dinleri Türkçeye yapı lan çeviriler, yorumlar aracılığıyla almışlar. Hatta İslamın Ortaasya ekini et kisinde yorumunu, Türkçe tasavvufu da öyle öğrenmişler, zamanın düşünür leriyle birlikte Anadoluya taşımışlar. Kur'an'a dayalı sünni inanış biçimi ise, medreselerde yalnızca Arap diliyle öğretilmiş. Anadoluda İslamın dili bugün de Arapça. Din metinleri XI. yy'dan başlayarak zenginler adına Türk çeye çevrilmişti ama eğitimsiz, sıradan kimselerin o metinlere erişmesi ola naksızdı. İbni Batuta'ya (XIV.yy) bakarsanız o zamanlar *fakih*ler dışında A rapça bilen yok. O nedenle din eğitimi, namaz kılmayı öğrenmek, duaları Arapça ezberle mekten öteye geçmemiş[70] . Kullanılan Türkçe açıklamalarda

---

de ortak Osmanlı". O yüzden 1603'te Anadolu nüfusunun üçte ikisi kaçmış (s. 198). Türklere yönetimde yer olmadığını **Mesihi** (1470/1530) şöyle anlatmış: *Mesi hi, gökten insen yer yok. Yürü var gel Araptan ya Acemden.* Adli (1400 sonları) tak ma adıyla yazan Beyazıt: "*Türkler ne anlar aşktan Adli, Aşkın sırrını anlamaya epey ce akıl gerek*".

'Türk', *eğitim görmemiş, köylü*, anlamına geliyor (s.257). Devlet, Saray-bü rokrasi egemenliğini sürdürmek için kendinden bağımsız gelişebilecek her unsuru ezerken,...sanayi ve teknolojiyi de öldürmüş oluyor.

[69] Ziya Gökalp, "Vatan" adlı eğitici (didaktik) şiirinde bunu açıkça dile getiri yor: "*Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur, Köylü anlar manasını namaz daki duanın... Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur, Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Huda' nın... Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın!*"

[70] Din adamları bin yıl boyunca Kuran'ı Türkçeye çevirtmemiş, ibadetin Türkçe yapılmasını uygun bulmamışlardı (Kışlalı 23.9.1999). O nedenle Atatürk'ün ilkönce DTCF'nin alnına yazılan: "**Hayatta en hakiki mürşit** (yol gösterici) **ilim dir**" sözüne çok kızıyorlardı (Berkes 1997). Atatürk (1930:18-19), "Müslümanlığı ka bul edenler Allah'a kendi ulusal dilinde değil, Allah'ın Arap budununa gönderdiği

iletişimden çok tek yetkili sayılan din görevlilerinin yorumları egemen kılınmış. Bu konuda öteki dinler için de uygulanan ortaçağ kısıtlamaları bir türlü aşılamamış. İlk Kur'an metni ile bugünün Arapçası biribirinden en az bugünün Türkçesi ile Orhun Yazıtlarının dili kadar uzak ve yabancı olsa ge rek. Onları anlama becerisini edinmeye belki de üniversitede dört yıllık İla hiyat öğrenimi bile yetmez. Öyleyse kutsal metinler ancak eski sözlü/yazılı dilin bir parçası olup günlük sözlü iletişimin bir aracı değildi. O yüzden de dualar ezberden içsel olarak okunabilir. Arapların kendileri bile bugün öğ retim-dili olarak İngiliz ceyi kullanırken, bugünün Arapçasını yaygın olarak öğretmeye Türkiyede herhangi bir kutsallık yüklenemez. Kur'an Arapçası ise ancak uzmanlık amacıyla öğrenilebilir.

Sonuç olarak, kutsal iletişim gerek duygusal yükü gerekse toplumsal değişim açısından yalnızca güncel dilde, sözlü olarak kurulabilir. Anadoluya gelen Türklerin de bir bölümü öyle yapmışlar. İslamı kendi dillerinde öğren me, uygulama yolunu seçmişlerdi. Tanrı ile kul arasına kimse girmediğine göre, İslamda kutsal dilekler Tanrıya doğrudan, aracısız ulaşır. Tanrı ile ileti şim değişmez bağlamda değişmez metinlerle sürer gider.

Türkler inanç bakımından böyle bir değişkenlik sergilememiş, Ana doluda kutsal iletişimi olabildiğince kendi dillerinde kurmaya çalışmışlar dır. Türklerin Tanrı ile dilsel bir sorunları olmamış, dil ve iletişim sorunu tarih boyunca yönetim ile halk arasında yaşanmıştır[71]. Bugün yabancıdille öğretimin gerçek sorumlusu özde ayrımcı (partici) yönetimlerdir; onlar ne Türkçe eğitime, ne de yabancıdil öğretiminin geliştirilmesine henüz yeterli kaynak ayırmamışlardır.

İnsanın düşünmesini, özgürlüklerini kısıtlayan her türlü uygulama bu topraklarda sanki dilsel ayrıcalık yaratılarak başlamıştı. O yüzden de **laik** yönetim biçimi, **Dil Devrimi**'nin de bir ön-koşulu olarak Cumhuriyet günde mine erkenden girdi. Sözel iletişim, örneğin Osmanlının kültürel bir kaygısı

Arapça kitapla ibadet ve duada bu lunacaklardı. Arapça öğrenmedikçe Allah'a ne dediğini bilmeyecekti. Bu durum karşı sında Türk ulusu birçok yüzyıllar boyunca ne yaptığını, ne yapacağını bilmek sizin, adeta bir sözcüğünün bile anlamını anlamadan Kuran'ı ezberleyip beyni sulan mış hafızlara döndüler", yorumuyla bu uygulamaya karşı çıkıyor. O nedenle Atatürk, Kuran'ı Türkçeye çevirterek, ezan'ı Türkçeleştire rek kutsal-dil engelini aşmaya başlamıştı. Her bir bölüm ikişer kez söylenerek mina reden sesletilen ezan-metin şöyleydi: " *Tanrı uludur. Tanrıdan başka yoktur tapa cak. Haydin namaza. Haydin felaha. Tanrı uludur. Tanrıdan başka yoktur tapa cak".*

[71] Osmanlı yönetimi muhalefetsiz yönetimdi. "Derviş" türü yaşam zengin, varlıklı yaşamın karşısına geçince, paylaşım biçimi yanında iletişimsel denge de bo zuldu. *Patrona Halil*, *Kabakçı Mustafa* gibi isyanlar çıktı, (Mardin 1991: 53-54)

olmamış. Her türlü eğitimde gerilik, tarih boyunca yabancı bir dille öğretim yoluyla yaşanmıştı[72]. Ucuza mal oluyormuş gibi gösterilmeye çalışılan bu eğitim gerçekte çok pahalı, sömürücü, toplumca verimsiz ama süslü bir eği timdir. Aldatıcılığını gizlemek için bugün aşırı ölçüde allanıp pullanmakta dır. Diyelim herkes İngilizce öğrenmiş olsun, o zaman Türk ekonomisi düze lecek, bireyler yeteneklerine ve insan haklarına uygun bir eğitim almış ola caklar mı? Kendimizi avutmayalım: dil öğrenmek başka, yeteneklere uygun eğitim vermek/alınak başkadır.

2.3.3. **Selçuklular Dönemi: Karamanoğlu Mehmet Bey**

XIII. yüzyıl sonlarında devletin resmi dili, özellikle Batı Anadoluda Türkçeye dönüşmektedir (Akdağ 1978:23). Memlük sultanına bağlı olan Ka ramanoğlu Mehmet Bey, Selçuklu başkenti olan Konyayı ele geçirdikten son ra vezir olur (1277); öteki Türkmen beyleri de kalan görevleri paylaşırlar. "*Hükümette, toplantılarda ve alanlarda Türkçeden başka bir dil kullanıla mayacağı*" açıklanır. Avcıoğlu'na (1978:154-) göre, yeni görevliler Türkçe den başka dil bilmediklerinden o yola başvurulmuştur. Neredeyse bütün kent halkının Farsçayı anladığı Konyada, devlet yazışmalarının Türkçeye çevril mesi kolay olmadığından, bu yasa pek uygulanmaz. Zaten o yönetim yalnız ca **37 gün** sürer.

Moğol akını sonucu Mehmet Bey ile öteki yöneticiler Konyadan ay rılır; Karamanlı beyler öldürülür. Ne var ki elli yıl sonra, Karamanoğulları Konyaya yeniden egemen olduklarında, divanda Türkçe kullanıldığını gös teren hiçbir kanıt yoktur. III. Gıyasettin Konyayı yeniden ele geçirince, eski uygulamaya, Farsçaya dönüldüğü, 1277'den sonra yazılmış olan kitaplardan anlaşılabilir, (Mazıoğlu, 1972:300). O nedenle Avcıoğlu'nun yukardaki açık lamasına katılmak zordur. Çünkü, 1) Farsça bilmemekten dolayı divan dili nin Türkçeye çevrilmesi başka, 2) tüm ilişkilerde halkın Türkçe kullanma sını istemek yine başkadır. Birincisi yöneticilerin kendilerini ilgilendiren bir dil sorunudur, çevirmenle kolayca çözümlenebilir. İkincisi ise, yönetimi Fars lar yerine Türklere dayandırma isteğinin uygulamaya konulmasıdır. Zama nın Konyasında Farsça bilen Türkler bulunduğuna göre, doğru olan yorum ikin cisi olmalıdır[73].

---

[72] Eğitim dogmatik- insanları ahrete hazırlamış.Değişmezlik Arapça öğre tim yoluyla, ve toplum yaşamının en önemli mürşidi eğitim,öğretim, adalet işlerini yürü ten ulema (din bilginleri) ile ve yeniçeri baskısıyla sağlanmış. O yüzden de Os manlı mutlakıyeti çok uzun sürmüş. Bu ulema denetimi, her yeniliğe karşı isyanların din perdesi altında çıkarılmasına yol açmıştır (Tunaya 1999:I).

[73] Nitekim Alpaslanın öğretmeni (atabeyi) ve sonradan veziri (1063-1072) olan *Nizam-ül Mülk* , "**Siyasetname**" (1077-78) içinde: *Her ne kadar Selçuklu İmpa ratorluğunun kurulmasında Türkmenlerin çok emeği geçmişse de, sonradan devlet*

Mehmet Beyin Moğollara ve Farslaşmış Selçuklu yönetimine karşı isyanı bir Türkmen hareketi olarak düşünülürse, yaşam biçimi ve mezhep (sünni - şii) karşıtlığı yanında, dilsel ayrılığın da ön plana çıkarılması, son derece doğaldır. Farslaşmış ve kendilerini İran kültürüne kaptırmış olan Sel çuklu görevlilerin Türkçe bilmediği, bir yazı dili olarak henüz yeterince işlen memiş olsa bile, Türkçenin yönetim dili olarak kullanılamıyacağı ileri sürüle mez. Eğer elli yıl sonra yeniden Türkçe kullanımına geçilmemişse, ya bu ül küye bağlı Türkmenler artık saf dışı kılınarak, uçlara ve Batı Anadolu ya sürülmüş, ya da onlar üzerinde etkili olan tarikat önderi ile dervişler yöne timle uzlaşmışlardır, (Werner 58-68,123-35).

Ceyhun (1992:48)'e bakarsanız, yerleşik düzene geçen Türklerle göç mek zorunda kalanlar arasındaki yabancılaşma sonucu, *"Türk" sözcüğü kul lanılmaz, sarayda ve yönetimde Türk dili konuşulmaz olmuş; yeniçeri or dusu bile, Türkleri yönetimden uzaklaştırmak için kurulmuş*. Böylece '***Türk olmak ve Türk kalmak'*** Cumhuriyete değin giderek zorlaşmış.

2.3.4. Osmanlı Dönemi

Devlet, yönetimde ***İslam birliği***ne dayandığı için ayrı-toplumlu çok-dilli bir yönetimi benimsemiş. Yönetim dili sözde Türkçe kalırken Türkler, sürekli ordu sayılan **Yeniçeri Ocağı**'na alınmamışlar. Türkçe, ***Arapça eği tim*** ile ***Farsça yazın*** etkisinde giderek o dillerin sözlük ve yapısal birimle riyle karılarak tanınmaz duruma getirilmiş. Dilsel kimlik bozulunca yöneti cilerin görece dünyası da değişmiş. Devşirme yönetimiyle Osmanlı giderek Türklerden uzaklaşırken, onları başlangıçta üç-beş yılda, sonraları (belki de genç nüfusu eritmek için) her onbeş-yirmi yılda bir çıktığı seferler dışında, öteki halklar gibi kendi yazgılarıyla başbaşa bırakmış: Türkler bu dönemde eğitimsiz, Ortaçağ evreninde yaşayakalmışlar. Mardin (1991:279-)'a bakılır sa, Osmanlı imparatorluğunda gücül olarak '*yıkıcı*' bir topluluk olan '*genç erkekler*' sorununun üstesinden her 15-20 yılda bir sefere çıkma ve savaşlar aracılığıyla gelindiği düşünülüyor.

İkinci yol da eğitimdi; böyle bir yapıda iki katlı eğitim vardı: koruyu cular için üç basamaklı (ilk, orta, yüksek), geri kalan için de bir basamaklı (ilk) eğitim. Cumhuriyet sonradan, bu iki katlı toplumsal yapıya döndü. Eği timde 1950, 1971, 1982'de yapılan düzenlemeler benzer amaçlara dönüktü.

---

yerleşik İran halkına dayandığından dolayı, Türkmenlerin bundan memnun kalma dığını bildirmekte, devlete ısındırmak için onlara iş verilmesini önermektedir. Ona karşılık, bütün ordunun bir soydan olmasını sakıncalı görmekte, Gürcü ve Farslar dan asker alınmasını istemektedir. O zamanda yatılı eğitim kurumu olan medrese ve öteki yerli kurumlara devlet bütçesinden yardım edilerek askeri Türk üstünlüğü Fars lardan yana fazlasıyla dengelenmişti, (Köymen, 1982:xıv-xvı).

Tanzimat Fermanı'yla değil ama, Kırım Savaşından sonra (1860-) Türkler de din kardeşliğine dayalı birlikten ayrılıp, yazılı iletişimin de deste ğiyle, ulus olarak gelişmeye başlamışlardır[74]. Tanzimat, birliği sağlayacağı yerde ayrılıkçı eğilimleri güçlendirmişti. Türkler, bir yanda medrese ile öte ki din kurumlarının sürdürdüğü eski, öte yanda yeni eğitim kurumlarının sun duğu iki ayrı dünya arasına sıkışmışlardı. Avrupada ulusal sınırların çizil diği bu dönemde Türklerin bir türlü uyanamayışı, hem devlet düzeni hem de Türklerin eğitimi ile yakından ilgiliydi. Ünlü Vambery (1898:11-12) İstan buldaki "*Türkler arasında Türk milliyetçiliği sorunu, ya da Türk dilleriyle ciddi bir biçimde ilgilenen bir tek kişiyle karşılaşmadığı*"nı bildirmekteydi, (Georgeon 14). O dönemde Türkler yavaş yavaş kimliklerini yeniden bulur ken, Osmanlı Devletini sürdürme görevini de tek başlarına üstlenmek zorun da kaldılar. Bilimde ve sanatta Türkçülük Avrupa etkisiyle, siyasal Türkçü lük ise Rusyadan Anadoluya göçen Türklerin çabalarıyla doğdu. Balkanlar daki bağımsızlık hareketlerini sürekli olarak destekleyen Rusya, oralardaki Türklerin Anadoluya sürülmelerine neden oluyordu. Böylece Anadoluda Türk yoğunluğu arttı. O dönemde Balkanlarda (ve Kafkaslarda) 5,5 milyon Türk ölmüş, bir o kadarı da göçmek zorunda bırakılmıştı, (Ataöv 1998).

Yakın tarihimiz İslam kimliğinden Türk kimliğine geçiş tarihidir (Ti mur 53). Tanzimattan sonra bir ölçüde kabul edilen Batılı kurumlar, gerçek te ekinsel bir uyanışın, bir aydınlanmanın ürünü olmayıp Osmanlı devlet a damlarının, *Doğu Sorunu* diplomasisinin sınırları içinde, çoğu kez inanma dan vermek zorunda kaldıkları ödünlerdi[75]. Laik kurumlar XX.yüzyıla kadar ya ratılamamıştı. *Ulusal burjuvazi* gelişemediğinden, onun işlev ve görevini *devlet bürokrasisi* ile ordu üstlenmişti. Osmanlı aydınları devletten bağımsız değillerdi; hepsinin ortak amacı devleti kurtarmaktı (Timur 118, 160-62). O zaman halka inmek gereğini duydular. Bu da ilk önce iletişim aracını değiştir mek demekti, (Karaosmanoğlu, 1932:Yaban).

---

[74] Attila İlhan (1966b) bunu: "*Batının, güçten düşen Osmanlı Devletini Tanzimat ile denetimi altında tutarak o zamanda güçlenen Rusyaya karşı kullan mak*", diye Reşit Paşa'nın özel kâtibi M.Cor'a gönderme yaparak açıklıyor. Gerçek ten de o dönemde çok geçmeden, Avrupa adına 1850'de Kırım Savaşına girildi. Bu gün de Avrasyadaki gelişme gücüllüğü göz önüne alınarak "*Türkiyede düşük yoğun luklu bir iç çatışma başlatıldı*", yorumunu yapıyor.

[75] Egemenlik ilişkileri bakımından Türk'ü, türklüğü ve Anadolu insanını hor gören ve toprağa bağımlı köle yapan Osmanlılar iç-güç değil, bir dış-güç sayılıyor (Er doğan 1997:41). Bu durumda iç-güç eşraf-ağa-din adamı örgütü oluyor. Her atama nın bir rüşveti olması ne demek? İstediğin gibi sömür ama bedelini (ya da 1980-1998 arasında olduğu gibi haracını) öde; atanan da sömürü aracısı ya da maşası oluyor. Dürüstlük ise kelle götürüyor. Osmanlılarda toplum yönetiminde egemen iletişim biçimi XIX. yy'ın ikinci yarısına değin, sözlü iletişim olmuştu, (Erdoğan, 133).

2.3.4.1. Eğitim-Öğretim Dili

Uygarlık ve öğretim-dili açısından Türkiyede eğitimi üç genel kola ayırmak gerekir. Birincisi medrese ile daha Selçuklu döneminin başında ör gütlenen *Doğu dilleriyle* ***din ağırlıklı eğitim;*** ikincisi, Arapça eğitimin çağ dışı kalmasıyla XIX yy.'da açılmasına izin verilen ve denetim dışına çıkan *Batı dilleriyle* ***çağdaş ayrılıkçı eğitim***; üçüncüsü ise Türklerin ve müslüman ların eğitimi için ilk önce *tasavvuf öğretimi* amacıyla açılıp daha çok din ağırlıklı olarak süren, ama Tanzimattan sonra devlet dili *Osmanlıca* ile, Cum huriyet döneminde ise *Türkçe* ile ***laik eğitim***. Bu üç tür eğitimde öğrenci ay rımı *devlet- halk* (-1839) olarak, ikincisi halka dönük *din ayrımına dayalı* bölünme (1839-), özellikle üçüncüsünde ise, halka-dönük olmakla birlikte, *müslüman ve azınlık* biçiminde yapılmıştı. Orta sınıfa dönük paralı eğitim misyo nerler aracılığıyla başlatıldı; laik eğitim ancak 1880'den sonra Anado luya taşındı. O eğitim iletişimde birlik sağlamaktan uzaktı. 1773'ten sonra açılmaya başlanan laik okulların ve Cumhuriyetten sonra laikleştirilen eğiti min bugün, yeniden, özellikle 1982'den sonra 1998'e kadar, iki karşıtlığa gö re biçimlendiği ileri sürülebilir: uygarlık bakımından *dini* veya *laik*, ekono mik olarak *Türkçe* ya da *yabancıdilde*.

Eğitim-öğretim, doğal olarak, işlenmiş ortak bir dilde; ekonomik açı dan ise devlet dilinde yapılır. Yabancı bir dilde eğitim, anadilde ya da o dü zeyde bilinen ortak bir dilde verilen eğitim kadar etkili, ve çoğunluk için o ölçüde verimli olamaz. Tarih boyunca, Tanzimata, hatta Cumhuriyete kadar, Türkçe bir anadil, bir ortak dil olarak, onu konuşanların eğitim dili olmamış, XIX.yy.ortalarına kadar, bir ders olarak bile öğretilmemişti. Bir başka deyiş le, özellikle Türkler için düzenlenmiş bir eğitim, Cumhuriyet dönemine ka dar söz konusu değildir. O nedenle böyle bir eğitimin dili de Türkçe olmaya bilirdi. Nitekim, Karahanlılardan başlayarak, eğitim dili bilimde ve dinde A rapça, yazında Farsça olmuştu. Türkler için eğitim her zaman bir ayrıcalık o larak süregelmiş, eğitim gören seçkinler, evrenselliği yabancı bir dille yaka lamaya çalışmışlardı.

İlk kurumsal eğitim dinsel olmalı. Onun dışında, Anadolu Ahilik ku rumu da iş eğitimi veren bir örgüttü; yerleşik düzene geçmeyenler ise eği timi yaşam içinde, yaparak yaşayarak alıyorlardı. Bir din eğitim kurumu ola rak tasarlanmış olan Selçuklu ve Osmanlı medreselerinde eğitim Arapça ile yapılmış, onun yanında biraz da Farsça öğretilmişti[76] . Osmanlıcayı da üç dil den karma yabancı bir *öte-dil* sayarsak, Anadoluda eğitim-öğretim, gerek

---

[76] İstanbul Öğretmenler Dergisindeki görüşe göre eğitimin Türkiyenin geç mişindeki rolü büyük değildi. Osmanlı İmparatorluğunu ayakta tutan onun ekonomik ve siyasi örgütü idi. O örgüt içinde okulun ve okul eğitiminin yeri pek önemsizdi (Başgöz 1995:158). Durum bugün de pek değişmemiştir. (Bk. s.151-).

medreselerde, gerekse mekteplerde yabancı bir dilde verilerek *Türkçe, tarih dışına itilmişti*, denilebilir. Meşrutiyet dönemine kadar süren bu öğretim an cak en iyileri bir ölçüde eğitmiş, çoğunluğu ise, cahil bırakmıştı.

2.3.4.1.1. Medrese

Selçuklu dönemi eğitim kurumları medreselerdir. İlk örnekleri A raplar tarafından 622 yılında, daha çok İrandan yayılan şii propogandasını önlemek için Fatımiler zamanında kurulmuştur. Önceleri kişiler adına yaptı rılan medreseler, Karahanlılar zamanında devletçe kurulup gözetilmeye baş lanmış, (Turan, 1969:390). Selçuklular zamanında ise hükümdar ve devlet adamları adına açılmıştı. Alpaslan döneminde, *parasız-yatılı* olarak örgütle nen bu kurumlara "*nizamiye medreseleri*" denmiştir. Bu ad sözde Alpaslanın veziri Nizam-ül Mülk'ün (1063-1092) adından gelmektedir. Ancak, *devlet düzenini sünni inanışa göre sağlayacak görevliler yetiştirmek* amacıyla ku rulduklarından dolayı onlara bu adın verilmiş olması daha inandırıcıdır[77].

Selçuklu medreselerinin yıllık gideri altıyüzbin dinar tutmaktaydı,. (Köymen, 1975:79). Amaçları : *1) fakir,ama üstün yetenekli öğrencilerin de okumalarını sağlayarak eğitimi yaygınlaştırmak, 2) devlet yönetim görev leri için gerekli olan bürokratların eğitilmesini sağlayarak, Selçuklu impa ratorluğunu sünni olmayan propogandalara karşı koruyacak görevlileri yetiştirmek, 3) müslümanlığı yaymak, 4) Oğuz Türklerine İslamı öğretmek, 5) din adamı yetiştirmek, 6) din bilginlerine maaş vererek onları devlete bağlamak*tır, (Akyüz, 1982: 35). Giderler ise vakıflarla karşılanıyordu; örne ğin Bağdattaki Selçuklu medresesinin bütçesi 8-15bin dinar arasında değiş iyordu. Yatılılık dışında öğrenciye ne verildiği bilinmemektedir. O zaman Bağdatta 6000 öğrenci okuyormuş, Cuveyni'nin derslerini dinleyen 300 öğ rencisi varmış. Öğrenciler birkaç medrese değiştirmekteymişler. **Tacvid-el Kur'an** Medresesi'nin yabancı öğrenciler için 300 odası bulunuyormuş. Öğ renim süresi 5 yıl olarak belirlenmektedir. Camilerde ve mesçitlerde *Kur'an okuma*, (Farsça) *Tefsir, Hadis, Fıkıh, Arap Dili ve Edebiyatı* dersleri veril mekte, medreselerde ise *Fıkıh, Tefsir, Hadis, Matematik, Felsefe, Arapça Sarf* (biçimbilgisi) ve *Nahiv* (sözdizimi), *dil, edebiyat* öğretilmektedir. Daha sonraları *Farsça, Sufi Kelam* dersleri de izlenceye girmiştir, (Köymen 1975:

---

[77] Riyahi (1990:26)'ya göre Selçuklu padişahları genel olarak Farsça konu şurdu. Örneğin Gıyasettin Keyhüsrev Anadoluda konuşulan beş dili de (Farsça, Arap ça, Türkçe, Rumca Ermenice) biliyordu. Vezirlerin ve Divana katılanların çoğu İran lıydı. Seçkin tabakanın dili ve ekini İran dili ve ekini oldu. Türkçe, toplumun ve devle tin gereksinimini karşılayacak düzeyde değildi. Havas ve avamdan herkesin anla yabilmesi için metinler Farsça yazılıyordu. Medreselerdeki ders ve açıklama dilinin de Farsça olduğu anlaşılıyordu.

122). Medreselerden yetişenler o zamanda hemen devlet görevlerine atanı yorlarmış.

Ilk Türk medreselerinin Buhara ve Belh'te bulunan eski budist **vira** halarını taklit ile kurulmaya başlandığı sanılmaktadır. Ilk Selçuklu medrese si Nişapur'da kurulmuş, yaygınlaşmaya Nizam-ül Mülk zamanında başlamış tır, (Turan, 1969). Anadolu'daki Selçuklu medreselerinin öğretim dili Fars ça'dır (Ateş, 1945: 94-135). Medresede Arapça biçimbilgisi ve sözdizimi öğ retiminin amacı dini öğretmekti, Arapçayı değil. Arap ve Acem tasavvufu nun etkisi altında kalan Türk sofular ise, çevrelerinde geniş bir kitle toplaya bilmek için, halkın dili olan Türkçeye başvurmak zorunda kalmışlardı, (Köp rülü, 1919:278), tıpkı XIX. yy.'da Katolik/Protestan kılisesinin, sözde kendi dillerini unutmuş olan Ermenilere Ermenice yerine Türkçe vaaz vermeleri gi bi (Ergin, 1977).

Kent halkı Farsça bilmekte, en azından iki dilli bir kültür etkisinde yaşamaktaydı. Anadoludaki medreselerde Farsça öğretimi yapıldığını Mesne vi'nin Farsça ve Türkçe öğretilmesi de açıkça göstermektedir; ancak bu dil öğretimi medrese duvarları arasında kalmaktaydı. Mazıoğlu'na (1972:298) göre Anadoluya gelip ticaretle uğraşan İranlıların sayısı oldukça yüksekti; yazınsal etkinlikler Türk diliyle değil, Arapça ve Farsça olarak yürütülmek teydi. İslam dünyasının her tarafından Anadoluya gelen *tasavvuf düşünürü* ve öğreticilerinin Arapça ve Farsça ile yaydıkları tasavvuf inancının gele neklerine ve kutsal inançlarına sıkı sıkıya bağlı olan Türkmenler üzerinde bir etkisi olmamıştı. Selçuklu aydınlarının Fars dili ve yazınına karşı göster dikleri ilgiden hoşnut değildiler. O yüzden Farsça tasavvuf yalnızca aydınlar arasında yayılmıştı[78].

Osmanlı döneminde Türklere açık olan ilk eğitim kurumları yine mahalle mektepleriyle medreseler oldu. Devlet yalnızca asker ve yönetici ye tiştirmeyi kendi üzerine almıştı. Mahalle mekteplerinde çocuklara 4-6 yaşın dan sonra, **İslam Dini**yle ilgili dualar ezberletilir, *namaz kılmak, kutsal me*

---

[78] Riyahi (1990: 75-)'e göre,. Moğollar zamanında devlet işlerinin çoğunu İlhanlıların emirlerini uygulayan İranlı vezirler yapıyordu. İstanbulun fethi sırasında Fars dili resmi yazışma dili, hatta şiir ve edebiyat dili idi. Fatihin sarayı İranlı şair ve yazarların toplandığı bir yerdi. Anadoluda kimi şairler itibar görmek için kendilerini İranlı gösteriyorlardı. Çaldıran yolunun yarısından itibaren Farsçanın yerini Türkçe almıştır. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu divan görüşmelerinde bir dönüm noktası sayılır. Türk dilinin yavaş yavaş resmi dil olması ve Farsçanın öneminin azalmasıyla birçok Farsça yapıt kaybolmuş olsa bile, bugün Türkiye kitaplıklarında 300.000'e yakın el yazması Farsça metin bulunmaktadır.

tinleri anlamadan sesli okumak ve biraz da *eski yazı yazmak* öğretilirdi[79]. Ancak eski yazı bir tür hece-yazı olduğundan gerek öğrenilmesi gerekse yazı mı kolay değildi. O bakımdan o dönemde eğitim kurumları olarak medrese lerden söz edilebilir. Onlar da giderek din ağırlıklı bir izlence uyguladıkların dan, Osmanlının bilime katkısı bir türlü verimli sonuca ulaşamıyor[80].

Osmanlılarda ilk medrese 1331 yılında Orhan Gazi tarafından İznik te kurulmuştu. En tanınmış olanlar: Fatih (1451-1481), Süleymaniye (1520-1566), Ayasofya ve Beyazıt medreseleriydi. Kanuni medresesine ötekilerden ayrı olarak *tıp* ile *matematik* dalları eklenmişti. Bütün Osmanlı medreseleri parasız-yatılı, ve vakıflarla yönetilen *özel* kurumlardı. Uzun yıllar boyunca eğitim özel girişime bırakılmıştı (Caporal, I:103). Öğretim dili Arapça olan bu kurumların izlencelerine *Türkçe*, bir ders olarak ancak 1908 yılından son ra devlet zoruyla girebilecekti. Durumun daha iyi kavranması için *'vakıf'* ku rumunu açıklamak gerekir.

İlk başta *vakıf*, özel mülklerin dini ve topluma hizmet amacıyla kulla nılması idi. Vakıf demek, *medrese, kitaplık, imaret, çeşme, sebil, hamam* ve onların gelirini sağlayan *binalar* demekti. Devlet, kendini vatandaşları eğit mek, onlara sosyal güvenlik, sağlık, belediye, bayındırlık ve öteki toplumsal hizmetleri götürmekle görevli saymıyor, o işlere devlet bütçesinden tek ku ruş harcanmıyordu. Bütün o tür işler vakıflar aracılığıyla yürütülüyor, XV. yüzyılda Osmanlı Devleti bir vakıf cenneti olarak görülüyordu (Kozak, 1982: 20-42).

İlk çöküş belirtilerinin başladığı 1550'li yıllarda ortak (miri) toprak ların özel ellere geçmesiyle toprak düzeni bozulmuş, bunda vakıf işleyişinin büyük payı olmuştu. Kendisine toprak bağışlanan Osmanlı devlet memuru, veya büyük servet sahipleri, ölümlerinden sonra mallarına el konmaması,

---

[79] Sıbyan okullarında çocukların yaptıkları iş anlamadıkları bir dille yazılmış metinleri ezberlemekti. Ders kitapları Kur'an, Elifba (okuma kitabı) ve bir de ilmihal (dinbilgisi) idi. Okullar tek odalı yerlerdi; araç-gereç, kağıt, kalem, defter yoktu. "*Meşk*" denilen kağıtlara yazılır, dolunca yalanarak temizlenip yeniden kulla nılırdı. XVII. yy.'da müderrislik babadan oğula geçer olmuş, içinde ders bile okutul mayan yıkık binalara müderris tayin edilmeye başlanmış, daha doğdukları gün çeşitli rütbeler alan bir "*beşik uleması*" sınıfı türemişti. 1876-1909 devrinde, çıkarılan bir yasa ile medrese öğrencileri askerlikten muaf tutulunca, medreseler birer asker kaça ğı yuvası halini almışlar, (Başgöz 1995:4-13). Bu uygulama asker ağıtlarına bile yan sımıştır. Özdemir (1994 s.19): ... *Zengin olan bedel verir, Hep ölen böyle fakirden.* s.42:... *Ya neyleyim sürmel'eşim, Emir sıkı bedel yatmaz.* s.91...*Yok anadan bir karde şim, Be delin versin dayısı.* s.106 : *Bedelini ver Murtazam, Yok mu bir bedellik ma lın.*

[80] Mardin (1991) 17.,18.yy'da ulemanın okur-yazar olmadığını bildiriyor. Öyle kimselerin bilime katkısını arayanlar kimi kandırdıklarını sanıyorlar? Okur-yazar bile olmayanın bilimi duyulmuş şey mi?

ver giden muaf tutulup ailelerine kalabilmesi için vakıf kuruyor, toprağın ve mallarının gelirini vakıfa bağlıyor, kendisini ve ailesinin gelecek kuşaklarını vakfın aylıklı yöneticisi olarak vakıf belgesine yazdırıyordu. Bu yolla, *kişisel varlığın hiç olmazsa beşte birini kurtarma* olanağı vardı[81], ama hazinenin başlıca gelir kaynağı da özel ellerde toplanıyordu[82]. İstanbul ve öteki kentler deki mülklerin çoğu zamanla vakıf haline gelmişti. (Kansu 1930:27, B.Lewis 1961: 91, Kozak 1985:33-).

Osmanlı medreseleri Selçuklu medreseleri örnek alınarak kurulmuş tu. Ancak bunlar Nizamiye Medreseleri gibi devletin bir-örnek din eğitimi için örgütlediği yaygın eğitim kurumları olmayıp sultan, bey ve öteki ileri ge lenlerle zenginlerin dini emirlere uyarak, *Allah rızası elde etmek için* , ken di mallarından yasal olarak bağışladıkları gelirlerle çalışan özel kurumlardı; İslam düşüncesinin öğretildiği, zamanın hukuk adamlarını (fakih) yetiştiren kurumlar olarak kalmışlardı. Öğrenci sayıları 20-40 arasında olup yatılı ve bursluydular. Günde 2-10 saat, haftada 4-5 gün ders görülürdü. Dersler "***nak li ilimler***" *(Kur'an, Tefsir, Hadis, Fıkıh,...)* ve "***akli ilimler***" (*Mantık, Ke lam, Belagat, Lugat, Nahiv, Hendese, Hesap, Heyet, Hikmet*) diye ayrılıyor du. Başlangıçta bunların hepsi okutuluyorken, sonraları yalnızca nakli ilim lerle yetinilmişti. Daha sonraları ise, yalnızca Kur'an, ya da Hadis okutanlar açılmıştı. Bu da gerçek amacın eğitim değil, servetin bir bölümünün korun ması olduğunu gösterir[83] . Ders alanı genellikle cami ve mesçitlerdi.

Osmanlı medreselerinde öğretim süresi 12-15 yıl idi. Sınıf geçmek yerine kitap geçilerek ilerleniyordu. (Baltacı,1975:73). Medrese öğretim sü resi "*ilk*", "*orta*";"*lise*" (=*tetimme*:eksik tamamlama), "*sahn-ı seman*" ikişer yıl ile "*yüksek*" (Musıla-i Süleymaniye, Süleymaniye, Darül Hadis) 4 yıl ol mak üzere toplam 12 yıl olarak verilmektedir, (Unat,1964:4). Bitirenler, ka dı, müftü, müderris oluyorlardı.

Medreseliler kitaplarını okuyup ezberliyorlar, ezber dışında bir öğ renme yolu olabileceğini kabul etmiyorlardı. Tek *ders-kitabı* uygulaması da o dönemden kalma bir baskıdır. Her yeniliğe karşı direnmeleri bu nakilci dü şünce biçiminden kaynaklanıyordu, (Ahmet Rasim, 1924). Medreselerin bir yetke tarafından onaylanmış öğrenceleri yoktu. Okunan kitapları ancak üs tün zekalı ve belleği çok güçlü olanlar ezberleyebilirlerdi. O kişilere "*her şeyi bilen bilgin*" anlamında "***ayaklı kütüphane***"deniyordu. "*Benim oğlum*

---

[81] Bir memur servetini "aile evkafı" olarak bilinen vakıflar sisteminin suisti mali yoluyla koruyabiliyordu. (Findley ,s.89).

[82] Bugün de öyle değil mi: **devletin** (miri/ yani halkın) **malı deniz, yeme yen domuz.**

[83] 1927'de yapılan bir araştırma ile İstanbuldaki hiçbir medrese binasının eğitime elverişli olmadığı anlaşılır.

bina (eylem çatı ve çekimi) *okur, döner döner yine okur*" başarısızlık anla tan bir özdeyiştir. Medrese kitapları genellikle Arapça idi. Bilimin yalnızca Arapça yapılabileceğine inanılıyordu, (Adıvar, 1939); tıpkı bugün "*bilim Türkçe yapılamaz*", deyip yabancı kaynaklardan aktaranlar gibi. Oysa Arap çanın bilimsel işlenişi daha XII. yüzyılda durmuştu. Öğretim dili Arapça, Türkler açısından ayrıca uluslaşmayı da engelliyordu. Oysa daha Rönesans döneminde matbaanın katkısıyla ulusal dil seçilen anadiller birer ekin-diline dönüşmüştü, (Gökberk, 1983) .

XVI. Yüzyılda medrese kendi içine kapanmış, ve hiçbir gelişme gös termemişti. XVIII. Yüzyıla gelindiğinde artık ***ulema*** (bilginler) okur-yazar bile olmayıp (sıradan halk) ***ümera***'dan farksızdı, (Mardin, 1991:147). Çağ daş düşüncenin tersine Osmanlı düşüncesinin temelinde şüphe değil inanç yatmaktaydı. Osmanlı uleması tefsirlerle, ve tefsirlerin tefsirleriyle düşün müşler, imparatorluğun çöküş krizi en canlı bir şekilde ulema sınıfında ya şanmıştı. Ulema öyle olunca varın siz halkın çaresizliğini düşünün.

Osmanlı medreseleri vakıflarla yönetilen kurumlardı. Öğretmenleri din alimi ve din adamı idi. Önemli bir bölümünün, mallarını (müsadere) zor-alımdan kurtarmak isteyen zenginler tarafından kurulduğu, en azından, bu uygulamanın kaldırıldığı II.Mahmut zamanına kadar öylece sürdüğü söylene bilir. Başlangıçta gelişmeye açık olmalarına karşın Kanuni döneminden son ra bozulmuşlardı. Padişah hocalarının ve şeyhülislamların çocuklarına, hiç bir öğrenim görmeden ya da doğuştan '***müderris***' (öğretmen) unvanı verili yor ya da tayin olunuyorlardı. '***Beşik uleması***' deyimi buradan çıkmıştı (Kansu 1930: 15). Bunun nedeni de ulemaya '***arpalık***' adı altında maaş yeri ne verilen mal ya da para idi. Ayrıca vakıfların yönetiminden de pay alma ları onları bürokrasiden bağımsız kılıyordu. O yüzden III. Selim ilk önce ilmiye reformu ile işe başladı, ama başaramadı. Bu işin üstesinden ancak II.Mahmut gelebildi. Kız öğrenci almayan bu kurumlar, yeniliklere gerek duyulduğunda, Batı teknolojisini ve kültürünü almaya hazır ne aydın ne de öğrenci yetiştire memişti. Eskiden devletin ***harbiye*** mektebi olan **Enderun** da medreseden farksızdı. Bir öğrenci aracılığıyla saraya giren Robert Ko lej'in kurucusu *Cyrus Hamlin* bu kurumun belli bir programı bile olmadığını öğrenmişti (1893). Kendilerini zamana uyduramayan bu kurumlardan umut kesilmesine karşın, kapatılmalarına cesaret edilemediğinden, kendi hallerine bırakılmıştı. Hele öğretim dilinin Arapça olması, bilimsel gelişmeyi engel leyen en önemli etmendi. Medrese, XIX. yüzyılın sonlarına doğru kendini çağa uydur ma gereğini duymuşsa da artık çok geç kalınmıştı. Eğitim Bakanı Emrullah Efendi'nin görüşlerinden etkilenen Ziya Gökalp, 1916'da ***İttihat ve Terakki Partisi***'nin kongresine sunduğu raporda, eğitimdeki ikiliğe son verilmesini önermiş (Koçer,178-,Heyd,1979:42), ve bu kurumlar, destekle

yici kuruluş larla birlikte, 1924 yılında son bulmuştu[84] . Kendilerine tanınan yetkiyle her kararı, yönetimin isteği doğrultusunda ***kitabına*** (şeriat kuralları na) ***uyduruyorlardı***. Ulema XII-XIX. yy arasını kapsayan 700 yıllık dönem de özgün denebilecek hiçbir düşünce üretememişti, (Batuhan, 1997:62).

2.3.4.1.2. Enderun[85], Osmanlı yöneticilik görevlerine asker ve sivil görevliler yetiştirmek üzere I. Murat tarafından Edirnede açılmıştı. Fatih za manında İstanbula taşınan bu okul, o zamanın harp okulu idi, (Kansu, 1930: 28). Devşirme yasası gereğince, 1395 yılından sonra düzenli olarak Hıristi yan halkın 8-15 yaş arasındaki çocukları alınıyor, ya da savaş tutsakları ara sından seçilen en iyileri burada eğitiliyordu. O çocuklar anadillerini edinmiş ve bir dereceye Hıristiyanlığı öğrenmiş olarak ilk önce Acemi Oğlanları Oku luna alınıyorlardı. Toplumdan koparılan o kimseler, neredeyse soyut bir dev let adına eğitiliyor, ve yalnızca padişahın hizmetine sokuluyordu. Başkente bağımlılık hem hadımlaştırma, dönme, hem devşirme yoluyla topluma yaban cılaştırılarak sağlanıyor, taşra bürokrasisi onlardan kuruluyordu, (Oskay, 1982:173). Eğitime dayanan bu düzen imparatorluk yapısının en önemli taş larından birini oluşturuyordu, (Kongar, 1984:100). Bosnalılar dışında ne Türkler ne de öteki müslümanlar bu okula alınmıyorlar, böylece slavlar ile öteki halklar yönetime ortak edilirken, Türkler hem yönetimden, hem de savaş dışında askerlikten uzaklaştırılmış oluyorlardı. Fatihin, Çandarlı Halil Paşanın boynunu vurdurup Türk beyleri ile bağlarını kopardıktan sonra, XVI. yy.da tüm askeri ve yönetim erkinin Hıristiyan doğumlu devşirmelerin elinde toplandığı belirtilmektedir, (Akkutay, 18984:44). Ancak devşirilen çocuklar eski aile ve memleketleriyle olan ilişkilerini, sürdürüyorlardı (Wer ner 216-). En son devşirme XVI.yy. sonunda yapılmıştı.

Devşirilen çocuklar 3-8 yıl arasında Türk ailelerle birlikte kalıyor, bu süre içinde günlük Türkçe iletişimi ve İslam dininin kurallarını öğre niyorlardı. O uygulamaya "***Türke verme***" deniyordu. Ondan sonra en yete nekli olanlar Enderuna seçiliyordu. Buradaki öğrenim 7-8 yılı hazırlayıcı, on dan sonrası uygulamalı olmak üzere 14 yıl kadar sürüyordu. Ders olarak

---

[84] Mardin (1991:94-96)'ya bakılırsa, ne Tanzimat yönetimi ne de II. Abdül hamid etnik dilde eğitim ile gazete yayınının, dili bir milliyetçilik aracına dönüştüre ceğini düşünememişti. O yüzden de 1894'te İkdam'da Türk kültürü ile ilgili yazılar yayınlanmasına izin verir. Ancak kendini "Türk" saydığı halde, Arapça'yı devletin resmi dili yapmayı düşünür. Bu da yönetim dilinin halk ile iletişim aracı olarak düşü nülmediğine bir tanık sayılır. 1880'lerde cami dersleri ile Üniversite dersleri arasında henüz bir ayrım yapılmadığını Vakanüvist Lütfü Efendi bildiriyor. Dersler, ayrım gö zetilmeksizin herkese açık olacak diye üniversite kurulmasına karşı çıkıyor (s.115).

[85] Sarayın iç avlusu, yalnızca Sultan ile Hanedanın yaşadığı bölüm.

Türkçe, Tatarca (B. Lewis 1963: 79), *Arapça, Farsça, Türk ve İran Edebi yatı, Kur'an, Şerh, İslam teknolojisi, Türk Tarihi, Aritmetik,Geometri, Astro nomi, Müzik* okunuyor; türlü spor etkinlikleri bu eğitimde önemli bir yer tu tuyordu. İmparatorluğun yüksek dereceli yöneticileri bu okulda eğitilmiş lerdi:*79 sadrazam* (başbakan), *39 kaptan-ı derya (deniz kuvvetleri komu tanı), 3 şeyhülislam* , ve ***Mimar Sinan***. XVII.yy.dan sonra buraya öğrenci se çiminde yeterince titiz davranılmadığı için okul bozulmuştu, (Ergin, 1977). Enderun, 1908'de *Meşrutiyet*le birlikte kapandı.

2.3.4.1.3. **Laik Okullar** (mektepler)

Askeri okullar dışında laik öğretim her ne kadar *Tanzimat* ile başla mış görünüyorsa da ancak II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) biraz yay gınlık kazandı. O dönemde 6000 kadar da yabancı okulu bulunuyordu. Öğre tim dili Osmanlıcaydı; ancak gerektiğinde Fransızca, ya da başka bir yaban cıdil ağırlıklı öğretim yapan okullar da açılmıştı. Ders kitabı yokluğundan kimi okullarda (*Tıp, Harbiye, Mülkiye Hukuk* mekteplerinde) dersler belli sürelerle Fransızca verilmişti[86] . Bu dili bilenler eğitim kökenlerine bakılmak sızın devlet ve kamu görevlerinde en önemli yerlere getiriliyordu. Yüzyılın sonunda Fransızca, Çarlık Rusyasında olduğu gibi, imparatorluk-içi yönetim de ve seçkinler-arası iletişimde ortak-dil durumuna gelmek üzereydi. [87] .

Başlangıçta Türkçe yazılmış kitap bulunmadığından, askeri okullar da dersler, ister istemez Fransızca yazılmış kitaplardan izleniyordu. İlk önce (Türkçenin de bir sözdiziminin bulunduğu bilinmediğinden) Fransızca ile Arapça arasında sözdizimi bakımından ilişki kuruluyor, Arapça yoluyla Fransızca metin anlaşıldıktan sonra Osmanlı Türkçesine çevirisi yapılıyor muş, (Ergin, 1977). O çeviri etkinliğiyle birlikte, öğrencilerin Osmanlı Türk çesi öğrenmeleri gereği doğmuş. Arapça ve Farsçadan çok sayıda sözcük ve kural alındığı için, ilk önce o dillerin dilbilgileri de birer ders olarak izlence ye katılmıştı. Bu uygulama, öğrenimde düş-ötesi bir çarpıklık yaratıyordu.

Türkler anadillerini herkes gibi yaşam içinde öğrenmişlerdir. 1860'lı yıllarda başlayan "***türkçülük***" akımı ile birlikte oluşan bir eğilim de devlet di li ve birleştirici bir bağ olarak, Osmanlıcayı öğretmek ve benimsetmekti. O yüzden 1876 anayasasında (madde 57) *devlet tarafından işe alınacakların Türkçe bilmeleri, Meclisteki konuşmaların Türkçe yapılması* isteniyordu. 1894 yılında bütün okullara Türkçe (Lisan-i Osmani) dersi kondu[88]. Arsal'a

---

[86] Batuhan (1997:66), askeri okulların birer yüksekokul sayılamıyacağını, eğitim düzeyinin son derece düşük olduğunu belirtiyor.

[87] Savaş yıllarında Anadolu köylerinden %98'inde okul bulunmuyordu, (Başgöz 1995:55).:

[88] Ancak Muallim Naci "Sünbüle" (1898:36) okulda tek bir Türkçe sözcük bile okumadığını bildiriyor (Caporal I:108).

(s.287) göre öğrenciler zamanlarının çoğunu sözcük öğrenmeye harcamaktay dılar[89] . Dr. Fahrettin Kerim Gökay (1945), "*bizim nesil bir hastalığın (erken bunama) 12 tane ayrı adını öğrenmiş bir nesildir*", diyor.

2.3.4.1.4. Azınlık ve Yabancı Okulları

Azınlık terimi bu bağlamda İslam çoğunluğun karşıtıdır. Onlara açık olan okullar bağlı bulundukları kilise okullarıydı. *Tanzimat Fermanı* ile baş layan yasal dönemde azınlıklara verilen haklar 1856 *Islahat Fermanı* ile yinelenmiş, Hıristiyan çocuklarının da Türk okullarında okumalarına izin ve rilmişti. Bu ise okulların laikleşmesi demekti. 1845 yılında eğitimin geliştiril mesi üzerine bir rapor hazırlanmış ve okullarda derslerin Osmanlıca verilme si önerilmişti. Ancak, devlet dilinin Türkçe olduğu ilk kez 1876 anayasasın da (madde,18) yer alıyordu. O yılda Osmanlı devletinde 18.940 iptidaiye (üç sınıflı ilkokul), 253 rüşdiye (4,5,6,7,8. sınıf), misyonerlerin azınlıklar için açtıkları dışında 4 yüksekokul bulunmaktaydı. Lise ise hiç yoktu. Özellikle 1818 yılından sonra açılan **yabancı** okulları tüm azınlıklara, 1844'ten 1895' e kadar ise yalnızca Ermenilere hizmet etmişlerdi, (Stone, 1984; Hamlin, 1893; Kocabaşoğlu, 1989).

Yabancı okulları, *Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, İtal ya, Avusturya, Almanya, Rusya,* ve öteki ülkelere kapitülasyonlarla tanın mış olan ayrıcalıklarla çalışıyordu. Özellikle Hıristiyan azınlıklara kendi ekono mik ve siyasi çıkarları doğrultusunda, eğitim hizmeti vermek için açılan bu okullara genellikle araç-gereç ve para yardımı sağlanıyordu. O okullar, ınez hep ayrılıkları gerekçe gösterilerek, tanınmış olan inanç özgürlüğü ve hoşgö rüsünden yararlanıyorlardı. Eğitim yabancıdille yapılmaktaydı. 1869 eğitim yasası ile buna izin verilmişti. Ahmet Zühtü Paşa eğitim bakanı iken (1891-1902) hazırlanan bir raporda: Osmanlı topraklarında yabancılara ait 413, azınlıklara ait 4547 özel okul bulunduğu belirtilmektedir[90] . İzinsiz açılan bir çokları ise kayıtlara bile geçmemişti. O zamanlar devlet yetkilileri bu okul ları denetleyemiyordu.

Böyle bir eğitim ortamında devlet, yani yönetime gelenler destek ver medikçe dilde hızlı bir gelişmenin sağlanamayacağı açıktı. Nitekim Türkçe,

---

[89] Ömer Seyfettin (1919:55)'te "Türkçe dahil olduğu halde onüç lisanın yazılarını yazar, lâkin hiçbirinin kitaplarını okuyamaz bir gençti", (s.122) "İnsan bu darülfünunda (kulak darülfünunu) bir yaprak bir sayfa açmadan ciltlerin, kütüpha nelerin öğretemiyeceği ilim kazanırdı", sözü ile o günkü eğitime gönderme yapıyor.

[90] ABD, Protestan okulları aracılığıyla, bölgede kendisine bir hayat alanı ya ratmış, 1850'den sonra, protestanlık devletçe resmen tanınınca, bu okullara rağbet artmıştı, (Kocabaşoğlu,30-32,79). Misyoner çalışmaları için, Türkiye daha o zaman lar Asyanın anahtarı kabul edilmişti.

ancak Atatürk ile İnönü yönetimlerinde: başta TDK (1932-1983), bütün dev let, halk ve kuruluşların katılımıyla kendi benliğine kavuşturulabilmiştir. Bugün yaşanan terslikler özellikle üniversitelerde çoğunluğun özleştirmeye katılmamasının bir sonucu olsa gerek.

2.3.4.2. Öz-ekin ve Dil

Felsefeci Nermi Uygur (1984:13-31)'e göre, "*kültür insanın benim sediği yaşama biçimi, varolma programı ve eylem kalıbıdır. Bu ana özellik kültürün yalnızca genelinde değil, parçalarında da dışa vurur, her kez bi rey, toplum, ulus, ülke düzeyinde başka bir kılıkla gün ışığına çıkar. Dil ise insanın bilme, ve yaşadığı toplum içinde eylem ve bildirişim gereklerini karşılayan bir varlıktır. Her kültür, anlatımını ayrı bir dilde bulur. Dil, kül türü hem kurar hem geliştirir* (tersi de doğru). *İnsanın anadilini öğrenmesi, kültür edinmesinden başka birşey değildir*". Dilthey, kültür, dil ve düşünme ilişkisinin ancak tarihsel olarak karşılanabileceği inancındadır, (Uygur,1951; Akarsu, 1984:112).

Osmanlı döneminde iki ayrı ekinsel dünya ilişkisiz ama yan yana ya şadı. Birincisi, bir bölümü sözlü olarak aktarılmış yazınsal geleneklerin dün yası, ikincisi ise, ilkinden hemen hemen Çin Seddiyle ayrılan Divan Edebi yatı - yüksek ekin dünyası. O dönemde iletişim devlet görevlilerinin kendi yazınsal ürünleriyle biribirini övme olanağı, yönetim ve tüzel bilgi akışını sürdürmek anlamını taşıdı. Uyak uğruna anlamın terkedilmesi olan "*seci*", (düzyazı-içi uyak) Osmanlı biçeminde bir zorunluluk haline geldi. Yazma et kinliği kutsallıkla kuşatılmıştı. Osmanlıca'nın güçlüğü ise, dönemin yasala rıyla halkın ilgilenir hale gelmesini önlemek için yaratılmıştı. İngiliz diplo mat Rycaut (1686)'ya göre basım sanatı -tehlikeli olan ilim öğrenmenin baş langıcı olacağı için- yasaktı. Matbaa, kitap dolaşımını arttırabilirdi, din adamları (ulema) bunu istemiyor du. Dışardakileri yazının düşünsel evrenine sokmamak için sıkı bir kararlılık vardı. Yönetici/ bürokrasi ile halk arasında iletişim yoktu. Bu ulema aracılı ğıyla kuruluyordu. Hep öyle kaldı. Sağ par tiler 1950'den sonra da bu yolu kullandılar. En becerikli kullanan da Demi rel'in partileriyle Refah Partisi oldu. XVIII. yüzyılda din adamları yazma be cerilerinden bütünüyle yoksun du ve halktan (ümeradan) ayrılmaz düzeyde idi. Bu durum eğitimi de çökert ti, (Mardin, 146-147, 151-155).

Dilsel her toplumun ayrı bir dili olduğu, kendine özgü yorum kural ları geliştirdiği dilbilimce onaylanır. O yüzden ulusal bağımsızlığa yürüyüş çoğunlukla kitle iletişimi için anlatımını ilk önce ulusal dilde bulur. İmpara torluklar, birlikler, dağılma sürecine dilsel ayrımla girmiş; Roma, Osmanlı, Rus imparatorlukları böyle. Ancak İngiliz, Fransız sömürge imparatorlukları nı bunun dışında tutmak gerek. Uygulamada ulusal diller olduğu gibi koru nurken, ortak iletişim sömürenin diline bağlanmıştır. Özellikle İngilizler, yö

nettikleri ülkelere dillerini de özenle yerleştirmişler. Bu başarıda İngiliz ve Amerikan ekonomilerine, onlarla birlikte çalışan din kuruınlarına büyük pay ayırmak gerek. XVI. Yüzyıldan sonra yarı sömürgeleşen Osmanlı İmparatorluğunun başlıca kurbanları Türklerin kendileri olmuştur, (Timur,1991:294).

Ulusal kimlik bir ölçüde dile dayalı bilişsel kimlik sayılmakla birlikte, onu tümüyle tek bir dile dayalı olarak açıklamak zor. O zaman tarih boyunca dillerini değiştiren birçok ulusun ve beyin göçü yoluyla ülke değiştiren kimselerin, ekine katkıları olmadığını ileri sürmek gerek; o da doğru olamaz. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Türklerin İslam uygarlığına katkıları daha çok Farsça ve Arapça yoluyla gerçekleşmiş; Muallim Naci (Sümbüle, 1898:36) okulda tek bir Türkçe sözcük bile okumadığını belirtiyor (Caporal,108'den)..Ekinsel ortaklık yerine aşırı ayrılıkçı tutum ve bağımsızlık arayan az nüfuslu toplumlar, sonunda ırkçı bir yola sapıyor.

2.3.4.2.1. Bürokrasi Dili

Keyder (1989)'da belirlendiği gibi kapitalizmle bütünleşme gelenekseI bürokrasiye karşı bir burjuva sınıfı ortaya çıkardı. Hıristiyan burjuvazinin yürüttüğü politika imparatorluğun parçalanacağı öngörüsü üzerine temellendirildi. İmparatorluk parçalanırken, yeni ulus-devleti kurup bu devleti çağcıllaştırmaya çalışan burjuva değil, bürokrasiydi. Türkiyedeki yönetim vatandaşlar topluluğu olmak bir yana, henüz "halk" olamamış bir toplumu yönetiyordu. Aydınlanma çalışmaları, devletin dili de değiştirmesini gerekli kıldı; yöneten dili ile yönetilenin dili birbirine benzeyecek, ama acaba Hacivat ile Karagöz artık anlaşabilecek miydi?.

2.3.4.2.2. Yazın Dili

Türk yazınının ilk üç çağı üç ayrı dine bağlı olarak ortaya çıkar: *Köktürklerde* (552-745) ***şamanlık***, *Uygurlarda* (745-840) *Budhacılık*, *Karahanlılarda* (932-1212) ise *İslamlık*. Birinci dönemden kalanlar ***Orhun Yazıtları*** vb. metinlerdir. İkinci dönem pek yaratıcı olamamış, daha çok çeviriler ve ticaretle yetinilmiş. ***Oğuz Kağan*** destan parçacıklarından başka büyük yapıt ya da yazar adı yoktur. Karahanlılar döneminden kalan yapıtlar ***Kutadgu Bilik, Divan-ı Lugat-it Türk, ve Atabetü'l Hakayık***tır (Dilaçar 1972: 50,196). Karahanlı Türkleri herşeyden önce ulusçu ve Türkçü olmuşlar, Müslümanlıkta da ulusçu bir yol izlemişlerdi.

İslamlıkla birlikte yazınsal ürünler de iki ayrı dilde: bir yandan halkın dili Türkçe ile, öte yandan medrese ve sarayın dili olan Farsça ile verilmeğe başlar. XIII. yüzyılda tasavvuf da Arapça ve Farsça yapılır, ancak onun yanında halka dönük olarak Türkçe tasavvuf yazını filizlenir. *Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş Veli*, vd. etkisiyle *Yunus Emre* ile *Nasreddin Hoca* ortaya çıkar. Osmanlı aydınları Divan dili olarak Farsçayı kullanmaya özenir

ler[91] . Sonuç ta, XVI. yy'dan başlayarak, Türk dili Arapça ve Farsça sözcük lerle dolar[92] . Bü tün Doğu halklarının katkılarını birleştiren gölge oyunu gelip Türkler arası na yerleşir. Bu, baştan aşağı güldürü yüklü *Karagöz*'dür. Orada Osmanlı yaşamındaki türlü ögelerle birlikte en başta eğitimde ve dilde ikilik çarpışır. Ona benzer kişileriyle konuları işleyen eril tiyatro türü ise "O*rtaoyunu*" ile "M*eddah*"tır.

Osmanlılarda iki gözde yazınsal tür var: şiir ve tarih. Yalın Türkçe I le yazılması için öne çıkan birkaç şair: *Aydınlı Visali, Edirneli Nazmi, Ta tavlalı Mahremi* o eğilimi etkileyememişlerdir. Türk dilini kullanan iki tür yazın var: biri tekke yazını, ötekisi halk yazını. XVII. yy. Tarih dili zincirle me tamlamalarla dolmuştur. XVIII. yy.'da gerek halk şiiri, gerekse divan şiir dilinde ve düzyazıda sadeleşme belirmişse de bu eğilim çevirilerde kul lanılmamış, Türkçe yerine Arapça ile Fransızcadan terimler üretilmiştir. ***Genç (Jön) Türkler*** (1860-) ile gazete diline yansıyan görüşler, ve onun erte sinde oluşan "Yeni Edebiyat" akımı ne yazık ki bilimde olduğu gibi yazında da Türkçe yerine Arapça, Farsça ve Fransızcadan yeni sözcükler üreterek dili işlemiş, o yolla Türkçe yazın diline "***Yeni Lisan***" (1911-) akımına kadar yeni yeni yabancı türevler dolmuştur[93] .

Meşrutiyet (1908-) döneminde Türkçülük akımının iyice güçlenmesi ve o eğilimlerin dile yansımasıyla yazın dili önemli değişiklikler geçirmişse de beklenen özleşme ve gelişme ancak Yazı Devrimi ve ardından Dil Dev rimi'yle başlamıştır. Falih Rıfkı Atay (1961) Çankaya IV, s.147'de "..Ah, Türk nesri Mercümek Ahmed'den, Türk şiiri Yunus'tan yürüseydi ...", der.

2.3.4.2.3. Basın -Yayın Dili

Oynak-harfli baskı makinesi Alman Gutenberg tarafından 1450 yılın da bulunmuşsa da Osmanlı topraklarında 1726 yılına kadar ne Türkçe ne de Arapça kitap basılmasına izin verilmemişti[94] . Oysa II. Bayezit (1481-1512)

---

[91] Tanilliye (II:571) göre Osmanlı uygarlığında ekin Arap ile İran geleneği ne alabildiğince bağlı kaldı. Türk yazını özellikle çevirilerle yetindi.

[92] Aksan (1977) Türkçe sözcük oranını Baki'de %35, Nef'i'de %40, Nabi' de %46 bulmuş. Namık Kemal %38, Şemseddin Sami %36, A.Mithat Efendi %43, Ziya Gökalp %45 oranında Türkçe kullanmışlar. O değişim bugün de yineleniyor.

[93] 'Edebiyat-ı Cedide'ciler, yaygın kullanımı olmayan pek çok Arapça ve Farsça sözcüğü kullanmakla kalmayıp, bunları Avrupa kalıplarına da dayandırıyor lardı. 'Sadeleşme'yi sanat düzeyini halka indirmek diye anlayarak küçümsemişler, A.Mithat da onları 'Dekadanlar' olarak nitelemişti, (Ö. Seyfettin 1990; Öksüz, 34-) .

[94] Bir ekine abeceyi sokarsanız, o ekinin bilme alışkanlıklarını, toplumsal ilişkilerini, topluluk, tarih, ve dinle ilgili kavramlarını değiştirirsiniz. Bir ekine taşına bilir türde matbaayı sokarsanız, gene aynı sonucu elde edersiniz, (Postman, 1985: 171). Türk ekinsel evrenine abece girmiş ama yabancı bir öğretim diliyle- yani ne girmiş ne girmemiş; Osmanlı karartması taşrada, köyde en az 400 yıl sürmüş.

döneminde Türkçe ya da Arapça yapıtlar basmamak koşuluyla matbaa kur ma izni alan musevilerin 3 tanesi İstanbulda, 1 tanesi Selanikte, 4 basımevi vardı. Ermenilerin 1567, Rumların ise 1622 yılından başlayarak matbaaları bulu nuyordu (Adıvar 1939:149-150). XVI. Yüzyılda *İstanbul, Halep, Sela nik, İzmir, Edirne, Şam* kentlerinde 10 kadar matbaa çalışıyordu, ama din yetkilileri istemediği için Türkçe kitap basılamıyordu. Avrupada ise yalnızca XV. yüzyılda 1700 adet basımevi kurulmuştu. Matbaanın uzun süre yasak lanması, yönetime ilişkin bilgilerin eğitimli yönetici çevre dışına çıkmasını engellemek içindi[95].

1726 yılında Macar asıllı *İbrahim Müteferrika* ile Paris elçisi *Yirmi sekiz Sait Çelebi* İstanbula bir matbaa getirmiş; Üsküdarda kurulan o matbaa da Şeyhülislamın fetvasıyla yalnızca din dışı yazıların yayınlanması koşulu na bağlı kalınarak 1742 yılına kadar ancak 17 kitap basılmıştı. İlk basılan ki tap *Vankulu Mehmet Efendi Sözlüğü* idi. Ondan sonra matbaa kapatılmış, 1784 yılında yeniden açılarak 1830 yılına kadar toplam 29 kitap basılabil mişti (Adıvar 103). Kabacalı (1987: 77-85) ise o dönemde 35 milyon kadar olan nüfus içinde 21 milyon kadar müslüman için 1729-1834 yılları arasın da 434 kadar kitap yayınlandığını belirliyor[96].

Gazete, 15.yy. sonrasında, özellikle 17.yy.dan başlayarak bireyci, öz gürlükçü, eşitlikçi, demokratik katılıma yönelik, ekonomik yapılanmaya uy gun bir iletişim aracı olarak ortaya çıkmış, 1830'da buharlı makine, 1846' dan sonra rotatiflerin kullanılmasıyla kâr amacına yönelik geniş bir iş kolu olarak serpilmiştir. İlk Osmanlıca gazete olan ve başyazısını Padişahın yazdı ğı ***Takvim-i Vekayi*** ise 1831 yılında çıkmaya başlar[97]. Bu devletin yayınla

---

[95] Böylece, Türklerle öteki müslüman toplumlara çağdaş bilgi akışı durdu rularak geri bırakılmıştı. Öteki din toplumlarına ise, bu yasak uygulanmayarak onla rın gelişmesi öncelenmişti. Egemen sınıflar bugün de gerek radyoyu, gerekse televiz yonu aynı amaçla denetlemekte, düşünce özgürlüğünü o nedenle kısıtlamaktadır. Ya yın araçlarının yasaklandığı, bilgi akışının denetlendiği bir ortamda dil elbette işlene mez, sözlüğü gelişemez. Diyeceğim, Türk toplumu "Bindokuzyüzseksendört"ü tek rar tekrar yaşamış.

[96] 1729 - 1929 arasında 24.367 kitap basılmış. Onların 3.534 tanesi Doğu ve Batı dillerinden öylesine seçilmiş çevirilermiiş, (Anamur 1997).

[97] Çağdaş biçimde kitlesel ölçekte üretilen ilk sanayi ürünü kitap oldu. 1500'den sonra Avrupada yazılı bir dil olan Lâtinceyi tahttan indirdi. 1500'den önce basılan kitapların %77'si Latince iken 1575'ten sonra çoğunluğu Fransızca oldu. Kili se, matbaadan önce bütün savaşları kazanırken, matbaadan sonra yenildi. Latincenin nüfuz edilmezliği yalnızca yazılı olmasından ileri geliyordu. Aynı şey geçikmiş de olsa, kesin yazgısı uzun süre ertelenen öğretim dili Arapça ile Osmanlıcanın da başına geldi. Matbaa önüne Türkiyede konulan engeller böylece belki daha iyi anlaşılır. Kapitalist yayıncılık o dönemde ulusun popüler olmasını sağ ladı. Gazete

dığı ilk resmi gazetedir. Amaç devlet siyasetini halka iletmekti. Böylecc ile tişim çağa uyar. Gazete ülkenin her yerindeki bürokrasiye, kentlerde mahalle yöne timi yapan imamlara kadar ulaştırılır. Azınlıklara da kendi dillerinde Rumca, Ermenice, Arapça ve Farsça basılır, (Erdoğan, 364).

Her ne kadar Tanzimat Dönemi gecikmiş yenilikler dönemi olmuşsa da, çöküş sürecine girmiş olan imparatorlukta dil politikası açısından gerçek te bir değişiklik yoktu. Kapitülasyonların büyük devletlere sağladığı çıkar larla azınlıklara sağladığı hizmetler arasında yabancıdilde eğitim veren ya bancı okulları doğdu. *Tanzimat* ile *Islahat* fermanlarının tanıdığı haklarla açılan azınlık okulları, giderek dil politikasını da etkilemiş, dengeyi ayrılıkçı akımlar yönünde bozmuştu. Doğal olarak o eğilimlerin öğretim-dili de Os manlıca dışından seçilmişti. Zaten Osmanlı yönetimi uluslararası dil olarak Fransızcayı benimsemiş, merkezi yönetimin ortak dili de Fransızca olmuştu. Gerek yabancı okullarında gerekse yabancı bir dille eğitim veren Osmanlı okullarında eğitilenler Türkçe yerine Batı dillerinde önemli bir okur kitlesi yaratmıştı. O eğilim öteden beri Osmanlının izlediği *yabancıdille-eğitim*, *yabancı dille-yönetim* ile yabancıdilde bilim siyasetine uygundu; yadırgana cak hiçbir yanı yoktu[98].

---

yayıncılığı ile Türkçe de Osmanlıcanın yerini almağa başladı. Osmanlı İmparator luğu milliyetlere ayrılırken, belki de kapitalist değil ama merkezi bir yönetimin iletişimsel seçimi ola rak Türkçe devletçi bir düzenleme ile özleşmede ileri ölçüde başarıya ulaştı. Gerçekte yönetimin ondan başka iletişimsel bir seçeneği de yoktu. 1950'den sonra benimsenen kapitalist model, bunu önledi. 1980'de liberal ekono miye geçiş ise, Türkçeye hiç yara madı. Yeni TDK dairesi, Cevdet Kudret'in (1986: 111-116) dediği gibi "**dilisilin**" ha pı dağıtıyor , (Anderson, 1983: 49-54).

[98] Ulusal yayın dili aracılığıyla ulus, bilinçli olarak yönelinen bir hedef oldu ve ulusallık dil üzerinde özel bir mülkiyete bağlandı. Böylece milliyetçiliğin doğası ile ilgili kuramlar etkilendi. 19.yy. sözlük , dilbilgisi, filoloji ve yazarlarının altın çağı oldu. Ayrıcalıklı eski diller halk dilleriyle aynı düzeye indi. 19.yy. Avrupasında okullar ve üniversiteler millyetçiliğin en bilinçli yandaşları seçildi. Bur juvazi öncesi egemen sınıflar, kendi iç bütünlüklerini bir anlamda dil dışında, ya da hiç değilse yayın dili dışında kurmuşlardı. Burjuvazi ise, mecazi anlamda ancak kopyaları ile varolabilen bir sınıf. Okur-yazar olmayan bir burjuvazi hayal bile edile mez. Soylular, toprak sahipleri, meslek adamları, memurlar ve piyasa adamları- de mek ki bunlardı filolojik devrimin potansiyel tüketicileri. O yüzden, devlet dili ola rak benimsenmiş halk dilleri giderek artan bir güç ve yetkinlik kazandı. Anadoluda ise, l) Türk soylular yönetimden dışlanıyor, 2) matbaa gelmediği için burjuvalaşma olmuyor, ya da bunun tersi oluyor, 3) okur-yazarlık bir millet diline bağlı değil, 4) kitap, gazete yayını yok. 18.yy. sonunda Askeri Teknik okullar açılınca Arapça öğretim yerini Osmanlıca öğretime bırakıyor, gazete yayını ile bürokrasiye dayalı askerî bir burjuva sınıfı doğuyor, (Anderson 83-93).

O dönemde dışa açılma dili olarak Fransızca seçilmişti. Tanzimat Fermanı, yasalar, ticaret anlaşmaları, yazışmaların çoğunluğu Fransızca ya zılmıştı. Türkçe harf bulunmadığı için ilk gazete Haberler Bülteni (*Bulletin des Nouvelles*), Fransızca olarak 1795 yılında Fransız elçilik matbaasında ba sılıyor, (Topuz, 1973). Ancak, eski yazıyla gazete dizgisi için o gün 900'e ya kın ayrı harf gerektiği göz önüne alınırsa, gerçek öyle olmamalı. Üsküdar matbaası o zaman da vardı. O gazeteyi *Spectator Oriental* (1821), ile *L'im partiel de Smyrne* (1825) izler. *Le Moniteur Ottoman, Takvim-i Vekayi'*nin bir çevirisi sayılır, (Groc, 1985:56-57). Yönetimin '*resmi gazete*'si olan Tak vim-i Vekayi'nin *Arapça, Rumca* ve *Ermenice* nüshalarını yayınlamakla yönetim o dilleri, eskiden olduğu gibi, resmen tanımış görünmekteydi, (Er tuğ,1985:76). Osmanlı İmparatorluğunda Türkçeden başka dillerde yayınla nan gazete ve dergi sayısı 1746 olarak verilmekte, onların 22 ayrı dilde basıl dıkları bildi rilmektedir, (Ebüzziya 1985:30-). Sayının kabarıklığına bakılır sa, bunların yayınlarına sık sık son verildiği anlaşılmaktadır[99]. Ortak dil Fransızca olmak la birlikte, etnik, ayrılıkçı düşüncelerin özellikle 1908'den sonra anadillerde yayıldığı belirtilmektedir, (Groc, 1985:63,69)[100]. 1908-1914 arasında yalnız ca Ermeni toplulukları içinde 200'den fazla gazete çık maya başlamıştı, (Key der, 86).

Yayınlanan gazete sayısı artınca, 1865 yılında basın yasası çıkarıl mış, özellikle 1878' den sonra artan baskı sonucu, Fransızca basın siyasi içe rikten arınarak ekinsel içerikli bir nitelik kazanmıştır. 1905'ten sonra ise, ar tık Fransızca siyasi gazete çıkarmak yerine, yurt dışında yayınlanan yabancı

---

[99] Millyetçiliği yaratan belli bir dilin kendisi değil, yayın dilidir. Aydınların öncülüğü onların okur-yazarlığı ve iki-dilliliğinden kaynaklanır. Onlar sömürge milli yetçiliğinin ilk sözcüleri oldular. Osmanlı, tek-dilli çeşitli halkların üzerine yerleşmiş iki-dilli siyasal bir sınıf idi. Artık çok-dilli olan radyo-TV yayını da okur-yazar olma yanların ve anadili farklı olan halkların gözünde de hayali bir cemaat yaratabilir. Ulus olmak artık siyasal bilinçten soyutlanmıyor. Atatürk'ün ön-gördüğü halk eğitimi yayın dili aracılığıyla Türk ulusçuluğunun desteği oldu, (Anderson, 151-158).

[100] **Osmanlı Döneminde yayınlanan Gazete ve Dergi Sayıları**

Fransızca (Mısır dahil)	**701**	Almanca	**29**	Boşnakça	**2**
Ermenice	**397**	İtalyanca	**20**	Çerkezce	**2**
Arapça	**300**	Kürtçe	**15**	Hırvatça	**2**
Rumca	**155**	Arnavutça	**11**	Rumence	**2**
Ladino (Musevi	**86**	Farsça	**11**	Urduca	**2**
Bulgarc	**39**	Rusça	**6**	Gürcüce	**1**
İngilizce	**34**	Sırpça	**6**	Hintçe	**1**

(Groc, 1985'ten)

gazetelerin okunması yoluna gidilmiştir. Bu durum ayrıca Avrupa kentlerin den İstanbul ve öteki kentlere tren ve vapur seferlerinin sıklaşarak hızlandığı nı da göstermektedir..

Groc-Çağlar (1985)'te verilen adlara göre Osmanlı topraklarında çı kan 542 gazete/dergiden 170 tanesi yabancı dilde, yurt dışında çıkanlardan Türkçe ve Fransızca, ya da çok dilli 10 gazete dışında, geriye kalan üçte ikisi Fransızca yayın yapmıştır. Mısırda 130 gazete ve dergi yayınlanmıştır. Baskı sayıları 3000-4000 arasında değişmektedir, (Groc, 52). Günlük satışları Kar pat (s.96) şöyle belirtmektedir[101] .

Yabancı dilde yayın üç biçimde yapılmıştır (Tütengil 1967, Ertuğ 1985:76). **1.** Tümüyle yabancı dilde yayınlananlar: *Spectator Oriental, Le vant Herald, Intelligent Blatt, Hamidiye, Le Monitor Ottoman,* (Giritli, 1985: 133-). **2.** Türkçe gazetelerin yabancı dilde eki olarak çıkanlar: (*Osman l*ı), *Takvim-i Vekayi'*nin Arapça, Rumca, Ermenice nüshaları: Meşveret. **3.** Kimi sütunlarında Batı dillerinde özetler sunan gazeteler : *Muhbir.*

Türkçülük akımını başlatan ***Jön Türkler*** bile 95 Türkçe gazete ya nında , 8 Arapça, 12 Fransızca, 1 İspanyolca gazete yayınlamışlar, (Gerçek, 1985). Osmanlı topraklarında basılan gazete ve dergilerin üçte ikisi Fransız ca, ya da Türkçe-Fransızca yayınlanmıştır. İstanbulda çıkan gazetelerin ya yın dili durumu belli yıllara göre şöyledir, (Groc-Çağlar, 1985) [102] .

O ölçüde yaygınlığına karşın Fransızca basın, baskı sonucu, 1878' den sonra ekinsel alana kaymıştır, (Groc, 1985:68-). 1905'te İstanbul halkı türlü dillerdeki yerli gazeteler yanında doğrudan 145 Fransız, 34 Alman, 14 Avusturya, 4 Belçika gazete ve dergisini okumayı yeğlemekteydi. Makedon

---

[101] **Gazete ve Dergilerin Toplam Baskı Sayıları**

Dili	**Gazete**	**Dergi**
Türkçe	32.000	10.000
Fransızca/İngilizce	20.000	5.000
Yunanca	17.000	
Ermenice	10.000	

[102]

Yıl	**Osmanlıca**	**Fransızca**
1850	2	**51**
1864	8	2
1876	13	11
1886	9	8
1896	16	40
1902	20	30
1905	12	27
1908		**94**
1925	62	16

ya, Lübnan, Suriye, Bağdat, Kudüs, vd. yerlerde halkın her kesimine Fransız ca seslenilmekteydi. Türkçe gazetecilik, baskı ve okur-yazar azlığından ola cak, çok geri durumdaydı. İletişim yabancı dillerin tekeline bırakılmıştı. Fransızca kullanılması halkı dışladığından, yönetim açısından o kadar sakın ca yaratmıyor olabilir. Basın-yayın dilinin o ölçüde yabancılaşması da ekle nince, o dönemde Osmanlı dilinin özleşerek Türkçeye dönüşmesi öyle kolay gerçekleştirilebilecek bir iş değildi. Üstelik Türk ayrımcılığını körükleyece ği için sürekli baskı altında tutuluyordu. Nitekim Fransızca politik ağırlığını kaybedince, öteki milletler kendi iletişimlerini, gazete sayılarından da izlene ceği gibi, kendi dillerinde sağlamışlardı.

Özellikle 1860 sonrasında giderek gelişen Türkçülük akımıyla birlik te Türkçeleşmeye en büyük katkıyı gene de günlük yayın organları sağlamış lardır. Onca ayrılıkçı akım ve dış destek karşısında ister istemez haber ve yorumların okur-yazar %10 kesim tarafından okunup anlaşılması için açık bir dil kullanmak zorunluydu[103]. Tanzimat döneminde *Şinasi*, *Namık Ke mal*[104], *Ali Süavi*[105], *Ziya Paşa*[106], *Münif Paşa* ve başkaları yanında en ö nemli katkıyı ve etkiyi sağlayan *Ahmet Mithat Efendi* oldu, (Levend, 113-148). O dönemde yabancı bankalar aracılığıyla yabancı şirket ya da hükümet ten, Osmanlı hükümetinden para almak, gazete sahipleri için, bir gazetenin tıpkı satış gibi, ilan gibi olağan gelir kaynaklarından biri sayılıyormuş, (İlal 1989:58).

Levend, (1965:38-39)'da şöyle diyor: "*Dilde sadeleşmeyi (Arapça, Farsça tamlamaları, sıfatları, yabancı eş-anlamlıları, yabancı eril/dişil/ çoğul biçimlerini kullanmamayı) toplum kalkınmasında ilk aşama olarak ileri süren Tanzimat yazarlarıdır. Halkı bilgisizlikten kurtarmak, dinini, dünya*

---

[103] **Şinasi**'nin **Tercüman-ı Ahvâl** gazetesi (1860, sayı 1)'den " ...*Bütün halkın kolaylıkla anlaya bileceği yolda iş bu gazeteyi kaleme almak gerekli görüldü ğü dahi, yeri gelmişken şimdiden hatırlatılır*, (Cevdet Kudret, 1986:104); daha son ra 1862 tek başına çıkardığı *Tasvir-i Efkar* gazetesinde dil sorunu daha geniş olarak işlenir, (Öksüz 1996:16-).

[104] Namık Kemal halk için yazdığı tiyatro metinlerinde (Örn. Vatan Yahut Silistre'de) sade, doğal bir konuşma dili kullanmıştır.

[105] Ali Süavi Muhbir'de (1867) " Gazete havass (soylular) için değil avam (halk) içindir. Avam anlamadıktan sonra neye yarar; okuyucuya açık ve sade bir dille hitap etmenin gerekli. ... giderek umum halkın ,kolaylıkla anlayabileceği mertebede (düzeyde) iş bu gazeteyi kaleme almak mültezem (gerekli) olduğu ...", diyor (Öksüz, 16).

[106] Ziya Paşa (1868:Şiir-ü İnşa)'ya göre "... Veysi, Nergisi vb. ele alınsa içle rinde üçte bir Türkçe kelime bulunmaz. ...evvela Türkçe imla bilinmelidir; halbuki en güç şey budur. Saniyen Arabi ve Farisi imla bilmek lazımdır. Salisen devlet dairelerin den birinde senelerce çalışmak lazımdır", (Öksüz, 20) .

sını, yurdunu ve ulusunu tanıyabilecek hale getirmek gerekiyordu. Halbuki yazı dili bu işi kolayca sağlayabilecek durumda değildi. Bu işe ilk girişen reissülküttap ve bir şair olan Akif Paşa (1787-1845) *olmuştu. Namık Ke mal, gülünç yönlerini belirterek eski edebiyatı yıkmaya çalışırken, Ali Süavi, Ahmet Mithat, Şemsettin Sami*[107] *dil davasını çeşitli yönleriyle ele almıştı.... Davayı sistemli olarak savunan Şemsettin Sami'dir. Romanları , tarihleri, türlü yazıları ve eleştirileriyle halka yaymaya çalışan da Ahmet Mithat olmuştur*"[108] .

El yazması kitaplar gibi, matbaada (1726-) basılan kitaplar da olağan gelirli kimselerin alamıyacağı ölçüde pahalı olduğundan, ve okur-yazar olan kimselerin azlığından dolayı bu yolla dil özleşmesine katkıdan pek söz edile mese gerek. O yüzden halkın dilini benimseyen gazetelerin çabalarını, okul larda yapılan öğretimle birlikte en önemli katkılar olarak anmak yerinde o lur. Cepheden cepheye koşmak zorunda kalan, göçler ve nüfus kaydırmala rıyla yerlerinden edilen Türkler için, gazete ve dergi dışında, (o da ancak 1908'den sonra,) izlenecek yayın bulunmamaktaydı. Doğrusu sadeleşmeye en büyük katkı gazetelerden gelmişti.

2.3.4.2.4. Bilim Dili

Bilim dili, türlü bilimsel araştırma ile bulguların söze dökülmesinde başvurulan anlatım biçimi demektir. Bu dilsel seçim kendini en açık biçimde terimlerde, biraz da sözcüklerarası ilişkiler ile sözdiziminde belli eder. Bilimsel araştırmalarda üretilen kavramları taşıyan sözcüklerin türetilmesi pek kolay olmasa da bunun için türlü yollar geliştirilmiştir. Türklerde bilim, yabancı bir dille eğitim sonucu aktarmaya dayalı ve çeviriye bağımlı kalmış, Türkçenin bilimsel açıdan işlenmesi gecikmiştir. Kullanılan bilim dilleri ta rihsel dönemlere göre kabaca şunlar olmuştur.

---

[107] Türkçeden çıkarılacak sözcükler için: "Türkçeleri bulunan ve konuşma dilinde kullanılmayan kelimelerdir", diyor. Konuşma diline girmiş olan sözcükleri Türkçeleşmiş kabul eder, (Öksüz,25).

[108] **Basiret** 1871, sayı 639: "***Ehemmiyetli bir Layiha***"dan... *"Arapça ve Farsçanın ne kadar izafetleri (tamlamaları) ve ne kadar sıfatları varsa kaldırıver sek ...".***Dağarcık** 1871, sayı 1'den "***Osmanlıcanın Islahı***": "*... eril/dişiller, ve tekil/çoğullar... atılsa, ... Türkçe karşılığı olanların yerine Arapça ve Farsça söz kullanılmasa ...*" (Cevdet Kudret 1962.).

Ancak 1881 (***Terceman-ı Hakikat***, sayı 112)'de: "*Halâ va esefa ki , biz şimdiki halde bir lisan dilencisiyiz. Gah Arabların gah Acemlerin ve hele şimdi de Frenklerin kapılarını çalarak lafızca, kavaidce sadaka-i marifetini dileniyoruz...*" diyor, (Levend, 1972:129). *Bugün de bunun ne kadar uzağındayız , belli değil.* (sayı 120'den *). İşte bu dilencilik rezaletinden kurtulmak için, kendi dilimizin düzel tilmesini yine kendi dilimiz içinde aramayı diliyoruz"*, (Cevdet Kudret, 1986:103).

	-930-	1773-	1865-	1928-	1982-
Türkçe	-	-	-	+	±
Osmanlıca	-	+	+	-	-
Arapça	+	+	+	-	-
Fransızca	-	+	+	-	±
İngilizce	-	-	+	+	+
Almanca	-	-	-	?	?

Medresede öğretim metinlerinin dili Arapça olduğu için, Osmanlılar bilimi de Arapça terimlerle öğrenmişler, Türkçe bilim yapmaya gerek bile duymamışlardır. Bilimsel metinler ya Arapça yazılmış, veya çevrilirken Arap ça terimlerle aktarılmıştır.

Mektepler döneminde (1773-1918) ise, Batı dilleri de, özellikle Fransızca öğretim dili olarak kullanılmaya başlanmış, Türkçe yeni terimler yapmak yerine, bu kez bir yandan Arapça köklerden yeni terimler ve açımla malar üretilirken, öte yandan çok sayıda Fransızca terim, gerek Fransızca öğretim gerekse da o dilden yapılan çeviriler yoluyla Türkçeye girmiştir. Türkçüler, Türkçeden yeni sözcük üretme konusunda çok deneyimsiz olup çok ürkek davranmışlar, milli uyanışa aykırı olarak bilim ve teknik terimle rini bizim için klasik iki dil sayılan Arapça ile Farsçadan sözcük üretme yo luyla karşılamayı sürdürmüşlerdir. Bu ise, ulusal ve çağdaş uyanışımıza aykı rı bir anlayıştı, (Banguoğlu, 1945:51). O yüzden Türkçülük ne bilim diline girebildi ne de devlet diline. Bu tutum yüzünden bugün gerek yönetim gerek se bilim dili bir türlü yeterince özleşemiyor.

Banguoğlu'na (1945:55) bakarsanız, her ne kadar "*Yeni Lisan*" (1911-) akımının yazarlara (*konuştuğunuz gibi yazın, yabancı eşanlamlıları atın, yabancı tamlamaları çözün, yabancı çoğul biçimlerini kullanmayın* gi bi) önerilerine kısa sürede uyulmuş, 1928 sonunda uygulamaya giren "*Yazı Devrimi*" ile günlük gazete, öykü, roman, şiir dili giderek Türkçeleşmiş ise de, terim sorunlarının çözümüne dayanan öğretim ve bilim dili, yasa dili, yönetim dili öylece kalmıştı. O alana 1936'dan sonra daha kararlı ve yoğun biçimde el atıldı. Ne var ki "*yetişmiş bir aydının, hele bir bilim adamının belleğindeki terim düzenini değiştirmek, onun içine gömüldüğü kavramlar evrenini allak bullak etmek*" olduğu için, bilimle uğraşanlar, daha doğrusu bilimi yarım yamalak aktaranlar o türlü çalışmalara yanaşmamışlar, o işe gönül verenlerin sayısı pek az kalmış. Gerek MEB Talim ve Terbiye Dairesi, gerekse yükseköğretim kurumları, özleştirmenin çoğunluk karşısına geç mişlerdir. O yüzden Türkçe terim türetimi yetersiz kalmış. Yabancıdille öğre tim 1982 sonrasında yaygınlaşınca, Türkçe özellikle İngilizceden akan terim lerin yoğun baskısı altına girmiştir. Üniversite öğretimi ile lisans-üstü tezle rin yazımında Türkçe yeterince işlenememiştir. Bilimin yanında dilini de

devşirenlere ne Sosyal Bilimler yönetimi, ne de başkaları (kuruluşu taa 1453 yılına kadar uzatılan İstanbul Üniversitesinde bile tepki göstermediği için,) denetim de yapılamamaktadır.

Küyel (1978:167)'de örneğin "*zaviyetan-ı mütekabiletan-ı dahile tan*" yerine "*iki iç-ters açı*" kullanmak Türkçeyi çağdaş bilim dili yapmaz, yalnızca özleştirmeye yarar diyor, doğrudur. Ancak bir bilim dili olma, ya da bilimi anadile devşirmenin ilk aşaması sayılır. Elbette, Türkçede bilim yapıl madan bu dil nasıl bilim dili olur ! Suç dilde değil, bilim yapılamamasında. Öylesine düzenli bir yapısı olan bir dilde bilim yapamayanlar başka bir dilde mi bilim yapacaklar ! Medresenin benimsediği "*nakilci*" geleneğin ötesine geçilip *aydın* olamadıkça, bilim nasıl yapılır! Bilim yapamayan çok iyi bir çe virmen değilse, onu nasıl aktarabilir? Olası değil.

ÖSYM'nin belirlediği, (çoğu ders-dışı kitap okumayan) en yetenekli lere yabancıdille öğretim yapılan bir ülkede Türkçenin bilim dili olarak işlen mesine en büyük engel yaratılmaktadır. O kurumlardaki iletişim, tıpkı Os manlı bilim çevresi gibi, neredeyse yarı İngilizce yarı Türkçe olan karma bir dile yeterince işlenmemiş bir bilişe bağlanmıştır.

2.4. Dil/ekin-aşırı İletişim : Çeviri

Çeviri etkinliğini ikiye ayırmak gerekir: din ve ekin amaçlı çeviri, yönetim amaçlı çeviri. Sözlü kültür evresinden kalma içerik aktarımı biçimin de yapılan çeviriler ancak halk yazın örnekleri: masallar ve destanlar olabi lir. Kimliği belirli çeviri ise yazılı metinlerde saklıdır. Öyleyse çeviriyi yazı lı ekin döneminin bir etkinliği olarak incelemek zorunludur.

Ülken (1935:18)'de açıklandığı gibi, "uyanış" devirlerinde yaratıcı lık gücünü sağlayan çeviriler olmuştu. Özgün olduğu uzun süre ileri sürülen eski Grek uygarlığının gerçek kaynağı Sümerler (İ.Ö.3500) ile öteki Anado lu ve Ortadoğu uygarlıklarıydı. Bu uygarlıkların yaratıları sonradan Grekçe' ye aktarılmıştı.

İslam dünyasında çeviri çalışmaları daha önceki dönemlere uzanıyor sa da tanınmış en eski İslam çeviri okulu **Beytülhikme** (*felsefe evi*), Abbasi halifesi Me'mun tarafından 830 yılında Bağdatta kurulmuştu. Fetihlerde toplanan, satın alınan, özel olarak getirilen kitaplar için saray içinde ayrılan yer genişleyerek, ***Me'mun*** zamanında neredeyse Ortaçağın bir ilimler aka demisi kimliğine kavuşmuş; orası en zengin kütüphane ve bilimsel araştırma ların en verimli merkezi olmuş. İslamın üstünlüğünü göstermek için, çevre ekinleri çok iyi tanımak gerekiyordu; özellikle eski Grek uygarlığından yapı lan çeviriler onu sağladı[109] .

---

[109] Orada *yazarlar, çevirmenler, katipler, çoğaltıcılar, çizimciler*, ile *ciltçi ler* bulunuyordu. Bir zamanlar Beytülhikme'de *Arapça* yazan veya *Grekçe*den *Arap ça* ya çeviren 47, *Farsçadan Arapçaya* çeviren 16, *Sanskritçeden Arapçaya* çeviren

2.4.1. Ekinsel Çeviri

İlk Türkçe yazın kaynakları yabancı dillerden yapılan çevirilerdi. A çık çeviri örnekleri Uygurlar döneminden başlar. O çeviriler, Türklerin be nimsedikleri Budizm (-VII yy.), Maniteizm (762-), Nasturilik (VII.yy) gibi dinlerle ilgiliydi. Türklerin İslam Dinini anlamaları da çevirilerle sağlanmış tı. Arapça yapıtlar, özellikle Osmanlılar döneminde, önemli kişiler adına, ya da herkes anlasın diye, kimi zaman olduğu gibi, kimilerine de çevirmenlerce birşeyler katılarak Türkçeye aktarılmıştı. Türkçe yazılan kimi yapıtlar ise, değişik kitaplardan derlenmiş çevirilerle oluşturulmuştu, (Adıvar,1939:20, 80). Fatihin de İncili Arapçaya çevirttiği o çeviri çalışmaları II. Beyazıt za manına kadar sürer. Ortaçağ Arap kültürünü yansıtan o çevirilerle Türklerin Or taçağının XVIII. yy.'ın sonuna kadar uzadığı ileri sürülmektedir[110].

Türkçeye yapılan çevirilerin ya önsözünde ya da sonsözünde, örne ğin Hacı Paşanın çevirdiği Teşbil (1417) önsözünde olduğu gibi, " *herkesin anlamasını sağlamak için"* Türkçe'ye çevrildiği açıklanarak özür dilenmek tedir, (Adıvar, s.2,24). Oysa, gerek kuruluşunda (XIII- XVI), gerekse çöküş evresinde (XVIII-XIX) Osmanlı İmparatorluğunun yaşamı çeviriye ve çeviri ciye bağlıydı, (Dino,1978:108). O çeviriler çokçası medrese öğrencilerine dönük olarak ya, özellikle Kur'an çevirilerinde olduğu gibi, sözcüğü sözcü güne ve satır arasında verilmiş, ya da Osmanlıca düz metin olarak düzenlen mistir. İlk zamanlarda Padişah ya da üst-düzey yöneticiler, beyler adına yapı lan el yazması çeviriler, daha sonra matbaanın da bulunmasıyla, genel o kura olarak yayınlanmıştı. Ansiklopedik yapıtlara Osmanlı padişahları çok önem verdiği için o tür metinler birçok kez Türkçeye çevrilmişlerdi.

Öne de bu çeviriler, Osmanlı döneminde Arapça ve Farsçadan aşırı ölçüde sözcük devşirilmesine neden olmuş, bu eğilim ondan sonra da süre rek Osmanlı Türkçesi üç dilden karma, neredeyse halka yabancı bir dile dö nüşmüştü. ***Tercüme Odası*** (1821-) kurulup bu kez Batı dillerinden, özellikle Fransızca'dan halka dönük çeviriler yapılmağa başlandıktan (1860-) sonra, ters yönde bir uygulamayla Türkçe yerine bu kez Arapça ve Farsçadan o dil lerde bulunmayan yeni sözcükler türetme yoluna sapılmıştır (Dino,1978:

---

3 çevirmen bulunuyormuş. ***Me'mun*** yalnızca Grekçeden yapılan çevirilere 300.000 dinar harcamış. Yapılan çeviriler altın tozuyla tartılarak ücret ödeniyormuş. O akade mi 500 yıl süreyle çalışmış. Selçuklu veziri ***Nizam-ül Mülk***'ün (? herhalde sünni ina nışa aykırı yorumların güçlenmesini engellemek için) kapattığı bildirilen bu akade mi 1258 yılında Moğollar (***Hulagu***) tarafından yıkılıp yakılmış. *Tunus-Kayrevan*'da kurulan bir başka merkez 800-909 arasında *Ağlebibi Devleti* zamanında çalışmış; yı kılınca da çevirmenler oradan Endülüs'e, Kurtuba'ya geçmişler, (Kaya, 1992).

[110] Halkın o çevirileri okuduğu düşünülmemeli. Okur-yazar olmayan açısın dan yazı dili ürünü çeviriler söz diline yorumla aktarıldılar.

108). Ancak, çeviri çalışmalarında en önemli evre III. Ahmet (1703-1730) dönemidir. Ünlü sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın girişimleriyle kimi tarih kitaplarını Türkçeye çevirmekle görevli 25 kişilik bir çeviri kurulu oluştu rulur. Ne var ki yapılan çeviriler gelişigüzel seçilir, (Ülken 1935:199). Os manlı toplumunun özellikle çoğunluğu okur-yazar olmayan Türk kesimi, Ba tıdaki ilerlemelere XIX. yüzyılın ortalarına kadar kapalı kalır.

Batı dillerinden çeviriler 1859'da **Telemaque**'ın çevirisiyle başlar. O dönemde herkes Fransızca öğrenmek için kullandığı, çoğunlukla dili kolay anlaşılır macera romanlarını çevirip bastırır (Timur 1991:20). O dö nemdeki metin seçimini belli bir düzene, izlenceye bağlı saymak yanlış olur.

2.4. 2. Yönetim-amaçlı Çeviri

Selçuklular, Batı ile ilişkilerinde Rumca (Roma dili) kullanmışlardı. Bu geleneği sürdüren Osmanlıların Doğu ile olan ilişkilerinde, Araplar ile Farslara gönderilen yazılar çoğunluk Arapça ve Farsça yazılıyordu. Batı ile kurulan ilişkilerde, Balkanlar Osmanlı yönetimine girdikten sonra, *Rumca, Sırpça, Boşnakça, Macarca* ve *İtalyanca* yazılar çoktur. Az sayıda *Latince, Ermenice* ve *Almanca* belgeyle de karşılaşılır. Örneğin Budin beyler beyi ile Viyana sarayı arasındaki yazışma 1554'ten sonra *Macarca* yapılmıştı, (Gök bilgin, 1979:28-). Selçuklu ve öteki Türk devletleri, yönetimin alt kadrosun da yerlileri kullandıkları için, çevirmenlik bir sorun olarak belirmemişti.

Ancak, Osmanlı döneminde bu etkinlik bir meslek olarak yönetim içinde yerini aldı. Atanan kimseler, çevirmenlikten başka, Müslüman olma yan Osmanlı yurttaşlarının vergilerini ödeyip ödemediklerini de denetler, ge rekirse o vergileri toplardı[111]. Daha XIV. yüzyılda Osmanlılarda çevirmenlik vardı[112]. Uzun süre bu göreve müslümanlığı kabul etmiş olan *İtalyan, Polon yalı, Alman, Macar, Rum, Musevi* asıllı kimseler atanmıştı. Girit seferinden sonra (1669-) *Panayoti Nicoussios Mamanos* adlı bir Rum baş-çevirmenliğe atanmış, ondan sonra Fenerli Rumlar, Osmanlı Devleti'nin divan tercümanlı ğını (dışişlerini) tekellerine almışlardı. Patrikhanenin açtığı bir okulda, yete nekli Rum çocuklarına Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca öğretilerek tercü manlıktaki Rum tekeli kurumlaştı, (Uzunçarşılı,1984:71-;Ergin,1977:739-).

---

[111] O nedenle "dragoman"> "tercüman" sözcüğü ile "çevirmen" sözcüğü eş-anlamlı sayılmamalı.

[112] Divan-ı Hümayun kalemi dışında reissülküttaba bağlı olmayan çevir menler de Saraydaki divanda görev yapıyorlardı. Sadrazam divanının önemsizleş mesi, Babıalinin yıldızının parlamasıyla öteki görevliler gibi çevirmenler de Babı aliye taşındılar. Reissülküttabın dışişlerinden sorumlu bakan kimliği güçlenince, çe virmenler de ona bağlı görevliler sayılmağa başladılar. O çevirmenlik başlangıçta yabancı ülkelerde doğmuş kimselerin elinde iken, 17.yy.dan 1821'e kadar İstanbullu Rum ailelerin tekeline geçti (Findley,67-).

Osmanlı döneminde çevirmenleri inceleyen bugünkü yazılar "*tercü man*", "*dragoman*" ve "*dil oğlanları*" terimlerini tanımlamaksızın kulanıyor lar. Oysa "dragoman" ya da tercüman sözcüğü çok anlamlı: 1) bir zamanlar yönetimin dış ilişkilerini kuran, yürüten kişi, elçi, 2) yabancı tüccar gezgin ler için (turist) gezdirici, 3) azınlıklardan vergileri toplayan kişi, 4) 18. yüz yılda ithal vergisi indiriminden yararlanan yerli azınlık tüccar / hayali tercü man. Ona karşılık "dil oğlanı" da iki anlamlı: 1) Ortadoğu dillerini Arapça, Farsça, Osmanlıca öğrenen dil öğrencisi, 2) çeviri işlerini yapan çevirmen. Doğu metinlerini ilk çevirenler, tercümanlığı meslek seçtiği için bunlar üze rinde çalışan "*dil oğlanları*"dır, (YK 1995:95).

Orhonlu (1971)'e göre Osmanlılarda çevirmenlik kurumu şöyle bölü nüyordu: 1) *Divan çevirmenliği*, 2) *eyalet çevirmenliği*, 3) *yabancı elçi ve konsolos çevirmenliği*. 4) XVIII. yüzyılda onlara bir de ordu eğitim kurumla rında çalışan yabancı uzman ve *eğitimcilere çevirmenlik* yapanlar eklenmiş ti. 1820 yılına kadar Osmanlı dışişlerini reissülküttaplar yerine, Bab-ı Ali' deki Divan tercümanı olan azınlıklar, özellikle Rumlar yürütmüştü. Divan tercümanlığı karşılığında XVIII. yüzyıl başında bu kimselere Eflak ve Boğdan voyvodalığı verilmiş, onların 8 dil oğlanı (çevirmen), 12 memur ça lıştırmaları yönetimce kabul edilmişti. Divan tercümanının görevi, sadraza mın dışişleriyle ilgili görüşmelerinde metinleri Türkçeye, yanıtları da ilgili dillere çevirmekti, (Uzunçarşılı 1984:55-56,71-76,289-317).

Arapça ve Türkçe yazılar doğrudan sadrazama giderdi[113]. Çevirmen her türlü açık, gizli dış ilişkiyi bilir, elçiliklerle konuşur, sadrazama rapor ve rirdi. XVIII.yy.'ın ikinci yarısından sonra yabancı ülkelerin çıkarlarına uy gun davrandıklarından dolayı III. Selim ve II Mahmut zamanında müslüman lar ile tarafsız Rumlardan yararlanılmış, 1821'de açılan *Tercüme Kalemi* iş yoğunluğu çok artınca 1832 yılında, devletin gerek duyduğu çevirmenleri, Fransızca-bilir bürokratları yetiştirmek üzere o günkü " ***Tercüme Odası***"na

---

[113] 18.yy. sonlarında tercüman, Babıaliye gönderilen bütün çevirisiz belge lerin çevirilerini yapmakla görevliydi. Resmi görüşmelerde söylenilenlerin padişaha/ sadrazama çevirisini yapıyordu. Çalışma oturumlarında reissülküttabın sözlerini ya bancıdile çeviriyordu. Ayrıca böyle toplantıların yazılı raporlarını hazırlıyordu. Avru palı diplomatlara resmi davet çağrısı yapacak tek Osmanlı memuruydu. Özetle, diplo matik işlerin yönetiminde reissülküttaptan sonra gelen en önemli memurdu. 1764 yılında tercümanın 8 yardımcısı vardı, iş çok sıkıntılı idi. O dönemde üç yabancıdili bilen müslüman varsa da, bu imansız işi kabul etmiyordu. 17. yy.'da tercümanlığı eline geçiren Rum tüccar aristokrasisi onu Osmanlı İmparatorluk düzeni içinde güç elde etmek için kullanıyorlardı. Bu görev İstanbul-Fener'lilere zenginliklerini arttıra cak ek olanaklar sağladı. Devletin gizli işlerinde görev almaları onların işini özellikle tehlikeli yaptı, (Findley 68-80).

dönüşmüştü. Reissülküttabın dairesi 1836 yılında *Hariciye Nezareti* (Dışişle ri Bakanlığı) olunca bu oda da ona katıldı.

Yabancı elçilik çevirmenlerini başlangıçta Devlet atamakta iken, iş yoğunluğu çok artıp da o gereği karşılayamaz duruma gelince, elçiliklerin kendi çevirmenlerini atamalarına izin verilmişti. Sözgelimi 1574 yılında Fransız elçiliğinde 3, Venedik elçiliğinde 6 çevirmen çalışıyorken, 1610 yı lında bu sayı 13'e yükselmişti. Venedik 1551'de 6, 1640'ta ise 13 çevirmen kullanıyordu. Fransa, 1629'da "*Sen Lui*", 1775'te ise "*Sen Jorj*" dil oğlanla rı (çevirmen) okulunu kurarak, İngiltere ise *Levant şirketi* (1581-) aracılığıy la Oxford *Gloucester College*'a yerli Rum çocuklarını göndererek çevir men yetiştirmeyi denemişler[114], başarılı olamayınca da yerli reayadan (vergi veren Hıristiyan halk) Osmanlı yurttaşlarını kullanmışlardı (Ergin 1977, Polvan 1952; Lewis, 1982:78-81). Osmanlılar tercümanları Fener'li Rumlar dan seçerken, Avrupa devletleri Galata Latin kökenli (Navoni, Grillo, Oliveri, Fonetti,...) gibi katolik aile çocuklarını dil oğlanı olarak eğittiler

---

[114] Bağış (1983)'te anlatıldığına göre, "*beratlı*" (izin belgeli) tüccar sınıfı nın doğuşunda gerek kapitülasyonların, gerekse elçilik ve konsolos çevirmenliğinin önemli payı vardı. 1675'te İngiltere'ye, 1680'de Hollanda'ya, 1740'ta Fransa'ya verilen ticaret yapma ayrıcalıklarıyla elçilik ve konsolosluk çevirmenlerine de, tıpkı yabancı Hıristiyan tüccarlara verilmiş olan haklar tanınmış, onlara ticari amaçlarla alım-satım izni verilmişti. Çevirmeni seçen elçi de böylece saygınlık kazanmış; elçi ler bir yandan elçiliğe ayrılan *çevirmenlik belgeleri*ni, '*yol emri*' ve '*patent*' izinleri ni satarak, öte yandan hayali adlar uydurmak yoluyla çevirmen sayısını arttırarak hatırı sayılır gelir elde etmişlerdi. XVIII. yüzyıl da İngiliz ve Fransız elçiliklerine 40'ar çevirmenlik verildiğine göre, bunlara ikişer de memur eklenince 120'şer izin belgesi sattıkları anlaşılır.1781'den sonra Rusya, Eflak ve Boğdan'da onbinlerce böyle belge dağıtmıştı. Örneğin 1802'de denetlenen 38 Rum reayadan yalnızca 2-3'nün çevirmenlik belgesi, geri kalanının ise yalnızca '*yol emri*' (seyahat izni) bulun duğu görülmüştü. Bu dönemde ve XIX.yy'da bir Fransız gözlemci, (Timur, 1991: 17):'***yabancı bir elçi Pera'da kral gibidir'***, demekle durumu açıklıyordu. 1730 dolaylarında yabancı ülke lerin izin belgeli (beratlı) çevirmen sayıla rını Uzunçarşılı (1984 : 314-317) şöyle vermektedir.

Ülke	İstanbulda	Vilayetlerde	Toplam
Fransa	13	39	52
İngiltere	16	34	50
İsveç	7	27	34
Hollanda	9	23	32
İki Sicilya	9	12	21
Avusturya	-	17	17
Venedik	-	12	12
Danimarka	1	11	11
Dubrovnik	3	4	7

(Yapı Kredi 1995:17). Yabancı tüccarın vergi yükü %5'ten %3'e düşürülün ce, elçi ve konsolosluk çevirmenleri de benzer indirimden yararlanabilecek leri için, o görev çok çekici bir duruma gelmişti. Ticari ilişkilerin bulunma dığı yerlerde bile konsoloslıklar açarak buralara çevirmen atamışlardı. Böy lece atanan çevirmenler: dil bilgilerine, elçilikte ya da atandıkları yerlerde bulunup bulunmadıklarına, hatta verilen belgeleri okuyabilecek durumda olup olmadıklarına bakılmaksızın, yalnızca vergi indiriminden yararlanarak, istedikleri yerlerde kendi ticari ilişkilerini yürütmüşlerdi.

Çevirmen yetiştirilmek üzere 1670-1700 yılları arasında Fransadan 9-10 yaşlarında 40'tan fazla dil oğlanı İstanbula getirilir[115]. Başarılı öğretim yapılamadığından, bu kez *Cizvit* papazlarının Pariste açtıkları *Louis-le-Grand* okuluna 9-10 yaşlarında *Ermeni, Rum, Maruni, Mısır'lı kıpti* ve *İtal yan* öğrenciler alınıp yetiştirilir. Ancak o gençler de çevirmenlik yapmaya rak ticarete atılırlar[116]. 1721'de okula artık Fransız tüccar ve çevirmen (dra goman) çocukları arasından 10 öğrenci alınması kararlaştırılır.

Paristeki okulda Türkçe, Arapça, güzel yazı dersleri verilir; sözlü an latımı geliştirmek için o öğrenciler İstanbula gönderilirdi. Böylece çevirmen aileler türedi. 1721-1779 yılları arasında bu yolla 124 öğrenci (17 *Fonton*, 10 *Fonetti*, 5 *Deval*, 4 *Adanson*,...) yetişmişti. 1795'te Pariste bir ***Doğu Dille***

---

[115] İlk başta Kapüsen rahiplerin yönettiği okul bugünkü Hollanda konsolos luğunun arkasında bir bina idi. Dil Oğlanları Pera'dan hiç ayrılmazlardı. Türkçeleri biraz ilerlemiş olanlar Ramazanlarda kahvehanelere gidip meddahları dinlerlermiş. Hiç kimse onlar kadar temiz giyinmezmiş. Tüm tercümanlar içte kırmızı saten, onun üzerine İngiliz kumaşından mavi bir elbise, beyaz bir atkı, ve sarı pabuç giyerlermiş. 1806'dan sonra bu kıyafet zorunlu kılınmış (YK, 1995). Tercümanlar Fransız elçiliği ne yakın Bereket Mahallesi'nde otururlarmış.

[116] Yabancı elçiliklerin yolsuzluklarıyla uğraşan Osmanlı yönetimi, özellik le III.Selim, onların iç piyasada yabancı simsarlığına son vermek için bu kimselere Avru pa ülkeleriyle doğrudan ticaret yapma ayrıcalığını tanıyıp onları *'Avrupa tüccarı'* yaparak bu soruna bir çözüm getirmeye çalışmış, Avrupa ülkerinde sürekli elçilikler, limanlarda konsolosluklar açıp buralara ister istemez müslüman olma yanları, özellikle Rumları atamıştı. Sürekli olarak Avrupa devletleri korumasına sığın mış olan bu tüccarların sayıları 1815'te 412 olup, bu sayı 1835'te 1344'e ulaşmıştı. II.Mahmut onlara karşı *'hayriye tücarı'* adı altında, Müslüman tüccarlara da aynı hak ları tanımışsa da başarı sağlanamamıştı. XVIII. yüzyılda Osmanlı ekonomisi yavaş yavaş Avrupa ekonomisine bağımlı duruma gelip yerli lonca sanayii çökerken, Os manlı vatandaşı olan *Rum, Yahudi, Ermeni* tüccarlara, belgeli çevirmenlik kurumunun soysuzlaştırılması sonucunda, bu kimseler ayrıcalıklı bir duruma sokulmuş, böylece ülkenin dış ticareti tümüyle, Müslüman olmayan azınlıkların eline geçmişti (Bağış, 1983).

ri Okulu açılınca, 1831'den sonra çevirmen olmak için artık bu okulun diplo ması aranır oldu, (C. Behar, 1987).

Tercümanlar diplomasinin vazgeçilmez bir ögesi idi. İyi bir baş-ter cümanın yardımı olmazsa elçinin bireysel yeteneklerinin görevini yerine ge tirmeye yetmiyeceği belirtiliyor. Fransız elçiliğinin 18. yy'da 6 sürekli ter cümanı bulunmaktadır: elçinin yerine geçen baş-tercüman; gümrük, hukuk, denizcilik, Saray, davetler, ve vekalet işleri için birer tercüman.

2.4.3. Devşirme Yöneticiler ve Dil

Osmanlıların kuruluş yıllarından başlayarak Hıritiyan ulusların kü çük yaştaki erkek çocuklarından pençik yasasına göre özenle devşirilip seç kinci, ve birçoklarına göre Türk dilinde verilen eleyici bir eğitimle asker ve yönetici olarak yetiştirilen (Akkutay 1984), ya da alanında böylesine iyi ye tişmiş olup da din değiştirerek Osmanlı hizmetine giren bir kimseye ***devşir me*** denir. Onlarla ilgili olarak Ahmet Mithat (1871) şöyle demektedir: *"Ne yazık ki o zamanlar İran ve Arabistandan zorunlu olarak getirilen bilim a damı ve yazarlar, Arapça ve Farsçadan alınmasına gerek duyulan şeyleri Türkçeleştirmek şöyle dursun, belki Türkçemizi dahi elimiz den alarak Arap ça veya Farsçaya dönüştürmüşlerdir"*.Örneğin "Maarifname" yazarı Sinan Paşa'nın (xv.yy) 12 Arapça kitabına karşılık 3 Osmanlı ca kitabı vardır[117]. Yöneten ile halk arasında, Karagöz oyunlarında da yansı tıldığı gibi, ekinsel iletişim kesik kaldığından, Türkçenin işlenmesi yoluna gidilmemiş, yine Ah met Mithat (1871)'e göre *ne Türk, ne Arap, ne Fars'ın anlayamıyacağı bir dil* yaratılmış, halk (*yönetimi anlayamaz olmuş* anlamın da) dilsiz bırakıl mıştır[118]. XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarında kimliğini yitirmiş, yabancı yorum ve çevirilerle ayakta kalabilen bir yönetim vardı.

---

[117] Büyük Türk Klasikleri Ans. Cilt II: 270-71. Yine Adıvar (1939: 20) Ha cı Paşanın (xv.yy) "Teşbil üş Şifa" (Sağlık Bilgisi) adlı kitabını *herkesin anlayabil mesi için Türkçe yazdığından dolayı özür dilemesi*, o zaman bilim dilinin Arapça'ya ne kadar sıkı sıkıya bağlı kaldığını göstermesi bakımından önemlidir", diyor. Osman lı döneminde devşirilen bir kişinin anadili Türkçeden başka bir dildi. Ona ikinci bir dil olarak günlük iletişime yetecek kadar, yaşam içinde, Türkçe öğretiliyordu. Okul da eğitim Arapça olduğu, kişi yeteneğine bağlı olarak yükseldiği için, bilim dili olarak Arapça, yazın dili olarak Farsça öne çıkarılıyordu. Giovious (1535) sarayda Türkçeden son ra Arapçanın ikinci, yeniçerilerin dili olan Slavca'nın ise en çok konu şulan üçüncü dil olduğunu belirtiyor.

[118] Anadoluya giren her ulus eğitimde kendi dilini kullanmış olmasına kar şın, her nedense Osmanlılar bunun tersini benimsemiş, kendilerinden önceki uygu lama ve eğilimleri değiştirmeme yolunu seçmişler. Eyüboğlu'nun "Bizim Anadolu" (1956) adlı denemesinde de belirttiği gibi " ***bu memleket bizim*** *olduğu için bizim, fethettiğimiz için değil. Aramızda dışardan* ***gelmeler çoğunlukta*** *olsa bile- ki değil elbette- kaynaşmış halleşmiş hepsi* (Onuncu Yil **Marşı** ... ***İmtiyazsız, sınıfsız, kaynaş***

2.4.4. Yabancı Çevirmenler

Devşirmelerin yönettiği Osmanlı döneminde yönetim dilinin de dev şirme-yoğun bir iletişim aracına dönüşmesinden daha doğal bir gelişme ola mazdı. Osmanlı yönetimi çok dilli yabancılardan geniş ölçüde yararlanmıştı. Onlar arasında Deniz Mühendishanesinin kurulmasına yardım eden *Baron de Tott*, Hendesehaneyi kuran *Ahmet Bonneval Paşa*, Polonyalı soylu *Musta fa Celadettin Paşa* (Constantine Borzeçki), Fransız Devriminden kaçıp aile siyle Osmanlı ülkesine sığındıktan sonra, bir süre Beyoğlu Belediye başkan lığı ile ardından ilk Washington elçiliği yapmış olan Blaque ailesinden *Ed uard Blaque*,... sayılabilir. 1848'de Polonya ve Macaristandan gelen mülteci lerin Osmanlı kültürü ile Türkçülük akımına katkıları küçümsenemez[119] (B. Lewis, 1961; Küçük 1984). Osmanlı Dışişlerinde sözlük yazarı "Redhouse" da bir süre (1839-1853) çalışmış ve emekli olmuş.

2.4.5. Çevirmenlikte *Milliyet* Değişimi

Bilindiği gibi sadrazam ve reissülküttapa bağlı olarak çalışan Bab-ı Ali çevirmenliği devlet görevleri parayla satılmaya başlandıktan sonra, İs tanbul-Fener'li zengin Rumların eline geçmişti. Ancak o kimseler Osmanlı Devletine sadık kalmak yerine, yabancı devletlerle işbirliği içine giriyorlar dı. Örneğin 1787-1806 arasında çevirmen olan *Aleksander İpsilanti* Eflak ve Boğ danda Ruslardan yana çalışmıştı. *Konstantin Moruzzi,* gizli bir mektubu çevi rirken işine gelmeyen yerleri atlamıştı, (Ergin, 739-; Karpat, 91-). Son Rum çevirmen *Stavrakis Aristarchi* ise Mora isyanı ile ilgili örgütlenmenin içinde yer almıştı. Azınlıklardan olan çevirmenlerin genel tutumu Avrupalı lardan yanaydı. İmparatorluğun en zayıf anında Yunanlılar Mora'da (ilk kez 1768,) ikinci kez (1820) isyan edince, bu olaylarla ilgili görülen Fener pat riği ile Bab-ı Ali'deki rum çevirmen idam edilip dışişlerinde rum çevirmen tekeline son verildi. 1821 yılında Bab-ı Ali'de bir ***Tercüme Kalemi*** (yazı işleri) açılarak başına Askerî Mühendishane öğretmeni *Yahya Efendi* atandı. Onun 1823 yılında ölümünden sonra 1830'a kadar, yerine *Hoca İshak* geti rildi, (Unat, 1964:80; Lewis, 1982:86-87).

Eskiden Latince ve İtalyanca yürütülen dış ilişkilerde XIX. yüzyılda Fransızca kullanıldı. O seçimde Fransız subaylarının askeri öğretmen olarak çalışmalarının, Rusya ile Avusturyanın da dış ilişkilerinde Fransızca kullan malarının büyük payı vardı. 1831 yılında devlet, kendi politikasını dışarıya tanıtmak ve savunmak için Fransızca *Le Moniteur Ottoman* gazetesini çıkar

---

mış bir kütleyiz ,1933) . *Fetheden de biziz artık, fethedilen de. Eriten de biziz, eriyen de*". Bu yorum Berkes'in (1997) "**Türk kimliği**" yorumu ile örtüşüyor.

[119] Onun kaynağı yabancıdille eğitimdi. Türkçeyi işleyeceğine, ona karşı yıllarla savaşan yerli Türkoloji yüzünden *Tarih tekerrür ediyor*.

maya başladı. Böylece iş yoğunluğu artınca, Bab-ı Ali'deki *Tercüme kalemi* bir dil okulu olarak yeniden düzenlendi. 1821-1830 arası hiçbir diplomatik atama olmadı, 1832 yılında bu bölüm **Tercüme Odası**'na dönüştü. Orası yalnızca Fransızca ve Doğu dilleri öğretilen bir yer olarak kalmadı; Fransız diliyle Tarih ve Matematik dersleri de verildi. 1841 yılında buranın 41 öğ retmeni bulunuyordu. Ona karşın yabancıdil bilen Türklerin sayısı çok değildi. 1809 yılında İstanbul'a elçi gelen Canning'e göre Bab-ı Ali'de İngi lizce ilişki kurulabilecek tek bir çevirmen bulunmuyordu, (Lewis, 1982:85). Charles White, 1844 yılında İstanbul'da 12 kadar eğitimli, yabancıdil bilen Türk sayabiliyordu. Yabancıdil bilen öteki kimseler ise, Hıristiyan azınlıklar dandı, (Lewis, 1961: 86,102,,116,118).

.Daha III.Selim zamanında Avrupaya gönderilen elçiler, Rum çevir menlerle birlikte, görevi Batı dillerini, özellikle Batı yaşamını ve Fransızca yı öğrenmek olan kâtipler götürmüşlerdi. Sürekli elçiliklerden Fransa (1797-1802) III. Selim, ötekiler II. Mahmut zamanında (1834-35) kurulmuştu. İlk kâtip olarak 1793'te Londraya giden Mahmut Raif Efendi sonradan reissül küttap oldu ve Fransızca çeşitli kitaplar yazdı. Onlardan ikisi İstanbulda basıldı, (Findley, 112). II. Mahmutun Avrupa başkentlerinde sürekli elçilik ler kurarak karşılıklı diplomasiyi onaylamasıyla dışişleri bakanlığı resmen açıldı. Artık Fransızca yazışmaları "*Tahrirat-ı Hariciye Kalemi*" yapıyordu, (Findley, 158). Askeri okullara öğretmen yetişmek üzere dış ülkelere öğren ci gönderilmesine başlanmış, 1784'te Fransaya 30 öğrenci gönderilmesi ile ilgili bir anlaşma yapılmıştı, (Unat 1964). Yeni seçkinler artık ordudan ya da ulemadan değil, Tercüme Odası ile elçilik kâtipliklerinden geliyordu. İzle yen elli yıl içindeki yöneticilerin hepsi o kâtipliklerde görev yapmışlardı[120]. Yalçın Küçük (1984:I,429) o değişimi: "***Türk aydını Tercüme Odasında doğmuştur***" biçiminde dile getirir. O bakımdan bugünkü yabancı adıyla *"Mütercim-Tercümanlık" bölümlerinin Türkiyede ilk örneği "Tercüme O dası"dır*, denilebilir.

---

[120] Tanzimat Döneminde yöneticiler yaptıkları işlerde yabancı elçiliklerden destek arıyorlar, güçlerini onlardan alıyorlardı. Örneğin 300'den fazla çiftliği bulu nan, konağında 300'ün üzerinde hizmetli çalışan ve zamanında Avrupanın en zengin ada mı olan Reşit Paşanın İngiliz yanlısı, *Ali* ve *Fuat* Paşaların Fransa yanlısı, *Mah mut Nedim* Paşanın Rus yanlısı ve Enver Paşanın Alman yanlısı olmaları gibi. Tanzi mat Dönemi yöneticileri özel yaşamlarında genellikle Fransızca kullanıyorlarmış: Ali Paşa notlarını Fransızca tutuyor, mektuplarını Fransızca yazıyor, Fuat Paşa oğluna mektuplarını Fransızca yazmış. Tanzimat sonrasında dışişleri kendi iç yazışmalarını bile Fransızca yazıyormuş, (Küçük, II: 52). O dönem aydınlarının bir amacı da, bir yabancıdili anadili gibi bilmek olmuştu, (Ataç: Günce 1953-55: 272). Son Osmanlı sadrazamı *Tevfik Paşa* da Tercüme Odasından yetişiyor; ve katipleri aracılığıyla oğlu na yazdığı mektuplar Fransızca, (Küçük, II:473).

O dönemde elçiler ilişkilerin yürütülmesini baş çevirmenlere bıra kıyorlardı. Eskiden padişah karşısında iki kat eğilen İstanbul yerli Rum ve Ermenilerinden olan çevirmenler paşalarla içli dışlı oluyor, onlarla yakın iliş kiler kuruyorlardı. Tek bir Osmanlıca sözcük bile bilmeyen elçiler, atanma mektubunu sunduktan sonra bütün işleri tercümanlara bırakırlardı.Yerel yö netimlere sözlü ya da yazılı iletileri ulaştıran, bunları çeviren, yorumlayan, verilen yanıtları aktaran, Padişaha örneğin Fransız uyruklular yararına emir ler vermesi için direnen hep tercümanlar oluyordu. Yabancı bir devletin siya setini artık, elçisi ve onun adına iş yapan tercümanı belirler olmuştu. O yüz den de çeviri her iki taraf için de abartılı önem kazanıyordu, (Küçük, I:692-98). Ayrılıkçı akımların artması sonucu 1871 yılında Hıristiyanlar resmi dai relerden atıldılar. O kimseler, ondan sonra ya kitap çevirdiler veya yabancı öğretmenlere çevirmenlik yaptılar, isteyen Türklere de yabancıdil öğrettiler. Başlangıçta Fransızlar tıpta Ermeni çevirmen kullandılar, ancak onların Türkçeleri iyi olmadığından, daha sonra Türk çevirmenler yetişti.

"Tercüme Odası" ve çevirinin Osmanlı aydını üzerindeki etkisini ol dukça çarpıcı biçimde değerlendiren Küçük (I:447-474)'e göre:"***Türk aydı nı Tercüme Odasında doğuyor, öğrenmeye yabancıdilden başlıyor, kendisi ni yabancı kaynaklardan öğreniyor,..., yabancıdil bilmek yeni bir dünyayı tanımak için bir araç olmaktan çıkıyor ve başlıbaşına bir amaç oluyor. Tercüme Odası damgasını taşıyan biri için yabancıdil yeni bir kimlik kartı sayılıyor***".Meclisteki tanıtmalarda milletvekilinin hangi yabancı dilleri bildi ği belirtiliyor, ancak devlet dilini gereken düzeyde bilip bilmediği o kadar önemli sayılmıyor. *Tercüme Odası* yönetim amaçlı kurulmuştu, eski aristok rasinin yerini giderek merkezi bir bürokrasi aldı (Mardin 1991: 352).

Çeviri işlerini bir düzene sokmak için 1865 yılında bir "*Tercüme Ce miyeti*", 1866'da ise eğitim bakanlığında (Maarif Nezareti) bir "*Telif ve Ter cüme Dairesi*" kurularak 1870 yılında da bir "*Telif ve Tercüme yönetmeliği*" çıkarıldı. 1881 yılında kaldırılan o Telif ve Tercüme Dairesi ye rine yeniden 1911 yılında bir "*Telif ve Tercüme Heyeti*" oluşturularak 1920 yılında yeni den "*Telif ve Tercüme Dairesi*"ne dönüştü, (Özalp-Ataünal, 1977: 8,22,29). Bu büro, Hasan Ali Yücel zamanında (1938-46) Dil Devrimi amaçlarına bağlı kalarak aydınlanma için çalıştı. Türk ekininde çevirinin yeri üzerine az yazılar yazılmadı. Üniversitelerde "Çeviri" bölümleri açıldıktan sonra yapılan ilginç değerlendirmeler Kurultay (1999)'dan okunabilir.

2.5. Toplumsal Yaşamda "Kadın"

İslam toplumlarında, Hükümdar tanrı vergisi diye yutturulan kutsal bir güçle donanınca, geriye kalan insanlar "*kul*"luğa indirgeniyor. Her iki cins için de kölelik doğal sayılıyor. Kadına insan olarak küçültücü birçok ni

telikler yakıştırılmış, kadın ekonomik bağımlılıkla sürekli fiziksel ve top lumsal baskı altında tutulmuştur[121] . Caporal (1999:19) Türk ve Batı kadını nı aşağı konumda tutan güçlerin aşağı yukarı aynı olduğu görüşünde. Os manlıda "konak" çok karılılığın mekanı oluyor (100). Türk evlerinde (131) herşey kadınla erkeğin temasını önlemek üzere düzenlenmiş,..., karşı cinsler arasında her türlü söz alışverişi üzerinde gerçek bir toplumsal-dinsel sansür kuruluyor. Osmanlı kadını politikada tümüyle yok ediliyor (150). İnsan ola rak hakları erkeğe eşit görülmeyen kadın, görücü usulü eş-seçme, "imam ni kahı", "hülle" ve benzeri kulluk ve evlilik ilişkileriyle erkeğin güdümüne so kulmuş. Üç kez "boş ol" denerek evlilik ilişkisi sona erdirilebiliyor.

Oysa Türkmenlerde ilişki neredeyse bunun tersi. Kadın-erkek eşit. Bütün işleri kadınlar yapıyor:"*avrat işler er övünür*". **Tecirli** Türkmen aşire tinde karıların kocalarını boşamaları adet imiş (Başgöz 1999b:48-) Göçebe Türkmenlerde Şamanizm varmış. Kadında kutsal bir güç olduğuna inanılır mış. Din görevlisi demek olan şamanlar genellikle kadınmış. aman erkek olduğunda da dinsel törenlerde kadın giysileri giyermiş (Kışlalı, 23.9 1999)

Köle olarak bir erkeğin mülkiyetine giren kadın onun cariyesi olu yor; her türlü isteğini yeri ne getirmek zorunda. Bir erkek, nikahlı dört kadar eş sınırsız sayıda cariye alabiliyor[122] . Bireylerin böyle ilişkilerle biribirine bağlandığı bir toplumda ne aydınlanma ne de aydınlatma erdemlerinden söz açılamaz. Eğitim son derece kısıtlı ve denetimli olup yönetim halkı cahil tuta rak sömürür. Din örgütleri olan tarikatlar, halkı yönetimle uyumlu durumda tutma görevini yerine getirir, o amaçla din kurumlarının yetmediği yerde iç-güvenlik devreye girer ne gerekiyorsa yaparlar. O hizmetleri karşılığında yönetimden ve sömürüden pay alırlar. Osmanlı döneminde **ulema** sanki "*hal kı cahil tutma kurumu*" olarak görevlendirilmiş,"*halk aydınlanırsa devletin çökeceğine inanılmış*"r[123] . Kanuni dönemine gelinceye kadar kamu binaları bile olmamış. Yöneticinin evi yönetim yeri imiş. 16.yy.da gerek idari gerek se askeri kurumları çağ-dışı kalmış.

Osmanlılar, erken çağdaş İslam dünyasında var olan çeşitli seçenek lerden yararlanarak politik bir ekin yarattılar. Bunda Bizans'ı örnek aldılar. Türkmen soyundan oldukları halde kendilerini Oğuz kökenli olarak tanıttı lar. Halifeliği 15.yy.da, Fatih zamanında almışlar. Mardin (1991:76, 243)' e göre alt sınıfların yaşamındaki cemaat duygusu, alt-sınıf kültürü, pazara da

---

[121] "Aklen ve din bakımından eksik", "zayıf tabiatlı" "uğursuzluk getiren", ... (Arsel (1993)

[122] Bu bağlamda "**kul**"=birinin hizmetine giren kimse,"**köle**"=birinin mül kiyetine giren kadın ya da erkek, "**cariye**" ise sahibine cinsel ilişkiyle bağlı kadın köle anlamında kullanılıyor. 'Kul'un güdümünde bir 'kulun kulu' özgür olabilir mi?

[123] Bk. Arsel, 1993 , **Adıvar**, 1939.

yanan bir ekonomiyi ve bireysel tüketimi geleneksel yapıya büyük bir tehdit saymış ve kadınların bağımsızlaşmasına aynı nedenlerle karşı çıkmış.

2.5.1. Hanedanda Kadın

Osmanlı sultan ve seçkinleri müslüman kızlarla evlilik yapmadılar. Sultanlar hem etnik hem dini bakımdan dışardan evlendi. Cariyelik uygulaması müslüman hanedanların değişmez bir özelliği. Hanedanda kadınların durumu[124] İslam kurallarına göre belirleniyor. En üstte padişahın annesi, **valide-sultan**, sonra padişahın nikâhlı eşi geliyor; ancak Orhan'ın ardından 14.yy. sonunda nikâh kalkıyor. Onun yerine, valide sultanın **cariye**ler[125] arasından seçtiği bir güzel, bir süre sultanın **gözde**si oluyor. Bu ilişki cariye gebe kalıncaya kadar sürüyor. Ondan sonra bir başka saraya geçerek doğu mu bekliyor. Doğan çocuk kız olur da Sultan isterse, o cariye ile ilişkisini sürdürüyor. Eğer bir cariye bir erkek çocuğu, yani *şehzade* dünyaya getirir se, cariye **şehzade-annesi** oluyor. Sultan ile ilişkisi bütünüyle kesiliyor, çün kü bir cariye, sultandan ancak bir tek erkek çocuk dünyaya getirebilir[126]. Böylece soy, köleler ve cariyelerle devam ettiriliyor.

Şehzade anneliğine yükselen cariye, çocuğu 11 yaşına gelene kadar ona bakıyor. Ondan sonra şehzade annesi, üst düzeyden bir öğretmeni (lala) ve öteki görevlilerle birlikte şehzade sancaklarından birine gidiyor. Şehzade bir yandan gelişirken bir yandan da o sancağın yöneticisi olarak deneyim ka zanıyor, tehlikelerden korunuyor. Devletin parçalanmasını önlemek için her sultan değişmezden önce şehzadelerden biri dışında ötekiler öldürülüyor. O yüzden, hizipleri dengeleyen *Sultan* sürekli olarak ***tahttan indirilme***, şeh zade ise ***idam edilme*** korkusu ile yaşıyor[127]. Hanedan kadınları Kanuni'nin eşi Hürrem Sultan[128] ile öne çıkıyor, yönetime katılıyor. Ondan sonra bir **sul tan** Süleyman ile bir de Hürrem **sultan** oluyor. Tahta geçen padişah küçük

---

[124] Bk. Peirce, 1996.

[125] 1573'te maaş defterine kayıtlı Yeni Saraydaki haremi dairesinde 49, (aile dışı 444 kadın) Eski Sarayda 73 cariye bulunuyordu (Peirce, s.163).

[126] Osmanlılar cariyeliği bir üreme ilkesi düzeyine yükselttiler (Peirce, s.20).

[127] Fatih'e dayandırılan bu uygulama 17.yy'da "en büyük oğuldan başlaya rak tahta geçme" kuralı getirilene kadar sürüyor. Kardeş katli fetihnameye sokularak kurumlaştırıldı. Yalnızca şehzedeler değil onların çocukları da tasfiye edildi. Örne ğin III. Muradın 19 şehzadesi öldürülmüştü.

Padişahlar geçmiş işlerin hepsini unuturlar,...,yalnız çok vahim bir suç var dır, onu bir türlü unutamazlar, affedemezler. Kendilerini tahttan alaşağı etmek iste miş, lâkin her nasılsa edememiş olanların suçlarını....İşte bu suçu affedemezler, (Yahya Kemal, 1995:49).

[128] Türkçesi ve okuması, yazması kıt idi, (Peirce s.84).

yaşta olunca, 17.yy.da onun vekilliğine annesi valide **sultan** atanıyor[129] . III. Muraddan sonra (1640-) şehzadelerin tahta geçene kadar çocuk sahibi olma ları önleniyor, (Peirce, 27). Kadınların çoğu, hizmet dönemi sonunda başka biriyle evlendirilerek haremden ayrılırlardı.

Sultanın kadın köleleri şöyle bir yetkisel güç ile sıralanıyor: *cariye > gözde > şehzade annesi > sultan eşi > valide sultan.* Sultanın cariyeleri İslam dışı toplumlardan seçiliyor[130]. Orhandan sonra bütün sultanların anne leri cariye olarak saraya giren kadınlar: *Sırp, Rus, Ukraynalı, Polonyalı, Ve nedikli, Musevi, Ermeni, Rum, İspanyol, Fransız,...* [131] . Soylu olmadıkları için karşı bir harekete yönelmeleri olanaksız. Hiçbirinin anadili Türkçe de ğil; sıradan olanlarla ilgili kayıtlar bile bulunmuyor. Haremde öğrendikleri ikinci dil ancak Osmanlıca olabilir. Ergenlik öncesinde gelmişlerse Osmanlı caları iyi olabilir, daha büyük yaşta saraya girenlerin dil üzerinde çok çaba harcamaları gerekiyor; yoksa dilleri yetersiz kalıyor.

Osmanlı hizmetine giren köle, devşirme, ve dönmelerin geldikleri toplum ya da devletler ile olan ilişkilerinin kesilmesi pek olanaklı görünmü yor. Fırsat bulunca kendi soydaşlarını ve geldikleri ülkelerin çıkarlarını koru dukları kuşkusuz[132] . Osmanlıca onlar için bir amaç olsa bile, bu Türkçenin gelişmesi ne bir katkı sağlayamazdı[133] .

---

[129] Valide Sultanlar (1566-1656), hükümranlık onlara doğrudan verilmiş de ğilse bile, bu hükümranlığın bekçisiydiler. Hanedanın yenilenmesini güvence altına almaktan da sorumluydular. Bu, oğullarının cinsel etkinlikleriyle ilgilenmelerini de zo runlu kılıyordu. Oğula "hizmet-i terbiye" veriyor ve "nezaret" ediyorlardı. Valide Sultan, oğlunun en güçlü müttefikiydi. Osmanlı mirasının en önemli yönü ailenin mut lak iktidarı paylaşması idi . Hanedan bireyin cinsel etkinliğini erteleyerek, kısıtlaya rak, ya da bütünüyle engelleyerek istediği gibi ayarlayabiliyordu, (Peirce, 21,23-24, 319). Valide dairesi denen bölüm en zehirli ve en cüretkar fesatçılarla dolu idi. Bu fesatçılar Ocak'a, medreselere, tekkelere, daha bilmem nerelere girerek validenin arzusunu yerine getirmeğe çalışırlardı, (Yahya Kemal, 1995:50). Sultan kızları birkaç kez evleniyor. Kösem'in kızları Ayşe ile Fatma en az 6'şar kez evlenmişlerdi, (s.194, 197, 329). Valide Sultan kız torunlarının evliliklerini de düzenliyordu. En güçlü valide sultanların birkaç kız annesi olmaları birer raslantı değildi.

[130] Peirce (s.367)'a göre "Osmanlı padişahları bir özgür müslüman kadını nın onurunu ve haklarını çiğneyen bir ortamın ürünüydüler".

[131] Meram'a göre padişah analarının milliyetleri ve sayıları şöyle: 9 Rum, 5 Fransız, 4 Sırp, 3 Bulgar, 3 Musevi, 2 Rus, 2 İtalyan, 1 Türk, 1 Moğol, 1 İspanyol, 1 Ermeni, 1 Arnavut, 1 Roman.

[132] Kunt'a göre (Peirce 292-3) kölenin kimliğinin bir unsuru olan etnik kö ken bastırılamıyordu. Erkek köle adlarında etnik köken öne çıkıyor (örn. Abaza Meh met Paşa). Hanedan kadınlarının diplomatik ilişkilerinde geldikleri ülke çıkarları sık sık önceleniyor. Hürrrem Sultan zamanında Polonya ile yakınlık kuruluyor (s.292); Safiye Sultan Venedik çıkarlarını gözetiyor (s.294); Orhan'ın karısı Theodora, İslami yete döndürülen Hıristiyanları sürekli eski dinlerine dönmeye teşvik ediyordu (s.55).

Annelerinin anadilleri yabancı (Meram,1979) olduğu ve Türkçeyi pek bilmedikleri için Şehzadelerin küçük yaşta kapalı saray çevresinde öğre nilen birinci dil Türkçe değil hanedanın kendisi gibi karma olan Osmanlıca. Öyleyse Osmanlı döneminde Türkçenin gelişimini, varlığını halkın eğitimsiz liği üzerine kuran bir yönetimin eylemlerinde aramak doğru olmaz. O neden le yönetim-dışı halkın yarattığı kültürel ürünlerde saklı ipuçlarını değerlen dirmek zorunludur[134].

2.5.2. Hanedan-dışı Kadınlar

Dinin bile erkeklerin isteklerine göre belirlendiği Ortadoğu'da ka dın,...,aşağılık bir yaratık olarak görülüyor,...,böyle toplumlarda...gerçek ka dın sevgisi ve tutkusu çiçeklenemiyor (Başgöz 1999:100-). Genel yerlerde ve işlek caddelerde görünmek ...Türk kadınlarına yasaklanıyor (Caporal 1999:142). Kırsal alanda "*kadının mahrem yeri ağzıdır.... Bundan başka sesi de namahremdir kadının. Rasgele herkesle konuşamaz*" (Makal'dan Capo ral 2000:25). Böyle olunca, Özellikle Cumhuriyet öncesinde, erkekler gibi kadınların da Türkçenin gelişmesine ileri düzeyde bir katkılarından söz edilemez.

Ozanlar, şairler ve yazarlar erkek olduğu için, kadınlara yapılan hak sızlıklara karşı duyarlığı dile getirip getirmedikleri incelenebilir. Karagöz ile Orta oyununda yansıtılan sözlü dilin alt türleri bir yana, halk yazını sözlü ürünleri: *ninni, ağıt, bilmece, tekerleme, mani, türkü, masallar, destanlar, Nasreddin Hoca fıkraları halk sanatları* ile halkın uğraştığı üretim alanla rına ilişkin anlatım biçimlerinde Türk dili işlenmiş, geliştirilmiştir. Bu söz lü dil ürünlerinden kadına özgü *ninni, ağıt, türkü* dışında ötekiler her iki cinse de ortaktır.

İngiltere kraliçesiyle hanedan kadınları ilişki kuruyor. Haremin en üst düzeyindeki ka dınlar, kamusal olaylardan soyutlanmaları bir yana, siyasi yaşamın tam göbeğinde ya şıyorlardı.

[133] Yönetim dilinin pek öyle anlatıldığı gibi Türkçeleşmediği Orhan'ın Bur sada yaptırdığı caminin kitabesinden anlaşılabilir ."*Sultan ibn Sultanü'l-guzât gâzi ibnü'l-gâzi şücaüd-devle ve'd-din merzbânü'l âfâk pehlevan-ı Orhan ibn Osman*" [Gaziler sultanının oğlu sultan, gazinin oğlu gazi, devlet ve dinin yiğit koruyucusu, ufukların bekçisi,dünya galibi, Osmanın oğlu Orhan], (Peirce, 210).

[134] Meram (1997), roman türü bir anlatımla şu bilgileri veriyor. 18.yy'a ka dar, bir şehzadenin 15 ya da daha fazla cariyesi oluyor. Onların dünyaya getirdiği er kek çocuklardan şehzadeler arası savaşı kazanan tahta geçip padişah oluyor. Padişah annelerinin cariye olarak saraya girişi 14-15 yaşında, kimilerinin de daha erken ola biliyor. O durumda: ı. Cariyeler ilk önce kendi anadillerinde eğitiliyor, ıı. Devşirme bir çevreye giriyorlar, ııı. XIX.yy'da okullarda bile Türkçe öğretimi yok, ıv. Bir Türk de anadilini aile içinde öğrendiği kadar bildiğine göre, v. Yönetim yabancılaştırılmış kullara dayandığından, sarayın Türkçe duyarlılığından sözetmek zordur.

3. CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKÇE

Cumhuriyet kurulduğunda ülkenin en önemli sorunlarından biri, or talama ancak %6'sı okuma yazma bilen, (Başgöz,1995:119), kimi yerlerde ise aralarında okur-yazar tek kişi bile bulunmayan Türk halkına ***yaygın te mel eğitim***i götürmekti. En önemli iş "*ulusal eğitim*"di; eğitim ve kitle ileti şimi yoluyla halklaşma, uluslaşma sürecini hızlandırmak, Cumhuriyetin gençliğini yaratmaktı[135] . Bu da yazılı bir anlatım ve basım aracı ile olabilir di. O gün için tek seçenek vardı: yazılı bir anlatım aracı geliştirip öğretmek, basını etkili olarak kullanmak. O güne değin uygulanan "*yabancı*" eğitim gö rüşleriyle, önemli bir başarı elde edilememişti. Yeni eğitim, bir yandan top lumsal yaşamın gereklerine uyarken öte yandan çağın isteklerini karşılama lıydı[136] . Bu dönemde ulusal kimliğin en önemli ögesi olan devlet-dili Türkçenin işlenip öğretilmesi yönetimce öne çıkarıldı.

3.1. Atatürk Dönemi

3.1.1. Öğretim Birliği ve Laiklik

Osmanlı dönemi eğitimi çok-başlı olup *medrese*ler Vakıflar Bakanlı ğına, *mektep*ler de Eğitim Bakanlığına bağlı idi. Yabancı okullarının deneti mi ise, ilgili ülke etkisindeydi. Ilk önce 1921 anayasası ile *yönetim* TBMM' ne geçti. *Şeriye* (mahkemeler) ve *Vakıflar* bakanlığı kaldırıldı (3 Mart 1924/

---

[135] Attila İlhan (15.6.1997)'de *neden Gazi "**Büyük Nutuk**"un sonunda Cumhuriyeti , Silahlı Kuvvetlere değil de 'Türk Gençliği'ne , yani 'Türk istikbalinin evladı'na emanet etmişti, diye sorar ve yanıtını da verir:1) Eski ihtilal arkadaşları onu devre dışı bırakmak için orduyu işe karıştırarak, bir askeri müdahale düşünür ler, ve 2) Kuvayı Milliye halkın silahlı direnişidir.* Kuşkusuz gençler o zaman ordu içinde de vardı. Atatürk daha 1922'de orduyu '*yalnız milletin emrine tabi ve ona sa dık* bir kurum olarak düşünüyor.

İhtilalden de geniş olan bir değişikliği arkadaşları anlayamıyor. ("seçim yöre sinde beş yıl oturmuş olma" koşulunu seçim yasasına ekleyerk Atatürk'ün seçil mesini önlemeyi bile düşünüyorlar, Çankaya IV:8) İsmet Paşa ve arkadaşları zaman la yönetimi kemikleştirip bürokratlaştırıyor (1997b). Falih R. Atay'a (1961,II:471-) göre "*İnönü bir nizam adamıdır, bir hiyerarşi adamıdır, ileri bir tanzimatçı dır*". Yine Attila İlhan'a göre ise İnönü, çok çalışkandı ama, 'sivil' ve demokrat' de ğil, '*bürokra tik* bir *seçkinler oligarşisi*'nden yanaydı (1997c).

Mardin (1991:145) Türkiyenin modernleşmesinin sosyal iletişimin evrimi açı sından henüz incelenmediğine, 1750'den itibaren, sözlü olarak nakledilmiş bilgi üzeri ne bir çalışma bulunmadığına değiniyor.

[136] Doğrusu Mustafa Kemal ve arkadaşlarının eğitime verdiği önem olağan üstü idi. O yüzden bütün gelecek umutları eğitime ve öğret menlere bağlanmıştı. Savaş içinde en zor günlerde bile okullar açık kaldı, (E.Tonguç, 1997:72).

429). *Halifeliğe* son verildi. ***Yönetim-dili***nin Osmanlıca ile olan bağların dan biri böylece ortadan kalkmış oldu. Ancak yönetici diline henüz dokunu lamadı. (Öğretim birliği=) ***Tevhid-i Tedrisat*** yasası (3 Mart 1924/430) ile bütün eğitim ve ilerde oluşacak bilim kurumları Milli Eğitim Bakanlığına bağlandı[137] . Ardından *medreseler* kapatıldı. Darülhilâfe medreseleri yerine ise, İmam-Hatip okulları açıldı. Savaş yıllarında da açık kalan *yabancı okul larıyla azınlık okulları* ancak Lozan Anlaşması hükümlerine göre, Milli Eği tim Bakanlığına bağlı kalarak eğitimi sürdürebilirlerdi. 1923 ve 1924 Anaya salarına "*Türkiye Devletinin dini İslamdır. Resmi dili Türk çedir*" (Erüreten s.16) maddesi girdi..26.12.1925/698) saat ve takvim değişikliği yapıldı. 10 Mart 1926/805 ile *İktisadi kuruluşların her türlü işlemlerinde Türkçe kulla nılması zorunlu kılındı ve Türkçe metnin geçerli olduğu yasalaştı* (madde 1,3) 4 Ekim 1926'da Medeni Kanun (***Yurttaşlık Yasası***) ile ***laik***lik uygula maya sokuldu[138] . Bütün dayanakları yıkılınca, 1927 yılında *Arapça* ve *Fars ça* öğretimine son verildi. Osmanlıcanın ***eğitim***le olan bağı da öylece kopa rılmış oluyordu. 10 Nisan 1928/1222'de "*devletin dini İslamdır*" tümcesi Anayasadan çıkarıldı. 26 Nisan 1928/1288 ile *uluslararası rakamların kulla nılması* zorunlu tutuldu. 1 Kasım 1928/1353 ile "*Yeni Türk Harfleri*" kabul edildi (Erüreten 1999). 3 Mart 1931'de Türk uyruklu çocukların ancak Türk okullarına gidebileccekleri yasaya (1718) bağlanınca, yabancı okullarının *ilk öğretim*le de ilişkisi kesildi. O yüzden, bu okullar ortaöğrenime girişte bir yıllık ***hazırlık*** öğretimi uygulamasını başlattılar. Artık Dil Devrimi'nin yolu

---

[137] Mali ve idari bakımdan bu kez Milli Eğitim Bakanlığına bağlanan med reselerin 1924 yılında sayıları 479 idi. 18.000 kayıtlı öğrenciden ancak 6.000'i gerçek öğrenci olup, geri kalanlar kayıt yaptırıp askerlikten kaçtıktan sonra kendi işlerinde çalışıyorlardı.

İmam-hatip yetiştirmek üzere açılan 26 imam-hatip okulunun 1928 yılında laikliğin anayasaya girmesi ile devletten alınan para yardımları kesildi ve 1930-31 öğre tim yılında o okullar öğrencisiz kalarak tümü kapandı. 1924 yılında 224 öğrencisi varken, 1934'te 20'ye düşen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi de kapatılarak onun yerine İslam İncelemeleri Enstitüsü kuruldu, (Başgöz, 1997:78).

[138] Atatürk (1930:68-69)'a göre: "*Türkiye Cumhuriyetinin resmi dini yok tur. Devlet yönetiminde bütün yasalar, kurallar ve düzenlemeler bilimin çağdaş uy garlığa getirdiği ilke ve biçimler doğrultusunda, dünya gereksinimlerine göre yapı lır ve uygulanır. Din anlayışı vicdana bağlı olduğundan, Cumhuriyet, dinle ilgi li düşünceleri, devlet ve dünya işlerinden, politikadan ayrı tutmayı, ulusumuzun çağ daş ilerlemesinde başlıca başarı etkeni olarak görür*". Bu yasa "kadın"ın kurtuluşu nun temelini oluşturacaktı (Caporal,33-)

Gökalp da (*Yeni Hayat*, 1918) din ile dil ilişkisini şöyle tanımlıyor: "*Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur, Köylü anlar manasını namazdaki duanın... Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur, Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hu da'nın... Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın!...*"

da açılmıştı. Bütün bu yasa ve değişikliklerin *yurttaş hakları, yönetim* ve *iletişim* ile olan bağlantısı incelenirse, laiklik ile devrimlerin biribirine nasıl sıkıca örüldüğü anlaşılabilir.

Onuncu yıl kutlamalarına (1933) yabancı konuk olarak yalnızca iki Sovyet mareşali katıldı. Batı Avrupa devletlerinden hiçbirinin Ankara'da el çilik binası yoktu. Mustafa Kemal'in kurduğu Türkiye Cumhuriyetinin yaşa yacağına inanmadıkları için buna gerek görmemişlerdi (Berkes 1997:100). İngiltere yeni devleti yıllarla isyandan isyana koşturdu. Güneydoğu sorunun da birçok dış güçün bugün de parmağı olduğuna inanılıyor.

3.1.2. Aydınlanma ve Dil Planlaması

Sonradan CHP genel ilkelerine dönüşen Atatürk ilkeleri şunlardır: 1) *halkın halk adına kendi seçtiği temsilciler aracılığıyla yönetilmesi ve halkın yönetimi denetlemesi* anlamına gelen ***Cumhuriyetçilik***, 2) *ırk ayrımı nı dışarda bırakıp bütün toplumun çıkarlarını koruyan* birleştirici ***Milliyet çilik***, 3*) özel birikimin yokluğunda gerekli yatırımların devlet bütçesinden yapılmasını öngören* ***Devletçilik***, 4*) Şeriat destekli* **efendi - kul**/köle/cariye *gibi sınıf ayrımı yapılmaksızın insan haklarını gözetip, halkın aydınlanması na öncelik tanıyan* ***Halkçılık***[139] , 5) *yönetimin dinsel ayrıcalık tanınmış kişi ler aracılığıyla din kurallarına göre düzenlenmesini, Ortaçağda ve Osmanlı döneminde olduğu gibi siyasetin dinin emrine verilmesini engelleyen* ***Laiklik***[140], 6) *toplumun gelişmesi için sürekli olumlu değişimi* anlatan ***Dev rimcilik*** [141] .

---

[139] Postman'a (1985:73) bakarsanız, "*olgunlaşmış bir yurttaşlık, gelişmiş düzeyde bir okur-yazarlık olmadan düşünülemezdi*". Atatürk, "millet" sözcüğünü "halk" anlamında kullanmıştır (Atay 1961, Çetik 1998:165).

[140] Laiklik ile, "**Diyanet İşleri**" başbakanlığa bağlanarak , din devletin dene timi altına alınmıştır. "Öğretim Birliği" yasası ile de yabancı okullarında din eğitimi ve yönlendirme yasaklanır. Artık Türk Dili, Türk Tarihi ve Coğrafyası da haftada 5 saat Türk öğretmenlerce okutulacaktır. Onun üzerine, yabancı okulları yabancıdil öğretimi yanında meslek eğitimi ve güzel sanatlara ağırlık verirler, (Başgöz, 80-81).

[141] Bu ilkelerin nasıl izlendiği, sözleri Behçet Kemal Çağlar ile Faruk Na fiz Çamlıbel'in yazdığı ve ezgisini Cemal Reşit Rey'in düzenlediği (1933) **Onuncu Yıl Marşı**'nda anlatılmaktadır. Kepirtepe Köy Enstitüsünde (1948-1955) çapa omuz da kitap koltuk altında tarım uygulama alanına giderken sık sık söylediğimiz bu marşın sözleri şöyledir. " ***Çıktık açık alınla on yılda her savaştan. On yılda onbeş milyon genç yarattık her yaştan. Başta bütün dünyanın saydığı Baş kumandan. Demir ağlarla ördük anayurdu dört başdan./*** *Türküz, Cumhuriyetin göğsümüz tunç sipe ri. Türke durmak yaraşmaz, Türk önde, Türk ileri !* ***/ Bir hızla kötülüğü, gerili ği boğarız. Karanlığın üstüne Güneş gibi doğarız. Türküz, bütün başlardan üstün olan başlarız. Tarihten önce vardık, tarihten sonra varız/****Türküz, Cumhuriye tin göğsümüz tunç siperi. Türke durmak yaraşmaz, Türk önde, Türk ileri ! "....*

Atatürk dönemi kendi koşulları içinde olabilecek en demokratik yö netimdi. Nazım Hikmet en devrimci şiirlerini onun döneminde yazdı (Kışlalı 10.11.1993).Böylesine demokratik bir yönetim biçimi, yönetilenle çok yo ğun, doğrudan iletişim için kolayca anlaşılır, ortak bir sözlü ve yazılı anlatım aracı gerektiriyordu. Çok önceden üzerinde çalışılan o değişiklikler, ön-ha zırlıklardan sonra ilk önce **Harf Devrimi**, ardından **Dil Devrimi** ile uygula maya sokuldu; *Halkevleri, Soyadı Yasası, Köy Enstitüleri, Tercüme Büro su'nca yapılan çeviriler*,... gibi yeni kurumların, devrimci şair ve yazarların sürekli desteğiyle birer birer dile yansıtıldı. ***Atatürkçülük*** Türk milleti için bir öze-dönüş hareketi oldu (Kışlalı 7.11.1999) Çünkü Osmanlı onu daha XV yüzyılda tarih dışında bırakmıştı.

Bütün o özenli düzenlemeye karşın "*yerli eşraf*'ın olumsuz etkileri yok edilemedi. Başgöz (1995: 84-87)'e göre "*çelimsiz anapara bilgili elema na gerek duymuyor, kendisini ancak çalıştırdıklarının cahilliği ile koruyabi liyor. O dönemin eşrafı eğitime destek vermiyor, ona karşı geliyor. İl Genel Meclislerine seçilenlerden çoğu halkın okumasından korkan, midesini ve cüzdanını bütün asalaklar gibi büyük kitlenin cahilliği ve aymazlığı saye sinde dolduranlardı*". İkinci dünya savaşı sırasında bu kimselerin nasıl zen ginleştikleri henüz yazılmadı. Atatürk dönemi halk eğitim kurumlarını 1946' dan sonra CHP'li tutucu bürokratlara kapattırıp ardından (1947-) İmam-Ha tip okullarını yeniden açanlar da onlardır[142] . Atatürk sonrasında ***aydın-halk iletişimi***nin nasıl engellendiği, o amaçla *dil değişimi, anlatım evrimi* ve *dü şünce özgürlüğü* üzerine getirilen kısıtlamalar da bir bütün olarak henüz yan sız ve doğru incelenmiş sayılmaz[143] .

3.1.3. Halk ve Dil. Devrimin nedenini Ziya Gökalp (1923:105) Cumhuriyetin kuruluş yıllarında şöyle açıklıyor. "*Türkiyenin milli dili İstan bul Türkçesidir. O zaman İstanbulda iki Türkçe var: biri konuşulup da ya zılmayan* ***İstanbul Lehçesi***, *ötekisi yazılıp da konuşulmayan* ***Osmanlı dili***" dir. Banguoğlu (1945) bunu: " *devlet dili olarak Osmanlıca tamamıyle bir yabancıdil hükmündedir. Türkçe yazarken medreselinin her zaman için üç*

---

[142] 1944'ten başlayarak üniversite öğretim üyeleri ile öğretmenler üzerinde düş ötesi denetim ve baskılar kuruldu. DP döneminde partililerce köylerde bile, özel likle Köy Enstitüsü çıkışlı öğretmenler kasaba eşrafı, köy ağaları adına adım adım iz lendi, oradan oraya sürüldü, yazar-okur-halk iletişimi kesildi. Kitaplıklar yok edildi. Aydınlara çilelerden çile, kimilerine de ölümlerden ölüm beğendirildi. En son 12 Ey lül'de kentler kırları taraşlanıp suçlu-suçsuz binlerle insan gözaltına alındı (Cumhu riyet 13.9.1998,s.3).

[143] Cumhuriyet öncesi dönemler için bk. Arsel, 1993. "...Geri çevreler yöne timden en ufak bir yardım görünce, birey ve toplum yaşamını yeniden karanlık içine gömme isteğindedirler (Tunaya 11:56).

sözcüğü vardır. Türkçe olanı ***'değersiz'****, Arapça ve Farsça olanlar* ***'asil'*** *söz cüklerdir. Bunun için kâtip: 'güneş' yazmaz, ya 'şems' ya 'afitab' yazar; 'de niz' yazmaz, ya 'bahr' ya 'derya' yazar... . Bu dil, aydınlar tarafından bile hiçbir zaman konuşulmamıştır. Onu ancak kâtipler okur ve halk diline çevi rirler*", biçimin de açıklıyor. Eyüboğlu (1956:74) açısından "*halkın diline dayanmayan bir halk devleti, misak-ı milli sınırları içinde yaşayan herkesi Türk saydığı halde kendi dilini küçümseyen bir Türk milliyetçiliği düşünüle mez*"di.

Çözüm için, **Gökalp**'e (1923:105-106) göre iki yol vardı: ya ***yazı di li***ni *aynı zamanı da konuşma dili haline getirmek*, ya da ***konuşma dili***ni *yazı dili olarak geliştirmek* gerekirdi. Birincisi olanaksızdı; ***Osmanlı Esperanto su*** konuşma dili olamazdı: *her anlam için üç sözcük, her bileşim için üç bi çim, her edat için üç ayrı birimi kullanan bu* ***yapay dil aşureşi*** *nasıl canlı bir dil olur !* Öyleyse yapılacak tek şey kalıyordu: her sayfada ancak bir iki Türkçe sözcük kalan Osmanlıcayı hiç yokmuş gibi bir yana bırakarak halk edebiyatına temel olan Türk dilini olduğu gibi ***ulusal-dil*** yapmak yeterdi.

Yukardaki görüşün başlangıcı Tanzimat (1839) öncesine kadar gi der. Halkın aydınlatılınası değil de bürokrasiye nitelikli eleman bulamama sorunu ilkönce devlet dilinde daha sonra basın-dilinde değişimi zorlar[144]. 1860'tan sonra su yüzüne çıkan "*Türkçülük*" akımı ile yazı dili Osmanlıca da, *okurların anlayabileceği bir dile doğru bilinçli bir değişim* başlatılır. Ne ler yapılması gerektiğini *Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Süavi , Mual lim Naci* gibi yazarlar uzun uzun tartışır[145]. Ancak düşüncesiyle eylemini birleştiren kişiler olarak *Ahmet Mithat Efendi* ile *Şemseddin Sami* dışında uygulamada birlik sağlanamaz; tam tersine Saraydaki azınlığın, "***Edebiyat-ı Cedide***" (1896-1901) akımının kullandığı dil kopkoyu Osmanlıcadır. Bu ba kımdan tanzimatçılar Osmanlıcayı daha dar, soylu (havas) dili anlamında

---

[144] Bu dönemde "*sadeleştirme*" Osmanlıca'nın işlevine yönelik bir *düzelt me ve düzenleme* girişimiydi (İmer 1998:20); Türkçeye yönelik bir eylem değildi.

[145] Mardin (1991:171-175): *En önemli yolu açan Türk gazeteciliğinin do ğuşudur. Reşit Paşa zamanında Takvim-i Vekayi, ve Ceride-i Havadis ile başlamış sa da en büyük katkı Arap gazete abecesini 500 imden 112-ime indirgeyen Şinasi Efendinindir. Tasvir-i Efkârda siyasi ve sosyal olayları anlatarak, sadeleştirmeyi kitleselleştirerek iletişim sürecini resmi düzeyden halka indirdi. O değişim, impa ratorluğu etkileyecek kararların yalnızca hükümet çevrelerinde tartışılması gerek tiği düşüncesine dolaylı bir saldırı anlamına geliyordu. Böylece "resmî" iletişim "millet"e açıldı.* O yolla 1860'larda gazeteciler resmi dili bir yana bıraktılar; kendi ba sit yazış yollarını bir ölçü olarak yerleştirip, *sadeleştirme* hareketinin öncülüğü nü hü kümetin elinden aldılar. Bir yana bırakılan *resmi anlatım* oldukça katı kaldı. Namık Kemale göre böyle anlaşılmaz bir anlatımdan amaç *halkı cehalet içinde tut mak*tı, (Kaplan 1948:136). Osmanlılardan devralınan bu "muhalefetsiz yönetim" anlayışı bu gün de "*yaratıcı düşünce*" özgürlüğünü bir türlü içine sindiremiyor.

kullandılar; böylece, yazın dilini halk (avam) dili Türkçeden ayırmayı amaç ladılar (Levend 1952:62). Örneğin Ahmet Vefik Paşa'nın "**Lehçe-i Osma ni**"sinde Türkçe sözcükler Arapça, Farsça sözcüklerle tanımlanmıştı. Ahmet Mithat'a (1871) göre "*millet adeta dilsiz bırakılmıştı*". Tartışmalar sonucun da (1890-) üç akım ortaya çıktı: *1) Osmanlıca yanlıları, 2) sadelik yanlıları, 3) arıtıcılar* (tasfiyeciler) .

İlk öneriler şunlardı, (Levend 1952:3): 1) *Türkçesi olan sözcüklerin Arapça ya da Farsçalarının kullanılmaması*, 2) *Arapça, Farsça kuralların dilden atılması,3) yazımın kurallara bağlanması*, 4) okuyup yazmayı kolay laştırmak için *ABCnin düzeltilmesi*. Sonuçta iki karşıt grup oluştu: Bir yan da sadeleştirmeyi istemeyen, koyu *Osmanlıca yanlıları*, öte yanda sadeleştir me yanlıları. Örneğin ***Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye*** terimleri Osmanlıca oldu. Arapça Farsça kökenli sözcüklerden terimler yapıldı. Bu da terim özleş tirmesini 100 yıl erteledi. İkinci grup ise sadeleştirme yanlıları idi. Yabancı sözcüklerin dili zenginleştirdiğine inanmakla birlikte, sonradan, uygulamada tasfiyeciliğe kadar uzandılar. O sırada, 1980 sonrasında olduğu gibi bir de Batı dillerinden sözcük akını başladı. Alınan sözcüklerde benzeri eğilimler sergilendi. 1) Dilde karşılığı bulunan gereksiz sözcükler: "*gecikme*" yerine "*rötar*", "*kaldırım*" yerine "*tretuvar*" gibi; 2) alafrangalık/'batı'msılık eği limlerini sergileyenler:"*bonjur*"(günaydın),"*bonsuvar*"(iyi akşamlar) gibi. 3) karşılığı bulunmayanlar:"*ray*"(yol tabanı), "*vagon*"(kapalı araba), "*elek trik*", ... gibi sözcükler dile doluştu.

Dilde *sadelik* yanlıları *halkın bildiği sözcüklere dokunulmamak ko şuluyla, geriye kalan, özellikle Türkçe karşılığı bulunanların dilden çıkarıl masını ve bütün yabancı yapısal sözcük, ek ve dizimlerin atılmasını uygun görürken, arıtıcılar, ister sözcük, ister ek, isterse dizim olsun, yabancı sayı lan her ne varsa* dilden çıkarılmasını savunuyorlardı. Durumu en güzel Şem seddin Sami[146] açıklamıştır: "*üç dilden karılmış bir dil dünyanın hiçbir ye rinde yoktur: **Bu nasıl bir dildir ki Araba söylesen anlamaz, Aceme söyle sen anlamaz, Türke söylesen anlamaz***". Osmanlı dönemindeki (Babil Kule si benzeri) iletişimsizliği bundan daha iyi anlatacak bir özet olabilir mi?

1915'te yapılan "*dil reformu*" ile sokaklara Fransızca, İngilizce, (da ha sonra da Almanca) tabela konması yasaklandı, ve her türlü ticari yazışma nın ve resmi saymanlık işlemlerinin Türkçe olarak yapılması karara bağlandı

---

[146] Şemseddin Sami (1897 "Lisan ve Edebiyatımız", 1898 "Yine Lisan ve Edebiyatımız")'da "Üç dilden karma olan yazı dili için:...*Dünyada konuşma dili ayrı, yazı dili ayrı olan bizden başka bir ulus bulunmadığını; dilimizi düzeltmek için, yapma bir dil olan yazı dilini bırakıp konuşma dilini yazı dili haline getirmemiz ve Türkçede karşılığı olan yabancıdil kurallarını atmamız" gerektiğini ileriye sürer*, (Cevdet Kudret, 1986:105).

-bununla Türkçe bilmeyen *Levanten* (ticaret amacıyla limanlara yerleşen Av rupalı) nüfus hedef alınmıştı, (Keyder, 90').

3.1.4. Ön hazırlık: "*Yeni Lisan*". *Meşrutiyet* ile birlikte (1908-) İstanbulda *Türk Derneği* ve *Türk Yurdu* dergileriince, Selanikte ise *Genç Ka lemler* (1911) dergisince başlatılan "*Yeni Lisan*" akımının benimsediği ilke ler, önceki dönemde önerilen ve tartışılan görüşlerin bir benzeriydi[147]. Söz lük çalışmalarına ek olarak bu kez **Türk Derneği** dergisi aracılığıyla eski eserlerin taranması, halk ağzından sözcük derlemeleri başlatıldı. 1930'da da benzer bir çalışma yapılır. Veled Çelebi (İzbudak) ise eski metinlerde bulu nan Türkçe sözcükleri taramaktaymış. Aşağıda verilen ilkeler özellikle Ö mer Seyfettin[148] (1910-) ile Ziya Gökalp'in yazılarında sürekli tartışılır, yö netici ve aydın çevreye benimsetilir. Özdem (1941:15), "*Ziya Gökalp "Yeni Lisan" ile yetindi, yeni Türkçeye kadar gelemedi*", diyor. Baltacıoğlu'na (1952: 77-78) bakılırsa, **Meşrutiyet Türkçeciliği** karma bir özellik taşıyor du. Gökalp Türkçeyi özleştirmek yerine, yalnızca sadeleştirmeyi, onu hem ulus hem ümmet-dili olarak düşünüyordu; daha derine inilirse, orda Türk çenin kendine yetmeyeceği kanısı da vardı. Buna göre Ziya Gökalp (1918), dil düzenlemesi açısından Türklerarası birlikten yana (s.18), her ulusun te rimlerini din kitabının yazılmış olduğu dilden aldığı görüşündeydi (s.8). Te rimlerin elverdiğince Türkçeden, olmazsa, İslam birliğini sağlamak için, A rapça ve Farsçadan türetilmesinin daha hayırlı olacağını belirtmekteydi (s. 18). Bu tartışmalar sonucu evrilen "yeni lisan" görüşü şöyleydi[149].

İlkeler[150]. 1. *Gerçek dil konuşma dilidir,* (Ö.Seyfettin,1914:81, 153). Yaşanarak varılan bu ilke, o günün ***yapısal dilbilim*** yorumu ile de

---

[147] (*Türk Dili* 10 ,Eylül 1934:49-60 , Ömer Seyfettin, 1910:19-,1989:10-; Ziya Gökalp, 1923; Levend, 1972:303-4 1952:5-9 , A.Mithat, 1871; Ş. Sami).

[148] Ömer Seyfettin (1912/90:34) "... *hayır dil sadeleşmedi. O zaten sade idi.* 1919'da: 1) (1909:153) "*sınıfların arasındaki fark beyan-langage farkıydı. Yok sa lisan-langue farkı değil*", derken dilbilim terimlerini de izlediğini gösteriyor. 2) "dil, konuşulan dildir", sözü de çağdaştır. "*Yeni Lisan*" ilkeleri için Gökalp ile Ö. Seyfettinin 1910- yazıları okunmalıdır. İnsanbilimcilerin dil çalışmalarından etki lenip de II. Dünya Savaşı sırasında yabancıdil öğretimine yansıtılan öğretim ilkele rinden birincisi "*Language is speech*" (Dil konuşmadır) olmuştu (Fries 1945).

[149] Mardin (1977): günlük anlatımda kullanılan Türkçenin geri planda ama yeniden yaşama döndürülebilecek durumda saklandığını ileri sürüyor. Şii İran ve Arapların yazınsal becerilerini kullanarak yaratılan Osmanlıca ise, onların etkilerini na sıl dengelediğini göstermektedir.

[150] "Yeni Lisan" ilkelerini Ziya Gökalp "**Lisan**" adlı şiirinde birer birer di le getiriyor (Yeni Hayat, 1918). *Güzel dil Türkçe bize, Başka dil gece bize, İstanbul ko nuşması, En saf en ince bize. / Lisanda sayılır öz, Herkesin bildiği söz, Manası anla şılan, Lügate atmadan göz. / Uydurma söz yapmayız, Yapma yola sapmayız,*

uyum için de olup, son derece cağdaş bir ilkedir. Belki de o nedenle "*Yeni Li san*"cılar konuşulan dildeki Arapça ve Farsça sözcüklerin dilde kalmasını is temekteler.

2. *Doğal dil halkın konuştuğu dildir, bir sınıfın dili doğal sayıla maz.; karma dil olamaz.* Gökalp (1923:130) bunu "*İstanbul halkının, özellik le* ***İstanbul hanımlarının konuştuğu dil***" olarak tanımlıyor. Arıtıcılara ve Şemseddin Sami Beyin görüşüne karşı çıkarak, "*başka Türk lehçelerinden ne sözcük, ne kip (çekim), ne edat, ne de birleşme kuralları alınamaz". Bir ulusun dili kendi cansız* ***kök****lerinden değil, canlı köklerden oluşur*, savını destekliyor. Yerli türkologların sonradan sarıldığı "***yaşayan dil***" (Tercüman 1979) savunması buna dayanıyor, Türkçe ile öteki Türk dilleri arasında ortak lık arayanların beklentileriyle çelişiyor.

3. *Halkın anlamını bilmediği yabancı sözcükler kullanılmayacak tır*[151] . Ancak Gökalp (125-29), *Eski Osmanlıca*'nın da gerçekte eksik bir dil olduğunu, örneğin öğretim dili Arapça olduğu için o dilde felsefe yapıla madığını ileri sürüyor. O nedenle halk dilinden terimler ortak dile girmeli. Eksik sözcükler ise aranıp bulunmalı, ya Türkçeden türetilmeli (*her sözün ararsan vardır Türkçesi)* , olmazsa Arapça ve Farsçadan yalın olarak alın malı (*Türkçe sözlük bomboş bırakılmıştır*), ya da birtakım Batı sözcüklerini olduğu gibi almalıdır. Örnekler: *feodalizm, şövalyelik, rönesans, reform, ti yatro, roman, klasik,..., vapur, telgraf, telefon, tramvay*,... gibi. Gökalp'e gö re *Türkçe de karşılığı bulunmayan sözcüklerin başımızın üstünde yeri vardır* (s.117). *Her anlam için yalnızca bir sözcük bulunması yeter. Türkçe, her sözcük yalnızca bir anlama, her anlam yalnızca bir sözcüğe denk gelecek duruma getirilmeli. Bir Türk Sözlüğü ile bir de Türkçe-Fransızca, Fransız ca-Türkçe sözlük hazırlanmalıdır* (s.128-129). Öyle bir denklik ararken san ki Türklerin daha uzun süre çeviriye ve aktarıma bağımlı kalacakları öngörü lüyordu.

4. Konuşma diline uyularak, (hemen hepsi yabancı olan) terimler dı şında, bütün Arapça, Farsça tamlamalar, bileşimler dilden atılacaktı; yalnız ca *hıfzüssıhha, şeyhülislam, darb-ı mesel*,...gibi kalıplaşınış olanlar dilde ka labilirdi. Ötekiler çözülecekti: *hayati mesele> hayat meselesi, çebrî> cebir ci, serkitabî> baş kitapçı, heyetiyun > heyetçiler*,... gibi. Ne var ki, türetilen Arapça terimlerin yine de korunması isteniyordu.

Türkçe leşmiş Türkçedir, Eski köke tapmayız. / Açık sözle kalmalı, Fikre ışık salmalı, Mü teradif sözlerden, Türkçesini almalı./ Yeni sözler gerekse, Bunda da uy herkese; Halkın söz yaratmada, Yollarını benimse../.Yap yaşayan Türkçeden, Türkçeyi in citmeden, İstanbulun Türkçesi, Zevkini olsun yeden / Türklüğün vicdanı bir, Dini bir, vatanı bir; Fakat hepsi ayrılır, Olmazsa lisanı bir.

[151] Ö.Seyfettin (1912/90:112) : "Dilimiz medresede mektepte öğretilen değil, anamızdan öğrendiğimiz, konuştuğumuz dil olacak".

5. *Yabancı dillerden sözcük alınabilirdi, ama çekim(siga)/kip* (mek tup = yazılmış, katip=yazan, zabitan/zubbat,...), *kural asla alınamazdı*. Osmanlıca %99 Arapça ve Farsça sözcüklerden oluşuyordu. O yüzden onun bağımsızlığından söz edilemezdi. Siga/kip olan sözcükler ile halk ağzına ge çen sözcüklerin sesletimi Türkçeye uydurulurdu. O sözcükler yeni biçimle riyle korunmalıydı. Yabancı dillerden geçen alet adları öylece kalabilirdi. Ni tekim *Harf Devrimi*nde bu ilkeye uyulmuştu. Oysa arıtıcılara göre bir sözcü ğün Türkçe olabilmesi için bir Türk (Türkçe, Çağatayca, Özbekçe, Tatarca, Kırgızca, ...) kökünden gelmesi gerekiyordu.

6. *Dilde bulunan eş-anlamlı sözcüklerden yalnızca Türkçe olanları korunacak*, yabancı olanlar atılacaktı. Halk dilinde eş anlamlı sözcükler yok tu (Gökalp,s.107, Ö.Seyfettin 1919/90:137). Halk Arapça ya da Farsçadan bir sözcük aldığı zaman onun eş-anlamlısı olan Türkçe sözcüğü atıyordu: **sayrı> hasta, *gözgü> ayna, *baskıç/*basak > merdiven, *ağu > zehir, ...* (Arsal 1930), ya da anla mını, bağlamını değiştirerek korurdu: *siyah = kara (kara=sıkıntılı: kara gün, kara=kötü: kara baht), beyaz = ak (ak=mutlu :ak gün, ak/*beyaz sakal)*. Halkın aldığı sözcüklerin çoğunlukla Türkçe karşılığı yoktu: *abdest, namaz, Kur'an, cami, ezan*,... . Bir sözcüğün öz olması için yalnızca Türkçe köklerden gelmesi yetmezdi; ayrıca canlı, yani kullanılıyor olmaları gerekirdi. Ne var ki Osmanlı alimlerinin dilinde her anlam için en az üç sözcük vardı: *sū/āb/ma, gece/şeb/ley, et/guşt/lahm, ekmek/nan/hubz*,... O dillerde de eş-anlamlılar varsa, öyle sözcükler üçten çok olurdu: *arslan, şir, esed, gazanfer, haydar, zırgan*, ... Şemseddin Sami, "gök" için (*sema, asuman, felek, gerdun, semavat, eflak)* yedi sözcük kullanıldığını belirtiyor du[152] .

7. *Türkçeleşmiş olan* (*ama, keşki, lâkin, hem, bari, yani*, ...gibi) *edat* lardan başkaları kullanılmayacaktı. Arıtıcıların başı Fuad Raif Bey'e göre öteki Türk dillerinde de bulunmazsa, büsbütün yeni bir edat yaratılabilirmiş (Gökalp,1923:124). Yaşayan dilin yabancı sözcükleri ise Türkçe sayılırmış.

8. Kalıplaşmış olan (*kainat, inşaat, ahlak, müslüman*,...) dışında ya bancı çoğul yapma biçimleri (*memurin = memurlar, mekatip = katipler, ihti malat = ihtimaller, hastegan = hastalar*,...) yerine *yalnızca Türkçe çoğul eki* kullanılacaktı.

9. Dilde *yalnızca Türkçe biçimleme kuralları* geçerli kılınacak, ya bancı ekler atılacaktı[153] .

---

[152] Gökalp bunu '*San'at*' adlı şiirinde şöyle açıklıyor: *...Aruz sizin olsun, hece bizimdir, Halkın söylediği Türkçe bizimdir, **Leyl sizin, şeb** sizin, **gece** bizim dir, Değildir bir mana üç ada muhtac* (Öksüz,148).

[153] Kimileri gerekmeyen yerlerde **bile halâ**(-sAl) yerine nispet-i'si denilen eki kullanmaktadırlar.

10. Gökalp, *Arapça ve Farsçadan alınan sözcükler için sözlükte kö ken belirtilmesi doğru olmaz*, diyordu (s.129). Bu ise Osmanlı'dan öteye git meyen bir görüş[154] .

11. *Çok eski sözcükler*, Türk uygarlık tarihi yazılırken yeni Türkçe ye girecek, ancak bunlar kitaplarda kalacaktı.

12. *"G"(gayn)'lı sözleri almayınız* (*Uydurma söz yapma, yapma yo la sapma, eski kökleri canlandırma, Türkçeleşmiş Türkçe sözcük seç*), deni yordu.

Bütün bu özetten, "*Yeni Lisan*"cıların dil konusunda yeni öneriler ge tirmedikleri, geçmişteki tartışmalardan onaylananları seçtikleri anlaşılıyor. Öyleyse "Yeni Lisan" görüşü bir derleme sayılır[155] .

1918-1928 yılları, *Dil Devrimi*ne hazırlık yıllarıydı. *Öğretim Birliği* (=Tevhid-i Tedrisat ,1924) yasası ile Arapça ve Farsça öğretimi önce dene tim altına alınmış, sonra izlenceden çıkarılmıştı. Yazı ve yazım devrimi, ilk başta, okur-yazar olmayan (memleketin gerçek sahipleri olan) köylüler, yöne timin hedef kitlesiyle iletişimi için yapılmıştı.

3.1.5. Yeni bir "*Yazı-dili*" Yaratma

3.1.5.1. Halk İçin bir "**Yazı Devrimi**"

Yazı Devrimi, *devlet dili olarak seçilen Türkçeye, kendi ses dizimi ne uyan, kısa sürede, kolayca öğrenilebilir bir abece yapılarak toplum yaşa mının her alanında devrim ölçüleriyle uygulamaya geçilmesi*dir. Bu devrim de: 1) Arap harfleri yerine Latin harfleri alınmış, 2) Ünsüzlere dayalı bir ya zıdan her sese ayrı bir harf koşulan bir abeceye geçilmiş, 3) ünlülerin ya zılmamasından doğan ad yazımında, kimlik belirlemedeki güçlükler gideril miş[156] , 4. Arap-Fars ekinine bağlı, öğrenilemeyen bir üst-sınıf yazısı yerine

---

[154] Ö. Seyfettin (1919/90:127): "Eskiden,.... eline kalem alan iyi Arapça, Farsça bildiğini göstermeye kalkardı. ... Çarşıda satılan sözlüklerin içinde bir tek Türk çe sözcük yoktu".

[155] "Yeni Lisan" akımına karşı çıkanlara göre: 1) Osmanlı dilini en güzel dillerden biri haline getiren 'vasf-ı terkibi'lerdir; 2) Biz Osmanlıyız ve bu Osmanlı lisanıdır; 3) Yeni Lisan bir ilim dili olabilir ama bir sanat dili olamaz; 4) Avam ile havass dili bir olamaz; 5) Dile müdahale olmamalıdır; 6) Yeni Lisan'cılar çevrenin inceliklerini anlayamamışlardı.

[156] Arap yazısında /p,ç,j,g/ seslerini yazan im yoktur. Üç ünlü /a,i,o(u)/ var dır. Belki de /ı/ yerine /u/ yazık < yazuk, Arap yazısının etkisiyle geçmiştir. O yüz den Arap harfleriyle yazılan Türkçe bir sözcük beş altı değişik biçimde okunabili yordu, attı /etti, itti, utti, ottu, öttü, üttü,/. Bu durumda bir tapu belgesinde Türkçe eski yazı ile mülkiyet belirlemenin son derece hileye (kitabına uydurmaya) açık ve zor olduğu ortaya çıkar. Belki de vakıf belgelerinin Arapça yazılması bundandı.

Ünlü yazılmamasının ağız ayrılıklarını önlediği savı dilsel olmayıp, yanlış tır. Gerçek onun tam tersi olup Anadolu ağızları anlaşılamayacak ölçüde birbirinden

Türkçe günlük sözlü anlatıma dayalı, yazılı kitle iletişiminde kullanılabile cek bir abece benimsenmişti[157] .

ı. Bir ulus-dili olarak Türkçenin kimliğine kavuşturulup işlenmesi,
ıı. Aydınlanma ve demokrasi için halkın eğitilmesi,
ııı. Yönetim için yazışmalar, basın yoluyla yazılı kitle işletişiminin, sağlanması,
ıv. Toplum-içi iletişimin kolaylaştırılıp yaygınlaştırılması gerekiyordu.

Yazısı değişenler nüfusun okur-yazar olan: yönetici, aydın, bürok rat, medreseli, ve eşraftan oluşan yüzde-on kesimi idi. Okur-yazar olmayan halkın ise, zaten bir yazısı yoktu[158] . Öyleyse, Y*azı Devrimi: Arap harfleri nin bırakılarak Latin harflerinin alınması* biçiminde bir yorumla çarpıtıla maz. Gerçek şudur: **halkın dili Türkçeye, *tarihinde ilk kez*, halk için bir abece yapılmıştır**. Bir dilin belli bir yazı (örneğin Arap harfleri) ile öylesine yazılması başka, o dile belli bir amaçla, halkın bilişine uyan bir

---

ayrı düşmüşlerdir. Bu türlü ağız ayrımı ulusal birlik kurulmasını da geciktirmiş ola bilir.

Yabancı-ekinsel bir yazımdan sesletimsel bir yazıma geçilmiştir. Arap yazı sı ile anlamları bilinmeyen Ar./Far. sözcüklerin doğru okunması olanaksızdı. Türkçe eğitimi olmadığı için ölçü-dil duyarlığı söz konusu değildi. Yazımda da leh çe/ağız sesletim ve sözcüklerine uyuluyor. Herkes Türkçeyi konuştuğu ağızla sesle tiyordu. Arap harfleri ile Türkçe sesleri belirleme olanağı yoktu. Yeni Türk abecesi sesletim-yazım eşliğini getirerek ulusal ölçü-sesletimi (ölçü-dili) de belirliyordu.

[157] Atay 28.9.1928: "Arap ve acem kelimelerinin çıkardığı zorluk yüzün den intikal ve inkılap biribirine karıştı. ... kendimize sorabiliriz: Nereye gidiyoruz? Nereye mi? Öz Türkçeye, türk kelimesine, türetmede türkçeye, biçim ve dizimde tam türkçe ye...", (Levend s.7). Yeni Türk harflerinin kabulüyle Arapça kelimelerin Türk çenin yapısına ne kadar yabancı olduğu meydana çıkmış, Arapça ve Farsça birçok kelimeler kendiliğinden kullanılmaz olmuştur. Bu hal, Türk Dili davasını kesin bir karara bağlamak üzere son defa ele almak gerektiğini, zaruri bir netice olarak meyda na çıkarmıştır, (Steuerwald ,s.80).

[158] Yazım, İsa'dan 20.000 yıl önce mağarada başlar. O anlatım egemenlik ilişkisini değil, insan yaşamının ticarilik ötesinde öykülenmesidir. Özel mülkiyetin gelişmesi ve kölelik üretim biçimiyle birlikte *kayıt etme* gereği de acilleşir. Bu da yazı nın ve araçlarının icadı ve geliştirilmesini sağlar. İlk kayıt etme ve yazı egemen güçlerin mallarının ve alışverişlerinin hesabını tutmada kullanılır. İletişim araçlarının çağ daş biçimleri (kağıt, mürekkep, baskı) ilk kez Asya'da görünmeğe başlar.

İlk yazıyı yönetici sınıflar yazdırdı, ve yönetilenler arasından yetişen köleler de yazdı. Padişah yazmamış, yazdırmıştır. Yazı icat edildiyse, bu bir kaşifin keşfi de ğildir. İcat edilen yazıyı bütün insanlığa mal etmek gerçekleri yansıtmaz - yazı , ona ihtiyaç duyanlar içindir. *Yazı yönetimin, yürütmenin, denetlemenin, egemenliğin bir parçasıdır*. Güçsüz bırakılmış için yazı, **güçsüzün** üzerinde kurulan egemenliğin ara cıdır. Yazının kullanılışı, yönetimin ve egemenliğin gerekleri ötesine gitmiş, üstünlük psikolojisinin ifadecisi olmuştur, (Erdoğan 58, 137-).

abece düzenlenmesi başkadır. Bireysel kullanım engellenmediği halde, çıkarı bozulanlar, ikisini hep bile bile karıştırdılar.

Yönetimin dayandığı "*halkçılık*" ilkesine göre her şeyden önce yurttaşlara kısa sürede yaygın, çağdaş eğitim vermek gerekiyordu. Tek bir ölçü sesletimi yansıtıp yaygınlaştırarak, gerek sözlü dilin gerekse yazı dilinin doğru öğretimini sağlayacak bir abece yapılmalıydı. Yabancı bir ekine dayandığı için, uzun çabalarla bir türlü elde edilemeyen okur-yazarlık öğrenimi ulusal bir düzenleme ile çok kısa bir süreye indirgendi. Böylece yüzyıllarla *sözlü-ekin* aşamasında tutulup sömürülen yüzde doksan halk *yazılı-ekin* aşamasına ulaşabilecek, aydınlanmanın yolu her yurttaşa açılacaktı.

3.1.5.2. Devrimden Önce. Değişik zamanlarda, Türkçeyi yazmak için dokuz ayrı yazı (*Köktürk, Sogut, Brahmi, Arami, Kiril, Uygur, Mani, Nastu ri-Süryani, Tibet-Çin-Mogol, Passepa*) kullanılmıştı (Dilaçar, 1965-). Köktürk yazısı bir yana, o yazıların hemen hepsi bir din ile bağlantılıydı. Arap yazısı bunların onuncusu olup Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, nerdeyse bin yıl süreyle Türkçeye uygulanmıştı."***Abece dinin peşinden gider***" sözü, (Dringer,1968) devrimden önce Türkçe'ye yansıtılan yazılar için de geçerliliğini korudu.

Gerçekte Osmanlıyı oluşturan her dinsel toplumun (millet) ayrı bir yazısı vardı: Müslüman Arap yazısı, Katolik /Protestan Latin yazısı, Ortodoks Yunan ve Kiril abecesi kullandı. Musevilerin, Gregoryenlerin de kendi yazıları vardı[159]. Tanzimatla (1839-) birlikte yavaş yavaş dışişlerine, içişlerine, iletişime, eğitime, ulaşıma, ticaret, turizm ve bankacılık alanlarına Fransızca ile birlikte İatin yazısı da girdi. Çok dilli, çok dinli, çok mezhepli Osmanlı evreninde okur-yazar müslümanlar da XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyıl başlarında iki abece kullandılar[160]; tek-ses-tek harf ilkesine da

---

[159] Bir mimar olarak III. Selim zamanında Osmanlı hizmetine giren (Anton Ignaz) Melling (1763-1831) Hatice Sultan ile Latin harfleriyle Türkçe yazışır. III. Selim'e de Latin harfleriyle Türkçe yazmayı öğretir (YK, "Dil Oğlanları ve Tercümanlar" s. 77).

[160] Osmanlı Hariciye Nezaretinde, dış elçiliklerde Latin yazısı kullanılır. Osmanlı diplomatları, yalnızca yazışmalarda değil, kendi aralarında da Fransızca iletişim kurarlar. Tüm Osmanlı dış işlerinin resmi yazısı Latin yazısı, resmi dili Fransızca olur.

Tanzimata kadar dış ülkelerde 5 elçilik var. Tanzimat döneminde dokuz elçilik daha açılır. Kapitülasyonlarla tanınan ayrıcalıkla yabancı tüccarlar defterlerini kendi yazılarıyla tutarlar. Osmanlı Bankası bütün yazışmalarda yabancıdil kullanır. Yazı Latin yazısıdır. Kağıt paralarda Arap yazısı ile birlikte Latin yazısı da bulunurdu. Osmanlı maliye bakanlığından daha çok memur çalıştıran Duyun-u Umumiye bütün işlemleri Latin yazısı ile yürütür, (Avcıoğlu, 1973). Demiryollarında Avrupalı kendi yazısını kullanır. Bütün istasyon adları hem Arap hem Latin yazısı ile verilir.

yanmayan, ses değerleri değişken Arap harfleriyle (bağlamsız bir anlatımı tek anlamlı okuma zorluğundan) Türkçe telgraf (1855-) çekilemeyince, onun yerine Latin harflerinden bir telgraf-abecesi bile yaptılar.

1830'lu yıllarda yayına geçen gazete dizilirken, Mısırlı Mehmet Ha san Efendi 900 harf ve işaret gerektiğini saptamış. Kendi zamanında Türki yede kullanılan Arap harflerinin sayısı 400 kadar iken, Şinasi Efendi o sayı yı 112'ye indirmiş. Ahmet İhsan '*Servet-i Fünun* dergisi harf kasasında o gün 520'den 618'e kadar harf bulunduğunu bildiriyor, (Şimşir,1993).

Bütün bu çarpıklıklara karşın Şeyhülislamlık, "*Latin yazısı alına maz, bu yazıyla müslüman okullarında öğretim yapılamaz*", diyerek (1910), Arap yazısının biçiminin bile değiştirilemiyeceğini ileri sürüyor. Oysa, ***kut sal olan metindir, abeceye kutsallık yakıştırılamaz***. Devrimlere aykırı yo rum ve eylemleri önlemek için tekke ve türbeler kapatılır. Ayrı ayrı dinlere ve inanç biçimlerine öylesine bağımlı bir yazılar ortamında din etkisini dışlayıp laikliği getirmeden yazı değişikliğine gidilemiyeceği anlaşılır. O nedenle, 10 Nisan 1928 günü "*Türkiye Devletinin dini İslamdır*" maddesi Anayasadan çıkarılır.

3.1.5.3. Yeni Abeceye. Arap yazısında küçük harf / büyük harf ayrı ını yoktur. Arap harfleri sözcük başı, ortası, sonu olmak üzere üç ayrı biçi me girer. Böylece 33 harfli yazı 99 harfe çıkar. Ünlüler yazılmadığı için A rap yazısını okumak yorumdur (Sanders,63). Bu yazıda birden çok ses ya zan harfler ile birden çok harf ile yazılan seslerden başka Türk diline uyma yan harfler de vardı: 4 türlü /z/, 3 türlü /h/, 3 türlü /s/, 2 türlü /t/. Arapça kök bükümlü olduğundan Türkçede ise kök değişmediğinden iki yazım biçimin de harf dizimi de birbirinden ayrı düşer, (Özerdim, 1978; Ülkütaşır, 1973). *trdd* (tereddüt), *mtlcd* (mütecellid) sözcüklerini, eğer iyi Arapça bilmiyorsa nız, okuyamazdınız (Çankaya IV:110).

Yeni yazımın sesbirimsel olmasına çalışılır. Harflerin uluslar-arası ses değerleri elden geldiğince korunur, Türk sesletimine aykırı harfler (q, x, w) çıkarılır. /c, ç ş / için (dj, tj, sh, sch) gibi iki, üç harfli yazımlara yer ve rilmez; /h/ ile *gh, kh* inceltmeleri (vekalet < vekhalet, şevk < şevkh) kaldırı lır; sonradan /h/ yerine (^) konulması önerilir (inkâr, gûya, meselâ, mefkû re). Alman abecesinden /ö/ ve /ü/ alınır. Heceleri ayırmada kesme imi (Kur' an) kullanılmasına karar verilir ve 29 Eylül 1.928'de yeni abece ön-biçimine girer[161] . Atatürk'ün önerisiyle sonradan:

Posta telgraf işlemlerinde Latin yazısı kullanılır. Mustafa Efendi Latin harfleriyle Türkçe Mors abecesini düzenler (1855-). Elçilikler tel yazılarını Latin harfleriyle ya zarlar. Diplomasi, ticaret, ulaştırma: demir/denizyolları, turizm, bankacılık, PTT, Ba tı bilim ve tekniğinin yazısı Latince olur.

[161] Köprülü (1938) "...Yalnızca Atatürk'ün yönlendirmesiyle < yalnız türk seslerini belirleyen şekillere indirgenen> yeni alfabe, dilimizdeki Arap ve Fars keli

i. bağlama çizgisi (-) nin kaldırılarak soru takısı 'mI' (ve kI, dA parçaları nın: (*geldi mi* < *geldi-mi* yerine) ayrı yazılıp, (öyle-ki> öyle ki, Özge-de> Özge de,...gibi) ardından gelen eklerin ona birleştirilmesine (*gelmiş midir*?);
ii. Eş-biçimlisi olmayan eklerin ise tabana bitişik kalmasına: gelir*ken*, < ge lir-ken, Umut*la* < Umut-la, yarınki < yarın-ki;
iii. Farsça kökenli bağlama çizgisinin de kaldırılmasına karar verilir (*hüsn-ü niyet* yerine *hüsnüniyet* gibi), (Şimşir,1993). Atay'a göre '*Atatürk devrimle rinin en çok rahatsız edeni* yazı' oldu (Çankaya IV:117).

3.1.5.4. Halkla İlişkiler. Osmanlıca kitapların basımı (1727-), mek teplerin açılması (1773-), ve Tanzimatın ilanı (Küçük, 1984: 142-202) ile bir likte Türk halkına dönük temel eğitimi yaygınlaştırma çabaları yoğunluk ka zanınca (1839-), yazım sorunu da çok geçmeden gündeme gelmiştir. İlk önce 1851'de Ahmet Cevdet Paşa'nın İstanbulda, daha sonra, gerçek öncü Mirza Feth Ali Ahundov'un Azerbaycanda (1857) yaptığı çalışmalardan etkilenen Münif Paşa 1862'de Latin harflerinin üstünlüğünü belirtmişse de anlaşılan harf değişikliğine (Şimşir 1993:21-), o zaman pek önem verilmemişti. Çok sonraları , ordudaki haberleşmeyi olumsuz yönde etkilediği için, Enver Paşa tarafından Arap harfleriyle ayrı yazımın tutarlı kılınması yoluna gidilmiş, onda da (1915-) olumlu bir sonuç elde edilememişti, (Kongar,113, Dilaçar 1964:172, Şimşir 1993). 1926 yılında bir *Dil Heyeti* kurulmuş, 1927 yılında yapılan genel nüfus sayımında genel okur-yazar oranı %6 bulunmuştu.[162]

Gerek yazım gerekse ABC üzerine tartışmalar Meşrutiyet (1910-) dö neminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında (-1928) açıklık kazanır. İki yol belir miştir: 1) ya yerine göre hece yerine göre tek-ses yazan Arap harfleri koruna cak, 2) veya latin harflerinden yeni, ama ses-yazan **kitlesel** bir ABC yapıla caktır. O ikilik yazıma da yansımıştır:1) ya Türkçe sözcüklerle Arapça ve Farsça sözcüklerin yazımı birlikte kurala bağlanacak, 2) veya Arapça ve Farsça sözcüklerin eski yazımları korunacak, yalnızca Türkçe sözcüklerin doğru yazımları belirlenecektir. Birinci görüşler, yalnızca zor olmayıp aynı zaman da daha ileri bir ekin düzeyi gerektirdiği, Dil Devrimine de engel olacağı için, yalnızca Türkçe sesleri ve sözcükleri doğru yazan bir ABC yapılır. 26 Haziran 1928'de toplanan Dil Kurulu, **bir-Türkçe-sesbirim-bir-**

---

melerine, ve bu dillerden alınan gramer kurallarına, Türk dili çerçevesinde artık ha yat hak kı bırakmıyordu. Bu yeni Türk alfabesi sayesinde, o zamana kadar kendi özel kimlik lerini saklayan Arap ve Fars kelimeleri artık dilimizde tutunamayacaklardı" der, (Steu erwald, s.80). İmer (1998:51-) bunu ölçünleştirmenin bir parçası sayar.

[162] 1924'te Saracoğlu'na göre bu %2 ya da %3'tür (Caporal III:9) Okur-ya zar sayısı 1927'de 1.1 milyondan 1935'te 2.5 milyona çıkar (Kodamanoğlu, 33)..

im ilkesine uyan ve Latin harflerine dayalı "*Yeni Türk Alfabesi*"ni belirler. Artık herşey yeni yazı ile yazılıp basılacaktır[163].

Başlangıçta aydınlar, yazar ve şairler (örneğin *Fuad Köprülü, Zeki Velidi, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Yahya Kemal*,...) genellikle yazı devrimi ne karşı imişler. Yönetim ilk önce aydın, yazar ve yöneticileri açık tartışma yoluyla değişime ısındırır. Bir yandan da direnişle ilgili güç kaynaklarını bi rer birer ortadan kaldırır. 1923-1927 yılları öylece geçer. 1928 yılının ilk ya rısı değişimin biçimi üzerinde çalışmalar ve plânlama dönemidir. 10 Haziran 1928'de **Dil Heyeti** kurulur. 19 Temmuz 1928'de **Elifba Raporu** verilir, A ğustos başında basılır. Uygulamanın beş yıl gibi bir süreye yayılmasını düşü nen F.R.Atay'a Atatürk'ün tepkisi: '***Ya üç ayda ya hiçbir zaman***', olur. ***Dev rim zamana yayılamaz*** [164]. 9/10 Ağustos 1928 gecesi *Gülhane Parkı* gazino sında düzenlenen konserde Atatürk, '***Yeni Türk Alfabesi***'ni açıklar:

> "*Arkadaşlar, güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk harfleri ni kabul ediyoruz.... Yeni Türk harflerini çabuk öğreniniz. Bütün mille te, köylüye, çobana, hamala, sandalcıya öğreti niz ...Bir milletin yüzde sekseni okuma-yazma bilmezse bu bir ayıptır. Bundan insan olarak utanmak lazımdır.....en fazla bir yıl, iki yıl içinde herkes yeni harfleri öğrenecektir....*"

25-29 Ağustosta Dolmabahçe Sarayında toplanılır.Gazetelerde çıkan eleştiriler tartışılır. Başlangıçta pek katılmayan başbakan İnönü '***Hulasa e fendiler,...bu alfabe kat'idir***', deyip sözü bağlar. Atatürk 1929 başına kadar memurların ve halkın yeni Türk harflerini öğrenmesini ister. Ağustos, Eylül içinde *Tekirdağ, Bursa, Mudanya, Çanakkale, Sinop, Samsun, Amasya, To kat, Sıvas, Kayseri*'ye giderek halka bir yandan yeni harfleri tanıtır, bir yandan da tepkileri sınar. Bu amaçla İnönü de Malatya'ya gider[165]. Genel yö

---

[163] Başgöz (1995:119-127): "Bu oran Mustafa Kemal'in kararını kolaylaş tırdı. Nasıl olsa büyük çoğunluk Arap abecesini de bilmi yordu". 1929-34 yıllarında açılan "millet mektepleri"ne 1,5 milyonun üstünde kişi devam etti. 1928'de öğret menlerin yönettiği 5.500 kursa 220.000 öğrenci yazılır. Kursu bitirenler için bir de haftalık "Halk Gazetesi" yayınlanır.

Gerçek yararlı bir halk eğitimi ise ordu içinde yapılıyor, erlere ilk önce oku ma-yazma, sonra günlük yaşamda kullanılan *sürücülük, marangozluk, tornacılık, aş çılık* gibi meslekler öğretiliyordu.

[164] Nitekim ezan ve kutsal iletişimin Türkçeleştirilmesi zamana yayıldığı için başarılı olamamış, 1950'de ***'siz isterseniz hilafeti de getirebilirsiniz'*** anlayışı geri dönmüş ve bugün artık din militanların eline geçmiştir.

[165] Atay, (Çankaya:IV: 9,114,116). Başbakan İnönü'nün yeni yazıya geçiş programı: 1. devlet memurları, 2. ordu, 3. okullar, 4. PTT, 5. Basın, 6. Mahkemeler, 7. Halk, 8. zabıt, stenografi, 9. parti, şirket, dernek, 10. yasa, tüzük, yönetmelik, ka

netim Milli Eğitim Bakanlığına bırakılır. Kimse bu uygulamanın dışında ka lamaz.

Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey 26 Ağustos'ta 4. Öğretmen ler Kurultayını toplar. Yeni yazıyı öğretmek için and içilir. Yeni öğretim yı lında (1928-29) bütün okullarda öğretim yeni yazıyla başlar[166]. Aralık ayı başında *25.000* sözcük içeren (imla lugatı) "*Yazım Kılavuzu*" (XVII +371 s. olarak) basılır, (Şimşir, 1993).

Okuma-yazma öğretimi özellikle ilkokullarda ile yetişkinlerin oku ma-yazma öğrenmesinde parlak sonuçlar verir. Yeni yazının geniş halk kitle lerine yayılması için 1Ocak 1929'da ***'Millet Mektepleri'*** açılır. İstanbulda bir günde 2500 dersane öğretime geçer. Toplulukların oluştuğu her yerde hal ka bilgi verilir, türlü biçimlerde yayınlar yapılır. Türkiye baştan başa bir der saneye dönüşür[167].

Türkiye nüfusunun %90'ı okuma yazma bilmediğinden Atatürk, Ya zı Devrimi'ni bir uygarlık sorunu olarak görüyordu. Yakup Kadri'ye göre ye ni yazı yeni bir dünyanın anahtarı olacak; Türk halkını yüzyıllarca tutsak ol duğu iskolastik düşünceden kurtaracaktı. 1 Kasım 1928 Yeni Türk Harfleri Yasası meclisten geçer. Bu yasayla 1928 Kasım ayından başlayarak *levha, tabela, ilan, reklam ve sinema yazıları geçici/sürekli bütün Türkçe gazete,*

---

yıt defterleri, tapu sicilleri, nüfus kayıtla rı, 11. okul kitapları, 12. halk yayınları, okul ya yınları, 13. Milli Kütüphane, 14. Devlet Matbaası ve Dökümhaneyi içeriyordu.

Bütün devlet dairelerinde kullanılan Arapça, Farsça tamlama adlar değiştiri lir. Basının uğrayacağı kayıplar için devlet bütçesinden yardım yapılır. İstanbulda gemilerin, trenlerin, iskele, istasyon adları, vagonlara asılan levhalar çizelgeler yeni yazıyla yazılır. İstanbul ticaret müdürü bütün tabelaların yeni yazıyla yazılmasını is ter. Ankarada da aynı uygulamaya gidilir. Kasım sonunda, halâ direnenlerin tabe laları bir gecede karalanır. 1928 Aralık ayı sonuna kadar süre verilir. Ondan sonra Arap yazısına Türk sokağında hayat hakkı yoktur, (Şimşir 1993, Ülkütaşır 1973, Özerdim 1978).

[166] 5 yılda 3 milyon kişi (%66 köylü, %34 kentli) yurttaş yeni yazıyı öğren miş, böylece halk kitleleri ırgalanmış, coşturulmuştu. Cami, kahvehane gibi toplan maya elverişli her yerde, öğretmen sayısı kadar okul açılacaktı. Bitirenler Halk Der sanelerine gidebilirlerdi. Orduda yazı derslerini subaylar verecekti. Hapishanede mahpuslara, en az 20 işçi çalıştıran iş yerlerinde işçilere okuma-yazma öğretme yü kümlülüğü getirildi. Gezici öğretmenler köylere giderek en az 6 hafta 6'şar saat kurs açacaklardı. Köy imamı ve köy katiplerine yeni yazıyı öğretme görevi verildi, gece dersaneleri açıldı, (Ülkütaşır, 1973).

[167] Bu okullar iki türlüydü: 1. eski yazıyı bilenlere yeni yazıyı öğretmek için iki ay süreli, 2. hiç okuma-yazma öğrenmemiş ve okul çağını geçmiş olanlara oku ma-yazma öğretmek için 4 ay süreli. Bu okullar özgün bir örnek idi. Her türlü toplu ile tişim olanağı kullanılıyordu. Millet mektepleri 8 yıl (1929-1937) sürmüş, sonra, Atatürkün rahatsızlanmasıyla çalışmalar gevşemiş.

*bülten, ve dergiler*in Türkçe harflerle basılması zorunlu kılınır (madde 4). 1 Ocak 1929'dan sonra artık eski yazı kullanılamaz. 9. maddeye göre: "***eski harflerle basılmış kitaplarla öğretim yapılması yasaktır***". Böylece ABC dinin peşinden ayrılır.

. Yazı Devrimi'ne karşı olanlar için bir abece sorunu yoktu. Onların çoğu zaten iki yazı kullanıyorlardı: Arap yazısı ve Latin abecesi. **Karşı ol dukları uygulama ise, halk için bir abece yapılmasıydı**. Atatürk'ten son ra bile bunu geriye döndüremiyeceklerini anlayınca, okuyanlara yöneldiler.

*Dil Devrimi*ne götüren nedenlerle yazı ve yazım devrimini gerekli kı lanlar birdir. Uygulanış sırası, öteki Atatürk Devrimlerinde olduğu gibi, kar şılıklı ilişkilerden doğmuştur. Halkın diliyle eğitim yapılacağına göre **Harf** (ve Yazım) **Devrimi** önce gelmeli, aydınların yürütebileceği Dil Devri mi ise onu izlemeliydi. Eğitim yazı diline dayanmak zorundaydı. O bakım dan Harf Devrimi, Dil Devriminin kaçınılamaz, iletişimsel bir öncülüydü[168].

Türkçenin Arap harfleriyle yazımı, başlangıcından beri birçok tutar sızlıklar içermekte, herkes bu yazıyı kendine göre kullanmaktaydı. XVII. Yüzyılda Katip Çelebi: "*herkes onaylar ki, yaşamı süresince doğru yazılmış bir kitap öğrenememiştir*", diyerek o tutarsızlıktan yakınmaktaydı (Karal , 63). Banguoğlu da o yargıya katılarak " *Türk dilinin hiçbir zaman Arap harf leriyle bir yazım biçimi olmamıştır*", diyor (1949:9). Türkçenin herhangi bir abece ile yazılması, o abecenin Türkçe için yapılmış olduğu anlamına gel mez, ikisi ayrı ayrı şeylerdir.

Öyleyse ***Harf Devrimi ile Türkçeye ilk kez kendi sesdizimine uyan bir abece yapılmıştır; yoksa bir abece bırakılıp bir başka abeceye geçil memiştir***. Arap harfleriyle ya da başka harflerle Türkçeyi yazmak başka Türkçenin kendi abecesinin olması başkadır.

Yalnızca Türkçe sözcükleri yazan bu abece ile, halkın diline girmiş olan yabancı sözcüklerin yazımı güçleşir, değişik sesletenler arasında (kimilerine için halâ çözümlenemeyen) anlaşmazlıklar çıkar, bulunmayan sesleri içeren sözcükler ise hiç yazılamaz. Artık **blk/klb** ile yazılan '*kalb*' (değişme)'den '*inkılab*' ile '*kelb*'(köpek)' ten türetilen '*inkılab*' arasında, ya da **nhb** ile yazılan '*nuhb*'dan türetilen '*intihab*'(seçim) ile '*nehb*'den gelen '*intihab*' (yağma ile mal alma),... biribirinden ayrılamaz olur. Uygulamada "*Yeni Lisan*" yanlıları ile arıtıcıların karşı karşıya geldikleri kuşkusuz. An cak 1932 yılında Dr.Reşit Galip, "**yirmi iki yıldır**" (1910-1932) *saflaştırma çalışmalarına karşın Türkçenin hala (beklenen düzeyde) saflaşmadığı*"nı dile getirecektir. "O*kul kitapları, ve resmi yazışma dili*" **üzerinde** yaptığı ça

---

[168] "*Aydınlanma*"**yı amaç edinmiş** bir yönetim **için başka** bir seçeneğin bu lunmadığı, "*eski yazı*" ve *Osmanlıca* **ile yola devam edilemiy**eceği "*YABAN*"a bakı larak (Karaosmanoğlu 1921/32) anlaşılabilir. **O durumun** bir benzeri Trakya köyle rinde İkinci Dünya Şavaşı sırasında bile **yaşanmaktaydı. (bk.** Köy Ens.Bl s.151).

lışma ile İz (1983:189), bu dilin "*Yeni Lisan*" akımından hiç etkilenmediğini ortaya çıkarmıştır[169] . Gazetenin kitle iletişim aracı işlevini görmesi için en kestirme yol ulusal dilde yaygın eğitimdi. Avrupada ulusal dillerin eğitim ve gelişmesi öyle ilerledi. Bizdeki bürokrat burjuva bunu pek anlayamadı; amaç olarak aydınlanmayı seçti. Yazı Devrimi, taklit ve katılım yoluyla edinilen sözellikten okur-yazarlığa geçiş devrimidir[170] . Bunun okulda öğrenilmesi zorunludur. Okur-yazarlık *bilen* ile *bilinen*i biribirinden ayırarak özbilinç sağlar, eleştirel düşünceyi geliştirir. Okuma-yazma öğrenemeyen insan soyut düşünemez (Sanders,1994).

3.1.6. Dil Devrimi[171] .

Bu devrim *1928-1946 yılları arasında* ***devlet eliyle*** [172] *sözcük, biçimlenme, ve dizim bakımlarından* ***Türkçenin özü ne döndürülmesi*** ya da sözlüğün Türkçeleştirilmesi için devlet, kuruluşlar ve halkın katılımıyla ya pılan yoğun dil çalışmalarını ve uygulamalarını anlatır. Kısacası, çalışmalar: Atatürk'ün gözetiminde, yöneticiler, parti (CHP), Halk Evleri, halk ve aydın ların katılımıyla (1932-1982) **Türk Dil Kurumu'**nun önderliğinde gerçek leştirilmiştir[173] . Amaç, halkın günlük konuşma dilinden, (*yönetim, iletişim,*

---

[169] Yazım sorunları üzerine bk. Çotuksöken 1993- yazıları; Yazım kılavuz ları için Demircan- Erözden kaynakçası,1991.

[170] Okur-yazar oranı 1929:%6.5, 1934:%15, 1936:%17.5, 1949: %40, 1960: %39. DP döneminde eğitimde bir geriye dönüş yaşanıyor (İnan 1979, İmer 1998:71). 1936-1949 arası yükseliş Köy Enstitülerinin katkısı sayılır. Düşüş ise bu kurumları kapatılmasından dolayı yaşanmıştır.

[171] Devrimi, metinsel gelişim açısından Levend (1972)'den, Özleştirme sü recini Aksoy 1975'ten, başka dilsel devrimlerle birlikte, Türkçeye uygulanışını İmer (1976)'dan, karşı-devrimci atışmaların bilimsel eleştirisini için bk. T.Yücel (1968).

[172] Atatürk (1932): "*Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk mil leti, dilini de yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmalıdır*". (Arsal, 1930).... " *Türk dilinin kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşması için, bütün devlet örgütümüzün dikkatli ve ilgili olmasını isteriz"* . Bu, daha Sakarya Savaşı erte sinde dile getirdiği her alanda: (siyasal, malî, ekonomik, adlî, askerî, ekinsel) "**tam bağımsızlık**" hareketinin bir parçası olarak düşünülmüştür.

[173] Atatürk'ün amacı "***dilde Türkçecilik***"i devlete maletmek ve "*zengin ve ulusal Türkçe*"nin oluşmasını sağlamaktı. "... *Dilde devrim sayılacak bir özleştirme ve geliştirmenin resmi kuruluşlar ya da akademilerle* (Ne *Encümen-i Daniş* -1851 türü akademiler, ne de 1982 sonrası oluşturulan devlet dairesi Yeni TDK gibi birim lerle) başarılamazdı. O nedenle Atatürk, bu eylemin *dernek niteliğinde özel bir örgüt aracılığıyla gerçekleştirilebileceği inancına varmıştı*" (Falih Rıfkı Atay, Çankaya, 479; Turan 1990: 64-65'ten). Yanılmadığı, 1980 sonrasında Türkçenin başına gelen lerle çok acı bir biçimde kanıtlandı.

eğitim, yargı,... gibi) hizmetler ve etkinliklerde kullanılacak işlek ve yetkin yeni bir yazı dili yaratmak, sözlü anlatımı da o düzeyde geliştirmekti.[174] .

Tanzimat dönemi aydınlarının, halkın **anlamasını** istedikleri *gazete dili* idi, "*herkesin anlayacağı bir dille yazılması*" ile anlatılan bu idi (Le vend 1952:2). Özdem'in (1941:3) dediği gibi, *dil devriminde gündelik siya set Türkiyecilik, ama değişmez siyaset Turancılık'tan ayrı bir Türkçülük* ol du. Bugün de olanları yıllar öncesinden görmüş olan Arsal (1930) bu devri min bir ön-özeti ve ön-savunmasıdır:"*Okul ve bilim dili türkçeleştirilmezse, bağımsız Türkiyede bile Türk dilinin yok olması tehlikesi vardır.... Türk ır kının yaşamasını sağlamak için yapılacak işlerin birincisi ve en önemlisi öz **türkçe bir yazı dili** yaratmaktır*" (s.490-95). O söz, 15. yüzyılda Fatih zama nında yaşamış olan Otman Baba'nın söylediklerine benzemektedir. "*Oğuz di lini söylerdi. Gayri dil konuşanı hoş görmez.... Yad illerde yitmemek için tek dayanağımız Oğuz dilidir*" derdi, (Birdoğan, 1989).

3.1.6.1. (1932-1983 Yıllarının). **Türk Dil Kurumu**

Örgütsüz ve ömürsüz düzenlemelerle, oluşturulan geçici kurullarla yürütülen dil işlerinde beklenen gelişme sağlanamayınca, *Harf Devrimi* ile verilen birinci şokun ardından örgütlü bir çalışmaya geçilir[175]. 12 Temmuz 1932 tarihinde, özleştirmeyi, tıpkı yazı devriminde olduğu gibi, bir devlet işi olarak ele alan Atatürk'ün koruyuculuğunda **Türk Dili Tetkik Cemiyeti** kurulur. *Samih Rıfat* Bey başkan olur[176]. 26 Eylül 1932'de ***Birinci Türk Dili Kurultayı*** toplanır. Devrim doğrultusunda çok sayıda coşkulu konuşma yapı lır, bildiri sunulur, görüş açıklanır. Sonradan tutum değiştiren Fuad Köprülü bile (I.T.D.K., s.414) "*bağımsızlık açısından Türk Dili Osmanlı döneminde gerilemiştir*" diyor[177]. Eyüboğlu ise, *Divan Dili Türkçedir, güçlük kelimeler dedir"*, diyerek o katılığı yumuşatıyor. Atatürk, **Onuncu Yıl Nutku'**nda (1933) "*ulusal kültürümü zü çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkaracağız*", derken, düşündüğü en önemli atılımlardan biri **Dil Devrimi**ydi. Kurultay

---

[174] T.Yücel (1997:38), Claude Hagège'in Dil Devrimi'ni neredeyse ulusun konuştuğu dilin değiştirilmesi biçiminde değerlendirdiğini yazıyor. Bu değişimi "*traji komik*" olarak niteleyen G.Lewis (1997) de benzer özürü içermektedir.

[175] TDK çalışmaları özetçe Aksoy 1970'ten izlenebilir.

[176] Cevdet Kudret (1986:111-116), daha 1969 yılında, dil devrimi çalışmala rının 1950'den beri hız kestiğini , TDK amacının savsaklandığını düşünüyordu. Ona göre, arasıra verilen "*dilisilin*". haplarıyla devrimin ateşi düşürülüyordu. O güne de ğin, çoğunluğu Atatürk zamanında üretilen 1300 kadar sözcük olduğuna göre, yılda 37 sözcük üretilmiş olmasını yeterli bulmuyor.

[177] Nazım Hikmet "*Kuvayı Milliye Destanı*" adlı şiirinde "*dil devrimi*"ne de gönderme yapar: ...***Yerini alıyordu halkım / Tarihin en haklı savaşında*** / *Yıldızlı son suzluğuna kavuşuyordu* ***Türkçe*** / ...***Hızlanıyordu sözcüklerde*** *kan dolaşımı / Aşksın, şiirsin, Türkçesin şimdi.*

sonunda yedi maddelik bir izlence düzenlendi. Alınmış olan kararlar iki genel kümede toplanabilir.

A. ***Aydınlanma çalışmalarını, kimlik arayışlarını destekleyici olanlar.***

1. Türkçenin gerek Sümer, gerekse Hint-Avrupa dilleriyle karşılaş tırmasının yapılmalıdır. (Bir yandan dil ögelerinin ortaklığı, akrabalık iliş kilerini belirlerken, öte yandan Türk Dilinin tarihi de ortaya çıkacaktır).

2. *Türkçenin tarihsel gelişimi araştırılmalı, karşılaştırmalı (compa rative) dilbilgisi yazılmalıdır.*

3. *Türkçenin tarihsel dilbilgisi yazılmalıdır.*

4. *Doğu ve Batı ülkelerinde Türk Dili üzerine yazılan kitaplar top lanmalı, gerekli olanlar Türkçeye çevrilmelidir.*

Bu amaçlarla yola çıkan devrimciler,'*tarih tezi*'ne dilsel veri derle meye çalışırlarken her yere yayılmış bir "*Güneş-Dil*" varsayımına ulaşırlar. İlk köklerin oluşumu, anlamlanışı, köken belirleme yolları aranır (s.136). 1936'da ise yorumlar, açıklamalar çığırından çıkartılır, amacından saptırılır, (s.141).

B. ***Özleştirmeye Yönelik Amaçlar.***

5. *Türk lehçelerindeki sözcükler derlenerek lehçeler sözlüğü, terim sözlüğü, Türkçe biçimbilgisi ve sözdizimi yazılmalıdır. Bunlar yapılırken, Türkçenin bütün ekleri araştırılmalı, bu ek ve ilgeçlerin dilin gereklerine yetecek biçimde işlenmesine önem verilmelidir.* Bu konuda en çok çalışma Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı zamanında yapılmıştır, (Yücel, 1993).

6. *Gerek yurt içinde, gerekse yurt dışında Türk Dili üzerine yapılan incelemeleri yayınlamak için bir dergi çıkarılmalıdır.*

7. *Ülke gazetelerinde dil çalışmalarına özel yer verilmelidir.*

Dil Devrimini düzenleyenler, 1910-1932 arası dil çalışmalarıyla ça ğı yakalamış, on yıl süreyle birlikte koşmuşlar, ondan sonra, dilde değil ama dilbilimde yarışı bırakmışlardır. Özleştirme ise, bilimde zaman zaman durak samalara karşın, yazında süreklilik kazanmıştır.

1928 yılından başlayarak Dil Devrimi bir devlet işi sayılmış, her okul, Halkevi bir derleme ocağı gibi çalışmıştı. Derlenen fişler ilçeye, orada elenerek ile, ilde elenerek Ankara'ya Türk Dil Kurumuna gönderilmişti. 1933 Ocak ayından başlayarak o yolla halk ağzından 8 ayda 125.988 fiş der lenmiş, 19 ayda bu sayı 129.792 fişe ulaşmıştı. Ancak kırsal kesimden söz lüğe girmemiş daha birçok sözcük, yöresel yan-anlamlar, öbeklemeler bulu nuyordu[178] .

---

[178] Örneğin 'geçindi'=öldü (Burhaniye). (Lüleburgaz-Ceylanköy: *yapın mak* = toparlanmak, *gerek görmek* = ihtiyaç karşılamak, ... gibi)

Onun ardından, 8 Mart 1933'te **Osmanlıcadan Türkçeye Karşılık Bulma Programı** başlatılmıştı. Her gün *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde 10-15 yabancı sözcük yayınlanmış, okurlardan onlara karşılık bulmaları ya da önermeleri istenmişti. Söz gelimi 1. listede şu sözcükler vardır: *âdap* (kural lar), *âferin* (çok iyi), *âgah* (bilgili, uyanık), *âhenk*, *âlayiş* (boş, geçici), *âlet*, *âmade* (hazır), *âmin* (Tanrı kabul etsin), *âsayiş* (güvenlik), *âsude* (rahatla mış), *âyin* (dinsel tören), *âyine* (ayna), *âzade* (özgür). 12 Mart 1933'ten baş layarak her gün Anadolu ajansı ve radyolarla ülkenin her yanına duyurulan toplam 92 sormaca dizininden kimileri aşağıdadır[179].

Liste 5. *Eb'at* (boyutlar), *ebedî* (sonsuz), *ecel* (ömrün sonu), *ecîr* (gündelik çi), *ecir (ecr)* (ücret), *ecnebî* (yabancı), *ecram* (ruhu olmayan var lık), *ecza (türlü an lamlarıyla)* (ilaç, bölüm, parça), *edat (gramer)* (ilgeç vb.), *edep* (terbiye, incelik,...), *edebiyat*, *ezelî* (başlangıcı olmayan).

Liste 11. *Lâkin*, *lâmise* (dokunma duyusu), *lânet*, *lâfzî* (sözel), *laübali* (say gı bilmez), *lâzım* (gerekli), *leh (aleyh'in karşıtı)* (-den yana), *lehçe*, *letafet* (güzellik, hoşluk), *levha*, *leylî* (yatılı), *liyakat* (yararlılık), *lûgat* (söz lük).

Liste 42. *Feyz* (verimlilik), *fiat*, *fidye*, *fihrist* (dizin), *fikir (fikr)*, *fîlen* (yapa rak), *fîlî* (edimsel), *faraset* (anlayış, seziş), *fırka* (parti), *fırsat*, *fitne* (geçimsizlik), *fu zulî* (boşuna).

Liste 61. *Tarziye* (özür dileme), *terakki* (ilerleme), *tereddüt* (duraksa ma), *tereffu* (yükselme), *terennüm* (şarkı söylemek), *teressüp* (dibe çökme), *terkip* (bile şim, tamlama), *tersim* (resim çizmek), *terviç* (değerini arttırma), *terzil* (rezil etme), *tasallut* (sataşma), *tescil* (kütüğe geçirmek), *teselli* (avut ma), *teselsül* (zincirleme, uzama), *teshir* (büyü yapma), *teshin* (ısıtma, kızdır ma).

Liste 76. *Inhisar* (tekel), *inikas* (yansıma), *inikat* (tuplanma), *intiba* (izle nim), *intihar*, *intikam* (öc), *intisap* (bir işe girmek, kapılanmak), *intişar* (yayılmak, yayınlanmak), *inzibat* (sıkı-düzen), *inziva* (bir köşeye çekilme).

Liste 92. *Vait (=vât)* (yıldırmak), *vâde* (süre), *vazife* (görev), *vaziyet* (du rum), *vefa* (sözde durmak), *vekâlet* (birinin yerine bakma), *vukuat* (olay lar), *vukuf* (bilgi), *siyaset*, *ziyafet*, *zühul* (geciktirme), *zımmî* (İslam devleti uyruğu olan hıris tiyan).

Liste 104. *Resmen (resmî)*, *idareten* (yasaya uymaksızın), *rasen* (ken di başına), *cevaben* (yanıt olarak), *zeylen* (ek olarak), *ilaveten*, *tadilen* (değiş tirerek), *tekiden (tekîden, muekkeden)* (üsteleyerek), *rapten (merbuten)* (iliş tirerek), *leffen (mel fufen)* (zarfa konarak), *berhudar* (mutlu ol-), *herzevekil* (boşboğaz), *hezarfen* (çok bilen), *peyderpey (peyapey)* (azar azar).

Başbakanlık, Halk Evleri*[180], *Halk Partisi bu iş için görevlendiril miş, ajans, radyo ve gazeteler işbirliğine çağrılmıştı. Alınan karşılıklar yine

---

[179] (TD 1. Nisan 1933: 104-115, TD. 2 Haziran 1933: 21-)

[180] Başgöz (1995:73) : "*Eğitimi halk kitlelerine ulaştırmak için yeni yollar aranmaya başlanmış, Halkevleri o amaçla kurulmuştu. Sonradan, CHP milletvekili seçilme yarışına alet edilmişlerdi*".

aynı gazetede yayınlanmıştı. O araştırmada: 1) karşılıklar öztürkçe olmalı, 2) halk arasında yayılmış sözler, kaynağı ne olursa olsun Türkçe sayılmalıydı. 12 Mart - 12 Temmuz 1933 arasında **1382** Arapça ve Farsça sözcük yayınlanmış, **1100** karşılık kurulca seçilmiş, **640** tanesi merkezce benimsenmişti. Bu da devrimin nasıl bir titizlikle ele alındığını gösteriyordu. Ancak daha sonraları Türkçe karşılık bulma çalışmaları herkesin beğendiği sözcüğü seçmesiyle sonuçlanınca, anlaşmazlıklar çıktı.

1934 yılında yabancı sözcüklere karşılık bulmak için TARAMA çalışmaları başlatılmış. O incelemelerde:**1**.İllerden gelen derleme fişlerine, **2**. Başta 4 ciltlik Radlof Sözlüğü olmak üzere, yerli ve yabancı türlü sözlüklere bakılmış, **3**. El yazması ve basılı yerli ve yabancı 150 kadar yapıt taranarak 125.988 fiş düzenlenmiş (Dilaçar 1963), sonunda ***Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları TARAMA DERGİSİ*** yayınlanmıştı[181] . Birinci ciltte 7572 fiş sıralanmış, 2. ciltte ise Türkçeden Osmanlıcaya dizin eklenmiş. O sözlükte görüleceği gibi, bir Osmanlıca sözcüğe birden çok karşılık belirlenmiş.

Örnekler:

Acele : (41 karşılık) *agtaru, acevit, aladı, alat, asga, asgıç, bat, calt, çabuk, evdi, eve/ive, evedi, evet, evgi, evme, eyrek, ivcek/evcek, ivdik, iveti, kaşka, kay, kıtaval, mendeş, övecik, şep, şımga, şımgar, şımdak,...*

Alim : (23 karşılık) *ata, bahşi, bilecen, bilge, bilgiç, bilici, bilili, bilgicü, bilikli, bilgili, biliklik, bögü / bökü, bügü, çelebi, danışman, eke, erdem, kam, okuklu, öylü, tanırgan,...*

Fecr (14 karşılık) *ağarma, dan, güner, gün ağarması, irte, irte yeri, ışıcık, ışırcık, saçkan, tan, tan ağarması, tan irtecek, tanla, tanlası,...*

Kâr :(14 karşılık) *artam, ası, asık, aslan, assı, ayan, çıkar, iş, kastak, kazanç, on/ongu, tusa, tüşüş, özlük, ...*

Hayat: (26 karşılık) *canlılık, dirik, dirilce, dirilik, dirlik, dirim, dirimlik, em, konık,sağlık,salım,tın, tin, tirglik, tiril, tormış, yaş, yaşayış, yurik, yürüm,zık,....*

Tabiat: (15 karşılık) *barboldık, buyan, gılık, kılık, kılınç, minez, tadı, töz, tuğal, tu tum, yaradılış, yaratığ, yusun,...*

Sevda: (4 karşılık) *kurgu, kutur, sevgi / karasevda, aşk,...*

Saf : (25 karşılık) *arı,arık, arın,çık,çip,çamuk, duru, igrek, katıksız, karık sız, müldür, öyütlenmiş, sağ, saydam, silig, süzük, urundulanmış,...*

Tart :(3 karşılık) *çıkarma, atmak, kırlatmak, koğmak, sürmek,...*

---

[181] Bu yayın 2 cilt , 848 sayfadır. Başgöz (1995:53-54)'ten, burada 2 Mayıs 1920'de oluşturulan kurulun görüşlerinin yer aldığı anlaşılıyor: "*Milli mizacımıza, tarihi ve coğrafi ve sosyal özelliklerimize uygun yeni ve bilimsel ders kitapları hazırlamak; halk dilinden Türkçe kelimeleri toplayarak (Derleme- Tarama), dilimizin bir sözlüğünü yapmak,...Doğunun ve Batının klasiklerini dilimize çevirmek, eski eserlerimizi saptamak ve korumak,...*".

Türkçeden Osmanlıcaya Dizin

Akın	fevç, hücum, seyl, taarruz, garet.
Aktarma	devr.
Alan	ahmak, meydan, perişan, saha.
Aladı	acele
Bez	gudde, ukde.
Beti	mektup.
Köle	abit, bende, esir, gulâın, memluk.
Ses	avaz, *sada*, nida, rey.
Sorgu	isticvap, mesele, sual.
Uruk	aile, akraba, aşiret, gaye, ırk, hane, kabile.
Yüz	cihet, çehre, fizyonomi, hayâ, illet, ... taraf.

...

Örneklerden de anlaşılacağı gibi, *Tarama Dergisi* bir sözlük olarak nitelenemez. Anlam eşliğine dayalı çağdaş bir düzenleme ise hiç değildir. O yüzden, yayınlanır yayınlanmaz, Arapça ve Farsça sözcükler için anlatımda herkes beğendiği karşılığı seçmiş, ve iletişim bir anlamda *Babil Kulesi* olayı na dönüşmüştü[182]. Çünkü gazeteciler yazılarını ilkönce Osmanlıca yazıyor lar, ondan sonra, *sözcük değiştirici* (ikameci), metinde bulunan yabancı söz cükleri Tarama Dergisine bakarak Türkçe karşılıkları ile değiştiriyordu. So nuçta, kimsenin anlamadığı, konuşulmayan bir metin oluşuyordu. O sakın cayı gidermek için "***dil anketi***" yoluyla düzenlenen listelerin kullanılma sı yetmedi. 1935 .yılında Osmanlıcadan Türkçeye, ve Türkçeden Osmanlıca ya cep kılavuzları yayınlandı. O kılavuzlar aracılığıyla karışıklıklar en aza indi rildi, kargaşa ve yapaylık bir ölçüde ortadan kaldırılmaya çalışıldı. Seçilmiş örnekler:

Osmanlıcadan Türkçeye		**Türkçeden Osmanlıcaya**	
Fecr	: tan	*Alan*	: saha
Kâr	: iş, kazanç	*Bez*	: gudde
Hayat	: hayat, dirim	*Beti*	: varaka, mektup, name tahrirat, tezkere.
Hayal	: hayal , sanı	*Köle*	: caker, bende, memluk
Tabiat	: tabiğat	*Ses*	: neva, savt, sada, avaz
Sevda	: aşk, sevgi	*Sorgu*	: istintak
Saf	: duru, arı / dizi	*Uruk*	: ırk

---

[182] 1933'te "Tarama Sözlüğü" kullanımında yaşanılan karışıklığın, Mc Far lane (Turkey and Its Destiny)'den edinilen bilgiye göre 1850 yılındaki sadeleş tirmede de yaşandığı anlaşılıyor: "1) *Bilimsel amaçla ya tamamen yeni bir dil oluştu racaklar,... . Bu yapılınca öğrencilere anlaşılmaz geldiği farkedildi; 2) Çünkü bu yeni dil sabit değildi. Sık sık Fransızca, Latince sözcükler kullanılıyor, herkes ayrı terimler yaptyordu. 3) Bilimlerin tümünde karşılaşılan güçlük ziyadesiyle fazla idi. Arapça Kimya ve Matematik terimleri yapılabilirdi - ama o zaman da öğrenciler Arapça öğrenmek zorunda idi"*, (Mardin, 1991:167).

Tart	: -	*Yüz*	: safha, safîha, cebhe/ sima,
Akın	: -		suret, didar, peyker, çehre,
Aktarmak	: nakletmek		vech, ruy

Daha ilk bakışta, Osmanlıcadan Türkçeye karşılıklarda anlaşılabilir olanların verildiği, seçeneklerin neredeyse teke indirildiği, karşılığı bulun mayan ('tart' gibi) tek hecelilerin bırakıldığı görülmektedir. Türkçeden Os manlıcaya verilen karşılıklarda ise, kullanımdan çok anlamaya öncelik ta nındığı, o yüzden de karşılıkların yeniden düzenlenerek, sayısal bir kısıtla maya gerek görülmediği söylenebilir. Larousse'un Türkçeye çevirisine başla nınca Osmanlıcanın fakirliği hemen ortaya çıkınış (*Çankaya* IV:144).

Tarama Dergisine türetme ya da yeni karşılık bulma açısından yak laşılırsa, onun özleştirmeyi ne ölçüde kolaylaştırdığı, günlük dildeki Türkçe karşılıkların hemen hepsinin orada bulunduğu anlaşılır. O dönemde başlatı lan "**Vatandaş Türkçe Konuş" (**= Türkçe sözcükleri kullan**)** yönlendirme sinin de özleştirmeyi yüreklendirdiği görülür[183] .

Ayrıca 1935 yılında (10.11.1935) **Ulus** gazetesinde sözcüklerin na sıl yapıldığını açıklayan bir yayın başlatıldı (sabah > sabahleyin, öğle > öğ leyin). Bir hafta sonra da daha canlı öztürkçe karşılıklar arama yolu açıldı.

"**Konuştuğun gibi yaz**" ilkesini yaygınlaştırarak yazı dilinde özleş meyi sağlayan Türkçüler, Türkçeden *terim yapma* işine girişememişlerdi, (Banguoğlu, 1949:7). Ne var ki, Cumhuriyet yönetimi Arapça öğretimini kaldı rınca, o dilden terimlerin kullanımı da son derece zorlaşmıştı. Onun üzerine 1932 yılında terim çalışmaları da başladı[184] . ***Sözlük ve Terim Kolu*** 16 uz manlık alanı belirleyip birimler oluşturdu. 1934 yılında öztürkçe terimlerin kısa zamanda ders kitaplarına girmesi istendi. Yine **1934** yılında hazırlanan **Ekler Sözlüğü** (Emre, 1934)ile sözcük türetme ve öztürkçe karşılık bulma işi öne geçti. Türetilen terim sayısı daha 1934 yılında 32.302'ye ulaşınıştı. Banguoğlu'na (1945:57) göre yeni neslin Arapça ve Farsça ile ilişkisi kesil diği için Türkçe terim üretme işi 1936'da artık zorunlu olarak ele alındı. Te rimlerin ders kitaplarında kullanımı ise **1938** yılına kadar uzayacaktı.

---

[183] Dilin özleştirilmesi yolundaki çabalar aşıkları da çok etkilemiş ve sevin dirmiştir. Aşık Hüseyin Kaçıran : "*Yazdıkları yazı Türkçe, erenler; Konuştular sözü Türkçe, erenler; Kim okuttu bizi Türkçe, erenler ?*" (Boratav , 1982:199).

[184] Boratav (1942): " *Şu halde terimler meselesi ele alınırken, ilim ve ede biyat-sanat dilinde yerleştirmek istediğimiz kelimelerin, sadece ilim ve ihtisas adam larının işine yarayıp yaramıyacağını değil, aynı zamanda, halkın hoşuna gidip git meyeceğini, onun tarafından kullanılmaya elverişli olup olmadığını da düşünmemiz lazım gelir. Şu halde dilimizi geliştirmek ve zenginleştirmek yolunda çalışırken halk dilini iyi bilmemiz, hem de onu bütün canlılığı, organizmi içinde bilmemiz, elimizde bol dil malzemesi bulundurmamız gerekir....*

1933 yılında kapatılan Darülfünun yerine açılan **İstanbul Üniversi tesi** ile öteki yükseköğretim kurumlarında çalışmaya başlayan Alman profe sörlerin dersleri yabancıdilden çevrildiği için, *öztürkçeye çeviri*de terim soru nu abartılı bir önem kazandı (Berkes, 1997). Bunların niteliğini bilmemekle birlikte, Zeki Zeren'in 1942 Kurultay bildirisinden (TDK,1942:333,1949: 30-35) bilgi alınabilir. Orada Zeren, tıpta dört ayrı dilden (Türkçe, Arapça, Latince, Fransızca) dört ayrı sözlük kullanıldığını belirtiyor. O sıralarda öğ renci bir öğretim üyesinden 1. *Hicab-ı haciz, serir-i basarı, tabaka-i karni ye*; bir başkasından 2. *Böleç, görme dağı, göz camı*; bir üçüncüsünden 3. *Diaphragme, couche optique, corné*; bir dördüncüsünden ise, 4. *Diaphrag me, thalamus, cornea* sözcüklerini duyup öğreniyordu. Gökay (1945: 110) "*bizler bir hastalığın (erken bunama) adını on türlü okumuş bir nesiliz*" diye yakınırken, Baltacıoğlu (1945:137) "*bugün İstanbul Üniversite sinde onyedi bin çocuk okutuyorsunuz, bunların kafaları yabancı terimler yüzünden anar şi içindedir*", görüşünü dile getiriyordu. Onun için, tıbbın kuruluşundan (1838) yüzyıl sonra 1938'de, terimlerdeki karışıklığı önleme yoluna gidile rek, yükseköğretimde yeniden, bu kez Türkçe terim yapma kararı alınır. 1945 yılında Anayasa dili özleştirilir ama, 1944'te geriye dönüş başlamıştı bile, (Berkes, 1997).

1933-1950 yılları arasında üniversitelerde dersler çoğunluk çeviri bi çiminde verilirdi. Öğrenci sınav sorularına çeviriyi yapan öğretmene göre ya nıt verir: biri için "öz" kullanır, ötekisi için "muhteva" derdi. Böylece, bu gün de kimi alanlarda olduğu gibi, çeviri dili aracılığıyla bile dilsel bir "**iki-yüzlülük**" eğitimi sürer giderdi, (Gökberk, 1989). 1938-1950 arasında 1971-1980 arasındaki kavganın bir benzeri yaşanmıştı.

1936 yılında **Türk Dil Kurumu** adını alan **Türk Dili Tetkik Cemi yeti**'nin örgütlenişi bir dernek olarak düşünülmüştü. Atatürk, İş Bankası pay gelirinin bir bölümünü miras yoluyla Türk Dil Kurumuna bırakmıştı. Türk Dil Kurumunun çalışma kolları şunlardı.

	1932	**1934**	**1936**	**1942**	**1950**
Lenguistik (Filoloji)	+	+	+	+	-
Etimoloji	+	+	+	+	-
Gramer-Sentaks	+	+	+	+	+
Lûgat (Istılah Kolu, '33)	+	-	-	-	-
Filoloji-Lûgat	-	-	+	+	+
Derleme	+	+	+	+	+
Neşriyat (Yayın, Basım)	+	+	+	+	+
Terim	-	-	+	+	+
Tüzük	-	-	-	+	+

3.1.6.2. Devrimi Destekleyen Kişi ve Kurumlar

	-1928-	1933-	1938-	1947-	1950-	1960-	1982-
Atatürk	+	+	+				
Atatürk'ün mirası			+	+	+	+	
İnönü	+	+	+	+	+	+	
Türk Dil Kurumu	+	+	+	+	+	+	?
TBMM	+	+	+	±	-	±	-
Ordu	+	+	+	+	+	+	?
Bürokrasi	+	+	±	±	-	±	-
Yerel Yönetimler	+	+	+	?	?	?	-
Milli.Eğitim Bakanlığı.	+	+	+	-	-	±	-
Türk Ocakları	+						
Halkevleri=Sürekli TDK şubeleri		+	+	+	?		
Köy Enstitüleri			+	+	+		
C. Halk Partisi	+	+	+	+	+	+	?
Demokrat Parti				-	-		
Üniversite	-	+	±	±	±	±	?
Eğitim Enstitüleri	+	+	+	+	+	±	
Basın	+	+	+	±	±	±	±
TRT-Radyo	+	+	+	+	+	+	+
TRT-TV	+	+	+	+	+	+	+
Özel Radyo-TV							-
Şairler	+	+	+	+	+	+	+
Yazarlar	+	+	+	+	+	+	+
Aydınlar	±	±	±	±	±	±	±
Hukuk	-	-	±	-	-	±	-
Tıp	-	-	-	-	-	-	-
Mühendislikler	-	-	-	-	-	±	±
Türkoloji	-	-	-	-	-	-	-

(+ : Destekliyor, - : Destek yok, ± : Bölünmüş destek, ? : Kuşkulu destek)

Görüleceği gibi, daha 1933 yılında bir izlencesi yapılan (TD I:11-15) terim üretme işi 1936'da bir kola bağlanarak kısa sürede ortaöğretim terimleri biçimlenir. Ne var ki Atatürk'ün ölümünden sonra dil devrimine karşı bir tutuma girip u-dönüşü yapanlar yüzünden çalışmalar yavaşlamış, özellikle *Tıp, Hukuk, yönetim, mühendislik* terimleri bir türlü özleştirilememiştir[185]

---

[185] Attila İlhan (1982) Falih Rıfkı Atay'a dayanarak, Atatürk'ün kültür politikası içinde yer alan Dil Devriminin üç aşamasını 1) halk ağzından ve eski yapıtlardan söz derleme dergisi aracılığıyla bire-çok karşılıklar ve karışıklıkar dönemi, 2)

1946 yılına kadar dilin özleştirilip geliştirilmesi bir devlet sorunu idi. Ondan sonra devlet, dil çalışmalarından yalnızca desteğini çekmekle kal madı, (1960-65, 1974-76) yılları dışında yönetimler dil devrimine karşı ol dular. Bugüne kadar yaşanan dönüşümü Kongar (Cumhuriyet, 31.8.1998) günlü yazısında çok çarpıcı biçimde özetlemiştir(s.163).

3.1.7. Üniversite Reformu ve Çeviri Yoluyla Öğretim.

Üniversite Reformu denince Malch'ın verdiği rapora uygun değişim ler ile Hitler faşizminden kaçıp Türkiye'ye sığınan musevi asıllı Alman öğ retim üyeleri akla geliyor. Oysa sorun, yükseköğretimin Atatürk devrimleri nin amaçlarına uygun biçimde düzenlenmesidir. İstanbul Darülfünunu ile ilgili eleştiriler iki noktada toplanıyor, (Başgöz, 1995:184-191). 1). Gerçekte bir yüksekokul düzeyinde kalan Darülfünun (Kuruyazıcı,40), devriminne ha zırlanmasında ne de yürütülmesine yardımcı olmamıştır. Üniversite, Cumhu riyet hükümetinin giriştiği bütün yeniliklere, ya yazı devriminde olduğu gibi açıkça karşı gelmiş, ya da bunlara katılmayarak bir direnme göstermiştir. 1930'dan sonra gelişen dil devrimine de Darülfünun destek vermemiştir. 2) Darülfünunda ciddi bir bilim çalışması yoktur. Özgün bilimsel çalışmalar ya pılmıyor, kitap yazılmıyor. Yayınlanan kitaplar ya biribirinin kopyası ya da yabancı yayınlardan yapılan kötü çeviriler niteliğinde. Darülfünuna öğret men atanırken bilimsel yeterlik aranmıyor, kişisel ilişkiler ve çeşitli çıkar o yunları etkili oluyor, (Berkes 1997). Atatürk Malch Raporuna (1933) şu notu düşmüş: "*Drülfünun'un en büyük zaafı, şahsi mülahaza ve araştırma ya sev keder tarzda tedris yok. Ansiklopedik malumat veriliyor.Edebiyat Fa kültesi çok fena*". (Kocatürk 1984:7 not 10,11))

Tonguç, Hüsnü Cırıtlıya: "*Bir gün gelecek, bugünkü okulların hepsi ortadan kalkacak , bütün okullar Köy Enstitüsü haline dönüşecekler. 'Tür kiyedeki bu üniversiteyle ülkenin yükseköğrenim sorunu çözülemez! 1933 üniversite reformu yapıldı, ama üniversite geleneğinden kopmadı. Üniversi te oturan bir kurumdur. Hareketsiz bir kurum. Biz bu kurumla 21. yy'a ha zırlanamayız. Biz Köy Enstitülerinde yüksek bölümler açacağız. Ve o , ol*

Arap ça, Farsça sözcüklere teke-tek karşılıklar, kılavuzlar dönemi, 3) uluslaşma sürecinin - ümmet dilinden millet dili damıtmanın son aşaması, Güneş-Dil (bk.s.136) evresi olarak ayırıyor. Oysa "Güneş-Dil"in başta öyle bir amacı yok. Üçüncü ayrımı na katılmadığım o görüşe bakılırsa Güneş-Dil ile 1) konuşma dilinde geçen sözcükle rin Türkçe olduğu, 2) Osmanlıca Dilbilgisinin ölümü, 3) terimler yapılırken üniversi te kültür kaynaklarının temel alınması benimsenmiş. Atatürk Osmanlıcadan ulusal pazarın ulusal dilini yaratmak istemiş, İnönü ise, uluslaşarak çağdaşlaşmak rayından Ataç öncülüğünde onu batılılaşmak rayına aktarmış. Onun için çevirilerle Yunan-La tin tabanını benimsemeye yönelmiş, öylece işbirlikçi kültür ilericiliğinin yeni bir aşaması olmuşmuş. Karşı açıklama için bk. Berkes, 1997.

ması gerektiği gibi olacak. Yani önümüzdeki 21. yy.a bizi götürebilecek bir kurum olacak (Ekmekçi 1997:315).

Profesörlerin ders izlenceleri okuttukları dersin ansiklopedik bir öze tini meydana getirmekte, ileriki yıllarda da bir değişikliğe uğratılmadan yine lenmekteydi. Öyle bir ders öğretimi gençliğin gelişmesine engeldi. Hiç bir ders ortaçağ geleneği içinde, bir bilimin bütün olarak anlatımı olmamalıydı. Öyle ama, bu uygulamaya 1980 sonrasında yeniden dönüldü.

Yükseköğretimin yenilenmesini gerekli gören yönetim o konuda bir ön çalışması bulunan Avusturyalı profesör A. Malche'ı bir rapor hazırlamak üzere 1932 yılında görevlendirir. Alınan bilgiler ışığında, 31 Temmuz 1933' te 2252 sayılı bir maddelik bir yasa ile İstanbul Darülfünun'u kapatılıyor, onun yerine 1 Ağustos 1933'te İstanbul Üniversitesi olarak açılıyor[186]. Be har (1992:167), bu değişime "***geleneksel eğitim*** *yandaşlarını dışlamak amacıyla*" gerek duyulduğunu belirtiyor.

Hitler faşizmi yüzünden Almanya dışına kaçan Alman sosyal demok rat ve musevi öğretim üyeleriyle ilişki kurulur; onlarla, İstanbul Üniversite sinde çalışmak üzere Almanyada aldıkları ücretin iki katından fazlasını öde yerek beşer yıllık sözleşme imzalanır. Ona göre ilk yıl *dersler Almanca veri lip çevirmen aracılığıyla Türkçeye çevrilecek ama, ikinci yıldan başlayarak Türkçe anlatılacaktı*. Bu kadarı Dil Devrimine de uygun düşüyordu. Görev alanlar (toplam 147 bilim adamı) o süre içinde bir yandan kendi yerlerini alacak öğretim elemanı yetiştirirken, öte yandan, kendi alanlarının ders ki taplarını yazacaklardı[187]. Alman hocalar Türkiye'de bilimsel turizmden son ra eski yerlerine döneceklerini sanıyorlardı, (Berkes, 1997:106).

---

[186] "İstanbul Darülfünunu lağvedilmiştir. Onun yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur". İstanbul Darülfünunu açılması için 1863'ten başlayarak birkaç kez giri şimde bulunulmuş, ancak Darülfünun, kapanmamak üzere 1900'de açılmıştır. 1933' te İstanbul Üniversitesi adını alan bu kurumun başlangıcı, dünya üniversiteleri arası konumlama / protokolda az gelişmiş ülkelerin bile gerisinde kalmamak için, 1453'e (halâ üniversite dışında kalan) Fatih Medresesinin kuruluşuna kadar uzatılmıştır. Oysa gerek yeri gerekse çalışmaları açısından İ.Ü. kuruluşu o kadar erkene alınamaz. Düşünce özgürlüğünün olmadığı, bilimin yasaklandığı bir ortamda Üniversite arama ya gerek yoktur. Beşyüzyıl susmuş bir üniversite olabilir mi? O zaman Türklerin beş yüz yılda bir üniversite bile kuramadıkları ortaya çıkar. Doğrusu, İ.Ü.'nin 1900'de açıldığını, 1933'de yeniden yapılandığını onaylamak daha tutarlı. Batuhan (1997: 66), eğitim geleneğinin Atatürk'ün eğitim devrimi ve "üniversite reformu" ile başla dığı kanısındadır. Bence araştırılması gereken Türkiyede yükseköğretimin tarihidir.

[187] Çünkü Malche'a göre, Yazı Devrimi ile harfler ve yazım kuralları değiş tiğinden, öğrenciler çok geçmeden, ne eski yazıyı okuyabilecekler, ne de, yabancıdil bilmediklerinden, yabancı kaynaklardan yararlanabileceklerdi. Bilimsel değeri olan yayınlar çok azdı; kimi alanlarda ise hiç yoktu. Kısa sürede çok sayıda kitabın basım ve yayınına geçilmeliydi. Yalnızca Türkçe ve Fransızca olan yayınların yetersizliği

Sözleşmedeki amaçların gerçekleşmesine ilk beş yıl yetmediğinden, o öğretim üyelerinin birçoğu 10 yıldan çok, kimileri ise 15-20 yıl Türkiyede kaldılar. Birinci öğretim üyesi kuşağı çoğunluk onların yetiştirdiği öğrenci lerdi, (Bilsel, 1943; Widmann, 1981; Neumark, 1982). İlk başta dersler Al manca verilmiş, asistanlar aracılığıyla Türkçeye çevrilmişti. Daha sonraları gönderilen çevirmenin bildiği yabancıdile uyularak Almanca olmazsa Fran sızca, ya da İngilizce kullanıldı. İki yıl sonra derslerini Türkçe anlatmaya başlayan Neumark'a göre çeviri yoluyla istenilenin ancak yarısı anlatılabi liyor, yapılan yanlışlıklar yüzünden incelikler kayboluyordu. Çevirmenler aracılığıyla yapılan sınavlar herkes için bir işkenceye dönüşmüştü. Türkçe öğrenmeye çalışan öğretim üyeleri bu çabalarında pek başarılı olamamış lardı[188]. 1838'de Tıbbiye kurulurken yaşananlar yeniden, yine yabancıların yardımıyla yinelenmişti. Yine de o dönemin (1933-1953) İstanbul Üniversi tesi dünyanın en iyi üniversitelerinden biri sayılıyordu[189]. Üniversitede çevi riler yalan-yanlış terim karşılıkları ile yapılıyordu[190].

İstanbul Üniversitesi bekleneni veremeyince Atatürk Ankara'da adı nı "tarih tezi"nin dayanaklarından alan *Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi*ni kurdu[191]. DTCF aslında Atatürk'ün tarih görüşünün hümanist anlamlarını geliştirecek çalışmaların yapılacağı bir fakülte, böyle bir tarih yaklaşımını iş leyecek bilim krumu olarak düşünülmüştü. Ön cephesinde halkı hacıların, hocaların çağ-dışı güdümüne karşı Atatürk'ün ***"Hayatta en hakiki mürşit*** (yol gösterici) ***ilimdir***", özdeyişi ile o zamanın DTCF'si kimi politikacıları

üzerine Atatürk'ün özel ilgisi ile devletin ödediği büyük paralarla, kısa sürede İngiliz ce ve Almanca yayınlar sağlanarak kitaplıklar çok yönlü olarak genişletildi.

[188] Üniversiteyi yenilemek için gelen profesörlerin tek bir ulustan seçilmiş olması ile o günün Alman siyasetine hizmet edilmek istendiği ileri sürülmekteydi, (Küçük II:126). Birlikte hareket eden o üyeler, 1885-1918 döneminde olduğu gibi Al man kalmak, Alman görünmek ve Almanca çalışmak yolunu seçmişlerdi. Geçmişte Fransızlar ve İngilizlerle kurulan ilişkiler de hep böyle olmuştu. Aydınlar da Türkçe yerine çeviriye bağımlı kaldıklarından, tek kaynaktan besleniyorlardı. Atatürk'e gö re: "*düştüğümüz uçurumdan bizi kurtaracak, dünyanın en yüksek düzeyine eriştire cek, yine bu uçurumdan çıkıp yükselmesini bilenler olacaktı*" (Kocatürk 1984:6,9). **Dışardan bilim adamı getirerek üniversite geleneği kurulamıyordu. Durum he nüz de ğişmiş sayılmaz. Çeviriyle öğretimi yabancılarla denedik,olmadı. Şimdi Türklere yabancıdille ders verdiriyor, öğrencileri içsel çeviriye zorluyoruz.**

[189] 1933-1945 yılları arasında İstanbulda 98, Ankarada ise 41 Alman ve A vusturyalı öğretim elemanı çalışmıştı (Neumark 52-86, Kuruyazıcı 1999).

[190] Ne var ki Sosyal Bilimlerde gelenek bir türlü yerleşemedi, 1980'den sonra dağıldı. İlk tüzük için bk. Türk Dili (1939) I (11):45-, 5 (224):177-, 6 (247): 57-, 6 (248) : 65-)

[191] 14.6.1935 tarihli ve 2795 sayılı yasa madde 1 " Ankara'da bir (Dil ve Ta rih-Coğrafya Fakültesi) açmak için Kültür Bakanlığına yetki verilmişti".

ifrit edecek bir yuvaydı. İnönü gelince burası Tarih Kurumundan kalma ve kendilerini kolayca yeni şefe uydurabilen politikacıların bir yemliği haline gelmişti. CHP'li Bakanlığın içinde de Sirer (1946-1948) türü kişiler, bu hü manist görüşe uymayacak kişileri bu fakültenin içine birer birer yerleşmek teydiler[192]. Geçen zaman, ve ondan sonra yaşanan çalkantılar, Tonguç'u hak lı çıkardı (E. Tonguç 1997).

3.1.8. "*Türk Ocakları*"ndan "**Halkevleri**"ne.

3.1.8.1. Türk Ocakları 1908 yılında gizli toplantılarla başlayıp 1911 yılında. İlkönce Yusuf Akçura'nın kurduğu "Türk Derneği"[193] ile gün yüzüne çıkıyor, (Üstel, 1997:15,21-). Öteki etkinlikler yanında yapılması dü şünülen dil çalışmaları şöyle: 1.*Her şubede Türkçe harflerimizin adedi ka dar küçük defter bulundurulup halk tarafından kullanıldığı duyulan söz cükler, bu sözcüklerin kullanılmakta olan türevleri abece sırasında deftere yazılmalı, kökenleri incelenerek elde edilen bilgiler de eklenmelidir. Bu girişim çok kısa zamanda yerel bir Türkçe sözlük düzenlenmesini kolaylaş tıracaktır*[194]. Demek ki, 1932 yılından sonra devletçe yürütülen derleme ça lışmaları daha ğzaman başlamış. Belgeleri korundu mu bilemiyorum.

---

[192] Kimileri '*gavur kokuyor burası'* derdi. Ulusta ülkücülerin çıkardığı kar gaşa ile Sirer DTCF 'ye el atıyor. Önce solcu hocalar -**Berkes Boran, Boratav**- ders lerde öğrencilere komünistlik propagandası yapmakla suçlanıyor. Bunları Atsız ve ar kadaşlarının yazdıklarından öğrenmişler, (Berkes 1997: 154,156,399-,424-456). Bü tün çalkantılar 28 Aralık 1947 DTCF baskını ile doruğa ulaşıyor. Sirer ve yandaşları DTCF'yi temizleyip yönetimi kendi yandaşı olan doçentlere veriyor. Bu üç solcu öğretim üyesinin "*beraat etseler bile*" üniversiteye dönüş yolları kapanıyor (Çelik, 1998). Üniversite yönetimini yanlış anlayanları Atatürk Malch Raporuna düştüğü 7. not ile uyarıyor: **Rektörün en önemli görevi bilim konularıyla ilgilidir. İdari iş leri bir memur da yapabilir.**

[193] Tüzüğünün birinci maddesi şöyle: *"Türk diye anılan bütün kavimlerin geçmişte ve bugünkü eserleri, işleri, durumlarını ve yerlerini öğrenmeye ve öğret meye çalışmak, yani Türklerin eski eserlerini , tarihini, dillerini, halk ve soylu ya zınlarını, kullandıkları aletleri ve etnolojisini, toplum yapısı ve yarattığı uygarlığı, Türk ülkelerini eski ve yeni coğrafyasını araştırıp ortaya çıkarmak ve bütün dünyaya yayıp dağıtmak, ve dilimizin geniş ve uygarlığa elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve yazımını ona göre incelemek*". Siyasi türkçülüğe yolaçan 2. maddede ise, ... "*dilde türkçülük'ü geliştirmeye çalışmak*". Daha sonra, Türklük ile "*Türk ol mayan*"lar arasındaki tek ayrılık dil sorununa indirgeniyor.

[194] 2.*Duyulan sözcük Şemsettin Sami'nin sözlüğü ile Lehçe-i Osmani içinde aranacak, yoksa kullanılışı ile birlikte deftere yazılacak.* 3.*Köylerde Türklerin söyle diği eski ve yerli türküler, atasözleri, ve öyküler yazılacak.* 4. *Yöredeki Türk aşiretle rinin adları ve nüfusları, ... yazılacak.... 7.İldeki kitaplıkta Türklük ve Türk dili üze rine yazılmış kitaplar incelenecek ... kültür, ilaç, tedavi yolları, vb. not edilecek.*

"Türk Derneği", kendi adıyla yayınladığı dergide, ağırlıklı biçimde dil sorunuyla ilgili yazılara yer veriyor. Sadeleştirmede köktenci bir yol izli yor, arıtıcılığı açıkça onaylıyor. Yazarlarından Ahmet Hikmet'e göre (ortak bir sözel iletişim aracı olan) dil, ulus yaratmanın ön-koşulu sayılıyor[195]. Ne cip Asım ise (1911) "*gide gide konuştuğumuz gibi yazacağız*", diyor. Ancak bunun ne ölçüde Türkçe olacağı belli değil. Birinci aşama Dil Devrimi önce sinde "*konuşulduğu gibi yazmak*", ikinci aşama ise öztürkçe bir yazı dili evir mek

Onun ardından 31 Ağustos 1911'de "*Türk Yurdu*" derneği kurulu yor. Dernek adıyla yayınlanan milliyetçi dergi çok tutuluyor. Okuyucularını: imparatorluğun ekonomik durumu, köylülük, emperyalizm gibi konularda 1914'e kadar aydınlatıyor. Dil görüşlerine bakmaksızın Türkçülük ülküsünü benimsemiş yazarlara yer veriyor. Ziya Gökalp (1911), '**yeni lisan**'ın Türk ler için yalnızca bir yazın sorunu olmayıp; onun her şeyden önce bir dil, bir yaşam sorunu olduğunu belirtiyor. Yahya Kemal (1914) "*Tanzimata kadar ne kendini ne de vatanının adını bilen bir millet; Tanzimattan sonra. ken dini vatanında aramaya koyuldu*", diyor (Öksüz,161).

Özellikle kız okullarında Türkçenin hemen hiç okutulmaması, ev hayatına Türkçenin girememesi ile sonuçlanıyor (Üstel, 47-) *Osmanlı'nın Türklere yaptığı bundan açık dile getirilemez.* Türk Ocaklarının kadınlar için bir programları yok. Türklük sorunu sanki bir erkek sorunuymuş gibi al gılanıyor[196]. 1918'de yabancı dillere karşı bir çıkış var. 1923'te T.O. yeni den örgütleniyor. Başkanı Hamdullah Suphi T.O. milliyetçiliğini kültür/hars milliyetçiliği olarak tanımlıyor[197]. Üyelik için tüzüğe "*Türkçe konuşan*" ön-koşulu ekleniyor[198]. Türkçenin ortak iletişim dili olması için 1924'ten başla

---

[195] Celal Sahir (1910): "*konuşma dili ile yazı dili arasındaki ayrılığı azalta rak ikisini biribirine yaklaştırmak gerekir*"; Ahmet Hikmet (1911) ise "*bir lisan-ı res mi nasıl olmalı ki otuz-kırk milyon kişi bunu kolayca öğrensin, bununla söyleşsin?... Esası, şivesi biribirinden pek uzak olan bu üç dili saidsiz (ünlü'süz) otuz kadar harfle doğru okumak- itiraf etmeli- şimdiye değin- hatta bütün hayatını bu üç lisa nın tahsiline sarf edenlerden bile- hiçbir bahtiyara nasib olmamıştır... Beş satırlık mektup yazmak isteyen beş gün öncesinden hazırlık yapıyor*", diyorlar (Öksüz,65-).

[196] 25 Mart 1912 tarihli tüzük 2. maddede ... *Türk ırk ve dilinin gelişmesi ne çalışmak*,.. ilkesiyle Turancı bir kimliği var. 1918'de çalışma alanı olarak "*özellik le Türkiye*" koşulu kaldırılıyor. T.O. içindeki "**Halka Doğru**" hareketi Rusya "Na rodnik", Balkanlardaki "popülizm"hareketlerinden etkileniyor. 18 Mart 1918'de "*Köycüler Derneği*" kuruluyor. Reşit Galip ve arkadaşları Tavşanlı ve Emet köylerin de çalışmalar yapıyor, (H:E:Adıvar, 1962).

[197] Oysa Berkes 1997'ye göre Türk'ü tanımlamada 'uygarlık' öne çıkıyor.

[198] 2. maddede amaç şöyle: "*...bütün Türkler arasında milli şuurun geliş tirilmesine, Türk ekininin ortaya çıkarılmasına, çağdaş, sağlıklı ilerlemeye ve ulu sal ekonominin gelişmesine çalışmak*" olarak belirleniyor.

yarak "***vatandaş Türkçe konuş***" yönlendirmesi yapılıyor. Değişik yörelerde Türkçe konuşmaya karşı direnişleri (örneğin Güneydoğuda Adanada Arapça konuşulmasını) önlemeye dil birliğini sağlamaya çalışıyorlar[199]. Ancak, öğre tilemeyen bir dilin konuşulması kolay olmasa gerek[200].

Çeçen'e (100-103) göre 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla birlikte ülkenin her yanında Atatürk devrimlerine karşı bir hareketi Türk Ocakları Hamdullah Suphinin öncülüğünde yürütüyor, o partinin şubeleri gibi çalışıyorlar. 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası ile yakınlaşma yolunu tutması, Turancı eğilimleri de göz önüne alınınca, kapatılma nedeni sayılıyor. 24 Mart 1931 günü patlak veren **Kubilay Olayı** ise bardağı taşıran son damla oluyor. 276 şubesi, 30 binin üzerinde üyesi olan T.O. 18 Nisan 1931'de tüzel kişiliğine son verilerek Cumhuriyetçi Halk Fırkası (CHP)'na katılıyor.

3.1.8.2. *Ulusal-iletişim-dili*'ne Geçiş Süreci

Halkın, kendi aralarında ortak iletişim için kullandıkları dil *'halkın dili'*, devletin yönetim ilişkilerinde kullandığı dil de *'yönetim dili'*dir. Birden çok anadil konuşulan bir ülkede bütün yurtaşların kendi aralarında ortak iletişim için kullandıkları dile ise, ***ulusal-iletişim-dili*** demek doğru olur. Osmanlı Devleti çok sayıda ayrı halklardan oluşmuş, her toplum yüzyıllarla kendi dilini konuşmuştu.

Çoğumuz, "*devlet dili*" Osmanlıca'nın geçmişte ortak bir dil olduğunu sanırız. Oysa bürokrasinin dili olan Osmanlıca bir *'yazı-dili'*ydi. Hiçbir zaman eğitimsiz halkın (Karagöz'ün) anlayıp konuştuğu bir dil olmadı. Çoğunlukla yabancıdil bilen azınlıkların çalıştığı (*dışişleri, maliye, gümrük, limanlar, Duyun-u Umumiye*,... gibi) yönetim alanlarında XIX. yy'da Türkçe değil Fransızca kullanıldı.

Genel yoruma göre Osmanlı (Hacivat), Türk halkını tarih dışında bırakmıştı. Hacivat ile Karagöz dilsel açıdan bir türlü anlaşamadı, (Karaosmanoğlu, 1932). Yönetim, halkı dışlayan bir iletişime dayandı; erişemediği yer de çevirmen kullandı. Doğrusu, Osmanlıca bütün halk için yabancı bir

---

[199] Direniş karşısında yasal zorlama öneriliyor. 1928'de adların Türkçeleştirilmesi, Türkçe konuşulmasının desteklenmesi, eğitimin Türkçe yapılması, hutbelerin Türkçeye çevrilmesi başlıca hedef seçiliyor. Halkevleri gibi Türk Ocaklarında da değişik iş bölümü var: bilimsel görev, sağlık görevi, ekonomik görev, kütüphane ve okuma salonları açma, fotoğraf ve slayt biriktirme, sergiler açma, Avrupaya öğrenci gönderme, kültür/hars araştırmaları yapma, müzeler kurma, çağdaş müzik ve tiyatro etkinlikleri, beden eğitimi.

[200] 1925 "Muallimler Birliği"4. kongresinde İnönü: "vereceğimiz eğitim dinsel değil ulusal olmalıdır. Bu ulus henüz istediğimiz tek parça ulus görünümünde değildir", diyor.

dil di. Türkler onu bir türlü öğrenemediler, ötekiler ise üç dilden (Arapça, Fars ça, Türkçe) karılmış olan bu dili öğretmeyi reddettiler.

Yazı dili kullanımı eğitim gerektirdiğinden, halk ayrıca eğitimli olan lar ile eğitimsiz kalanlara ayrılıyordu. Her toplumun kendi diliyle iletişim kurduğu, kendi diliyle gazete yayınladığı[201] , Türkler dışında kendi dili ve bu gün okullarda öğretilmekte olan yabancı dillerle eğitim görüp yabancı okul larıyla desteklendiği, etnik ayrımcılığın sürekli körüklendiği[202] , müslüman Türklerin kendi diliyle ibadet yapamadığı bir ortamda ortak bir dilden söz edilemezdi. Padişah ise, Hacı İbrahim Efendi (O.N.Ergin 1977:956) gibi düşünenlerin etkisiyle, halâ Arapçanın devlet dili olabileceğine inanıyordu.

Ne var ki önceki dönemde bilenen toplumsal ayrılıklar iletişime de yansıdı. Özgürlük ortamından yararlanarak kurulan ayrılıkçı dernekler karşı sında, Türkler de örneğin *Türk Derneği* (1908), *Türk Yurdu* (1911), *Türk O cakları* (1908) gibi kendi örgütlerini kurdular, ancak 1911'den sonra *Balkan* ve *I. Dünya* Savaşı sırasında o yörelerde ayrılıkçı akımlar daha da güçlendi.

Bütün bunlar, Osmanlı halklarının dilsel açıdan ne kadar çok bölün düğünü, eğitim verilmeksizin ortak bir iletişim aracına kavuşulamıyacağını gösteriyordu. Öyle bir uyanış Türklerde ikinci Meşrutiyet ile birlikte başla dı. İmparatorluğun dağılma sürecine girdiği[203] 1830'dan sonra Osmanlıca, zorunlu olarak '*sadeleşme*' sürecine sokuldu. İlk önce okur-yazar kişilerin anlayabileceği dile dönüşüm başladı; ancak, 1908'e gelindiğinde bile Ana doluda ortak bir iletişim dili seçilemiyordu. O güne kadar ne medresede ne de azınlık okullarında öğretilmeyen bir dili ortak iletişim aracı yapmak kolay

---

[201] İmparatorluk içi ortak bir halk dili yoktu. Andrews, (1989)'a göre Türki yede 47 etnik grup var. Bunların 18 kadarı Türk soylu görünüyor. Geriye kalan en az 29 ayrı topluluk/toplum, demek ki, Türkçeden başka bir dil de konuşuyor olabilir. O zaman, hemen hepsi çok az nüfuslu otuz dolayında ayrı anadil söz konu suydu.

[202] Groc,G. ve İ.Çağlar (1985)'e göre Osmanlı Döneminde 21 ayrı anadilde gazete yayınlanmış (Bk. s.78, dipnot 100).

[203] "Doğu Sorunu", ilkin 1815 Viyana Kongresinde kullanılmış.XIX yy.'ın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünün korunması, ikinci yarısında Türklerin Avrupadaki topraklarının paylaşılması,XX.yy'da İmparatorluğun bütün topraklarının bölüşülmesi anlamında kullanılmış (Karal,1999:48). Kısaca, Çar lık Rusyası, Büyük Britanya ve Fransa'nın ortak politikaları, "*zayıflamış olan Osman lı İmparatorluğunu çıkarlarına uygun Hıristiyan devletlere ayırmak, Müslüman bölgeleri ise kendi yönetimleri ya da denetimleri altına almak*" olarak belirlenir. İlk önce Hıristiyan bölgeler ayrıldı, kalan topraklar çı kar alanlarına göre paylaşıldı. 1918' de Güneybatı İtalyanlara, Batı Yunanistana, Gü neydoğu Fransaya, Boğazlar Avrupalıların denetimine verildi. Doğuda bir Ermenistan ve Kürt devleti kurulmasına karar verilerek, azınlıklara uyruk değiştirme özgürlüğü tanındı. Bu ayrılık, "Doğu Sorunu"nun çözümünde önemli bir araç olarak kullanılıp Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) ve "**Sevr** Anlaşması"na (10 Ağustos 1920) da yansıtılır.

değildi. 1914 öncesinde müslüman olmayanlar günlük iletişimde Türkçe kul lanmıyor, kendi dillerinde eğitim yapıyorlardı. Yine de yönetim, Anadoluda halklar-arası ayrımı yalnızca dil sorununa indirgeyerek Türkçeyi ortak dil yapmayı düşünmekteydi, (Üstel, 1997).

1878'den başlayarak içe ve dışa göçlerle Anadoluda Türk nüfus yo ğunluğu iyice arttı, savaş içinde bütün yabancı okulları kapatıldı. Çarşıdaki yabancı adlar silindi. Bir yandan manda yönetimi tartışılırken öte yanda da misyonerler İngilizcenin Anadoluda ortak-dil olarak yerleştirilebileceğini bile düşünüyorlardı. Türk Ocakları başlangıçta örtük olarak, 1923'ten sonra ise yeniden örgütlenerek, açık açık "*Vatandaş Türkçe Konuş*" sözü ile ulu sal-dil birliği yaratmaya çalıştı. Yine de önceki dönemde var olan ayrılıkçı akımların etkisi bir türlü yenilemedi[204].

Çağ dışında tutulmuş, eğitimsiz halkın sözlü olduğu kadar yazılı ile tişime de geçmesi gerekiyordu. Bu amaçla ortak bir yazılı-iletişim dili yara tılmalı ve mutlu bir azınlık yerine bütün ulus yazılı-ekin aşamasına yüksel meliydi. Bilmeyenlere ve okul çağına erişenlere kısa yoldan ilk önce okuma-yazma öğretilmesi zorunluydu.

1 Ocak 1929'da yürürlüğe giren "Yazı Devrimi" ulusal-dil, basın yo luyla ortak ile tişim dili yaratılması için şunları gerçekleştirdi.1.Osmanlıca içindeki Arapça, Farsça ögeler ile ilişki kesildi, Osmanlıca ile eğitime son verilerek, Güney doğu ve öteki yörelerdeki beklentiler kırıldı. 2. Din kurum larıyla yönetim ilişkisi kesilerek din adamları (ulema) ile devrimlere karşı du ran aydınlar toplum-içi ayrıcalıklarını yitirdiler. 3. Eski yazı ile basın-yayın yasaklanarak önceki ayrılıkçı yazılı kitle iletişim emelleri söndü. 4. Türkçe okuma-yazma öğrenimi kolaylaştırılarak ortak yazılı iletişim olanağı yara tıldı. Bu bakımdan öteki dillerin önüne geçen Türkçe, yabancı okulları dışın da, bir aydınlanma aracı oldu. 5. "Dil Devrimi"yle de yazılı kitlesel anlatım giderek halkın konuştuğu Türkçeye yaklaştı[205].

Misak-ı Milli sınırları içinde halklaşmış Türkçeyi devlet dili ve yöne tim dili olarak korumada, onun da ötesinde, ortak bir iletişim dili olarak be nimsetmede başarı sağlandı. Ancak, bir tür *Osmanlıya dönüş* sayılan *Türk-İslam Sentezi*yle Atatürkçü ulusal dil politikası bağdaşmadığı için, 12-Eylül

---

[204] Ocak 1928'de adların Türkçeleştirilmesi, camilerde hutbe'nin Türkçeye çevrilmesi, dualaların bir bölümünün Türkçe okunması istenir.

[205] 6. Cumhuriyete değin çok yararlı hizmetler gören, ancak ondan sonra ırkçı, ayrımcı sapmalara 1930 a kadar destek veren Türk Ocakları yerine *Karagöz* için Halkevleri, *Türk* için de Halk Odaları açılarak bölücü girişimler engellenir. 7. Dil Dev rimi ile Türkçe öğrenme kolaylaştırılır, öğretim dili bir bakıma öteki dillerin etkisin den kurtulur. 8. Soyadı yasası ile çoğunluğun Türkçe bir soyadı alması sağla narak, ayrılık göstergesi adlar dışlanır. 9. Köy Enstitüleriyle *Türk*'e (köylüye) eğitim götürülür, çok sayıda köye okul yapılır, (E.Tonguç, 1997).

yönetimi, yanlış kılavuzlanınca, bir yandan **Türk Dil Kurumu**'nu kapatır ken, öte yandan da **Atatürk'ün Vasiyeti**'ni değiştirdi. Onca birikim neredey se sıfırlandı.

Dil Devriminden öc alınırcasına, bugün Türkçe topyekün bir saldırı altındadır. Sözlüksel üretim durmuş olup: İngilizceden işyeri adları, ürün ad ları, bilimsel terim, deyiş aktarımları doludizgin gidiyor. Kitle iletişimi, eği tim öğretim mutlu azınlığın dil değiştirmesine koşulmuş, İngilizce toplumsal bir yabancılaşma ve Türkçeden kaçış aracına dönüştürülmüştür..

3.1.8.3. **Halkevleri: *Karagöz* ile '*Türk*'ün, Köylünün Evi.**

Cumhuriyet, halkın, kendi seçtiği yetkililerce, halk adına halk için yönetimi demektir. *Ulusal sınırlar içinde herkesi türk* sayan Atatürk, Türki ye koşullarına ve kendi eyleminin özelliklerine uyan halkçı bir bireşimin savunmasını yapmıştır[206]. Yeni Türkiye devleti bir halk devletiydi. Daha 1922'de gerçek üretici olan köylü, Atatürk'e göre, ülkenin asıl sahibi ve toplumun başlıca ögesiydi. Bu köylü o güne kadar eğitim ışığından yoksun bırakılmıştı. Eğitim politikasının temeli ilk önce varolan bilgisizliği ortadan kaldırmaktı. Bütün köylüye okuma, yazma ve ülkesini, ulusunu, dinini, dün yasını tanıyacak kadar coğrafya, tarih, ahlak bilgisi ve dört-işlem öğretmek eğitim çalışmalarında ilk hedef seçildi[207].

Bir yandan eğitim yolları ve öğretmen yetiştirme kurumları yenilenir ken öte yandan okul-dışı yaygın eğitime de önem verildi. Yetişkinler için yaygın okuma-yazma öğretimi çalışmaların 1931'de gevşemesi üzerine, uy garlık yarışını kazanmak amacıyla, 19 Şubat 1932'de Kemalist devrimin halk okulları kamu yönetiminde yöresel örgütler sayılan **halkevleri** açıldı[208]. 1940'tan sonra daha küçük yerlerde ***halk odaları*** hizmet verdi.

Amaç, "ulusu bilinçli, biribirini anlayan, seven, ortak ülküye bağlı bir halk kitlesi düzeyinde örgütlemek; ekin, ülkü, amaç, düşünce birliği sağ lamak; ulusal birliği oluşturan, ulusal ruhu biçimlendiren ve güçlendiren ekinsel ögeleri ortaya çıkarıp geliştirmek, köylü ile kentli, köylü ile aydın kesim arasındaki ilişkileri düzenleyerek ilerletmek, ekinsel yenileşmeye dire

---

[206] İlk kez XIX. yüzyılın ikinci yarısında köycülük hareketi olarak ortaya çı kan halkçılık Balkanlardan Türkiyeye gelir, zamanla devrimci kökeninden uzaklaşa rak ulusçu bir yapıya oturur, (Çeçen, 1990).

[207] Daha Kurtuluş Savaşı yıllarında (1920-) Atatürk, Cumhuriyet Halk Fırka sını kurar. Halkçılık, "çalışarak emeği ile geçinen geniş halk kitlelerinin çıkarlarını savunmayı amaçlayan siyasal hareket"in adıdır, (Çeçen, 1990:32-).

[208] 1935 yılı C.H.P. Programında (madde 48): "***Klasik okul*** *yetiştirmesi dı şında, yığına, sürekli ve* ***Türkiyenin ilerleyiş yollarına uygun*** *bir halk eğitimi ver meyi uygun görürüz. Bu hizmet* ***için çalışan Halkevlerini*** *devlet imkan elverdiği kadar koruyacaktır*", deniyordu.

nen kişi ve kurumları yumuşatmaktı", (Güvenç, 1993:37-). Köycülük çalış maları yapılacak; CHP ana ilkeleri ve bunların nasıl uygulandığı halka an latılacaktı"...[209].

Halkevlerinin *9* ***çalışma kolu*** vardı: ***Dil ve Edebiyat***, *Güzel Sanat lar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dersaneleri ve Kursları, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Tarih ve Müze.* Halkevleri gönüllü, yetişkin eğitim ku rumlarıydı. Çalışma kolları aracılığıyla boş zamanları değerlendirerek in sanları eğitmeyi amaçlıyordu. Büyük bir kitleye tamamlama eğitimi yaptırı yor, yurttaşlık eğitimi veriyor, bu kitleyi sağlık eğitiminden geçiriyor, ve gü zel sanatlarla uğraştırarak eğitiyordu. Çalışmalarda, Ankara Halkevi öncülük ediyor, *müzik, resim, tiyatro, konferans, filim, kütüphane, özel gece, konser, yerli malı haftası, spor, dil, sosyal yardım, gezi, köycülük, tarih, müzecilik, edebiyat* alanlarında etkinlikler düzenleniyordu. Her halkevinde halk için ayda en az bir gösteri sunuluyordu[210].

Ankara Halkevince yayınlanan Ülkü dergisi 72. sayıya (1940) ulaştı ğında baskısı 1 milyona çıkmış (Berkol 1997). Düzenli olarak dergi yayınla yan halkevi sayısı 1940'ta 26'yı bulmuştu. Halkevleri 50 yerde dergi çıkar mış. En önemlileri: Ülkü (Ankara), Doğuş (Kars), Yeni Türk (İstanbul), Altı ok (Edirne), 19 Mayıs (Samsun), Karaelmas (Zonguldak),....O denli değişik ekinsel alanda son derece yoğun etkinliklerle Halkevlerinin iletişime, dil öz leşmesine katkıları büyük oldu[211].

---

[209] Her il ve ilçe halkevini kendi olanaklarıyla kuruyordu. Halkevleri bağlı olduğu parti yönetim kurullarının sağlayacağı para ile yönetildiler. Halkevi başkanla rı o bölge parti örgütünün yönetim kurulunca seçilirdi. Daha önce sürdürülen çalış malardan eşinlenerek dokuz ayrı koldan oluşan bir yapıya oturtuldu, (Çeçen,1990: 124).

[210] 1932-40 arasında 23.750 konferans, 12.350 temsil, 9050 konser veril miş, 7.850 filim gösterilmiş, 978 sergi açılmıştı. 1938 yılında 286bin kitap ile 2 mil yon okuyucu, 2727 konferans, 18314 ders, 1420 konser veriliyor, 1279 köy gezisi ya pılıyor, 267 sergi, 1760 sinema gösterisi yapılıyor, 1730 temsil gecesi düzenleniyor. 1943 yı lında 307 halkevinden 253'ünde kitaplık var. 1940'ta kitaplıklardan 2,5 mil yona yakın kişi yararlanmış, kurslara katılanlar 48 bine çıkmıştır; 1945 yılında sayıla rı 405'e, kitaplıkları ise 330'a ulaşmıştı. Türk kültürünün folklor, etnografya malze mesi halkevi arşivinde toplanıyordu.

[211] Öyküyü zamanın (1936) okulu ile Halkevini karşılaştıran Güvenç (1993: 38)'den alalım: "*Almanya'dan yeni getirilmiş (leybold) Fizik dersi araç-gereçleri, kilitli tutulan camlı dolaplarda, deney yapabilecek öğretmeni beklerken, küçük kasabanın halkevi'nde izlediğim ilk sesli sinemayı, sahnelediğimiz* ***Akın*** *piyesini, Tü men bando takımının caz konserlerini, halk kitaplığını, Cumhuriyet Balosu'nu, ve danslı Cumartesi toplantılarını, ve topu bulunmayan ping-pong masasını hatırlıyo rum. Halkevinin patpatlı dizel elektirik-motoru, okul-dışı aydınlanma sürecinin enerjisini ve ışığını üretiyordu. Halkevi yalnızca büyüklerin değil, küçüklerin de*

Halkevleri TDK şubeleri olarak bölgelerinde derleme yapmış. Bu çalışmalar sonucunda yılda 40bin fiş derlenmiş. Her halkevi kendi yöresindeki atasözlerini toplayarak Ankara'ya göndermiş. Sokak, cadde adlarını ele alarak türkçeleştirmiş. Balıkesir, Konya, ve Tekirdağ halkevleri Türkçe adlar ile ilgili kitap yayınlamış. Aydınlar, halkevleri aracılığıyla halka Türkçe ve yabancıdil kursları açmışlar. Halkevi kitaplıkları ve okuma odaları erkekleri kahvelerden kitaplıklara çekmiş. Dil Devrimi doğrultusunda yeni dersler verilmiş. İlk Dil Bayramı (1933) Halkevi çatısı altında kutlanmış. Mardin halkevi, Diyarbakır halkevi yerel ağızları bilen uzman çalıştırarak yüzlerle sözcük derleyip TDK'na göndermiş. Dil özleşmesine önemli katkılar sağlamış[212]. Yöresel ağırlığı olan etkinliklerle köycülük kolu ilgilenmiş. Köyü ve köylüyü uyandırmak amacıyla çalışmalar yapılmış. Yetenekli köy çocukları kente getirilerek okutulmuş ama bunlar yeniden köye dönmemişler[213].

Halkevleri CHP'nin yan kuruluşları olarak algılandı.1946'da çok partili yaşama geçiş ile devlet yönetimi halkevlerinden uzaklaşınca eski tutucu çevreler bu kuruma karşı bir savaş açtılar. Kemalist devrimin en yaygın kitle örgütü oldukları için, Atatürk'e saldırı halkevlerine yöneldi[214].

Kendisi Aydın Halkevi aracılığıyla politikaya girmiş olan *Adnan Menderes*, Tekirdağ Milletvekili *Şevket Mocan* ve arkadaşlarına bir yasa önerisi verdirterek 1951 yılında, 478'i halkevi olmak üzere 4322 halkodasını kapattı. Giderleri devlet bütçesinden karşılandığı için demirbaşları devlete mal

---

okuluydu. Batının çağdaş medeniyetini , ana babamız ve öğretmenlerimizle birlikte ilk kez Halkevi'nde görmüş, sanırım olayı, onlardan biraz daha çabuk kavramıştık.

[212] Özleştirme çalışmalarının merkezi ololan **Halkevleri**nin, Başgöz (1995: 200)'e göre, yönetim kurulları partililerden oluşuyordu. Üyeleri ve çalışmalarına katılanlar halk değil, başka yerlerde eğitilmekte olan öğrenciler, bürokratlar ve devlet memurları olmuştu. Halkevleri binasına halktan kimse giremezdi. Zamanla (1932-) öğrendim ki orası siyasal ön plana çıkma işinin basamaklarından biriydi. Ben bunu bilmediğimden orayı (şimdiki etnografya müzesini) halkın evi olacak sanıyordum, (Berkes 1997:72-89,92). Halkevi birçok komisyonlara bölünüyordu. Ve çoğu o zaman henüz lafta vardı. Halkevi '*köycülük*' şubesi üyelerinin köye gitmesi şöyle dursun, tek köylünün oraya gelmesi bile akla gelecek şey değildi. Halkın çoğunun giysisi gerçekten paçavra idi, benim çocukluğumda da çoğu yalınayaktı.

[213] 1919'da Köycüler Cemiyeti kurularak Türk Ocakları çatısı altında benzer çalışmalar yapılması kararı alınmış.

[214] Bu uygulama köylerde pek etkili olmadı. Lüleburgaz-Ceylanköy'de zamanın "köy konağı" içinde bir "*Okuma Odası*" vardı. "*Antep'li Şahin*" gibi halk için yazılıp basılmış bir kaç kitabı okuduğumu, sonradan okumak için kitap aradığımı ancak bulamadığımı anımsıyorum. Ben kitaba *Kepirtepe* Köy Enstitüsünde kavuştum.

edildi. 350 kadar kitaplık kapandı, kitaplar depolara atıldı[215]. Böylece oku yan, düşünen toplum yaratma eylemine ilk, en büyük darbe indirildi [216].

3.1.9. Soyadı Yasası

21 Haziran 1934'te kabul edilen (2525 sayılı) "Soyadı Yasası" ile gerek "halk ağzından" gerekse "eski metin"lerden derlenen sözcükler yurt ça pında kullanıma sokularak Dil Devrimine halkın en yaygın ölçüde katılımı sağlanmıştır. Söz konusu yasanın dil kullanımını ilgilendiren maddeleri şöy ledir. *1). Her Türk öz adından başka soyadını da taşımağa mecburdur. 2). Söyleyişte, yazışta imzada öz ad önde, soyadı sonda kullanılır.3). Rütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleriyle umumi edeplere uygun olmayan veya iğrenç ve gülünç olan soyadları kullanılamaz. 4). Soyadı seçme vazifesi ve hakkı evlilik birliğinin reisi olan kocaya aittir. ...5). İyiyi kötüden ayırdedebilen ergin, soyadını seçmekte serbesttir. 7). Soyadı seçme ya da değiştirme işlemleri için 2 yıl süre tanınmaktadır. 13). Bu kanun ya yın tarihinden itibaren altı ay sonra yürürlüğe girecektir.*

Böylece bütün yurttaşlar, doğrudan ya da dolaylı, kendi adında yan sıtmak istediği anlama uygun sözlük birimlerini arama, seçme, türetme eyle mine katıldılar. Uluslaşmanın da bir parçası olarak düşünülen o kalkışma he nüz gereğince incelenmiş değil. Ancak yurttaşların dilsel ortaklıkları biraz daha gelişmiş, dilsel ayırıcılık belirsizleşmiş[217].

Yasa çıktıktan sonra Ankara Halkevi özel bir gün düzenleyerek bü tün üyelerinin soyadı seçimini gerçekleştirmiş. 1935 yılı halkevinde bir soya dı kampanyası ile başlamış. Böylece Türk toplumunda bir yandan soyadı konusu kısa sürede çözümlenirken, dolaylı olarak da halkın halkevine ısın ması sağlanmış, (Çeçen, 146-148).

Bu yasayı 26 Kasım 1934/2590 sayılı "*unvan ve lakapların kaldırıl ması*" ile 3 Aralık 1934/2596 sayılı "*kıyafet yasası*" izledi. İlk önce 1931' de Cumhuriyet Halk Fırkası (CHP) kurultayında kabul edilen "*Türkiye Devleti: **cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimci***" nitelemeleri 3 Şubat 1937'de yapılan değişiklik ile Anayasaya (madde 2) eklendi.

---

[215] MEB'na devredilen kitaplar derelere, ırmaklara atılır, ya da kese-kağıtçı lara toptan satılır; kimi bölgelerde ise, kamyonlara doldurularak alanlarda yakılır.

[216] Köy Enstitülerinin kurucu ve en başarılı müdürlerinden eğitimci Rauf İnan (1987): "*Türkiye Cumhuriyeti'nin bir eğitim ve ekin devleti olmak niteliğini ka zandığı yılların atılımlarını öğrenenler, anlayan başlar, duyan yürekler-inanıyorum ki- şu kanıya varacaklar: Atatürk'ün kurduğu o Halkevlerini, köy enstitülerini, eğit men örgütlerini, tümüyle köy eğitimini halk eğitimini yok edenler, yalnız Türk ulusu na değil, insanlığa, özellikle gelişmekte olan ülkelere de kötülük etmişler, çok şeyler yitirmişlerdir*", diyor.

[217] ABD gibi ülkelerde İtalyanlar ve Museviler soyadı seçiminde kimi ayrı calıklardan yararlanmak için adlarını İngilizceye benzetmiş lerdir (Mencken 1936).

3.1.10. **Güneş-Dil Teorisi** [218]

Yeni Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda karşılaşılan en büyük so run "*uluslaşma*" idi. İlk önce ulusal kimliğin belirleyici ögelerini ortaya çı karmak (Timur 1986, Berkes 1975, Güvenç 1993), yetmezse, topluma ulusal bir kimlik biçmek, ve onu *ulusal tarih* öğretiminin bir parçası yapmak gereki yordu[219] . Daha 1923 yılında *Darülfünun*'a bir *tarih tezi geliştirme görevi* ve rilmişti, (Ceyhun, 1992:136).

Güneş-Dil Teorisi, 1920'lerde başlayıp 1930'larda biçimlenen *Tarih Te zi*'nin bir parçasıdır. Amaç, "Türk"ü dışladığı için Osmanlı öncesi, hatta tarih ön cesi zamanlara çekilen Türk uygarlık yorumuna sözcüksel veri sağlamaktı. O ne denle kuramı ele almak isteyenler ilk önce Tarih alanında yapılan çalışmaları ince lemek zorundadırlar[220] ."Güneş-Dil Teorisini"ni bir dil kuramı diye algılamak, ya da onu belli amaçlar için **özleştirme** ile ilişkilendirmek doğru değildi..

Tarih tezi. Avrupa'nın uygarlıkta Türkleri yok sayan, ben-merkezli tarih görüşüne karşı oluşturulan Türk tarih tezi, günün koşulları ile yöneti min amaçlarına uyularak, çevre ülkelerinin uygarlık ve ekinini yok sayan Av rupa-merkezci, ırkçı tarih yorumuna karşı, uygarlığı ölçü alan aşırı iki varsa yıma dayandı. (1) ***İlk uygarlık çok eski, Tarihten önceki çağlarda Türkle rin anayurdu olan Ortaasyada doğmuş, (2) oradan Türkler aracılığıyla,***

---

[218] Bu terimin /gü`neşdil teorisi/ biçiminde sesletilmesi gerekir. Teori, ger çekte bir varsayım olarak kalmıştır.

[219] Atay (Çankaya IV:143): "*Zamanın (19. ve 20.yy) Tarih kitaplarında Türkler medeniyet bakımından tarihsiz, ilim ve edebiyat bakımından dilsizdirler.* Bu aynı zamanda "Doğu Sorunu" ile Osmanlı İmparatorluğunu kendi çıkarlarına uy gun etnik devletlere bölmeyi (Sevr Anlaşması 1918), Türkleri ise, yanlış ve bencil ola rak: "*uygarlığa katkısı olmayan tarihsiz bir toplum*" sayarak, gerekirse gerisingeri Ortaasya'ya sürmeyi bile düşünen zamanın sömürgeci Avrupa devletleri ne bir yanıt olmalıydı. Buradan Atatürk'ün etnik temele dayalı bir ulusçuluk peşinde olamaya cağı yorumu yapılabilir.

[220] Bk. Behar 1992, ve TTK ile TDK 1932-1940 arası kurultay bildirileri. Berkes (1975:204, 266-)'e göre ekin odaklı olan Hegel'ci Avrupa tarihçiliğinin bencil yorumuyla Türkler "tarihsiz halklar"dan sayılmıştı. Türklüğü dışarda bırakan Osman lı da yıkılınca Türkler neredeyse "Coğrafyasız" da kalacaklardı. Oysa, Türk lerde gele neksel olarak ırk, din, kan, secere, hatta dil birliği, "*toplumsal birlik*" teme li oluşturmamıştı. Türkler bunların hepsinde "*tek*"çiliği değil "*çok*"çuluğu kabul ettik lerinden, toplumsal birliklerinin temeli, ya (Ahi'lik gibi) '*iş birliği*' ya da '*devlet birliği*' olmuş; Türk, tarihte en çok bu iki kavramla yer almıştı. Türklük, her zaman uygar bir toplumun adı olmuştu. Bugün Türk diline karşı tutuma bakılırsa, cehaletin yönetimi, laiklik-karşıtı eğitimin baskısı karşısında Güvenç (1993)'te ulaşılan (Türk, türkçe konu şandır) biçimindeki dilsel tanım doğru görünmüyor.

tıpkı Güneş ışınları gibi dünyanın dört bir yanına yayılmıştı[221]. Öyle bir işlevle donatılan **Türkçe** bir ***Güneş-dil*** sayılırdı. O uygarlığın ipuçları bir yandan arkeolojik alanlarda, öte yandan Türklerin gittiği yerlerde konuşulan dillerin sözlüklerinde saklıydı. Kazılar yapılarak elde edilecek buluntular yorumlanmalı, öteki diller incelenerek Türkçeden geçmiş olabilecek kökler bilimsel yollarla ortaya çıkarılmalıydı[222]. Oysa dil yoluyla "türk"ü belirle mek olanaksızdı, (Berkes, 1975; Güvenç, 1993). O yüzden böyle bir kuram dil devriminin içine giremezdi. Dil sorunu, "*Türkçülük*" yanlılarının düşün düğü gibi, bir kimlik sorunu olarak ortaya çıkmamış, uluslaşma sürecinde en başta bir kamusal, kitlesel iletişim sorunu olarak algılanmıştı.

Ulusçuluk yoluyla ilerlemek yeni Türk devletine de son derece çeki ci geldi. Türklerin bir ulus olarak büyük bir uygarlığın yaratıcısı oldukları ileri sürülerek Tarih Tezi böylece devrimci bir ilkeye dönüştü. Ortak bir dile dayalı, ulusal birlik yaratma süreci, Avrupada (Fransa ve Almanyada) oldu ğu gibi Tarih eğitimine bağlandı. Öyleyse bir ***ulusal tarih*** yazılmalı ve bir ***yurt taşlık bilgisi*** gibi öğretilmeliydi. Öğrenciler bu derste ulusu, devleti ve hükümeti tanımakla görevlendirildi[223], (Behar, 1992). Ancak, uygarlık tarihi henüz yazılmamış olduğundan, (Berkes, 1975) böyle bir görüşü halkı *kul* olarak gören Türk aydınları ne anlayabildiler, ne de onu Atatürkçü yolda ge liştirebildiler.

Kurulan **ulus-devlet**in gücü iki temel kavrama "**laiklik**" ile "**çağdaş laşma**"ya dayandı. Onun için Türk uygarlığı yüceltilerek Türk'ü dışlayan Os manlı ile ilişkisi gözardı edildi ve başlangıcı, ırkçı görüşü öne alan Türkçü' lerce *'tarih öncesi'* dönemlere kadar uzatıldı (...*tarihten önce vardık*...). Ya ratılan uygarlık Orta asyada başlatılarak Coğrafya ile ilişkilendirildi. Şem

---

[221] Atatürk'ün 1923'te *'Neue Freie Presse'* muhabirine verdiği demeç de bu görüşü desteklemektedir:" ... *bizi aşağı olmaya mahkum bir halk olarak tanımak la yetinmemiş olan Batı, yıkılmamızı çabuklaştırmak için, ne yapmak lazımsa yap mıştır. Batı ve Doğu zihinlerinde biribirine karşıt iki ilke söz konusu ise, bunun en önemli kaynağını bulmak için, Avrupaya bakmalı. İşte Avrupada aralıksız mücade le ettiğimiz zihniyet budur*", (Attila Ilhan, Cum. 8.4.1997'den).

[222] Her ulusun bir tarihi vardır. Bu tarih uygarlığa yapılan katkı ile belirle nir. Uygarlığa yapılan katkı ile ırklar arasında doğrudan bir ilişki belirlenmiştir. En çok katkıyı yapan beyaz alp ırkıdır. Türkler de uygarlığa yaptıkları katkılar göz önü ne alınarak beyaz ırktan sayılmalıydılar. Berkes (1981:34): "*Batı bilginlerinin Türk tarihine bakışı, İslamlık tarihçilerinin bakışlarındaki ön yargılara göre biçimlenmiş ti. İslam, Osmanlı ve Batı tarihlerinde 'Türk' ülkesiz, tarihsiz, uygarlıksız ve genel likle yıkıcı bir yaratıktır*". Oysa Türkler, gerçekten dikkate değer insancıl toplumları oluşturan insanlardır, (1975:204).

[223] O amaçla Atatürk (1930) "*Vatandaş için Medeni Bilgiler*" metnini ya zar. Burada " Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk ulusu denir", tanı mı yer alıyor.

settin Günaltay'a göre, Güneşin ilkel toplumlardaki tanrı tanımaz gücü Gü neş-Dil Teorisi'yle öne çıkarılarak Türk Dili İslamın boyunduruğundan kur tarılıyordu[224], (Behar, 1992:177-). ***Ulus,*** dil, ekin, düşünce birliği ile yurt taşların dayanışmasından oluşan toplumsal, siyasal bir bütün olarak görüldü. Ne var ki bu, 'türk' tanımına bir dereceye aykırı idi, (Berkes, 1975).

Dil tezi: Dilsel verileri bulınak için ilk başta Türkçede ilk köklerin biçim ve anlamları belirlenmeli, onun için de, dilin nasıl yaratıldığı açıklan malıydı. Buna göre, dil yaratılırken ilk oluşan birimler (iletişimsel olan '*söz*') yerine *kök*lermiş. Türkçe kökler ilk insanın **Güneş**i görünce çıkardığı haykırışlarla biçimlenmişmiş, anlamları **Güneş**in niteliklerinden seçilmiş imiş. Oysa, içinden çıkılamadığı için, o türden varsayımlara dayalı yorum oluşturma Avrupada çoktan bırakılmıştı.

Dil evrimi biribirinden bağımsız üç ayrı dönemle ayrılmıştı: **1.Kök ler çağı** - yaratıcı çağ, **2.** ***Gövdeler çağı*** - türetme evresi, **3.*Çekim*** (flexion) ***çağı*** - yeterlik dönemi[225]. Dil evriminin böylesine dönemlere ayrılması Türk dilinin eskiliği varsayımı ile birleşince, yine ırkçı ama yanlış bir üstünlük böbürlenmesi ile, öteki dillerin Türkçeden çıktığı, daha doğrusu ilk Türkçe köklerin başka dillerde de bulunduğu varsayımının ileri sürülmesini kolaylaş tırmakta idi[226].

Yukardaki çok yalın açıklama ile,'*Güneş-Dil Teorisi*'nden başlıca amacın: 1) Tarih Tezi'ni destekleyici ekinsel-dilsel veri elde etmek olduğu, 2) incelemelerin, *unutulmuş eski kökleri ortaya çıkarmak gibi çok kısıtlı bir kökensel-sözlüksel katkısı*ndan da yararlanılabileceği, ama dilbilimsel açıdan bunun *kesinlikle bir dil kuramı sayılamıyacağı* anlaşılır. Ancak sonradan, Güneş-Dil kuramı: "*sözcüklerin köken, biçim, sesletim ve anlam bakımından*

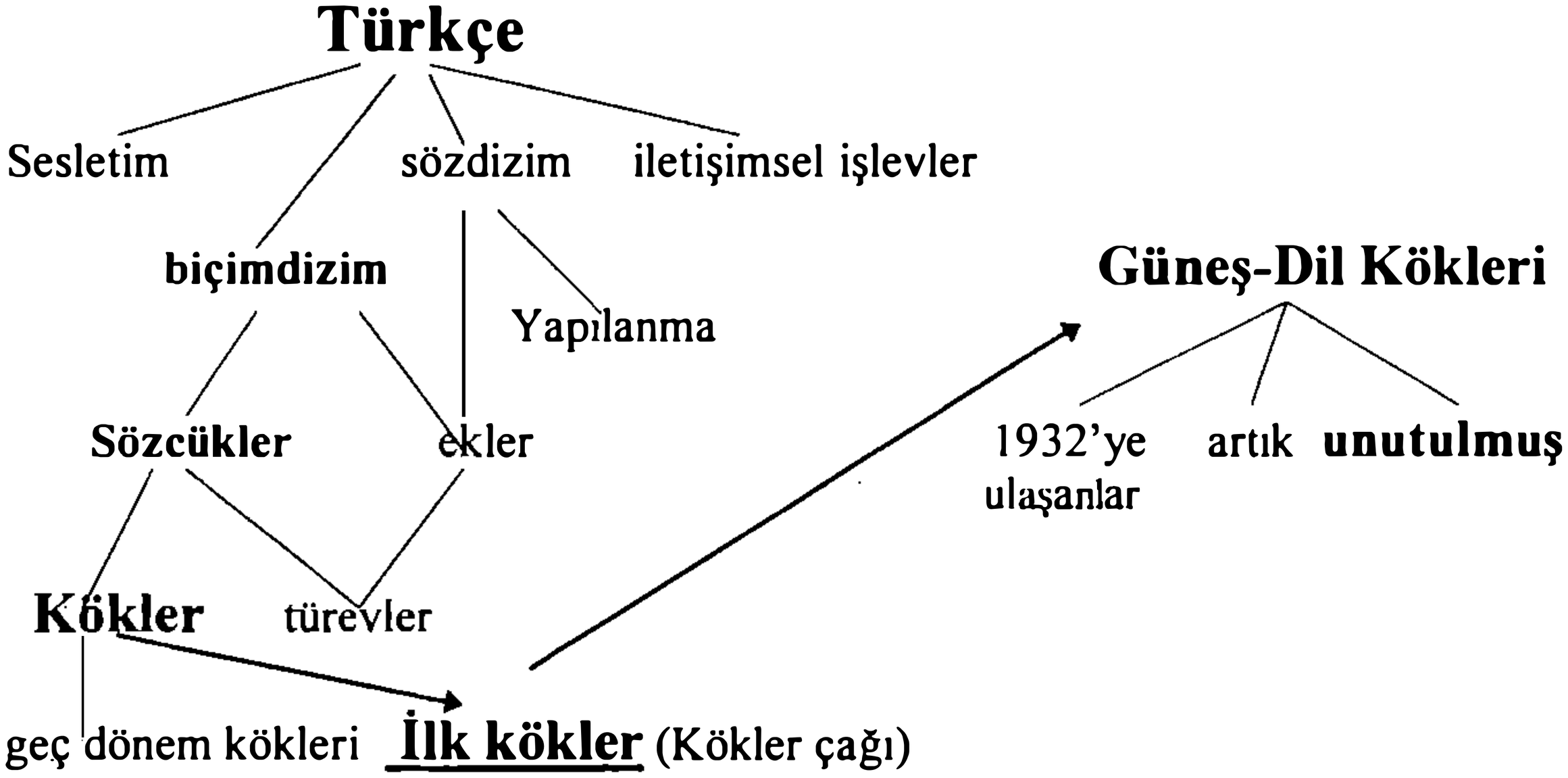
---

[224] Bu amaçla 1933'teki Üniversite Reformu ile 240 öğretim üyesinden 157'si dışarda bırakılarak yerlerine çoğu dilbilim ve arkeoloji uzmanı Alman profe sörler atandı. Devrime katılımı yetersiz kalan İstanbul Edebiyat Fakültesine karşı 1936'da Ankara'da adında Tarih Tezi'nin ana alanlarını içeren "*Dil Tarih ve Coğraf ya Fakül tesi*" kuruldu. Ayrıca bakınız Ö.Seyfettin "Efruz Bey" s.65.

[225] Türkçe köklere ilişkin varsayım için, Alfredo Trombetti'nin (1848-1928) "**Dil Kaynağının Birliği**" (1905:51) adlı İtalyanca kitabından destek alındı, (TD 1933, sayı 4,.s.51; Özdem 1936:127-). Dilin kaynağına ilişkin eski kuramlara ilgi du yanlar Özdem 1936'ya bir göz atabilirler.

[226] Rawlinson'un (1851) Sümerce'de ne Hint-Avrupa ne de Sami dil ögele rinin bulunmadığına ilişkin görüşünü öğrenince, Atatürk çok sevinmiş. O dilin Türk çe olabileceği üzerinde gecelerce çalışılmış, (B.Lewis, 1984:204). Türkçe ile yakınlı ğı araştırmak için Avrupada tanınmış Sümer ve Eti (Hatti) dilleri uzmanları Türkiye ye çağrılmış, (Hatiboğlu 1963:28-29). Hommel (1915) Sümerce-Türkçe 200 sözcüğü karşılaştırmış. Barenton (1936) ise, "*beşbin yıl önce Mezopotamyada mücerret bir halde bulunan bu Sümer söz köklerinin bugün canlı Türk dilinde bulunduğu*"nu ileri sürmüş, dünyanın en eski dilleriyle Türkçe arasındaki ilişkiler aranmıştı.

çözümlenmesi" olarak tanımlanır. (Yalnızca kökler üzerine bilgi veren, olsa olsa bir köken-bilgisi kuramı olabilir). Bu yolla ayrıca kaynağı bilinmeyen, kökeni açıklanamayan sözcüklere sahip çıkılıp (Özgü 1963:29) onlardan ye ni türetmeler yapılarak Türkçe sözlüğün zenginleştirilmesi düşünülür. İşi ko lay kılmak için başvurulan bu yol, yenilgiyi baştan onaylamaktı.

Söz konusu edilen köklerin açıklanabilmesi için, hiç gerekmediği halde yine (o günkü değişimden etkilenerek) ırkçı bir itiyle, bir dil oluşum kuramı seçmek gerekiyordu. Türlü yorumlar arasından Rousseau'nun (1755-1822) ileri sürdüğü: *"**duygusal haykırış**"ların, sanki çocukların dil edinme lerinde başvurulan koşullama işlemlerine benzer bir yolla göstergeleşmiş olduğu* yorumuna yakın bir açıklama bulunmuştu, (Özdem,1936). Doğrusu, Türkçedeki yansıma kökenli sözcüklerin çokluğu (Zülfikar,1995) da bunu destekliyordu.

İlk iletişimi el, yüz ve beden hareketleriyle sağlayan insanın sözel göstergelere geçişinde Güneş karşısındaki hayranlığını simgeleyen doğal **/ağ/** biçimi ilk haykırış olarak seçilir. Bu ses dizisi, ilk bilinç varlığı olan gü neşi simgeler. **/Ünlü + ğ /**, insanın çıkardığı en doğal ses dizisi sayılabilirse de varsayımsal bir biçimdir[227] .

---

[227] O zaman Türkiyede Ömer Seyfettin'den bu yana tanınan F.de Saus sure'ün göstergeyi "nedensiz" olarak nitelemesine karşılık "Güneş-Dil"de ilk göster geleşme nedenli görülmektedir. Eski Greklerden bu yana sürekli yinelenen bu tartış ma, artık, dilin kaynağıyla ilgili inandırıcı bir açıklamaya dönüşmüştür. O gün de ne densiz bir yorumla ne sözcük ne de ek anlamları açıklanamazdı. Kaldı ki ilk göster genin nedensiz oluştuğunu kim bilebilirdi. İlk anlamlama nesnesi olarak güneşin seçilmesinde Türkiyeye 1933 yılında gelen Marr'ın (belki de 1926 yılında gelen Radloff'un) etkisi olabilir (Samoiloviç, TDK 1936: 320-23; Tankut, 1963: 121-22). "Güneş" sözcüğünün seçimi gerçekten de Marr'ın açıklamasına dayanıyor olabilir, (Özdem, 1936:138). İlk totem "gök" idi. Hititler, Sümerler, İskitler Güneşe tapıyor

Kökler. En eski kökler ile eklerde hece yapısı (doğrusu gerçek hece lemeye aykırı olarak) "ünlü + ünsüz"(= OY) olarak belirlenmiş[228]. Başlan gıçta sözcükler ortakmış. Dilbilgisi sonradan doğmuş, (Tankut 1963:21). Ün lüler anlam taşımıyor, gerçek anlamlamayı ünsüzler belirliyormuş. Gösterge yapımında biribirinin yerini alabilen ünsüz türleri dört küme oluşturuyor muş, (Tankut, 1963: 21): **arka sesler**: ğ, y ,g, k, h; **dudak sesleri**: v,b,m,p,f; **diş-ardı sesleri** :t,d,n,l,r ; **damakönü sesleri** : s, ş, c,ç,z,j .

Ona göre dilin ilk biçimi OY dizimli kökler içeriyormuş (TDK 1936). Bu düzenlemede "***artık***" biçimlere yer yokmuş, her biçimin bir anla mı varmış. Türkçenin kökleri şöyle belirlenmiş: *8* ***ana kök*** *: ağ,eğ, ığ, iğ, oğ, öğ, uğ, üğ (Hepsi 'güneş' anlamı taşıyormuş). 168 öteki OY biçimi kökler; 160 YO biçimi* ***ters kökler*** *3360 YOY biçimi* ***bileşik kökler*** *olmak üzere toplam kök sözcük sayısı* **:3.696'** yı buluyormuş[229].

---

lardı. Güneş kültü dünyanın her yerinde vardı, ancak o yolla evrensel bir yoruma ula şılabilirdi. "*Bu sözcük ilk dilde çekirdek kavramı teşkil etmiş, ondan sonra bundan türlü yönlerde anlam dizileri oluşmuştu*". Özgü (1963:29)'a göre de Güneş-Dil kura mı köken arama çalışmalarının bir aracı seçilmişti.

Güneş-Dil Teorisi Viyanalı Dr.Kvergiç'in yayınlanmamış olan 41 sayfalık bir metnine bağlanıyor. Steuerwald (s.88)'e göre 1922'de bir Alman filoloğu Ay-Dil teorisi ortaya atıyor. Kvergiç 1935/36 Ankara DTCF'nde Alman filolojisinde öğre tim üyesidir. Oysa onun gönderdiği metinde "güneş" adı bile geçmiyormuş, (Dilaçar 1963: 47, Lewis 1984:207). O dilcinin III. TDK bildirisi ise, doğrudan doğruya Gü neş-Dil kuramını en destekleyici bir konuşma niteliğinde. O metinde geçen, ünsüzle re anlam koşulması biçiminden de yararlanılmış olduğu kuşkulu. Çünkü 1928 önce sinde ünsüzlere öncelik tanıyan eski yazı, özellikle ek ünsüzlerine öyle anlamlar ko şulmasına elverişlidir. Üstelik ünsüzlere anlam koşma çok eskilere dayanmaktadır. Bilgi için Özdem 1936'ya bakılabilir. O tür yorumlar Sokrat dönemine kadar götürül mektedir. Ayrıca Özdem, Fransız bilgini Paul Regnaud'un (1838-1910) Güneş-Dil kuramına en yakın görüşü dile getirdiğinden söz ediyor (s.99-). Kuram ve ona dayalı çözümlemeler için Dilmen 1936, Tankut 1936, İnan 1936 yayınlarına bakılabilir. Bilindiği gibi yansıma sözcüklere dayalı olarak Türkçe seslere anlam, ya da işlev yük lenmiştir, (Demircan 1996, 1997).

[228] 300 sözcük üzerinde yapılan incelemelere göre (İnan 1936:208) OY ses diziminin Türk diline hakim olduğu anlaşılmış. Ne var ki o yazımsal bir saptamaydı, sesletimle ilgili değildi (Demircan 1996).

[229] i. Türkçede kök, yani tek-heceli sözcük azdır; ya da Güneş-Dil yorumu na göre bunlar zaman içinde yitmiş olabilir. ii. Ancak, Türkçede tek heceli köklere gerek vardır. iii. Bu tür köklerin yapılmasına karşı konulamaz. Tek-heceli köklerin biçimsel yabancılığı kanıtlanamaz, ama üretimi de kolay değildir. iv. En zor olan, tek-heceli biçimlerin önce kavram yaratılıp ondan sonra yapılmasıdır. Eğer bu ola naksız ise alıntı kavramı, (şov, tim, şok, rem,... gibi) özdeş Türkçe sesdizisine yükle nebilir. v. Türkçede türetme yolları çok zengin olduğundan, ondan sonrası güçlük ya ratmaz.

Anlamlama. İlk kavramlar Güneşe bağlı olarak yaratılmışmış. Altı kümede toplanabilen 30 ayrı kavram bir çok-anlamlılık kaynağıymış.. Zeka, söz ve dil "Güneş"ten doğmuş: O anlamlar şunlarmış: *1 Güneş, Ay, Yıldız, yıldırım, esas, sahip, Allah, efendi, benlik, kuvvet, kudret, yükseklik, büyüklük, çokluk, çoğalma, büyüme; 2. Işık, aydınlık, parlaklık, zeka, güzellik; 3 Sıcaklık, ateş, duygu, heyecan, sevgi, sevimlilik, koku; 4. Hareket, süreç, zaman, uzaklık, buut, yer, kara, toprak, gıda, hayat, faaliyet, ruh; 5. Renk, su ; 6. Ses, söz.*

Türetme. Ünlüler asıl anlam göstermezmiş. Kimi ünsüzlerde belli anlamlar toplanmış. Örneğin /k/ ögesinde bütün dünya dillerinde "*yakma, yanma, sıcaklık*",... anlamları birikmişmiş, (Tankut 1963:21). Samih Rıfat'a (TDK 1932:52-78) göre /k/ sıcaklık ve ışık anlatır: *kuğ, kız, kızar, kayna, kavrul, kak, kıvılcım, kozay, göymek (yan-), gök*,... /k/ ile başlayan sıcaklıkla ilgili sözcükler: *kor, kuğ, köz, kül, hur, har, hor*,... gibi. Aynı bildiri içinde ilginç sözcük dizileri sunulur; örneğin /b/ sesiyle başlayan vücut parçaları: *baş, burun, boyun, bağır, böğür, bel, bıkın, but, bacak, baldır, bilek, b/parmak, boy, bos* ,... Konuşandan uzağa doğru ana köke kattıkları anlama göre ek ünsüzleri yedi kümeye ayrılırmış:

1. ğ,y,g,k,h,m,b,p,v,f *ünsüzleri özne veya nesnenin tam kendini, içini gösterir. M özü, egoyu gösterir: men/ben* ; .
2. n , *özne veya nesnenin kendine bitişik olanı gösterir* ;
3. z, *geniş alanı gösterir* ,s, ş, Z *alanı içinde, ş alanı n'ye en yakın dar bir alanı gösterir*, ç,c,j *alanları z içinde ş,s,z gibidir.*
4. *L en uzak alana kadar her alandaki özne ve hareketleri gösterir: gizil/edilgen* -( )L ;
5. r *özne ve nesnenin belli bir alanda toplandığını ve yığıldığını gösterir.*
6. t,d *çok güçlü yapıcı ve yaptırıcı hakim ögedir.*
7. k, ğ, g, y, h, v, m, b, p, f *söz cüğün anlamını tamamlamaya, belirlemeye ve anlatıma, sözcüğü adlandırma ya yarar*, deniyor.

Abartılı Çözümlemeler.

Kurala göre ***her sözcükte bir ana-kök*** *(yani ilk köklerden birisi)* ***varmış; bu kök kimi sözcüklerde düşebilirmiş. Dilin başlangıcında söz bir ünsüz ile başlamazmış*** *(oysa bu hecelemeye aykırı);* ***hiç bir ünsüz ünlü olmadan kullanılmazmış; bir kümede bulunan ünsüzler biribirinin yerine geçebilirlermiş. Sesletim yasaları kesinmiş; ekler de tıpkı kökler gibi birer O+Y biçimindeymiş*** (TDK,1936). Bu, tümüyle Alman '*yeni gramerci*' görüş ten aktarılarak yakıştırılmış.

Çözümleme işlemi kimyasal bir ayrıştırmaya benzetilmiş. Örneğin "**düşünmek**" sözcüğünün doğru sayılamıyacak açıklanışına, (Dilmen 1936: 56' dan) insanın neredeyse inanası geliyor.

	Öte,	Yapıcı	Etrafa	Ek,geri	Özne	Eylemi ad
Anlamlar:	Güneş		yayılma	dönme		landırma
Biçimler/dizim:	***üğ*** +	***üd*** +	***üş*** +	***ün*** +	***üm***+	***ek***

TDK III:363'ten kimi çözümlemeler :1) ağ + ağ = ağa, 2) öğ+üt = öğüt, 3) uğ+us =us, 4) ağ+aç = ağaç, 5) ağ+at+ağ = ata, 6) oğ+ok+uğ = oku,... Bu çözümlemelerde, açıklamadan çok yakıştırma söz konusu[230]. Abartılı, asılsız yorumlar ve öneriler 1933 yılından başlayarak gerek Türk Dili dergisi, gerekse Kurultay bildirilerine yansıyor[231]. Dillerarası ortaklık ilişkilerin

---

[230] Özgü (1963:30) "*yapılan çözümlemelerle birçok yabancı sözcüğün Türkçeye mal edilebileceği gösterildi*", diyor. Oysa Arsal (s.385) ona karşıdır: " *la tince terimler almak düşüncesi gibi, Arapça terimleri Türkçe ilan etmek önerisi de ciddi bir fikir değildir,... Dil meselesi öyle aldatmacalar, kaçamaklı davranışlarca çözülecek bir sorun değildir*", diyerek abartma yanlılarının daha 1930 öncesinde varlığını duyuruyordu.

1935 yılında yayınlanan " Türkçe'den Osmanlıca'ya Cep Kılavuzu" önsözünde Dilmen: "*Dilimizin öz kaynaklarına doğru inildikçe, Türkçede ana söz kökle rinin varlığı, bunlardan türlü sözler türetmeye yarayan eklerin zenginliği,... kendini göstermekte,...Öztürkçe karşılığı gösterilen sözler de köken bakımından Türk Diline yabancı değildir,...Türkçeden başka denilen dillerin de aynen Türk kaynağından geldiğinin ortaya çıkmakta olduğunu"* ileri sürmektedir. "Osmanlıca'dan Türkçe'ye Cep Kılavuzu" (1935) içindeki "*Türk Dili Araştırma Kurulu"* imzalı önsözde de benzer biçimde: "*...şimdiye kadar yabancı dilden gelmiş sanılan sözlerden bir takımının o dillere de öztürkçe kökünden geçtiği,...Türk dilinin bir yandan Hint-Avrupa, bir yandan da Semitik dillere kök vermiş bir anadil olduğu, 1936 Kurultayında verilecek bildiriler için hazırlık yapıldığı"* açıklanmakta, araştırmalara Atatürk'ün öz veriyle katıldığı belirtilmektedir. Neyin Türkçe, neyin yabancı olduğu bilin meksizin özleştirme yapılamıyacağına göre, 1932-1935 arasındaki *Tarama, Derleme, Cep Kılavuzu* çalışmaları "Neyin Türkçe olduğu, neyin Türkçe sayılabileceği" sorularına öl çüler getirmeyi amaç edinmişti. .

[231] Naim Hazım (1933, TD 3:83-) yanlış olarak: "*Arap Dili ... Türk Dilinin hemen bir bozuntusundan başka birşey değildir- bir anadan doğmadır"*. TD 8-9 (1934) :19'da "*Türk Dilinin, Hint Avrupa Dilinin şimdiye kadar aranıp da bulu*na *mayan kaynağı"* olduğu, s.20'de ise "*Türk Dili üzerine araştırmaların Sümer ve Eti kayıtlarından başladığını"*ileri sürüyor. Dilemre (1932 TDK:73) "*Türk Dili bir Hint-Avrupa dilidir. Altay Dili köklerinin aynı zamanda Avrupalı olması bundan dır"*. Agop Martayan (1932 TDK:98), "*Sümerce ile Türkçe aynı dillerdir"*. Hakkı Ne zihi (TDK 1932:139), "*Hint-Avrupa dil ailesinin çıktığı dil Türkçedir. Bu diller, Türkçe den ayrıldıktan sonra başka başka gelişmişlerdir.* Samih Rifat (1932) *"kes, kas, kıs* " sözcüklerini Latince '*casser'* (kes-), Farsça '*kasten*' (eksiltmek) ile ilgilendirir. Oğuz Bey (1932:444),"*İlk medeniyeti kuran Türkler olduğuna hiç kimsenin şüphesi kalmadı"*, genellemesini yapar. Reşit Galip (1932:470), "*Görülüyor ki dilimiz,...en ilk ve eski kültürlerin dili ...bugünkü dilcilerin kök diye baktığı Sanskritçe, Yunanca, Latince gibi dillerin de kökünde duran bir dil...Sümerce, Etice gibi ilk*

den ne anlaşıldığı TDK (1936)'da verilen birkaç çözümleme örneğiyle daha iyi gösterilebilir. Buradaki tek heceli kökler Güneş-Dil ilkelerine göre anlam lanıyor, (Tankut 1936: 112-120).

idée: iğ+ id+ eğ+ eğ (fikir) ;
Teos: eğ+ et+ eğ+ os (Allah) ;
voda:oğ+ ov+ od+ ağ (su). Türkçe: "teğmek, teğ, tokuş, tokunmak, tik" ile ilişkili sözcükler: takti (Sanskrit), taka (Avestan), tak (Farsça), teku (Litvanca), tok (Slavca), thiggano (Grekçe), tango (Latince), toccare (Latince), taikus (Gotça), tohken (Flamanca), toquer (Fransızca), tactus (Latince), tact (Fransız ca),...[232].

As (ağ+as): çıkar, kalmak, yukarı; Farsça *asman* : gök ; Eski Nord *ass*= Ang losakson *os* : Allah.

Ev/ive/eve: acele; Çuvaşça: *ivit/iğit*: fırlatmak; İbranice *Atha*:geçmek, gitmek ; Eski Mısırca *it:* uzaklaşmak, alıp götürmek; Sümerce *ed*: çıkmak; Etice *it:* git, ...[233] .

Önasya medeniyetlerinin de dili olsa gerek". Dilmen (1936:51-), "*Türk Dili hesaba katılma dan yapılan bütün çalışmaların sonuçları yarım ve kısa kalmıştır. Güneş-Dil en eski kaynak biçimi bulacaktır.* Dilaçar (1936:48) *"Dünyanın en eski tarihi dili Sümer Türkçesindeki /u/,/uğ/ sesbirimli ve 'doğan güneş' resimli yazı şeklinden ge len bu sözden bu kadar anlam çıkardıktan sonra ... "*. Tankut (1936:11,1963:24), "b*ü tün dünyada dolaşmış ve kültürlerin içine yerleşmiş genel bir dil vardır. Bu dil Türk çedir. Hint-Avrupa klasik etimoloji sınırı Sanskrit'ten öte gidemedi"....* diyorlar. Kuş kusuz bunlar şahlanmış yakıştırmalardı.

[232] Yukardaki sözcükler Türkçe sözcüklerle ya eş anlamlı, ya da yakın anlam lı olarak verilmektedir. O tür sözcükler, ses benzerliğinden gidilerek bir araya toplan mış, ve onların bir kaynaktan çıkmış olabilecekleri varsayılmıştır. Bir dilde yazılı ötekinde sözlü dilden olan sözcüğe öncelik tanınmaktadır, oysa bunun tersi de doğru olabilir. Bu karşılaştırmada ana-köklerin Türkçede biçim değiştirmediğine, zaten bunların yeterince yalın olduğuna inanılmış gibidir. Yabancı bilim adamlarının (Rowlinson 1861, Wolley 1829, Hommel 1915, Barenton 1936,...) bu yorumu destekleyen, özellikle Sümerce ile Türkçe arasındaki benzerliğe gönderme yapan gö rüşleri de yardım etmiştir. Ne var ki gerçek yanılgıya burada düşülmüş, en eski ve de ğişmemiş sayılan Türkçe biçimlerle değişmiş ve bu gün kullanılmakta olan yabancı biçimler ne yapısal ne de dil türü ayrımına bakılmaksızın karşılaştırılmıştır.

[233] Buna benzer biçim ve anlam yakınlığı bulunan sözcüklerin kökeninin Türkçe olduğunun kanıtlanması, Türk uygarlığının söz konusu uygarlıklardan daha eski olduğunun ortaya çıkarılmasını gerektiriyordu. O nedenle Ortaasyadaki kazılarla ve buluntuların tarihi ile ilgilenildi. Anadoluda yapılan (örneğin Burdur- Hacılar) kazılarda Hitit öncesi izler arandı (Dilaçar 1963:51). Steuerwald (98-102)'den : tün + el > tunnel = karanlık yer, şey < Yakutça "sep", Kanada > kan+ada, Amazon < am ma + uzun, Alaman < el aman, abluka < avlu - Kam, kültür < keltir, ... gibi yakıştır maları da not etmiş.

Yorumlar. Her kuram sonunda iki yoruma kavuşur. İpuçları elverir se, başlangıçta çoğunlukla güçlü, süpürücü genellemeler yapılır. Sonradan, kanıtlanmış olan yanlar bir araya getirilerek, bu kez daha gerçekçi ama, iddia sız bir yorumla o çalışmanın tortusu özetlenir. İlk kökler üzerine ileri sürü len sav şu biçimlere girebilir.

i. ***Olağan*** *Türkçede böyle tek heceli kökler olabilir. Eğer za man içinde unutulan varsa onlar aranıp canlandı rılabilir.*

ii. ***Abartılı*** *Tek heceli kökler ve ekler öteki dillere Türkçeden geçmiş olabilir.*

iii.. ***Aşırı*** *Tek heceli kökler öteki dillere yer yüzünün en eski ana dillerinden biri olan Türkçeden geçmiştir.*

iv. ***Karşıdevrimci/ 'kul'ca*** *Eş biçimli kök/tabanlar Türkçeye yabancı diller den geçmiştir.*

Özellikle 1936 kurultayında genellemelere kanıtsız açıklamalara gi dilmiş. Geçen sürede Güneş-Dil kuramının en az dört ayrı anlamı gelişmiş olup her yazan ayrı bir yoruma gönderme yapmaktadır.

1. "***Tarih Tezi***"ne (TTK,1931) dayalı birinci yorum başta açıklan dığı gibidir. O teze ilişkin savlar (1933'te) "*Onuncuyıl* Marşı'na bile girmiş ti[234]: "... **Biz ki bütün başlardan üstün olan başlarız,Tarihten önce var dık, tarihten sonra varız,...**"[235] Avrupalıların küçük düşürücü yorumlarına

---

[234] Behçet Kemal Çağlar ile Faruk Nafiz Çamlıbel'in yazıp Cemal Reşit Rey'in beste lediği bu marşı Kepirtepe Köy Enstitüsünde sık sık söylerdik. Güneş-Dil Teorisi ile ilgili savlar ikinci dörtlükte yer alır .

[235]. Nitekim daha 1860'lı yıllarda Polonya asıllı Mustafa Celalettin Paşa'nın (1826-1876), aslı Fransızca olan "***Eski ve Yeni Türkler***" adlı kitabında Türklerin Av rupada oturan kavimlerle bir, "Türo-Ariyen", ırktan geldiğine; Sami, Turani ve Hami leri insanlığın aşağı cinsinden sayan Avrupalıların o görüşlerinin bencil olduğuna; ilk kez Türk ırkının güç ve genişliğine; bu ırkın insanlık tarihinde oynadığı büyük role; Türk dilinin öteki dillerden yardıma gerek duymayacak derece de zengin olduğuna; Türk dilinin başka dillere yaptığı katkılara değinilmektedir (Akçura 1928:52-53). Necip Asım da:"*Leon Cahun'un tarihini (Asya Tarihine Giriş, Paris 1896) geniş leterek çevirdim. Bunun nedeni de tarihi bir millet olduğumuzu göstermekti*", der. Ancak, Ziya Gökalp o kitabı sanki "*pan-Türkizmi teşvik etmek için yazılmış gibi*" görür. Bursalı Tahir Bey de (1898) "*Türkleri yalnızca akıncı soyun dan, kaba kahra man zanneden bir alay düşmanın manasız fikirlerini reddetmek için İslam medeniyetinde Türklerin hissesini ayırıp göstermeye çalışmıştı,* (Akçura ,128).

I. Türk Tarih Kurultayı (TTK, 1931) ile I.Türk Dil Kurultayı (TDK, 1932) bildirilerine bakılırsa, ırk sorunu üzerinde önemle durulduğu anlaşılır. Köprülü, "*be yaz derili brakisefaller Asyadan Avrupaya gelmişlerdir,... Türkleri, bütün antro polojik hakikatlere rağmen ... Alp adamı dedikleri brakisefaller zümresine bir türlü*

karşı Atatürk: "*Türk milletini ve Türk dilini uygarlık tarihinin ve kültür dil lerinin dışında görmenin ne yaman bir yanlış olduğunu bütün dünyaya göste receğiz*", diyordu, (Kocatürk, 1984: 125).[236]

2. Kuramın doğru olamıyacak ikinci yorumu ise, ***dilin başlangıcın da oluşan kök sözcükler ile onların türevlerinin Güneşin türlü nitelikleri ne ve o varlığın insanlarda yarattığı çağrışımlara göre anlam yüklenerek göstergeleştiği varsayımından çıkarılıyor***. Türkçede *yansıma sözcük kök leri*nin bolluğuna bakılırsa, (Demircan, 1997, Zülfikar, 1980), daha önce benzerleri üretilmiş olan o türlü bir dil türeyiş yorumun çekiciliğine şaşma mak gerekiyor. Ancak bugün kullanılan yansımalar arasında Güneş ile ilgili bir örnekle karşılaşmadım.

3. Üçüncü yorum da, Kurultaylarda sunulan bildirilerden ve açıkla nan görüşlerden çıkıyor. Atatürk'e yapılan övücü ve yüceltici göndermelere

---

sokmadılar ... bizim sarı ırkla bir ilişkimiz yoktur. Esasen Türk, medeniyeti Avrupa ya getirmiş olan Alp ırkına bağlıdır", der (TTK, 1932:48-50,). Dilaçar'a göre (TDK 1936, 1963:45,51; 1975:470-72) " *Türkler, erken bir çağda Ortaasya yaylası kuru mağa başlayınca, Cilalı Taş Devrinde o yerlerden göç etmeğe başlamış. O ırka, Himalayaların Avrupadaki uzantısı olan Alp Dağlarından dolayı Homo Alpinus adı verilmiş.... .Dünyada yüksek kültürün anayurdu Ortaasya, ve o kültürü kuran ve bü tün dünyaya yayan da Türklerdir... . Alpinler Türkçe konuşurlardı*". Türk dil tezi Türk tarih tezinden çıkan bir sonuçtur. Türklerin göçebeliği konusunda Ceyhun (1992) aydınlatıcı bilgiler derlemiş, ve yeni yorumlar denemiştir.

[236]. I. TTK'nda Milli Eğitim Bakanı Esat Bey (s.5), "*Yazılmış olan kitap lar, Türk milletinin varlığını ve benliğini, dünya uygarlığına katkısını açıklamak tan uzaktır*" demekte, sonradan Milli Eğitim Bakanı olan Dr.Reşit Galip Bey ise, "*Türk tarihine asırlardır katran yağdıran yerli ve yabancı taassup grupları*"ndan söz etmektedir (s.61). Ayrıca bk. Hatiboğlu 1963:10-,14; Özgü 1963:29; Tankut 1963: 120. Samih Rıfatın bütün konuşmalarından Atatürk'ün başlıca dünya dilleri ve Türk dili hakkındaki görüşleri öğrenilebilir. Aslında Atatürk dilciliğinin bütün ilkelerini I.TDK'nda bu sözcülerle açıklamıştır (s.13). Öyle bir tarih yorumunu anlamayanlara karşı Sabahattin Eyüboğlu (1955:195) şu değerlendirmeyi yapıyor: "... *bir tarihçi değildi, Atatürk;... ama giriştiği devrimlerin yeni bir tarih görüşüne dayanması gerektiğini bilginlerimizden daha iyi biliyordu. Ortaya attığı aşırı fikirlere kıs kıs gülen hödükler- ki aralarında Batılı bilginler de vardı- bunların arkasındaki yaşa ma ve yenileşme gücünü görmüyorlardı. Medeniyetin kaynağında Türkleri görme si, bir üsünlük böbürlenmesi değil, bir dünyaya açılma, insanlık tarihini benimse me, düşüncemizi saran kabukları kırma gayreti idi*". Her ulus gibi Türklerin de kendi uy garlıklarının kökenini arama, ona ilişkin görüşlerini sınama hakları vardı. Berkes (1957:155):"Atatürk'ün amacı Türklerin ilkel dinlerin etkisi altında yaşayan kabile lerden gelme insanlar olmaktan çok, daha geniş yanlarla tarihte yer almış insanlığın önemli bir parçası olduğunu meydana çıkarmaktı. İstanbul yeterli destek vermeyince, Ankarada Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi adı altında kurulan fakülte böyle bir tarih yaklaşımını işleyecek bilim kurumu olarak düşünülmüştü..." , diyor.

bakılırsa, oradaki 'Güneş'in Atatürk olduğu anlamı da çıkarılabilir (Özgü 1963:29, Dilaçar 1975:468). Nitekim Dilaçar, "***Atatürk, Güneş-Dil Teorisi nin sahibi olduğunu gizlemeden, yabancı Türkologlara açıkladı,*** [237] ... *Atatürk'ün tarih ve dil tezlerinin yalnız konuşan, dinleyen Atatürk tarafın dan değil, okuyan Atatürk tarafından da kurulduğunu bildirmek için ya zıyorum*", demektedir (1975: 481). Bence bu bir saptırma olup o tutarsız ku ramın gerçek sorumlularını gizleme amacı taşıyan bır bilgilendirmedir. O kimseler çok rahat bir geçim sağlayacak düzeyde ödenek alıyorlar, 1950 son rası TDK üyeleri gibi ücretsiz çalışmıyorlardı.

4. Dördüncüsü ise, bütün dünya dillerinin Türkçe'den çıktığını ileri süren, ve ***1936 yılında toplanan III. Türk Dil Kurultayına sunulan çözüm lemelerle açıklanmaya çalışılan ırkçı, Turancı bir yorumdur***[238].Tankut (1963:125)'e bakarsanız, "*Atatürk'ün üzerinde önemle durduğu bu kuram, kendi çevresi ve konusu içinde kalsa idi değerini koruyacaktı. Fakat o sıra da tanınmak gayretinde olan bazı kimseler kuramı çığırından çıkardılar*". O tepkinin izleri daha (1933) "*Onuncu Yıl Marşı*"nda görülebilir,(...**Karan lığın üstüne Güneş gibi doğarız...**). Kimi kurultay bildirilerinden, örneğin İsmail Müştak Mayokan'ın sunduğu bildiri ile (TDK,1936:210-23) "*Etimo loji, Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili*" adlı yazarsız, tarihsiz (1935) kitapçığı Atatürk'ün hazırladığı ileri sürülmektedir. Bana kalırsa, o metin, geçici olarak düzenlenmiş bir ortak çalışmadır. Her ne kadar dil çalış malarına katılmışsa da, yapılan yanlışlıklar Atatürk'e yüklenip sorunu anla yamayan o günün uzmanları temize çıkarılamaz.

Günlük dilde kullanılan yabancı sözcüklere Türkçe karşılıklar bulun masını istemeyenler, Atatürk'ün özleştirmeyi durdurmak ve bu yolu tıkamak için Güneş-Dil Teorisi'ni ortaya atmış olduğunu yazmaktadırlar.[239] Tümüyle

---

[237] İnan (1936:3)'de, "*Güneş ilk insanlar için herşeyden üstün bir nesne dir, ve dilin ortaya çıkışında ilk etmendir. Güneş-Dil Teorisinin esaslarından biri budur. Güneş kültü dünyaya Türkler tarafından yayılmıştır.* ***Güneş-Dil teorisi'nin kurucusu,*** *eski ve yeni bütün Türk lehçelerinde kullanılan kelimelerin anlamlarını inceleyerek bu kanunu bulmuştur*", diyerek örtük olarak Atatürk'e yansız gönderme yapıyor, dilcileri bu uğraşın sanki dışında görüyor gibi .

[238] Bu yoruma takılan yerli eski Türkologlar ve G.L.Lewis için Ömer Seyfet tin'in (1919) "Efruz Bey" (s.110)'da 1936'da ters-yüz edilen görüşü çok açık verir: "*Türkçe esasen Arapça, Acemce, Frenkçe, Almanca, Latince, Rumca'dan mürekkep tir. Diğer lisanlardan kelimeler de alabilir*".

[239] Bu görüşe halâ katılan G.L.Lewis (1997), dil devriminin öyküsünü traji komik bulmaktadır. Kütükoğlu (1966), "1936'da tılsımlı bir anahtar bulunarak Türk çeleşmiş kelimelerin Türkçe olduğunu ispat eden Güneş-Dil Teorisi'nin ortaya kon duğu"nu; Turan (1965) "...hayali bir Güneş-Dil Teorisi uydurularak bütün yabancı kelimelerin Türkçe olduğu"nun iddia edildiği"ni; Timurtaş (1960:69) "... Güneş-Dil Teorisi evresinde ise, ...bir orta yol arama endişesi" görüldüğü"nü; Hacıeminoğlu

yakıştırma daha doğrusu yanlış[240] olan bu görüş, sözde Atatürk'ün 3 Ekim 1934'te İsveç Veliahtı şerefine verdiği akşam yemeğinde yaptığı aşağıdaki ko nuşma ile de ima ediliyormuş.

> ***Altes Ruvayal;*** *Bu gece ulu konuklarımıza, Türkiyeye uğur getirdiklerini söylerken, duygum, tükel özgü bir kıvançtır. Burada kaldığınız uzca sizi sarmaktan hiç durmayacak ılık sevgi içinde, bu yurtta, yurdunuz için bes lenmiş duyguların bir yankısını bulacaksınız. ...*
> *Avrupanın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özgürlük lerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bu lunuyorlar; onlar, en güzel utkuyu kazanmaya anıklanıyorlar: baysal ut kusu.*[241] *...*

(1975:97), "Güneş-Dil Teorisi'nin tasfiyecilik, uydurmacılık ve özleştirmecilik akımı nı durdurmak için ortaya atıldığı"nı; Sertkaya (1979:14) ,"Güneş-Dil Teorisi'nin özleştirmeye red ve yaşayan dile dönüş için" düzenlendiğini; Banguoğlu (1981:69), " Atatürk'ün yapmayı düşündüğü başlıca reformların 1928'de bittiğini, ve ... bir kuram (Güneş-Dil) ile bu işi bıraktığı"nı ileri sürmekte, Korkmaz (1963, 1973, 1974: 77, 1985: 21), Tekin (1975), Ercilasun (1984), biraz daha üstü kapalı ama benzer yorum lar yapmaktadırlar. Bunları söyleyenler ya Tarih Tezi'ne hiç bakmamış, ya da okuru aldatma amacı güdüyor. Ömer Asım **Aksoy** (1.982:141-147) onlara şu keskin ve karşı konulamaz yanıtı veriyor.

> *Tutalım ki, (yerli türkologlara göre) Güneş-Dil Teorisini biz (1932-1982 TDK) yanlış yorumluyoruz ve Atatürk iki üç yıl özleştiricilik yaptıktan sonra Güneş-Dil Teorisi ile eski dile dönmüştü. Bunu kabul etmek neyi değiştirir? 1932'de başlayan özleşme akımı durmuş mudur, gittikçe genişleyip güçlenmiş midir?*
> *Denilmek istenmiyormu ki "Atatürk özleştiricilikten vazgeçtiğine göre bizim de vazgeçmemiz gerekir"? Gerekseydi, buna "vazgeçme"tarihinde uyulmaz mıydı? Böyle bir dönüşün olmaması, özleşmenin sürüp gelmesi neyi kanıtlar? Atatürk'e karşın ulusun özleştirme eyleminde direndiğini mi, yoksa Atatürk'ün özleştirme den vazgeçtiği savının yanlışlığını mı ? Elbette ikincisini. Çünkü ulus, hiç bir za man Atatürk'e ters düşmediği gibi Atatürk de hiç bir zaman ulusçuluk, halkçılık ve bağımsızlık ilkelerine ters düşen bir yol tutmamıştır.*

[240] Bk. Behar, 1992.

[241] Tükel: tam, özgü: özel, kıvanç: zevk, uzca: sürece, berkiten: belirleyen, ataç: ata ile ilgili, ıssı: sahip, baysak:huzur, önürme:ilerleme, kıldacı: etmen, utku: za fer, anıklanmak: hazırlanmak, baysal: barış,... ,(Levend, 1972: 424-). Tarama Dergisi nin yanlış kullanımından kaynaklanan sorunlar üzerine bir akşam (1934) Atatürk: "*Dili bir çıkmaza saplamışızdır*",dedi. Sonra "*Bırakırlar mı dili bu çıkmazda? Ha yır.Ama ben de işi başkalarına bırakamam. Çıkmazdan biz kurtaracağız*",dedi. O vakit (1935-1938) MEB Saffet Arıkan ile beraber yeni lugat komisyonu kurduk. .. "Cep Kilavuzu" denen Osm.>Türkçe lugatıhazırlamaya başladık. Bir Türkçesi olan kelimeleri tasfiye ediyorduk. Kullanılır Türkçesi olmayanları Türkçe olarak alıkoyu

Oysa, Atatürk eğer "özleştirme"den geri dönmek isteseydi öyle bir ortamda ne öztürkçe bir konuşma yapmasına ne de kararı uygulamak için bir kuram geliştirilmesine gerek yoktu; çok daha kolay bir çözüm yolu bulunabi lirdi[242] . Gerçek olan şu: o konuşma ilk önce Atatürk'ün günlük Türkçesiyle yazılmış ondan sonra, metindeki Arapça ve Farsça sözcükler yerine "**Tara ma Dergisi**"nden, o günün başvurulan "*ikame*" (yerine koyma) işlemi yoluy la öz türkçeleri seçilip konmuş[243] (Levend, 1972: 426), bir tür satır-arası çe viri yapılmıştır. Söz konusu metin ile, Atatürk'ün sonraki yıllarda yaptığı ko nuşmaların dili karşılaştırılarak onun özleştirmeyi bıraktığı ileri sürüle mez[244] . Atatürk'ün ne düşündüğünü doğru anladıkları nereden belli? Böyle bir yorum yapılmadan önce dilin neler içerdiğinin iyice öğrenilmesi ve sonra Tarih Tezi'ne bakılması gerekir. Bu işlemi öyle yorumlayanlar ne yazık ki Osmanlıca'nın bir yabancıdil olduğunun farkında bile değil; ya da (eskiden *uydurma* olarak niteledikleri öztürkçe karşılıkları yeni üretilmiş gibi yayın ladıklarına göre) okurlara yutturmaya çalışıyorlar. Nitekim Atay (1953: 71), "*bu devrin yazıları Osmanlıca tercümelerdir. Gene Osmanlıca düşünüyor duk ama, artık sade dediğimiz Türkçe ile yazıyorduk*", sözüyle o uygulama ya tanıklık etmektedir[245] . Eğer Atatürk özleştirmeden vazgeçmişse, 1936-37

---

yorduk. ... Atatürk başlangıçtan pek hoşnut kaldı: "*Bu çocuklar bizi çıkmazdan kurta racaklar*", dedi (Çankaya IV:154-155.

[242] O yıllarda İsviçrede bulunan Afetinan'a yazdığı mektuplarda Atatürk'ün : "Sen de bana dilbilim üzerine birtakım kitaplar gönder (1935), Bence Güneş-Dil Teorisi tutmuştur, ...Gönderdiğim uygulama notlarını ....belki dilbilim profesörünle birlikte inceler ve eleştirir, onun da görüşünü bana bildirirsin (1936). Gece uğraşımız bildiğin gibi dil dersleri, gündüz de yalnız olarak bu sorun üzerinde birkaç saat çalışı yorum" (1937) dediklerine bakılırsa öyle bir düşünceden izler yok.

[243] Dilaçar (1975:484), o tür özleştirme anlayışının o sıralarda yaygın oldu ğunu belirtmektedir: "*1934 yılında Akşam gazetesinde Necmettin Sadak'ın yanına gitmiştim. Yazısını Osmanlıca yazdı ve.özleştirmesi için ikameciye (değiştirici) gön derdi. "Tarama Sözlüğü"nden istediği kelimeleri seçerek yazıyı Türkçeleştirmişti*". Bu yol çok kötü bir *dil-içi-çeviri* uygulaması olarak görülebilir.

[244] Oysa o günkü devrimin çerçevesinin sözlükle sınırlı tutulduğunu göz ardı ediyorlar. Dahası, kendileri tek bir Türkçe terim yapmıyorlar. "**Yaşayan dil**" olarak Ömer Seyfettin ile Ziya Gökalp dönemini örnek gösteriyorlar; ne var ki o dö nemin dili de kopkoyu Osmanlıca. Böylece akan zaman akan dil, duran zamana du ran dile dönüştürülüyor.

[245] "*Dilde Türkçülüğe ilk katılmış olanlar arasındayım... Biz o vakit ter kibleri çözmekle ve yeniden yabancı şekil yaratmamakla yetiniyorduk.... Türkçeden, kendi kaidelerine göre, kelimeler üretme ve konuşma diline geçemiyen kelimeleri Türkçeleriyle değiştirme devrine giriyorduk. Artık Türkçe düşünüp Türkçe yazacak tık. Eski beyinler için bu yeni işleme denemesi hiç şüphesiz güçtü, külfetli idi....*"

yıllarında Geometri terimlerini[246] özleştirme çalışmalarına katılmış olması ve gösterdiği üstün başarı nasıl açıklanabilir?

Dil Devrimine karşı olan türkologlara bakarsanız, Atatürk sözde o son yorumu aşırı özleştirmeciliği durdurmak için ortaya atmış. Amacı ise, halkın anladığı ve "*yaşayan dil*"de kullanılan ama "yabancı = Osmanlı" kökenli olarak nitelenen sözcüklerin Türkçede kalmasını sağlamak, onların özleştirilmesinin önüne geçmekmiş[247]. Devrim karşıtları ile "*Atatürk'ün Dil Devrimi*" arasındaki ilişkiyi kuran o yorumla, Dil Devrimine karşı olanlar da "*dilde Atatürkçü*" sanılmaktadır[248]. Bu,"laik"liğin dinci partilerce yorumuna benziyor. Özleştirme çalışmalarını bir süre aksatan o belirsizlik 1936'da şöyle genişletilmişti. "***Eğer öteki dillerin Türkçeden çıktığı doğruysa, o zaman Arapça, Farsça, Latince, Yunanca, İtalyanca, Fransızca, İngilizce, Almanca,..., dillerinden Türkçeye alındığı ileri sürülen sözcüklerin kökleri aslında o dillere Türkçeden geçmişlerdir[249]. Öyleyse, kökleri Türkçe olan o sözcükleri Türkçeden atmaya*** (= özleştirmeye *)* ***gerek yoktur***". Uzun, yorucu çalışma gerektiren ***köken arama*** işi, ne yazık ki, *bütün dillerin Türkçeden çıktığı* ileri sürülerek sona erdirilmişti.

Yazılmasına Atatürk'ün katkıda bulunduğu sanılan "*Türk Dili İçin*" (Arsal 1930) adlı kitapta "*Latince terimler almak*"la ilgili görüş gibi "***Arapça sözcükleri Türkçe saymak***" görüşünün de tutarlı bir görüş olmadığı (s. 385) belirtiliyor. Oyleyse Güneş-Dil kuramının son aşamasındaki aşırılıkları savunan ırkçı, Osmanlıcı akımlar 1930 öncesinde de var. Yine aynı kitapta 1924 öncesinde Ziya Gökalp (1876-1924) hayattayken yazıldığı anlaşılan şu

---

[246] O kılavuzda geçen terimler şunlar: *açı, açıortay, alan, artı, beşgen, bo yut, bölü, bütey (>bütünler) açı, çap, çarpı, çekül, çember, dışters açı, dikey >dik) üçgen, dikey (>*dikme*), dikel(>*dikey*), dörtgen,düşey, düzey (>*düzlem*), eğik, eksi, eşit, eşkenar, gerekçe, imsel(>*benzer*). içters açı, ikizkenar, kesit, konum, köşegen, oran orantı, paralelkenar, taban, teğet, toplam, tümey (>*tümler*)açı, türev, uzam, uzay, üçken (>*üçgen*), varsayı (>*varsayım< *hipotez*), yamuk, yanal yüzey, yatay, yöndeş, yüre (>*küre*),...*

[247] "*Rus-İngiliz emperyalizmi rekabetlerinin dürttüğü araştırmaların ürünü olan Türkoloji, gerçek bir tarihçilik olmaktan ziyade tarihimsi bir etnolog luktur. Türkçü Türkolojinin görüşü açısından 'Türk' tarihinde gözüken ... ilkel bir uygarlık birimi oluşu ilginç bir çelişkidir. Atatürk'ün tarih anlayışına karşı asıl kızılca kıyametin Türkologlardan gelmesi daha da şaşılacak bir şeydir*", (Berkes,1975:240-41).

[248] Oysa, gerek 1946 sonrasında .*DTCF*'nde dilbilim çalışmalarının dondurulması, M.E. Bakanı Sirer'in baskılarıyla aydınların ezilmesi, gerekse *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*nde bir "*Dilbilim Bölümü*" açılmasının engellenmesi, ulusal kimliğin belirleyici ögesi olan Türk diline karşı bir tutumdur, hiçbir biçimde "*Atatürkçülük*"le ya da çağdaşlıkla bağdaştırılamaz.

[249] Ömer Seyfettin "Efruz Bey" s.110'da öylesine abartıya ilişkin ipuçları veriyor.

sözler derleme çalışmalarına bakışı yansıtır: "*Ziya Gökalp bilmelidir ki, bu gün yazı dilinde kullanılmayan 'agu, sayrı (hasta), gözgü (ayna),... gibi öz türkçe kelimeler beş, otuz, kırk değil, birkaç binden ibarettir*" (s.474).

Öztürkçe metin denemeleri Yazı Devriminin hemen ardından başla mıştı. Örneğin İsmet İnönü, Türkçe sözlük üzerine yaptığı (18.2.1929) ko nuşmasında olabildiğince Türkçe sözcükler kullanır. Burada da ön-metin Os manlıca yazılmış, (H.E.Adıvar (1962)'de tersini söylüyor) daha sonra ol dukça ustaca bir türkçeleştirme işlemi uygulanmıştır. Ayraç içinde verilenler bugünkü karşılıklardır.

> Ünlü **efendi**ler, Türkçemizin sözkitabı bizim çok yüzlükten(çağ) beri sez diğimiz bir eksikliktir. En **nihayet** bu eksik de tamamlanmak için Cumhu riyet yaşayışına kavuşmayı beklemiştir.
> Acı ile anmalıyız ki, şimdiye kadar dilimiz sınırları açık bir yurt kalmıştır. Bu yurdun içine girmek suçsuz bir dalış idi. Daha fena ve acıklı olan, vatan çocuklarının bu dalmayı kendilerinin arayıp özlemesidir. Bir dilin sınırı söz kitabı ile çevrilip çerçevelenir. Yüce toplanmanız dilimizin sınırını çizmek, onu zorlanmaktan korumak için kurulmuştur.
> Türkçenin sözkitabı medeni bir **milletin umumi** yaşayışındaki bütün söz leri derlemekle kalmayacaktır. asıl değimli (önemli) olan nokta, ekim (e kin) yaşayışının bütün istelerini (gereksinim) düzeltip doyurmasıdır. Bu nun içindir ki dil derneğimizin tutumu, pek doğru ve vuruşlu (yerinde) olarak, büyük bir erişkin dilin büyük bir söz kitabındaki bütün sözleri, diyelim ki bütün anlatışları Türkçeye geçirmek tutamını (çare) bulmağa yönelmiştir.

1938 yılında TBMM'ni açış konuşmasında Atatürk, "*TDK türlü bi limlere ilişkin türkçe terimleri saptamış ve böylece dilimiz yabancı dillerin etkisinden kurtulma yolunda köklü adımını atmıştır*" (Deligönül 1982:33) dediğine göre, Güneş-Dil kuramıyla güdülen amaç, yabancı terimleri Türkçe göstermek olamazdı[250]. Bu yanıltı *Turancı*'ların işi olsa gerek.

Nitekim Orta-asyada yaratılan bir uygarlığın varlığını, ve o uygarlı ğın çok eskilere uzanabileceğini öğrendiği zaman, Atatürk daha 1933 yılın da "**Ne mutlu Türküm diyene**", sözü ile o coşkulu sevincini dile getirmiş,

---

[250] Tıp terimleri üzerinde önemli çalışmalar yapmış olan Zeren (1942) son yılları şöyle değerlendiriyor : "*milli bir tez olarak ortaya atılan ve o zamana kadar yabancı saydığımız kelimeleri Türkçe kabul eden* (1936) *Güneş-Dil Teorisi'yle du raklayış devri başlar.... Bu gidişten, alıkoyucular sevindi, yenileyiciler üzüldü.... te rimlerde kararsızlık başgösterdi*". Öğretim yapmanın güçleşmesi üzerine, terimlerin türkçeleştirilmesi kaçınılmaz duruma gelmiş, en başta ilk ve ortaöğretim terimlerinin türkçeleştirilmesine karar verilmişti. Atatürk, bu alanda da öncülük etmişti.

1936'daki Türk Dil Kurultayına gelen yabancı bilim adamlarının çoğunluğu açıklama ve çalışmaları ilginç bulmuşlar, ama, ileri sürülen görüşlere, inceleme yap madan katılamıyacaklarını bildirmişlerdi. Çalışmaların durmasının gerçek nedeni Ata türk'ün sağlığının iyiden iyiye bozulması, uluslararası dengelerin değişmesiydi.

Ankara-Kızılaydaki bugün iyice bozulmuş olan, bir zamanların o güzelim *Gü ven Parkı*'na bir anıt diktirerek alnına: "**Türk, öğün** (övün), **çalış, güven**" sözünü yazdırmıştı, (Dilaçar, 1963: 45).

O gün için dilde zenginlik sözcük sayısı ile -her Batı dili, örneğin Fransızca sözcüğe karşılık bir Türkçe sözcük bulunması ile, yani çevirisel bir eşitlikle ölçülüyordu, (Özgü,1933:35;Koşay,1963:138). Bu görüş bugün sözdizimini sözlük içinde gören dilbilim yorumuyla uyuşuyor. Tutulacak ye ni yollardan biri yeni karşılıklar ortaya atmak, ve tutunanları sözlüğe almak tı. Onun için, *'tarama'* yoluyla Doğu Türkçesi kaynaklarına başvurulmuş, '*derleme*' yoluyla da halkın dilinde bulunan sözcükler ulusal düzeyde bir ka tılımla toplanmıştı. Sözcüklerle birlikte ekler de derlenerek eski ve yeni türet me yolları işletilmiş, ancak yazı dilinde henüz işlenmemiş olan o biçimlerle alımlı metinler üretmek kolay olmamıştı, (Tankut,1963:117;İmer,1976).

21 Haziran 1934'te çıkarılan **Soyadı Yasası** ile Türkçe yeni sözcük ler ilk önce soyadı olarak kullanıma girdi. Bu, uygarlık açısından da 'Türk' ün bir ırk adı olarak kullanılmadığı yorumuna uygundu, (Berkes, 1975). ***Batı kaynaklı sözcükler Türkçe kabul edilecek,*** *ama o sözcüklerin yalnızca kök leri alınacak, türevleri asla kullanılmayacaktı.* **Term**> der, **symbol**> sim, **image**> im, **fon, şov**,...gibi köklerden ancak Türkçe ekler ile türetme yapıla bilirdi, (Hatiboğlu 1963: 143,145).

Sonuç olarak, ***"Güneş-dil Teorisi"* bir dil kuramı değildi**; öyle de sayılamazdı. O, **tarih tezine bağlı bir varsayımdı**. Sonradan, ırkçı-Turancı bir saptırma ile abartıldı; Atatürk'ü anlayamamış ancak konumlarını koru mak isteyen aydınlarca, işin kolayına kaçılarak, kökensel bir sözlük kuramı na dönüştürülmek istendi. Devrim karşıtı türkologlar da, özleştirmeyi bir ka ralama aracı olarak onu kullanabileceklerini sandılar[251] .

---

[251] G.L. Lewis, (1997) yazısında şunları söylüyor. *"Heyd 1954'ü okuyan herkes Dil Devrimi'nin tragicomic* (acıklı-güldürülü) *öyküsünü biraz bilir"* (satır 4-17) diyor,... "*Dilden çıkarılacak her Arapça, Farsça sözcüğe karşılık Türkçe bir söz cüğün bulunması için Söz Derleme Seferberliği başlatılmasının* (1932-) *ardından bir süre geçip de o işin olamıyacağı anlaşılınca, kökeni ne olursa olsun, halkın dilinde geçen bütün sözcüklerin Türkçe sayılmasına karar verildi*" (satır 24-27),... *"Bunu sağlamak için Atatürk, doğruluğuna inandığı Güneş-Dil Teorisini ortaya attı*" (satır, 12) yanılgısını ileri sürüyor. Bu bölümün dip-notlarında yinelenen görüşleri verdik ten sonra onları anı türünden belgelerle destekliyor. Bugün, devlet-dairesi- TDK için deki yerli türkologların, Atatürk'ün mirasını ortadan kaldıran 12-Eylül Darbesi libe al yöneticilerini de yanıltmış olabilecek, görüşlerine yakın (bu metinde geçen 4. yo rum, s.142-) bir açıklamayla Güneş-Dil Teorisine ilişkin (zorlama) yorumunu biti riyor. Ancak *Türk Dil Kurumu* (1932-1982), *halka rağmen, inatla* (ona göre haklı lığı ayrıca tartışılabilecek olan) *özleştirmeyi sürdürmeseydi, Atatürk'ün* ***"Türk dilini yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarılması"*** *isteği doğrultusundaki çalışma lar başarıya ulaşamıyacaktı* diyor. Ardından da*"TDK'nu ulusla bir sayan Ömer*

3.2. **İnönü** Dönemi: **Yücel** *ile* **Tonguç**'*un Katkıları*

Dil Devrimine başından sonuna kadar destek vermiş olan İsmet İnönü[252] döneminde, şair ve yazarlar dışında dil gelişmesine en büyük katkıyı Milli Eğitim bakanı *Hasan Ali Yücel* ile Köy Enstitülerinin kurucusu *İsmail Hakkı Tonguç* ve arkadaşları yapmıştır. En önemli çalışmalar arasında: *Köy Ensitülerinin kurulması*[253] (1936-), *yoğun çeviri çalışmaları ile yayın üreti mi, eğitimin çağdaşlaşması, üniversiteler yasasının çıkarılması, değişik ekinsel kurumların oluşturulması ve geliştirilmesi, dilin Türkçeleştirilmesi ve bilim dilinin ortak bir dilde birleştirilmesi çalışmalarının sürdürülmesi* bulunuyor, (Çıkar, 1997). Dil Devrimi değerlendirilirken, 1938-1950 dönemminde ve sonrasında, kim ne derse desin, özleştirmeye gerçekte en yoğun ve en geniş okur ve eğitici katkısı, *hiçbir güçlük karşısında yılmayan* '***köy-enstitülü***'lerden, yani aydınlanan köylülerden gelmiştir.

3.2.1. Bi*zim* "**Köy Enstitüleri**"

Tanım: Cumhuriyet kurulduğunda o günkü ülke nüfusunun %85'i köylerde yaşamaktadır. İçlerinde okur-yazar olan yok denecek kadar azdır. Eğitim ve uluslaşma sorunları 1934 yılına kadar bir türlü çözümlenemez. O nedenle, kendi insan kaynaklarımıza dönülür. **1936** yılında "*eğitmen kursu*" denemesine girişilir[254] . Ertesi yıl dört "*köy öğretmen okulu*" açılır. **1940** yılında çıkarılan yasa ile bu okullar köy yaşamını çağdaş kılmayı amaçlayan "*köy enstitüleri*"ne dönüştürülerek onlara 14 yeni okul daha eklenir. Bu uy

---

Asım Aksoy'un (1982: 144-145), özleştirmede -hoşgörülemez bir saldırı ile- Atatürk'ün yolundan gittiklerini söyleyenleri savunan şu sözlerini yenmek güç olacaktır", dönüşünü de ekliyor. (Bk. dipnot, 220).

G.L.Lewis, Aksoy (1981)'deki "*Atatürk'ün özleştirmeden hiçbir zaman vaz geçmediği*", görüşüne katılıyor ve "***O'nun özleştirmeye katıldığını yadsımanın tarihi yanıltmak olacağı***"nı söyleyerek yazısını bir bakıma bağlıyor. Bu incelemenin daha önce yazılanlardan ayrılan tek yanı burası. O türden yazılar artık, konuya amaç-dışı, kolay yaklaşımlar olarak nitelenebilir. Atatürk'ün ön-gördüğü doğrultuda bugün çalışma yapan Kâzım Mirşan ile Haluk Tarcan (1998)'dır. Bulunan ön-Türkçe belgeleri çözerek Türk tarihinin eskiliğini ve coğrafyasını belirlemeye çalışıyorlar.

[252] Halide Edip (1962:II:14,34) İnönü'nün kendi Türkçesi için "bütün sınıflara hitap edebilecek derecede geniş,..., hiçbir zaman bana onun Türkçesi bu kadar sade, bu kadar makul ve insaniyetle dolu gelmedi", diyor.

[253] "*Kadroların yetiştirilmesi konusunda Türkiyenin giriştiği en ilginç deneme kuşkusuz, 1936-1946 yılları arasında köy enstitüsü denemesidir; 1943'te kurulan yüksek köy enstitüsüdür*" (Eyüboğlu 1999:85).

[254] O günkü taşra şöyle özetlenebilir: Ekonomi tarıma dayalı. Geri üretim biçimiyle köyün ekonomiye katkısı yetersiz. Ulaşım olmadığından, köylü, köye hapsedilmiş. Köye öğretmen gitmiyor; gönderilen köyde kalamıyor, yararlı olamıyor.

gulama sanıldığı gibi, tek bir kişinin düşüncesi olmayıp, Tonguç ve arkadaş larınca deneme düzeltme, uyarlama yoluyla geliştirilir. İlk olarak onbeş yıl içinde her köye bir öğretmen yetiştirilmesi ve bir ilkokul yapılması düşünü lür. 1955 yılına kadar Türkiyede okulsuz ve öğretmensiz köy kalmayacak tı[255], (E.Tonguç, 1997).

Böyle bir denemeye ancak uzun süren hazılıklardan sonra geçilebil di. On yıllık bir uygulama, evirme sonucunda, tam verime durmuşken, iki darbe ile: CHP'nin tutucu kanadı (1946-1950) ve Demokrat Parti (1950-60) tarafından İnönü'ye rağmen kapatıldı.

Köy Enstitüleri ulus-devlet yönetiminin halkın %85'i ile kurduğu başarılı çağdaş bir iletişim yolu idi. Bu değişim kırsal kesimin dilini de de ğiştirdi. Belki de daha önemlisi, köylüler-arası, eşraf-dışı iletişim idi. Ondan önce köylüler, yalnızca erkekler uzaktakileri ancak askerde tanır, bilgi alış-verişinde bulunurdu. En yakın köyler bile bilinmezken, eşraf haberleri kasa badan gelirdi. Sonradan bu ilişkide İmam-Hatip okullarına dönülmesi 1996' da bir partinin ulus-devleti reddi ile sonuçlandı; parti kapatıldı.

3.2.1.1. **Köy Enstitüleri** Öncesi

A. "*Uyutucu-eğitim*"[256] Döneminde Köy.

1.Halkın Dili. Cumhuriyet öncesinde Türk köylüsü sömürülmek için eğitimsiz bırakılıp, dilden bile kesilmişti. Mutluluğu ahrete yazgılı olup Tanrıyı anlamadığı Arapça yoluyla değil, doğadan öğrenmişti. Nazım Hik met'in dediği gibi o, "*topraktan öğrenip kitapsız bilendi*"[257] .Osmanlı, Bi zanstan devraldığı yönetim biçimiyle tarihi durdurmaya, üzerinde yaşadığı toprakları, yönettiği toplumları değiştirmemeye özen göstermişti. Bu uygula ma ile köyde yaşam ve iletişim hızı ortaçağda donup kaldı. Sınıf değişimin de soydaşlarını kayırabilen devşirmeler en üst görevlere yükselebilirken "*köy lü*" ile "*göçebe*" yerlerine çakıldılar. Türkler, Yavuz döneminde **sünni-alevi** diye bölünerek biribirine düşman edildi."*Türk*"adı önceleri göçebe Türkmenlerle Yörükler için, daha sonra ise, kaba-saba Türkçe konuşan köy

---

[255] Hasan Ali Yücel (1993: 45-52), 17 Nisan 1940 günü Köy Enstitüleri ya sası ile ilgili Meclis konuşması. Gerçekte kuruluş, Mustafa Necati (1925-1929) döne minde milli eğitimde en nitelikli görevlilerin doyurucu ücret ile bir araya toplanıp örgütlenmesiyle başlar, (Ekmekçi 1996: 312).

[256] Atatürk (1930:19): "... *Kimi zaman Doğuya, kimi zaman Batıya kimi za man da dört bir yana Türk ulusunu Allah için, peygamber için saldırtarak toprak larını, çıkar larını ve benliğini unutturacak, yalnız Allah yolunda olacak denli derin bir kendinden geçmişlik ve yorgunluk beşiğinde uyuttular*".

[257] "*Yarım meşin çizmeli/Ve ham çarıklı köylüler...../Kazım.../ve Kavga bitti ği zaman/ Ne çiftlik sahibi oldu ne apartman / Kavgadan önce Kartal'da bahçıvandı / Kavgadan sonra da Kartal'da bahçıvan*...(Kuvayı Milliye Destanı' ndan).

lüler ile İstanbullu olmayan için kullanıldı (Güvenç,1993). Anadolu köylüsü, yazılı iletişime geçemeyip sözlü-kültür evresinde tutuldu. Ekinsel ve bilişsel düzeyi "Karagöz "gölge oyunundaki "*Türk*"ün kişiliğinde yansıtıldı[258] .

Ortaoyununda ise,"***Türk***"doğrudan değil de özel bir kişilik "***Hırbo***" diye geçiyor[259] . Başlangıcı XVII. yy.'a kadar götürülen bu eril gösteri sana tı XIX. yy'ın ilk çeyreğinde kesin biçimini alıyor. Ondan sonra, belki de u lusal akımların güçlenmesiyle taşralı etnik göndermelerden kimileri benzer kişiliklere yükleniyor[260] . Eğer gölge tiyatrosunda halkı canlandıran örneğin *Karagöz* ile Ortaoyunu'ndaki *Kavuklu*nun diline bakarsanız, o dönemin sıra dan kentlilerinin ne kadar eğitimsiz kaldığını bir dereceye anlayabilirsiniz. Öteki eğitimsiz sıra-dışı kimlikler ise etnik adlarla : ***Türk***, *Kürt, Laz, Erme ni, Yahudi, Arnavut, Acem* diye anılmakta ve daha çok sözlük ve sesletim biçimleriyle ayrılmaktadırlar. O metinlerde geçen "Türk"ün anlatım ve ses letimiyle konuştuğu dil kentli değildir. Bir sözlü kültür ürünü olan Nasred din Hoca öykülerinin sözlüğü de çok sığ. Öylece yazıya geçiriliveren en alt

---

[258] ...**Türk**- *Dah durucuk, dah durucuk, geldi gondu bir serçecuk. Civu cuk, civucuk, halıma haldaş, yoluma yoldaş, bir baba dostu olsa da izucuk mezeleş sek* (konuşsak). Karagöz:- *Ulan, bu kim? Su terazisi gibi bir herif. Şuna âşinâlık ede yim. -Hoş geldin, gözüm*! **Türk** -*Gozun çığsun*! Karagöz -*Behey ciğerim*! **Türk**- *Ci ğerini gopegler yisun. ...* K.-*Nereden geliyorsun, nereye gidiyorsun*?...**Türk**.- *Melme ketten taze geldum.* K.-*Dumanı üstünde bardak eriği. Bu tarafta ne işin var*? **Türk.**- *Cızukdurucu* (yazıcı) *isterün.* K.-*Ne yapacaksın cızukdurucuyu*? **Türk** -*Kefat gondu rucıyun.* K.-*Mektup mu göndereceksin*? **Türk** -*Ulan, nektup degül, kefat.* K.-*Ben cı zukdurucuyum.* **Türk**.-*Aman buba, bana cızukdur.* K.- *Sen söyle ben cızukdurayım.* **Türk**.-*Hani ak yayla*? K.-*Ak yayla nedir*? Hacivat -*(İçerden) Karagöz, kâğıt soru yor, kâğıt göster.* K.-(*Kâğıdı gösterir,*) *İşte ak yayla* ! **Türk** -*Hani övendire* ? Haci vat -(*İçerden*) *Hacivat, kalemi göster.* K.-*İşte övendire*! **Türk**.-*Hani katran çömleği*? K.-*Dehey meret! -Hacivat,"katran çömleği"ni soruyor.* Hacivat -*Mürekkep hokka sını soruyor*....**Türk.**-Başla cızukdurmaya,...."*İstangul'da guruş gırayün*", de. "*Gas tamunü'ye giderun, Gezban gız ile derneğimüzü iderün*"... (Cevdet Kudret (1968-) III/ s.401)

[259] Berkes (1975:233-)..."*Meşrutiyetten sonra peykçi Batıcılar, Osmanlıcı lar, İslamcılar, yani bütün alafranga aydınlar 'halkçılar'a hakaret ya da alay etmek için "Türkçü" adını taktılar. (Türk, o zaman kaba, cahil halk demekti. Osmanlıcılar la İslamcılar okumuş, kibar kişiler olduklarından, kendilerini 'Türk'saymazlard).*"

[260] .... Kavuklu- Himmet dayı, sende karşıki evin anahtarı **varmış. Hırbo-** *İnehter bendedü. Pazarlığa İmsayıl Efendi garışu.* Kavuklu -İsmail, **gel şu anahtarı** alalım. (Pişekâr gelir) Pişekâr- Vay Himmet Dayı! Şu anahtarı **ver de kiracıya evi** gezdirelim. Pişekâr- **Hamdiçiğim, çağır** şu kızı da evi **gezsin.** ...**Hırbo-** (Kızı görür görmez, şaşkınlıkla) *Emme yalabuh gancuh! Üşşş* ! Kavuklu- **Herif küçük** dilini yu tacak. **Hırbo-** *Bu enüğün bubasu, anasu yoh mudu*? Pişekâr- **Bu** kızcağız kimsesiz, Burada barınacak. Kavuklu- İsmail, ***Türk'*ün gözleri parlıyor.** Pişekâr- güzel kızı gördü de ondan....(Kudret , 1973:215-).

düzeyde sözlü iletişime ayarlanmış; söz ile ama sözel olmayan ilişkiler üze rine kurulmuş. Tek bilgi kaynağının Hoca olması yine eski toplumsal bilişi yansıtıyor. Bu biliş 1946 sonrasındaki yönetimlerce de korunmaya çalışılmış tır. 1920'lerdeki durumu Karaosmanoğlu'nun "***Yaban***"ından, 1940'lı yıllar da bile değişmemiş olan taşrayı Mahmut Makal'ın "***Bizim Köy***"ünden okuya bilir, ama yine de, içinde yaşamadığınız için o günkü köyü pek anlayamaya bilirsiniz[261] .

2.Eğitim. Geleneksel bürokratik eğitim veren *öğretmen okulu*nu bi tirmiş kentliler köyde çalışmak istemiyor, gidenler de üretici köy yaşamına geliştirici bir katkı yapamıyordu[262] . İletişim kurulacak ortak bir sözlükleri bile yoktu. Asırlar boyu itilip kakılmış, insafsızca sömürülmüş, bu dünyada rahat yüzü görmemiş olan köylünün yüzü öbür dünyaya dönük olduğu için, gözüyle görmedikçe öğretmene kolay kolay inanması, güvenmesi olanaksız dı. Köylü kadının dünyasında ise, okuyan birinin ya *büyü yaptığına*, ya da *cinlerle konuştuğuna*; bir *resme ya da bir yontuya bakan kişinin çarpılacağı na inanılıyordu. Evde, tarlada durmadan çalışan kadın bir kütükten fark sızdı, erkekten kaçıyor, tek zırhı bekaret idi; imam nikahıyla evlenip üç kez "boş ol" sözüyle sokağa bırakılıyordu*[263] ,(Yaban). Ancak değerbilirliğini Atatürk, 23 Mart 1923'te Konya'da kadınlara: "... *Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir milletinde, Anadolu* **köylü kadınının** *fevkinde (üstünde) kadın me saisi zikretmek imkanı yoktur, ve dünyada hiçbir milletin kadını <**Ben Ana dolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi halasa*** (kurtuluşa) ***ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar himmet*** (çaba) ***gösterdim diyemez***> ..." sözleriyle yansıtıyor.

3. İletişim. Köyde iletişim kapalı-devre sürüyor ve ağa-imam-şeyh üçlüsünce öbür dünyaya bağlı. Devletle iletişim ya vergi toplama ya da aske

---

[261] 1913'te ağalar nüfusun %5'ini oluşturuyor. Ancak verimli ülke toprak larının %65'ine sahipler.

[262] Başgöz (1995: 132-33): Baltacıoğluna göre "*gerçek*" kişilerin yetişmesi için gerekli olan, "*iş ve toplum çevresi*"ni okulda kurmak olmalıdır. Öyle bir eğitim için ilkeler şunlardır: 1) Kişilik ilkesi (eğitimin amacı toplumsal kişiliği oluşturmak tır). 2) Çevre ilkesi (eğitimin çevresi gerçek toplum ve dünyadır). 3) İş ve çalışma ilkesi (eğitimin amacı toplumsal çalışmadır). 4) Verim ilkesi: (eğitimin amacı top lumsal ve rimdir; eğitime harcanan para karşılık getirmelidir). 5) Alıştırma ilkesi (eğitim, bir çe şit işe alıştırmadır). Türk eğitbiliminin babası ve uluslararası bir düşü nür olan Balta cıoğlunun görüşleri o gün için Batılılardan da ileri idi. Ancak, meclise girince nedense Köy Enstitülerinin kapatılmasına karşı çıkmadı, (E.Tonguç 1997).

[263] Nazım Hikmet "**Kuvayı Milliye Destanı**"nda (1939:1239-47 satırlar) "... *Ve kadınlar/ bizim kadınlarımız/ korkunç ve mübarek elleri / ince küçük çene leri, kocaman gözleriyle / anamız,avradımız, yarimiz / ve sanki hiç yaşamamış gibi ölen / ve soframızdaki yeri / öküzümüzden sonra gelen/ bizim kadınlarımız".* Bu dizeleri anlamak için o günün köylüsü olmak gerek.

re alma sırasında kuruluyor. Aydın, köy halkı ile karışınca, kendini "*diri diri mezara gömülmüş*" hissedecek kadar "yabancı"ydı[264]. Köyde kimse ona inanmaz, çevre değişmedikçe köylülerin değişmesi olanaksızdı. Yaban'a göre: "*bunun nedeni Türk aydını, sensin". Bu viran ülke ve yoksul insan kitlesi için ne yaptın? Anadolu halkının bir ruhu vardı, nüfuz edemedin. Bir kafası vardı aydınlatamadın. Bir vücudu vardı besleyemedin. Üstünde yaşadığı toprak vardı, işletemedin. Onu hayvanî duygularin, cehaletin, yoksulluğun ve kıtlığın elinde bıraktın* "(s.130). *Ne ektin ki ne biçeceksin*? 1935 yılında ülke nüfusunun %85 köylerde yaşıyor, %81 okuma-yazma bilmiyordu. Köy nüfusu içinde okur-yazarlık erkeklerde %17.3, kadınlarda % 4.2, Doğu Anadoluda ise %1 idi, (Tekben 1962). O gün "misak-ı milli" sınırları içinde bulunan 40.000 köyden 35.067'sinde ne okul vardı ne öğretmen "Halk" ile "aydın" kopukluğunu işleyen **"Yaban"** 1920'lerdeki durumu "gerçek" olarak yansıtıyor. Osmanlı paşa oğlu Ahmet Celal, yani "yaban", I. Dünya Savaşında bir kolunu yitirince İstanbul'u bırakıp emir-erinin köyünde yaşamaya karar verir. Gittiği köyde okul yoktur. Köy insanını ağa-imam-şeyh üçlüsü sımsıkı kavramış iliğine kadar sömürmektedir. "*Yazmak*" ile bağdaşmayan "*okuma*"nın iki anlamı var. Birincisi "*anlamadan seslemek*", yani duaları yineleyerek bellemek. İkincisi ise ruhsal:"*okumak*" ile "*üflemek*"> "*okuyup-üflemek*" biçiminde, "*yazmak*" ile "kağıt">"*muska yazmak*" eyle miyle, köy insanının ruh ve sağlığı ile birleşmiş. Tarımda düşünülebilecek en ilkel yollar kullanılıyor. *İnsanlar hiç gülmüyor; çoğunluğu kör-topal, illetli, cüce, sıska, çirkin; çocuklar aç, taa yontulmamış taş devrinde yaşıyorlar. Hayat kağnı hızıyla sürüyordu* (Yaban). Üretmeyen Osmanlı ile Türkmen bir türlü anlaşamıyor. Onlara göre: " *Osmanlı yanında gözünü, kâtip yanında sözünü sakın*", (Başgöz, 1999:31-32).

B.'Aydınlanma Dönemi' Başlarında Köy. Türkçe konuşanların görünür duyulur bir varlık bilinci ya da kimliği yoktu[265]. **Türk toplumu,** Atatürk'ün ekin devrimiyle uyanmadı, belki **ilk kez doğdu;** öz-kimliğini, devrimin yaratacağı çağdaş kültürde, dilinde bulaçaktı (Güvenç 1993). Ulus yaratma sürecinde (1920-) Atatürk'ün dediği gibi "*Adalet mülkün (devletin) temeli"* sayılmış, "*hakimiyet kayıtsız şartsız millettin*" olmuşsa da, eğitim

---

[264] Ahmet Celal çaresizdir (s.86): " *onlar gibi olmak, onlar gibi yaşamak, onlar gibi yiyip içmek, onlar gibi oturup kalkmak, onların diliyle konuşmak,... Hay di bunların hepsini yapayım. Fakat onlar gibi nasıl düşünebilirim. Nasıl onlar gibi hissedebilirim?... Dış cephem değişmiş, neye yarar. Ne ektin ki ne biçeceksin !"* Apaydın (1961:54): "*en beğendiğimiz yazarlar bile köyün içine girememişlerdi"*.

[265] Ö.Seyfettin, (Efruz" s.21,27). "Cumhur (halk)... yığın 'zaman','mekan' kavramlarıyla düşünmüyordu; en atmasyon vakaları, en büyük hakikat gibi dinleyip inanmak eğilimindeydi"..."Tuh tuh, tövbe, sus gopeğin kızı",diye "hürriyet"i anlamayan koca Türk, halâ bu gürültüleri, bu kalabalığı bir yangın sanıyor".

hizmetleri henüz köye ulaşamamıştı. 1920'lerde kırsal nü fusun bir bölümü henüz yerleşik hayata bile geçmemişti; ortada henüz bir ulus yoktu[266]. Gerek Kurtuluş Savaşı'na gerekse ekonomiye katkısıyla "*ülkenin gerçek sahibi ve efendisi*" nin, "*gerçek üretici olan köylü*" olduğu dile getirildi[267]. 1930'lu yıllarda köylerde, kırsal kesimde ileri bir değişim yaratılamadı.

1935 yılına kadar hükümet, köye öğretmen gönderme ve gidenlerin köylüye yararlı olma sorununu bir türlü çözemeyince[268], durumu yakından izleyen Atatürk'ün buyruğuyla, o günkü Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan, Okul Müzeleri müdürü ve Gazi Eğitim Enstitüsü müdür vekili İsmail Hakki Tonguç'tan *CHP 1935 programına*[269] *göre bir uygulama* yapılıp yapılamıya

---

[266] Köylülerin, "*Hergele Meydanı*" (Ankara, Opera karşısı)'na yerli, yaban cı efendiler görmesin diye, herkes uyuduktan sonra girmelerine izin verilirdi. O za man (1930) "halk" kavramı içine "köylü" kavramı girmiş değildi. Gerçekte asıl halk bir tür '*parya*' idi. Kent ortamında "köylü" olduğumu söylemekten uzun süre, 1960' a kadar, çekindiğimi anımsıyorum. Tepeden, ilkel bakışlar, elinde olmadan insanı et kiliyordu. Ondan sonra inadına hep Ceylanköy'lü olduğumu söyledim.

[267] Atatürk, 1 Mart 1922'de Meclisi açış konuşmasında :"*Türkiye'nin ger çek sahibi, efendisi gerçek üretici olan köylüdür. Öyleyse herkesten çok gönenmek, mutlu olmak ve varlıklı olma hakını kazanan köylüdür. Efendiler, diyebilirim ki, bu günkü yıkım ve düşkünlüğün tek nedeni bu gerçeği bilmememizdir. ... Yedi asırdan beri dünyanın dört bir yanına sevk ederek kanlarını akıttığımız, kemiklerini yaban cı topraklarda bıraktığımız, ve yedi asırdan beri onurunu kırıp , aşağıladığımız, ve bunca özverilerine ve cömertliğine karşı iyilik bilmezlik, terbiyesizlik ve zorbalıkla uşak düzeyine indirdiğimiz bu asil sahibin huzurunda bugün saygı ile gerçek yeri mizi alalım...*", sözleriyle o günkü duruma tanıklık etmektedir, (Ekmekçi,1996:70, 129; Berkes, 1997: 94). Atatürk, köylünün o güne kadar eğitim-öğretim ışığından yok sun bırakıldığını, izlenecek eğitim ve öğretim siyasetinin temelinin ilk önce var olan cehaletin giderilmesi olacağını söylemiştir.

Köy Enstitülerini kapatan karanlığın yöneticisi, Reşat Şemsettin Sirer ise, eş rafın görüşünü Tonguç'a söylediği şu sözlerle açıklamaktadır: " *Sen bu halk çocukla rını böyle yetiştiriyorsun, peki ne olacak sonra? Nasıl yönetiriz bu milleti ? Bindi ğim eşeğin akıllı olmasını istemem ben*", Birkaç toprak ağası milletvekili de "*Bu ka dar hergeleyi okuttunuz; bize kim uşaklık edecek?*" derler, (Ekmekçi, 1997: 66,347).

[268] O güne kadar devlet köye ancak orasını hiç mi hiç tanımamış olan kentli tarım görevlileri aracılığıyla geldiği için devletle iletişim kurulamamış; köy insanı üretimden habersiz, toprağı tanımayan o kimseleri, örneğin Lüleburgaz-Ceylanköy' de bile ne dinlemiş, ne de onların söylediklerine inanmıştı. Çocukluğumda köye jan darma ya da vergi memuru geldiğinde çoğu erkek "koru"ya kaçıp saklanırdı.

[269] Madde 2.Ulus; dil, kültür ve ülkü birliği ile biribirine bağlı yurttaşlar dan meydana gelen siyasal ve sosyal bir bütündür. 41.A.Eğitim siyasamızın temel taşı, bilimsizliği gidermektir. 42. Normal ilk-öğrenim devri beş yıldır....Köylerdeki okullar da sağlık, yaşayış ve içinde bulunduğu çevre şartları ile ilgili olan tarım ve zanaat fikir leri verilecektir.

cağını sorar. "*Olanaksız*", yanıtını alınca, ondan bir rapor hazırlamasını is ter[270].

3.2.1.2. Köy Enstitüleri Süreci

A. **Üretici eğitime geçiş:** *Köy Enstitüleri.* CHP'nin 1935 progra mına göre, eğitim sorununun çözümü için sonunda Atatürk, *orduda çavuş luk yapmış olanlardan yararlanılmasını* önerir (Ekmekçi 1997:287-) İlk olarak ilkokulun birinci devresine (1-3) öğretmen yetiştirmek için "*eğitmen kursları*", (1935-). Ondan sonra (1937, Trakya-*Kepirtepe*, Kastomonu-*Göl köy*, İzmir-*Kızılçullu*, Eskişehir-*Çifteler* "*köy öğretmen okulu*" açılır. Edini len deneyimlerle: *köylü ile iletişim kurabilecek, köye uyum sağlayabilecek hem eğitici hem üretici* "***köy öğretmeni***" düşün cesine ulaşılır[271]. 17 Nisan

---

[270] İnceleme araştırma sonunda "*uzun yıllardan beri okulu olan köyler ile hiç okul açılmamış köylerin yapısında, yaşayış, düşünüş ve üretim biçiminde bir değişiklik olmadığı, okulları bitirenlerin de bir iki yıl sonra okuma-yazmayı bile unuttukları ortaya çıkar*[270], (Arman 1980:26-29). Tonguç: *kurbileceğimiz bu yeni okulun ipucunu bir çavuş verdi bize. Atatürk'ün istediği ilköğretim raporunu hazır lamak üzere çıktığımız bir köy gezisinde hiç öğretmen görmemiş bir köyde okur-ya zar çocuklar bulduk. Birkaç yıl önce askerden dönen bir çavuş onlara kendiliğinden tarlada, değirmende okuma yazma öğretmiş. Cumhuriyetin padişahlık olmadığını, Atatürk'ün neler yaptığını, hastalıkların mikroplardan geldiğini, trenin su buharıyla işlediğini anlatmış*", (Eyüboğlu, 1967:251).

Atatürk, rapordaki sayılar karşısında öfkelenip bu acı gerçeğin değiştirilme si için ne gerekiyorsa yapılmasını istemişti. ***Ordumuzdan yararlanılamaz mı Saffet ?Bizim ordumuzda ne çavuşlar vardı, biliyorsun; onlardan öğretmen yetiştirilemez mi?*** diyor. İşi bilen kişi olarak Tonguç hiç öne çıkmıyor. İlk olarak çavuşlara 8 ay sü re ile "eğitmen kursu" açılıyor. Eğitici kurulda: Rauf İnan, Ferit Oğuz Bayır, Süley man Edip Balkır, sonradan yıkıma katılan Emin Soysal ile yurtsever genç öğretmen ler vardı. 1936 yazında ilk eğitmen kursu Eskişehir -Çifteler -Mahmudiye köyünde ki ilkokulda açıldı. Çifteler harası araçlarından ve tarım alanlarından yararlanıldı. So nuç çok olumlu idi. Yapmacık aydınlar köye giremiyor, köyü harekete geçirebilecek görevlileri kendi içinden yetiştirmek gerekiyordu. Atatürk daha İzmir İktisat Kongre sinde. ekonomik kalkınmayı 1) ülke çoğrafyasına, 2) Türk köylüsünün işinde makine leşmesine dayanabileceğini belirtiyordu,. (Türkoğlu 1997:117-). Önceki görüşler ile kuruluş yılları için bk. E.Tonguç 1997:10. bölüm.

[271] Ağa, eşraf, hoca, memur işbirliği ile köylerdeki sömürü çarkı, ezenle ezi len arasında uçurumlar açarak köylüyü kaderciliğe gömmüştür. CHP bile onların elin dedir. 28 Aralık 1938'de Tonguç modeli aşağı yukarı oluşturmuştu. "*Köyü öylesine canlandırmalı ve bilinçlendirmeli ki, onu hiçbir kuvvet yalnız kendi hesabına ve insafsızca istismar etmesin, köle ve uşak yerine koymasın. ...*" Tonguç 1939 Eğitim Şurasında Köy Enstitüsüne ışık yakar. Şurada, Sirer'in başını çektiği bir grup eleşti riler getirir, (E. Tonguç 1997: I, 423-24; Türkoğlu 136-139; Eyüboğlu 1999:110).

17 Nisan 1940 tarih ve 2803 sayılı yasaya göre: Devlet elinin hızla köylere uzatılması, köylümüzün okutulması, eğitilmesi, üretim yeteneklerinin, sağlık işlerinin

1940 yılında kimi aydınların engellemelerine[272] karşın çıkarılan yasa ile bu okullar "*köy enstitüsü*"ne dönüştürülerek Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Genel Müdürlüğüne getirilen İsmail Hakkı Tonguç yönetiminde ülkenin her yanına yayılır. Tonguç'a göre *öğrenme: iş için de, iş aracılığıyla öğrenilen gerçek ve öz bilgi*dir, (Tonguç, 1947).

Köy Enstitüleri, gerek üretimde gerekse paylaşımda sosyal adaleti sağlamak için birer eğitim işletmesi olarak kurulmuştu. Girişilen, "aydınlan ma" çalışmalarının köye ve köylüye ulaşmasıydı. Köy Enstitüleri "*ziraat işle rine elverişli arazisi olan hiç el değmemiş, işlenmemiş, verimsiz, köylere ya kın, çıplak, devlet arazileri üzerinde*"açıldı. "Ilke, *eğitim ve öğretim işine çevrenin en kötü şartları içinde başlamaktı. Okulun amacı seçkin bir azınlık değil, içinden seçkin azınlığın çıkacağı aydın bir çoğunluk yetiştirmek* ola caktı (Eyüboğlu, 1999:24-25). O okullara "*tam devreli (5-yıllık) köy okulla rını bitirmiş* sağlıklı *köy çocukları alındı.* Başta öğretim açık havada yapıl dı, çadırlarda barınıldı. Bir yandan *eğitmen*, bir yandan da *köy öğretmeni* ile *sağlık memuru* yetiştirildi[273] .

Eğitimde, hele ilköğretimde ülküsel olanla gerçekçiliği en verimli şekilde birleştiren ilk eğitimcimiz Tonguç[274] oldu. Bu yol başta *Atatürk* ile

---

yerine konulması için bu işi yapacak rehberlere ihtiyacı vardır. Bunlar da köy öğret menleridir. Köy öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere, tarım işlerine uygun arazisi bulunan yerlerde, Milli Eğitim Bakanlığınca Köy Enstitü leri açılır. Enstitülerden mezun öğretmenlere üretime yarayıcı aletler, ıslah edilmiş to hum, çift ve gelir hayvanları, cins fidan gibi üretim araçları, atandıkları okulların demirbaşına geçirilmek suretiyle devletçe parasız olarak verilir. Köy öğretmenlerine atandıkları köyün sınırları içinde tarım işlerine elverişli, öğretmen ve ailesinin geçimi ne, okul öğrencisinin ders uygulamasına yetecek miktarda arazi verilir. Öğretmenlik le birlikte, köy yaşamı için gerekli demircilik, yapıcılık, dülgerlik, kooperatifçilik, kız öğ rencilere çocuk bakımı, dikiş, ev yönetimi, tarım sanatları ve hasta bakımı gibi işler öğretilir.

"*Türk Devrimi, okuryazarlığı, yeni anlamıyla, çoğunluğa maletme çabası olarak tanımlanabilir. ... Yeni devletin bu yönde gittikçe artan çabaları nihayet okuryazarlarla köylüler arasında utanılacak ayrılığın yakın bir gelecekte ortadan kalkacağı umudunu uyandırmıştır. Köy Enstitüleri bu umudun ta kendisidir*" (Eyü boğlu 1999:12). Okuryazarlığın yeni yorumları için bk. Ong 1982, Sanders 1994.

[272] CHP'li M.Ş. Esendal 1942'de: "*Köylüyü rahat bırakın; sabanıyla, be zir kandiliyle rahattır o. Çift motoruydu, elektirik ışığıydı deyip rahatını kaçırma yın*", E.Tonguç 1997: I, 485).

[273] Köy Enstitülerini kuranlar, orada çalışanlar gerçek bir kurtuluş savaşı ver diler, (Ekmekçi 1996: 110,). Ancak o yüzde sekseni kurtarmaları engellendi.

[274] Tonguç (1940) " Bunların hepsinden maksat; çemiyete vefakar, yeni, diri, çalışkan, dürüst, cesur, becerikli, güçlüklere dayanabilen, zorluk ne olursa olsun onu yenebilen, tuttuğunu koparan, sosyal hayatın her safhasına nüfuz edebilen, ha yat şartlarını değiştirebilen, toprağa bağlı,hayattan zevk alan yaşamaya doymayan, in

İnönü olmak üzere, Tonguç'a her türlü desteği sağlayan Eğitim bakanları *Saf fet Arıkan*, ardından *Hasan Ali Yücel*'in (1993:45-) desteği, sayısız öğretmen ve öğrencilerin katkıları ve özverili çalışmalarıyla biçimlendi. Tonguç'a gö re Türkiyenin en geri kesimi köylerdi; köylüsüz yeni bir uygarlık yaratıla mazdı. Halkçılık ve milliyetçilik demek halka ve köylüye dayanarak köyü gü zelleştirmek, canlandırmak, köylüyü topraklandırmak, onu kölelikten kurtar mak ve devleti sağlam temellere oturtmaktı, (Başaran, 1990b: 86).

Okumayı[275] ve üretimi bir yaşam biçimine dönüştüren Köy Enstitüle rinde eğitim ***gerçek yaşamın işleri içinde, iş aracılığıyla yetişkinlik dönemi nin sorumluluklarını üstlenip gerçek üretim yaparak, kendini yatırıma dönüştürerek, kendi giderini yaratarak*** alınıyordu[276]. Çalışma süresi her hafta Pazartesi sabahından Cumartesi saat 13.00'e kadar sürerdi (4274 / mad de 46). Çamaşır, bulaşık dışında her türlü temizlik bakım yanında üretim iş lerini öğrenciler yapardı[277]. Her okul bir işletme olarak düşünülmüş, kırsal kesime özgü üretim için deneme tarlaları, tohum yetiştirme çalışmaları, arıcı lık, tavukçuluk, dokumacılık, demircilik, doğramacılık, yapıcılık,...ile uğra şılmış, her köy Enstitüsü ve köy okulunda bir kooperatif kurularak işle tilmesi ön görülmüştü, (4274 / madde 62; Türkoğlu 165-).

Türkiyeyi 21 etkinlik alanına ayırmış olan Köy Enstitüleri Edirne den Kars'a kadar köylüler arasında iletişimi, imeceyi sağlayan ve geliştiren kurumlara dönüştü. Bu iletişim, ülkü birliği en güzel anlatımını omuzda ça pa, elde kitap uygulamaya giderken söylenen marşlarda, özellikle "**Ziraat Marşı**"nda bulur[278]. Hemen her gün birlikte söylenen türkülerde, aralarda

---

sanları ve hayatı seven, ölümü tanımayan vatandaşlar yetiştirebilmemiz içindir. (Ek mekçi 1997:35, E.Tonguç 1997).

[275] Apaydın (1961:52) " okuyalım, ekmek yer, su içer gibi okuyalım". Biz de öyle yaptık.

[276] (Türkoğlu 165). Açıldığı iller ve adları şunlardı. [Kırklareli - *Kepirte pe*, Balıkesir- *Savaştepe*, İzmir *Kızılçullu*, Aydın-*Ortaklar*, Adapazarı -*Arifiye,* Eski şehir- *Çifteler*, Isparta- *Gönen*, Antalya- *Aksu*, Kastomunu - *Gölköy*, Ankara- *Hasan oğlan*, Konya-*İvriz,* Samsun-*Akpınar*, Kayseri-*Pazarören,* Adana- *Düziçi*, Trabzon-*Beşi kdüzü*, Sıvas-*Pamukpınar*, Malatya-*Akçadağ*, Diyarbakır-*Dicle*, Erzurum-*Pulur*, Van-*Ernis*, Kars-*Cılavuz*. (Tekben, s.19)].

[277] Köy Enstitüleri kurulurken köy çocuğu öğrencilere taş kırdırılarak Ensti tüler yapılabildi. İnsanın hiç gönlü olmasa taş kırar mı tuğla keser mi? (Apaydın 1961, Ekmekçi 1996:28).

[278] Söz: *Behçet Kemal Çağlar*, beste: *A. Adnan Saygun*. ***Ziraat Marşı:*** *Sürer eker biçeriz, güvenip ötesine; Milletin her kazancı, milletin kesesine; Toplan dık baş çiftçinin, Atatürk'ün sesine; Toprakla savaş için, ziraat cephesine. Biz ulu sal varlığın temeliyiz; köküyüz; Biz yurdun öz sahibi, efendisi köylüyüz....* Marşın geri kalan bölümü :... *İnsanı insan eden ilkin bu soy, bu toprak / En yeni aletlerle, her işte çalışarak/ Türk için yine yakın, dünyaya örnek olmak/ Kafa dinç,el nasırlı,*

çekilen halaylarda, oynanan oyunlarda ortak hedef ve ülkü yinelenir, yürek lere işler usumuza kazınırdı. Köye dönmek ülküsü her türlü iletişim biçimiy le desteklenirdi[279]. Sanırım her Köy Enstitüsünün bir özel marşı vardı. Biz her gün öteki marşlarla birlikte "*Kepir Marşı*"nı da söylerdik[280]. Birlikte çalışma birimi 12-15 kişiden oluşan "**küme**" idi. Köy enstitüsünde işler, sayı sı 20'ye kadar çıkan bağımsız "küme"ler aracılığıyla yürütülüyordu. Kimi enstitülerin (örneğin Kayseri-Pazarören ile Malatya-Akçadağ) mimarisi bile o küme düzenine göre biçimlenmişti. Her kümenin başında bir öğretmen vardı. Yetkilerin tek elde, müdürde toplanması yasak ve en sakat bir yönetim biçimi olarak görülüyor, demokrasinin gelişmesi açısından Atatürk'ün genç likle ilgili görüşü böylece yaşama geçiyordu.

1. ***Dersler.*** Sabah saat 06'da kalkardık. Günde 8, haftada 44 saat ders saatinin yarısı kültür derslerine[281], 11 saat Tarım dersleri ve çalışmaları na[282], 11 saat da teknik dersler[283] ve uygulamalarına ayrılırdı. Dersler iş için de, doğal çevrede iş aracılığıyla öğretilirdi. Yerleşme ve yapılaşma öğrencile re yapı ve sanat dersleri içinde uygulatıldı. Öğretmen iş içinde ders yapması nı öğrenene kadar dersliklerin kilitlenmesi yoluna bile gidilebiliyordu, (Tür koğlu, 257). Günde 14 saat tutan eğitim-öğretim çalışmaları 10,5 ay sürerdi. (Apaydın 1961). Aslında beş yıla sığmayacak kadar yoğun olan Köy Ens titüleri öğrenme-uygulama yükü, üç yıla sığmayacak kadar dolu olan Yüksek

---

gönül rahat, alın ak/(yineleme).*Kuracağız öz yurtta, dirliği düzenliği / Yıkıyor engel leri, ulus egemenliği / Görsün köyler bolluğu, rahatlığı, şenliği/ Bizimdir o yenilmek bilmeyen Türk benliği.* (Yineleme) .

[279] Köy öğretmeni, tüketiminin bir bölümünü kendisi üretmeliydi. Enstitü üreterek eğitir, eğiterek üretirdi. Sorumluluk duyguları gelişmiş sağlıklı bireyler yetiş tirirdi. Köylüyü köleliklerin her türlüsünden kurtarmayı, onları bol üreten, hakça bölü şen, kendi kendini yönetebilen bir toplum haline getirmeyi amaç edinmişti, (Başaran, 1990:14; E.Tonguç, 1997).

[280] *Bir **ana** tanırım, Kepir'dir adı; Çelikten, tunçtandır göğsü kanadı; Her ilde tanınır, duyulur adı;Can verdi kuruyan, cılız kollara....Adımız andımızdır, **Ke pir**'liyiz biz;Ülkümüz köy yolu, geri dönmeyiz.*

[281] Türkçe,Tarih,Coğrafya,Yurttaşlık Bilgisi, Matematik,Fizik,Kimya, Ta biat ve Okul Sağlık Bilgisi, Resim-İş, Beden Eğitimi ve Milli Oyunlar,Müzik, Asker lik, Ev İdaresi ve Çocuk Bakımı. Öğretmenlik Bilgisi: Toplumbilim, İş Eğitimi, Ço cuk ve İş Ruhbilimi, İş Eğitimi Tarihi, Öğretim Yöntemleri ve Uygulama, Tarım İşlet meleri Ekonomisi ve Kooperatifçilik.

[282] Ziraat ders ve çalışmaları: Tarla Tarımı, Bahçe Tarımı, Fidecilik, Mey ve cilik, Bağcılık ve Sebzecilik Bilgisi, Sanayi Bitkileri Tarımı, Hayvancılık, Kümes Hayvancılığı Bilgisi, Arıcılık, İpek böcekçiliği, Balıkçılık ve Su Ürünleri.

[283] Demircilik, Dülgerlik-Marangozluk, Yapıcılık, Köy Ev ve El Sanatları, Makine ve Motor Kullanma. Biçki-dikiş, Elişi, Örgü ve Dokuma, Dikiş, Tarım Sanat ları.

Köy Enstitüsü öğretim izlencesi, zamanlamadaki tutumluluk ve süreklilik yoluyla tam uygulanabiliyordu. Tatil süresi üç ay değil yalnızca 6 hafta idi (Türkoğlu 199). Serbest okuma saatlerinde iş bırakılır, öğrenci istediği kita bı okur[284] , özetler, arkadaşlarıyla tartışırdı.

2. ***Serbest Okuma***: Asıl *serbest okuma* ders-dışı zamanda yapılandı. O sürede öğrenci kendine verilen kitapları okuyabilirdi. Okuduğu kitabı kısa ca anlatır, onunla ilgili yorum yapmaya alıştırılırdı. Önerilen yapıtlar öğren cinin iş ve düşünce yaşamı ile ilgili olurdu. Öğrenci ders dışı okumadan zevk almaya başlayana değin denetim altında tutulurdu. Köy çocukları her gün "*serbest okuma*[285] " saatlerinde ve aralarda sürekli okurdu[286] . Nöbette bi le olsa o saat geldiğinde öğrenci cebindeki kitabı çıkarıp okuyabilir, ona kim se engel olamazdı[287] . Kitap okuma ve temizlik en başta gelirdi. Akçadağ'da gerekli binalar yapılınca, ayrıca sınıf kitaplıkları da kuruldu[288] . Serbest oku ma saatleri ayrıldı; her gün birer saat da öğretmenin gözetiminde okuma uy gulamasına geçildi....Özendirme ve esinleme sonucu öğrenciler okuma işine o kadar sarıldılar ki, birçokları kendi paralarıyla kitap getirtmeye başla dı lar.... Küme başları tarafından öğrencilere özetler çıkartılıyor, bunlar göz den geçirilerek üzerlerinde konuşmalar yapılıyordu. *Bir yıl içinde III. sınıfta en az okuyan çocuğun 23, en çok okuyanın ise 64 kitap okuduğu anlaşıl mıştı,* (Tekben. s.89, 94). Milli Eğitim Bakanlığı klasiklerini (1938-1947) ilk okuyanlar köy enstitüsü öğrencileri idi[289] .

---

[284] "Gerçekten de su içer gibi okurduk", (Apaydın, 1961).

[285] 20.5.1947 genelgesiyle, "serbest okuma"lar güdüm altına alındı. Enstitü kitaplıkları taranarak kimi bakanklık klasikleri yakıldı, (Başaran 1990a:76).

[286] Tonguç (1976:77,89) : "*Enstitülerin çoğunda öğretmenleri, öğrenciyi doyuracak düzeyde, kitap okumaya hevesli görmedim. Türkçe öğretmenlerinin bazı ları bile istenilenden çok az kitap okumaktadır. Türlü türlü çarelere baş vurarak öğretmenlere çok kitap okutma işini başarmanız gerekir*"... "Şartlar ne olursa olsun, mevsim hangi mevsim bulunursa bulunsun, öğrencilere her gün serbest okuma yaptı rılacak ve onlara kitap okuma alışkanlığı mutlak surette kazandırılacaktır".

[287] Türkoğlu (1997:250) "*Herkes ekmeğe, suya sarılır gibi sarılıyordu ki tap okumaya, tüketmeye. Kazmayı omuzlayan öğrenci cebine bir kitap sokmayı alış kanlık haline getirmişti*".

[288] Elektirik işinde emeğimizin karşılığını... geceleri kitaplarımızı okurken kavuştuğumuz rahatlığa bağışlıyoruz (Tekben,1943:65,88). Öğretmenler köyde gö rev yaparken kitap okuma çalışmaları yapacakları için daha enstitüde iken okuma alışkanlığını kazanmalıdır...

[289] Savaştepeyi ziyaret eden İnönü, tuğla ocağına giderken kümes nöbetçisi Hatice'yi görür, çağırır; yiyecek torbasında ne olduğunu sorar. Hatice, yiyeceklerin adını verir. Başka ne olduğunu görmek için torbayı açtırır. Sophokles'in *Antigone* adlı yapıtını görünce, yanındaki Abdurrahman Paşa'ya: "*Paşam , görüyorsunuz bu*

Eyüboğlu'na göre "*kitapların amacı insanları belli bir düşüncenin hamalı yapmak değil, tam tersine, özgürce düşündürmek olmalıydı*[290]. Ki taplar yıllanmış köylü çarığına döndükçe, mutluluğuna diyecek yoktu" (Ba şaran 1990b).

Her türlü eylem ve etkinlik için gerek kapalı gerekse açık alan vardı. Okul içi işler için sırası gelen kümenin dersleri birer hafta süreyle kesilir, günlük işlerin hepsini öğrenciler yapardı. Her yeni öğrencinin 4. ya da son sı nıftan bir ağabey ya da ablası olur, ona yol gösterir, sorunlarını çözerdi[291].

3. ***Üretim.*** Hasan Ali Yücel'in 29 Mayıs 1944 tarihli açıklamasına göre: öğrenciler dersane, yatakhane, mutfak, işlik ve ahır, depo, garaj ve öğ retmen evi gereksinmeleri için ***306 bina*** yapmışlar[292]. ***15.000 dönüm*** yer eki lip işlenmiş, ***250.000 fidan*** dikilmiş, bazıları çevrede orman yetiştirmiş. ***1500 dönüm yer sebze*** tarımına elverişli duruma getirilmiş. ***1200 dönüm***

---

klasikler daha yeni çıktı. Ankara'da bile okunmuyor, ama benim çocuklarım Antigo ne'u okuyor" der, (Türkoğlu, 1997:251).

[290] Yüksek Köy Enstitüsü'nün (1942-1948) programı için (bk. Başaran 1980, E.Tonguç 1997:II,24.). İnceleme gezileri için 60 km. yol yürümek esastır. İlk üç gezi: Hasanoğlan> Zonguldak, Hasanoğlan>İzmir, Hasanoğlan>Kars arasında ya pılmış. Bulunan kollar şunlar: 1. *Güzel Sanatlar*, 2. Yapıcılık, 3.Maden İşleri, 4. Hay van Bakımı, 5. Kümes Hayvancılığı, 6. Tarla ve Bahçe Tarımı, 7. El işi ve Sanatları, 8. Tarım İşletme Kolu. Kol dersleri yanısıra: Devrim Tarihi ve T.C. Rejimi, Öğret menlik Bilgisi, Toplum bilim, İş Eğitbilimi, Çocuk ve İş Ruhbilimi, Eğitim ve İş Eğitimi Tarihi, Türkçe, Yazma, Okuma-Anlatma, Yabancıdil. *Güzel Sanatlar* kolunu Eyüboğlu ekletmiş. O bölümde: Bahçe Mimarisi, Resim, Sanat Tarihi, Müzik, Ulusal Oyunlar, Temsil, Türkçe, Yabancıdil, Jimnastik, Ritim dersleri öğretiliyormuş, (Başa ran, 1990b: 46-).

[291] Tonguç, yazdığı mektuplarda okul yöneticilerine : " *Bu okulları klasik okullara benzetmemek için elinden ne geliyorsa yap. Herkes bir defa sersemlemeli ki yeni bir vaziyet alabilsin*"(s.31), (s.36). " *Elinizdeki öğrenciyi öyle yetiştiriniz ki: bir gün onların her türlü devlet gelirleri kesilse, en kötü felaketler içinde kalsalar bile, ondan hiç etkilenmeden, normal dönemdeki gibi sağlam bir imanla işlerine devam etsinler. Onların olgunluk sınavı bu olmalıdır". " İşlerinizi bana ya da bir başka sına bağlı olmaksızın, kendi ilkelerinize göre yürütün. Bayağı olan her şeyden kaçın mak ve korunmak şartıyla kız ve erkek öğrenciye hayatı bütünüyle yaşatmamız lazım dır*",... diyordu. (Başaran,1990). O nedenle Tonguç, Matematik öğretimini bile, ders liği kilitleterek doğal ortama çıkartmış, öğretmenler doğal ortamda ders vermeyi öğre nene kadar dersaneleri kapattırmıştı. Batuhan (1997:309), çocuklara Fizik öğretimi için Lederrnann'ın bulduğu '*öğrenmeyi, araştırmayı oyuna dönüştüren yöntem*'i anla tıyor da, Köy Enstitülerindeki (1940-47) benzer uygulamaya hiç değinmiyor.

[292] Bayındırlık müdürü Cemil:" *Bize Bayındırlık bakanlığından emir var (1942), bunlarla (Köy Enstitülülerle) temas etmememiz için.... Çoluk çocuğa yaptır dıkları binalar hep yıkılacak*", dedi. (Berkes 1997:254). Ancak o binalar halâ ayak ta ve hizmet veriyor.

bağ dikilmiş. ***9000 baş hayvan*** besleniyormuş. 20 Enstitüde okuyan ***16.400 öğrencinin giyecekleri***, *yapıcılık, demircilik ve tarım işleriyle ilgili her iş*, iş liklerde üretilebilecek durumdaymış. 16 Enstitünün elektriğini öğrenciler ge tirmiş, değer yaratarak eğitim-öğretim yolu açılmıştı, (E.Tonguç, 1997).

Köy Enstitülerinde ve köy okullarında tüketim, ya da üretim koope ratifi kurulabilir, köylüler de o yerlerden ucuza alış-veriş yapabilirlerdi. Özel likle köyde gerekli olan meslekler öğretim izlencesine alınmalıydı: Köylüler bozulan araçlarını enstitü işliklerinde yaptırabilirlerdi. Herkes teknik araç kulanmasını öğrenmeliydi. Yapıcılık, yaratıcılık heşeyin başında yer alırdı. Okullarda sürekli onarım, sürekli tamir vardı. Bütün işlerde öğretmen ve öğ renciler birlikte çalışırlardı. Enstitülerin en iyi bir yanı da imece idi. Bu anla yışla köy enstitülüler yalnızca kendi okullarını değil köy okullarını da yap tılar[293] . Deprem, felaket bölgelerine yardıma gittiler, gerektiğinde dersleri yardıma gittikleri enstitülerde gördüler (Türkoğlu 218-240). Böylece kız alıp verme, iç-güveyi seçme ötesinde köyler arasında üretim, değişim iletişimi başladı. Bilgi alış-verişi kasaba eşrafı ile köydeki uzantılarının dışına çıktı. Uydurma haber dolaşımı güçleşti.

4. *Etkinlikler.* Ders aralarında, boş zamanlarda ve hafta sonlarında düzenlenen etkinlikler şunlardı: *her türlü spor etkinlikleri, milli oyun oyna ma, türkü söyleme, serbest okuma, toplu tartışma, yemeklerde ve aralarda radyo ve plaktan Batı müziği dinleme, hafta sonu eğlence-tiyatro, resim, gü zel yazı, müzik, şiir, fotoğraf, heykel, iç süslemeciliği, duvar gazetesi çıkar ma, müzik aleti çalmayı öğrenme,* (Ekmekçi, 1996; Türkoğlu.1997). Halk tür küleri köy enstitüleri ile yeni bir anlam kazandı. Aynı söz, halk oyunları ve halk sanatları için de söylenebilir (Apaydın 1961:72). Halkevleri aracılığıyla canlandırılan yöresel halk oyunları köy enstitülerinde sabah ısınma alıştırması olarak çalgılar eşliğinde hep birlikte oynanır, bayramlarda 500, 600 kişi birden halay çeker, hem çalar hem oynardı. Öğrenciler kendi yörelerinin oyunlarını enstitüden enstitüye yaydılar. Böyle bir iletişim o zamanın kent leri arasında bile yoktu.

---

[293] Köy Enstitülerindeki çalışmaları ne Tarım ne de Sağlık bakanlıkları des teklememişlerdi. Ancak Sabahattin Eyüboğlu ve "Tercüme Bürosu"nda çalışan az sayıda yazar ve şairlerin desteği vardı[293] . Sabahattin Ali "**Rüzgâr**" adlı şiirinde "***İn san olmak dokuNUyor haysiyetime***", diyorken Ankara-*Hasanoğlan*'da açılan *Yük sek Köy Enstitüsü*'nü (1942-) gördükten sonra o dizesini "*İnsan olmak dokun MU yor haysiyetime*" biçiminde değiştirmeye karar verir, (Başaran,1990:42). Orhan Veli de, Sabahattin Eyüboğlu ile birlikte ara sıra Hasanoğlan'a gelirmiş. Yayınladığı "Yaprak" dergisi Köy Enstitülerini yıkanlara karşı çıktı. Tutumu "*Destan Gibi*" şii rine de yansımıştı: "*Arifiye! /Şoför durdu. Enstitü Mektebi, dedi,/Süleyman Edip Bey, Müdürün adı./Bir yol da burada duralım./Ellerinde nasır, yüzlerinde nur,/Yarına ümitle yürüyenlere / Bir selam uçuralım,* (Başaran,1990b:100; E.Tonguç 1997).

Radyodan '*akşam haberleri*, *Yurttan Sesler*, *Geçmişte Bugün*' prog ramları her enstitüde öğrencilere dinletilirdi. Her enstitüde, başta radyo ol mak üzere iz-çalar (gramofon), mandolin, davul, zurna, kaval gibi müzik alet lerinin bulunması şarttı. Çok sayıda alınmalı ve serbestçe dağıtılmalıydı, (Türkoğlu, 281). Müzik derslerinde gerçek şarkılar, türküler öğretilirdi. Çev re gezileri yapılır, eğlence düzenlenirdi. (Türkoğlu 201). Bir başka önemli özellik de "eleştiri-özeleştiri"idi. O toplantılarda öğretmen-öğrenci ayrımı yapılmaksızın, kimseden çekinmeksizin görüş açıklanırdı, (E.Tonguç, 1997). Enstitüde her türlü anlatım yolu ve aracı denendi.

3.2.1.3. Dil. 1. ***Tohum.*** Enstitüye gelen öğrenci anadilini bilir, a ma bu bilgi enstitüde kendisine verilecek ekini anlayıp anlatacak düzeyde de ğildir. Öğrencinin okuma, yazma ve konuşmada gösterdiği yetersizlik, anla maya, anlatmaya alışkın olmadığı bilgiler, düşünceler ve duygularla karşılaş masından ileri gel mekteydi[294] .

Türkçe derslerinde gerek sözlü gerekse yazılı her türlü bilgiyi en iyi anlatma yolları üzerinde durulurdu. Tonguç (1943), İvriz'de bir dersi izler ken öğrencinin dili tutulup konuşamayınca öğretmene dönerek:"...***Bunlar 600 yıldır konuşturulmadıkları için böyle susarlar[295] . Siz her şeyden önce bunları konuşturacaksınız ve düşündüklerini açıklamalarını isteyeceksi niz***" der, (Ekmekçi, 291). Burada bir yandan dil, öte yandan iletişimsel bece ri ve dil işlevleri öğrenim/öğretimi ile karşı karşıya kalınıyordu. Bu öğrenme öğretmenden öğrenciye, herkes için topyekün bir etkinlik idi, (E.Tonguç, 1997: II, 18).

2. ***Beklenen Ürün***: Öğrenci, enstitüyü bitirirken yaşına ve anlayış düzeyine uygun bir metnin özünü, sözlerini ve değerini anlayabiliyorsa, di lek ve düşüncelerini yazım, sesletim ve dilbilgisi yanlışı yapmaksızın anlata biliyorsa, okuma yazma ve konuşmada karşılaşacağı güçlükleri kendikendi ne yenmenin yollarını öğrenmişse, gündelik yaşamında okumayı ve yazmayı zevkli bir alışkanlık haline getirmişse, Türkçe öğretimi amacına ulaşmış sayı lırdı. Bundan ötesini öğrencinin bireysel yetenek ve çalışmasına bırakmak gerekirdi, (KEOP 1943: 11).

3. ***Amaç***. Öğrencinin anlama ve anlatma yeteneğini geliştirmekti. Ö teki derslerin katkısı yanında Türkçe dersi yalnızca kullanım, bilimsel ve sa natsal bütün yönleriyle anlama ve anlatmayı kucaklıyacak, anadilin her alan daki işlevini gözetecekti. Enstitüde orta, fakat sağlam bir anlayış, anlatış gü

---

[294] KEÖP=Köy Enstitüleri Öğretim Programı,MEB,1943,Türkçe dersi öğretimi.

[295] Köylü az konuşur, çok dinler. Asırlardan beri konuşturulmadığı için sus masını öğrenmiştir, (Tekben, 1943:144).

cü kazandırılacaktı. Okumada yazmada ve konuşmada güzellikten çok doğru luk (uygunluk) aranmalıydı[296].

Türkçe öğretimi hiçbir uzmanlığa bağlı kalmayarak anadilin her alan daki işlevini gözetmek zorundaydı. En başta öğrencilere okuma alışkanlığı aşılanmalıydı. Yılda en az 24 kitap okumuş olmak gerekiyordu. Köy çocuk ları her gün "*serbest okuma*" saatlerinde ve aralarda sürekli okurdu. Nöbette bile olsa o saat geldiğinde öğrenci cebindeki kitabı çıkarıp okuyabilirdi[297]. Böylece, Çeviri Bürosu'nun yayınlarıyla Köy Enstitüsünde gerçek bir oku ma ekini yaratıldı.

Milli Eğitim Bakanlığı klasiklerini (1938-1947) ilk okuyanlar köy enstitüleri öğrencileri idi. Öğrenciler iş başında biribirlerinin yanlışlarını çe kinmeden düzelterek, işe dayalı dil kullanımını geliştiriyordu. Apaydın, "*baş langıçta her gün her an, bir dil yanlışımızı düzeltiyorduk*", der (1968: 18). Öğrenciler yönetime ortak olup haftalık değerlendirme tartışmalarında eleş tiriler getirerek, kısa sürede dilsel kısıtlılıktan kurtulurlardı. Yazı Devrimi ile getirilen okuma, yazma kolaylığı, Dil Devrimi ile benimsenen öztürkçe anlatım bu dönüşüme büyük katkı sağlıyordu (Türkoğlu 1997). İşe dayalı (task-based) dil öğrenme ve geliştirme, o kurumlarda çok önce uygulamaya konulmuştu. Yöntemlerden en önemlisi metin okuma idi.

Anlatım açısından istenilen alanda yalnızca sözel dile değil, öteki dillere giden yol da açılıyordu. Öğrenciler ilk yazdıkları şiirlerde, öykülerde, şarkılarda, kırsal kesimin dilini derlediler, anlatımı evirdiler, yazınsal ürün ler yarattılar. Yaptıkları resimlerde, incelemelerde oradaki iş yaşamının izleri vardı. *Köy Enstitüleri Dergisi* (1945-) ***16500*** basıyordu[298].

---

[296] Bu görüş Yücel (1938:188) içinde benzer biçimde verilip açıklanmakta dır: öğrenciyi düşündüğünü sözlü anlatmaya alıştırmak, öğrenciyi isteğini yazılı ola rak anlatmaya alıştırmak, değerli kitapları tanıtmak ve onları okurken oğrencileri düşünmeye ve zevk almaya alıştırmak, ekinsel amaç olarak öğrenciye yeni ve daha yüksek zevk kaynakları vermek; uğraşa dönük olarak öğrencinin ilerde gireceği işte üstün başarı kazanmasına hizmet etmek, ...

[297] Bu kadar çok sayıda bilinçli, düşünce üreten insanın köyden çıkması, toplumu hazırlıksız bir anda bastırarak sarsmış, tedirgin etmişti. Köy Enstitüsünde tutunamamış olan Bakanlık müfettişlerinden biri bunu bir suçmuş gibi göstererek raporunda: "*sık sık kitap tanıtma, öğretmen ve öğrencilerin okudukları eserlerin özetini çıkarma çalışmaları geniş yer alıyor. Öğrenciler, ders dışı zamanlarda, çe şitli ders dışı roman ve eser okuyor, okuma saatlerin de dergilerdeki yayınların oku nup açıklanmasına, ana fikirlerinin buldurulmasına , buna benzer yazılar yazılma sına kararlı bir tutumla özendiriliyor....*", (Türkoğlu, 244- 262). Toplumu okuma-özürlü yapma uygulamaları daha o günden (1947-) başlamıştı, (E.Tonguç 1997).

[298] Kendi tüketimini kendi üretebilecek duruma gelen Eskişehir-Çifteler için Apaydın 1961'e bakılabilir, (Türkoğlu, 203).

En az 15 günde bir eğlence düzenlenmeliydi. Eğlenceler o hale geti rilmeli ki herkes rol alıp kendiliğinden katılmalıydı. Milli oyunlar, halk tür küleri, bilinen temsiller, güreşler, güldürücü parçalar, tekerlemeler, halk ata sözleri, öykünmeler, konularını köy yaşamından alan konuşmalar yapılırdı. Tiyatro, çağdaş bir eğitim aracı olarak algılandı, ama yine de ulusal tiyat roya bir katkı olarak görüldü, (E.Tonguç1997). Her öğrenci başından geçen ya da köylerinde geçen sosyal içerikli bir öyküyü anlatır, beğenilen oyun biçimine sokulurdu. Ozanlar şiirler yazıp okudular, öyküler anlatıldı. Çağdaş iletişim, anlatım yollarından hepsi denendi

Böyle bakıldığında Köy Enstitüsü öğrencilerinin gerek dil ve metin üretimi, gerekse düşünce düzeyleri bakımından günümüz üniversite öğrenci lerinden daha gelişmiş oldukları kolayca görülür. Ancak dilsel ayrılıklar öyle kolay silinmez. Ağız ayrılıkları karşısında Tonguç titizdir: "*Ne zaman bir dil birliğine varacağız?* diye tasalanırdı, (E. Tonguç, 1997: II, 98).

3.2.1.4. Kapatılma Süreci. Köy Enstitülerini, İnönü'ye rağmen ve onu aldatarak yıkıp kırsal iletişimi-durduranların başında Orta ve Batı Anadolunun çiftlik ağalarıyla Doğu ve Güney Anadolunun (*1913 yılında nüfusun %5'ini oluşturup,verimli toprakların %65'ine sahip olan* (Erdoğan, 365). toprak ağaları gelir, (E:Tonguç,1997). Daha DP iktidar olmadan faşist ler, CHP içinde yönetimi ellerine geçirdiler, (Ekmekçi, 1996: 147,208-; E. Tonguç, 1997:II,308-440). ve 1946'da DP'yi kurdular. CHP'de kalanları da 1947'de Hasan Ali Yüceli MEB'ndan uzaklaştırdılar[299].

Köy Enstitülerine öldürücü darbeyi indiren, başından beri önyargılı ve ön-hazırlıklı Sirer'dir. 1947'de Milli Eğitim Bakanlığına getirilerek kendi sine ***enstitüleri düzeltme*** görevi verilir. Yücel ile arasında 1938'den beri ör tülü bir savaş sürmektedir. Berkes (1997:162): onun için: "*Milli Şef*liği *Na zi* ideoloji sinin ilkeleriyle bağdaştırma" çabasındaydı[300], der.

1946 Seçimleri sonrasında CHP içinde iki eğilim ortaya çıktı: ilerici kesim, tutucu kesim. Köy Enstitüleri karşıtlığı antikomünist kampanyalarla

---

[299] 17 Nisan 1946'da İnönü, bir yandan "*Köy Enstitülerini, Cumhuriyetin eserleri içinde en önemlisi*" sayarken [299], öte yandan Hasan Ali Yücel'in Milli Eği tim Bakanlığından alınmasına engel olamıyordu. Eyüboğlu: "Köy Enstitülerini yadır gayanlar yalnız bizim kara cübbeli ya da fıraklı yarı aydınlarımız, "halk dayaktan anlar" diyen yöneticilerimiz, iş sözünden , işçi kılığından gocunan sömürgenlerimiz, batıyı da ülkeyi de yarımyamalak bilen kendini beğenmiş sözde bilginlerimiz oldu", der (Eyüboğlu, 133-34).

[300] Attila İlhan da (7.7.1997) durumu şöyle yorumluyor." *İnönü Cumhuriye ti* Gazi döneminin tersine, sosyalist bir sola karşı bir imha politikası izlemiş; ancak *Hasan Ali Yücel'in evcilleştirdiği göstermelik bir aydın grubunu* (bu nitelemeye katılmıyorum)- o da Reşat Şemsettin Sirer Milli Eğitim Bakanlığına getirilinceye kadar himayesine almıştı.

özdeşleştirildi, (E.Tonguç, 1997:II,168,240). İnönü sonunda CHP'nin sağ ka nadı ile yakınlaşacaktı. Hasan Peker: "*CHP'yi bu ilköğretim seferberliği, mektepçilik yıktı*",der. *Kazım Karabekir, Şemsettin Günaltay, Feridun Fikri Düşünsel, ırkçı-Turancı Kemal Cemal*'den kurulu bir komisyon Hasanoğla na gider ve soruşturma yapar. "*Sizin* ***'köylü efendiniz'*** *sözleri geçen bir mar şınız varmış*[301] ", diye sorarlar, (Başaran 46-; E.Tonguç 1997).

Yasa çıkarken Sirer gibi kuşku duyanlar köy enstitülerinin kapatıl masında da başı çektiler (Yücel, 1993:49-52). Köylünün kalkınması, hakkını arayan, kendini sömürtmeyen bir vatandaş olmasından korkuluyordu. Bu sal dırıya: köylünün uyanmasını istemeyen politikacılar, Köy Enstitülerinde tutu namayanlar, (H.F.Kanat, E.Sosyal), dincilik kisvesi altında çıkarlarını düşü nenler, iftiralara inanıp yalanlara kananlar, eğitimi anlamayan bilim adamla rı, kimi yazarlar (Örneğin Kemal Tahir) ile ırkçılar katıldılar. Başaran'a göre (1980, 1990a) : "***Bir oldular da Bolu Beyi ile, kapattılar Enstitüleri***".

Oysa, gerçek neden CHP'nin 1946 seçim yenilgisiydi. O dönemde bir günlük ücretin 25 kuruş, bir kilo şekerin ise 500 kuruş (20 günlük üçrete bedel) olmasına yol açan, Atatürkçü çizgiden ayrılıp neredeyse Osmanlıya dönüşen bir yönetimi Türk köylüsü hiçbir zaman, 1999 seçimlerinde bile af fetmedi. Köy enstitüsü oyları CHP'ye değil sola kaydıracağı için, bunu önle mek amacıyla enstitüler kapatılmakla kalmadı; oyların sağa yönlendirilmesi için de daha 1949'da, İnönü zamanında *İmam -Hatip Okulları*[302] açılarak

---

[301] Atatürk'ün sözünün geçtiği *Ziraat Marşı* söylenirken ağa yanlıları " *Bu boz urbalı öğrenciler her sabah böyle hep bir ağızdan söyler mi bu marşı* ?" diye so rar. "*Evet*", yanıtı alınca: "*Tonguç, müthiş bir güç,...bu uyanma korkunç* !" diye söy lenirler, (.Başaran, 1990:157). "*Efendi, Köy Enstitülerinin tehlikeli kurumlar oldukla rı söyleniyor. Ülke düzeyinde duyduklarımızdan ürperiyoruz*" (s.49-56) diye ekler. "*Bir de şu var:öğrenciler hep köyden alındıkları için köy-şehir, zengin-fakir ayrılı ğı yaratılarak yetiştiriliyormuş. Bu korkunç, en büyük tehlike burada*". Oysa bu ay rım Selçuklulardan beri sürmektedir. Beşikdüzü müzik öğretmeni M.Ali Kantarcıoğ lu'nun Hasanoğlan'da verdiği konseri izleyen biri, (doğru bir gözlemle), "*Bunlar böy le şarkılar söyler oyunlar oynarlarsa, bir gün bizi de alaşağı ederler*", der.

Ordu üst kademesinde de huzursuzluk başlamıştır. Mareşal Fevzi Çakmak : "*Bu komünist yuvalarını ne zaman kapatacaksın*?" diye İsmet İnönü'ye durmadan soruyordu, (E.Tonguç 1997:II, 256). Kimilerine göre ise, İnönü politikada kalmak için Yücel ile Tonguç'u yüzüstü bıraktı, faşist saldırıların hedefi olmalarına göz yumdu. Atatürk çülerle ırkçı-Turancıları çarpıştırarak Atatürkçü kazanımları 1938-1950 arasın da harcayıp bitirdi, (Ekmekçi 1996: 154-, 318, 347; Berkes 1997).

[302] Köy Enstitüleri kapatıldıktan sonra, 1949'dan başlayarak, '*İlim Yayma Cemiyeti*' aracılığıyla İmam-Hatip okulları açıldı. İlk olarak 2 adet, sonra 8'e çıkarı lan bu okulların sayısı 1996 yılına kadar 809'a, öğrenci sayıları da 515bin'e yüksel di. Amaç, bugün %84.9'unun fakir ya da orta halli ailelerden gelen ve potansiyel sos

sözde komünizm tehlike si/korkusu abartılı biçimde şişirildi; eğitim çalış maları amaçlı olarak baltalandı (Attila İlhan 20,8.1997). Solcu aydınlar (ör neğin Nazım Hikmet) o dönemde hapse atıldı[303] .

Sirer, Almanya öğrenci müfettişliği yapmış, ondan sonra yükseköğre tim genel müdürlüğüne getirilmiş, 1938'den sonra Yücel ve Tonguç'un karşı sında ırkçı-Turancı kampın içinde yer almıştır[304] . Yalnızca Köy Enstitülerini ve Yüksek Köy Enstitüsünü değil, eğitimde Atatürkçü başka ne varsa: üni versite (DTCF), MEB Çeviri Bürosu,... hepsini ters-yüz etti[305] . Tonguç ile birlikte yardımcısı 9 kurucu eğitimciyi bakanlık emrine aldı[306] . Nihal Atsız' ın yetiştirdiği Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, Menderes'in emriyle 1954 yı lında Köy Enstitülerini kapattı[307] .

---

yalist seçmen olacak bu yurttaşları kutsal iletişim yoluyla sağ seçmene dönüştür mekti.

[303] A.İlhan (7.7.1997): "*Gariptir ama gerçektir, Türkiye demokrasiye ge çince büsbütün sağa kaymıştır....ilericilik örtüsü altında Türkiyede sosyalizmin bü tün kadrolarını ... tesirsiz hale getiren İsmet Paşa, 1940'lı yılların ikinci yarısında 'demokrasi'ye geçerken, tek parti diktası dönemine ait anti/demokratik kanunların bir tekini bile değiştirmek gereğini duymamıştı*".

[304] Berkes (1997:-162-): "O zaman (1941-42) Sirer, Bakanlığın bir genel mü dürü olduğu halde bu enstitülerin düşmanlarının başında gelen biri olduğunu öğ renmiş bulunuyordum"(s.250-56), der.

[305] Bu durumu yine İnönü'nün (1929'da söylediği (ve 1980 sonrasında doğrulanan) bir sözle açıklamak olası: ***"toplumda en zararlı adam, yetersiz olduğu halde yetki sahibi olandır***". Ancak Sirer, yıkıma yetkiliydi. Bütün yazılanlardan çı kan sonuç, istese bile İnönü'nün buna engel olamadığı.

[306] Yüksek Köy Enstitüsünü bitirenler hep birden 1947'de askere alınıp 1948'de 22'si, yedek-subay olmaları engellenerek, *çavuş* çıkartıldı. Ondan sonra dev let adına hayat boyu izlemeye alındı. Artık nereye gitseler birileri peşindeydir (s.75). Her köye gelişlerinde bile muhtar ilçeye bilgi vermek zorundaydı. Sol yayınlar kitap lıklardan toplanmıştı; kimi MEB klasikleri de yakılmış. Kız öğrenciler 1949-50 yılın da Trabzon-Beşikdüzü Köy Enstitüsüne götürüldü, (E.Tonguç, 1997:II: 20-).

Sirer, bir gün Tonguç'a "*senin ve senin gibilerin çoluk çocuklarıyla bera ber bellerini kıracağım*", der. Ölçüsüz kine bakın ! İzmir Kızılçullu Köy Enstitüsü nün başarısız, dengesiz (E.Tonguç 1997) müdürü Emin Soysal ise, hıncını: "*Enstitü lerin ahlaksızlık, dinsizlik komünistlik yuvaları*" olduğunu ileri sürerek alır, (Başa ran, 1990:75).

[307] Başgöz (1995:170) durumu şöyle yorumlar: CHP dördüncü kongresin de (1935) Saffet Arıkan, Köy Öğretmenleri denemesinin partinin eğitim görüşüne uy gun olduğudan, daha sonra Köy Enstitüleriyle ilgili olarak Tonguç da bunun CHP' nin eğitim ilkelerinin bir uygulaması olduğundan söz eder.1937-1946 arasında böyle ce 8.000 eğitmen yetiştirilmişti. 1946'da çok partili yaşama geçilip de CHP içindeki devrimci kanat etkinliğini yitirince, Tonguç suçlamalara uğratıldı. Hasan Ali Yücel ye rine Sirer, Milli Eğitim bakanı olunca (1947-) ilk önce Tonguç'u görevden aldı.

Atatürk'ten sonra yenilik yok; durgunluk ve yavaş yavaş geriye dö nüş var, (Berkes, 1997; Başaran 1990:75; E.Tonguç, 1997). 1949'da yeni den açılmaya başlanan İmam-Hatip okulları da, devlet ve halk yanıltılarak, **laikliği** çocuk oyuncağı sanan yöneticiler aracılığıyla, TİS'in bir aracı yapıl mak istendi[308],(Güvenç,1993:34,47); meyvası bugün alınıyor. Gerek Ata türk'ün özdeyişlerinin duygusal değerini, gerekse "*köy enstitüsü*"nü anlamak için ya o dönemin köylüsü olmak, ya da "*Yaban*" türü metinleri iyice okuyup bağlamına girmek gerek.[309] .

Eyüboğlu (1967)'de "*Son yirmi yıl (1947-67) içinde devletimizin solcu avına harcadığı para, zaman ve insan bir açıklansın isterdim. Yalnız Köy Enstitülerindeki kayıplarımızı hesaplarsanız, kaybedilmiş bir savaş kadar pahalıya mal oduğunu görürdünüz sanırım bu avın*"[310], diyor (Başa ran 1990b:124).

Demokrat Parti başa geçince de Milli Eğitim bakanı olan Tevfik İleri Tonguç'u mah kemeye verdi. Tonguç suçsuz bulundu, ama 1953'te Köy Enstitüleri ilköğretmen okulu yapıldı. O kurumlardan 20.000'e yakın köy öğretmeni yetişmişti. *Köy Enstitülerinin kapatılması sonucu geri bırakılmış köylerdekiler, köy lüler ken tlere akın ettiler.... Gecekondular oluştu. Köyler kentlere taşındı,* (Ekmekçi,1996:90).

[308] Bunu engellemek için Atatürk, "laik"liği uygulama ya sokmuştu. Yöneti me katılan ulema her türlü yenileşme girişimine karşı çıktı. Tanzimat döneminde köy ve mahalle mekteplerinin açılması cemaatlere ve vakıflara bırakılmıştı. CHP'nin 1937 programında Kültür Bakanlığına "*memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesile yaşatacak kişi ve kurumları yaratmak görevi*" verilmişti, (Parla 1992:316). "*Türk-islam sentezi*"reçetesi T.C.'nin "**milli kültür planı**" olarak DPT tarafından (1983:514) yayınlandı.

[309] Köy Enstitülerini yalnızca kapatmakla kalmadılar. Mezunlarını hayat boyu adım adım izlediler, sürdüler, yalanla sorguladılar içeri tıktılar. 1946 sonrasın da sağ partililer köylü gibi görünüp eşrafça davranarak yönetime gelmişler, CHP ise "Yaban"a dönüşerek 2000'e değin sürekli yönetim-dışı kalmıştır.

O dönemde Köy Enstitülerini anlayan, anlayıp da savunan aydın olmadığını **Ataç**, '*Prospero ile Caliban*'da çok açık olarak söyler : "*Yoruldum, Allı git artık da sessizce ağlayayım, sessizce dövüneyim Prospero*'(aydın)*muz olmamasına*", (Attila Birkiye Cum. 24.8.1998'den). Türkiye'de 'iş eğitimi'nin öncüsü sayılan İ.H.Baltacı oğlu bile milletvekili olduktan sonra (23.12.1946) mecliste yaptığı konuşma ile Köy Enstitülerine karşı olmuş, en azından uygulamayı savunmamıştı. Oysa Gölköy eğit men kursunu görünce "-Azizim, hayranlığımın aptallık derecesine vardığını mı söylet mek istersin bana?" demiş, (Balkır 1967/98:105).

[310] Eyüboğlu'na göre "*Köy Enstitülerini halk adına aydınlar kurdu, halk adına yine aydınlar yıktı... Köy Enstitüleri ortanın solunda bir eylemdi. Onları yı 'kanlar da elbet ortanın sağındaydılar. O yıllarda CHP iktidarda olduğuna göre, demek CHP ortanın hem solunda hem sağındaydı, ya da bir sağında bir solunday dı. İşte CHP ile birlikte Köy Enstitülerinin başını yiyen bu ikilik öldu. Dışardan yıkanlar, bilerek bilmeyerek paranın uşaklarıydı. İçerden yıkanlar, bilerek bilmeye*

O kurumların yerine geleneksel ilköğretmen okulları açıldı[311]. Apaydın'a (1961:177) göre İnönü, birçok devrimler gibi, köy enstitülerini de çok partili demokrasiye yem olarak yedirdi. Berkes (1997) ise bu değişimin "*mil li şef*"lik uğruna yapıldığı görüşünde[312].

3.2.1.5. Değerlendirme. 1. Özellikle *Yüksek Köy Enstitülü ler*, haklı olarak, Köy Enstitülerinin ***1940-1947*** yılları arasında gerçek ilke ve izlenceleriyle çalışabildiklerini düşünüp, önceki ve sonraki yılları "ensti tü"den saymazlar. Oysa ilk mezunlar 1941-42 yılında verildiğine göre, (ha zırlık +) 5 yıllık eğitim süresi göz önüne alınınca, bu kurumların eğitime ger çekte 1937-1938 yılında başladığı ve **1937-1947** yılları arasında gerçek özel likleriyle eğitim yapıldığı anlaşılır, (Türkoğlu, 1997; E.Tonguç 1997). 1947-1953 arasında, benim de okuduğum yıllarda *yavaş yavaş* değiştirilen özel likler (*) ise, aşağıdaki gözekten izlenebilir.

1. Genel ortaöğretim dersleri
2. Öğretmenlik dersleri
3. Spor etkinlikleri
4. Sana tetkinlikleri:Resim, ***Müzik,*Tiyatro,**
5. ***Kırsal iletişim, *yöresel etkileşim,*imece,**
6. ***Halk oyunları**
9. ***Üretime katılma:**
   ***Yapısal,**
   ***Tarımsal,**
10. ***Ustalık:*demircilik, *Yapıcılık,*dülgerlik, * marangozluk,**
11. ***Yönetimde küme lere ayrılma,**
12. *** Tartışma günleri,**

---

rek, paranın uşaklarının uşakları oldular". 1945 yılında Almanyadan aktarılan bize yabancı Toprak Kanunu çıkarılırken toprak ağaları ayaklanmış, dönemin en büyük toprak ağası Emin Sazak (Eskişehir) İnönü'ye: '*Bütün köylülerin okutulması ne demek? Tehlikeli gidiş bu'*. Daha sonraları bakan olacak bir yetkili İnönü'ye '*Bütün köyler, köylüler böyle uyanırsa, halimiz nice olur paşam*!'diye bu uyanma karşısın da kuşku ve kaygısını dile getiriyor, (Başaran, 1974: 14-15). (Oysa köylü uyuyunca başımıza neler geldiğini bugün yaşayarak öğrenmiş bulunuyoruz.) Buna neden de Savaştan bunalmış olan kırsal kesimin daha 1946 seçimlerinde çoğunluk toprak ağa larının ve şeyhlerin kurduğu DP'nden yana olmalarıydı.

[311] Demokrat Partinin (1946-1960) ilk Milli Eğitim Bakanı Avni Başman'a (1887-1965) Menderes "**Köy Enstitülerini kapat** !" der. O da böyle ilkel bir emri uygulamaktansa, 2 ay 12 gün bakanlıktan sonra ayrılıp politikayı bile bırakır. O'döne min İçişleri Bakanı Namık Gedik bir gün Falih Rıfkı Atay'a Köy Enstitüleri konu sunda:"*kurduğumuz çimento fabrikalarının yüz yıllık ürününü temeline döksek yıktığımız ahlakı bir daha düzeltemeyiz*" der (Ekmekçi, 1997:100). Haklı çıktı.

[312] A.İlhan'a göre (Cum. 22.4.1998), sanayi devrimi ve toprak reformu ile birlikte gelemediği için, '*40-ların karanlığı*'nda Köy Enstitüleri yıkılmıştı. Bu yıkım ve ötekiler, o zaman Türkiye'de '12-Eylül' benzeri birinci değişimin yaşandığını gös teriyor.

7. ***İşletmecilik**
8. ***Kooperatifçilik**
13.. ***Kız öğrenci alımı,** (-1950).

2. 1951-52 yılına kadar 15.943 erkek, 1.398 kız öğretmen ile 8.646 erkek ve 29 kız eğitmen yetiştirilir. Onun dışında 1.248 "sağlık memuru" eği tilir. 1942-43'de Ankara-Hasanoğlanda Yüksek Köy Enstitüsü kurulur. Ka patıldığı 1947 yılına kadar 104 mezun verir. Böylece 1942'ye kadar 105 yıl da ancak 3.899'a ulaşabilen köy okulu sayısı 1951-52'de 19.268'e çıkar. Öğ renci sayısı da 394.626'dan 1.300.959'a yükselir. 1942-43'te 13'ü kız, 564 olan sağlık memuru sayısına 1951-52'ye kadar 1248 kişi eklenir (Gedikoğlu 1980). Tekben (1962:19)'a göre, 1935'e kadar köyler için 108 yılda 6859 öğretmen yetişirken Köy Enstitüleri on yılda 20.000 öğretmen 9000 eğitmen yetiştirir. 1955'e göre bu sayı 37.955 öğretmen, 7485 eğitmen olarak görün mektedir (Tekben s.28). 1944'ten sonra yılda 2000 mezun verilir.

Kapandıkları gün **21 Köy Enstitüsü** *yerleşim ve uygulama-üretim alanları, eğitim binaları, işlikleri ve malvarlıkları*yla ortaboy birer üniver siteyi içlerinde barındırabilecek genişlikteydi. O süre içinde köy çocukları, devletin harcadığı toplam 51 milyon lirayla bugün trilyonlarla ölçülebilecek o eğitim kurumlarının gerek alt gerekse üst yapılarını kendileri üretmişlerdi.

Savaş yıllarında biçimlenmiş bir eğitim uygulaması olarak tarım eği timinin erkeklere göre biçimlenmesi, gerek işin ağırlığı gerekse enstitüler deki eğitimin kırsal kesime özgü sağlıklı ve güçlü bir vücut gerektirmesin dendi. Bir kent çocuğuna göre öyle bir izlence çok ağır sayılırdı; o zor koşul lara uyum sağlaması hayal bile edilemezdi.

Oysa Köy Enstitüleri on yıl daha sürseydi, bütün köyler okula kavu şacak, 1955'te her köyün en az bir öğretmeni olacaktı. Ondan sonraki geliş melerle gerek bugünün ortaöğretimi, gerekse yükseköğretimi çağın çok ileri sinde olabilecekti. Köy Enstitüleri kapatılmasaydı, 1950'den bu yana yaşa nan ne ekinsel durgunluğun, ne dilsel yetersizliklerin ne de çevre sorunları nın hiçbirini yaşamayabilirdik.

3. Başaran, Nazım Hikmet'in "***Topraktan öğrenip kitapsız bilen dir, halk***" sözünden yola çıkarak: "*enstitüler hem topraktan, hem de kitap tan bilen duruma getirmeyi amaçlıyordu halk çocuklarını*", diyor. Enstitülü ler, iş içinde, iş aracılığıyla bilgi edindi. Bu yol bilişsel işlemlere de uygun du. Haksızlığa ve kötülüğe hiçbir zaman boyun eğmezlerdi.

4.Türk Dil Kurumunun yaptığı derleme çalışmalarında olsun, kırsal iletişimin gelişmesine olsun Köy Enstitülüler bir yandan üreterek, öte yan dan okuyarak derleyerek ve köy yaşamını yazarak önemli katkı sağlamışlar dır. **Özleştirme**nin tutunmasında gerek Köy Enstitülü öğretmenlerin, gerek se o kurumlardan yetişen **şair ve yazarların katkısı** önemlidir. Bir zamanlar "*köy romanı*" ve Mahmut **Makal'ın "*Bizim Köy*"ünde** toplanan gerçekçi göz lemleri , ne kadar çarpıcı sayılsa da **küçümsendi**. Köy ve köylü ile bir türlü

iletişime giremeyen sözde aydınlardan umut kesilince, köylüye kendi için den yetişen aydınlarla gitmek ve onun sorunlarını çözme yolu açılmıştı. Bu da ancak halkın diliyle başarıya ulaşabilirdi. Baştaki Karagöz alıntılarına ba karsanız, o %85 içinden yazarlığa yükselen ve değerli yapıtlar üretmiş olan '*köy enstitülü*'lerin ne kadar uzun bir yol gittiklerini anlarsınız. Ancak, 1947'den sonra köylü ile çağdaş iletişim kesildi. Eşraf ile partici yönetim baskısı köye giden aydını konuşturmadı, çalıştırmadı.

5.Tonguç (1960)'a göre Köy Enstitülerinin en büyük kusuru kız öğ rencilerinin azlığıydı[313]. Bu gecikmede haklarını daha 1920'lerde kullanma ğa başlayan kent kadınının aymazlığının da payı yok değil. Anadolu kadınlı ğı 'köy enstitülü kızlar' ile ilk olarak tutsaklığını yırtma, değerlerini ve yete neklerini ortaya çıkarma, geliştirme olanağını elde etmişti. Enstitüler bin yıldır ezilmiş, hakları çiğnenmiş Anadolu kadınının onurunu kurtarma çaba sındaydılar[314]. Yobaz, köylünün okumasını, uyanmasını istemiyordu; kızla erkeğin bir arada okuması, yan yana çalışması, aynı elbiseyi giymesi, birlik te yeyip içmesi, el ele tutuşup halay çekmesi softayı çıldırttı. Köy Enstitüle rinin yıkılışı ile en büyük darbeyi köy kızları yedi, okuyup öğretmen olma haklarını temelden yitirdiler (Apaydın,1961:91-100, Türkoğlu 1997)).

6. Yüksek Köy Enstitüsü halka dönük, çağdaş bir üniversite modeli idi (E.Tonguç, II:24-26). Yaşasaydı, bügün bütçeden harcanan hayal ötesi paralar yerine imece ve köy çocuklarının emeğiyle bütün üniversiteler yalnız ca o kurumlarda üretilemeyen malzeme gideriyle çoktan kurulmuş olacak, Anadolu çağlar boyu beklediği eğitim kurumlarına kavuşacaktı. Çevre tarihi korunacak, Türkiye *ören yerler*i imece ile kazılıp gün ışığına çıkarılacaktı.

7. O dönemde halkın ekinsel ürünlerini derleyerek, yoğun ve yaygın okuyarak, yazarak Dil Devrimine belki de görünmeyen en büyük katkıyı Köy Enstitülüler yapmıştı. Onların bu alandaki emekleri bugüne değin hiç anılmamıştır.

Sonuç. Yönetimin bir aracı gibi algılanan eğitim kurumları uzun ö mürlü olmuyor: Osmanlıda yönetimin ulema ayağı birer özel-okul sayılan medreselerde eğitim gör dü. Yeni "laik" Türkiye Cumhuriyeti öyle eğitim ku

---

[313] "*Zamanla daha iyi anladım ki, Anadoluda ilköğretimin daha çok ka dından yana gitmesi gerek. Enstitülere daha çok kız öğrenci almalıydık. Fırsat var ken İnönü'yü dinleyip daha çok enstitü açmalıydık. Eğitimde sinemadan yarar lan malıydık*...", diyordu, (Başaran, 1990b:92,96; E.Tonguç, 1997). Türk kadını hakları nı aramak için 1990 sonrasında eyleme geçtiğine göre bu saptama doğrudur. Kadını "kul" olarak gören erkekler daha erken uyanmasaydı, bugün, 1990'lı yıllarda ne kök ten-dinci eğilimler ne de "cinci hoca"lar hortlayabilecekti.

[314] 1927'de nüfus 13 milyon 562bindir. Bunun yüzde 52'si kadın, yüzde 42'si erkek ...Özellikle 20-60 yaş arasında durum biraz daha olumsuz. Bir erkeğe 824 kadın düşüyor.... (Oktay Ekşi'den, Birgit 10.11.1999).

rumlarına dayanamazdı. Medreseler kapatılarak çağdaş, ulusal kurumlar yaratıldı. Onlar içinde en özgün, en ulusal olanı Köy Enstitüleri idi. Ata türk'ün etkisi azaldıkça bu kurumlar CHP'nin kırsal kesimdeki ayağı olarak algılanmaya başlandı. Ancak savaş yılları bu kesimde partiyi yıpratınca bek lenilen gerçekleşmedi. 1946 seçimleri ertesinde oyları sola kaydıracağı öngö rülerek Köy Enstitüleri gözden çıkarıldı[315] . Parti, *bürokrasi-asker* yapılanma sından *bürokrasi-toprak ağaları* yönünde kimlik değiştirdi. Bu kez yönetim iki darbe: CHP'li Sirer darbesi, ve Menderes darbesi ile kendi aracı olama yan eği tim kurumlarını kapatıyordu. "*Koca İnönü, kendi partisine, kendi kurduğu orduya, savunduğu devlet yönetimine karşı...Köy Enstitülerini ko ruyamadı*" (Eyüboğlu 1999:102).

Onların yerine kırsal kesim oylarını sağa yönlendirecek olan İmam-Hatip Okulları açıldı. **12 Mart**'ta (1971) "*siyasal bilinçlenme ekonomik ge lişmenin önüne geçmiştir*", diyen Tağmaç paşa bunu çok açık olarak dile ge tirmişti. İmam-Hatiplerin gelişmesine ondan sonra daha büyük bir hız veril di. Öbür dünyaya dönük iletişim yeniden öne geçti .

Ondan sonra yitirilen başka eğitim kurumları da oldu. En önemlileri 1980 sonrasında kendi dışındaki eğitimle o güne kadar ilgilenmeyen üniver sitelere[316] bağlanarak yok edilen Türk eğitiminin temeli "***Gazi Eğitim Ensti tüsü***"(1925-1980) ve öteki "Eğitim Enstitüleri" idi. Onlar da aşırı sağ ve sol partilerin anaforuna kapılmışlardı. 1997'de sıra "İmam-Hatip Okulları"na geldi. En büyük çelişki dinci siyasetin güdümüne ve onların çekimine girme leri ya da alınmak istenmeleri. Attila İlhan'a göre gerçek neden ise, komüniz min artık bir tehlike olmaktan çıkması ve "Türk-İslam Sentezi" olarak yuttu rulmaya çalışılan yapılanmanın başarısızlığı. Köy Enstitüleri sürseydi bugün kü eğitim sorunlarının hiçbiri yaşanmayacaktı. Bugünkü çevre sorunları ile kentlerin köyleşmesinden de Köy Enstitülerini kapatanlar sorumludur.

En büyük kötülüklerden biri, kimliğimizin tek göstergesi olan Türk diline edilmişti. Gene de Köy Enstitülülerin, kırsal kesimde sağladıkları ge lişme, iletişime verdikleri ivme, ülke düzeyinde ekinsel değişim ile yazınsal yoğunluğa katkıları olmasaydı, Atatürkçülük daha 1950'lerde şeriata yenik

---

[315] 1947 yılında kurulan CHP parti komisyonu'nda 1) okulların son sınıfla rına isteğe bağlı olarak din dersleri konulması , 2) İmam-Hatip ve vaiz yetiştirmek üzere orta dereceli meslek okulları açılması, 3) yüksek din adamları yetiştirmek üzere üniversitelerimizde İslam İlahiyat Fakültesi açılması konuları ele alınmıştır,. (Ulus, 16 Şu bat 1947, Yetkin, 1997) .

[316] İsmail Hakkı Tonguç daha 1940'lı yıllarda Hüsnü Cırıtlı'ya o günkü/ bu günkü üniversitenin oturan bir kurum olduğunu,Türkiyenin sorunlarını çözemiyece ğini söylemiş ...." Biz Köy Enstitülerinde yüksek bölümler açacağız. Ve o olması ge rektiği gibi olacak. Yani önümüzdeki 21.yy'a bizi götürebilecek bir kurum olacak, (Ekmekçi 1996:315).

düşebilirdi. Halk ekininin öne çıkarılmasında en büyük pay Köy Enstitülüle rindir. Bunu anlamak için o dönemi ve Enstitüleri iyi tanımak gerekir[317]

Hasan Ali Yücel ile İsmail Hakkı Tonguç önderliğinde bir bölük ay dın ve devlet desteğiyle köy çocuğu, bir yandan okuyacağı okulu yaparken bir yandan da tüketeceği besini üreterek okudu, eğitim gördü (Apaydın 1961). İlk kez çevresi komşu köyün ötesine taşındı. İletişim alanı bütün ülke yi kapladı. Okuduğu kitaplarla düşleri geçmiş zamanlara, gidemediği ülkele re yayıldı. Az değil, o, ülkenin yüzde sekseniydi. Eğitiminin bedelini devlete emeğiyle anında ödedi. Onun üstüne bir de köyde yirmibeş yıl süreyle zorun lu hizmet yüklendi. O günün köy koşullarında onun için değişen bir şey yoktu. Daha ileri bir yaşam düzeyi özlüyorsa onu da kendisi yaratmalıydı. Ancak ağa-imam-şeyh üçlüsü buna izin vermedi. Bugünün aydını *oturan-okullular* eğitmek yerine yeniden, *tükettiğini-üreten* kurumlar yaratmalı.

Köy Enstitülerini yaratanların ne düzeyde aydın, ne ölçüde tutarlı ol duklarını belirtmek için Tonguç'un 1960 anayasasında yer almasını istediği kimi ilkeleri aşağıya alıyorum, (E.Tonguç, 1997:II, 588).

1. *Yedi yaşına basan kız ve erkek çocuk 15 yaşını bitirinceye kadar ilköğre tim okulu, teknik okullar ya da meslek okullarına devam etmek zorunda dırlar.*

5. *Zorunlu öğrenim çağında bulunan çocuklar devlet okulundan başka okul veya dersanelere devam edemezler.*

10. *Devletin resmi dilinden başka dille öğretim yapılamaz.*

13. *Siyasal partiler, zorunlu öğretimin, halk eğitimi ve meslek eğitiminin, sanat ve bilim alanındaki çalışmaların hızını engelleyecek teşebbüs ve hareketlerde bulunamazlar.*

3.2.2. **Tercüme Bürosu** *ve* Tercüme Dergisi

Atatürk, daha 1 Mart 1923 TBMM'ni açış konuşmasında, *kitap yaz ma ve çeviri işlerinin, ulusal egemenliğin dayanağı ve ulusal ekinin en ö nemli yayılma aracı olduğunu* belirtir. Devlet politikası olarak çeviriye ba kış ve çeviriler doğrudan ve köklü bir dönüşüme yönelikti. Ortaya konan çe viri yazını yeni ve özgündü. Batıda olduğu gibi yazın ve yazın sanatlarının te meli antik yazınla kurulacaktı, (İnal, 1982:96,98). Atatürk'ün "*Türkiye Cum huriyeti'nin temeli kültürdür*", ilkesine uyularak çeviri işleri 1939'da topla nan "*Türk Neşriyat Kongresi*"nin[318] ardından yeniden düzenlendi[319]. Milli

---

[317] Anlamak için bk. Engin Tonguç 1997.

[318] Bu kurultayda oluşturulan kurullardan biri (N.Ataç, S.Pala, S.Eyüboğlu, S.Ali, B.Tuncel, E.Z.Karal, N. Hızır'ın katıldığı "*Çeviri İşleri Kurulu*" idi (Çıkar, 82) . Sunulan yazanakta şu öneriler yer alıyordu: a) Öngörülen geniş kapsamlı çeviri izlencesini Milli Eğitim Bakanlığı üstlenmeli, b) Bakanlık içinde bu işle görevli bir "çeviri bürosu" kurulmalı, bu büro bir "çeviri dergisi" çıkarmalı, ilerde yayınlanacak

Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'e göre "*Cumhuriyetçi Türkiye çağdaş dün yanın eski ve yeni düşünce ürünlerini kendi diline çevirmek zorundaydı, bu zorunluluk MEB'nı geniş bir çeviri imecesine çağırıyordu. Bir başka sorun da okumayı kolaylaştırmak için, yayınlanan kitapların yurdun her köşesine ulaştırılmasıydı. Türk matbaacılığının da yenilenmesi gerekiyordu*[320] "... Bunun için 1940'tan başlayarak özgün yapıt, çeviri, ve yayın ödülleri kondu. "**Tercüme Dergisi**" yayına girdi. Yazı Devrimi'nden dolayı "*yalnızca Türk harfleriyle okuyup yazan genç kuşak*" artık yükseköğrenim çağına gelmiş bulunuyordu. Onlar yalnızca ders kitaplarının dar alanı içinde bırakılamazdı.

Ancak, kullanmalık (yazın-dışı) metin çevirilerini inceleme dışı bırakmak Türkiye gibi çeviriye bağımlı bir ülke sorunlarını anlamamış olmak demekti. O tutum Türkçeye yabancı terim akışını besleyen en önemli neden ve kaynak olup yabancıdille öğretim yoluyla beslenmekteydi.

Yabancıdil öğrenerek Batılılaşmak yerine Batı dillerinden ortaçağ-dışı[321] çevirilerin yoğun biçimde okunması yoluyla o amaca ulaşılmalıydı. İnönü'ye göre (26 Eylül 1941) "*eğer Türkler bilimin her dalında yabancı diller için çalıştıkları kadar kendi öz dilleri için de emek verselerdi, Türk dili çok önce eksikliklerini gidermiş, uygar dünyanın örnek bir dili olmuş bulunurdu*"[322]

---

alan sözlükleri için veri toplamalıdır. c) yüksek nitelikli çevirileri yayınlamayı üstlenecek özel yayınevlerine para desteği sağlanmalıdır (Birinci Türk Neşriyat Kongresi, 125-127). Tanpınar (1969:69)a göre o günün öğrencileri halâ bilimi ve felsefeyi ve edebiyat başyapıtlarını Avrupa dillerinden okumak zorundaydılar. Avrupa düşüncesini yaratan kitaplar Türkçeye çevrilmemişti. Öğrenciler için bir yabancıdil öğrenme sorunu o gün de vardı .

[319] 27 üyeli "Tercüme Encümeni" raporunda çevirinin, bir yandan ülkeye çağdaş dünyanın düşüncelerini ve duyarlığını getirirken, öte yandan dilimizin zenginleşmesini sağlayacağı belirtilmektedir.

[320] H.A.Yücel'in çeviri eylemine önayak oluşu , bu alanı ilk kez başıboşluktan kurtarışı ekin tarihimizde bir dönüm noktası sayılmaktadır (İnal 1982:101). Bu eylem 1940 sonrasında ilkeli bir seçim ve eşine az rastlanan bir örgütlenme ile ger çekleştirilmiştir ,(Anamur, 1997:II). H.A.Yücel çeviri ile Türkçe kullanımı arasında ilişkiyi şöyle kuruyor (Başaran 1999:9):

"*1939 Neşriyat Kongresi ve 1940 tercüme hareketi Garplılaşma fikrinin gerçekleşmesinde ilk ve esaslı adımdır. Bugün zevkle kitaplarını ve günlük gazetelerde makalelerini olkuduğumuz çağdaşlar, genç kuşaklar o hareketin yetiştirdiği yazarlar dır. Büyük okuyucu kitlesi, bazılarının beğenmediği o tercümeler sayesinde iyi besinlerin tadını almış, harcıalem yazıları tutmaz olmuştur.*"

[321] Özgü, "...Herşeyden önce, eski boş inançların etkilerinden kurtulmak gerekti. ...Ortaçağ boş inançlarla dolu olduğundan, onun öncesine, Antik devreye baktılar...", diyor (A.Ü.,1977:119).

[322] Çevirilerin başına yazdığı önsözde: "*Eski Yunanlılardan beri milletlerin sanat ve fikir hayatında meydana getirdikleri şaheserleri dilimize çevirmek, Türk*

Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı zamanında (1938-1946), Talim ve Terbiye Dairesi içinde 1940 yılında yeniden örgütlenen ve 1966 yılına kadar çalışan "Tercüme Bürosu"nda *Sabahattin Eyüboğlu, Nurullah Ataç, Orhan Veli, Melih Cevdet, Sabahattin Ali, Hasan Ali Ediz, Vedat Gün yol, Azra Erhat*,... gibi tanınmış yazar, çevirmen ve şairler, O*rhan Burian, Nusret Hızır, Sabri Esat Siyavuşgil, Melahat Özgü, Ahmet Hamdi Tanpı nar, Suat Sinanoğlu*,... gibi öğretim üyeleri ve öğretmenler çalışmıştı[323]. 500'den fazlası 1940-1946 yılları arasında olmak üzere 1973 yılına kadar 891 kitap yayınlanmıştı. O çevirilerin diliyle Atatürkün başlattığı ekin dev rimi hem daha ileri götürülmüş, hem de yaygınlaştırılmıştı. *Köy Enstitüleri* yapısını bozan Sirer, 1947 yılından başlayarak çeviri işlerinin yönünü de de ğiştirdi[324]. "Tercüme Bürosu" Türk yazınına çok değerli katkılar yaptı, ekin sel bir yenilenmeye yol açtı. Yayınlanan çeviriler düşük ederle ülkenin her yanına gönderildi[325]. "Konservatuvar ile Tercüme Bürosu arasında sıkı ilişki kurularak öğrencilere örnek olacak büyük tiyatro yapıtlarının çevrilmesi yo luyla yazarlar ve oyunculara yüksek değerde örnekler sağlanır (Çıkar, 97).

Sinanoğlu (1980: ıx,93)'e göre 1960'lı yıllarda "Batı tekniği, Doğu kültürü" değişimine uyularak Milli Eğitim Bakanlığı Tercüme Bürosu'nun çalışmaları durdurulmuştu[326]. 1946 yılından sonra Doğu klasiklerinden çevi rilere ağırlık veren o değişimin ardında dar bir hümanist düşünce yattığına değinen *Hilmi yavuz* (s.148), yazın ve düşünce yapıtlarının yanısıra temel bi limsel metinlerin de çevrilmemiş olmasını eleştirmektedir.

Bu çevirilerde, daha önce yapılanların tersine, çevirisel "*yeterlilik*" titizlikle gözetildi, ve kurumlaştı. Yayınların en yaygın ve yoğun okunduğu yerler de Köy Enstitüleri oldu[327]. Köy çocuğu kitabı orada tanıdı. Batı ekini

---

milletinin kültüründe yer tutmak ve hizmet etmek isteyenlere en kıymetli vasıtayı ha zırla maktadır. Edebiyatımızda sanatımızdave fikirlerimizde istediğimiz yüksekliği ve genişliği bol yardımcı vasıtalar içinde yetişmiş olanlardan beklemek tabii yol dur. Bu sebeple tercüme külliyatının kültürümüze büyük hizmetler yapacağına inanıyo ruz." (İnönü 1.8.1941).

[323] I.Türk Neşriyat Kongresinde (1938) Hasan Ali Yücel:"*Cumhuriyetçi Türkiye, medeni dünyanın eski ve yeni fikir mahsullerini kendi diline çevirmek,... mecburiyetindedir. Bu mecburiyet bizi geniş bir tercüme seferberliğine davet edi yor. ... Tercüme Mecmuası'nı çeviriye yön ve hız vermek için çıkarıyoruz*", diyor.

[324] Bk. Karantay, 1991:98.

[325] İlk dört yılda (1939-43) toplam 214 klasik yapıt çevrilmiş, 1953'te bin cilde ulaşmak üzere idi, (Anamur, 1997 II).

[326] Sirer, klasiklerin komünistlerce çevirtildiğini ileri sürdü; Tercüme Büro su'nun kadrosunu değiştirdi.

[327] İkinci Maarif Şurası kararlarına uyularak hazırlatılan **Türkçe Metinler** başında: "*Türkçe Öğretiminde tutulacak Yol" başlıklı yazıda: "Lise Edebiyat dersle*

ni o çeviriler aracılığıyla öğrenmeye çalıştı[328] . Yetişen şair ve yazarlar, (Günyol, 1982:29) "*Türk yazınına daha önce eksik olan ulusal yaratıcılığı getir diler*", (Karantay, 1991: 100).

Eşdeğerlilik açısından bakıldığında çeviriler ikiye ayrılıyor, (Aksoy, 1995): 1) *Türkçe anlatım denkliğiyle* ya da '*Türkçe söylenerek'* çevrilenler, (Ataç, Eyüboğlu, Can Yücel,...), 2) Yabancıdildeki anlatım yolları yansıtılarak, (Suut Kemal Yetkin, Sabri Esat Siyavuşgil, Nazım Hikmet, ...) çevrilenler. Birinci tür çeviriye: halk dilinin yazı diline dönüşmesi, yeni sözcüklerin anlatıma girmesi ve eğitim düzeyi kısıtlaması olmaksızın okur sayısının artması için başvurulmuştu. Tartışma, Dil Devrimi amaçları doğrultusunda özleştirmeye katkıyı da göz önünde tutmalı. O dönemi eleştirmeden önce ölçüleri tanımak gerekir. Değerlendirrneler bilimsel, düzanlamlı metin çevirileri ne yönelmiyor. Onlar, *nasıl olursa olsun* mu demek isteniyor? Ancak bu eleştiri, çevrilen metinlerin yüzde kaçını içeriyor? Söylem hep kurmaca değil mi? İlişkilerin kurmaca olması dil açısından neyi değiştirir? Unutulan bir şey var: burada amaçlanan kitlesel çağdaş iletişim, yazınsal, dar-çevreli bir iletişim değil.

Bu dönemde benimsenen dil ve biçem ölçüleri çevirmenden çevirme ne değişiklik gösteriyordu- örneğin Nurullah Ataç çevirilerinde aşırı özleştirilmiş bir Türkçe kullanırken, A.Hamdi Tanpınar daha tutucu bir Türkçe kullanıyordu... (Karantay,1991:98). İkinci tür eşdeğerlilik (Göktürk, 1986) yazınsal bir sorun olarak daha sonra ele alınıp geliştirilecekti. Daha doğru su ikinci görüşün işlenmesi çeviri eğitiminin kurumlaşmasını gerektiriyordu. Yeni açılan çeviri (ve mütercim-tercümanlık) bölümleri henüz düz-anlamlı metinlerin nasıl çevrilmesi gerektiği üzerine eğilemediler. Yazından sayılmayan ama çevrilen metinlerin belki de yüzde seksenini oluşturan bu üretim başıboş bırakılmış; alan-dillerinin gelişmesini, Türkçeye yabancı sözcük ve

---

ri programı tamamen kaldırılmış ve Bakanlıkça hazırlanan bu Türkçe Metinler kitapları programın yerini tutacak şekilde hazırlanmıştır."

"*Bugünkü anlayışla edebiyat kültürü, nazımdan çok nesirden fayda lanılarak verilebilir. Bu kültürü ortaöğretimde verebilecek, eski nesrimizde sınıfa getirilebilecek metinler bulmak çok güçtür. Dilimize çevrilmiş Dünya klasikleriyle bu açığımızı tamamlamak zorundayız.Bakanlığımız bu maksatla bir tercüme serisi başlatmıştır. Her yıl yüzlerce artan bu tercümeler Türkçe öğretimi çevresi içine girecektir*" der. (Başaran 1999:9).

[328] Kepirtepe Köy Enstitüsünde kitaplık dersliklere 150m. kadar uzaktı. Ders aralarında ya daha önce aldığımız kitabı bitirmeye çalışır, ya da bir koşuda kitaplığa gider 10dk dergileri okumaya çalışır, başlamadan önce gene derse dönerdik. Yalnızca ilk yılda yüze yakın kitap okuduğumu, özetlerini deftere yazdığımı hatırlıyorum. İkinci yıl en çok okuduğum oyun/tiyatro kitapları oldu.

biçim aktararak engelliyor. Çeviriye bu türlü yaklaşım hem özürlü hem de Dil Devrimi'ne aykırı sayılmaz mı ?

Çeviri yazını, İnal (1982)'de de belirtildiği gibi, bir bilinç sorunu ve örneği olarak, uluslaşma sürecinde her şeyden önce devletin güdümünde bir eğitim sorunu olarak ele alınmştı. M.E.B.'nın 1940'ta yayınlamaya başladığı (bugün Cumhuriyet gazetesinin yeniden, kitlesel basımla hediye ettiği) "*Dün ya Edebiyatından Çeviriler*" adlı "*Beyaz Kitaplar*" dizisi çeviri yazını ve in sancı ekin alanında Atatürkçü anlayışın en güzel ve en etkili örneklerinden sayılıyor, (İnal, 1982). Eğer onlar olmasaydı, Türk dili bugünkü ölçüde özle şemez, dilsel beğenimiz, okur-yazarlık bilişimiz bu ölçüde evrilemezdi[329]. Ancak, bugün kitap basımı artarken okur sayısı azalıyor.

Büronun yayınladığı "Tercüme Dergisi"nde:1) bir bölümü karşılık lı, değişik metin çevirileri , 2) çeviri yolları üzerine yazılar, ve tartışmalar, yapılmış olan çevirilerin inceleme ve eleştirileri, 3) yapıtları dergide çevri len yazarlar üzerine incelemelere yer verildi. Bu dergi 1940-1966 arasında 87 sayı yayınlandı[330]. Tercüme Dergisi aracılığıyla yeni çevirmenler dene nirken, o dergide yayınlanan karşılıklı (iki dilde) metinlerle yabancıdil öğre nimine de katkıda bulunulmuştu, (Tebliğler Dergisi 1940:177,409). Bu yayı nın çevirmenler arası iletişimi ve etkileşimi de sağladığı ileri sürülebilir. 1945'te Türkçeleştirilen Anayasa metni de bir tür çeviri işlemidir. Ne var ki 1952'de yeniden eski metne dönülür. Hasan Ali Yücel, Dünya Klasikleri önsözünde dilsel beklentiyi çok açık dile getirir:

...bir ulusun, diğer ulusların edebiyatlarını kendi dilinde, daha doğrusu kendi düşün cesinde yinelemesi; zeka ve anlama gücünü o yapıtlar oranında arttırması, canlandır ması ve yeniden yaratması demektir. İşte çeviri etkinliğini ,biz, bu bakımdan önemli ve uygarlık davamız için etkili saymaktayız..... Özellikle **Türk dilinin** bu emeklerden elde edeceği büyük yararı düşünüp de şimdiden çeviri etkinliğine yakın ilgi ve sevgi duy mamak hiçbir Türk okurunun elinde değildir. (23/6/1941).

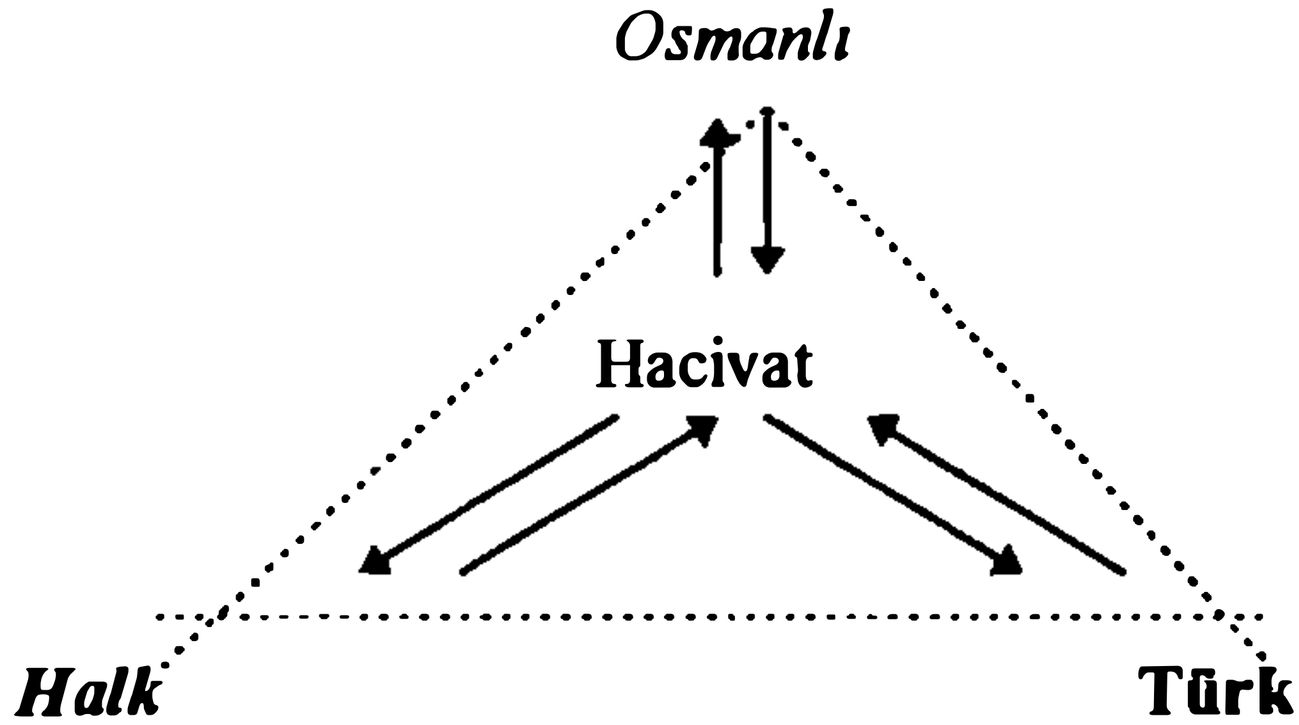
---

[329] Efeoğlu (1997:25) Çeviri Bürosunun temel işlevleri arasında şunları da saymaktadır: *4. Yazı Devrimi ile oluşan yayın kopukluğunu tez sürede kapatmak. 5. Halk yazını dışında yüzyıllarca işlenmemiş olan Türkçenin Dil Devrimi'yle belir lenen ilkeler doğruldusunda arındırılıp geliştirilmesine katkıda bulunmak. 6. Dil ve yazı devrimleriyle oluşan boşluğu kapatmaya çalışan özel kesim yayıncılığının çevi ri alanındaki özensizliklerine bir düzen önerisi sunmak.*

[330] "*Tercüme Bürosu, Tercüme Dergisi ile klasiklerin çevirileri Türkiye'de bir çığır açmıştır... Bu çığır kültür ve edebiyatımıza yenilik getirmekle, dilimizi biçimlendirmekle kalmadı, yayın hayatımızı da bir düzene soktu, bilimde metne ve somut geçeğe dayanılmasına yol açtı, dünya düşünü, yazını ve sanatı ile alış verişe koydu Türk aydınını ve sanatçısını. Yazara ve okura kitap ahlâkı aşıladı. Sağladığı faydalar ve değerler sonsuzdur*", (Erhat, 1982:11).

4. ÖZLEŞTİRME ve TÜRKÇENİN GELİŞTİRİLMESİ

Karagöz oyun metinlerine bakarsanız, anlaşamayan yalnızca Osmanlı yönetimi ile kentli halk (karagöz) değil. *Mektup yazdırma* sahnesinde Karagöz ile "Türk"ün de biribirini anlamadığı ortaya çıkıyor (bk. dipnot 258). Her üçüyle de ilişkiyi kurabilen bir tek kişi var: Hacivat. Öyleyse iletişimsel açıdan o dönemde bir *ulema üçgeni* kurulmuş. Yoksa mahkemede bile kâtibin davalı ile davacının ve tanıkların söylediği Türkçe sözcükleri yazmayıp onların yerine Arapça ya da Farsçalarını seçmesi ve o metinleri tutanak diye okur-yazar olmayan taraflara parmak bastırarak onaylatması başka ne anlama gelebilir?

Bu Hacivat üçgenini bozmak ya da kıskacını kırmak için Tanzimat tan (-1839-) başlayarak Cumhuriyete (-1923) değin gelişmiş devlet-dili Osmanlıca iki işlemden geçirilmiştir: biri **sadeleştirme**[331], ötekisi çağdaşlaşma. Ne var ki (1839-1876) o dönemde terimler Arapçadan türetildiği için geliştirme aşaması Türkçeden uzak kaldı; dil halkın anlayabileceği düzeye inmedi. Meşrutiyet (1908-) döneminde "*yeni lisan*" ilkeleri (s.103-) ile Türkçenin önü açıldıysa da sözlükte beklenen Türkçeleşme gene sağlanamadı. Kimileri ise "***yaşayan dil Türkçe***" gizlemesi altında Şemseddin Sami[332] (1850-1908) zamanında ancak %10'u Türkçe kalan o ölü dili hortlatmak istediler

---

[331] Mardin (1991:146)'ya göre dilde sadeleştirme iç içe geçmiş üç aşamaya bölünebilir: 1) *Devlet bürolarındaki iletişim boşluklarının doldurulması, 18.yy. sözlük, gramer yayını, islam klasiklerinden çeviriler, 2) II. Mahmut'un son yıllarında alınan önlemler: gazete çıkarma, eğitim,... 3) Konuşma diline yakın olan düzeyde yazı dili kuran gazete çıkarma hareketi.*

[332] Cevdet Kudret (1986:120) Şemseddin Sami'nin "Kamus-i Türkî" (1900) adlı Türkçe sözlüğünün 18.000 yabancı, 11.000 Türkçe sözcük içerdiğini, ama oraya alınan Türkçe sözcüklerin çok eksik kaldığını, örneğin "takıntı" sözcüğüne yer verilmediğini, o yüzden de o sözlüğün ölçü alınamıyacağını ileri sürüyor.

(Özön 1982:73). Ortaya çıkan, biribirine karşı iki eğilim: *sadeleştirme* ile ***arıtıcılık***tan Atatürk döne minde bir üçüncü akım, **özleştirme** biçimlendi[333].

Özleştirme[334], bir anlatım aracı olarak devlet dili Osmanlıca'nın A rapça ve Farsça sözcükler ile yapısal ögelerden temizlenerek yerlerine olabil diğince Türkçe ek, sözcük ve söz dizimi kurallarının yerleştirilmesi, özellik le sözcük ve terim üretimiyle Türkçenin zenginleştirilmesidir. Gerek sadeleş tirme gerekse özleştirme yazı-dili *Osmanlıcadan başlayarak* Türkçeye doğru bir değişim öngörmüş, (1) çalışmalarda "*Osmanlıcanın Türkçeleştirilmesi*" anlamında özleştirme yöntemi, (gazeteciler açısından "***ikame***" işlemi) uygu lanmıştı. Bu ise, Devrim karşıtlarının eleştirmelerini kolaylaştırıyordu. Oysa (2) Dil Devrimi, halkın konuştuğu sözlü dil *Türkçeden başlayarak* yalnızca Türkçe sözlük ve anlatım olanaklarının geliştirilmesi; kitle iletişimi ve hal kın eğitimi için yeni bir yazı-dili yaratılmasıydı. Öyle bakılırsa, Atatürk'ün sözleri pek anlaşılamamıştı. Ancak ben yeni bir terim yaratmaktansa, özleş tirmeyi *ikinci yol* anlamıyla kullanacağım.

Devrim sürecinde Atatürk '*Osmanlıca*'dan hiç söz etmemektedir: "*Türk milletinin dili Türkçedir. Türk dili dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir.... Türk dili, dillerin en zenginlerindendir, yeter ki bu dil bilinçle işlensin...Türk dilinin, kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğe kavuşması için bütün devlet teşkilatımızın dikkatli, ilgili olma sını isterim*".

Bu uygulamada, eskiden beri yerlerinden edilen Türkçe sözcükler aranıp bulunarak yeniden günlük ortak dile katılmış, karşılığı bulunmayan yabancı sözcükler yerine bu dönemde Türkçe kök ve eklerden yeni sözcük

---

[333] Mardin (1991:14) " 1862'de Şinasi tarafından kurulan ve daha sonra Na mık Kemal ve Yeni Osmanlıların devraldığı **Tasvir-i Efkâr**, Osmanlı aydınları ara sında siyasi bilincin gelişmesinde birinci derecede rol oynadı. Sadeleştirme, çevre ile iletişimin zorladığı bir uygulamaydı. Kitleler, halk kültürünü küçümseyen insanlar ta rafından yönetildiklerinin farkındaydılar. Kitleler ve yazarlar onlarla alay ederek ya nıt verdiler: Hacivat-Karagöz, Bihruz, Felatun Bey.

[334] Cevdet Kudret (1957/86:13) dilde bulunan yabancı sözcükleri şu kü melere ayırıyor. 1) Konuşma dilinde karşılığı bulunanlar: adet (sayı), lisan (dil), ziya (ışık), ziynet (süs),... .2) Türkçedeki karşılıkları konuşma dilinde kullanılmaz olanlar : cehennem (tamu), mezar (sin), zehir (ağu),... .3) Türkçede bulunmayanlardan: a) Söylenişleri değiştirilerek türkçeleştirilmiş olanlar: (ayine>) ayna, (bâzâr>) pazar, (gav gaa>) kavga, (hâmir>) hamur, (jaket>) ceket, (kâğâz>) kağıt, (kaalîb>) kalıp, (zukaak>) sokak,... . b) Söylenişleri değiştirilmeden alınanlar : matbûât (=basın), maznun (=sanık), muharrir (=yazar,haberci), şifâhî (=sözlü), tahsisat (=ödenek) ,... . Geçen zaman içinde bunların çoğu özleştirilmiştir. c) Batı dillerinin ortak terimleri ve teknikle ilgili alet, makine, eşya adları: demokrasi, tiyatro, dram, roman,..., vapur, tren, telefon, radyo, otobüs,... .

ler türetilmiştir[335] .1940-46 döneminde *Tercüme Bürosu* bir yandan Türkçe sözcükleri kullanırken öte yandan, özellikle Ataç ile Eyüboğlu, yeni anlatım yolları denemiş, genç şair ve yazarları etkilemişlerdi.

Özleştirmenin değerlendirilmesinde yalnızca ortak iletişim ve eğitim dili üzerinde durulmakta, alan dilleri ile toplumsal ve yöresel ağızlar bunun dışında bırakılmaktadır. Ortaöğretim terimleri yabancı olduğu için onlar da ha 1938 öncesinde Türkçeleştirilmiş, ancak yükseköğretim alanlarında katı bir dirençle karşılaşılmıştır. O direnç bugün de birçok bilim dallarında kırıl mış değildir[336] . 1970 sonrasında kitle iletim/iletişim araçlarının yayın alanı genişliği, yayın sürelerinde artış, özleştirme karşıtı eğilimleri güçlendirmiş tir, (Brendemoen 1990:468-).

Osmanlı, halk ile iletişimi ancak tükenince, zorunlu olarak gündeme getirmiş; kendi dar evreni için yarattığı o yazılı iletişim dilini, iş işten geçtik ten sonra, "***sadeleştirme***"(Ö.Seyfettin 1914:112-121, 135-154) gereğini duy muştu[337] . Papaz Southgate 1836'da Türkçe için düzenli bir eğitimin bulun madığına şaşarak anlatıyor: "**Bir Türk dilini çocukluğunda öğrendiği ka darıyla bilir**", (Mardin,1991:165). Doğrusu Hacivatın izin verebildiği sade leştirme, yönetim-içi iletişim dilini hedef şeçmişti; o ne ***özleştirme*** ile bir sa yılabilir, ne de, sanıldığı gibi, onun dilsel bir öncülü olabilirdi. Türlü değiş kenler ve karşıtlıklarla düşünülürse iki işlem arasında şaşırtıcı sayıda ayrılık lar görülür. Aşağıdaki ayrılıklara eklenecek daha birçokları varken iki uygu lama: *sadeleştirme* ile *türkçeleştirme* birbirinin tıpkısı sayılamaz.. Sadeleştir mede Osmanlıca kendi yapısını değiştirmeden anlatıma bağlı olarak işle

---

[335] Hasan Ali Yücel (1993) konuşmalarında:"dillerin zenginlik ölçülerinin sözlükleri olduğunu, dilde millileşmenin '*uydurma*' olmadığını, dil devriminin *Türk dilini özünden gelen öğelerle kurmak, Türkçe düşünmek olanağını elde etmek için yapıldığı*"nı belirtiyor.

[336] Gazete haber dilinde 1931 yılında %35 olan Türkçe sözcük oranı 1965' te %60,5'a ulaşmış (İmer 1973), 1995'te yapılan bir sayım ise bunun %70.9'a çıktı ğını belirlemiştir, (Ersöz 1995). Bugün eski gazetelerden Cumhuriyet'te bir artış öte kiler de ise, bir durgunluk görülmektedir.

[337] Mardin (1991:159,163): Mc Farlane 1827 yılında dili isteyerek sadeleş tirilen "*Uss-u Zafer*"i o yıl Türkler arasında anlayacak bir kişi bulmakta zorluk çek miş. II. Mahmut döneminde Divan dilinin sadeleştirilme nedeni : 1) Devlet bürokra sisine memur gerek ama yazı dilini doğru dürüst bilen yok; 2) Yazı dilini kısa yoldan öğretmek yolu bulunamadığı için, onun tersine, dili sadeleştirme yoluna gidiliyor; 3) Öyleyse Tanzimat bürokrasisi için yeni okullar gerek- o amaçla *Mekteb-i Maarif-i Adliye, Mekteb-i Ulum-u Edebiye* açılıyor ve Fransız lise izlencesi uygulanıyor. Sade leştirme için en büyük katkıyı Reşit Paşanın yardımcısı Cevdet Paşa yapıyor. (Bk. Encümen-i Daniş'in nizamname girişi,1850).

nir[338], özleştirmede ise dil kendi benliğiyle ele alınır; onu "***ikame***" *türü söz lüksel bir çeviri işlemi* olarak algılamak ya da sunmak yanlıştır.

4.1. Sadeleştirme[339] ile Özleştirme: Ayrılıklar

Ölçüler:	**Sadeleştirme 1830-1920** 1932'de %35 Türkçe.	**Geliştirme/Özleştirme** 1911-1990'da % 75-80 Türkçe.
1.Hedef kitle :	Seçkin okur-yazar kesim, azınlıkta olan %5.	Okur-yazar olmayan halk,köylü, taşralı Türklerin %95'i.
2.Dilyetisi	Öğrenilen dilde.	Edinilmiş dilde.
3.Eğitim	Hacivatın dilinde.	Karagözün dilinde evrim.
4.Yazı	Hece yazılı.	Abece'li.
5.Amaç	Okur-yazarlar arası yazılı iletişimi kolay kılmak.	Eğitip aydınlatmak için halkın konuştuğu dilden yeni bir yazı-dili yaratmak .
6.Bağlam	*Metinsel*,(resmi yazılı anlatım ile ilgili).	Dilsel.
7.Dil	Osmanlıca:% 70 Arapça+ Farsça+% 30 Türkçe karması, bir **yabancıdil.**	Halkın konuştuğu sözlü Anadolu Türkçesi, devlet dili olan bir **anadil.**
8.Ulus	Milliyetçilikle açık ilgisi yok.	Ulusal kültürü yansıtan bir dil yaratma.
9.Başlangıç	Aydın dili, yazışma (katip) dili Osmanlıca.	Halkın konuştuğu sözlü dil Türkçe.
10.Bilim	Bilim dili ile ilgisi yok.	Türkçeyi bilim dili yapmayı da amaçlıyor.
11.Terimler	Terimlerin Arapçadan türetilmesi yanlısı.	Terimlerin Türkçe olması önkoşul.
12.Genlik	Siyaset, Hukuk, Tıp, Teknik dile dokunulmuyor.	Özleştirmeye en çok direnen kesim en güçlü Osmanlı ku

---

[338] Atay "*Biz Türkçüler eski sadeleştirmecilerden bir hayli ilerde idik. Sadeleştirmeciler Osmanlıcayı reddetmemişlerdir.* ***Calib-i nazar-ı dikkat*** *yerine* ***nazar-ı dikkati celbeden*** *sözü bir sadeleştirme örneği idi"* (IV:145 Çankaya)..

[339] Cevdet Kudret (1986:121,146) "**sadeleştirme**"yi *"kullanılagelen Arapça ve Farsça sözcükler yerine eskidenberi dilimizde bulunan Türkçelerinin kullanılması*" olarak belirliyor. Onu da Ömer Seyfettin ile Ziya Gökalp'e bağlıyor. Ancak öneri başka gerçek başka olduğu için yaygınlaşmasında Kurumdan çok yazarların payı olduğunu vurguluyor. "**Özleşme**" ise, *"dile müdahale ederek yeni sözcükler türetmektir*", diyor. Oysa, burada üretilen sözcüklerin yeni olması için bizim yeni bilgi üretmemiz gerekir. Eğer öyle olmazsa, özleştirme, daha ince bir ayrımla, *yabancı sözcüklerin Türkçeye "alımlı" çevirisi* demeye gelir. Nitekim bu eski TDK'nun amacın da (madde 4) da belirtiliyor " *TDK'nun amacı dilimizin özleşmesini ve bütün bilim, teknik ve sanat kavramlarını karşılayacak yolda gelişmesini devrimci bir anlayışla ve bilim yöntemlerine uygun olarak sağlamaya çalışmaktır"*:

		rumları:Tıp,Siyaset,Hukuk, teknik dil de ele alınıyor.
13.Ordu/ Asker	Kimlik Osmanlı.	Milliyetçi olduğu için özleştir menin en güçlü destekçisi.
14.Nitelik	Yazılı metin dilini kolay laştırma.	Türkçeyi kimliğine kavuş turma, geliştirme.
15.Kapsam	Yönetim dili dışta.	Devlet ile Halk için yöne tim dili içte.
16.İdeoloji	Üst-yapı kurumu Osman lıca temel.	Alt-yapı kurumu halk-dili. temel alınıyor[340] ..
17.Öğrenme	Bürokratlar öğrensin diye (McFarlane 1827).	Halk öğrensin diye.
18.İletişim	Okurlar arası .	Kitlesel / bütün halk.

Özleştirmede genel bir yanılgıyı önlemek için geçilen evreleri anım satmakta ve bir de uyarıda bulunmakta yarar var. ***Dil Devrimi ilk başta söz lük evrimine yönelmiştir***. Çalışmaları bu açıdan dört döneme ayrılabilir.

1. 1920-1935 : ***Tarama*** *ve* ***Derleme*** *dönemi* ,
2. 1928-1946 : *Ortaöğretim* ***terim****lerini türkçeleştirme dönemi,*
3. 1932-1947 : *İleri özleştirme ve yazınsal gelişme dönemi.*
4. 1947-1982 : ***Türk Dil Kurumu*** *dönemi*

Yeni sözcük de üretilen birinci dönem, kullanılmakta olan günlük Türkçe sözlüğü belirleme dönemidir. Öngörülen işler dilciler ile yazarlarca yapılmıştır. Onu izleyen ikinci dönem uğraşı da birinci dönem çalışmalarına katılanlarca: *Halkevleri*, M.E.B. okulları, *Tercüme Bürosu* , ve *Köy Enstitü leri*nde verilmiştir. Üçüncü dönem özleştirme çalışmaları ise çok zor olup an cak hem dil uzmanı hem de terim yapılan alanın uzmanı kişilerle başarılabi lirdi. Terimi çevirmeden önce, Boratav (1982: 353)'a göre, gerek alan dilleri alan sözlüğünün gerekse dilsel özelliklerinin en ince ayrıntılarına kadar belir lenmesi gerekirdi.

Öyle ilkelere uyulmadan (türetme değil de) yabancı alanlarda terim çevirisi uyarlaması yapıldığı için birçok alımsız, yanlış terimler de önerilme di değil. Bu tür yanılgıları üç örnekle açıklamak doğru olur. Birincisi, ***terim yapma*** ile işlevsel, ***açımlama***lı anlatım/yakıştırma, (yani yabancı sözcük/ terimin anlamını açıklayıcı birim kurma) arasındaki ayrımın gözetilmeme sidir. O tür örnekler Mıhçıoğlu (1996) içinde de çoktur. En son öyle örnek lerden birisi, (case> casette =) **kaset** (küçük kutu) olarak dile girmiş olan sözcüğün yerine önerilen "**sessaklar**" karşılığıdır. Bu öneri, bir düz-anlamlı

---

[340] Cevdet Kudret'e(1986:140) göre: ideolojik açıdan halkın dili Türkçe bir alt-yapı kurumudur. Yönetim dili Osmanlıca ise bir üst-yapı kurumu sayılır.

Türkçe açımlamadır; sözcüğün çevirisi değildir. Bu tür çevirilerin tutunmaları, kimilerinin duyarlı çabalarına karşın çok zordur.

İkinci sakınca, yabancı bir sözcüğe karşılık olarak **daha uzun** bir biçim irony>alay>***tersinme*** önerilmesidir: "*imkan*" karşılığı ***olanak***, ile "*ihtiyaç*" karşılığı ***gereksinme*** çok sık kullanılıyorsa da, bu tür sözcükler bir çok kimseye sevimsiz geliyor. "*Zarf*" karşılığı ***belirteç*** de böyledir. O zaman "*marked/ unmarked/ marker*" karşılığı **belirtili/belirtisiz/belirteç** denkleşemez. Karşılıklar, *ya eş uzunlukta veya daha kısa* olmalı, tıpkı "*mükâfat*" karşılığı **ödül** gibi. *Değişim, dönüşüm* yerine "*transformasyon*" diyenlerin amacı anlaşılabilmekte mi, biçimsel alımlılık mı, yoksa uzunluk mu bilinmez.

Üçüncüsü ise, her yabancı sözcüğün karşılığını benzer biçimde yaratmaya kalkışmaktır. Örneğin *AİDS* için yanlış olarak *EBB* denileceğine onaçevirisel *açımlama* yoluyla **bağışıklık yitimi**/ *bağışıklık yıkımı* denebilirdi. Hangi tür sakıncadan ne zaman kaçınılacağı ancak inceleme ile belli olur.

Bana göre dil devriminin en çarpıcı tanımı, "**yalnızca yazılıp ama konuşulmayan,** halka yabancı okur-yazar azınlığın dili Osmanlıca bırakılıp onun yerine ***halkın konuştuğu sözlü dilden yepyeni ortak bir yazı dili*** yaratılması"dır. Bu yaratımda işlenmesi durdurulmuş olan Türkçenin kendi varsıllığının anlatıma yansıtılması yolu seçilmiş, geliştirmeye sözlükten başlanmıştı. Osmanlıca ve yabancı sözcük kullanmakta bugün de direnen (*siyaset, hukuk, tıp, mühendislik,* sonradan katılan *kitle iletişimi* gibi) alanlar olsa da, İstanbul Üniversitesinde devrimi destekleyici bir "*Dil Bilimleri Bölümü*"nün açılması gecikse de, *Dil Devrimi başarıya ulaşmıştır*. Bu başarıda en büyük onur payı **Atatürk**'ün ***Türk Dil Kurumu*** (1932-1982) ile ozan, şair ve yazarlarındır[341], (Aksan 1996: 201-).

1982'den sonra yoğunlaşan yeni salgını: *liberal ekonomi* uygulamaları, *yabancıdille öğretim* ve *kitle iletişim kurumları* yaratmışlardır. Bugün artık üniversitelerde kimileri kendi yabancı (*mütercim-tercümanlık*) adını henüz türkçeleştirmemiş olan "*çeviri*" bölümleri açıldığına göre, ***alan-dışı terim çevirisi*** de bu bölümlerin izlencelerine yoğun bir ders olarak girerse, yabancı sözcükler daha alımlı karşılıklarla çevrilebilir. Dileyelim, yabancı sözcük aktararak, yabancıdil bilenlere göre çeviriler yapılmasın, Türkçe sözcükler varken onların yerine İngilizceleri kullanılarak radyo ve televizyonda cacka satılmasın, ***yerel yönetimler*** *ile* ***ticaret odaları*** *dilsel sorumluluklarını takınarak* **çarşı***daki* ***yabancı adlandırma****yı bir karar ile önlesinler.*

---

[341] Aksan, "*Her Yönüyle Dil,3*" (1982), "*Türkçe'nin Gücü*"(1987), "*Türkçe'nin Söz Varlığı*" (1996) ve "*Anlambilim*" (1998) içinde Türkçe sözlüğün durumu, anlam ilişkileri ve sözcük zenginliği bugüne değin yapılmış çalışmaları da yansıtarak geniş biçimde incelenmiştir.

4. 2. Biçimseme + *Anlamsama*

"**Anlam** *ile birlikte* **biçimin** *de aktarılması"* olarak tanımlanabilen ***yabancı sözcük alımı***nda: *biçimin dışlanması ve* yeni kavramlar için *özbiçim üretilmesi* (theme>izlek[1], handout>izlek[2], program>izlek[3]) işlemine "**özleş tirme**"denir. Bu işlemde yabancı biçim (töz) Türkçe biçimle yer değiştirir (computer> bilgisayar). Bir bakıma kullanılmakta olan, ya da "artık" bir **öz-biçime** yeni bir anlam yüklenir. Yüklenen anlam çuğunlukla o biçimin Türk çede bir *düz anlamı* olarak düşünülebilir.

	Dışlanan	
Aktarılan anlam	***yaban-cı biçim***	***Yüklenen öz-biçim***
1. Uyumlu çalışma	*koordinasyon*	*eş-güdüm*
2. Kendine çekme	*cazibe*	*çekim*
3. Özel bir harcama için ayrılan para	*fund /fand/*	*fon*

Anlamı yüklenecek öz-biçim oluşturmada türetme yolları yetersiz ka lırsa, başka yollar denenir. **Biçim özleştirmede** dört genel yola başvurulur.

A. "***Artık***" biçimi göstergeleştirme:

1. Artık biçimlere anlam yükleme,
2. Bileşik sözcük olarak çevirme ,
3. Yabancı sözcük biçimlerini türkçeleştirme,
4. Eski ekleri işlekleştirme.

B. "***Anlamlı***" biçime yeni anlam yükleme:

5. Eş anlamlılardan öz olanı seçme :
6. Dilde kullanılan sözcüklere, yabancı sözcüklerin düz çevirisi yoluyla, yan-anlam yükleme.

C. Dilde bulunan sözcükleri kullanma, ortak dile aktarma :

7. Eski sözcükleri bulup canlandırma (Tarama),
8. Türkçenin yerel ağızlarından aktarma (Derleme),
9. Lehçelerden, ya da akraba dillerden aktarma.

D. Bunların hiçbiri olmazsa:

10 "Açımlama" (= paraphrase).

4.2.1. Biçimseme = 'Artık' Biçimlere Anlam Yükleme

Bir dilde sesdizimi, biçimleıme ve sözdizimi kurallarına uygun ola rak yapılmış, anlamlanabilen ama henüz belli bir bağlama yerleşmemiş, anla tıma girmemiş olan biçimler "*artık*", ya da "*yedek*" biçimler sayılır. Yeni söz cük üretilirken gerekli/uygun biçimler (gösteren) onlar arasından seçilebilir. Örneğin : **san sen sin sın son sön sün sun**

kap kep kip kıp kop *köp- küp *kup

*pal ***pel pil** *pıl *pol *pöl *pül **pul**

dizilerinde 'artık' (yani henüz bir anlamı olmayan) biçimler (*) ile gösteril miştir. Türetmede de benzer biçimler oluşur.

Süt: *süt-e,*süt-eç,*süt-ek,*süt-el,*süt-en, *süt-se,*süt-ey,*süt-çe süt-çü, *süt-çül, (süt-te), (süt-ten),*süt-deş,*süt-ken,*süt-ül, *süt-le,*süt-lek süt-lük, (*süt-üm), süt-üm-se,*süt-ün,*süt-ür,*süt-sek,süt-lü, *süt-süz,*süt-üt *süt-er,...

Görüleceği gibi çok sayıda artık biçim kullanıma girmeyi beklemek tedir. Bileştirme işlemiyle de o kadar çok *ikili-ilişki* kurulabilir ki:

____ + **süt**:**canlı,*derin,*diri,*dolu,*duru,durgun,*düzgün,*genç, *gergin,*gür, kalın,*kara,*kirli,*kırmızı,kötü, koyu, kuru, sade, sarı,*serin, tatlı, taze, tuzlu, yeni, *berrak,*katı,*mavi,*mor,*pembe, çiğ,*pis, sıcak, *yeşil, temiz, yağlı, yağsız, ... *kutu* sütü, *şişe* sütü, inek sütü, süt tozu.

Yaratılan bütün yeni-sözcük biçimleri (neologisms) göstergeleşme öncesinde "**artık**" sayılır: '*Aeroplane*' karşılığı olarak ilk türetilen Osmanlı ca '***tayyare***' yerine anlam o gün için artık olan "***uçak***" biçimine yüklenmiş tir. Daha önce artık olan "***uzay yolu***" dizimi "*space track*"ın çevirisiyle gös tergeleşmiştir. Bu açıdan özleştirmenin bir yanı *biçimleme* (yeni öz biçim yaratma) ile *biçimseme* (benzeterek öz biçim belirleme), öbür yanı ise *anlam lama* (yeni anlam üretimi) ile *anlamsama* (benzeterek anlam yükleme, çevir me)dir. Güneş-Dil Teorisine göre yanlış olarak varsayılan *kökler çağı*nda oluşan tek hecelilerde *artık* bulunmadığı, tek heceli her biçimin bir anlamı olduğu ileri sürülmekteydi, (bk s. 137-) .

4.2.2. Bileşik Sözcük Olarak Çevirme.

Bileşik sözcük (ya da bileşik kavram) yapılmaz, oluşur (su yolu); ama yabancı bir dilde oluşan yalın ya da bileşik bir sözcüğü anadile çevirir ken bileştirme yolu seçilirse, o zaman daha önce anadilde oluşmamış bileşik bir düz-anlam Türkçe sözcüğe yüklenir (waterway > suyolu). Örnekler: mat baa > basımevi, gramer > dilbilgisi, hüsn-ü niyet > iyi niyet, alkol bağımlı,... Yeni yaratılmış sondan nitelemeli bileşikler de tutunmuştur: ultra-violet > mor-ötesi, super white > beyaz ötesi,... .Özleştirmeye karşı çıkmak için, bi lerek verilen "**devr-i alem**" türü örneklerin tersine dizilerek "***alem devri**" (Korkmaz 1974: 96-98) biçiminde *yanlış olarak* özleştirilmesi diye bir işlem ya da kural yoktur. Tamlama olan bu dizim "*dünyayı dolaşma*" biçiminde anlatıla bilir. Öyle ters dizimler, düşünmeyen okurları aldatmaya yöneliktir.

4.2.3.Yabancı Sözcük Biçimlerini Benimseyerek Türkçeleştirme

Dil Devrimi çalışmaları sırasında her yabancı sözcüğe bir karşılık bulmak üzere yola çıkılmış, Fransızca sözlük taban alınarak o sayıya ulaşıl mak istenmiş, olmayan yerde yabancı biçimlerden örneksenen benzer biçim ler yaratılmıştır. Örnekler: ecole> okul (< oku), bulletin> belleten, general >

genel, honour > onur (< on-mak), term > terim (< der-im), zannetmek > san mak, ... Böyle biçimler yaratılırken Güneş-Dil Teorisinin tutarsız "kök" yoru mundan da yararlanılmıştır. O günlerde yapılan *yeni biçimlerin %16'sı ya bancı* derken, bu tür örneklere gönderme yapılıyor. Öyle olsa bile, o biçim ler, seslemeler çok iyi biçimsenmiş Türkçe ürünlerdir.

4.2.4 . Eski Eklerin İşlekleştirilmesi

Kullanılmayan ekler yeniden ele alınarak türetme işlemine sokul muş, ancak oldukça sert, ama anlamsız tartışmalar yaratılmıştır. Örneğin - sAl (> /sel/ , /sal/) eki , "nispet -i"si yerine kullanılmış, ve artık genelleşmiş du rumdadır. Bu ek -( )*l* ekinin ayrı bir biçimi gibi görülüyorsa da, ona ayrı bir anlamın yüklendiği, böylece eksel bir ayrılma (morphologiçal split) oluştuğu da görülmektedir. "Evsel atık", "yöresel oyun" yerine "**ev atığı*", "yöre oyunu" benimsenmemiştir.

doğa-l (tabii)	:	***doğa-sıl*** (doğa ile ilgili)
kum-ul	:	kumsal
gözel (güzel)	:	gözsel
özel	:	özsel
-	:	örgüt-sel
san-al	:	-
yan-al	:	-

"-sI*l* " gibi bir ek (yok-*sul*, var-*sıl*) olduğuna göre, onun biçimsel bir karşıtı olan "-sAl " eki de vardır (uy-sal, kum-sal). Bu eklerde ünlü kar şıtlığı da anlam ayırıyor: *kumsal* (deniz kenarındaki kum kuşağı)-*kumul* (rüz garın çölde yığdığı kum tepesi). Dilbilim açısından tek bir örnek bile açık lanmak zorundadır. Karşı-devrimciler (Farsça -î eki yerine) -sAl ekinin işle tilmesine çok kızmışlar, örneğin benimsenmiş olan (structuralism =) "*yap ısalcılık*" yerine inadına, biçimsenemiyecek bir sesleme içeren *"*yapılıkçı lık*" karşı-biçimini bile türetmişlerdir (Korkmaz, 1992).

4.2.4.1. Ön-ek arayışları

Tek heceli (iç, dış, ön, alt, üst, yan,...gibi) konum/uzam/yerleşim söz cüklerini önek olarak kullanma yolu denenmiştir. Ancak yabancı önekleri çe viren öyle biçimleri birer önek saymak doğru değildir. Öyle bir değişim ol madan da önekler çevrilebilir. Örnekler: export> *dış-satım*, import> *dış-a lım*, precondition > *ön-koşul*, *ön-söz*, *son-söz*, *iç-güdü*, ... (s.226).

4.2.4.2. Ek genişletme

Eklerin işlekleştirilmesi olarak nitelenen bu işlem ("*biçimsel kısa lık*", "*sesletim uygunluğu*",... gibi) başka ölçüler de gerektirir. Vurgusuz -CA (ı. iyice, olarak; ıı. içerme) ile örnekler,: + *içerme* > <u>örnekçe</u>, <u>dilekçe</u>, <u>oyun</u>

ca (oyunlar + içerme), haberce (haber + içerme), kaynakça, terimce, ..., din lence, övünce, çekince, sakınca, düşünce, görünce (görünen şey = hayal), izlence, öğrence,... (*Bk.5.13*: *Terimler nasıl özleştirilir*?)

4.2.5. Eş-anlamlılardan Öz Olanı Seçme

Türkçede karşılığı bulunsa bile yabancı dillerden sözcük aktarmanın önüne geçilemiyor. Özel TV haber sunucuları bile çoğunlukla özensiz. Türk çe sözcükleri beğenmeyip İngilizce sözcük seçiyor, yeniden gereksiz yere eş-anlamlıları aktarıyorlar: **dene/sına-**> "**test** et-", **başla-** > "**start** al-", gibi. Bu işlem haberin kitlesel niteliğiyle uyuşmaz. *Ulusal*-karşıtı haber sunu cuları Türkçeyi kimin için bozuyorlar? Özleştirme aşamasında öylece oluşan eş-anlamlı sözcüklerden öz olan (i), ya da her ikisi de yabancı ise, Türkçe ses lemeye uygun olanı (ii) seçilmiştir. Öylece "*Yeni Lisan*"cıların "*mütera dif*" (=anlamdaş) *sözcükleri atınız*" önerisi uyarınca çok sayıda eş-anlamlı alıntı sözcük kullanımdan düşmüştür (bk. Ö. Seyfettin 1911-).

ı. Sene > *yıl* , vefat > *ölüm*,...
ıı. Hudut (Ar)> *sınır* (Yun), amâ (Ar)> *kör* (Far.), defa> kere> *kez*,
...

4.2.6. Öz-biçime "Düz-çeviri" Yoluyla Yan-anlam Yükleme

Özleştirme işleminde yeni biçim üretme yerine dilde kullanılan söz cüklere yeni yan anlamlar yüklenebilir.

Tercüme > 2. çevirme/ çeviri (= bir dilden ötekine aktarma),
(1. Çevirme: altını üste getirme, döndürme).
Saha > 2. alan (= uzmanlık için belirlenen bilim dalı), (1.yer).
Sebep > neden (= niçin, bir olayı olduran).
Cazip > çekici (= kendine çeken / bir taşıtı çekerek götüren).

Eğer böyle bir çeviride anlam bir tamlamaya yüklenirse, o birim bir bileşik sözcüğe (terim) dönüşür. Yüklenen anlam da, bir bileşik sözcük an lamı olup bir *yan anlam* sayılır.

Honeymoon > balayı (= nikah törenini izleyen, evliliğin ilk ayları).
Bal ayı (= bal üretim ayı / kovanlardan bal alma ayı).
Short wave > kısa dalga (= kısa olan elektrik dalgası), orta/uzun dalga .
Computer > bilgisayar
Cyberspace = siberuzay,...

4.2.7. Eski Birimleri Canlandırma (Tarama)

4.2.7.1. Eski Sözcükler

Yeni bir sözcük yapmak kolay bir iş değildir. Onun için Veled Çele bi (İzbudak) uzun yıllar boyu eski yapıtları inceleyip onların içindeki sözcük leri fişlemiş. Evinin yanmasıyla hem kitapları, hem notları kül olmuş. On

dan sonra yılmayarak aynı işe yeniden başlamış. Dil Devrimine yapacağı katkılardan dolayı Atatürk, onun çalışmalarını daha 1920'lerde yakından izlemekteydi. Eski metinlerden derlenip de yeniden canlandırılan sözcüklere örnekler için bk. Dilçin (1974). **Yanıt** < cevap, **betik** < kitap, **konuk** < misafir, **bezemek** < tezyin etmek, **donatmak** < teçhiz etmek, **giysi** < elbise, **görkem** < ihtişam, **kez** < defa/kere, **ürün** < mahsul, **tutsak** < esir, **yitmek** < kaybolmak, **sonuç** < netice ,....

4.2.7.2. Eski Ekler

Ziya Gökalp karşı olsa da, "**-sAl** " gibi işlekliğini yitirmiş olan ekler de canlandırılmaya çalışılmıştır (Bk. s.187). İncelemeye alınan 150 kadar kitaptan yapılan taramaların sonuçları **Tarama Sözlüğü** (1934) içinde, daha sonra yenileri de eklenerek 8 cilt olarak yayınlanmıştır, (TDK, 1963).

4.2.8. Yerel Türkçe Ağızlardan Ortak-dile Aktarma (Derleme)

Öztürkçe karşılıklar için zengin bir kaynak da yöresel ağız ve lehçelerdi. "*Derleme*" çalışmalarıyla o kaynağa erişilmiş ve geniş ölçüde yararlanılmıştı. İlk derlemelere sonradan yapılan eklemelerle o çalışmalar 13 cilt olarak ***Derleme Sözlüğü***[342] adı altında basılmıştır (TDK y.1963-). Derlemeden ortak dile aktarım daha kolay olmuştur. Halkevleri ile tiyatronun ve yazarların buna katkısı çok önde gelir. 'A' ile başlayan birkaç örnek :ayna> *gözgü, adak, ağıt, akbaşak* (akbuğday) *akçıl* (beyazımsı), *aklamak, aktarmak, alaca, alan, amaç, ana* (esas), *alkış, andaç, andırmak, anız, anısızın, aban, abart,... ivedi,... ..*

4.2.9. Türetimsel Kısaltma

Sözcük yapım sürecinde sanki daha uzun kimi biçimler kısaltılarak yeni sözcükler yapılmıştır: eksil> *eksi*, artık> *artı, düşünmek> düşün, geniş* >**gen-** *(gensoru, genleşme, genlik).* Tarihsel sözlük olmadığı için başkalarının doğruluğunu belirlemek güç, ancak Türkçede de böyle bir yol işletilebilir[343] .

4.2.10. Lehçelerden, ya da Dil-ailesi-içi Aktarım

Özleştirmede başvurulabilecek bir başka yol da Türk dil ve lehçelerinden sözcük aktarımıdır: *ulus*< millet, *ata*< peder/cet, "*-tay*"(< Moğolca'dan) < *Danıştay, Yargıtay, Sayıştay*, ? *Kanutay* (= meclis), *çalıştay* (= work shop). Bu yolla aktarılan sözcük ve ekler yadırganmış, Arapça ve Farsça sözcüklerin dilde kalmasını isteyenlerce, eleştiri konusu yapılmıştır. Oysa bu

---

[342] Bugün, bu derleme sözlüğüne dayalı olarak Tunç'un (1995) düzenlediği eş-anlamlılar sözlüğü (Kavramlar Dizini) doğru bir yönteme dayanmamaktadır.

[343] Atay (Çankaya IV: 151) "geniş"ten **gen-** parçasının alınarak buna -( )l eki getirilerek "genel" sözcüğünün türetildiğini söylüyor.

bakış açısı kendi içinde çelişkiliydi: hem arıtıcılığa (tasfiyecilik) karşı ola caksın hem de özleştirme işlemlerini arıtıcılığa dayanarak eleştireceksin[344].

4.3. Özleştirmede Denklik Sorunu.

Yabancı bir sözcüğün yerine öz bir karşılık bulmak artık çok zorlaş mış olup alan uzmanlığı gerektirir. O işlemlere teker teker yeniden bakıla bilir.

A. Yeni Oluşan ya da Üretilen (?) bir Kavrama Öztürkçe bir Biçim Bulmak.

Sürekli bilgi devşiren tüketici bir ekinde böyle örnekler azdır: "taşı ma gideri paylaşılan kent-içi ulaşım arabası"> "*dolmuş*", "kent-içi/çevresin deki devlet ya da özel mülkiyete bağlı arsalara izinsiz, çoğunlukla gece yapı lan, vasıfsız konut">"*gecekondu*", ile onun türevleri "*gündüzkondu*", "*se çimkondu*", apartman > *apart > *apartkondu*, ... gibi.

B. Tek-anlamlı Yabancı Sözcük ve Eklerin Özleştirilmesi.

(Yön) garp	=	batı	(Far.)bi-/bila-	=	-sIz
hadise	=	olay	bihaber	=	habersiz
harp	=	savaş	biçare	=	çaresiz
muharebe	=	çatışma	biadd (adet)	=	sayısız
imtihan	=	sınav	bidil	=	gönülsüz
talebe	=	öğrenci	bilaistisna	=	ayırmaksızın
muallim	=	öğretmen	bilasebep	=	nedensiz/yok yere

C. Çok-anlamlı yabancı sözcük ve eklerin anlamlarını aşağıda "garip" ve "sılhî " sözcükleriyle -î ekinde olduğu gibi teker teker ele alıp denk düşen ayrı ayrı sözcük ve eklere yüklemek gerekir. Karşı-devrimciler özleştirmeyi kötülemek için bunu tersine kullanmışlar, sanki bütün anlamlar bir tek sözcüğe, ya da tek bir eke yüklenmiş gibi, (kalp>yürek, kalpsiz> yürek siz, acımasız) karşı savunma yapmışlardır.

Garip/b :
i. *Yersiz, yurtsuz*
ii. *Kimsesiz, yalnız acınacak durumda olan*
iii. *Yabancı*
iv. *(bir garip oldum) = garip > garipse*
v. *=Tuhaf > garip, ? şaşılası*
vi. *= acaip > garip (bir yaratık)*

---

[344] O kimseler sonradan Türk-İslam sentezcileri olarak siyasete girdiler. Ne yazık ki o kurnazlığı, yalanları yutanlar çok oldu. İngilizcedeki yabancı sözcüklerin çoğu dil-ailesi-içi aktarımla gelmiş, biribirini andıran biçimleri var. Türkçedekiler ise, aile-dışı-aktarım ürünüdür; ikisi bir tutulup aldatıcı savunma yapılamaz.

gariban		*Kimsesiz/acınacak durumda*
garibe	i.	*Işitşilmemiş, görülmemiş (şey)*
	ii.	*Olağanüstü olay*
garibnüvaz		*Kimsesizleri koruyan = yardımsever*
garibuddiyar	i.	*Memleketin yabancısı, yabancı /konuk*
	ii.	*Kendi yurdundan uzak*
sıhhî	i.	*=Sıhhî, sağlıkla ilgili*
	ii.	*Hekimlikle / tıpla ilgili*
	iii.	*sağlığa uygun*
-î (-iyye), -vî	i.	*Ilgi, ilişik, bir yerden olma, birinin olma, bi riyle ilgisi bulunma: nezaret-i harbiye > Sa vunma Bakanlığı, hariciye >dış işleri, dahi liye> iç işleri, (Tıpta: dahiliye, hariciye)*
	ii.	*Çoğul biçimi bilim adları yapmada kul lanılmış. Bk.-At: Türkiyat, edebiyat, ilahiyat = din bilimleri, Cerrahî, mimarî, bevliye*
	iii.	*Ilgili : tabii= tabiatla ilgili = doğal. fünunî = fen bilimleriyle ilgili , guddevî = salgı beziyle ilgili, dünyevî = dünyada, ilâhî = tanrısal/kutsal, tecrübî = uygulamalı, irsî = doğuştan, ilmî = bilimsel,*
	iv.	*Bir yerden olma: Birgivi> Birgili, Kâşgarî = Kâşgarlı*
	v.	*Birinin olma, birisiyle ilgili bulunma Ahme diye, Osmaniye, Burhaniye, Muradiye.Osma niye, Kemaliye.*
	vi.	*Bir şeyle ilgisi bulunma: Lisan-i Osmanî Os manlıca, Lugat-ıt Türkî = Türkçe sözlük*

D. Deyim (i), **özdeyiş** (ii), **atasözü** (iii) **gibi kalıplaşmış anlatımla ra hiç dokunmamak gerekir.** Bunların halk dilinde oluşanları zaten Türk çedir, özleştirmeye gerek yoktur. Eğer özleştirilecekse, onun yerine kurula cak dilsel bir birim, ancak bir başka *kalıp-söz* olabilir. Onu da birey değil toplum yaratır. Yerli türkologların kötüleme amacıyla uyguladıkları:

i. *Kalpten ölmek >*"yürekten ölmek"* denmemeli
ii. *Tekdir ile uslanmayanın hakkı kötektir.>*Uyarıya aldır mayanı dövmek gerekir,* biçimine sokulamaz.
iii. *Ak akçe kara gün içindir.>*Beyaz (gümüş= değeri az) para kara gün içindir,* yanlış bir dil-içi çeviridir.

Böyle eşleştirmeler yapılamaz, bunların özleştirmeyle uzaktan yakın dan herhangi bir ilgisi yoktur; bunları dil devrimine karşı olanlar üretmişler dir. Bk. *Türk Dili İçin* I-V ve *Yaşayan Türkçe* içindeki yazılar ile Kaplan, (1982: 149-155), Timurtaş (1979, Hacıeminoğlu, 1975), Korkmaz (1985).

4.4. *Öz-biçim*'lerin Ayrılması

Türkçe yalın biçimlerin yabancı biçimlerden ayrılmasında aşağıdaki ölçütler kullanılabilir.

4.4.1. Öz-Yabancı: Türkçe olan kök biçimleri ile ek biçimleri, Türk çe ses dizimine uyarlar. Kökler genelde tek heceli olup, Güneş-Dil Teorisi a çıklamasında (s.116-) da belirlendiği gibi, **/O+Y/** gerçekte baştaki kapantıyı [?] sayarsınız **/YOY/** biçimindedir (**O**: hece ortası, **Y**: hece yanı). Ancak öte ki tek heceli dizimler de Türkçedir: **YO**, **YOY**,... (örneğin /ev/, /şu/, /gel/,... gibi). $\mathbf{YOY_1Y_2}$ (*yurt*) heceli köklerde son ünsüzlerin dizimi açı sından kimi kısıtlamalar getirilir, (Demircan 1996: *hece*).

$_\mathbf{Y_1\ Y_2}$: $\mathbf{Y_1}$ = ± *akıcı*, + *sürekli*, ± *geniz*, ± *taç*, - *ön* : *r l m n s ş*

$\mathbf{Y_2}$ = - *akıcı*, ± *sürekli*, ... : *p t k s*

4.4.2. Anlamlı-Artık: Türkçe sesdizimine uygun olan yalın ya da tü remiş biçimler, henüz belli bir anlam koşulmamış olsalar bile, öztürkçe ama "artık", yani ilerde kullanılmaya hazır olan "**yedek**" biçimler sayılır.

Anlamlı : *tas*, *tıs*, *tos*, *tez*, *tiz*, *toz*, *töz*, *tuz*,...

Artık/yedek : **tes*, **tis*, **tös*, **TUS*, **tüs*, **taz*, **tız*, **tüz*,... .

Güneş-Dil kuramında o tür biçimsel olasılıklar araştırılmış, ve Türk çenin ne denli zengin olduğu anlaşılmıştı. Ancak o zaman "*artık*" kavramı yerine "*unutulmuş*", ya da sınırları pek belli olmayan ama araştırmayı körük leyici: "*başka dillerde yaşıyor olabilecek Türkçe kök*" kavramı ortaya atıl mıştı (TDK 1936). Bu sav beceriksizce esnetilince yanıltıcı/yakıştırma kö ken açıklamalarına neden oldu. Tarih tezine bağlı bir varsayıma böylece san ki bir dil-kuramı imiş gibi bir yorum yüklendi (s.142-).

4.4.3. Uyarlanmış-Değiştirilmemiş: Yeni sözcük yaparken yaban cı sözcük biçimlerinin uyandırdığı "*artık*" biçimlere, taşıdıkları anlam açısın dan iki biçimde yaklaşılabilir. Türk ekininde kavramı bulunanlar, dolayısıy la /su/, /baba/,... gibi biçimi de olanlar, ancak yazılı belgelerde geçmeyenler, hiçbir zaman yabancı sayılamazlar. Öyle sözcüklerin anlamları bir Türkçe biçim bırakılarak bir başka Türkçe ama artık olan biçime yüklenmişlerdir.

İkinci küme ise, anlamı alıntı olanlardır. Bunlar: *fon*, *duş*, *fiş*, *bant*, *şov*,... gibi tek-heceli sözcüklerdir. Onların sesletimi Türkçeye uygundur. An lamları başka tek-heceli biçimlere yüklenemez. O bakımdan **OYO** ve **YOYO** hece-biçimli olan kökler üzerinde de önemle durulmalıdır.

Artık-biçime yüklenemeyen anlamlar yabancı sözcüğün biçimi Türk çeye uyarlanarak yaratılan bir tür "***sözde-artık-biçim***"e yüklenir. Bu işlem de ikiye ayrılır. Birincisinde, yaratılan artık biçimin anlamlı Türkçe bir kök ile ilişkisi kurulur: bulletin> belle-t-en, ecole > oku-l,...gibi. İkinci işlem ise, salt biçimsel bir uyarlamadır. Yalnızca sesletim değişimiyle elde edilir :

ı. /Şahr/ > /şehir/ , /film/ > /filim/

ıı. / train/ > /tiren/ , /sport/ > /sıpor/

Böyle biçimler de, birer "*artık*" aralık sayılabilir, olmazsa bu tür ya kıştırmaların kısıtlanması yoluna gidilebilir. Ancak yabancı sözcükler yeni den boşanmadan bunu yapmak zorunluydu. "*Özenti kimlik arayışı*" bunu dinlemez, yabancı biçimi devşirir. Öz-Türkçeciler bu yolu benimsememişler, alınması zorunlu öyle biçimleri (1933'te) **tek heceyle** sınırlamışlardı.

4.4.4. Öz/Alıntı Anlam . Güneş-Dil köken incelemelerinde tek he celi sözcüklerin anlamlanabilmesi için ünsüzlere tek tek anlamlar yakıştırıl mış, böylece tek heceli olup da yabancı görünenlere takılan varsayımsal an lamlarla onların gerçekte yabancı dillere Türkçeden geçtiği kanıtlanmaya çalışılmıştı (sl 16-). Bu esintide yabancı kuramcılar kadar Türkçe yansıma biçimlerin anlamlanışının da payı olabilir, (Demircan, 1996). Onun tersi dü şünülürse, bütün tek-heceli biçimlerin Türkçeye yabancı dillerden geçtiği de kanıtlanır, ve özde Türkçe olan sözcük kalmayabilir. Devrime karşı olanlar bu yolu bir karşı savunmaya dönüştürmüşlerdi, (Bk. Tercüman:*Yaşayan Türkçemiz*).

Öz biçimlerin yaratılamadığı durumlarda, anlam alımının zorladığı biçimler her zaman "artık/yedek" biçimlere indirgenemiyor. Anadil titizliğin den yoksun kimseler ona pek aldırmıyor, yabancı biçimler pek az bir sesle tim değişikliği ile Türkçeye aktarılıyor. Doğrusu özleştirme atılımı yeniden en az iki heceli ve daha uzun o tür sözcüklerden başlamalı.Örnekler:

İmer (1991:24) : *fast food, rozbif, telecard, online, grafiti, play off, magic box, snack bar, hooligan, printer, kompact disc,...*

Demirezen (1991:124-): *full-time, bulldozer, boykot, antifriz, kozmonot, dizayn, hos tes, treyler, lokavt,...*

Türkçesi beğenilmeyenlerden: center, baz, best, baks, brunch, cool, data, diyet, efor, egzajere, European, fitness, flash, forever, form, hotline, imaj, kiss, konsept, life style, miting, moon, out, in, performance, power, secret, show, skor, star, step, stres, shock, time, top ten, true, weekend,... .

4.4..5. Biçim-Anlam İlişkileri

Kitle iletişiminin hızı karşısında dayanamayıp yabancı sözcük devşi ren kimseler, yine de Türkçenin geliştirilmesinden yana iseler, aşağıdaki ilk dört tür ilişkiyi kullanmalı, ötekilere yenilerini eklenmemelidir.

	Biçim seçimi			*Anlam seçimi*		
	Öz	Ar tık	Yakış tırma	Öz	Alın tı	**Örnekler**
1.	+	-	-	+	-	*ev, göz*
2.	+	-	-	-	+	*uzay, bilgisayar,balayı*
3.	+	+	-	-	+	*fon,fön,duş,fiş,kent*
4.	+	+	-	+	-	*su, baba, ata*
5.	-	+	+	-	+	*şehir < şahr=balık*
6.	±	+	+	-	+	*tiren < train*
7.	-	-	+	-	+	*imkân(olanak), kompü ter (bilgisayar)*

4.5. Geliştirmenin/Özleştirmenin Gerçek Amacı

Birinci amaç, yönetimin basın yoluyla yazılı kitle iletişimini etkili o larak gerçekleştirmek için halk dilinden bir yazı-dili yaratmak. O gün için yö netimin tek seçeneği vardı; okur-yazar aydınlar ise sadeleştirme ile yetin mek istiyorlardı. İkincisi, eğitimde kullanılacak olan yazı dilini, halkın gün lük sözlü iletişimde kullandığı dil ile birleştirilemese bile ona yakınlaştır mak, sözlü dil ile yazı dilini halk diline dayalı ortak bir sözlüğe bağlamaktı. Atatürk'ün *Onuncu-Yıl Nutku*nda belirlediği: "***Türkiye Cumhuriyetinin te meli kültürdür***" ilkesine uyularak Türk kimliği aranacak (Güvenç 1993), dil sel verilerden de yararlanılarak Türk ekin tarihi ortaya çıkarılacaktı. TDTC tüzüğünde yazıldığı gibi " *Türk dilinin öz güzelliğini ortaya çıkarmak, onu dünya dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe eriştirmek*" için çalışıla caktı. Üçüncüsü ise "Halkçılık" ilkesi uyarınca toplumun eğitim düzeyini de mokrasiye geçebilecek yeterliğe eriştirmekti. Bu son gelişme sağcı yönetim lerce sürekli engellendi.

Türkçede sözcüklerin sayımından anlaşıldığına göre, dilde 1930 ön cesi %35 öz, %65 yabancı kökenli sözcük bulunuyordu. Yalnızca yazı dilin de geçen o sözcüklerin kullanılması yoluyla günlük iletişim kurulabilir miy di bilinmez, ancak ne eğitim ne de bilimsel araştırma yapılamazdı. Yazı Dev rimi ertesinde yazılamaz duruma düşen yabancı sözcükler de artık kullanıla mazdı. Devrim anlayışı içinde hızla, günlük-iletişim ve yönetim dilinin özleş mesi, eğitim-öğretim için Türkçe terim üretimi gerekiyordu.

Başlangıçta ilk ve ortaöğretim diliyle *yönetim dili* günlük dile, hal kın konuştuğu dile yaklaştırılarak aradaki ayrılığın daraltılması yoluna gidil di. Bunda büyük ölçüde başarı sağlandı.

Terim sorunu ise, daha çok üniversitenin işi idi, yeni sözcük üretimi ni gerektiriyordu, ama üniversite, özellikle 1946'dan sonra buna çok az des tek verdi. Yerli Türkolojinin ideolojik amaçla o çabaya karşı çıkması, işleri

daha da zorlaştırdı[345] . Özleştirme verilerini sağlayacağı yerde Osmanlı Türk çesini öne sürüp kullanması ,özleştirmeyi, alanı dilcilik olan kurumların dışı na itti. Öyle bir tepki Türkolojiye de yaramadı. İletişimsel bakımdan en et kili alan kendi içinde kısırlaştı ve dondu. Dil Devrimini benimsemediğini Atatürk erkenden sezdiği için, İstanbul Darülfünunu'nu 1933'te tek madde lik bir yasa ile kapatıp yerine İstanbul Üniversitesini kurrnası da bundan olsa gerek. Belki de o yüzden Atatürk, Türk Dil Kurumunu bir dernek olarak kur du, ve mirasının bir bölümünü bu kuruma bıraktı. Devrimleri yürütmek ama cıyla kurduğu '*Dil Tarih ve Coğrafya*' fakültesinde 1947'den sonra ilericiler saf-dışı kılındı, (Berkes 1997).

Atatürk'ten sonra, Türkçeyi özenle kullanan İnönü'nün " *milli dil ve milli tarih, bir milli varlık, hatta bir milli müdafaa meselesidir*" (Ağakay 1943:7, TDK 1945:ıı) anlayışıyla ele alınan özleştirme Milli Eğitim baka nı Hasan Ali Yücel zamanında (1938-1946) kurulan ***Çeviri Bürosu***, ***Köy Enstitüleri*** ile güçlenen özleştirme çalışmaları 1947 sonrasında TDK ile sı nırlandı. 1950'den sonra yönetimce, devlet desteğine tümüyle son verildi. Güçlenen ve yönetimce desteklenen karşı devrimciler 1982'de TDK'nu ele geçirdiler. Bu sürede özleştirme terimler dışında amacına ulaştı ama, okullar da Türkçe öğretimi gelişemedi. Öğretim dili giderek yabancılaştı. Varlıklılar için yabancıdille öğretim, sıradan yurttaşlar için düzeyi gittikçe düşen ezbere dayalı Türkçe öğretim kurumlaştırıldı. Bu dönüşümde ÖSYM'nin yönlendir diği test sınavları ile en hızlı sermaye birikimi sağlayan dersane iş kolunun payı büyük oldu.

Dil Devriminin başladığı yıllar, gerek Avrupada gerekse ABD'nde *tarihsel-karşılaştırmalı dilbilim*den *yapısal dilbilim*e geçildiği, romantik mil liyetçiliğe bağlı '*dilsel görecelik*' yorumunun dil çalışmalarını etkilediği yıl lardır. Aralarında tanınmış kuramcı yoksa da dil işlerini yürütenler, geliş meleri yakından izlemişlerdi.Türkiyede dilbilim o dönemde başlamış sayıl malıdır (Türk Dil Kurultayları 1932,1934,1936). Sonradan İstanbul ve An kara Üniversitelerinde dilbilimin önü açılmayınca, TDK da özleştirmeyi evi

---

[345] İstanbul Edebiyat Fakültesinden Prof. Kaplan (1982:155) bunu itiraf ede rek "*Türkçeyi gelişigüzel uydurma kelimelerle* (ancak tutunmayanlar yalnızca %15) *bozacak yerde* (bilimsiz Osmanlıların uydurduklarını görmeksizin) *onu kökü, bünye si dalları tarihi gelişimi ve Türk düşüncesi ile münasebeti bakımından ele alsaydık* (devrim yanlıları bunu hiç engellemedi) *çok daha faydalı olurdu. Ben öyle sanıyo rum ki, o zaman kelimeler icat ederken de ayağımızı sağlam, ilmi temellere basar, **boş yere biribirimize düşmezdik***", diyor. Aynı Fakülteden Filolog Fahir İz (1982), "*Dil Devrimi karşıtlarının repertuvarında 40-50 sözcük var. '**Yanlış**', '**uy durma**' di ye üzerinde yaygara koparılan hep bu bir avuç sözcüktür. Kavga bilimsel bir kavga değildir*", saptamasıyla bilimsel davranamayanları belirliyor.

recek bir araçtan yoksun kaldı. Kurum kendini kuruluş amacı, olan sözlük çalışmaları ile kısıtladı. Gerek sözdizimine gerekse Türkçe öğretimini geliştirmeye dönük yeterli ilerleme sağlanamadı. Ancak bu tutumunda ne kadar haklı olduğu, 1982 sonrasında özleştirme çalışmaları durdurulunca ortaya çıktı. Karşı devrimci dil-memurları bir süre Kurumu oyaladılar, daha sonra özleştirmeden yana görüntü değiştirmeye çalıştılar. Ne yazık ki dilsel ve bilimsel donanımları onları Dil Devrimi amaçları doğrultusunda başarıya ulaştırmaya yetmedi. Bu kimselerin daha önce yeni sözcük üretmek ya da özleştirme yoluyla devrime katkıda bulundukları da gözlenmedi. Onlar eskiden daha "*Yeni Lisan*" döneminde yapılmış karşılıkları kendi üretimleriymiş gibi yeniden sunmaya çalışırken, Türkçe dört bir yandan, yabancı sözcüklerin yoğun akınına uğradı. Ekonomide liberalizm ile küreselleşme, dili de vurdu.

Karşı olanlar için "*özleştirme*" terim çevirisiyle yetinmeliydi. Arapça ve Farsça bilgisine gerek duyulan sözcük kullanımlarına da son verilebilirdi. Ancak "*halkın anladığı*" (ne demekse) sözcükler kesinlikle dilde kalmalıydı. Onları izleyen ***batı-dillileri***n bir bölümü ise "*Türkçenin bilim yapmaya yeterli durumda olmadığı*"nı ileri sürdüler. Doğrusu bugün Türkçe alan **sözlükleri** yetersiz kalıp yabancı terim aktaranlar onlardır (Zeren 1942). Eyüboğlu (1954) onlar için "*dil işlerinde Atatürk'e sinsi sinsi ya da açıktan açığa karşı koydular*",diyor;"*Türkçenin kısa zamanda bir milli kültür dili olmasını istiyorsak, **Hacivat'ı** tekrar susturmaktan başka çaremiz yok*", diye de ekliyordu. Uygulanan karşı-devrim işlemlerinden biri de "*alıntıya-dönüş*" ya da "*yabancılama*"dır. Sözgelimi "***devrim***" sözcüğünü içine sindiremeyen (Türk İslam Sentezi =) TİS'çiler ona "*yararlı değişim*" yerine (devir>*devi ri->) "*devirim*" düzanlamını yükleyerek resmî sözlükten dışlamışlar, onun yerine Arapça "*inkılap*" terimini yeniden işletmişlerdir.

Geliştirme/özleştirme sürekli bir devrimdir. Örneğin dilbilgisinde "*çoğul kişi*" yerine "*çokluk şahıs*","*dizimsel yapılar*" yerine "*sentakslık yapılar*",... gibi Yeni Osmanlıca terimler yapılıyor. Genç türkologların çoğunluğu iyi niyetli ve yeniliğe açık, ancak eski militanların baskısı altında. Dil donanımlarında çok eksik bulunan o tür bilimcilerle uzlaşmak kolay görünmüyor. Onlara bu konuda Prof. Kaplan'ın son yorumunu (dipnot,345) belki yeniden okumaları salık verilebilir. Onların gidişiyle dilimizden de olabiliriz.

4.5.1. *Bilimsiz* Eleştiriler

1940 yılından sonra yerli Türkologlar, bir süre TDK üyesi olarak çalışmalarını sürdürmüşler, daha sonra birer birer üyelikten ayrılarak TDK'nun karşısına geçmişler. 1950'den sonra Dil Devrimi TDK'nun, Nurullah Ataç ile şairler, yazarlar ve özleştirme yanlısı aydınların çabalarıyla sürdü. 1970'li yıllarda keskinleşen ayrılık, yanlarına aldıkları bürokratlarla güçlen

di, özel likle okullar, zaman zaman da basın ve TRT aracılığıyla kitlesel bir baskı oluşturmayı denediler, "*yasak sözcükler*" dizinleri yayınladılar. O di zinler den en sonuncusu 20.12.1984 tarihinde TRT yönetim kurulunca onay lanmış. 203 sözcükten pek tutunmayan 40 tanesini ayırarak ötekilerini aşağı da veri yorum. Dizini inceleyen Prof. Muharrem Ergin'in doğruluğunu onay ladığı sözcüklerin sonuna bir (*) konulmuştur.

adıl	*devrimci*	*ekin*	*karşın*	*özgür**	*ulus**
andaç	*dışalım**	*ekinsel*	*kesinkes*	*özgürlük**	*ulusal**
*anı**	*dışla-*	*eleştirel*	*koşaç*	*özveri**	*ulusallaştır-*
anımsa-	*dışsatım**	*esin kaynağı*	*koşut*	*özyaşam**	*ulusallık*
anlatı	*dingin*	*esinlen-*	*kuram*	*raslantısal*	*ulusçu*
*aymaz**	*dinginlik*	*eşgüdüm**	*kuramcı*	*ruhsal**	*ulusçuluk*
aymazlık	*dinlence*	*etkin**	*kuramsal*	*sanal**	*uluslara-*
bağıl	*dinsel*	*etkinlik**	*kuşku**	*sapta-*	*rası**
bağıntı	*dize*	*etmen*	*nedensellik*	*sesçil*	*usavur-*
başyapıt	*dizge*	*gereksinim*	*nicel**	*sevecen*	*ussal*
başyazman	*dizgeleştir-*	*gereksinme*	*nitel**	*sevecenlik*	*uygulayım*
belirteç	*dizgesel*	*gereksin-*	*olanak**	*simge**	*varsıl*
bellek	*doğa**	*giz**	*olanaklı*	*söylem*	*yadsı-*
betimle-	*doğal**	*gizem*	*olanaksız*	*söylence*	*yandaş**
betimsel	*doğallık*	*gizil*	*olası**	*söyleşi**	*yanıt**
biçem	*duyumsa-*	*görece*	*olasılık*	*söylev**	*yapay*
*bileşim**	*düşle-**	*göreli**	*onursal*	*sözel*	*yapısal*
budunbilim	*düşsel*	*görelilik*	*ödün**	*tanrısal**	*yapıt*
deggiin	*düşün**	*görsel**	*öngörü**	*tarihsel**	*yasal**
deneyim	*düşünsel*	*imge*	*örneğin**	*tasım*	*yaşam*
deneysel	*düzelti*	*imgesel*	*öykü**	*tekdüze*	*yaşamöy-*
derslik	*düzeltmen*	*irdele-*	*öykücü**	*tekdüze*	*küsü*
devingen	*eder*	*istenç*	*öykücülük**	*toplumbi-*	*yazın*
devingenlik	*edim*	*işitsel*	*öyküle-*	*limsel*	*yazman**
devinim	*edimsel*	*izlence*	*öykün-*	*tümce*	*yinele-**
devin-	*eğitimsel*	*kalıt*	*öyküsel*	*tüze*	*yontu**
devrim	*eğitsel*	*kalıtsal**	*özgün**	*ulaç*	*yontucu**
yontuculuk	*yönetimsel*	*zorunlu**	*zorunluluk*		

Ancak şimdiye değin yabancı sözcükleri anlatım dışı kılmak için, en azından "***yeni lisan***"cıların "*eşanlamlıları* (müteradifleri) *atınız*"anlamında (1) "***yasak yabancı sözcükler dizini***" yayınlayabilirler: *test et-*, *start al/ver-*, *abandone et-*, *performans*, *transformasyon*, *vizyon*,... türü (müteradif) eşan lamlıların kullanılmasını yasaklayabilirlerdi. Milliyetçiliğe yakışan da buy dı. Bu anlamda eski Türkologlar Yeni Lisan yanlılarının bile çok gerisinde

kaldılar. (2) Yabancı sözcükler yerine türetilen, ancak beğenmedikleri karşı lıklar için kendileri Türkçe sözcük türetebilirlerdi, onu da yapmadılar. Çün kü onların tuttuğu Osmanlıca, yabancı sözcük ve kurallardan karılmış, *yaban cı* bir dildi. O bakımdan özlemlerine ters düşemezlerdi. En kolay, ama Türkçeye en zararlı yolu seçtiler. Yasak sözcük dizini yayınlatmak dışında kalan öteki dilsel eylemleri, (Ö.A.Aksoy, 1970) aşağıya çıkarıyorum.

4.5.1.1. Özleştirmeye karşı yazılarda: dilden çıkarılmak istenen söz cüklerden (tanımı belirsiz) "***yaşayan dil***"de ya da halkın dilinde kullanılan ları "***fetihedilmiş sözcük***"ler olarak nitelenmekte, ama bunda ölçünün ne ol duğu açıklanmamaktadır. Onlar belki de ,Gökalp'in tanımladığı gibi ,"*sözlü ğe bakmadan anlamı anlaşılabilen*" sözcüklerdir, kim bilir! Oysa, Osmanlı hiçbir dili fethetmemiş, tersine kendisi fethedilmişti. *Osmanlıca*, öncülleri olan Latince ile Arapçaya benzemez. O koşullarda, ne öğretim ne de bilim dili yapılmayan Türkçeyi bir **imparatorluk-dili** saymaya olanak yoktur. A rapça, Farsça, Türkçe karması bir yabancı dil olan *Lehçe-i Osmani*'de topu topu 22.000 sözcük bulunmaktadır. Banarlı (1972) bu konuda çok etkileyici, bir o kadar da yanıltıcı bir betimlemeyle o türden sözcüklere, "***ata yadigarı***", (Türkleri dışlamış olan) "***imparatorluk dilinden***" olanlar, olmayanlar diye rek[346] " *garip, elif, gül, kına, minare, yare* (yara*), çamaşır, hayat, hayal* (düş*), bahçe, cihan, feza* (uzay), *mavi, sevda, elmas, alay, hesap, para, per de, parça*,... gibi alıntılara kıyılmamasını istemekte TDK'nu bir tür ***dil-yıkı mı*** ile suçlamaktaydı. O geriye dönük eleştiride, hiçbir öne-bakışla, ekinsel / iletişimsel bir değişim sonucu oluşacak eskimelere nedense hiç değinilmi yordu.

4.5.1.2. Bir başka yoruma göre ise **özleştirme**: (1980'den sonra da ileri sürülen) *kuşaklar arasında iletişim kopukluğu* yaratıyordu. Oysa, ger çek sıkıntı **baba**dan geliyordu[347] : *anıt/ abide, yazıt/kitabe, gerçek/şeniyet, ülkü/mefkure, durum/ vaziyet, emekli/ mütekaid, açı/zaviye, alyuvar/ küre-i hamra, akaryakıt/ mayi-i mahruk, yeterlik/ kifayet, yetki/ salahiyet*,... çift

---

[346] Cevdet Kudret (1986:131)'a göre "*onlar, Arapçada bulunmayan fakat Arapça köklerden Arap dili kurallarına göre Türklerce uydurulan birtakım yabancı sözcükleri (mefkure, zihniyet, ictimaiyat, tayyare,...) Türkçe sayıyor; ancak Türkçe köklerden Türk dili kurallarına göre kurulan yeni sözcüklere "**uydurma**" diyor lar*". Gelen kavram eğer kendi adıyla gelirse, hiç aldırmıyoruz. Arapça kökten bir kar şılık uydurulursa, gene sesimiz çıkmıyor. Ama Türkçe bir karşılık buldunuz mu yer yerinden oynuyor.(s.11).

[347] Biz babalarla çocukların anlaşamamalarından değil, asıl anlaşmaların dan korkmalıyız. Anlaşırlarsa, gelişme durmuş demektir. Çocuklar, hele Orwell "1984"ü deneyen 12 Mart ve 12 Eylülcülerle elbette hiç anlaşamıyacaklar (C. Kud ret, s.11).

lerinde birinciler ikincilere göre daha kolay anlaşılır sözcüklerdir. Doğrusu, bu ekinsel bir kopukluk; onun dile yansıması öne çıkarılarak, çoğunluğun çağdaş eğitim görmesi engelleniyor. Halkın uyanmasını istemeyenler bunu son derece kurnazca kullandılar. Önce *Köy Enstitülerini*, *Halkevlerini*, daha sonra *Eğitim Enstitülerini* benzer savlarla kapattılar; onunla da yetinmeye rek bütün devlet eğitim kurumlarını düzeysizleştirler. O yönetimlere göre: devletin soygunculara, çetelere parası vardı, ama ne çağdaş eğitime ne de öğretmene ayıracak ödeneği bir türlü bulunamıyordu.

4.5.1.3. Irkçı sayılabilecek bir başka açıklamaya göre, eğer Türkçe aşırı ölçüde özleştirilirse, o zaman *başka anadil konuşan vatandaşlar* Türk çe öğrenmekten vazgeçip kendi dilleriyle iletişime yönelecekler, bundan da devlet zarar görecektir. Ne var ki tutarlı bir dil görüşü ile yeterli eğitim sağ lanırsa , o tür sakıncalara yer yoktu. Öyle bir yakınma doğru değildi, ne dil sel ne de iletişimsel açıdan savunulamazdı. Yabancıdille öğretim acaba o yüzden mi yaygınlaştırılıyordu, dersiniz ?

4.5.1.4. Gökalp'in "*küçük de olsa, anlam ayrılığı taşıyan Arapça, Farsça sözcüklerin dilde kalması*" görüşünden yola çıkılarak, özleştirme ile kimi anlam ayrımlarının kaybolduğu ileri sürülmektedir (Köprülü 1948:253, Timurtaş 1980:50, Korkmaz 1985). Onlara göre örneğin "*harp, muharebe, mücadele*" sözcükleri yerine "***savaş***", "*şüphe, endişe, merak*" sözcükleri yeri ne "***kuşku***", "*şeref, haysiyet, gurur, kibir, izzet-i nefs* " yerine "***onur***", *gaye, maksat, hedef* " yerine "***amaç***"... kullanılamaz. Doğrudur, ancak onların yeri ne kullanılacak başka Türkçe sözcükleri, karşı çıkanların kendileri de bulabi lir (Aksoy,1970:30-31). Sözcük girdisi ile sözlük girdisini karıştıran o kim seler gerçekte kendileri **hacivat,** (Dökmen, 1994'e göre ise *karagöz*) kimliği ne bürünerek başkalarını **karagöz** sanmaktadırlar. Onların *halkı karagöz leştirme* eylemine katıldıkları ise kuşku götürmez. Özleştirmeye karşı olan öyle kimselerin başvurduğu kötüleyici açıklamalarından birkaç akıl-dışı, diş-gıcırtılı örnek verelim.

a.***Kullanım Alanını Genişleterek Gülünçleştirme***: Korkmaz, (1985: 24-32)'de *kalp = yürek, kafa = baş, akıl = us, terbiye = eğitim*,... türünden eşlemeleri yapılmış gibi göstererek sanki *kalpsiz = yüreksiz , kalpten ölmek = yürekten ölmek, kafasız = başsız, akıllı = uslu, akıllan = uslulan, terbiye li çorba = eğitimli çorba* eşlemelerini de sanki özleştirmeymiş gibi tanıtmış tır. Kullanılan bu aşırı genellemeler yanlıştır. Kaplan (1983:46)'da *"akıl"* ile oluşmuş 20 kadar deyimi kurnazca, sanki dil devrimcileri öyle çözmüş gibi sunup (*akıl almak = us almak, akılkâr = uskâr*,...) bilerek yanıltıyor[348] .

---

[348] Bu kimseler de *Servet-i Fünun*'culara benzemektedir. Ömer Seyfettin (1911/89:.23) onların 1875 lerde başlayan sadeliği öldürdüklerini belirtiyor.

b. ***Bilişsel Şaşırtma Yoluyla Gülünçleştirme***: Eğer, "*ilgi*"den "*il ginç*" türetilebilirse, onlara göre "*kapı*"dan "*kapınç*", "*pençere*"den de "*pen çerenç*" yapılabilirmiş. Bu da ölçüsüz aydın-saçması. Yüzeysel bir sonekle me yorumu ile "*artık ara-biçim*"ler yok sayılmakta, okur doğru bir açıklama yapıldığı izlenimine çekilmek istenmektedir. Oysa oluşumun doğrusu şöyle dir[349] .

Taban	**Artık ara-biçim**		**Son türev**
ilgi >	**ilgin*	>	ilginç[350]
uyu >	**uyun*	>	uyuntu
bağ >	**bağım*	>	bağımsız

...

c. ***Olumsuz Çağrışım Yükleyerek Tiksindirme***: Çağrışım değiştire cek biçimde yorumlanarak kimi Türkçe sözcüklerin kullanımı engellenmış tir. Örneğin "*yarasın* !"(= afiyet olsun !) sözünün "*yara-*" eylemi yerine "*ya ra*" adından, "*yaşam*" sözcüğünü "*yaşà-*" eylemi yerine "*yaş*" sıfatından tü rediğini, "*yaşantı*" sözcüğünün "*kaşıntı*"yı çağrıştırdığını, "*örneğin*" sözcü ğünün "*örnek*"(<ör-ün-ek) yerine Ermenice "orinak" tabanından yapıldığını ileri sürerek, kendi kasıtlı yanlışlarına başkalarını da inandırmaya çalışmış lardı, (Aksan 1976).

ç. ***Kalıp Sözlerden Deyimleri Çözerek Gülünçleştirme:*** Yeni yapı lan Türkçe sözcükleri "*deyimler*" ile "*atasözleri*" içinde bulunan Arapça ve Farsça eş-anlamlıları ile değiştirerek gülünç olduğu kadar biliş-dışı birimler oluş turuldu. Kalıp sözlere böyle bir işlemin uygulanamıyacağını bile bile okuru yanıltma yolu seçildi.

Türkçe deyim / bileşik sözcük	***Hacivatça* gülünçleştirme**
denize *hakim* bir villa	denize **yargıç* bir villa
gayret dayıya düştü	**çaba* dayıya düştü
paşa gibi yaşamak	**general* gibi yaşamak
kulak *misafir*i olmak	kulak **konuğu* olmak
terbiyeli köfte	**eğitimli* köfte

d. ***Türetme Yerine* Açımlama** *Yaparak Gülünçleştirme:* "**Açımla ma**", anlamı açıklayıcı bir birim oluşturmaktır, bir türetme yolu değildir. İki

---

[349] Timurtaş (1979) içinde 3140 sözcük var. Onlardan 1815'inin doğru oldu ğu, 478 tanesinde (yazara göre) anlam yanlışı (?) bulunmasına karşın kullanıldığı, 897 örneğinse yanlış (?) olduğu bildiriliyor. Yanlış ve uydurma (?) olduğu ileri sürü len o sözcükleri incelerseniz, 427'sinin bugün kullanıldığını, geriye kalan 478 öneri nin ise benimsenmediğini görürsünüz. Oranlanırsa, başarı %85, kayıp %15.

[350] Bk Aksan, (1976:34), Cevdet Kudret (1986:155)

işlemi birmiş gibi algılatmaya çalışarak dinleyici/okur *yanlış* açımlama yo luyla aldatılmak istenmiştir. Örnekler:

Yabancı sözcük	**Karşı-devrimcinin türevi**
hostes	**gök konutsal avrat*
sigara	**tütünsel dumangaç*
milli marş	**ulusal düttürü*
imambayıldı (yemek)	**içi geçmiş dinsel kişi*

Bütün bu işlemleri uygulayarak, tutarsız örnekleri üreten karşı-dev rimci hacivatlar, onları yalancıktan, sanki dil-devrimcileri üretmiş gibi göste rerek orta-oyunu oynamışlardır. O şeytanca örneklerle düz anlamlamaya yat kın, dil beğenisi evrilmemiş kimseler uzun süre etkilenerek baskı altında tu tulmuştur. Kullanılan bilişsel etkileme işlemi "*aşırı genelleme*"ye yöneltme dir. O Osmanlıcacı Hacivatların hemen hepsi, sanki yanlış yapmaya ve ya nıltmaya hak kazanmış bir yetkiyle, 1982'den sonra bugün yeni AKDTYK-Türk Dil Kurumu'nda görevlendirilmiştir.

4.5.1.5. Önemli eleştirilerden biri de Türkçe sanılan yeni sözcükler den bir bölümünün yabancı öge, (kök, ya da ek) içermesi. Öyle artık-biçim lerden örneksenen yeni sözcükler, türetilen toplam öztürkçe karşılıklar ara sında %16 kadar bulunmuştur (Brendemoen 1990). Banguoğlu (1979:73-80) Köprülü (1948), Kafesoğlu (1982)'de verilen örneklerde doğruluk payı yük sektir. O tür örnekseme ve biçimseme ile artık biçimleri kullanma yolu doğ ru olmayan Güneş-Dil (1936) varsayımına dayanılarak yapılmıştı. Yalnızca biçime bakılarak oluşturulan karşı savlarda da yanılgılar olabilir. Ne dilsel alımlılık, ne toplumsal uzlaşma ne de göstergelerin nedensizliği açılarından irdelenmeksizin karşı çıkılan o biçimler için bir de ***sesletim alanı yasağı*** geti rildiği (*öyle biçimlerin Türkçede kullanıma kapatıldığı*) gözden kaçırılmak tadır. Oysa benzerliğe dayanarak belli ses-dizileri / biçimler belli dillere öz gülenemez. Eğer gösterge 'nedensiz' ise, yeni Türkçe biçimler için o zaman: *başka/komşu dilde benzeri bulunmama* gibi belli nedenler aranmış olmuyor mu? Karşı yorum bence özürlüdür.

? Öztürkçe	***?İlgili yabancı birim***	***? Öztürkçe***	***? İlgili yabancı birim***
genel[351] <	Lat. generalis	özet <	öz + Fr. **-ette**
belleten <	Fr. bulletin	uzman <	uz +Alm-**man**
okul <	Fr. école	danıştay <	danış + Moğolca **-tay**
imge <	Fr. image	görev <	gör + Tatarca **-ev**
evrensel <	Fr. universal	üçgen <	üç + Yun. **-gen**

[351] "**Geniş**" > **gen**-+ -( )l > **genel** biçiminde türetilmiş (Çankaya IV:151)

örgen	<	Fr. organe	örnek	<	Erm. **orinak**
onur	<	Fr. honour	-sAl	<	Fr. **-al**
egemen	<	Fr. hegemony	terim	<	Fr. term (**der-**)
komut	<	Fr. commande	sapta	<	Ar. **sapt**
eksen	<	Fr. axis	kitle	<	Ar. **Kütle**
simge	<	Fr. symbol			

4.5.1.6. "*Her önüne gelenin .yabancı bir sözcüğe beğenilir bir kar şılık yapamıyacağı*" eleştirisine katılmak gerekir. Öz biçim üretimi artık ko lay değildir. Terim çevirecek bir kimsenin ilgili alanı ve alan dilini çok iyi bilmesi, yeni yapacağı terimin nasıl bir anlam ilişkisi içine yerleşeceğini doğru belirlemesi, biçimsel kısıtlama, uzunluk ve işlemlere uyması, seslerin seçiminde özenli davranması zorunludur. Biçim açısından bakıldığında (vi ze=görüldü, veto et- = olmazla-, permi = evetçe, çek= ödene, fren = durdu raç, amatör = sevengen,...) gibi sevimsiz, kekeleten kimi örnekler yüzünden Banarlı'ya (1972) hak verilebilir. Bu açıdan bakıldığında eskiden yapılan Türkçe karşılıkların kimileri yadırganabilir (Cüceloğlu 1975). Kendileri Türkçe biçim üretmeyen yerli TİSçi türkologlar yalnızca türetilenleri denetle me hakkını kendilerinde gördüler[352]. Bütün karşı çıkışlarda Ziya Gökalp (1923:1-45,105-132) ile Ömer Seyfettin (1991/1989) içindeki görüşleri yine lediler. Doğrusu, Osmanlıca gibi bir dil temeline dayanarak öztürkçe biçim ler denetlenemezdi .Yaratılan o olumsuz havadan etkilenen sağcı yöneticiler de olmadık dilsel baskılar uyguladılar. Yasak sözcük listeleri ile insanları gerçekten öğretilere göre değil, kullandıkları öztürkçe sözcüklere göre değer lendirdiler, sınıfladılar. Koruyucular da işi kolay kılmak için, o yüzeysel yo rumu seçti. 1982 sonrasında özleştirme boğuldu. Acaba, herkes bugün dilsel bir doyuma erdi mi?

4.6. Yeni Türetilmiş Sözcükler

Türk Dil Kurumu (1932-1983), yeni sözcük ve özleştirme sürecinde "kural koyucu" ama son derece gevşek bir tutum takınmış, "*yeni sözcükler ortaya atılsın; tutunanlar, benimsenenler sözlüğe alınsın*" görüşü egemen kılınmıştı. Nitekim, ilk ortaya atılan örneklerden bir bölümü ya tutunamamış ya da biçim değişikliğine uğramıştır[353]. Türk Dili dergisinin ilk sayıları ile kurultay tutanaklarından derlediğim o tür örneklerden kimileri şunlardır.

---

[352] Artık onlar da karşılık üretiyor, ya da eskiden üretilmişleri yeni imiş gi bi Türk Dili dergisinde sunuyorlar, iş işten geçtikten sonra, (Birkiye, Cum.18.6. 1998).

[353] Özleştirmede *ölçü* üzerine bir yorum için bk. Cevdet Kudret 1986:13-21.

İlk Öneriler		**Sonradan Tutunan Karşılık**
Tutulga	(1932) >	*tutanak (1936 : xxvıı)*
arzuhal >	*dilerge >	*dilekçe, dilekler*
tüzüğ	" >	*tüzük*
yellengeç (= vantilatör)		*?*
akran	> *taydaş >	*yaşıt*
aeroplane >	***tayyare** >	***uçak***[354]
?velud	>	*yemişli, verimli
kâtip	(1930) >	*yazıcı > yazman, *sekreter*
arzuhalci	>	*yazıcı*
teati	> *verişmek	*?*
yazı makinesi	> *yazgıç	*(Arsal , s. 368)*
hesap makinesi	> * saygıç	"
telefon	> * söyleşgiç	-
unsur	> * yağın	*öge*
agnosticism	>*bilemezlik >	*bilinemezlik*
usul	> * uran >	*yol*
vize	> * görüldü >	-
permi	> * evetçe =	*izin belgesi*
çek	> * ödene	*çek*
menşe	> * türek >	*kaynak (TD-3'e ek, 1933)*
flexion	> * eğilme >	*çekim*
fren	> * durduraç >	-
amatör	> * sevengen >	-

1935 CHP Tüzüğünden Yabancı > Öneri	**SonradanTutunan Karşılık**
ücret >*aktı	*ödenti/ödenek*
beynelmilel >*arsıulusal	*evrensel, uluslararası*
menfaat >*asığ	*çıkar*
istisna >*ayra	*kuraldışı*
himaye >*barıma	*koruma*
tayinetmek >*belirtmek	*belirlemek*
tebliğ >*bildirik	*bildiri*
yeknasaklık >*biteviyelik	*tekdüzelik*
tahdid etmek >*buclanmak	*kısıtla*
muhit >*çeven	*çevre*

---

[354] "*Mizah gazetelerinde herkesi Türkçeye güldürmek için ortaya atılan mi sallerden biri ne idi, bilir misiniz?* **Tayyare** yerine **uçak** kelimesi! "(Atay, Çankaya IV: 149)

ihracat >*çıkat	*dışsatım*
temas >*değet	*değme*
tedrici >*derecel	*yavaş yavaş*
maksad >*erge	*amaç*
müstakil >*erkin	*bağımsız*
müessir >*etkin	*etkili*
tekamüli >*evrimsel	*gelişimsel*
ferdi >*ferdiğ	*bireysel*
refah >*genlik	*zenginlik/varlık*
teşebbüsat >*girişit	*girişimcilik*
feyizlenme >*gürelme	*yetişim*
mahkeme >*hakyeri	*mahkeme*
samimi >*içtem	*içten*
faaliyet >*kınav	*etkinlik*
halletmek >*kotarmak	*bitirmek*
ehemmiyet ver- >*öne-	*önemse-*
hürriyet >*özgenlik	*özgürlük*
müdafaa >*savga	*savunma*
içtimai >*sosyal	*toplumsal*
tatbik >*taplama	*uygulama*
nakliyecilik >*taşıncılık	*taşımacılık*
inhisar >*tekit	*tekel*

4.6.1. Özleşme Oranları

Şimdiye değin sözlü dilde özleşme oranları/yüzdeleri üzerine bir sa yım yapılmamış olup verilen sayılar yazı diliyle ilgilidir. En gözde sayım **ga zete haber dili** ve zamanın tanınmış yazarları ile ilgilidir[355] . Bu sayımlar da alan ayrımını yansıtmamaktadır.Yazar adına göre kimi sayım sonuçları da ve rilmiştir. Böyle sayımlarda sözcük sayıları ve sözlüksel ortaklıklar belirlen memiştir. 1998 gazete dilindeki durum için bk. dipnot 27.

---

[355] İmer 1973'ten ve Aksoy 1970'ten yüzdeler. Bence bu oranlama alanlara ve sözlüklere göre yapılmalıydı. Ayrıca bk. Aksan (1981). **Yazarların dili :**

Falih Rıfkı	: 1933: %66, 1949: %65	Fakir Baykurt	: % 77
A.H.Tanpınar	: 1961: %69,5	Yaşar Kemal	: % 84
Peyami Safa	: 1949: %71	Melih Cevdet	: %84
Haldun Taner	. % 72	Aziz Nesin	: %85
Reşat Nuri Güntekin:	%74	Nurullah Ataç	: %88
Sait Faik	: 1936: %75, 1948: %82,5	Nermi Uygur	: %90

	1932	1933	1948	1965
Cumhuriyet	36,5			57
Ulus	27,3			53,3
Akşam		46,6		66,3
Milliyet		43,3		65,6
Hürriyet			56	60
Genel	35			60,5
Varlık		57,3		82,3

4.7. Sözcük Yapım Yolları

Söz içinde kullanılabilen anlamlı, bağımsız yeni bir birim yaratılma sına sözcük yapımı denir. Bu işlemde (ı) sesbirimler (/s/, /i/, /l/) ile (2) en küçük anlamlı birimler, yani biçimbirimler (*sil*, **lis*, **lsi*, **sli*, **ils*, ...) ya da (3) onların türevleri (*silik*, *silgi*, *silme*,...) kullanılır. Bir sözcük gibi tek başı na kullanılabilen en küçük anlamlı birime (sil) **kök** denir. Sesler dizilerek (radar, aids, gap, yök,... gibi) birimler yapılması çok sonraları başvurulan ya pay bir sözcük kurma yoludur. Başlangıçta sesbirimler birleşerek anlamlı bi rimler kurulduğu sanılmamalı; ilk önce bir yandan söz işleviyle kökler olu şurken, bir yandan da öyle biçimler sesbirimlerine ayrılmıştır. Yansıma söz cüklerin (*fış*, *fır*, *fıs*, *şır*, *şıp*, *şap*, *şak*, ...) oluşumuna bakılarak bu görüş kolayca savunulabilir. Demek ki belli sesel biçimlere belli anlamlar koşul ması ikinci bir gösterge üretim yolu. Çoğunluk köklerin (*gel*, *sor*, *yap*, *al-ye*, *sen*, *ol*, *su*, *et*, *ver*,...) o türden nedensiz, saymaca biçimler olduğu ileri sü rülüyor. Tarihsel süreçte yazının "resim/kavram-yazı>hece-yazı>abece" sıra sında evrimine bakılırsa, Güneş-Dil Teorisine de yansıtıldığı gibi (s.135), anlamlı ilk birimlerin en az bir *kök* içeren "*söz*"ler olduğu ortaya çıkar.

Köklere karşı yaratılan, ancak artık tek başlarına kullanılamayan an lamlı birimlere "**ek**" denir. Ekler, (-DIr< -tur<turur(dur-), -yor>yorı (yürü-) tıpkı İngilizce '*gate*'= kapı,giriş gibi) başlangıçta birer sözcüktü, örneğin ABD'nde '*Water*gate' olayından sonra '-*gate*' biçiminin ayrıca bir ek olarak da kul lanılmasına benzer bir gelişme söz konusudur. Ekler ***bağımlı*** birimler oldukları ndan köklerin başına, sonuna ya da içine yerleştirilebilirler.

Çince gibi ton dillerinde ise bir ses dizisine anlam bağlanması örtü olarak seçilen *ton*un bir işlevidir (bk. s.210). Öyle bir dilde sesbirimlerden söz edilemez.; tonsuz kökler, anlamsız, ya da *birincil genel ayrımları* yükle nen biçimlerdir, (Pike 1948).

Sözcük yapımında türetme işlemine sokulan *bağımsız* biçime, ya da yansıma ise baştaki *bağımlı* biçime (**fınk*-> fınkır,**fing*->**fingir*-> fingirde, *hıç> hıçkır) **taban** denir. Bir taban yalın (kök) da olabilir, türemiş de. Bir

tek bağımsız biçimle bir eke uygulanan işleme ***türetme***, iki bağımsız biçime uygulanan işleme ise ***bileştirme*** denir.

Taban	**Ek**	**Türev**
göz	-*l*Ik	*gözlük*
gözlük	-cI	*gözlükçü*
gözlükçü	-*l*Ik	*gözlükçülük*
çat	-Ir	*çatır*
*pal	-dIr	*paldır*
...		

Taban	***Taban***	***Bileşik***
kara	göz	*karagöz*
ay	çiçek	*ayçiçeği*
çek	yat	*çek-yat*
biçer	döver	*biçerdöver*
kaptı	kaçtı	*kaptıkaçtı*
köprülü	kavşak	*köprülü kavşak*
su(asker)	bay	*subay (subaşı)*

Açıklanan bu üç genel işlem dışında çok sayıda başka sözcük yapım yolları geliştirilmiştir. Her genel işlemin kendi alt türleri bulunmaktadır. Bu işlemler, şöyle bir sıra izlenerek anlatılacaktır.

1. Eksiz türetme,
2. Ek ile türetme,
3. Bileştirme,
4. Kısaltma,
5. Ödünçleme.

Bütün bu türler ya da örnekler gerçekte birer "*yapım*" ya da "*türetme*" yolu değil, kimileri birer "*oluşma*" yolu olarak ayrılmalıdır. Söz gelimi "bileşik sözcük" ya da deyim gerçekte yapılmaz, oluşur. Örneğin "*orta direk*" tamlaması uzun zaman: "*ortada olan, yapıyı tutan bir direk*" anlamıyla kullanıldı; "*köşeyi dönmek*" de öyle. Ancak **12-Eylül**'den sonra "*toplumu ayakta tutan orta gelirliler*" anlamı yüklenerek ayrıca bir bileşik sözcüğe dönüştü. "*Köşeyi dönmek*" tamlaması ise, ilk önce "köşeyi dönmek" düz-anlamıyla kullanıldı; daha sonra, (yasal ya da yasa-dışı bir yolla kısa sürede zengin olmak) anlamıyla bileşik sözcük oldu; zamanla *ara-ek* düşerek "*köşe dönmek*" biçimine indirgendi.

4.7.1. Eksiz Türetme :

1. *Tür değiştirerek ya da değiştirmeden,*
2. *Bağlam ayrımı yoluyla,*
3. *Vurgu değişimiyle tür ve anlam değiştirerek,*
4. *Sözlüksel ton değişimiyle.*

4.7.1.1. Tür Değiştirerek ya da Değiştirmeden Türetme.

Anlamlı bir biçime, herhangi bir ek kullanılmaksızın yeni anlamı yüklenmesine "*zero dervation*" (sıfır-türetme) adı verilir. Bu işlemde çokça sı sözcüğün işlevi değiştirilir. Bu işlem eklere de uygulanır. Böylece bir tek biçime birden çok anlam ve işlev koşulur. Türkçede ek biçimleri bu açıdan çok-işlevli olmuşlardır. Köklerle yapılan eksiz türetme, kimi eklerin düş mesi, aşınması yoluyla oluşmuş bir eş-biçimliliktir, ancak eş-adlılık yoluyla oluşan sözcük çiftleri önemli sayıya varır. Türkçede yansımalarla (kıs/kıs-, çat/çat -, çak/çak-, pıs/pıs-,... gibi) eş-biçimli olan eylemler de vardır[356] .

İşlev:	***Ad***	***Eylem***	**Niteleyici *sıfat***	**Niteleyici *zarf***
	boya	boya		
	eş	*eş*		
	gül	*gül*		
	yen	*yen*		
		ak	ak	
			artık	ártık
			yalnız	yálnız
	yüz	*yüz*		
	bin	*bin*		
	on	*on*		
	ay	*ay*		
	sav	*sav*		
	oy	*oy*		
	süs	*süs*		
	diz	*diz*		
Yansıma	çat	*çat-tı*		
	tak	*tak-tı*		
	düş	*düş-tü*		

Eklere gelince, onlar da ek-yapımı başlığı altında verilebilir. Gerçek ten de çok-işlevli ek biçimleri Türkçede önemli yer tutar. Türkçede eklerin

---

[356] Bir dilbilgisi terimi olarak"*sıfat*" karşılığı "*önad*" gibi bir biçim yaratı lamaz, terim düz-anlamlamaya bağlı olduğu için "önad" bir "ad" çağrışımı yapar, do layısıyla gerçek "ad" terimi ile karışır. Sözde bu terim "sıfat"ın dizimsel niteliğini yansıtıyor görünüyorsa da, bu doğru değildir; Türkçede sıfatlar sondan niteleme de yapar (ayağı <kırık, canı <sıkkın, gözü <boyalı,...). Öyleyse, bu bileşim açık bir anla tımda kullanılamaz, çünkü terimler, düzanlamlama açısından genel bilişsel yanıltı içermemeli. Ondan da öte, birimler, kendilerini oluşturan öğelerden çekirdek öğeye göre adlandırılır. **Önad** terimi o kurala da aykırıdır; "önad" ne addır, ne de 'sıfat' an lamına gelebilir. Türkçede '*sıfat*'a 'önad','*zarf*'a da 'belirteç' demek bu konuların in celendiğini göstermez. Bence, ilk önce **sıfat**'ın ne olduğu doğru açıklanmalı. Zamir' e 'adıl', 'zarf'a 'belirteç' denmesi de benzer nedenlerle yanıltıcı sayılır.

yalnızca "*yapım*" ekleri ve "*çekim*" ekleri diye ikiye ayrılması doğru değil dir. Doğrusu , Türkçede eklerin en az altı ayrı işlevi vardır. *Çatı*, (kip, kılı nış) eklerini de içerebilecek olan (ögesel, yapısal) ***dizim*** *eklerinin* ***çekim*** *ek lerinden ayrılmaması, Türkçe öğretiminde yapılan en önemli yanlışlıklar dan birisidir.* Onlar olmaksızın sözdizimini açıklamak yetersiz kalır.

Türetme	Çatı	Kip	Ulam	Kılınış	Dizim	Örnekler
-(A)K						*bıç-ak, uç-ak, döşe-k*
			-DI	-DI		*Gel-di, Kaç-tı.*
			-*l*Ar			*çocuk-lar, koştu-lar*
	-t					*Durdur-t, Yamcı-t*
					-(y)Ip	*oyna-y-ıp, dön-üp*
					-(s)I(n)	*onun araba-sın-da, o nun ev-i, onun ev-in-i*
-(O)r			-(O)r			*Bir çık-ar peşinde /E vinden yedide çık-ar*
-(O)*l*	-(O)*l*					*doğa-l, san-al / Kapı dokuzda aç-ıl-ır.*
-(I)n	-( )n		-(y)In		-(I)n	*kış-ın / (Siz) başla -y-ın /boya-n , tak-ın / (Senin) araba-n mı ?*
		-(y)A				oyna-ya, gid-e
		-sA				oyna-sa, git-se
				-mIş		gel-miş, kaçmış,

4.7.1.2. Bağlam ya da İlişki Ayrımı Yoluyla, ama İşlev Değiştir meksizin Anlam Yükleme

Her ne kadar açıklamalarda sözcüklerin *yan-anlam* kazanması bir ya pım yolu olarak geçmiyorsa da, bilişsel açıdan *her anlam için sözlüğe ayrı bir madde-başı giriş yapılması gerektiğinden,* bu işlemin gerçekte en zengin sözcük yapım türü olarak nitelenmesi doğru olur. Ortada bir biçim ayrımı, iş lev ayrımı yoksa da, *bağlam* ve *öteki sözcüklerle olan ilişki ayrımı* kesinlikle vardır. Özellikle Türkçe tek-heceli eylemler ve adlar çok sayıda bu tür *yan-anlamlar* yüklenmişlerdir, (TDK Sözlüğü 7. baskı, 1983'ten).

Can

1. varlıkları canlı yapan şey, ruh.
2. yaşama, canından bezmek
*3. **güç:** canı çıktı.*
4. kişi.
5. insanın kendi varlığı.
6. gönül.

7. tarikat kardeşi.
8. çok içten, sevimli.
9. can evi.
10. can vermek/almak/katmak.
11 can atmak (istekli ol-).

Çal *1. aşırmak, gizlice almak.*
2. vurarak ses çıkartmak.
3. müzik aletini seslendirmek (Müzik).
4. müzik aracını açmak / seslendirmek.
5. ses çıkarmak (saat, çan).
6. atmak (yere çalmak)/çarpmak..
7. katıp karıştırmak (maya çalmak).
8. bozmak (Yemeği bakır çaldı.).
9. süpürmek.
10.Tarım:dane üstündeki samanı süpürerek ayırmak.
11.benzemek.
12. kumaşın bir parçasını kesmek (terzilik).
13. (madeni) oymak.
14.(zaman,gün) boşa geçirmek felekten bir gün çalmak.
15. üzerine sürmek (ekmeğe sadeyağ çalmak).

Sözcükler işlendikçe, öteki sözcüklerle kurulan ilişki (birlikte kulla nım) yolu ile: yalnızca yalın olanlar değil, aynı zamanda türemiş olanlar da çeşitli meslek/iş alanlarında çok değişik yan anlamlar yüklenirler. O bakım dan *bağlam* ayrımına *kullanım alanı* ayrımı da katılmalıdır.

4.7.1.3. Vurgu Değişimiyle Türetme

"*Vurgu*", biçim-üstü sesel bir örtüdür. Bir "*bürün*" (prosody) türü olan vurgunun, (en güçlü-en zayıf düzey) aralığı Türkçede dar kalıp oldukça yumuşaktır. Vurgulama değişikliği ile sözcük türetme yolu ancak birden çok heceli birimlere uygulanabilir (Demircan, 1996b:140-48). Vurgu ayrımına iş lev ayrımı da eşlik edebilir, ya da vurgulama değişince sözcüğün anlamıyla birlikte işlevi de değişir. (Vurgulu hece büyük harfle yazılmıştır).

a.	**Tür adı**	**Yer adı**
	orDU	ORdu
	beBEK	BEbek
	karTAL	KARtal
	düzCE	DÜZce
	eDİRne (yer adı)	edirNE kapı
	aNAdolu "	anadoLU kavağı

b.	**Sıfat**	**Zarf**
	yalNIZ	YALnız
	arTIK	ARtık
	doğRU	DOĞru
c.	**Adıl**	**Adıl**
	biRİ	BİRi = biri / hiçbiri
	kimSE	KİMse = bir /hiçbir kimse
	buraSI	BUrası·

Vurgu değişimiyle ayrım gerçekte eklere de yansımıştır. Vurgu ile sözlüksel ya da dizimsel anlam ayıran ek biçimleri Türkçede az değildir, (De mircan 1976a). Vurgulu karşıtları olan kimi ekler aşağıdadır. Her ne biçimde oluşmuşsa oluşsun, bu ayrımı artık dizgesel bir karşıtlık olarak görmek zo runludur.

Biçim		**Vurgusuz**		**Vurgulu**
-A-	-a	gelSEn-e	-A	bura-yA, doğ-A
-CA	-ca	güZEL-ce (çok)	-CA	güzelCE (biraz)
-CIk	-cık	DAra-cık		dede-CİK
-DI		gelDİ-y*di*		gelDİ
-mA		AÇ-ma		aç-MA
-mIş		geLİR-*miş*		gel-MİŞ
-sA		**a**LIR-*sa*		al-SA

4.7.1.4. Sözlüksel-*ton* Değişimiyle Türetme

Ton dilleri adını alan Çince ve kimi Batı Afrika ve onun karşılığı Or ta Amerika dillerinde sözcük yalnızca sesbirimlerden oluşmaz. *Anlam*, ses dizileri üstüne bir ton değişimi bindirilerek belirlenir; göstergeler tonlanmış ses dizileridir. O tür dillerde belli sayıda sözlüksel ton bulunur. Örneğin Mandarin Çincesinde 4 ton kullanılır: *düşen, düşüp çıkan, çıkan, düz.* (O tonlarla kendi anlamı olmayan örneğin /*ma*/ ses dizisine şu anlamlar yükle nir), O göstergelere *tür, alan* ve *bağlam* ayrımı ile çok sayıda başka anlam lar da koşulabilir (Pike,1948).

1 **Düşen** ton ile ↓ *azarlamak*

2. **Düşüp-çıkan** ton ile ↘↗ *at*

3. **Çıkan** ton ile ↗ *keten*

4. **Yüksek, düz** ton ile → *anne*

4.7.2. Ek Kullanarak Türetme

5. *Sonekleme*
6. *Önekleme , Pekiştirme*
7. *İçekleme*
8. *Ek atarak türetme*

4.7.2.5. Sonekleme

İster yalın olsun ister türemiş, bağımsız (ya da *yansıma* türü bağımlı) bir biçimin sonuna *bağımlı bir biçim*, bir *sonek* katılarak yeni bir sözcük el de edilmesine *sonekleme* denir. Bu işlemde birinci öge *taban*dır. Bir taban peş peşe gelen ekler arasında belli bir işlevsel sıra gözlenir. Her ek belli işlevli, ya da anlamlı bir taban seçer. O seçim sırasında *artık*, **ara-biçim**'ler (*) de oluşabilir.

Bağımsız	*Bağımlı, ara/artık*		
taban +	****taban +***	***Ek >***	***Türev***
su		-sA	susa
ev		-CI	evci
evci		-( )*l*	evcil
evcil		-*l*A	**evcille* (ara türev)
	**evcille*	-( )ş	evcilleş (dönüşlü eylem
	**ağ-*	-*l*A	ağla
	**ak*	-sIr	aksır
tın	**tıngır*	-dA	tıngırda
fış	**fışır*	-tI	fışırtı
sık	**sıkın*	-tı	sıkıntı
*il> *ilgi*	**ilgin*	-ç	ilginç

Türkçede ek anlamları beş ayrı biçime yüklenir: ı) -**Y**, ıı).-( )**Y**, ııı). -( )**O.** ıv). -( )**OY**, v).-**YOY** . Sonekleme işleminde bir heceden ötekine geçişleri kolaylaştıran bağlayıcı ya da ara sesler kullanılır. Heceleme açısından ıı., ııı., ıv. türlerin tabana bağlanması için geçişi kolaylaştırıcı ünlü (ıı,ıv) ya da ünsüz (ııı) bir ses gerekebilir. O bağlamda taban ile ek arasında kullanılan sese *geçiş sesi* ya da biçimi *koruyucu ses* denir. Ekin genel biçiminden olmayan o *seçimli* sesler, ekin, biçimbirimsel yazımında ayraç içine alınır.

Tür	***Taban +***	***Ek >***	***Türev***
i.	yürü	-t	*yürüt*
ıı.	dile	-( )K	*dilek*
	kaç	-(A)K	*kaçak*
	kaç	-(I) K	*kaçık*

III.	su	-(y)I + -(n)I	*suyunu*
	yapı	-(s)I + -(n)I	*yapısını*
IV.	iki	-(ş)Ar	*ikişer*
	yürü	-(y)An	*yürüyen*

Türkçede sonekleme öteki dillerden çok değişiktir; peş peşe oniki ka dar türetme eki kullanılabildiği gibi, bir türetme eki de birden çok kez yinele nebilir. *Çatı ekleri* aynı zamanda birer türetme eki gibi işlev yapar.

Kök	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10	11	12
göz	el	le	ş	tir	il	me						
göz	*lük*	çü	*lük*									
su	***la***	n	***dır***	ı	cı	***la***	ş	***tır***	ıl-	**a**	ma	**ma**
iş	*çi*	le	ş	tir	i	*ci*						
gör	*üş*	tür	ü	l	*üş*							

Bir eke değişik anlamlar yüklenebilir: güzel-CE (biraz), güZEL-ce (çok), birçok ayrı tür sözcükle kullanılabilir: çocuk-ÇA (biraz çocuk), ço CUK-ça (çocuk gibi), durDUK-ça (durduğu süreyle), esTİKçe,... .

4.7.2.5.1. Türkçe Eklerin İlk Biçimleri

Türkçe'nin ek bakımından çok zengin olduğu ileri sürülüyor[357]. 'Türkçe, acaba yapısal türüne bağlı ek dizgesi bakımından zengin mi ? Örne ğin önekli yabancı sözcükler özleştirilirken Türkçede önek aranması, "*ku rum*" anlamlı yeni sözcükler yapılırken Moğolca'dan **-tay** ekinin alınması bu zenginliğin ek sayarak belirlenemiyeceğini, sayısal çokluğun zenginlik belir tisi olamıyacağını, Türkçede anlam ve işlev boşluklarının bulunduğunu gös teriyor, (Özdem, 1941). Ancak yine de Türkçe, ek bakımından en azından kendine yeterli bir dil görünümü veriyor.

Birinci Türk Dil Kurultayının (26 Eylül 1932) son toplantısında onaylanan yedi maddelik izlencenin 3. maddesinde "...dilbilgisi, sözdizimi, sözlük yapılırken terim konurken *Türkçenin bütün eklerinin araştırılması na, bu eklerin ve edatların* (dizim işlevli sözcük ve ekler) *dilimizin bütün ge reksinmelerine yetecek biçimde işlenmesine önem verimelidir*, deniyordu.

Eklerin işlev ve biçimlerinin kesin olarak ayrılması için en eski me tinlerden yola çıkılması zorunluydu. Bu metinler okunduktan sonra, belli dö nemlerin evresel ek dizgeleri belirlenecek, böylece eklerarası işlevsel karşıt

---

[357] Özgür Savaşçı, Dil Derneği (1990) kurultayında bu sayının 250'yi aştığı nı söylemişti. Uzun/Aksan (1992) içinde 191 yalın/bileşik ek belirlenmiş. Bu yüzey sel bir saptama, ama sayısal açıdan bir zenginlik gösterebilir. Ne yazık ki böyle so mut veriler bugün de elde yok. Şimdiye değin ek zenginliğini yapısal tür, kavramsal işler lik açısından değerlendiren bir çalışma yapılmamıştır.

lıklar ortaya çıkacak, biçimler ona göre belirlenip nasıl bir tarihsel evrim ge çirdikleri görülecekti. Ancak ne Türkçe ne de öteki Türk dillerinin evresel dilbilgileri yazılmamış olduğundan, eldeki bilgilerle yetinildi, yapılan yanlış lıklar üzerinde sürekli tartışıldı ama eklerle ilgili sorunlar bir türlü çözümle nemedi. Eskiden biçimsel olarak ayrılan eklerin birçoğu aşınarak bugün eş sesli duruma gelmişlerdi. Tartışmalar ise bir dilin kendi lehçelerinden eşza manlı örnekler seçilerek değil de, ayrı dönemlerin biçimleri arasında sürdü rüldü. Bütün veriler henüz derlenmemiş olduğu için doğruya bir türlü ulaşıla madı. Anadolu ağızlarının dilbilgileri bile henüz yazılmış değildir. Bugüne değin eklerin doğru bir dizini ya da anlamları Türkçe sözlüklerde verilmemiş tir; oysa Türkçe eklerin yalnızca türetme ve ulamsal değil aynı zamanda di zimsel işlevleri de bulunduğundan,Uzun/Aksan (1992)'ye göre **191** ayrı ekin **90** kadarı ardışık kalıplar oluşturduğundan, Türkçe ekler her ayrı anlam için ayrı bir giriş yapılarak sözlüklerde yer almalıydı.1983 sonrası *Türkçe Sözlük* içinde her ek doğru biçimiyle yer almıyor. O girişlerde eklerin dizimsel iliş kileri de verilmelidir. Eş-sesli ekler işlev, bağlam ve taşıdıkları kavramlara göre biçimsel değişimleriyle ayrılıp, her anlam için ayrı bir giriş yapılarak, sözlükte başka eklerle birlikte dizimleri de belirlenmeleri doğru olur.

4.7.2.5.2. Eklerin *İşlevsel* Biçimleri

İster bir sözcük isterse bir ek olsun, sözlük içinde her anlamlı biri min yazımsal bir tek biçimi olur. Ancak yerli Türk Dili ve Edebiyatı yetkili leri bu yazım biçimini bugüne değin hiç kullanmamışlardır. Eklerle ilgili açıklamalarda bir ekin ne kadar ayrı sesletim biçimi varsa ya onların hepsi ya da seçilen bir-ikisi yazılarak adlama yapılmaktadır. Oysa gerektiği yerde ***üst-ses birim***ler ile geçiş sesleri kullanılarak oluşturulacak tek yazım biçimi, (Uzun/ Aksan, 1992, Demircan 1996:84) hem ussal hem de dil edincinde yer alan bir soyutlamadır. ***Bir "ek", sesletim biçimleriyle değil, önce işlevsel tek biçimiyle "-lAr" gibi yazılmalı, sonra gerekirse, "uyum" kurallarıyla belirlenemeyen çevresel sesletimleri kurallara bağlı olarak ayrıca sunu labilir***[358]. Çok biçimli yazım, bilimin en alt ilkesine bile uymamaktadır. Böy le bir yazım: eksik gözlemleme, yanlış betimleme, ve yetersiz açıklama sayı

---

[358] Örneğin "çoğul" ekinin öyle biçimleri olmadığı için işlevsel biçim yazı mı yeterli olur. Ancak o biçimler "uyumsal olduğu için Türkologların kullandığı ya zım o bakımdan ***düzey-altı*** ve ***yanlış*** bir yazım biçimidir. Örneğin **-e,-a,-ye,-ya** eki yerine **-(y)A** eki, **-ci,-cı,-cü,-cu,-çi,-çı,-çü,-çu** eki yerine **-Çİ** eki, **-r,-ir,-ır,-ür,-ur,-er, -ar** eki yerine **-(Ü)r** eki,... gibi. Ne var ki, yanlış olması bir yana, söylenmesi bi le gereksiz yere zor olan, dil dolaştıran, akıl karıştıran bu düzey-altı yazımı Türko loglar ile ders kitabı üretenler artık bırakmalı, Türkçe ekler, öğrencilerin daha kolay anlayabileceği ve anlamlayabileceği ussal tek biçimle yazılmalıdır.

lır. Geçiş sesleri: Türkçede en doğal sözcükler olan yansımalar (*tık*ır, *şır*-ıl, *şam*-bır,*şal*-dır, *şan*-gır,...) içindeki ikinci heceler ile eylem türeten -(Y)Ir (*an*ır, *ça*ğır,*fış*-kır, *ök*-sür, *hap*-şır,...) ve öteki dilsel işlemlerdeki estetik değişimler de gözlemlenerek belirlenmelidir. Türkoloji dışında Prof Dr.Doğan Aksan'ın danışmanlığında yapılan inceleme "*Türkiye Türkçesi Türetme Ekleri*" (Uzun/Aksan 1992), bu yazımı kullanan ilk yayın sayılabilir. Tek biçimli yazım daha önce değişik biçimlerde Türkoloji dışı başka kitap, (Adalı 1979) tez ve yazılarda da kullanılmıştır.

Tek-biçimli yazım üç tür öge içerir: ek içindeki zorunlu 1) üst-sesbirimleri, 2) alt-sesbirimlerini, 3) seçimli geçiş seslerini. Aşağıdaki yazımlarda küçük harfler sesbirimleri, büyük harfler üst-sesbirimleri gösterir; bağlamın belirlediği seçimli geçiş sesi ayraç içinde yazılır. Hece yapısı açısından **Ü/O** = hece ortasını, yani bir ünlüyü, **Y**= hece yanlarını, yani bir ünsüzü ya da ünsüz işlevli bir sesi gösterir. Ses karşıtlıklarının ortadan kalktığı, yani düzlendiği yerde bulunan ünlü üst-sesbirimler şunlardır.

1. *Ünlüler arası anlam ayrım yoksa* : **Ü** = ∅, i,ı,ü,u,e,a yerine
2. " " " " *varsa* : ı. : **A** = e,a "
   ıı.: **I** = i,ı,ü,u "

Ünsüzler arası düzlenmelerde eklerin yazımını ilgilendiren *ötümlü-ötümsüz* karşıtlığıdır. Genellikle ek başı düzlenmeler yazılır da ek sonu düzlenmeler, (-**Ik** yerine -**IK**), *nedense* yazılmaz. Bunun bir açıklaması henüz yapılmamış görünüyor. Bilimsel açıdan ve sesletim kurallarının doğru işlemesi için bunun gerekli olduğu söylenebilir. Üst-sesbirim yazımında her ne kadar [± belirtisiz] olma kuralı geçerli ise de, şimdilik ilgili seslerden biri seçilebilir. **-(Y)IY** = *-ır/ur,-ıl/ul,-bır/bur,-dır/dur,-gır/gur* gibi kimi eklerin ünsüzleri daha değişik biçimde yazılmalıdır. Ekleri ilgilendiren üst-ünsüzler şunlardır:

Ötümsüz ≠ ötümlü **P** < p/b **K** < k/g/ğ
T < t/d **Ç** < c/ç
Y = bir ünsüz.

Ek yazımı açısından belirlenmesi gereken üçüncü özellik oldukça tartışmalı sayılan geçiş sesleridir. Bu sesler iki nedenle kullanılır. Birincisi, eki alan biçimin hece yapısını tamamlamak için, ikincisi ise benzer biçimli ekler arasındaki biçimsel ayrımın korunması için. Türkolojide, Türkçe tek geçiş sesinin /y/ olduğu, ötekilerin /s,n,ş,.../ eklerden sayıldığı eski biçimlerden yola çıkılarak açıklanıyor, geçiş seslerinde de değişim olabileceği düşünülmüyor. Oysa bu konudaki tartışma ek işlev ve anlamlarıyla da dizgesel olarak denetlenmeli. Örneğin yansıma biçimlerin ikinci hecesini oluşturan -(Y)IY

eki içindeki geçiş sesi -(Y) = ∅,b,d,g'dan biri olabilir, (*çat-ır, güm-bür, şal-dır, tan-gır*). Eğer bu geçiş sesi olarak nitelenmezse, o zaman bu tür çoktan seçimli biçim koruyucu işlemlere başka ad verilmelidir.

-(Ü)n : -(y)An kuru-**n**/kuru-**y-an**,boya-**n**/boyan-**an**/boya-**y-an**, gör-**ün**/gör-**en**,... .

-A : -(y)A diz-**e**/dize-**y-e,** geç-**e**/geçe-**y-e**/geçe-**n-e**, göz-**e**/göz-**e-y-e**,... .

-(I)m : -(y)Im düzle-**m**/düzle-**y-im**/düzleye-**y-im**,de-**y-im**, dön-**em**/döne-**y-im**,... .

-(Ü)ş : -(y)Iş anla-**ş**/anla-**y-ış**,? yan-**aş**, çat-**ış**/çat-**ış**, yürü-**y-üş**,... .

-/I : - su-**lu**, güç-**lü**, sis-**li**, boya-**lı**, çocuk-**lu**,... .

-I (y)I -(s)I(n) :su-**y-u**/su-**y-un**-da, bat-**ı**/batı-**y-ı**/batı-**sı**/batı-**sın**-da, göz-**ü**,... .

-t : -(I)t boya-**t,** kon-**ut**, taşı-**t**/taş-**ıt**,... .

-DI : -tI gör-**dü**, geç-**ti**, görün-**dü**/görün-**tü**, sarar-**dı**/sarar-**tı**, ...

-sI = -(ım)sI ipek-**si**/ipeğ-**imsi**, çocuk-**su**, ayrık-**sı,** kadın-**sı**/kadın-**ımsı**,... .

- (∅/b/d/g)I(r/l) ... tık-**ır**,şır-**ıl**, şam-**bır**, şal-**dır**, ban-**gır**,... .

Öyleyse ekler işlevsel ve tekil biçimleriyle yazılmalı; onların sesle timlerini belirleyen kurallar da "Sesdizimi" bölümünde öğretime sokulmalı dır. Kural yerine ayrı sesletimleri ard arda yazmak aynı şeyler değildir. Ger çekte bilinç altında bulunan bu kuralların sayısı yazılması gereken ayrı sesle tim sayısından çok azdır. Biçimler yalnızca belleğe alınabilir, ezberi zorlar, işlemler ise dilsel edinçte doğuştan gelip sonradan anadile özgü kurallara dönüştürülürler. Burada söz konusu edilmesi gereken önemli bir başka olum suz uygulama da yapısal, yani ***dizimle ilgili eklere dilbilgisinin sözdizimi bölümünde yer verilmemesi***dir. Bu da "*edat*" adı altında Banguoğlu'nun (1974) *takı* olarak nitelediği **dizim ekleri** ile *sayı, kişi, zaman* belirten **ulam sal ek**lerin bir tutulmasıdır. Oysa yukardaki açıklama (s.208) ve örnekler öy le eklerin bir tutulamayacağını göstermek için düzenlenmiştir. Dizim ekleri ne yer vermeyen bir dilbilgisinin sözdizimi bölümü ciddi ölçüde yetersiz ka lır. Bağlaçlardan söz edip bağlayıcı ekleri dışlamak ya da onları eylemlerle birleştirerek *fiilimsi* adı altında gizlemek son derece tutarsız ve yanlıştır. An latımın, metin örülüşünün başlıca ögeleri nasıl olur da sözdizimi dışında kalır! Öğretici durumunda bulunan ama anadilde gerek sözlü gerekse yazılı anlatımı, yeni sözcüklerle yeni terim yapımını öğretimden dışlayan uygula yıcılar halâ varsa, bu yetersizlikler üzerine eğilmelidirler.

Türk Dil Kurumu bugüne değin eklerle ilgili bir toplantı düzeınle me gereğini duymamıştır.1983 öncesinde ekleri ne ***Yazım Kılavuzu*** ne de (1932-83 arasında) ***Türkçe Sözlük*** içine almamıştır, eklerin yazımlarını belir le*me*miştir. O yüzden, sözcüklere, sesletimi belirlemeksizin *tek yazım* uygula nırken *ek yazımı*'nı denetimsiz bırakarak bugüne değin eklerin biçimbirim yerine **düzey-altı** yazımlarının sürmesine göz yumnmuş, bu da, kanımca eğiti cilerin farkına bile varamadığı önemli dilsel sorunlar yaratmıştır. Yazım kıla vuzu artık üst sesbirimleri de göstermeli, öyle durumlarda değişik sesletim lerin hepsi yazılmalı[359].

4.7.2.5.3. Eklerin *Dizimsel* İlişkileri

Bugüne değin Türkiyede ne türetme eklerinin dizimsel anlam ilişki leri ne de (Sebüktekin 1975 dışında) yapısal eklerin yüklem-içi yerleri üzeri ne yapılmış bütüncül bir çalışma yoktu[360]. Kimi kalıplaşmış görünen -**mA.*l*I, -(y)A.cAK, -(I)m.sA, -Ir.gA, -Ağ.An, -mAk.tA, -A.dA.k, -lA.mA, -In.cA.mA**,...gibi, nice tutarsız: -***l*I.*l*Ik, -(y)I.cI, -mA.mA.cA.sIn.A**,... gibi sayıları belki de yüzü geçecek kadar çok dizimsel biçimler de **tek bir "ek"** olarak yorumlanmakta, tarihsel ilişkiler ise, başkalarını kötülerken kullanıl maktadır. Oysa eklerin ön ve son biçimleri çok daha önce, **Türkçe Sözlük** içinde yer almalı, kökenleri ve nasıl değiştikleri bugüne değin açıklanma lıydı. Bileşik biçimlerin kimilerine alıştırıldık ama ötekilerin tek eklermiş gibi sunulması aldatıcıdır, ussal değildir. Yalnızca gözlemleme verileriyle ek biçimleri belirlenemez[361].

Ek dizimine yüzeysel yaklaşımlarda göz ardı edilen, evrensel bir dil özelliği de "**artıklık**"tır. Bileşik olarak sunulan eklerin birçoğu bu *örtücü ba kışın* ürünüdür. Açık örneklerle anlatılırsa, örneğin **-ÇI.*l*IK(/-*l*IK.ÇI)** *diye*

---

[359] Eklerin birer biçimbirim ola·ak yazımında, kimi ses ayrımlarının düzlen melerini belirten, kimilerini dışlayan tutum bugün dc sürmektedir. Oysa düzlenme nin olduğu her yerde bir üst-sesbirim vardır. Tek biçimli yazım bunu göstermelidir. Örneğin addan soyut ad türeten ek -***l*Ik** olarak değil, -***l*IK** biçiminde yazılmalıdır. Ö teki işlemler: yansımada ikinci heceye /∅/**b/d/g/** ile geçiş, pekiştirmede kapatıcı ün süz /pmsr/ seçimi düzlenme olmayıp biçim koruyucu dağılımsal bir seçimdir.

[360] Daha önce yayınlanmış olan çalışmalar (Deny 1933, Emre 1934, Özdem 1941, Hatiboğlu 1974, Adalı 1979, Çotuksöken 1980, Zülfikar 1991, Uzun/Aksan 1992) eklerin anlam dökümlerini teker teker vermektedirler.

[361] Eklerin biribiriyle olan dizimsel ilişkileri özellikle türetme açısından ö nemlidir. Dizimsel boşluklar yakalanarak yeni birlikler oluşturulabilir, yeni türetmele rin nasıl yapılabileceği daha açık olarak belirlenebilir. Onlarla birlikte kavram alan larını veren sözcük dizinleri de hazırlanabilirse, *Türkçeye kolay aktarma yapamıyo rum* itirafı yerine *Türkçe bilim yapılamaz* savını yineleyen bilim adamlarına biraz yar dım edilmiş olur.

bileşik bir ekten söz edilemez. Ortada peş peşe gelebilen iki ek var: k*avram la ilgili* tabanın anlattığı *özelliği taşıyan kişi/şey* (iş-çi) anlamı ile *tabanın yüklendiği sıfattan soyut eylem-adı* (işçi-lik) türeten ekler. Bilimsel olarak soyutlarsanız, ikisi de tek anlamlıdır. Bileşik tek ek olarak sunulan biçimleri, kimilerinin yazımlarına katılmayarak aşağıya alıyorum. O yanlış ölçülerle böylesi biçimlerin sayısı iki katına çıkarılabilir. Aşağıdaki örnekler Uzun/ Aksan, 1992 ve Zülfikar, 1991'den derlenmiştir.

-AcAn, -AcIk, -Adak, -AdAn, -AğAn, -AğI, -AklI, -AklA, -AksA, -AlA, -AlAk, -AlgA, -AmAç, -AmAk, -AmAmAzlIk, -AncA, -ArAk, -ArgA, -AsIyA, -cAcIk,-cAğIz, -cAsInA, -cIktAn, -çIl, -cIlAyIn, -cIn, -dIrIk, -giller, -IcI, -IcIk,-(I)cIlIk, -IktIr, -ImlIk, -(I)rlIk, -sInA, -IncA, -IncAmA, -IndA, -IrgA, -sIylA, -kAk, -A/IklA, -A/IklI, -A/IksIz, -lAk, -lAm, -lAmA,lAmAsInA, -lAn,-lAndIr, -lArca, -lArdA, -lArI, -lAş, -lAştIr, -lAt, -leyin, -lIlIk, -( )ltI, -mAcA, -mAç ,-mAdIk, -matik, -mAmAzlIk, -mAsInA, -mAş, -mAz lIk, -( )mbAç, -(I)mlI, -(I)msIz, -(I)msA, -(I)msAr, -(I)msI, -(I)mtI rAk, -(A)mAk, -(İ)ncI, -(İ)nç, -(I)nIz, -(I)ntI/erti, -pAk, -rAk, -( ) rIk,-( )rlIk, -sAk,-sIl,-sIn, -sIzlAr, -sIzlIk, -(I)ştIr, -Daş,-tIkçA,...

Bir örnek olarak dönüşlü/edilgen **-(I)n**'lı biçimlerden ad türeten **-tI** ekini alan türevler incelenirse, (*) işaretli olanların artık/ara biçimler olarak anlamlanabildiği, ancak bunların henüz anlatıma girmediği görülür. Öteki ön-biçimle rin çoğu tek başlarına kullanılabilen türevlerdir. Öyleyse Türkçe türetmede, ya da çok-ekli türetmede ara/artık biçimler dilin sözlüğünün bir parçası sayılır. İki ek biribirinden bağımsız yorumlanmalıdır. **-tI** ekinin kullanımına bakı lırsa, eklerin biçim seçtiği ileri sürülebilir. Ancak,-**(Ü)r** eki almış biçimler bunu doğrulamaz. Öyleyse: ***ekler, tabanın işlevine göre seçi lirler***, denebilir.

alın>alıntı, boz>***bozun***>bozuntu, bulun> buluntu, çalın> çalın tı, çırp>çırpın> çırpıntı, esin>esinti, ger>gerin>***gerinti***, gezin> gezinti, görün> görüntü, kas>***kasın***> kasıntı, kes>***kesin***> kesinti, kır>***kırın***>kırıntı, kıs>***kısın***>kısıntı, kuru>***kurun***> kuruntu, serp>***serpin***>serpinti, sil>silin>silinti, soy>soyun> so yuntu, tak>takın>takıntı, üz>***üzün***>üzüntü, yay>***yayın***> yayın tı, yık>***yıkın***>yıkıntı, çık>***çıkın***>çıkıntı, sark>sarkın> ***sarkın tı***>sarkıntılık, bekle>beklen>beklenti, öde>öden>ödenti, sapla> saplan>saplantı, süpür>***süprün***>süprüntü, *il>ilin>ilinti, çile> ***çilen***>çilenti, birik>***birikin***>birikinti, bula>bulan>bulantı, sık>***sıkın***>sıkıntı, yaşa>yaşan>yaşantı, *yüksel>yükselti, uyu>*

**uyun*>uyuntu, söyle>söylen>söylenti, uza>uzan>uzantı, dök>dökün>döküntü, *ürper>ürperti, gök>göver>göverti, bağır>bağırtı, çöz>çözel> çözelti,... .*

4.7.2.5.4. Eklerde Türetme İlişkileri.

Türetme eklerinin birincil işlevi tabana içeriksel anlam yüklemektir. Bu yüklemede sözcüğün ulam (kategori) değiştirmesi (örneğin *ad* iken *eyle* me dönüşmesi) yüklenen anlama bağlıdır, her zaman gerekmeyebilir. Gerçek te türetme işlemi yaşamın kendi ilişkilerini yansıtır. ***Anlam tabandan, ve taba nın öteki anlatım birimleriyle olan ilişkisinden doğar.*** Sözgelimi "**su**" sözcüğü "*su vermek* "anlamıyla "**su-la**","*suyu sağlamak*"anlamıyla "**su-cu**", "*özünden su-yu çıkmak*" anlamıyla "**su-la-n**","*suyu olan* "anlamıyla "**su-lu**", "*suyu olmayan*"anlamıyla"**su-suz**",...biçimlerine girer. O yüzden anlam için ekleri değil, tabanı ve türevin bağdaştığı birlikleri incelemek gerekir. Öteki varlıklarla *su* ilişkisine bakılırsa, bu tabanın türetme ile ne tür anlamlar yüklenebileceği ortaya çıkar.

	insan	*hayvan*	*bitki*	*meyva*	*yemek*
su-**la**	-	+	+	-	-
su-**cu**	+	-	-	-	-
su-**lu**	(+)	-	-	+	+
su-**suz**	+	+	+	+	+
su-**la-n**	(+)	-	-	+	-

Anlamı eke gönderme yaparak açıklamak öğretimi kolaylaştırabilir, ama her zaman bilimsel bir saptama sayılmaz. Örneğin **-lI** eki nitelenen ada ***tabanın taşıdığı kavram ile birlik*** anlamı katar. Böylece Zülfikar 1991'de bu eke verilen 9 ayrı anlam nitelenene göre bir tek ilişki ile anlatılabilir: *ço cuklu* anne, *boya-lı* ev, *sağlık-lı* çocuk, *güney-li* çiftçi, *parti-li* genç, *Osmanlı* ordusu, *üç-lü* koltuk, *yetki-li* kişi,... .**-Çı** eki de incelenirse, bütün sayılan anlamların gerçekte tabana bağlı olduğu, ekin türeve tek bir soyut anlam, "***ilgili işi yapan/niteliği taşıyan varlık***" anlamını kattığı anlaşılır: (demir işi yapan) =demir-ci, (oyun oynama işi yapan) = oyun-cu, (süt üretim işi yapan/seven) =süt-çü, (balık tutma/satma işi yapan) =balıkçı, (soğuk metal işleyen) = doğrama-cı, (köfte yapan/satan) =köfteci, (dümeni yönlendiren) =dümen-ci, (demiryolu değiştiren)=makas-çı, (gözü tedavi eden, gözetleme işi yapan) = göz-cü, (başkası adına konuşan) =söz-cü, (bilet satan) = bilet-çi, (kadere inanan) = kader-ci, (Cumhuriyeti destekleyen) = Cumhuriyetci, (plan yapan) = plan-cı, (bilim üreten) =bilim-ci, (yorum yapan) =yorum-cu, (yeni sözcük üreten/ kullanan)= özleştirme-ci, (dava eden)= dava-cı, (miras alan)= miras -çı, (şarap üreten/seven)= şarap-çı (çok uyuyan)= uyku-cu, (alay eden)= alay -cı, (çıkarını kollayan)= çıkar-cı, (şaka yapan)= şaka-cı, (yol yürüyen /giden)

= yolcu, (yaban ilde bulunan)= yaban-cı, (*Ayrancı,*Bostancı). O nun dışın da türevin yüklendiği ikinci, üçüncü anlamlar türevle ilgili olmayıp tabana sonradan yüklenir. Bu **-( )-cI** eki adlara geldiği için eylemlerden türemiş ad larla: (kar->*kar-ı>,caydır->*caydır-ı,yap->*yap-ı,kes->*kes-i, sustur->*sus tur-u, ver->*ver-i, al->*al-ı, çek->*çek-i,...) kullanımı (*karıcı, caydırıcı, ya pıcı, kesici, susturucu, verici, alıcı, çekici*,...), bir -(y)**IcI** eki olarak yorum lanmaktadır. Oysa, o ara-türevler anlamlanabilir, **artık** ve dil-içi biçimlerdir. Bileşik biçimden gidilerek bu eki *eylemden ad üreten bir ek* olarak sunmak yerine: eylemlerin, ilk önce ada dönüşüp ondan sonra bu **-CI** ekini aldıkları söylenmelidir. **-(y)I+-CI** bir bileşik eki değil, dizimsel bir iliş kiyi yansıtır. Tersine yorumlar analitik düşünmeyi engeller, o nedenle *yanlış* sayılmalıdır.

Eklerin yüklediği anlam (dümen**ci**: *dümeni kullanan kişi*) eğretile me (*dümenci, hileci, dalavereci*) ya da anlam değişimi ile, çeviri sonucu türe vin yüklendiği anlam biribirinden ayrılmalıdır. Eklerle ilgili işlevsel ya da türevsel boşluklar belirlenerek işlev kaydırmaları da yapılabilir. Yıllarla **il ginç** sözcüğünü yanlış bir türetme olarak dışlamaya çalışan Türkologlar bu nu başaramamışlardır. Öyleyse ek ile türetmelerde *benimsenebilirlik* ölçüleri ortaya konulup bunların ne kadar esnetilebileceği denenerek açıklanmalıdır. Özleştirme ürünü sözcüklere karşı getirilen eleştirilerin üçe ayrılması doğru olur. **1.** Yanlış ek ile türetildiği ileri sürülen sözcükler (Timurtaş 1979). **2.** Ya bancı eklerle (**-sAl**) türetildiği sanılan sözcükler. **3.** Akraba dillerden alınan biçimler (**-tay**) içeren sözcükler.

4.7.2.5.5. Türetme Eylemine Katılım

Türk Dil Kurumu üyeleri, uzmanlar, yazarlar, aydınlar ve öğretmen ler dışında türetme eylemine halkın en geniş katılımı 1933 yılında çıkarılan ***Soyadı Yasası*** ve ***Halk Evleri***'nin etkinlikleri ile sağlanmıştır. Bu yasa ile soyadı türetme işlemine giren ekler buğüne değin nedense incelenmemiştir.

İkinci yoğun katılım 1936-38 **Ortaöğretim terimleri**nin üretimi üze rinde olmuş, 1938-39 öğretim yılı ders kitapları ona göre yazılmış, yüksek öğretimde ise, katı direnmelerle karşılaşılmıştır.

Üçüncü yoğun katılım ise,**Hasan Ali Yücel**'in Milli Eğitim Bakan lığı (1938-946) döneminde kurulan **Tercüme Bürosu** 'nda çalışan çevirmen lerin Batı dillerinden yaptığı çeviriler, ve gerek aynı süre içinde gerekse on dan sonra özellikle **Nurullah Ataç** ve **Sabahattin Eyüboğlu**'nun katkıla rıyla gerçekleşmiştir. Yeni yazı dilinin yaratılması açısından bu imece döne mi çok önemlidir.

En uzun soluklu çaba ise Türk Dil Kurumunun bir dernek kimliğiyle 1932-1983 arasında Dil Devrimine gönül veren üyeleri, şairler ve yazarların emekleriyle gerçekleşmiş, bu süre içinde **107. 000**'e varan terim türkçeleşti rilmişti. Bu terimler, henüz dilbilimcilerin derlemesinden incelemesinden

geçmemiştir. Bu arada 27 Mayıs Devrimi ile yeniden yazılan 1962-Anaya sası' nın dilinin de özleştirmeye katkısı küçümsenmemelidir.

Özleştirmeye karşı eylem ise 1950'den sonra yönetimce, ve 1970 sonrasında ona katılan Türk Dili ve yazını öğretiminden sorumlu olan kim seler ve Milli Eğitim Bakanlığı TTD yetkililerince yürütülmüş, 1983'ten sonra koyulaşan baskı ve özensiz iletişimciler yüzünden *özleşme* artık nere deyse sona ermiştir.

4.7.2.5.6. Türetme ve Ekler

Eklerin türeve yüklediği genel anlama göre yapılacak bir ayrım yeni biçimlerin türetilmesini kolaylaştırabilir. Kuşkusuz bunun için bir eş-anlam lılar sözlüğü de gereklidir. Her olanağı tüketmeyen bu dizinde şu genel an lamlar altında bir sınıflama yapılmıştır.

1. Alet adı
2. Yer adı
3. Nesne adı
4. Amaç
5. Durum

1.	**ALET adı**	**Örnek**	**Ek**
1.1.	Eylemi yapan, ses taklidi eylem.	*Çak-mak, tőkmak*	-mAK
1.2.	Eylemi yapan, ses taklidi olmayan eylem.	*Kıs-kaç, il-geç*	-GAç
1.3.	Eylemi yapmak için	*Üfleç, bağlaç, toplaç, sark-aç*	-(A)ç
1.4.	Eylem yapılan	*tut-açak, oyun-cak, kolçak*	-CAK
1.5.	Eylemi yapan	*yaz-ar, keser, döner, çizer*	-(A) r
1.5.1.	Gücü kullanan	*Yelken, yapış kan*	-kAn
1.6.	Eylemi yapan, biçime göre	*çat-al, kural*	-(A)l
1.7.	Eylemi yapmaya yara yan.	*Döşe-k, ölçek, bıçak, elek, kaçak*	-(A)K
	"	*tırmık*	-mık
1.8.	Yapıldığı nesne ya da maddeye göre	*bakıraç*	-(A)ç
1.9.	Eylemi yapmaya yarayan	*sil-ecek*	-AcAk
1.10.	Eylemi yapan alet	*bileği, kılağı*	-(A)ğI
1.11.	Bir vücut parçasına konulan alet	*boyunduruk dişindirik*	-dIrIk
1.12	Eylem sonucu oluştu	*çizelge, duyarga*	-A*l* /

	rulan ilgili nesne		-Ar-gA
2.	**YER**		
2.1.	Dönüşlü eylemin yapıldığı yer	*Durak, sunak, konak, tapınak*	-AK
2.2.	Nesnelerin konulduğu yer.	*Kitaplık, çama şırlık*	-lIK
2.3.	Eyleme uygun nesne parçası	*çekmece, bulma ca,*	-mA-cA
2.4.	Eylemin yapıldığı yer adı	*kışla(k), tuzla, yazlık, yayla*	-A(k)
3.	**NESNE**		
3.1.	Kullanıldığı yere göre	*baş-lık, gözlük, ellik.*	-lIK
3.2.	Eylemin nesnesi	*an-ıt, yakıt, sarkıt, yazıt.*	-( )t
3.3.	Eylemin türüne göre adlandırılan yemek adı	*gözleme, açma, haşlama, kızart. ma, buğulama,*	-mA
3.4.	Eylemin etken adı	*açmak, koşmak*	-mAK
3.5.	Eylem sonucu oluşan dural nesne	*sarkıt, dikit,*	-It
3.6.	Eylemin iş/nesnel adı	*aç-ı, kanı, kazı, çatı, ütü*	-I
3.7.	Eylem sonucu oluşan nesne, canlı	*yonga ,dizge, bilge*	-GA
3.8.	Eylemi gerçekleştiren araç	*bitki, sürgü, çal gı, övgü,*	-GI
3.9.	Sesli eylemi yapan, niteliği taşıyan şey	*fırıldak, kıkırdak,*	-dA-k
3.10.	Dönüşlü eylemi yapma aracı/nesnesi	*salıncak, örümcek*	-cAk
3.11.	Etken eylem için kullanılan nesne	*basamak, kaça mak, tutamak*	-Am-Ak
4.	**AMAÇ**		
4.1.	Nitelik elde etmek için gerekli nesna	*gelinlik, bayram lık,*	-lIK
5.	Niteliği kullanan	*başkan,*	-GAn
6.	Bitmiş eylemin ürünü	*geçmiş,ermiş, dolmuş,*	-mIş
7.	Eylemden etkilenen, eylemle kurulan araç	*kasnak, dernek, değnek*	-( )nAk
8.	Eylemi yapmaya yara	*olanak, seçenek*	-( )nAk

	yan durum		
9.	Kök adın kavramına benzer oluşum	*göz-e, beze,*	-A
10.1.	Eylem için kurum adı	*danıştay, sayıştay kurultay, yargıtay*	-tay
10.2.	Kuruluş adı	*örgüt, ?aygıt*	-t
11.	Dönüşlü eylemden soyut/somut ad	*toplantı,bağlantı,uz antı,morartı, gezinti*	-tl
12.	Eylemle yapılan etkinlik adı	*söylev, işlev, ödev*	-( )v
13.1.	Taklit ses adı	*fısıl-tı, cıvıltı, patırtı, gürültü*	-tI
13.2.	Ses taklidi dönüşlü ad	*takır, tıngır, şıngır, kütür*	-( )Ir
14.1.	Etken eylemin adı	*kaçış, bakış, uyuş, çıkış*	-Iş
14.2.	Dönüşlü eylemin adı	*bağıntı, sallantı, çarpıntı döküntü*	-tI
14.3.	Eylemin adı	*ölçüm, yazım, yazılım, üretim*	-Im
14.4.	Eylemle yapılan işin adı	*ölçme, boşanma, bekleme, danışma*	-mA
14.5.	Eylem adı	*yangın, baskın, salgın, bozgun*	-GIn
14.6.	İşteş eylemden tekil ad	*görüş, bakış, satış*	-Iş
14.7.	Dönüşlü eylemin adı	*sürünceme*	-cA-mA
14.8.	Eylem yapılarak üretilen	*ödev, görev*	-v
14.9.	Eylemiin olması sonucu	*olay, sağlay, dolay*	-(A)y
14.10	Dönüşlü eylemle yapılan	*saklambaç, dolambaç*	-baç
14.11	Dönüşlü eylem sonu cu oluşan nesne	*izlence, sakınca, eğlence, düşünce*	-IN-cA
14.12	Eylemin sonucu olan şey	*dönemeç, bulanıaç*	-Em-Eç
14.13	Eylemin soyut ürünü	*kuram, dönem, tutam*	-Em
14.14	Eylem dönüşlü nesne, kavram	*görenek,tutanak, seçenek,olanak*	-An-Ak
14.15	Eylem adı	*onay, uzay*	-y
14.16	Eylemi yapan kişi, şey	*kaçak,bıçak, döşek*	-Ak
14.17	Eylemi yapmada kullanılan nesne	*yemek, ekmek*	-mEk

14.18	Eylemin nesnesi	*doğa, yara*	-A
14.19	Eylemin anlattığı niteliği içeren hastalık	*kızamık,*	-A-mIk
14.20	Eylemi yapmak için kullanılan /zaman	*giysi, tütsü, yatsı*	-(A)sI
14.21	Edilgen eylemden oluşan edilgen nesne	*çökelek, asılak*	-Al-Ak
15.1.	Katılana göre olum suz eylem adı	*uyuşmaz-lık, dokunulmazlık*	-*l*IK
15.2.	Etkilenene göre olum suz eylem/kişi adı	*çıkmaz, açmaz, utanmaz*	-mAz
15.3.	Etkilenene göre olumsuz eylem	*içilmez, girilmez anlaşılmaz*	-mAz
15.4.	Eylemi yapan nesne, kişi	*çıkar, gelir, okur, düşünür*	-( )r
15.5.	Eylemin nesnesi	*uydu, girdi, alındı*	-DI
16.	Eyleme tabi olmuş kişi	*tutsak*	-sAk
17.1.	Eylemi yapan şeyin adı	*yayın, ışın, akın*	-In
17.2	Eylemi yapan etken kişi/işteş	*sayman, okut man, seçmen, danışman*	-mAn
17.3.	Eylemi yapan kişi/nesne	*alıcı, satıcı, verici, sözcü*	-I-cI
18.1.	Eylemden etkilenme durum/ nitelik	*basınç, utanç, gülünç, kıskanç*	-ç
18.2.	İstemsiz eylem sonu cu üretilen şey	*kıymık, kusmuk, ekşimik*	-mIK
18.3.	Eylem sonucu oluşan biçim, nesne adı	*yırtmaç, döne meç, bulamaç*	-mAç
19.	Eyleyen/etkilenen niteliğini anlatan sıfat	*gezgin, dalgın, baskın, yaygın,*	-GIn
20.	Soyut eylemden ad	*er-dem, yordam, ? gündem*	-dAm
21.	Eylemden oluşan adı küçültme	*öpü-cük, gülü cük,*	-CIK
22.	Meslek süreci	*öğretmenlik, bağ cılık, sağcılık*	-cI-*l*IK
23.	Adın anlattığı nesne den çıkan	*köken, tümen*	-An
24.	Küçük (adın anlattığı nesnenin küçüğü)	*başak, benek*	-Ak
25.	Adın anlattığı soyut kavram	*bir-im, ortam, bağım*	-Im
26	Sıfatın anlattığı nite lik adı	*güzellik, gençlik, huysuzluk*	-*l*Ik
27.	Zaman süresi, yinele	*akşamları, öncele*	-lAr-I

	me, çoğullama	*ri, gündüzleri,*	
28.	Süresince, sırasında	*sabahleyin, ak şamleyin*	-lA-yIn
29.	-	*Gündüz (?)*	
30.		*Kıvılcım, ikircim, sıkılcım*	-cIm
31.	Soyut ad	*İkilik, ayrılık*	-lIk
32.1	Payda	*Onda, yüzde, bin de, yılda*	-dA
32.2	Paydadan ad + ücret	*ondalık, günde lik, aylık*	-dA-*l*Ik
33.	Sıfat + küçültme + sevgi	*Yavaşçacık, çabu cacık, usulcacık*	-cA-cIK
34.1	Sever, düşkün	*Biracı, ülkücü, uykucu, Çevreci*	-cI
34.2	Sevgi +acıma + küçültme	*Adamcağız, kızca ğız*	-cAğ-Iz
35.	Adın anlattığı niteliği taşıyan	*Aday, güney, kuzey, dikey, olay*	-Ay
36.	Sevimli + kısa ad	*İbiş, Maviş, tombiş*	-iş
37.	Niteliğin anlattığı kavramı taşıyan ad	*ortak*	-(a)k
38.	Adın anlattığı kavra mı içeren soyut ad	*gün-dem,yordam yöntem*	-DAm
39.	Ad + ile	*Köycek, ailecek*	-cek
40.	Addan soyutlama yo luyla yapılan ad	*günce, gerekçe, örnekçe, dilekçe*	-CA
41.	Ad + birlik	*kardeş, yöndeş, işteş*	-DAş
42.	Ad + dişil	*tanrıça, kraliçe*	-çA
43.	Ad+ ilgili	*buğdaygil, Ahmet gil*	-gil
44.		Yağmur, çamur, hamur	-mIr
45.		Elti, pinti, tortu	
46		Yatsı, sinsi	
A.	**Eylem türetme**		
A.1.1.	**Tabanın anlattığı eylemi yineleme**	*irga-la, dürte-le, silke-le, üste-le, bırka-la, sopa-la, üfür, yoğur, çağır.*	-lA
		çızık-tır, birik-tir,	-tIr

		kırpış-tır, veriş-tir, karış-tır,....	
A.1.2..	**Tabanın anlattığı sesi çıkarma**	*fıkır-da, tıkır-da, fokur-da,...*	-dA
A.2	**Tabanın anlattığı kavramı taşıyan birlik/ortaklık yaratma**	*:yan-aş, birle-ş, dola-ş, oturu-ş*	-(A)ş
A.3.	**Tabanın anlattığı sesi çıkar, eylemi yapma:**	*püskür, sümkür, fışkır, fınk-ır*	-(k)Ir
A.4.	**Tabanın anlattığı nesneyi/şeyi verme, katma**	*su-la, aşı-la, sopa-la, gece-le, giz-le,av-la, bağ-la*	-lA
A.5	**Nesneye istek eylemi**	*su-sa, durak-sa, küçüm-se, anım-sa, et-se, süt-se, boğa-sa,...*	-sA
A.6.	**Birlik yaratma:**	*çocukla-ş, yan-aş, dikle-ş*	-(A)ş
B.	**Çatı ilişkisini belirleme:**		
B.1.	**Öznesi etkilenen işlevinde eylem**	*:say-ıl, kır-ıl, dağ-ıl, yar-ıl,...az-al,dar-al, ufal, kısal,.ince-l, diri-l, yüce-l, bun-al,*	-(Ü)l
		göğ-er, ak-ar, yaş-ar, ev-er	-Ar
		(?)../ çocukla-ş, yan-aş	-(A)ş
B.2.	**Tabanın anlattığı eylemin öze dönüşü:**	*yala-n, oyna-n, kurtla-n. kazı-n, bul-un, yaprakla-n, çiçekle-n,*	-(Ü)n
B.3.	**Tabanın anlattığı eylemin çatısal tersi:**	*kop:* edilgen > *kopar* :etken*: aş-ır, taş-ır.*	-(Ü)r
B.4.	**İşteş eylemi:**	*gül-üş, bur-uş, dur-uş. sav-aş,.kır-ış, dola-ş*	-(Ü)ş
B. 5	**Ettirgen eylem**	*ürk-üt, kokla-t, işle-t, dön-dür.*	-(Ü)t

Az Kullanılan Ekler:

-p : ser-p, çır-p	-rA : kük-re,
-t : yır-t, ?	-sI : yan-sı, yad-sı,
-k : bur-k	-sIn : yük-sün,
-Ik : göz-ük, bir-ik	-şA : ok-şa, kağ-şa,
-kIn : yut-kun	-zIr : em-zir,

Bu aşamada so-ekler üzerine şunlar söylenebilir.

1. Eklerin tarihsel bir betimlemesi henüz yayınlanmamış, eklerarası dizimsel ilişkiler betimlenmemiştir.

2. Eklerin nasıl yazılacağı kesin ölçülerle belirlen**me**miş, 1983'e de ğin ne yazım kılavuzuna ne de Türkçe Sözlük içine alınmamışlardır. Sürdü rülen düzey-altı yazım en kısa sürede bırakılmalı, *tek-biçimli biçimbirimsel yazım* (s.214-215) uygulanarak öğretimde de kullanılmalıdır. O bakışla *kök yazımı* da yeniden ele alınarak sözlük girişleri Türkçeye uygun biçime sokul malıdır.

3 Ekleri *türetme* ve *çekim* terimleriyle iki kümede toplamak doğru değildir (s.208). Eklerin önemli bir bölümü sözdizimini ilgilendirdiği halde yerli sözdizimi metinleri içinde böyle *dizimsel ekler* henüz yer almamakta, öğretimde kullanıl**ma**maktadırlar. Bu dilsel bir köreltmedir.

4. Ek anlamlarının belirlenmesi de açık değildir. Tek bir kavram/iş lev taşıyan eke çok sayıda anlam takılarak türevsel anlamı hangi birimin oluşturduğu belirsizleştirilmektedir. Türevin anlamı kullanılan tabana ve tü revin öteki dil birimleriyle girdiği bağdaşım ilişkisine göre belirlenir (s.211). Buna göre ekin "*ulam-seçici*" işlevi ile soneklemede oluşan *ara/ artık biçim ler*e bakılarak yanlışlıkla bileşik ek biçimleri de uydurulmamalı (s.217).

5. Yeni türevler denenmesi için eklerin dizimsel ilişkileri belirlen melidir.

4.7.2.6. Önekleme (ve *Pekiştirme*)

Türetme eklerini tabanın başına ekleyerek değişik anlamlı yeni bir sözcük elde edilmesine ***önekleme*** denir. Osmanlıca mektup< me + k-t-b olu şumunda /m-/ bir önek işlevi görür. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Türk çeye çok sayıda Farsça ve Arapça önek girmiştir, (**na**-tamam, **bi**-haber, **bila**-istisna, **gayri**-safi,...). Batı dillerinden sözcüklerle birlikte aktarılanlar da var dır, (**non**-si yasi, **anti**-komünist, **il**-legal, **a**-sosyal, ...).

Dil Devrimi'nin başlangıcında Fransızca sözlük örnek alınarak ora daki her sözcüğe karşılık Türkçe eş-yapılı, eş-anlamlı bir sözcük bulunması düşünül müş. Bu çalışmada doğal olarak öneklere de gerek duyulmuş (Öz dem 1941:50). Osmanlıca döneminde Arapça, Farsça öneklere (*bi-, na, gay ri-*,...) iyice alışılmış ve Fransızca önekler o yüzden hiç yadırganmamış.

Türkçede de önek aranmış ve kimi genel kavramları taşıyan tek heceli söz cüklerden kır pılarak (**yar** < yarı, **üs** < üst, **as** < ast,...) öneksi biçimler üre tilmesi ilk önce ordu dilinde denenmiştir. Ancak bu deneme Türkçede ne den önek kullanılmadığını ortaya koyan bir incelemeye dayanılarak yapılma mıştır. Öteki örneklerden (al< alay, tuğ < tugay, tüm< tümen, or < ordu birer *kırpma*, kor < kolordu, gen< genel > gensoru ise bir *kısaltma* sayılır.

Dil Devrimi sürecinde "*Türklerin âri ırktan geldiği, Türkçenin* (yan lış alarak) *Hint-Avrupa dilleriyle bir kökten doğduğu, hatta kök oluşum evre sinde Türkçenin onlardan önce biçimlendiği ileri sürülmüştü. O ilişkilere gö re Türkçede de* ***önek*** *bulunmalıydı. Ne var ki o diller türetme evresinde Türkçeden ayrılmıştı,...*" gibi ön-varsayımlar üretildi. Bu konu da doğru sa yılamıyacak bir örnek Atatürk'ten bir fıkra ile verilir. *Bir deniz yolculuğu sırasında bir gün Atatürk gemi süvarisine "**rota**"nın nereden geldiğini so rar. Süvari bilemeyince de bunun anlamının "yürütmek", **kökünün** de "**rüt**" olduğunu söyler; "yü-" bir önek, "-mek" de bir sonektir,* (Tankut,1963). Kuş kusuz Türkçede önek yoktur; olması için bir neden de bulun maz. Dilin ev rilmesi sürecinde işlekleşen tek heceli, konumsal (*ön-art, ilk-son, iç-dış, alt-üst, baş-son, yan, dip, öz, el (*yabancı*), uz,...* gibi) sözcüklerle yapılan bileşik birimlere bakılarak onların birer önek özelliği kazandıkları yanlış olarak ileri sürülmektedir. Oysa o sözcüklere yüklenen genel kavram ların birer önek ile anlatılması gerekmez. Girdikleri başka dizim ve türetme ilişkilerine bakıla rak o uzamsal sözcüklerin birer önek sayılamıyacakları ko layca anlaşılır.

1.	*iç-kale*	*2.*	*kale iç-i*
	dış-kapı		*kapı dış-ı*
	üst- yol		*yol üst-ü*
	*alt-deniz		*denizalt-ı*
	*üst-su		*su üst-ü*
	*dış-kural		*kural dış-ı*

3. Iç-li, iç-er, iç-siz, iç-ir-ik, iç-ten,..., dış-lı, dış-la, dış-ar, dış-ar-ı, dış-tan,..., üst-lük, üst-e-le, üst-ten, üst-süz,..., ön-cü, ön-lük, ön-er, ön-le, ön-de-r,..., son-lu, son-suz, son-suz-luk,...

4.7.2.6.1. Türkçede *Önek* Gereksinmesi

Daha sonra Türkçede genel kavram taşıyan: ***ön-art, baş-son, yan, iç-dış, öz,eş, üst-ast,...*** gibi sözcüklerin birer önek yönünde değiştikleri, herhan gi bir ölçüye vurulmaksızın, sanısal olarak yeniden ileri sürülmüştür. Bir kez gerçek **ön ek** bağımlı bir biçimdir, ne bir sonek alabilir ne de bileşik sözcük içinde bağımsız bir öge olarak bulunabilir. ***Genel konumsal ya da ilişkisel bir kavramı taşıyan bir birimin bağımlı ya da*** **bağımsız** ***olması ise***

bir gereklilik değildir. O yüzden Türkçede önekleşme savı doğru olamaz. Örnek verilen sözcükler kendileri "*bağımsız*"sözlüksel birimler olup sonekler le türlü türevlere, öteki sözcüklerle türlü değişik ilişkilere girmektedirler. Doğrusu böyle bir değişime Türkçenin değil, öyle düşünenlerin gereksinmesi var gibi. İşlevsel açıdan o sözcüklerin tek-heceli ya da kısa biçimleri olması ve genel kavramları taşıması yeterlidir, birer önek olmaları gerekmez. Henüz ayrıntılı bir inceleme konusu yapılmamış olan bu sözcüklerin (koyu yazılı) bir dizinini aşağıya çıkarıyorum. Sözcüğün iliştiği öteki sözcükler bir (/) ile, ekler ise araya bir (-) konularak peş peşe dizilmiştir.

önek/söz/koşul/sezi/ses/bilgi/alım/şart/yargı/karar/ödeme/uyum/uygulama/denetim; *ön*-cü,-de,-den,-er,-lük,-le,-ce,-de.r,-sel,le.m,-em,-ce.le,...; evin *ön*ü, Eminönü... .

sonek/söz/ses/bakım/denetim/karar/,...; yolun *son*u,... .*son*-u,-a,-da,-dan,-uç,-lu,-suz,-la,... .

artdamak/zamanlı/ünlü/,...,göz *ard*ı,... .*art*-çı,-a,-la,-ta,... .

başbakan/sorun/öğretmen/parmak/oyuncu/kemancı/sorumlu/hırsız/,..., hece *baş*ı,... .*baş*-kan,-ar,-lı,-sız,-a,-ı,-ta,-tan,-la,-ak,-la.n,-at,... .

içyüz/işleri/bükey/sorun/tepi/pazar/turizm/kanama/deniz/ek/hat/güdü/açıcı/açı/,... .*iç*li,-siz,-te,-ten,-er,-in,-kin,-lik,-re,..., fındık *iç*i,... .

dışaçı/işleri/bükey/sorun/gezi/pazar/alım/kulak/-a vur/,...,yasa *dış*ı,.*dış*-ı,-a,-ta,-tan,-lı,-sız,-la,-ar,-kı,-la.n,... .

yanürün/ödeme/gelir/kuruluş/sanayi/yat/bas/bak/,...,evin *yan*ı,... .*yan*-lı,-sız,-ı,-a,-da,-dan,... .

sağ el/duyu/oy/basın/görüş/ol/,...; yolun *sağ*ı,... .*sağ*-cı,-lı,-lık,-ı,-a,-da,lak,-dan,... .

solel/görüş/basın/oy/,..., yolun *sol*u,... .*sol*-la,ak,-cu,-u,-a,-da,-dan,-lu,... .

üstyapı/dudak/çene/teğmen/çavuş/deri/kuruluş/dil/geçit/sınır/sesbirim/,...; yol *üst*ü, ayaküstü, Hisar-üstü ... .*üst*-ü,-e,-te,-ten,-lük,-ün,-e.le,-lü,-süz,...

üsteğmen/çavuş/... .

altyapı/sınır/çene/dudak/deri/geçit/kuruluş/,...; ağaç *alt*ı,... .*alt*-ı,-a,-ta,-tan,-lı,-lık,... .

astsubay/kat/... .

assubay/teğmen/kat/başkan/... .*ast*-ı,-a,-ta,-tan,-ın,-lık,... .

asbaşkan/kat/yön/... .

as (Fr.) as-al : (san-al),... .

yarkurul/bay/başkan,...

dipyapı/,..., deniz *dib*i, Kule-dibi,... .*dip*-çik,-i,-e,-te,-ten,-in,-li,-siz,-le,... .

yüzey yapı/... .

ara yol/ses/cümle/sokak/kapı/mal/karar/ürün/ seçim/ezgi/ söz/deniz/ kesit/ bulucu/aç/boz/*ara*-cı,-yı,-ya,-da,-dan,-la,-lık,-lı,-sız,.. / .-bul/ver/,... ,ders

*ara*sı,... .
anayasa/yol/para/sav/vatan/kara/kapı/yüreği/sevgisi/... .
tekel/sayı/kapı/yol/biçim/seçici/anlam/eşli/sesli/tanrıcı/erkçi/düze/terimli/,..
.*tek*-il,-le,-i,-ten,-li,... .
çift sayı/yol/kapı/küme/teker/cam/pencere/katlı/... .*çift*-e,-li,(-lik,-çi),... .
çokgen/hücreli/amaçlı/karılı/sesli/tanrılı/yanlı/uluslu/yüzlü/anlamlı/eşli/
gözeli/fazlı/...;*çok*-ul,-u,-a,-ta,-tan,-ça,-lu,-luk,... .
karşı sav/öneri/devrim/gel/ol/çık/koy/,... .
eşdeğer/biçim/ad/anlam/başkan/cinsel/güdüm/kenar/merkez/sesli/zamanlı/
koşma,... ,*eş*-i,-e,-in,-lik,... .
ortak yapım/çarpan/kat/özne/yüklem/yaşam/ol,... .
orta yol/çağ/oyun/öğretim/parmak/boy/sıklet/dalga/ dikme/hece/ yaş/ direk/
doğu/ elçi,... .
özdeyiş/kardeş/direnç/suyu/eleştiri/geçmiş/yaşam/güven/saygı/veri/yönetim/
,mısıröz ü,.*öz*-ü,-e,-de,-den,-gül,-ek,-lü,-süz,-ge,-lük,-ümle/se,-en,-le,-le.m.
öte: nıor/ beyaz/düş ötesi,..., öteberi, öte-ki/-de/-den/-ye/-(s)i,...
soykütüğü/metal/gaz/ağacı,adı ... .*soy*-lu,-suz,... .
yarıçap/ücret/bel/yol/ünlü/geçirgen/küre/gölge/yıl/saydam,...; ilk/son yarı,...
.*yarı*-m,-la,-yı,-ya,-da,-sı,... .
tam gün/yol/gaz/sayı/siper/algı/asalak/süre,... .
beri : gelberi,..., beri-ki/-de/-den/-(s)i/-ye,...

Türkçede *önek* yoktur. Dil Devrimi başlangıcında kimi öneksi biçim ler yapılmışsa da buna pek gerek olduğu söylenemez[362]. Onun yerine, önek lere yüklenen genel kavramların neler olduğu, ve Türkçede bu kavramları ta şıyan kök biçimleri belirlenirse, sorun çözülür. Ondan sonra **önekli biçim** yerine gerekli yeni sözcükler **bileştirme işlemiyle** üretilebilir.

4.7.2.6.2. "**Pekiştirme**"diye tanımlanan işlemde niteleyicinin başına getirilen hece, bir tür # (Y)O-biçimi yineleme ya da ikileme olma sı na karşın, oluşan baş hecenin bir önek sayılması gerektiğini düşünenler de

---

[362] İlk başta önek bulunmaması karşısında çıkmaza girildiği sanılır. Ulus 5.1.1933 "... *Dilimizin en büyük eksikliklerinden biri türkçede önek olmamasıdır*". 17.1.1934:, Şeref: " *Türkçede önek yoktur. Boş yere arapçaya benzetmeye çalışmak biraz uygunsuz iş sayılabilir. Ve Türkçenin öneke boyun eğmesine gerek de yok tur*..... "İlk ve Ortaöğretim Terimleri Sözlüğü" ile Türkçe Terimler Cep Kılavuzu (1937) yazımına gelince önek işleviyle < *art, ast,dış, iç, gen, karşı, orta, ön, uz, öte, ön, üst, yan, yar,son,*... > gibi genel kavram taşıyan köklerin kullanılmaya başlandığı görülür, (Steuerwald, s. 110-113).

çıkmıştır. Ancak o parça bir ek olmayıp bir dizi işlem sonucu biçimlenir, (Demircan 1987).

i. Niteleyicide (varsa) baş ünsüz ile ilk ünlü alınır: *sarı>sa-, uzun > u-* .
ii. Bu ses dizisi /p m s r/den uygun olan biriyle kapatılır: *sap- , up-,...*
iii. Oluşan kapalı heceler niteleyicinin başına eklenir: *sap.sarı, up.uzun,...*
iv. Pekiştirici hece birinci derece vurgulanır: *SAP.sarı, UP.uzun,...*

Bu işlemde kapatıcı ünsüzün /p m s r/ arasından seçimi belli kural lara bağlıdır (Demircan 1996 :102-103). Eğer yinelenen parça bir önek sayı lırsa, o zaman Türkçede **bir tek önek** vardır. Bu ön-ekin öylece pekiştirilen sözcük sayısı kadar ayrı biçimi olur. Bence bu bir işlemdir, o tür baş heceler birer önek sayılamaz.

4.7.2.7. İçekleme

Bu işlem Türkçede bulunmayan bir türetme yoludur, Sami dillerin den biri olan Arapçada iç-ek çok yaygın olarak kullanılır. Ünsüzlerle belirle nen kök çerçeveleri içine, örneğin" b-t-k > **k-t-b**" ünsüz dizisine, içek sayı lan değişik ünlü dizileri katılarak elde edilen biçimlere türlü anlamlar yük lenir: *kitap* (betik), *kâtip* (yazıcı), *kütüp* (betikler), *me-ktep* (o kul), *me-k tup*,..., ş-r-f : *şeref,şerif, şerife, eşref*,..., t-l-p: *talep, talip, talebe*,... .Bu tür sözcük yapım yolunu bir iç-ekleme değil de bir işlem olarak görenler de var dır. Türkçede içek yoktur.

4.7.2.8. Ek Atma Yoluyla (*geriye doğru*.) Türetme

Bu tür sözcük türetme işlemi ancak tarihsel olarak ortaya konabilir. Oluşan anlamlama baskısı ile, daha önce dilde bulunan biçimlerin sonundan, ekler, ya da ek benzeri bölümler ayrılarak benzer anlamlı, ayrı işlevli sözcük ler türetilebilir. İngilizcede bu yol oldukça işlek bir sıklığa erişmiştir (OED, Marchand 1960): *television* (1909) > *televize* (televizyonda yayınlamak, 1927), *editor* (1712) > *edit* (düzeltmek, 1791), *taxpayer* (vergi ödeyen) > *taxpay-* (vergi öde-), ... Yapısı uygun olmasa da bu yolla biçimlenmiş az sa yıda Türkçe örnek özleştirme sürecinde ortaya çıkarılmış görünüyor: *eksik* > ***eksi***, *artık* > ***artı***, *?*usan/ uslu/ uslan*> ***us***,*? düşünce*> ***düşün*** (ad), *gizli*>***giz*** *?bilgisayar*> ***bilgisay-***, *köşeyi dön*> ***köşe dön-***,... Öteki örnekler ancak Türk çenin tarihsel sözlüğü yazıldıktan sonra belirlenebilir.

4.7.3. Bileştirme

Sözdizimsel bir birim, örneğin bir öbek, düz anlamından ayrı olarak bir yan anlama bağlanırsa sözlükleşir. Bu dönüşümde: 1) *anlam*, oluşturucu sözcük anlamları toplamının dışına çıkar, 2) *birimsel düzey* ise bileşik söz

cük ve çoğu deyimde olduğu gibi ya bir alt düzeye iner, ya da atasözü ve öz deyişte olduğu gibi aynı kalır.Düzey değişimi şu çizgeden izlenebilir.

	DİZİMSEL BİRİMLER		
Sözlüksel Birimler	**SÖZCÜK düzeyi**	**ÖBEK düzeyi**	**TÜMCE / SÖZCE düzeyi**
Sözcük	***yazı***		
Bileşik sözcük	***bal-ayı*** < bal ayı		
Deyim		***ateş almak*** < Perdeler ateş aldı.	
Atasözü			***.Sakla samanı, gelir zamanı.***
Özdeyiş			*Hayatta en hakiki mürşit ilimdir.*

Öbek, ***birden çok sözcük içerip anlamı kendisini oluşturan sözcük lerin anlamlarının teker teker toplamına eşit olan sözdizimsel, düz anlam lı bir birim*dir:** [*bir çocuk*, [*güzel* [*bir akşam*]], [*eve dönerken*], [[*yavaş ya vaş*] *uzaklaş*], [[*toplantının sonu*]nda], [*uzun*[*ince*[*bir yol*]]], [[[*erken kalk*] an]Ø], [*erkenden* [*yola çık*-]],... gibi. Sözdizimi açıklamalarında birim olarak *öbek* terimi kullanılır. *Tamlama* ise öbek işleviyle kullanılabilen ama öbeğin altında kalan dizimsel bir birimdir: [*sıcak gün*], [*yol yapımı*].Tamlama-içi ikili ilişkiler **niteleyen+nitelenen** olarak görülür: ***dil yarası*** (dildeki yara) x **dil yarası* (acı söz ile incinme).

4.7.3.9. ***Bileşik sözcük, "kendini oluşturan iki ya da daha çok sözcüğün anlamlarının toplamından az ya da çok uzaklaşmış bir yan-an lam yüklenen birim"***dir. *Böyle bir birim: ı) yan anlamlı; 2) özne, nesne (et kilenen, yararlanan, araç), yüklem gibi tümce ögelerinden yalnızca birinin işlevini üstlenen; 3) başka dizimsel birimlerle aralanamayan **öbeksel** birer **sözcüktür***. Birden çok sözcükten oluşan terimleri de bileşik sözcük saymak gerekir, çünkü yeni birime bağlam ayrımıyla değişmeyen, tek bir kavram yüklenmiş, gösterilen tekilleımiştir.

Türkçe sözdiziminde niteleme önden de olabilir sondan da. Yüzey sel olarak bakıldığında bileşik sözcük (ev+kadın > *ev kadını* gibi) *niteleyen + nitelenen*, ya da (mor+öte > *mor ötesi* <öte mor gibi) *nitelenen + nitele yen* sırasında dizilmiş en az iki kök ya da türemiş tabandan oluşur.

Her bileşik sözcükte nitelenen bulunmayabilir. O bakımdan bileşik sözcükler *niteleneni içinde olanlar* (endocentric), *niteleneni düşmüş olanlar* (exocentric) diye ayrılır, (Bloomfield 1933, Marchand 1960). Bağlama daya lı bu dışlamaya, birimleri kısaltma eğilimi yol açar. Dizimsel ulamlar arta ka lan sözcüğe eklenir, bağlamdan anlaşılanlar ise düşer. *Yan-anlamlı birimle rin ögeleri düşmez*, onun dışında kalanlar düşer. Yazımda düşebilen ögeler sözlüğe eklenmelidir: **hesap** açığını kapatın > *ϕ açığı* kapatın; yaralı **asker** lere bakın > *yaralı ϕ lara* bakın; **yapı** buraya *gece kondu* > *gece kondu ϕ*.

Türkçe bileştirme işlemine, oluş sırasında dizilerek yinelenen /eşle nen sözcükler de katılır. Bu tür, belki de **eşlemenin** "**ve**" gibi bir bağlaçla değil de dizimsel sıra ile kurulmasıdan da ileri gelir. Oluşan birimler içinde genel kavram anlatan '*gösterilen*' bulunmaz: (b*u* ***nesne*** *çekilip üzerine ya tılır*>) **çek-yat,** *yap-sat, al-sat, vur-kaç, kap-kaç, gel-git, gör-çek, kay-kay, çek-çek, ..., biçer-döver, biçer-bağlar,...* gibi oluşmuş örnekler az değildir. Yukarda belirtilen türler şöyle bir görüntü oluşturur.

	Niteleyen		İkilemeli	
	Önce	**Sonra**	**-Yansıma**	**+Yansıma**
Niteleneni içte	*kara*-**yazı**	**yasa**-*dışı* -	-	-
Niteleneni düşmüş	açık- göz x	**göz**-*altı* x	kay-kay x	dır-dır x

İki taban içeren birimlerin bileşik sözcük olup olmadığını kararlaştır mak zordur, ama aşağıdaki örneklerde bu özellik kolayca görülür: kara**yazı,** taş**kömür**ü, yağlı **boya,** çocuk **bahçe**si, çoban **yıldız**ı,...// **baş**ıboş-, paragöz -, **bağır**yanık-, buzkıran-, gündöndü-,...(Nitelenen birim koyu yazılmıştır// - = düşmüş nitelenen).

Bileşik sözcükle öbek arasındaki ilişkilere bakılırsa, üç tür birim or taya çıkar: 1) yalnızca öbek olan, ancak bileşik sözcük karşılığı bulunmayan birimler; 2) yalnızca bileşik sözcük olarak var olup öbek olarak karşıtı bu lunmayan birimler; 3) hem öbek hem de bileşik sözcük anlamı yüklenmiş o lan birlikler.

	Öbek/ Tamlama	**Bileşik sözcük**
1. Çöp torbası Oda sıcaklığı	çöp torbası oda sıcaklığı	
2. Kapak kızı Ev kadını		**kapak-kızı** **deliksiz uyku**
3. Açık göz Diz üstü	açık göz diz üstü	**açıkgöz x** **diz-üstü x**

"*Tıpış tıpış yürü*" örneğinde görüldüğü gibi, eylemler de nitelenebil diğine göre, eylem türünden bileşik sözcükler de vardır. Genellikle eylemleri niteleyen Türkçe yansımalar, onlarla çok sayıda bileşik sözcük kurarlar: *şı pır şıpır ak, bön bön bak, dır dır et, şap şap öp, pata küte döv, şıkır şıkır oyna, kıkır kıkır gül, hır gür çıkar, kem küm et, cır cır et, harıl harıl çalış, paldır küldür in, şambır şumbur yıkan, çar çur et, vızır vızır geç, ...* (bk. Tuna 1986, Zülfikar 1995); *konuşa konuşa yürü, dizleye dizleye çık, ağlaya ağlaya git, döne döne in,...* . Bileşik sözcükleri yalnızca **ad** soylu sözcükler olarak görmek yanlıştır.

4.7.3.10. Deyimleşme

Deyim, **anlam değişimine uğrayarak betimleme, niteleme işleviy le kalıplaşmış bir tümce ya da öbektir.** *Tümce düzeyinden öbek düzeyine inmiş olsa bile bir* ***deyim***: ı) yan anlamlı; ama 2) ***birden çok tümce ögesi içeren***; 3) ***başka dizimsel ögelerle aralanabilen*** **sözlüksel** bir **öbek**tir.

Bileşik sözcük: Ayşe bir **ev kadını**dır ; Mehmet **açgözlü**dür.
Deyim: Mehmet'in **ağzı bozuk**tur; Mehmet'in **ağzı** çok **bozuk**tur.
Sevginin **dili** (özne) *uzun*dur (yüklem).

Deyimde geçen *yan-anlamlı* niteleyici (*acı* = *üzücü*) ile düz anlam ilişkisi, kullanılan eylemin kendisiyle değil, anlatım dışı tutulan bir başka tümce/söz ögesiyle ilgilidir. Sözgelimi:"***söz***lerin ona çok ***acı geldi***">'birine (etkilenen) bir *sözün (araç)* <*acı* gelmesi (yüklem)' (*söz* <*acı*) > *acı gelmek* (dokunmak). Deyimin anlamı tek bir eylemle de anlatılabilir (*tutuş-* > *Ø / bir şeyin ateş al-);* bileşik sözcükte böyle bir denklik kurulamaz. Bu bakım dan deyim, ***konumsal birlik*** (collocation) ilişkisini içeren ancak bileşik söz cük olmayan bir birleşimdir:

Deyim anlatımında (olaya katılan: *eyleyen* (yapan, yaptıran), *etkile nen, araç, yararlanan*,... gibi) **eylemin değerlik ilişkisi'**nin yani eyleme katı lanların ve işlevlerinin belirtilmesi yarar sağlar. (>:*sonrakini niteleme/*<:*ön cekini nitelem /ϕ: düşmüş nitelenen*) biribirinden ayrılmalıdır. Söz konusu ilişkiler şunlardır.

ı. **Özne + yüklem** : *Abbas yolcu*, (Yıldız) *açılıp saçıl*dı.
ıı. **Nesne + yüklem** : *adamını bul*mak , (Cansu) *açık kapı bırak*mış.
ııı. **Tümleç + yüklem** : *açık havaya çık*mak, (birisi) *aç gözlü davran*mak, (birisi) boşuna kürek çekmek.
ıv. **Özne + tümleç + yüklem**: (birinin) *adama benze*mesi, (birinin) *aç karına dolaş*ması
v. **Nesne + tümleç + yüklem**: *açlıktan* (birinin >) *nefesi kok*mak, (birini) *açıkta bırak*mak.
vı. **Özne + nesne + yüklem**: (birine) *abayı yak*mak, (birşeyin>) *acısı (birinin) içine işle*mek.
vıı. **Tümce** (Özdeyiş) : Aç gözünü, açarlar gözünü. Açtı ağzını, yumdu gözünü.

O bakımdan sözlüğe yazılan birim, düzey düşmüş yani tümce düze yinden öbek düzeyine inmişse, yalnızca kalıplaşmış olan bölümü içerir. Düş müş görünen (kalıplaşma-dışı) birimsel ögelerin ayraç içinde belirtilmesi anlamayı kolaylaştırır: sözgelimi *Ø-(n)In ağzının kokusunu çek-*,... gibi.

Bileşik sözcük	**Bileşik sözcük**	**Deyim**
acı> *soğuk*	**ağzı <bozuk ϕ**	*[ø-(n)In ağzı] bozuk ol-*
ağır> söz	**ağzı< gevşek ϕ**	*[ø-(n)In ağzı] gevşek ol-*
açık> *hava*	**alnı <açık ϕ**	*[ϕ-(n)In alnı] açık ol-*
açık >sözlü ϕ	ayağı <çarıklı ϕ	ϕ <ayakta uyumak
ağır> başlıϕ	arkası <pek ϕ	ø ϕ <alttan almak
açık >elli ϕ	ayağına <çabuk ϕ	ø ϕ <aşağıdan al-
aslan >sütü ϕ	avuç <dolusu ϕ	ø ϕ <araya girmek
açık >pazar ϕ	gözü <pek ϕ	ø ϕ <ayrı tutmak
...	...	...

3.3. Deyim ile Atasözü Ayrımı. Düzey düşmeyip de tümce düze yinde kalan deyimler ile atasözlerini de biribirinden ayırmak gerekir. Kulla nılacak tek karşıtlığı Aksoy (1971: 39)'da bulabilirsiniz: Her atasözü genel bir kuraldır, bir öğüt içerir: *İşleyen demir ışıldar. Sakla samanı, gelir zama nı. Bugünkü işini yarına bırakma, Ayağını yorganına göre uzat*,....Bir deyim ise bir durumu belirler ya da betimler: *Atı alan Üsküdarı geçti. Armut piş, ağzıma düş.* Kimileri ise her iki türe de girebilir. Örneğin ***Çam sakızı çoban armağanı***. *"Yoksulun armağanı pahalı olmaz"*anlamında ise, bir atasözü, "*Sunduğum şey değersiz ama gücüm buna yetiyor*" anlamıyla da bir deyim sayılır.

4.7.3.11. İkileme, İkizleşme

Türkçe anlatımda bir sözcüğün (*gizli*) ya da yansılamalı bir biçimin (*şıpır*), ister olduğu gibi (*gizli gizli, şıpır şıpır*) isterse bir ölçüde sesletimi nedenli değiştirilerek yinelenmesine (*gizli mizli, şapır şupur, sürüm sürüm* sürün); eğer sözcük bir niteleyici (*sarı*) ise, (ilk ünsüz) + ünlü seslerine /p m s r/ ünsüzlerinden biri eklenerek o sözcüğün başına getirilmesine (*SAP.sarı*), ya da bir sözcüğün anlam ilişkilerine dayalı olarak: yakın anlamlı (*gizli sak lı, ite kaka*), karşıt anlamlı (*açık gizli, içli dışlı, bata çıka, bilir bilmez*), ya da anlam ilişkisi içinde bulunduğu bir başka sözcükle eşleştirilmesine (*ağ rı sızı, ara sor, ana baba*) **ikileme** denir. Kavramı ve işlemin yaygınlığını be lirtme amacını güden bu uzun tanımın dil inceleme düzeylerine ve yapının tümüne yönelik olarak genişletilip evrilmesi gerekir. Ses dizimini ilgilendi ren ikilemeler için Demircan (1996b:95-103)'e bakılabilir.

İkilemeyi gerçekte sözcüklere dayalı olarak değil de işleme dayalı bir anlamlama biçimi olarak görmek gerekir. Sözcükler bir yandan bileşik birimler (*dırdır*) oluştururken öte yandan üst birimler (öbek, tümcecik) için de anlamlamaya girdikleri için (*açık açık* -konuş, *tıpış tıpış*-yürü, *konuşa ko nuşa*- yürü, *kıza* bak *kıza* ,...), Türkçede sözcük sayısı belirlenirken tekil anlam yüklenen (*tıpış tıpış)* gibi yansıma ya da (*göz göz)* gibi başka türlü iki

lemeleri de o sayıya katmak, onları ayrı birer girdi olarak sözlüğe almak ge rekirdi. Sözcük türlerinden adlarla kurulabilen ikileme sayısı 100'ü, eylem lerle kurulanlar ise 130'u geçmektedir (Demircan 1988b'den). İkilemelerin dizimsel türleri şöyle ayrılabilir.

4.7.3.11.1. ***Özdeş, eş-yapılı ikilemeler***:

a. *Arasız olanlar*

ı. Tür değiştirmeyen: *açık açık* / *açık* konuş

ıı. Tür değiştiren : *konuşa konuşa* / **konuşa* yürüdüler.

b.*Aralı olanlar*

ı. Odaklayıcı / ilgeçli : *adam* gibi *adam*, *gel* de *gel*

ıı. Sözcükle aralanmış: *eşşek* oğlu *eşşek*, *önüne* bak *önüne.*

4.7.3.11.2. ***Ayrı, değişik yapısal ekler almış ikilemeler***: *el ele* ver, *daldan dala* atla.

4.7.3.11.3. İkilemelere yüklenen genel ve alt anlamlar şunlardır.

4.7.3.11.3.1. ***Ç o k l u k*** kavramı. İkileme bir adı nitelediğinde *sayı sal* bir çokluğu anlatır. O çokluk *olağan* ya da *abartılı* olabilir. Eğer ikileme bir eylemi nitelerse, o eylemin özelliğine bağlı olarak ya bir ***yinelemey***i, veya ***sürekliliğ***i, ***yoğunluğ***u dile getirir.

A Nesneye dönük sayısal çoğulluk

Olağan	1.	*i.*	*sarı sarı elmalar.*
		ıı.	*elmalar sarı sarı.*
	2.	*ı*	*kova kova su.*
			? su kova kova.
Aşırı	1		*inSAN inSAN (bir görecektin).*
	2		*(terörden) kaÇAN kaçana.*

B Eyleme dönük yineleme

Olağan, kesikli	1.	*a.*	*Ev ev dolaştı.*
		b.	*Başına başına vurdu.*
		c.	*Dönüp dönüp baktı.*
		ç.	*Okur okur anlatır.*
		d.	*Gelen sorar giden sorar.*
	2.		*GÜLdü GÜLdü.*
Aşırı, ısrarlı	1.	*a.*	*saRI da saRI (diye tutturdu.)*
		b.	*yaVAŞ da yaVAŞ "*
		c.	*ayRIL da ayRIL "*
	2.		*çıKIN çıKIN*

C. Yoğurluk, süreklilik (+*sürekli* bir eylemle)

Olağan	a	*kara kara düşündü.*
	b.	*hasta hasta çalıştı.*

	c.	*yavaş yavaş yürüdü.*
	ç.	*ağlaya ağlaya gitti.*
	d.	*Kıyıdan kıyıdan yürüdü.*
	e.	*akar da akar.*
Umulmadık	a	*GÜLdü GÜLdü.*
(Yineleme)	b.	*NE gülDÜ NE güldü*
	c.	*AğLAR da ağlar*
	ç.	*Bir gülSÜN bir gülSÜN*
	d.	*NE yapar yaPAR (onu kandırır)*

Yalın ikilemeler *azdan çoğa, çoktan aza*, ya da başka türlü değişim anlatmaz, öyle ilişkiler için gerekli eklerin seçilmesi zorunludur.

ı.	güzel güzel	-	*güzelin güzeli (çok güzel).*
ıı.	yan yan	-	*yan yana (bitişik).*
ııı.	şişti şişti	-	*şiştikçe şişti (denetimsiz şişme).*
ıv.	gitti gitti	-	*gitti gideli (gittiğinden beri).*

4.7.3.11.3.2. N i t e l i k anlatımı daha çok bildiriye dönüktür. Burada ikileme içeren sözlerin *doğruluğu/asılsızlığı*, anlatılan niteliğin *olağanlığı/aşırılığı*, ölçülere *uygunluğu/ tamlığı/ eksikliği*, anlatan kişiye göre *önemi, karar, kızgınlık*,... gibi duygusal özellikler öne çıkarılır.

A.Doğrulama	**1.Olağan**	saRI saRI = sarı.
		yaVAŞ yaVAŞ = yavaş.
		gelDİ gelDİ = geldi.
	2.Abartılı	NE sarı NE sarı = çok sarı.
		saRI ki saRI görsün gözün.
		güZEL mi güZEL.
		bir bakTI bir bakTI.
		bir geLİŞ geldi.
B.Kusursuzluk	**1.Ölçülü**	(- Bu Nasıl ders böyle ?)
		- DEŖS gibi DERS !
	2.Tam	(Oranın) elmaSI elMAdır.
		(Herekenin) halıSI haLIdır.
		vurDU mu vuRUR.
	3.Görüş	(Bana sorarsan) güZEL mi güZEL
		yaPAR mı yaPAR.
		(Ne istedilerse verdik:)
		paRA mı paRA.
		(Sana sorarlarsa,) gelDİ mi gelDİ.
		yaPAR mı yaPAR.
C.Değilleme	**1.Tepki**	saRIsaRI (= sarı değil)

		yaVAŞyaVAŞ (= yavaş değil).
		verDİverDİ (= vermedi).
	2.Alaylı	saRI mı saRI mı (= sarı değil).
		ALmadı mı ALmadı mı (= aldı).
		NE saRI NE sarı (= sarı ama...).
		NE yaVAŞ NE yavaş .
	3.Farksız	HA yapΓI HA yapmadı (farketmez).
		NE gelDİ NE gelmedi (=ortada).
Ç.Duygusal	**1.Karar**	olDU olDU, (olmazsa gideriz).
		ödeDİ ödeDİ, (yoksa işi bırakırız).
		iyileşTİ iyileşTİ, (olmazsa başka doktora gideriz).
	2.Uyarı, tehdit	gelGEL (= sakın gelme).
		GELmeGELme (=gel, yoksa kötü olur).
		? aĞIR in aĞIR !
		? önüNE bak önüNE !
	3.Kızgınlık	KIzım KIzım !
		çıKIN çıKIN !
	4.Tahmin	okuSUN okuSUN beş sayfa.
		verSE verSE ancak bir milyar verir.

İkilemelerin biçim-anlam ilişkisinde sesçil değişkenler ± **eşbiçimli lik,** ile ± **düzenlilik**, sesletimin ± **kolay** olması ile ± **birinci öge** olma, se sel **tekdüzelikten kaçınma** ile ikinci ögede **baş ünsüzün seçimi** (*patlama lı/ sızmalı* olma) ve **ünlü değişimi** nedenlidir. 'Eşbiçimlilik' eylemsel düzen lilik anlatır: *takır takır, ara ara, salak salak*; 'ayrı-biçimlilik' ise düzensiz lik: *takur tukur, ara sıra, salak sulak*. 'Düzensizlik', yakın anlamlı bir sözcü ğün (*itiş kakış*) yokluğunda anlamsız bir biçimle yaratılır: *eften püften, al lak bullak, ıcık cıcık*. Sesletimde daha çok çaba gerektiren, anlamlı ya da anlamsız olan ikinci öge olur: *abur cubur, apar topar, eğri büğrü, eski püs kü*. Biçimsel tekdüzelik patlamalı/sızmalı seçimini etkiler. Bir biçimde iki patlamalı ses varsa ikinci ögenin baş sesi sızmalı olur: *abuk subuk, apar to par, ins cins*. '***Düzensizlik***', "**m**-"li ikilemelerde '*belirsizlik*'/'*benzeri*' ola rak terimlenebilir : *ara sıra / çalış malış / ağla mağla / ev mev*,... .

4.7.3.12. Yarılayıp Bileştirme

Yabancı dillerden (İngilizce : ***mo***-torist + ho-***tel*** > <u>*motel*</u> gibi) giren bu tür sözcük yapımı Türkçede , özellikle basın dilinde, güncel amaçlarla sık

sık denenmektedir[363] Bu işlemde birinci sözcüğün başı ile ikinci sözcüğün sonu alınarak birleştirilir. Yeni biçime iki sözcüğün toplam anlamı yüklenir. Türkçe anlamlama açısından kimi kez baş hecelerin alınması daha uygun düşebilir.

	Örnekler
Sun-i + tah-**ta** >	*sunta*
Demir-el + İn-**önü**	*Demirönü Hükümeti*
RP + D**Y**P >	*Refahyol Hükümeti*
? haber + ötesi	*habertesi*
?Yerleri silmek için	*yersil*
?Camları silmek için	*camsil*
?daktilo + silgi	*daksil*
? Akıllı + bilet	*akbil*

4.7.4. Kısaltma

13. *Baş harflerden sözcük üretme*
14. *Uzun özel adı kısaltma*
15. *Kırpma*

4.7.4.13. Baş Harfler/Seslerden Sözcük Üretme

Anlaşılmaz teknik terimlerden oluşan kimi uzun adların baş seslerini alarak onları aynı sırayla dizip sesletilebilir bir "*tür-adı*"na dönüştürmeye sözcük üretimi denir. Örneğin ingilizceden Türkçeye de geçmiş olan (**ra**dio **de** tecting **a**nd **r**anging)> **radar**, (light **a**mplification by **s**timulated **e**mission of **r**adiation)> **laser**, (**a**cqired **i**mmuno-**d**eficiency **s**yndrome)> **aids** sözcük leri bu yolla üretilmişlerdir. Türkçede de bu işlemle sözcük üretilebilir. Baş langıçta sesletilebilir birer kısaltma olan **GAP** < (Güneydoğu Anadolu Pro jesi), **YÖK** < (Yükseköğretim Kurumu), **KİT** < (Kamu İktisadi Teşebbüsü), **TEK** < (Türkiye Elektrik Kurumu) kimi kez tür adı gibi kullanılmaktadır. Eğer böyle tür adları üretilecekse sözcükler daha işin başında bu işleme uy gun olarak seçilir. **TİS** < Türk İslam Sentezi, **MES** < Madeni Eşya Sanayici leri, **TÖS** < Türkiye Öğretmenler Sendikası. **TEM** < Trans European Motor way (Avrupayı geçen otoyol), buna "TEM otoyolu"değil, yalnızca "Tem" denmeli. Eğer tek başına kullanılıyorsa, "***tem***" artık bir tür adı olmuş demek tir.(... *bir **tır** ile çarpıştı*) içindeki "***tır***"ile , ***kit*** de (*Kit*ler zarar ediyor) öyle.

4.7.4.14. Uzun Özel Adları Kısaltma.

Uzun adlar eskiden beri baş sesler dizilerek kısaltılmaktadır. "Pos ta, Telgraf, Telefon" > PTT , TBMM, DDY, TRT, TDK, AT, ABD, TKİ,...

---

[363] Bu tür alımlı örnekler için **Mustafa Balbay**'ın Cumhuriyet gazetesin deki **Gündem** yazılarına bakılabilir.

bu tür kısaltmalardandır. Adın kurulmasında bir sözcük gibi sesletilmesi düşünülmemiştir. Oysa sonradan yapılan şirket adları artık sesletilebilir baş seslerle kurulmaktadır: İSO, İPRAŞ, TÜPRAŞ, İGDAŞ, İZULAŞ (İzmir Ula şım), TOFAŞ,... gibi.

4.7.4.15. Kırpma

Bir sözcüğün önek ya da sonek olmayan uçlarından biri ya da ikisi de atılarak elde edilen eş anlamlı biçime *kırpma* denir. Örneğin "***telgraf***" bi çiminin "***tel***" biçimine indirgenmesi. Kimi yemek adları da bu yolla kısaltıl mıştır: kuru fasulye > *kuru*, şiş kebap > *şiş*, döner kebap> *döner*, gezgin kişi > *gezgin*... . İngilizcede çok kulanılan böyle biçimlerin birkaçı Türkçeye de girmiştir: *gaz (<gasoline), oto (<automobile), foto (<photograph)*,... gibi. Kısaltılan kimi özel adlar da vardır: *İbo, Memo, Cemo, Neco, Fatoş/ Fato/ Fatiş*,... .

4.7.5. Yakıştırma

4.7.5.16. Halk - Yakıştırması

Günlük dilde kullanılan özellikle yabancı ad ya da sözcüklerden ki mileri ya anadilde kullanılan sözcüklere dönüşerek biçim değiştirir, ya da anadil sesletimine uyarak bir sözcükmüş gibi dile girer. Bu yolla "Anatolia" > *Anadolu*'ya "Karaim Köy" > *Kara+köy*'e, Hısn Kaifa > *Hasan+keyf*'e dö nüşmüştür. Özel markalardan kimileri de tür adı gibi kullanılmışlar, örneğin Alın. Pflug > *pulluk*, İt. Ballamezza > *balyemez*,.. biçimlerine sokulmuşlar dır. Başka örnekler de vardır: demokrat > *demir kırat*, Esmeralda > *esmer ab la*, alaim-i sema > *eleğim sağma*, Şeref Resan vapuru > *Şeref Hasan* vapu ru, Halikarnas Lokantası > *Ali Kurnaz* lokantası,... gibi, (Aksan, 1996).

4.7.6. Ödünçleme

4.7.6.17. Yabancı Dillerden Aktarma (biçim ve anlam alımı)

Öz kaynaklar ve sözcük yapım yollarıyla çözümlenemeyen anlatım sorunları yabancı dillerden kavram ile birlikte biçim alımına yol açmaktadır. O duyarsızlıkla Türkçe, Osmanlılar döneminde yabancı, Arapça ve Farsça sözcüklere boğulmuştu. 1930'lu yılların başında sözlük içindeki yabancı söz cük oranı %65 idi (Aksoy, 1970; İmer, 1973). Hacivat dilinde bu *yüzde-on*' un da altında olmalıydı. Bugün de çok sayıda İngilizce sözcük Türkçeyi, da ha doğrusu yeni hacivatların dilini basmıştır. Osmanlıca gibi bir oluşumu bir dile dayalı imiş gibi göstermek yanlıştır. Osmanlıca, Türkçe ile bağı neredey se bitmiş, kendine özgü bir dildir. *Türkler için bir "yabancıdil"* kimliğini ta şır; eğer kendinize güveniyorsanız, halka okunduğu söylenen "*Tanzimat Fermanı*" metnini açın, bakın ve anlamayı bir deneyin. Yine de yabancı söz

cük alımı, geçici kısa bir süreyle, öz-biçim oluşturulana değin, açımlanmış anlam verilmek koşuluyla bile hoş görülmemesi gerekir.

4.7.7.16. Yansımalar

Varlıkların tekil ya da karşılıklı devinmeleri sonucunda oluşan amaç lı amaçsız sesler ile canlıların türlü durumlara gösterdikleri sesel tepkilerin, ya da bir devinime sanal olarak koşulan ses dizilerinin dile alınmış biçim lerine **yansıma** denir. Bu tür sözcükler Türkçede bağımsız da kullanılır (*öf, tık, tıs*,...), bağımlı da (*hıç-, ök-, hap-*,...). (Demircan 1996b,1997).

Türkçede yansıma (*echoic word, onomatopoeia*) sonucu oluşmuş ne denli göstergelerin sayısı çoktur, (Zülfikar, 1980/95, Yeon, 1995, Demircan 1996). Yansıma biçim yaratılması, dil ediniminin daha başında, öteki işlem lerle birlikte iletişime katılır. Bu biçimler, gerek çocuğun kendisi, gerekse çevresindekiler tarafından ***düz-anlamlama*** yoluyla belirlenir."Ye"için "*ham yap*","Yakar" için "elleme, *cız*!","patlama"için "*bom*! etti", "çekiçle oynaya yım" için " *Tok tok* yap", "elektirik süpürgesi için "*vuu vuu*", "seni yıkaya lım" için "*çıpı çıpı* yapalım", "ördek" için "*vakvak*", "köpek"için "*havhav*", "kedi" için "*miyav*",... türü göstergelerden yetişkin dilinde 400'ün üzerinde tek heceli kök biçimi, 8000'in üzerinde de çok heceli türevleri bulunmakta dır, (Zülfikar, 1995).

4.7.7.18.1. Ünlülere Bağlı Ayrımlar: ±*güçlü*, ±*düzenli*, ±*sığ*

Yansıma biçimlere bakılırsa, en sık kullanılan ünlü ayrımı ±*geniş*' tir. ±*Ön/ince* ayrımı pek yoktur; ±*düz* ayrımı ise az kullanılır.

± Geniş	± Ön/ince	± Düz
tak - tık	güm - *gum	şar - şor - şur
pat -pıt	gül - gul	gar - gor - gur
çat - çıt	gür - gur	tak - tok - tuk
şar - şır	küpür - *kupur	can - con - .
*tas - tıs	...	...
hal -*hıl		

Anlamlamada ünlülere şu nedenli ayrımlar yüklenir: 1.*Güçlü - zayıf* ayrımı; 2. *Düzenli - düzensiz* ayrımı; 3. *Sığ/yüzeysel - derin* ayrımı.

4.7.7.18.1.1. ***Güçlü/Zayıf Ayrımı.*** Devinme gücü yalın biçimin ünlüsün de geniş-dar ayrımıyla örtüşür. Güçlü devinme geniş ünlü ile, zayıf devinme dar ünlü ile verilir.Ayrıca bk. Zülfikar, 1995: 24-25.

Güçlü	*Zayıf*
tak - taaak	tık - *tıık

Anlamlamada ünlülere şu nedenli ayrımlar yüklenir: 1.*Güçlü - zayıf* ayrımı; 2. *Düzenli - düzensiz* ayrımı; 3. *Sığ/yüzeysel - derin* ayrımı.

4.7.7.18.1.1. ***Güçlü/Zayıf Ayrımı.*** Devinme gücü yalın biçimin ünlüsün de geniş-dar ayrımıyla örtüşür. Güçlü devinme geniş ünlü ile, zayıf devinme dar ünlü ile verilir.Ayrıca bk. Zülfikar, 1995: 24-25.

Güçlü	*Zayıf*
tak - taaak	tık - *tıık

pat - paaat	pıt - *pııt
şak - şaaak	*şık - *şıık
- -	tıs - -
- -	fik - -
cart - caaart	cırt - cıırt
- - -	pırt - pıırt
*şan - şaaan	*şın - -

Bileşik eylemlerdeki güç anlatımı ise vurgu eşliğinde sondaki ünsüz uzunluğu ile verilir:*şan> şan**GIrrr**, *şal> şal**DIrrr,** çat> ça**a**at> ça**TIrrr,** ...gibi.

4.7.7.18.1.2. ***Düzenli/gelişigüzel ayrımı,*** ikileme işlemine yüklenen *süreklilik* özelliği ile birlikte, genelde ünlü, değişimi olmadığı yerde de ün süz değişimi ile anlatılır. Yinelenen bölümde kullanılan ünlü /u/'dur[364] .

Ünlü değişimiyle		**Ünsüz değişimiyle**	
Düzenli	***Düzensiz***	***Düzenli***	***Düzensiz***
tak tak	*tak tuk*	-	çat pat
hay hay	*hay huy*	hık hık	hık mık
çat çat	*çat çut*	-	hot zot
şap şap	*şap şup*	yalap yalap	yalap şap
dan dan	*dan dun*	-	çıtı pıtı
hor hor	**hor hur*	tıngır tıngır	tıngır mıngır
takır takır	takır tukur	şıngır şıngır	şıngır mıngır
şakır şakır	şakır şukur	-	vırt zırt
şapır şapır	şapır şupur	cız cız	cız bız
şarıl şarıl	şarıl şurul		
fıkır fıkır	-		
fokur fokur	-		
mışıl mışıl	-		
dır dır	-		

4.7.7.18.1.3. ***Sığ-derin ayrımı*** ile '*boş hacim - dolu hacim*' ayrımı, [±yuvarlak]ünlü seçimiyle anlatılır. Düz ünlüler, *sığ* ve *yüzeysel* olanı, yuvar lak ünlüler ise *derin* olanı ayırır. Hava/gaz dolu kapalı hacim yuvarlak ünlü ile belirlenir.

---

[364] Zülfikar (1995:28-) "*gelişigüzel*" karşılığı olarak "*herhalde uyumsuzlu ğun vurgulanması*"dır diyor. Oysa bu tür ikilemelerle **düzensizlik** anlatıldığı çok a çıktır : *çat çat : çat çut / açık açık : açık saçık* .

Sığ	*Derin*	*Boş*	*Dolu*
cangır	*congur*	-	dan
cız/cazzz	*cozzz*	tak tak	tok tok
fıkır	*fokur*		
-	*güm*		
-	*cum*		
-	*güldürrr*		
şar	*şor*		
har	*hor*		
fış	*foş*		
zart	*zort*		

4.7.7.18.2. Ünsüzlere Bağlı Ayrımlar

Ünsüzler hecenin yanlarında/uçlarında bulunduğu için onlara ancak eylemin başlangıç ve bitişi ile ilgili ayrımlar yüklenebilir. Bu özellikler eyle min türünü belirler. Ses veren eylem ya da oluşumlarda karşılıklı etkileşen varlıklarla ilgili nitelikler de ünsüzlere bağlanır. Bu özellikler belli bir sıra ile anlatılabilir.

4.7.7.18.2.1.*Etkileşim yüzeyleri*ne bakılırsa iki karşıtlık belirir: iç yapı bakımından [± *sert*], örtüşme bakımından [± *dar*]. Sertlik özelliği başta ötümsüz patlamalı ünsüzlerle anlatılır: çok sert: /t,k,ç / biraz sert /p/[365] . Yu muşaklık ise sızmalılar ve öteki seslere bindirilir. Örtüşme yüzeyi geniş ise bu /ş,ç/ ile nitelenir, dar örtüşme ise patlamalı ünsüzlere koşulur.

	+ sert	**- sert**
+ dar	*pat, tak, tık, kırt,*	*fıs, fış,*
- dar	*şap, şak, çat,*	*şır, şor, mış, bıng-ıl*

4.7.7.18.2.2. *Varlık/nesne* ile ilgili genel fiziksel özellikler de yansı malara yüklenmiştir. Bu özellikler [± *katı*], [±*sıvı*] olabilir. Katı nesnelerin etkileşimi ötümsüz patlamalı ünsüzlere, sıvı nesneler /ş, ç/ seslerine, gaz olanlar ise, /f,s,h,r,z,v / seslerine bağlanır.

---

[365] Zülfikar (1995: 39-)'da /p/ sesinin sözcük başında bulunmadığından söz ediliyor. Bu açıklama, yansımaları sözcük saymayan yerli Türkoloji ile uyuşuyor, ama Türkçenin sözlüğüne aykırı. *Pıt, pıs, pat, pay, pis, piş, par-, pır,* ... benzeri söz lü-dil sözcüklerinin ön-Türkçede bulunmadığı yalnızca yazılı metinlere dayatılamaz. DERLEME ve TARAMA sözlüklerinden 8000'in üzerinde bir yansımalar sözlüğü derleyen Zülfikar, /p/-li yansımaları neden birer sözcük saymıyor? Herhalde bilimsel likle uyuşmayan bir korkudan.

	+ katı	- katı
sert	*pat,çat,çak,tak,tık, şap*	dın,cız,lık,
sıvı	*şıp,şır,şar,şor,foş, çiş, fış,şıpır,çır, şarıl*	
gaz	*tıss,fıs,fır,hor,hır, kih,hırıl,*	

4.7.7.18.2.3. ***Eylem niteliği.*** Bu özellikler şunlar olabilir: [± *ani*], [± *keskin*], [± *sürekli*], [± *yinelemeli*]. Ani (-sürekli) özelliği başta ve sonda patlamalı / p,t, k,b,d,g, ç,c / ünsüzleriyle imlenir. Keskinlik /ç / ile verilir. Süreklilik sızmalı sesler ve uzatma ile anlatılır. Bir tür süreklilik sayılan yineleme ise ikileıme işlemiyle elde edilir.

	- sürekli	**+sürekli**
ani başlama	*tık,tak,pır,vın,dan, kıs kıs,çıv,çiş,*	*tısss,fışşş,tınnn,fırrr,horrr, şırrr,vınnn,şırıl şırıl,vır vır,*
keskin bitiş	*zıp*[366] *,şap,şak,çıt, pat,çat, rap çaaat, şaaak,*	
yineleme	*pat pat, tın tın,dır dır,*	*şırıl şırıl, şaldır şaldır,*

4.7.7.18.2.4. ***Ortamın devinimi.*** Sesi ileten ortamla ilgili ***titreşim*** [±*ötüm*], [± *tınlama*], olarak belirir. Titreşim ses telleriyle, tınlama ve derin lik geniz boşluğu ile ilişkilendirilir.

Ötüm	vıj, dır, cız, gor, gür, car, mır, mız, şır, zır, şor,...
Tınlama	in-le, tınnn, gümmm, vınnn, zan-gır, şan-gır, hün-gür,...

4.7.7.18.2.5. ***Devinim - ses organı ilişkisi.*** *Dil* ile ilgili eylemler başta /l/ ile, *gırtlak* ile ilgili eylemler ise başta /h/ ile anlatılır; *dudak* ilişkisi /m/, sonda /p/ ile de verilir. Örnekler: *lık lık*/ lıkır lıkır /lokur lokur iç, lak lak et,..., *hap*, ham, hır, hor, *mam* (=ye), maç muç öp,...

---

[366] Yeon (1995:113) *zıp* ile *zıp zıp* arasında bir ilişki kurmağa çalışıyor. O ilişki zorunlu olmayıp "zıp" biçiminin anlamı doğru tanımlanırsa sorun çözülebilir. ***Zıp*** çıktı (= birden göründü), ile ***zıp zıp*** zıpladı arasında 4.5.7.3.c. içindeki son iliş ki vardır. Asıl sorun biçimdedir, /pız/ deneceği yerde /zıp/ sırası seçilmiş, 10.3.a da ki birinci çizime benzetilmiştir.

4.7.7.18.3. Eylem Türleri . Etkileşimde ve ses üretiminde devinim türleri, nesneler arasındaki çizgisel ilişki ile belirtilebilir.

a. Dural bir yüzeye doğru hareket etme ↓ →|

düşme : kuru yüzeye /pat/, yaş: /şap/
damlama : kuru :/tıp/, yaş ; /şıp/,
yağma : kuru :/patır patır/, yaş: / şapır şapır /
çarpma : kuru: /dan/, yaş: / şırak /,/şap /
vurma : kuru /pat/, /çat/, /şak/
çakma : /tak/,/çak/
şaklama : /şak/ .

b. Bölünerek , ya da birleşmiş parçaların ayrılması ←|→

çatlama : /çat/
patlama : /pat/, /patır/
yarılma : /çat/ , /çatır /
kırılma : /çaaat/, / çıt /,
koparma : /pat/, /pıt/,
yırtılma : /caart/, / cırt /, ?/yir-t/.

c. Bir bütünden ayrılma : |→ , ●↘ ↑

fırlama : /fır/, /pır/,
Sızma : fısss, sss
fışkırma : fışşş, foşşş
akma : şıp, pıt,
üfürme : üf, vuu
zıplama : zıp,

ç. öpüşme : öp, şap şup, şapır şupur, →|←
çiğneme : cak cak,

Yansıma incelemesinde: "*acaba o biçimlerin sözlüğe yazılabilecek düz-anlamları nedenli olarak tanımlanabilir mi?*"sorusuna bir yanıt aradım. Birkaç örnek tanım şöyle olabilir[367] . Kuşkusuz, buradaki anlatım daha kolay anlaşılabilir bir biçime sokulabilir.

---

[367] Evrensel özellikleri araştıran yazılarda iki sakınca göze çarpıyor: 1.Türk çe özelliklerin yabancı kalıplara dökülmesi, 2. Türkçeye-özel yanların inceleme-dışı ya da terimleme-dışı bırakılması. Ben, yeterli derleme, girdileri doğru betimleme aşa masına ulaşmamış metinlerin evrensel açıklamalara veritabanı oluşturamıyacağı kanı sındayım. Türkçe vurgu, çatı, ve öteki özellikleri yanında "ikileme" işlemleri yeterli be timlenmediği için kılınış/görünüş (aspect) yorumlarının da önemli yanılgılar içerdiğini düşünüyorum.

Tak: *ani başlayan, yüzeysel, dar alanlı, keskin biten, güçlü ama süreksiz, katı ve sert bir yüzeye sert bir nesne ile tek bir çarpma/vurma sonucu oluşan ses.*

Sak : *ıslıklı başlayan, yüzeysel, geniş alanlı, keskin biten, güçlü, süreksiz, katı ve sert / yumuşak bir yüzeye, geniş yüzeyli esnek bir nesne ile vuruş/çarpma sonucu çıkan ses.*

Sıp: *bir yerden sessizce sızıp damla oluşunca aşağıya sert ya da yumuşak, kuru ya da sıvı bir yüzeye düşen küçük sıvı kütlenin çıkardığı çarpma sesi.*

Fıss: *açık bir yarıktan dışarıya sızan basınçlı hava/gazın çıkardığı sürekli ötümsüz ses.*

Vızz : *bir boşlukta ortamla birlikte titreyen bir organ ya da nesnenin çıkardığı ötümlü sürekli ses.*

4.7.8. Terim Yapımı

Tanım. "Terim"-sözcüğünün Türkçe Sözlük içinde birçok anlamı ve riliyor. Dil Devrimi amacına uyan birinci anlam şöyle: "*bilim ve sanat kav ramlarından birini anlatan kelime*"[368] . Kimi belirsizlikler içeren bu genel tanım daha açık bir dille verilebilir:

> **Terim**, e*vrensel, metinsel bir bağlamda ya da belli bir düşünsel ilişkiler ağı içinde var olup da keşfedilen ya da yeni üretilen ayrımlara göre belirlenen kavramlardan yalnızca birini yüklen miş olan bir sözcük, daha doğrusu bir* ***sözlük girdisi***dir[369] .

---

[368] TDK (1969) *Türkçe sözlük*: 2. cebirsel bir ifadede + veya - işaretleri ara sında bulunan parçalardan her biri; 3. eşitliğin iki yanında bulunan ifadelerden her bi ri; 4. bir kesrin pay ve paydasından her biri; 5. Bir önermede konu ile yüklemden her biri.

[369] Kuşkusuz bir bilimsel alanda birden çok alt-ilişkiler ağı bulunur. Bu ta nı ma göre herhangi bir sözcüğün anlamına bakılarak onun bir terim olup olmadığı belirlenemez. Örneğin "*dolmuş* sözcüğü bir terim midir?" sorusu sorulamaz. Çünkü terim edimsel, yani kullanımla ilgili bir kavramdır. Sözcüğün çok-anlamlı olması du rumun da ise, hangi anlama gönderme yapıldığı belirsiz kalır.

Herhangi bir kavramı taşıyan bir sözcük, diyelim "sert" sözcüğü olsun. Bu kavram (demir ,taş, beton, sözel eylemsel bir davranış, .. gibi) başka sözcüklerde de içerildiği zaman, bağlamsal açık bir seçim dışında, o sözcük bir terim olabilir mi?

Bankacılık, biçki-dikiş, yorgancılık, şarapçılık, süt işleme, koşumculuk,... gibi her uygulama alanında başka etkileşimde geçmeyen sözcükler bulunur. Öyley se, bir uygulama alanının sözcükleri birer terim midir? Kişiler-arası iletişimde "beni *cep*ten ara" içinde geçen "*cep*" artık bir terim mi oldu?

Terim bağlamını bilim ve sanat alanlarıyla sınırlamak doğru olur. Uygulama (teknoloji) alanlarının sözcüklerine alan sözlüğü içinde yer ve rilmesi bir anlamda teknolojinin, her zaman olmasa da, bilimi izlediğini o naylamaktır. Terim, başlangıçta düz-anlamlanan bir sözcüktür. Eskidikçe ye ni ayrım lar yüklenerek günlük dile akar: örneğin **izlek**[1] (= theme: konu, te ma) birinci anlamıyla bir metindilbilimi terimi, öteki *izlek*[2] < handout, *izlek*[3] < program (izleme aracı) anlamlarıyla sıradan bir sözcük sayılmalı.

Ekinsel Yorum ve Tarihsel Süreç.

Bugün ulaşılan uygarlık aşamasında ekinler ikiye ayrılıyor: üretici ekinler, tüketici ekinler. Bilimsel açıdan Batı ülkeleri, ABD, Japonya, ya da gelişmiş ülkeler bilimi üretiyor, yaratıyor; öteki (az-gelişmiş ya da gelişınek te olan) ülke ya da toplumlar onu devşirip yalnızca tüketiyor. Türklerin yaşa dığı, göçüp yerleştiği ülkelerde ise, Türkçe bir eğitim, bilim-üretim dili seçil memiş, tüketici konumda bırakılmış, devşirmeye bağımlı kalmıştır. Böylc ba kıldığında ***terim yapımı*** üretime bağlı olmayıp tüketimin zorladığı bir ***çevi ri edimi*** olarak sürmüştür.

1851 yılında oluşturulan "Encümen-i Daniş[370]" göreve başladığında Cevdet Paşa'ya göre yazı-dili Osmanlıca "*bir sayfada ancak bir iki Türkçe sözcüğe rastlanabilen bir dildi*"[371] . Yükseköğretime geçiş amacıyla Batıdan gerekli bilim kitaplarının çevirisi ile görevlendirilen bu kurul terim yapımın da bir çıkmaza saplandı[372] . Söz gelimi 1856'da kurulan "Tıp Cemiyeti" üye lerinin çoğu Osmanlıca bilmediklerinden, bilenlerinse tıp anlamadıkların dan, Arapçadan terim yapma yolu seçildi. Ancak, Arapça, Farsça, Fransız ca'dan türetilen o terimlerle tıp öğrenimi bir kat daha güçleştirilmiş oldu, (Karal, 71). Henüz bir öğretim dili seçilmediği için Türkçeden terim yapma yı o zaman hiç kimse düşünmemiş.

Tarihçiler ve *Edebiyat-ı Cedide*'ciler (1876-1909) de Arapça terim yanlısı olmuşlar. Örneğin Halit Ziya "*şems-i hürriyet* yerine *hürriyet güneşi* denemez", diyecek ölçüde karşı çıkmış. Bu da Osmanlıcanın Türkçe olmadı ğına bir başka tanık, (Karal, 1978). Terim yapımında "*yeni lisan*"cılar da

---

Öyleyse, tanımımıza "**yeni bilgi üretiminde**" kısıtlamasını koymak gerek. Çünkü, bir terim dile girdikten sonra ona terim olmayan yan anlamlar yüklenebilir. O zaman çok-anlamlılıktan kaçılamayan durumlar doğarsa, o sözcük bir terim olmaktan çıkar, terimsel bağlamı dışında sıradan, günlük bir sözcük olur.

[370] Osmanlı genel eğitim şurasının aldığı karar uyarınca, bilimsel çalışma ları özendirmek ve araştırmalarda bulunmak üzere 1851 yılında kurulan bilim akade misi. 40 asil 30 da onursal/yabancı üyesi vardı. Bir gelişme sağlayamadığı için 1896' da kapatılmış (Büyük Larousse s.3690)

[371] Cevdet Paşa bile Fransızca terim yanlısı imiş (Karal 1978).

[372] Bk. dipnot 179.

pek öteye gidememiş, bu kez Arapça, Farsça, ve Türkçeden *sade* terimler yapıl ması yoluyla bilim dilinin geliştirilmesi düşünülmüş (1911-).

Dil Devrimi ve Terim Üretimi

1928'de başlatılan Dil Devrimiyle terimlerin Türkçeden türetilmesi kararlaştırılır. 1932 yılında TDK Sözlük ve Terim Kolu 16 uzmanlık alanı belirleyip birimler oluşturur. 1934'te terim sayısı 32.302'ye ulaşır. Öztürkçe terimlerin kısa zamanda ders kitaplarına girmesi istenir. Ancak işler pek yolunda gitmez (bk. s.118-119).

Günün diliyle yazılagelen Cumhuriyet Halk Partisinin programı 1935 yılında özleştirilir. O gün anlatıma sokulan ilginç sözcüklere bakılırsa, "özleştirme"nin birden oluşuveren bir değişiklik değil de bir süreç olduğu or taya çıkar. Programın sonuna eklenen 5 sayfalık sözlükte 161 yeni karşılık var. Onların 60 kadarı tutunmuş; birkaçı Batı dillerinden; ötekilere ise başka Türkçe karşılıklar üretilmiş. Direnen Osınanlıca sözcükler de var[373] .

1936 yılından sonra ortaöğrenim görecek gençlerin okuyacağı kitap ların yeniden ve Türkçe terimlerle yazılmasına karar verilince ortaöğretim terimleri üzerinde yoğun çalışma başladı. 1938 yılında TBMM'ni açış ko nuşmasında Atatürk: "*TDK türlü bilimlere ilişkin türkçe terimleri sap tamış ve böylece dilimiz yabancı dillerin etkisinden kurtulma yolunda köklü adımını atmıştır*" (Deligönül 1982:33) dediğine göre, Güneş-Dil kuramıyla güdülen amaç yabancı sözcük/terimleri Türkçe göstermek olamaz. Öğretim yapmanın güçleşmesi üzerine, terimlerin türkçeleşti rilmesi kaçınılmaz duruma gelmiş, en başta ilk ve orta öğretim terimle rinin türkçeleştirilmesine karar verilmişti. Atatürk, bu alanda da öncü lük etmişti (bk.dipnot 246). 1982 yılına kadar yalnızca TDK 102 ayrı te rim sözlüğü yayınlar, **107.000** kadar terim yapılır (TDK 1983:51-, Kocaman 1997). Ancak, karşı-devrimcilerin engellemeleri yüzünden ne kadarının tut tuğu henüz incelenmiş değil.

Öğretim Dili. Doğrusu, Türkçe terim yapma işi bir tür sözcüksel çe viridir[374] . Tüketici bir kültürde Türkçe bilim üretimi olmadığı için terim üre timinden de söz edilemez. Bunun nedeni de halkın dili Türkçenin 1928'e de

---

[373] Bk s. 203-204. Burada *serbest> özgür* gibi tutunanları, *mahkeme>*hak yeri, memur>*işyar* gibi özleşmeyenleri, *menfaat>*asığ>çıkar, istisna>*ayra> ku ral-dışı,* gibi başka karşılıkla özleşenleri göreceksiniz. .

[374] Küyel (1978:169) haklı olarak , "*dili işlemek terim çevirmek değildir*" diyor. "***Zaviyetan-ı mütekabiletan-ı dahiliyetan*** yerine ***iki iç-ters açı*** demekle dil geliş mez; dil terimler kümesi değildir. Dili, bilim adamları, bilgelik sevenler, ahlakçılar, hukukçular, din adamları, siyaset adamları, askerler, sanatçılar,...yapar",diye ekliyor.

ğin öğretim dili olarak kullanılamamış olmasıdır. Ancak gene de teriin çevi risinde öneınli başarı sağlanmıştır.

Terim çevirmek: yabancı terimlerin bir dizinini alıp onları sırasıyla Türkçe karşılıklarla değiştirmek, gerekirse yeni sözcüğü bir tümcede kullan mak olamaz. İlk önce yabancı anlam Türkçe biçime aktarılır (zaviye > açı). Ondan sonra yeni terimler bir giriş öğretim metni içinde kullanılır. Atatürk (1937), yaz dığı Geometri kitabıyla bu konuda da örnek olmuş. Türk Dil Ku rumunca uygulanan özleştirme yolları için s.185-197'ye bakılabilir; terim çe virisi için Türkçe sözcük yapım yollarından (s.205-244) biri uygulanabilir.

Terimleri yabancı dilden devşirip öğretim diline çevirınek tüketici bir toplumun yazgısıdır. Aıncak sürekli tüketici kalınmaz; bütün teriınler za manında çevrilerek üretime geçilebilir. Baştaki tanıma göre terim çevirebile cek kiınseler ı.alanın ileri düzeyde uzman ve uygulayıcısı, ıı.yabancı terimin oluştuğu dili çok iyi bilen, ııı. Türkçesi yeterli düzeyde işlek olmalıdır.

Yabancıdille Öğretim ve Kitle İletişimi

Yabancıdille öğrenim gören öğrenciler için özellikle 1980'den soıra terim sorunu ortadan kalkmış görünmektedir. Bilimi yabancı bir dille öğren diklerinden, onlar için Türkçe terim sorunu yoktur. Türkçe bir karşılık bulu nup bulunmadığına bile bakmaksızın yabancı sözcükleri gönüllerince devşi rebilirler; dilsel bir duyarlılıkları sorgulanabilir. Türkçe öğrenim göreıler ise, bir yandan eğitim niteliğinin düşmesi öte yandan kitle iletişimi ile uygu lanan dilsel dönüşüm ve sığlaştırma sonucu yakında bilim öğrenmenin çok uzağında kalabilirler.

4.7.9. Devrik Dizim *ya da* Sözdizimsel Evrim

Yorumsal Tarihçe. *Yazı Devrimi* (1928) ile başlatılıp **Türk Dil Ku-rumu** (1932) ile Atatürk'ün önderliğinde *devletçe desteklenen "dilde özleş tirme", daha doğrusu, söz-dili Türkçeden bir yazı dili geliştirme ile yalnız ca yabancı sözcük ve eklerin Türk dilinin sözlüğünden çıkarılarak, onların yerine Türkçe karşılıkların belirlenmesini, yenilerinin üretilip kullanılma sını amaçlıyordu, bu gelişmiş yazı dili Osmanlıcanın okur-yazar diline yak laştırılması olan sadeleştirmenin bir ileri aşaması idi; yöntem bakımından arada bir ayrılık yoktu; sözlüksel arınma öne çıkarılmıştı.* Oysa **Dil Devri mi,** yeterince işlenmemiş olan halkın dili Türkçeden başlayarak yeni bir yazı dili yaratıp geliştirirken, ortak bir sözlü dilin evrilmesini de öngörüyordu. *Atatürk* zamanında, bir ara sözdiziminde de bir devrim düşünülmüş, ancak sonradan buna gerek olmadığı sonucuna varılmıştı, (İnan 1960). Sözdizimsel evrime en büyük katkıyı "Tercüme Bürosu"nda çalışanların yaptığı söylene bilir.

İlk sözdizimsel eleştiri 1938'de dile getirilir. Nurullah *Ataç*, hiçbir Türkçe dilbilgisinde, *tümce ögelerinin yer değiştirmesiyle oluşan anlam ayrımlarının konu edilmediğ*inden yakınır. 1939'da ise, eylemi tümcenin or tasına getirip yazanların yaptıklarına 'yanlış' diyemediklerini, herkesin o tür işlemlere gerek duyduğunu, ancak 'çirkin' diye, kulaklarına aykırı geliyor di ye kullanmaktan çekindiklerini belirtir. 1942 yılına gelindiğinde Ataç, kendi deyimiyle 22 yıldır kullanageldiği uzun tümcelerle anlatımı eleştirerek: "*a ma uzun tümcelerle yazmak elimden gelmedi, baktım ki hem akıcı olmu yor, hem de her yanı karanlık içinde kalıyor. Bıraktım... Kendimi avutmak için, öyleyse konuştuğum gibi yazmağa çalışırım, belki onu başarırım*", diyordu. 1943 yılında ise, geçmişteki yazılarını artık beğenmez: "...*günden güne ko nuşma diline doğru gittim*", diye ekler. Böylece yeni yazı dili yaratmada: *ye **ter** bana o kadar,...o**lur** mu hiç,...Nedir o şey ?,...**Hiç hoşlanmam** ondan,...o da avu**tu**yor insanı*,...gibi ilk devrik tümceler yazılarına girmeğe başlar. Baş ka yazarlar da Ataç'a katılınca, artık, *sözlüksel özedönüş* ile birlikte *dizimsel özedönüş* de başlamıştır (Demircan 1991a). Cevdet Kudret (1960: 138), "*sa dece yüklemin değil, cümle ögelerinden herhangi birinin yeri değiştirilerek kurulan cümleler de devrik cümlelerdir. Devrik cümle demek 'gelişigüzel' cümle demek değildir (s.134),... çünkü bazı duygu ve düşünceler yalnızca devrik cümle ile anlatılır*," der. Bu tür tümcelere genellikle sözlü dil/ekin ürü nü atasözü ve özdeyişlerden örnekler verilmiştir: *Halka verir talkın**ı**, kend**i** yutar* salkı**mı** *(atasözü), Bir **ben** var bende benden içe**ri** (Yu nus Emre),...* Okurun ezgilemesi de göz önüne alınarak kurulan bu tür tümceler, Sabahat tin Eyüboğlu'na (1956) göre "*konuşurca, düşünürce, yaşarca*" düzenlenir. Yazınsal anlatımda sindirilişinin en önemli dayanağı budur. Doğrusu yeni yazı dili yaratımında yeni sözcüklerarası ilişki ile yeni sözdizimi evrimi son radan geldi.

4.7.9.1. Devriklik Devşirme mi ?

Daha *Orhun Yazıtları* (8.yy) döneminde bile devrik dizime yol açan *konum değiştirme* kuralının Türkçede varlığını gösteren örnekler az değil dir. ***Dizimsel belirticileri göz ardı ederek*** bu dizimin Türkçeye başka diller den geldiğini ileri sürenlerin, yazıtlarda geçen 40'tan fazla devrik tümcenin kaynağını da açıklamaları gerekir. Ergin 1973 ile Tekin 1988'den derlenen kimi örnekler.

1. ol y (e)rg(e)rü: b(a)rs(a)r : ***türük : bod(u)n*** *: ölteçis(e)n.*(10 kez)
(o yere doğru · gider·sen (ey) türk halkı, öleceksin .

2. ... buyrukı y(e)me: bilge : (e)rm(i)ş ***(e)r(i)nç*** :...(22 kez)
(emirleri altındaki kumandanları akıllı imişler şüphesiz)

3. ... Yanyduk yolta yime ölti ***kök*** . (7 kez)
(dağıttığımız, yolda yine öldü hep)

4. *Oğuzda iki üç bing sümüz kelteçimiz bar mı **ne** ?*
   Oğuzdan iki üç bin askerimiz, geleceğimiz *var* mı acaba)
5. *Yağmışı ben ertim. **Bilge Tonyukuk** .*
   (Katılanı ben idim, Bilge Tonyukuk)

Dil Devrimini bir türlü benimseyemeyenler devrik tümceye de karşı çıkmışlardır. Örneğin Banarlı (1959) devrik anlatımın *dili soysuzlaştırdığı nı*, Bayraktaroğlu (1966:68) onun *bir moda ve bir sol cümle olduğumu; Tür kün ancak şaşırdığı, ve sarhoş gibi dolaştığı zamanlarda devrik cümle kul landığını* ileri sürmüşler, Deny (1933:751), Ateş (1954) Inan (1967) ise, o tür anlatıma *yabancı dillerin etkisiyle başvurulduğunu* belirtmişlerdir. Ke mal Tahir (1989:131,224)'e bakarsanız:"*özne-nesne-yüklem sırasını değiş tirmek, milli dilin varlığına, yaşama gücüne kastetmektir. Bir dil ancak cümle kuruluşundan yakalanarak soysuzlaştırılır*". Ozansoy (1954:208), gö rüşünü "*bu ters, yani sakat cümleyi müridlerine Ataç öğretmektedir*", diye rek yapısal olanakların Türkçeye sunduğu esnekliği anlamadıklarını açığa vurmaktadırlar[375] .

4.7.9.2. Devrik Dizimin Bugünkü İşlevleri/Anlamları.

Tümce-içi işlevlerin dizim ekleriyle belirlenmesi sonucu, Türkçede ***bilgi dağılımı*** sözdizimine yüklenmektedir. Doğrusu, devrik dizim dilbilgi sel değil, metinsel ya da edimsel bir işlemdir. Gerek sözlü gerekse yazılı anla tımda birçok ayrımlar belirtir, (Demircan, 1996:156-162).

1. Bilgi Birimi Sayısını Belirleme :

1.1. Düz anlatımda birden çok bilgi birimi içeren bir tümce devrik anlatımla bir tek bilgi birimine indirgenebilir.//**akŞAM üstleri**//*şarKI din lemeye koşuyordu*// yerine //**şarKI dinlemeye koşuyordu** *akşam üstleri* //.

1.2. Düz anlatımda bir tek bilgi birimine bölünen bir tümce, devrik dizimle iki bilgi birimi olarak düzenlenebilir. // *bana yan bakan* VAR mı? // yerine // VAR mı // *bana YAN bakan*? // Yüklem ardının yalnızca 'verilmiş' bilgi taşıyan ögelere özgülendiği doğru değildir. Çünkü yüklem ardında yer alan ögeler de odaklanabilir; o zaman devriklik, bilgi birimi sayısını arttır mak için kullanılır. Bu tür kullanıma atasözleri ve şiirlerde çok başvurulur. // alDI beni // bir korKU//, // ÇIK işin// içinDEN// (*İşin içinden çık / =Bu sorun zor çözülür.) , //VER elini // İsTANbul // (*= İstanbul, elini ver./ İstan bul'a giderim/ gideceğim) // atSIN bana // bir toKAT// (=Bana öyle bir tokat

---

[375] Eyüboğlu (1954,1957), "Türkçeyi can evinden vurmaktır, fiili her cümle de sona koymak" diyerek bu görüşe karşı çıkmaktaydı. Levend (1972:33-34)'e göre, Kur'an çevirilerinde devrik anlatım Arapça metnin aslına uymak kaygısından ileri gelmekteydi. Oysa bir dilin anlamlama ilkelerine uyulmaksızın çevrilen metnin aslına na sıl uyabileceği "eşdeğerlilik" ölçütlerine göre açıklanması gerekir.

attı ki/ Bana bir tokat atsın.),... Görüleceği gibi, yalnızca devrik dizimle anlatılabilen durumlar da var.

2. Bilgi Birimi İçinde Oynamalar.

2.1. Belirtisiz olan konumlardan '*izlek*'in tümce başına kaydırılması ya da 'odak' seçilen ögenin yükleme bitişmesi: //**Bayramda**- annem beni *köYE* bekliyor// > // **Köye** - annem beni *bayramDA* bekliyor //

2.2. '*Yeni bilgi*' taşımayan tümce ögeleri yüklemden sonraya kaydırı labilir[376] : // Annem beni *bayramda* **köYE** bekliyor// > // Annem beni **köYE** bekliyor *bayramda* //. Bir yandan sesletim kolaylaşırken, öte yandan olası belirsizlikler giderilir.

3. Yüklemin Konu ve Odak Seçilmesi.

O durumda '*devrik*' dizimden başka '*olağan*' seçenek yoktur: //*Elle rini üstümden* **ÇEK** // > // **ÇEK** *elllerini üstümden* ! //, // Pirincin taşını ayıkLA // > // Ayık**LA** *pirincin taşı**NI*** !//

4. Yüklemsel Çekim.

'*Odak*' seçilen öge olağan dizimde yükleme bitişir: // Annem **İZ mir'**e gitti // > // İzmir'e **anNEM** gitti //. Buna '*odaksal-çekim*' demek doğru olur. Tek-ögeli devrik dizimler '*yüklem çekimi*' olarak nitelenebilir. // *Ortanca amcam* bahçeYİ bile aydınlattı// > // Bahçeyi bile aydınlattı *ortan ca amcam*//. Bu işleme kimi çok-anlamlılıkları ortadan kaldırmak için baş vurulur: // El değmek ya**SAK**tı *çocuklara*// < // Çocuklara el değmek ya **SAK**tı // = ı) Çocukların elle değmesi yasaktı; ıı) Çocuklara elle dokunmak yasaktı.

5. Düşünme Sırası ve Onarım.

Sabahattin Eyüboğlu (1956)'da belirtildiği gibi, düşünme sırası dev rik dizime yol açabilir. O zaman, yüklem ardı '***onarım***' amacıyla kullanılabi lir: // Onu gö**RE**miyorum *her istediğim zaman* //. // Gönül, oraya yazsana; Şabana da gönderelim *para*// Altı çizili bölüm eklenerek tümce onarılmış, bilgi eksiği giderilmiştir.

6. Duygusal Değişim ve Sesletim Gücünün Dağılımı.

Heyecan , kızma, korkma,...gibi duygusal değişimler solunum düze ninde değişikliklere yol açar. Öyle zamanlarda heceleme ve vurgulama ama cıyla güç yayımı da etkilenir. Anlatımda gerilimin odağına bildirinin en ö nemli ögesi , *çatı, kılınış kip, yeterlik, zaman, öznel kişi ve sayı* kavramlarını

---

[376] Devrik dizim ile "yeni olmayan / verilmiş bilgi" arasında, sanıldığı gibi, bire-bir ilişki yoktur. Tekil tümce bağlamında dilbilgisi bakımından '*anlamlanabilir devriklik*' ile kullanıma ilişkin '*metinsel devriklik*' ayrı ayrı işlemlerdir. // BekLİyor *annem beni bayramda köye* //.

taşı yan ***yüklem*** yerleşir. //GEL buraya //, //GİTme onun yanına //, // İsTEmi yorum onu bu evde //.

Sonuç. Cevdet Kudret (1960:196)'ya göre "*dil özleşmesi gibi, dev rik cümle de **Ataç** öncülüğüyle genç yazarlar arasında yaygınlaştı*". Oysa Ataç, ölümünden sekiz ay kadar önce bu eylemi kendi üzerine almamaktadır, (Ulus, 29.X.1956): "*Biz birkaç kişi çıkardık o işi sanıyorlar. Oysa biz bir kaç kişi sezdik o gereksinmeyi, o akımı da onun için gittik devrik tümceye. Bize uymadılar biz uyduk*". Ertesi yıl, ölümü ardından yazdığı yazıda, en ya kın aile dostu Tanpınar (1957) ise, tartışmaların nerelere vardığını açıklığa kavuşturacaktır: "*...bilhassa hiçbir zaman akıl erdiremediğim devrik cümle meselesi aramızda devamlı münakaşa mevzuu idi. Zaman zaman bana bu yüzden kırıldığını bilirim...*". Ataç (1954), bu konuda çok kararlı davranmış tır: "*Bana sorarsanız, ben devrik tümceye kaymadım, düşünerek, isteyerek, ne yaptığımı bilerek yükseldim devrik tümceye,... bu konuda yanılmadığımı sanıyorum, onun için de bırakmıyacağım şimdiki deyişimi*". Devrik tümce artık yazınsal metinlerde doğal yerine kurulmuştur. Hiçbir ***dilsel ölçü*** ver meksizin devrik anlatımı "*yasaklı bir dizim*" sayarak okul-dışı, eğitim-dışı tu tanlar yanılmışlar ve yenilmişlerdir. Gençliğe seslenişini "*Ne mutlu **Türküm diyene***" biçiminde devrik bir tümce ile bitiren, 1950 öncesinde minareden okunan Türkçe ezanda "*Tanrıdan başka yoktur **tapacak***" sözünü onaylayan Atatürk, böyle bir evrimi derinden duymuş/sezmiş olsa gerek.

5. XXI. YÜZYILDA TÜRKÇE

5.1. Siyasi Partiler ve Türkçe

Cumhuriyet tarihinde Türkçenin özleşmesine katılan ilk parti, Ata türk'ün kurduğu Cumhuriyet Halk Fırkası (CHP) olmuştu. Ancak 1946 yı lında çok partili döneme girilince, bu partinin yönetimi de yavaş yavaş dev rimci niteliğini yitirdi. 1950 seçimlerinde Demokrat Parti çoğunluğu kaza nıp da (Attila İlhan'a göre) bürokrat ile burjuva ortak hükümeti kurulunca, devletin özleştirmeye verdiği destek ve ödenekler yalnızca geri çekilmekle kalmadı, o güne kadar elde edilen bütün kazanımlar da tersine çevrildi[377]. Yürürlüğe konılan karşı-devrimci uygulamalar şunlar oldu.

1. *Köy Enstitüleri (bk. s.113-) kapatıldı.*
2. *Halkevleri (bk s.112) kapatılarak mallarına el kondu.*
3. *Kent ve kasabalardaki Halkevi ve Halkodası kitaplıkları kapatılarak yağmalandı. Tek-kitaplı öğretime geçilerek yaygın okuma engellendi.*
4 *Yazarlar, okurlar yakın izlemeye alındı;*
5. *1945'te özleştirilen Anayasa dili gerisingeri Osmanlıcaya çevrildi.*
6. *Türkçeleştirilen ezan ve kamet yeniden Arapça okunmaya başlandı.*
7 *Yönetim ve bürokrasi diline yansıyan özleştirme durduruldu.*
8. *Türk Dil Kurumuna verilen devlet desteği ile para yardımı tümüyle kesildi. Ondan sonra TDK çalışmalarını Atatürk'ün mirasından al dığı pay, üye katkıları ve kendi yayın gelirleriyle yürüttü.*
9. *Eğitim dilindeki özleşme MEB Talim ve Terbiye Dairesi yönetimin ce engellendi*
10. *Atatürk'ün gözetiminde bir dernek olarak kurulan TDK ile TTK 1982 anayasasının* ***134. madde***siyle *kapatıldı Atatürk'ün vasiyet namesi değiştirilerek mirasına el kondu.*[378]
11. En kötüsü de, özleştirme yanlısı olan kimseler ya "*solcu*" ya da "*komünist*" diye damgalanarak dilin sözlüğü ideolojik ayrım aracı olarak kullanıldı.

---

[377] Atay o gün için şöyle diyor (Çankaya IV: 142) :"*Bugünkü demokraside ne kadar alçaklık yapılmışsa 1930'da da* (Serbest Fırka tarafından) *yapılmıştı.*

[378] ***Madde 134****. Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını, Türk kültürünü, Türk tarihini ve Türk dilini yaymak ve yayınlar yapmak amacıyla; Ata türk'ün manevi himayelerinde, Cumhurbaşkanının gözetim ve desteğinde, başba kanlığa bağlı; Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu ve Atatürk Kültür Merkezinden oluşan, kamu tüzel kişiliğine sahip "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu" kurulur.* ***Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu için Atatürk'ün vasiyetnamesinde belirtilen malî menfaatler saklı olup kendi lerine tahsis edilir,*** (Miras'a el koyma). *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kuru munun; kuruluşu, organları, çalışma usulleri ve özlük işleri ile kuruluşuna dahil ku rumlar üzerindeki yetkileri kanunla düzenlenir.*

Anayasanın 134. maddesi dikkatle okunursa, burada Türk Dil Kurumunun kurulmasındaki "**Türk dilinin kendi benliğine kavuşturularak zenginleştirilmesi ve geliştirilmesi**" olarak belirlenen gerçek amacın bu madde bulunmadığı; Türk Dil Kurumunun konum ve ilişkilerinin değiştirilerek bir devlet dairesine dönüştürüldüğü; böylece eski TDK'nun kapatılmış olduğu; ayrıca *Atatürk'ün vasiyetnamesinin ölümünden 42 yıl sonra, yetki verilmemiş kimselerce yeniden yazıldığı* anlaşılır. Yeni TDK (1983-) yönetim ve üyeliklerine dil-dışı ölçülerle Dil Devrimine karşı yıllarla savaşmış olan türkologlar atandı. 1982 sonrasında yeniden açılan CHP ve kurulan partiler ne bu miras gaspını düzelttiler, ne de eski Türk Dil Kurumunu yeniden açtırdılar. Kendilerince, sözde Atatürkçü kaldılar.

1950 sonrasında şairler, yazarlar, öğretim üyeleri, öğretmenler ve gazeteciler ise dillerine, düşüncelerine göre sınıflandırılıp cahil partililer ve çıkarcı eşraf tarafından sürekli baskı altında tutuldu. Yerel partili ve parti yetkililerince köyde bile sürekli izlenmek son derece onur kırıcı idi. Bu durum 1960'a kadar sürdü. 27 Mayıs Devrimi ile gelen özgürlük ortamında Türkçenin önü yeniden açıldı, çok sayıda yeni sözcük ve terim anlatıma girdi.

1965 sonrası siyasal söyleme bakarsanız, sağ parti yöneticilerinin, güzelim "*ilke anlaşması*" dururken, "*pirensip mutabakatı*" gibi Türkçe-Osmanlıca-Batı dillerinden uydurma alıntılar içeren karma bir sözlük kullandıklarını, sürekli olarak ya eski Osmanlıca sözcükleri diriltmeye çalıştıklarını ya da yabancı dillerden sözcük ve kavram devşirdiklerini görürsünüz.

Ancak 1970'ten sonra iftira, silahlı tehdit ve yönetimin okullarda öğrencileri biribirine düşürüp etkisiz kılma uygulaması, toplum içinde ise (*Abdi İpekçi, Muammer Aksoy, Bahriye Üçok, Çetin Emeç, Uğur Mumcu, Ahmet Taner Kışlalı*,... gibi) önder aydınların yok edilmesi yoluyla halk yıdırıldı[379]. Çağdaş yaşama karşı olan sağ partiler ne okunduğunu, ve okuyan köylüleri çok yakından izlediler[380]. Aydın-köylü iletişimi kesildi. Taşra yeniden durgun bir ussal yaşama bağlandı. Çıkar sağlanan cahil kişilere, belletilen birkaç öztürkçe sözcük ile okuyanlar damgalandı; seçim dönemlerinde kullanılan yöresel anlatım biçimleriyle köylüler aldatıldı. Sonuçta olan oldu: *kırsal kesim boşandı; kentlere doluştu: kentler köyleşti*. Eğitimsiz insanlara anlatılacak bu dünya ile ilgili masallar tükenince, 1980 sonrasında bir yandan

---

[379] 16.11.1950'de, öztürkçeye karşı olan DP milletvekilleri ile CHP'liler arasında "*Türk dilini bozdular; insanın bu adamların kanından, milliyetinden şüphe edeceği geliyor*", denli sert tartışmalar geçer, (E.Tonguç, 1997: II, 438).

[380] 1950 sonrasında partilerin özleştirmeye bir katkısı olmadı dense yeridir. Yalnızca Ecevit, bir şair ve yazar olarak 1970 sonrasında kitleleri kısa bir süre etkiledi. Ancak onun döneminde CHP, Atatürk'ün mirasını kendi denetimine almak için Türk Dil Kurumuna karşı dava açtı; bu dava TDK'nu uzun süre uğraştırdı. Bir bakıma, mirasa Osmanlı usulü el koyma girişimi böyle başladı.

halk soyulurken, öte yandan yeniden, öbür dünya söylemi ve kökten-dinci eğilimlerle Refah Partisi yönetime geldi. 1946 sonrasında eğitimin giderek nasıl gerilediği Adem (2000)'den sayılarla izlenebilir.

"***Milli Eğitim Temel Kanunu***"nunda değişiklik yapılarak: "*Milli bir lik ve bütünlüğün temel unsurlarından biri olarak Türk Dilinin, eğitimin her kademesinde,* **özellikleri bozulmadan** *ve* **aşırılığa kaçılmadan** *öğretilme sine önem verilir; çağdaş eğitim ve bilim dili halinde zenginleşmesine çalışı lır, ve bu maksatla AKDTYK ile işbirliği yapılarak MEB'nca gereken tedbir ler alınır*"dendi[381] . Ancak burada özellikleri henüz bütünüyle ve açıklıkla be timlenmemiş bir dilde "*aşırılığa kaçılmadan*" kavramını anlamak ve uygu lamak olanaksızdı. Bu kısıtlama, dilin dondurulmasına ve öğretimin bozul masına yol açtı.

Kutsal iletişimin büyüsü, Osmanlıdan bu yana uygulanan yabancı bir dil ile eğitim verilerek sağlandı. Böylece toplumda, anlaşılmaz olanı kut sallaştırma eğilimi sanki geri geldi. İnsanlar anlamaya değil uykuya yatırıldı. Siyasal iletişim kitlelerin anlamadığı: *enformasyon, deformasyon, transfor masyon, stagflasyon, vizyon,*...benzeri, ağız dolusu, yabancı, kirli sözcükler le süslendi. Tüketimde yabancı markaya geçildi. Liberal olduğu ileri sürülen ekonomide bu eğilim markaları da kutsallaştırdı. Örneğin Bur(sa) + G(ülay) + Y(eşim) + 's > *Burgy's* gibi karışık markalar bile oluşturuldu. Tüketici-e kin ortamında bilim yapanlar yabancı terim kullandılar. Böylece "*yabancı olan, tüketeni daha üstün kılar*"düşü yerleşince, iletişimden söz sanki dış landı. Ondan sonra çarşıda adlar yabancılaştı. Bu da düşüncenin giderek yok-olma sürecine girdiğinin bir göstergesiydi. Usumuzdaki sözlük boşaldı, onların yerine imajlar doluştu. Sonunda ***markalar rütbeleşti***.

5.2. Özleştirme Çalışmaları

1950 sonrasında, Ataç ile Eyüboğlu'nun dışında yeni sözcük üretme nin ötesinde, dilsel engellemelere karşı TDK içinden en sesli, en verimli uğ raşanların başında Ömer Asım Aksoy ile Emin Özdemir gelir. Özleştirme üzerine tartışmalar Kurum üyeleri arasında da, ancak yararlı olarak sürmüş tü. Örneğin Cevdet Kudret (1957:13-14,22-24,53) "*Türkçenin Özleşmesinde Ölçü*" üzerine yazısında, "*Türkçenin özleşmesi aldı yürüdü. Ataç bunun ön cülüğünü yapıyor. ... Gelgelelim Ataç'ın her dediğini gözü kapalı kabullen mek de içime sinmiyor .... Birtakım kavramların canlı dilde (yaşayan dil) karşılıkları varken, o kavramlar için türetilen sözlerin tutunacağını sanmı yorum. Sözgelişi* ***Ataç*** 'sohbet' *karşılığı bir ara* 'söyleşi' *diyordu; şimdi o nu bırakıp* 'konuşu' *diyor; ama hiçbirinin tutunacağını sanmıyorum....* 'Soh

---

[381] 14.6.1973 tarih ve 1739 sayılı 10. madde, 16.6.1983 tarih ve 2842 sayı lı yasada 2. madde ile değiştirildi.

bet' *sözünü dilde olan* 'hoşbeş' *ile karşılayabiliriz*", diyordu. Ölçü kullanıl mayınca, kim olursa olsun yanılıyor: *sohbet* ekini yaşlandı, gitti; *söyleşi* be nimsendi. ***Tutunanlar sözlüğe alındı***; bana sorarsanız (ders alınsın diye) tu tunamayanlar da alınmalıydı (s.203-). Yerli türkologların yasaklarını delen *devrik tümce* yazın diline yerleşti; bugün artık dilbilimsel incelemelere konu oluyor (s.248-).

5.3. AKDTYK- Türk Dil Kurumu (1983-)

Türkçenin kendi içinde işlenişi Dil Devrimi (1928-1946) sürecinde çok hızlı olmuş, ondan sonra karşı-devrimcilerin eğitim kurumlarını denetim altına almaları, özleştirmeyi engellemeleri ile çok yavaşlamıştı. 1950 sonrası gelişmeler bir yandan yılmaz TDK derneği, İstanbul ve Ankara üniversitele rinden devrimci öğretim üyeleri, Gazi Eğitim ve öteki eğitim enstitülerinde ki, devrimci öğretmenlerin çabaları, öte yandan yazar ve şairlerin üretimleriy le sağlanmıştır.

1975'ten sonra baskılarını giderek arttıran karşı-devrimciler 1983' te yeni kurulan devlet dairesi AKDTYK-TDK'nda işe başladılar. Hemen ar dından özleştirmeye karşı eyleme geçtiler; ancak donanımları yetmediği için yalnızca özleşmeyi durdurmakla yetinmediler. İlk önce yerleşik yazım kural larını değiştirerek yazımda kararsızlık yarattılar. Yayınladıkları sözlüklerle Osmanlıcayı geri getirebileceklerini, bütün Türk cumhuriyetlerini ortak bir sözlükte buluşturacaklarını sandılar. Toplumsal baskı üzerine, 1990 sonrasın da, eskiden üretilmiş öztürkçe karşılıkları yeni imiş gibi dergilerinde öner diler. Zaman-dışı, Osmanlıca sözcükleri kullandıralım derken, Türkçeye gö rülmemiş sayıda İngilizce sözcük akınına ancak seyirci kalabildiler. Ne iyice azdırılan yabancıdille öğretime karşı dilsel bir yorum üretebildiler, ne de Türkçe öğretimini geliştirdiler. Eskiden (-1985) "**yasak Türkçe sözcükler** dizinleri" (s.197) yayınlatırken, bir kez olsun bir "**yasak yabancı sözcükler** dizini" bile derleyemediler. En azından eş-anlamlı, '*ölçü*' varken '*baz al-*' gibi İngilizce sözcüklerin dile yerleşmesi engellenirdi.

"*Yeni Türk Harfleri*" yasasına aykırı olarak (w, x, &)'li yazımlar benimsendi, yabancı sesletimler (CD= si:di:, FM= efem, TV= ti:vi,...) dile girdi. 1980'den sonra Dilbilim ve Yabancıdil Öğretimi alanlarında bütün terimler özleşirken, günlük dile: *tetikçi, evsel, toplu-taşıma, kesin-dönüş, a tık-su, küreselleşme*, yanında bağlam genişletmeler de artmıştır: *uçaksa var> koku/sinek/uyku-savar*,... gibi çok sayıda yeni sözcükler de katılmıştır. (İmer 1998:123-129).

5.3.1. "Dil Yasası"

Bugünkü yabancı sözcük alımı bir dil sorunu değil, bir anlatım soru nuydu. Bir ara bunu bir yasa ile önlenmek istediler. Öyle bir taslak, "*dil ya sası*" olamazdı; öyle bir yargı ***anlatım-özürlüy***dü. O taslak ile, *görünürde*: (1926 yılında çıkarılan 805 no:lu yasaya rağmen) (1) iş yerlerine, örneğin

"*Interstar, Show-TV, Sabancı Center, Kale Center,...* gibi yabancı ad veril mesi; (**2**) mal ve hizmet ürünlerine İngilizce ad takılması engellenmek iste niyordu. **3**) Oysa, yöneticilerin (*transformasyon, dejenerasyon, prezidan,* ...gibi) karma sözlüklü dil çarpıklığını özendirici bozuk anlatımları o taslak dışında bırakılmıştı. Öyleyse burada amaç dilsel olamazdı. **4**) Ayrıca, bu ya saya, tıpkı 1980'den sonra yükseköğretimde genel Türkçe dersi konması gi bi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirenlere iş alanı açmak gibi bir amaç da "*dil izleme kurulu*" (bir anlamda *dil polisi*) ile eklenmiş görün mekteydi. Böyle bir yasa ile, yetişenlerin nitelik ve güdülenmelerine uygun bir biçimde tersine işletilerek, istenirse Türkçe anlatım da, merkezden verilecek bir emir le daha hızlı bir biçimde engellenebilirdi[382] .

Evrim açısından dilin özünde toplumsal uzlaşma, yasaların temelin de ise, yönetimlerin niteliğine bağlı olarak, değişen tarafsız ya da değişime dayanıksız, çıkarcı kısıtlamalar yer alır. Bir yasa değişmediği sürece tutucu dur, gelişmeyi engeller; zorlanırsa çarpıklıklar oluşur. Dil kuralları insanla ra doğuştan bağışlanan yeteneğin elverdiğince esnetilebilen genel özellikleri ne yaslanır. Her iletişimsel etkinlikte yeni sözler üretilir. O günkü (1996) ya sa çalışmaları Türkçe sevgisini dışa vurmayıp yönetimin özlemlerini gizliyor gibiydi.

5.3.2. Nedenler.

Gerek iş yerlerine verilen, gerekse ürünlere takılan ve yeni hizmet lerle aktarılan yabancı adların bir tek çekiciliği vardır: "***yabancı olan daha iyi***"dir. Okuyanlar, duyanlar adın kendi anlamına hiç mi hiç takılmazlar, bil melerine gerek de yoktur. Belki de Türkler Anadoluya geldikten sonra kimi yabancı malların, Tanzimattan bu yana ise, gerek dış-alım gerekse içerde ni teliksiz mal üretimi sonucu; "***Avrupa***" malının ***daha iyi*** olduğu kanısı bellek lere kazınmıştır[383] .

---

[382] Yabancı işyeri adı kullanılması ile ilgili 1915 yılında bir yasaklama getiril mişti. 1934 yılında da öztürkçe sözcük kullanımını destekleyen "*vatandaş Türkçe konuş*" duyuruları yayılmış ama, ortada bir yasa yok. Sözlüksel değişimde öl çü: *benimsenme* ile sınırlı kalmıştı. Tek-partili dönemde bile gerekli görülmeyen bir dil yasası çok-partili demokrasi ile bağdaşamaz. Doğrusu, toplumsal örgütlenmeyi yoğunlaştırıp dilsel duyarlılığı eğitimle arttırmaktır. Yasayı önerenler ise, daha ***dil öğretimi***nin bile neyi içerip neyi içermediğini yeterince bilmiyordu.

[383] Özellikle 1988 sonrasında gazete satışlarını arttırıcı türlü yoğun hediye reklamlarıyla, kanırta kanırta yerleştirilen "*süper(üstün), ultra (öte), mega (dev), şok*,... niteleyicileri, yabancı dilde her türlü yeni ürün ve hizmet adları, eskiden gelen ilgi ve hoşgörü sınırını aşmıştır. Bu bozulmadan:işin kolayına kaçarak yeniliği yaban cı sözcük ile karşılayan ***dil-özürlü*** reklam yazarları ile ona göz yuman tanıtım kurum ları sorumludur. ***Yeni***= *yabancı bir ad ile sunuş*, reklamın kendi işleviyle desteklenen bir çarpıklıktır: ***reklamın amacı ürünün niteliği ile ilgili bilgi vermek değil , o malı kullananın 'sanal-üstünlüğü'ne izleyiciyi inandırmaktır***.

Birden genişleyen bir hizmet alanını dolduran iletişim kurumları çok sayıda *dil-özürlü, anlatım-özürlü, okuma-özürlü* görevlilerle doldu *Inter star, show, flash, numberone, power/best/ moral/ blue eFeM*,...gibi yabancı-adlı kitle-iletişim araçlarının en beğenilen haber sunularında bile *sözlük-özürlü* dil kullanımı azabildiğince yaygınlaştı.

Bu açıdan bakıldığında, **yabancı terim aktarımı** bir dil sorunu değil yüzeysel bir gösteriş ve çeviri sorunu olur. Yabancıdil bilen, *çeviri-özürlü* kimselerin anadil kullanımları da gereğince denetim istiyor. Bu ise, Türkiyede olmayan ve tutulmayan *denetim-özürlü* yayın-kurullarının doğru-dürüst çalıştırılmasını zorunlu kılıyor. Yabancı işyeri adları ile ilgili uygulamalar yerel yönetimlere, ürün adları üzerindeki düzeltmeler ise İTO ile İSO kararlarına bırakılmalı. O konuda bir çözüm önerisi üretmek için, yanlış olarak çağdaş Türk yazarlarını öğretimden dışlayan Türkologların TİS'çilerine değil, yazın eleştirmenleri ile dilcilere danışılmalıydı[384].

1983-2000 arası çalışmasıyla *TDK dairesi* dil işlerini ülke gerekleri ni karşılayacak yönde yürütememiştir. ***İleti*** (information) üretiminin *her üç-dört yılda bir* ikiye katlandığı bir dönem için 18 yıl çok uzun bir süredir. Doğrusu yerli Türkolojiyi denetleyip yönlendiren TDK'ndaki yönetim ne izlence, ne üye donanımı, ne de dilsel amaçları bakımlarından bügünkü *anlatım-özürlü* sözlüksel çarpılmayı düzeltecek yeterlikte çalışmamıştır[385].

5.4. *Ulus-ötesi* Dil ve İletişim

Uzunca bir süredir tartışılagelen, ön-yorumlara konu olan 21. yüzyıl, insan öncelikli, bilgiye dayalı bir dönem olacak. Yetişen eleştirici beyinler doğru kararlar alarak örgütlenmeyi sağlayacak. Eğitim ve yeniden eğitim yoluyla insanlar belki de sıkça aralıklarla iş ve meslek değiştirecek. Acımasız çevre soygunu sürerken, bir kararsız durumdan ötekine hızlıca geçilecek, tek-odaklı yönetim yerini önce benimseyip sonra çekindiğimiz çok-odaklı örgütlenmeye bırakacaktır. 1980'li yıllarda 20 ayda ikiye katlanacağı, gide rek daha da hızlanacağı varsayılan (information) ileti üretimi karşısında yal

---

[384] Ülkede yeter sayıda ayrı görevli güvenlik örgütü varken bir de **Dil İzleme Kurulu** (DİK) adıyla "*dil polisi*" kurulması doğru olmaz. Yetkili ama bilgisiz dil polislerinin neden olacağı dilsel davaları hiçbir yargı kurumu sonuçlandıramaz. Dil, polisle değil sevgiyle büyür, o sevgiyi yeşertemeyen **bir kurum** için tek çıkar yol, önce dili değil kendini yargılatmaktır.

[385] 1982 öncesi görüşlerini ya da küllenmiş özlemlerini değiştirdikleri ise, hiç sanılmasın. Ortamı kısırlaştıran, anlatımı sevgisiz kılan, **Atatürk'ün mirasını** yalan yanlış metinler, (sözlükler, kılavuzlar, dergi yazıları), görüşler karşılığı tüketen onlardır.

nızca çağdaş bilgiye ulaşmak değil, doğru olanı seçmek bile bir sorun olacak tır[386].

1980 sonrasında yapılagelen kamuoyu araştırmaları (Kongar, 1992), 21. yy. insanının eğilimlerini, kullanılagelen genel değişkenler ışığında ince lemeye almıştır. En önemli değişken "***katılım***" ve "***ulusal gelirin paylaşı mı***" olarak belirmektedir. Gelecekte Türk insanı da, yeniden toplumsal örgüt lenme yoluyla yönetimin siyasal ve ekonomik kararlarını giderek daha güçlü etkileyecektir. Artık devletin vatandaşı denetlemesi yerine vatandaşın vatan daşı ve örgütlü vatandaşın devleti, "Susurluk-1996" olayında yaşandığı gibi, denetlemesi dönemi ha başladı ha başlayacak. Haklarına kavuşan insan daha "*özgür ve özerk*" olabilecek, kendi kimliğini geliştirme yollarını arayacaktır. Emeğin özgürleşmesi ile, artan zamanda insanın bilime ve sanat etkinlikle rine yönelmesi bekleniyor. Hizmet iş-kolu, üretim iş-kolunun hızla önüne ge çecek, eğitim yoluyla *çağdaş, demokrat* ve *bilinçli* vatandaş yetiştirme önem kazanacaktır. 8-yıllık kesintisiz öğretim (1997-98) buna doğru bir adım sayı lıyor. Yine de özgür düşünceli bireyler yetiştiremeyen bir toplumda düşünce özgürlüğünü savunmak giderek zorlaşacak, *düşünceye* ve anlatıma *özgürlük yasası* belki çıkarılacaktır. Sağcı-yönetim ise, yönetilenleri tarikatlar yoluyla edilginleştirmeye çalışacak, ancak bunda başarılı olamıyacaktır. O bakımdan en yaygın, özel sektör için en kârlı, hizmet sektörü olan eğitimde aileye ve devlete önemli görevler düşüyor. Ekin-bağımlı, ezberleye-unuta belleği pör sümüş, anlatımda kekeme, dilsel-özürlü bireyler üreten yabancıdille eğitim yoluyla nereye varılacağı ise pek belli değil. Türkçe öğrenimine, üniversite ye giriş test sınavlarından sonra kimse yan bile bakmamaktadır. Dersanele rin tatlı kârı yönetimi liseye geçişte de test sınavı uygulamaya iterse, şaşma yın. Öyle test sınavları ancak ilköğretimde ezbere öğrenmeyi perçinleyebilir. O türlü bir sınav, İngiltere'de 11-yaş-bitimi sınavlarına gösterilmiş olan tep kiye benzer bir karşı çıkışı doğurabilir.

Mal üretim endüsrisi el emeği yerine, gittikçe artan bir oranda bilgi sayarlı makineler kullanarak, bu alanda ilerlemeler ölçüsünde işçi azaltırken, hizmetler sektörü denilen dört ana iş-kolunda işçi alımı artmaktadır. Bu alan lardan özel ellerde kalanlar "*mali hizmetler, dağıtım hizmetleri*", devlet ve ö zel kesim arasında paylaşılan "*sağlık hizmetleri*" ile "*eğitim hizmetleri*"dir. Bu alanda henüz doygunluğa ulaşılmamıştır.

Bu değişim evreninde Türk Dili, bir yandan yabancı özel-adlar, öte yandan devşirme tür-adları ile dolup taşacak, ibret alınmadığı için yeni bir

---

[386] Bugünkü yönetim, süregeldiği gibi, bilgi üretmek yerine, yabancı-dille öğretim yoluyla, yalnızca teknolojide değil, sosyal bilimlerde de devşirme ye/aktar maya öncelik tanımak gibi bir tutum sergiliyor. Üniversitelerde bilimsel denetim, "***yurt dışında yayın yapmış olmak***" gibi örtük bir ölçü ile yurt dışında yayınla nan dergiler ile (science citation index) ***bilim anma dizini'***ne girmiş olmayı ölçü alıyor.

Osmanlıcalaşma sürecine girecektir. Bu dönem orta sınıfın çökmesiyle sanki daha 1980'li yıllarda başlamıştır.

5.5. Dilsel Dört Ayrım *ve* Türkçe

Anlatım yeterliği açısından bir dil en az dört ayrı karşıtlık içinde yer alıyor: 1. *anadil-yabancı dil* , 2. *ileri dil-geri dil*, 3. *kısıtlı dil-gelişmiş dil*, 4. *geniş alan yayın dili - dar alan yayın dili*.

5.5.1. "***Dilsel Görecelik***" adı verilen yoruma göre her dilin sözcük dağarcığı ile yapısal ulamları dünyayı farklı ayrımlarla yansıtır. O yolla her dil/ekin onu edinenlere ayrı bir dünya görüşü sunar. Oyleyse insanlar, evreni konuştukları dilin ayrımlarıyla algılayıp yorumlarlar. Sonradan yapılan çalış malarla böyle bir ayrılığın derin-yapıda bulunmadığı, göreceliğin yalnızca yüzey-yapıya yansıdığı anlaşılmıştır[387] . Örneğin Almancada var olan *eril/ di şil/yansız* ayrımı dile-özel, yüzeysel bir sınıflamadır. Türkçede bu yüzeysel ayrımın olmayışı bu biçimlerle yansıtılan gerçek *eril/dişil/ne eril ne dişil* ayrımının anlatılamayacağını göstermez. Benzer bir yorumla Türkçede anla tana göre *görülen/üstlenilen* bir olay ile *duyulan/dışarılan* bir olay arasında -**DI/-mIş** ile verilen ayrımın İngilizcede dile getirilemeyeceği ileri sürüle mez. Edilgenlik Türkçede ***gizil-çatı***'nın bir alt-terimidir. İngilizcenin tersine Türkçede nitelenen düşebilir. Böylece yapıyı iyice göremeyenler de Türkçe de sıfatların adlaştığını sanırlar. Oysa dilde böyle bir işlem yoktur (Demir can 1999). Üst yapıya bağlı (örneğin *şiirde biçim* gibi) özellikliklerin çevrile miyeceği, dipyapı ayrımlarıyla kurulmuş bir metin aktarımında ise, bir güç lük yaşanmıyacağı sonucuna varılmıştır. Anlamla ilgili ayrımlar ise, ekinsel olup dile-özel değildir. Doğrusu buradaki sorun dil değil, eğitimdir; onu da belirleyen egemendir. Böylece *dilsel görecelik* kala kala bu konuda yüzey sel-ayrımlar ile *kalıp-anlatım*lara indirgeniyor. Sözcük incelemelerine da yan dığı için, başlangıçta dilsel sanılan ayrımların çoğunun ekinsel olduğu ortaya çıktı. Öyleyse herhangi bir söz-dilinde anlatılan bir kavram Türkçe ile de verilebilir. Hiç olmazsa yanlış yorumlarla başkaları şaşırtılmasa.

5.5.2. İkinci dilsel ayrım *geri-dil ileri-dil* ayrımıdır. Özellikle yaban cı dille öğrenim yoluyla ülke ekinine "***yaban***"laştırıcı eğitimden geçenler, diller arasında kendilerince *ilkel* ve *gelişmiş* uygarlık dilleri ayrımı yapılma sından yanadırlar. Oysa, gelişmişlik dile değil ekine-bağlı bir kavramdır. Sa pir (1921:4,230-31)'e göre: "*birçok ilkel dilde çağdaş uygarlık dillerince bi linen her şeyi gölgede bırakacak bir biçim zenginliği, gizli bir deyiş bolluğu*

---

[387] Oysa Ellul (1998:212), eski görüşü yeniden yorumluyor:"*Dil öğrenerek, önceden üretilmiş bir şemaya girmeye zorlanırım- **bu** iktidarın aracı olan **dildir**. Dil, eğitim düşünceyi yönetir;ondan kaçılamaz. Dil, polisten ve sansürden çok daha fazla korkulması gereken bir sosyal-denetim aracıdır. **Görsel-dil** öne çıkınca artık düşüncede/ iletişimde sıradan-kişi yalnızca bir izleyici olabiliyor*".

bulunmaktadır... aşırı deyiş yoksunluğuna ilişkin, ilkel dilleri mahkum eden yaygın sözlerin gerçekle bir ilgisi yoktur. Eğer hiçbir yazın sanatçısı çıkmaz sa bu, dilin çok zayıf bir araç oluşundan değil, bireysel bir anlatım arayan öyle bir kişiliğin yetişmesine halkın ekininin gerçekte uygun olmamasından kaynaklanır[388] ".

Türkçenin bilimsel anlatımda yetersiz kaldığı düşsel yalanını uydu ranlar kendi bireysel anlatımlarını yeterince evirememiş anlatım yollarını tam kullanamayan kimselerdir (Gelencik 1989). Doğrusu Türkçede böyle bir eksiklik yoktur. O kimseler dillerinde var olan yerine yabancı sözcükleri devşirerek bir bakıma Türkçeye, dolayısıyla özde kendi ekinsel geçmişlerine yabancılaşmışlardır. Bu yabancılaşmaya bugün '*küreselleşme*' ile anlatılan çekici bir yorum da destek vermekteydi. Ancak çok geçmeden onun da M.A.I. (çok-taraflı yatırım anlaşması) ile kokusu çıktı. Ekonomik ilişkiler, gelişmiş çıkarına ve az-gelişmiş zararına küreselleşebilir, ama söz-dili küre selleşirse kimliğini yitiriyor. Osmanlı, Türkçeyi böyle bir sürece sokunca sonuç neredeyse yüzde 10'u Türkçe kalan karma bir anlatım oldu. Bu *sömür geci* ve *tanzimatçı* bir yorum olarak tarihte yerini almış, "Dil Devrimi" ile Türkçe ulus-devlet doğrultusunda yeniden kendi öz kimliğine kavuşmuştur. TİS (Türk İslam Sentezi) ve ulus-ötesi şirketlerin önünü açmaya çalışan küreselleşme aldatmacası ile 1980-2000 arasında Türkçenin nereye götürül düğü açıkça görüldü. Küreselleşme ulusal dilleri bitirecek: Atatürk'ün mi rası nın değiştirilmesi ile TDK'nun 1983'te kapatılması da ona bağlanabilir.

5.5.3. Üçüncü ayrım *kısıtlı-dil* (restricted code) ile *gelişmiş-dil* (ela borated code) ayrımıdır. İngiltere'de işçi çocuklarının okuldaki başarısızlık nedenlerini inceleyen Bernstein, alt-gelir kesimi aile çocuklarının okul başa rısızlıklarını çevrenin dilsel kısıtlılığına bağlamıştı. Bernstein'a (1960-1971) göre, değişik toplum yapısı değişik dil kullanır. Çocuk anadiliyle birlikte bu toplum yapısını da öğrenir. Toplumsal yapıya bağlı olan bireysel-dil ülküsel, ortak eğitim diline göre: *sözlük, kavramsal ayrımlar, sözdizimi, metin örgü sü* bakımlarından kısıtlı kalırsa, bu durum çocuğun eğitimdeki başarısını da olumsuz etkiler. Sosyal sınıf ile dil kullanımı arasında karşılıklı bir dilsel ilişki bulunmaktadır. Öğrenim çağına gelen alt-sınıf aile çocukları, öteki ya şıtlarına göre anadil kullanımında yetersiz kalmakta, hatta anadillerini hiç mi

---

[388] Halman, Bilge Karasu üzerine yazdığı yazıda: "...*Bilge , çeviriye göz attığında Türkçenin yetersizliğini sezmişti....Türkçenin zayıf kalmış olduğunu gör dü. Ve paniğe kapıldı... İngilizce ya da Fransızca yazarken son derece zengin bir voka büler bulacaktı, üslubunun belkemiği olan nüansları ve incelikleri o dillerde çok kolay dile getirebilecekti...*" diyormuş (Selim İleri, Cum. 20.2.1998). Bence yazarın görevi hazır bir sözlükle yazmak yerine, yazarken, Bilge Karasu gibi, kendi dilinin sözlüğünü de geliştirmek değil mi? Türkçe anlatım zenginliği bakımından Aksan 1996, 1998'e bakılabilir.

hiç bilmemektedirler. Gerçekte kodu belirleyen sosyal sınıf değil, var olan toplumsal ilişkiler türüdür. İşçi sınıfı kısıtlı kodlarla kuşatılmıştır.

Yapılan incelemeler bu çocuklarda '*dilsel edinç*'in değil ama '*ileti şim edinci*'nin yetersizliğinden söz edilebileceğini göstermiştir. Bu sorun gerçekte Bernard Shaw 'ın '**Pygmallion**' (*Çiçekçi Kız*) adlı oyununda ele alı narak eğitimle nasıl gidérilebilecği gösteriliyor. '**Karagöz**' gölge oyununda ise bu karşıtlık '*Hacivat*' ile '*Karagöz*' ün dilinde yansıtılmaktadır Oradaki söyleşilerde bir türlü anlaşma olmaz. Çözüm de getirilmez, Karagöz dondu rulur. Sonuçta, bu bir eşitsizlik sorunudur. Bunun ayrımında olan Atatürk dö nemi bürokrat devrimcileri "*Yazı Devrimi*" ile Hacivatı saf dışı bırakmış lar, *Karagöz*'e aydınlığı *Halkevleri* ile, Osmanlının aşağıladığı köylü *Türk*'e ise eğitimi *Köy Enstitüleri* ile götürmüşlerdi.

Sonuçta dili belirleyen, var olan toplumsal ilişki türüdür. Bugün olu şan dilsel yetersizlik, öğretim-dilini gereğince, her türlü iletişimsel, ekinsel ve bilimsel bağlamlarda işleyerek giderilebilir. Anadolu Liseleri ile özel-o kul yönetimleri yabancıdil öğretimini satmaya çalışırken, gereken özeni aca ba Türkçeye gösteriyorlar mı? Öneri dinleyecek hoşgörüleri var mı?

Türkiyede dil kullanım işlevi ile anlatım (dil) ayrımı yoktur; ya da hangi ölçülerle işlediği belirlenip henüz öğretilmemektedir. Oysa güç ilişki lerinin geçerli olduğu kamusal alanda her ilişkisel ortamın ayrı bir anlatım yolu, yorum kuralları vardır. Orada özel, ya da bireysel ölçüler geçmez.

5.5.4. Tek yönlü iletime dayanan kitle iletişimi bu dilsel ayrımı tanı yarak, korumak yolunu seçmiş ve yayınlarda ona koşut bir karşıtlık yaratmış tır: *geniş kitle yayını* (broadcast) ile *dar kitle yayını* (narrowcast). Birincisi dilsel bir belirleme yapmaksızın en-alt düzeyde sözel bir anlama/anlatım becerisi ile algılanabilecek yayın; ikincisi, dar-kitle yayıncılığı ise, belli bir dilsel yeterlik ile ekinsel düzey ön-görülerek üretilmiş bir yayın oluyor.

Birinci türde kullanılan (*kısıtlıdil* yeterliğine benzeyen) dile *genel-dil*, ikinci türde kullanılan (kimi kez *gelişmiş dil* yeterliğini varsayan) dile ise *ileri-dil* denmektedir. Türkiyede görsel-işitsel yayımcılık, reklamların et kisiyle, haberlerde bile geniş-kitle diline dayanıyor. *Moda, disko, dans, halk öyküleri, açıksaçık fikralar*, gibi kısıtlı diller sözsüz kodlarla etkileşime bel bağlar, ekinsel deneyime dayanırlar. *Roman, bale,* vb. gelişmiş anlatım yol ları biçimsel eğitim-öğretime, yazılı iletişime dayanır, sözsüz iletişimi önem semezler, (Fiske 1990:100). TRT 2. yayınları ile kimi açık-oturumlar dışın da bu durum TV'un dil gelişmesine katkı yapmasına engel. Ancak TV ulu sal iletişim diline karşı konulan engelleri en-alt iletişim düzeyinde aşmaya katkı sağlayabilir. *Spor, eğlence, müzik, kimi meslekler* ile *bilimsel alanlar*, sözü boşaltan imajlarla izleyiciyi çelerek satan *reklamlar* kısıtlı-dil kullan maktadırlar. Basın yayın, gelişmiş-dil kullanmaya elverişli bir ileti şim yolu olarak devletçe desteklenmeli ise de, (özellikle sağcı) yönetimler buna karşı

bir tutum içinde bulundular, *ninni*li yayınlara öncelik tanıdılar. Yabancı dil öğretiminde başarı için Türkçe öğretimi desteksiz bırakılınca, eğitimde çifte-dilli bir ortam yaratıldı.

5.6. "Çifte-dilli", Çifte-telli Eğitim

Biri kültür derslerini, ötekisi ise fen derslerini öğretmek için seçilen ayrı işlevli iki dille öğretim ***çifte-dilli*** sayılır[389] . Böyle bir öğretimde dersle rin biribirini tamamladığı gibi Türkçe ile yabancıdil biribirini bütünlemez, tam tersine yarılar. Fen derslerini yabancı dille kültür derslerini ise Türkçe ile öğreten *Anadolu liseleri* ve benzeri eğitim kurumlarında bugün *çifte-dilli* (yarım iki-dilli) *öğretim* yapılıyor[390] Burada sanki o temel eğitim, ya da üni versite uzmanlık eğitimine giriş Türkçe anlatılamazmış izlenimi yaratılıyor. Oysa, kanıtlanmış olan "*yabancılaştırıcı*" etkisi bir yana, öyle öğretim za manla toplum-içi bir ayrım aracına dönüşüyor; hem ulusal yapıya aykırı dü şüyor, hem demokrasiye. Üretilmesine herkesin katkıda bulunduğu *artı de ğer*le bir tek kesim yararına (ancak toplumun zararına) yatırım yapılmamalı. Öyleyse, çizelgeden izlenebileceği gibi, Türkiyede eğitim-dil ilişkisi açısın dan dört ayrı uygulama belirlenebilir.

	Kültür Dersleri		**Fen Dersleri**	
Öğretim Türleri	*Türkçe*	*Yabancıdille*	*Türkçe*	*Yabancıdille*
1. *Ortakdille öğretim*[391]	+	-	+	-
2. *Yabancıdille* "	-	+	-	+
3. **Çifte-dilli** "	+	-	-	+
4. *İki-dilli* "	+	+	+	+

Birinci ve ikinci tür tek-dilli öğretim sayılır. *1.tür*, devlet üniversite lerinde, *2.tür*, ODTÜ, BÜ, Bilkent, ..., vakıf üniversiteleri ile devlet üniver sitelerinin (*Cerrahpaşa Tıp* gibi) kimi fakülte ve (uluslararası ilişkiler, işlet me,... gibi) bölümlerinde uygulanıyor. İstanbulda yedi devlet üniversitesine karşılık, kaşla göz arasında, onaltı vakıf üniversitesi kuruluvermiş. Lozan An

---

[389] "*Çift*" sözcüğü "biribirini bütünleyen eş olan iki varlık, (erkek-dişi *karı-koca* iki insan, bir çift *sağ/sol* ayakkkabı/çorap/eldiven; arabaya koşulan iki hayvan) anlamını taşır. "**Çifte-telli**" ise, bildiğimiz gibi, Trakya halk oyunlarından biri. Genel likle davul-zurna ezgisiyle içkili ortamlarda oynanır. Tekil, ağır tempolu bir oyun olup, kimi kez karşılıklı olsa da (bu türüne *karşılama* da denir) herkes kendine uyar.

[390] Bu ayrıcalık Lozan Anlaşması ile (24 Temmuz 1923-) yalnızca savaş sıra sında da öğretimi sürdüren yabancı okullarına tanınmıştı.

[391] Verilmesi düşünülen eğitimin amaçlarına göre insanın ussal ve dilsel yeteneklerinin en verimli düzeyde işlenmesini sağlamak üzere seçilen dile öğretim-di li denilebilir. İletişim, ulusal birlik, yönetim kolaylığı, toplumsal ortaklık, özlemler, ve ekonomik beklentiler bakımından eğitimde tek dil, devlet-dili kullanılır.

laşmasıyla belirlenen *3.tür*, Anadolu liseleri, yabancı liseleri ile 1980 sonra sında kimi devlet üniversitelerinin kimi bölümlerinde geçerli kılınmış. Ku rum-içi olmayıp ancak kurumlar-arası bir eş-güdümle 1.tür ile 2. tür birleşti rilerek uygulanabilecek olan *4. tür* ise, henüz hiçbir yerde geçmiyor.

5.6.1. Kayıplı Öğretim. Dersler bölünerek ekinsel olanlar Türkçe, teknikle ilgili olanlar yabancı bir dille öğretilirse eğitim gerçekte yine tek dilli olur. Üstelik Türkçe verilen derslere özen gösterilmezse, öyle öğretime, doğrusu, "*yabancılaştırıcı öğretim*" gibi, başka bir ad yakıştırmak gerek. A maç, dersi daha iyi öğretmek değil, yabancıdili öğretmek olduğu için, bu açıdan, *kayıplı* bir öğretim uygulaması yürürlükte demektir. İki öğretimi karşılaştıranlar yanıltıyorlar. Birisi, seçilerek alınan ve özenle eğitilen, öteki si ise, gözden çıkarılıp devlet bürokrasisinin insafına bırakılan, yetenekleri ayrı iki öğrenci türünü karşılaştırıp yabancıdille öğretimin üstünlüğünü sa vunmak, bilimsel açıdan *yalan* üretmektir. Çünkü ortada, yalnızca dilsel öl çülerle karşılaştırılabilir, iki uygulama bulunmamaktadır.

Ortada, Osmanlıdan bu yana yönetimce hor görülen, kimi üniversite de "***bilim yapılamaz***" diye aşağılanan bir dil varsa, o zaman öğretim çifte-dil li de sayılmaz. "*öğrenciye her ikisi de yabancı*" olan dillerle *medrese-türü* bir öğretim olur. Bu yolla öğrenci, Türkçeye karşı yabancılaşmaya, yabancı dili ise, *kul*casına, birinci dil seçmeye itilmektedir. Yutturmaca ölçüler bıra kılırsa, ders yoluyla, doğru-dürüst "*bir yabancıdil öğretim yolu* " araştırılıp bulunabilir. Ancak, kendini yazın ve çeviriye odaklamış olan, yalnızca filolo ji öğrenimli kimselerin yönetimindeki *yabancıdil eğitim bölümleri*nden bu beklenmemeli. Bildiği halde bu doğruyu sesletmeye, kimse yanaşmıyor. Ken di alanında başarılı olan filologlar öyle bir görev almazlar.

5.6.2. "***Yabancıdil***", ya da Osmanlıca gibi "*başka-dil*" bu topraklar da her zaman toplum-içi soyluluk göstergesi olarak algılanmıştır. Bu tü kenmez sanal üstünlük göstergesi yönetimce sürekli canlı tutulmuş, ancak yüzeysel bir örtüden öteye geçememiştir. Nüfusun yüzde yirmisini küresel leştirerek, ve yabancılaştırarak, geriye kalanın aşırı sömürülmesini kolaylaş tırıcı bir eğitimi destekleyen kesim, kaynak savurganlığından, yurttaşlar-arası dengesizliği arttırmaktan başka birşey yapmamaktadır. Özal'ın, vizyon adına devleti (dolayısıyla halkı) soyan prensleri, 1970-1980 arası eğitime kar şı yaratılan engellerle ulaşılan "*Susurluk çıkmazı*" bunun en yakın örnekleri dir. Nitekim geçmişte Osmanlı medreselileri, 1919'un Amerikan/İngiliz *man da yanlıları* ve o dönemin *Turancıları* ile bugünün benzer güdümlü "*İkinci Cumhuriyetçi*"leri uygun ölçülerle "***yabancılaşma***" açısından incelenmeye değer kimlikler takınarak ortaya çıkmışlardır.

"Lozan Anlaşması" (24 Temmuz 1923) ile yabancı ve azınlık okulla rında Matematik ve Fen derslerinin yabancıdille öğretimi, düz-anlamlı ileti

şim evrenine kısıldı. Ders seçimi açısından bu, üstün yetenekli olanın belki o dersleri.öğrenmesini pek etkilemedi ama gerçekte yabancıdil gelişmesini en gelleyici bir uygulamaydı. Öğrenilen yabancıdil, "*hazırlık*" sınıfından sonra ki yıllarda düşüşe geçiyordu. Okul yönetimleri seçkin çocuklar için izlence dışına çıkarak bunu gidermeye çalıştılar. O zaman da Türkçe derslere göste rilen özen giderek azaldı. Sonuçta o okullardaki öğrenciler *çifte-dil*'e bağlan dılar: günlük iletişimi karma sözlüklü Türkçe ile, alan iletişimini de kırık dö kük yabancıdilde kurdular. Yavaş yavaş, Türkçenin hiç öğretilmediği kimi okullara doğru ilerliyoruz gibi.

Öğretim izlencesi içinde yabancıdil öğrenmeye (her dönem bir der sin İngilizce verilmesi yoluyla, (bugün İTÜ'nde düzenlendiği gibi) "***destek-ders***" açılabilir, ancak o amaçla "***köstek ders***" konulamaz. Sözgelimi, *Mate matik, Fizik, Kimya* gibi sözel düz-anlamlamaya, imajlardan kurulu bir anla tıma dayanan alanların diliyle yabancıdil kesinlikle öğrenilemez. O dillcr, doğal iletişime gerekli sözel anlatım verisi sağlamaktan uzaktır. Öyle bir öğ retim yabancıdil gelişimini kısıtlar, evrenini daraltır. Öyle söz-kısıtlı bir dil Matematiğin dili olamaz; onunla ne düşünülebilir ne de Matematik öğrenile bilir. Girişte bir yabancıdil "*hazırlık*" yılından sonra öğrencinin dil yeterliği düşüşe geçer; nitekim öyle de olmaktadır.

Oysa öğrencinin yararına olmayacak bir dil değiştirme yerine, her sı nıfta belirlenip yabancıdil ile öğretilen birer destek ders yoluyla o yabancı di le işlevsel bir anlatım ortamı yaratılabilir. İlköğretim dördüncü sınıftan başla yabilecek olan bu destek, her yıl: *Beden Eğitimi*, *Turizm, Trafik, Sağlık, Çev re, Halkla İlişkiler*,... gibi derslerden birine bağlanabilir. Böylece, o der sle rin öğretiminde dil öğretmeninden de yararlanılabilir. Yükseköğretime geçi lince sorun, yalnızca yabancıdilde alan-sözlüğünü bir iki ay süreyle öğ ren meye indirgenir. Bugün uygulanan biçimiyle Matematik ve Fen derslerinde anadil bile öğrenilemiyor; yabancıdil nasıl öğrenilsin !

Doğrusu, yabancıdil öğretimindeki başarısızlık bir yandan başka a lanlarda başarıyı düşürürken, öte yandan Türkçenin geliştirilmesini de engel lemektedir. Yabancıdil bilene yeni ufuklar açılabilir, ancak o ufuklar başka yollarla da sunulmaz değil. Öyle bir özendirme ile yabancı bir dille öğretime gidilmemeli. Yurt içinde yabancıdille öğrenimin o yabancı dili öğrenme dı şında savunulabilir bir gerekçesi bulunamaz. Biz, doğru dürüst bir yabancı dil öğrenme yolu bulamayacak kadar yeteneksiz olamayız. Düşünür-taşınırsa nız, gerekli yatırımla iyi bir yabancıdil öğrenebilir, ufkunuzu Türkçe ile de açabilirsiniz. Yurttaşların isteği yabancıdil öğrenmek iken "*hayır, siz (bana şu kadar dolar ödeyip)* ***yabancıdille öğrenim görürseniz,*** *ancak o zaman bir yabancıdili öğrenebilirsiniz*", demenin ne eğitimle bir ilişkisi ne de ulusal bir yararı yoktur.

5.6.3. Tek-dilli öğretimde, **alan-içi Türkçe** öğretimi yapılması gere kirken bu, kimilerine iş bulmak için, siyasi bir kararla, alan-dışı genel öğre ti me kaydırılmış; öğretenler de, özellikle üniversitede, o öğretimi bunaltıcı bir *dilbilgisi* ezberletmeye indirgeyip Türkçenin, sözel anlatım ve iletişimle o lan ilişkisini kesmişlerdir. *Yabancıdille, tek-dilli* bir öğretimde ise Türkçe dışlanırken, hem dil, hem de düzey ayrımı yapılmaktadır. Osmanlı dönemin deki gibi: günlük bağlamda, ayak işlerinde Türkçe, iş bağlamında üst-ileti şimde İngilizce; ancak o durumda her ikisinin de burulduğu, yetersiz kaldığı bir anlatım söz konusu.

Türkçe öğretimi, en başta öğrencinin türlü ortam ve bağlamlarda hem sözlü hem de yazılı dil kullanımını geliştirecek biçimde düzenlenme liydi. Metin üretimini dışlayan, test sınavları: düz-anlamlı, dilsiz sorular içer diği için, o tür sınavlara hazırlayan öğretimin ***dil kullanımına katkısı çok az dı***, ya da yoktu, denilebilir. O yüzden ortaöğretimde olsun, yükseköğretimde ol sun öğrencinin ne sözel anlatımı ne de iletişimi gelişmiyor, tersine ge riliyordu. Türkiye okullarında belleği yıpratan, ezbere öğrenme geçerli kılı nıp yaratıcılık engelleniyordu. Söz-dili kullanımı açısından yabancı bir dilde gerekli anlatım inceliklerini yakalamak kolay değildi. Ancak *çok iyi* yaban cıdil edinenler onu başarabilirdi. Ortak-dil varken gençleri yokuşa sürmek köreltmek anlaşılabilir bir uygulama değildi.

Yabancıdile onca emek ve zaman ayırdıktan sonra, biiim adamında bilim yapacak ne güç ne de istek kalmadığını, (!977-2000) gözlemlerime da yanarak söyleyebilirim. Kimileri de o yetersizliği yabancı dilden aktararak doldurup, karışık sözlük kullanmayı ise:"***Türkçenin anlatıma yetmediği***"ni ileri sürerek savunuyorlar. Oysa anlatımı yetmeyen dil değil, onu kullanan kişinin kendisidir.

Yabancıdille öğretim için birinci-sınıf otel gibi okul yaptıran özel girişimcilerin, Türkçe öğretim için ne yaptıkları henüz bilinmiyor. Öyleyse amaç yabancıdil satışı, ve onun pazarını oluşturmak, yoksa ulusal, ya da ya bancıdille ileri eğitim vermek, eğer tepki almazlarsa umurlarında bile değil: patron eğitimi bilmiyor, eğiticiler de işinden olmayı göze alamıyor. O zaman gelsin göz boyama.

Öyleyse, ***Türkiyedeki eğitim gerçekten bir çiftetelliye dönüştü***: her okul kendini oynuyor. Tek merkezden türe özgü yönetilip denetlenemiyor. Milli Eğitim Bakanlığı ise, geçmişte iyileri yıkarken, ya da kapatılmasına göz yumarken, kendini yeniliyormuş gibi göstermek için, sürekli *ön-hazır lıksız değişiklikler* aktarıyor. Araştırması yapılmayıp dışardan alınan örnek ler bize uymuyor, sürekli yıpratıyor. Ortaöğretimde yaratılan dilsel gerilik, düz-anlamlı metin işleme düzeyinde ÖSYM kuralları ve "dersane" deste ğiyle giderilemiyor. Attila İlhan'a göre (Cum. 27.4.1998), "*Özalizm* Türkiye de ne ulusal öğretim bıraktı, ne de ulusal ekonomi" (Bk. Kongar,1998).

5.7. Okuma

5.7.1. Okuma Edimi ve TV

Yazı Devrimi öncesinde okuma öğrenmek kolay değildi. Buna geçim zorluğunu da eklerseniz, halkın okumaya karşı tutumunu anlarsınız. Ömer Seyfettin (1919:87,129,133) "*Efruz Bey*"de bunu şu sözlerle yansıtıyor: "*Öyle bir tahsil istiyorum ki, gayet kolay olsun, kısa olsun,..Hatta kitap bile olmasın*".... "Okul müdürü ... hiç nazariyat bilmiyordu. *Okumam efendim, okutan okumaz*!" diyordu. Kitaplarıyla yürüyüşe çıkmak zorunda kalan bir öğrenci (A) ile arkadaşı (B) arasında: "-A. *Fakat kitaplarım*? -B. *Köprünün ayağındaki çalıların arkasına saklarsın*. -A. *Çalarlarsa*? -B. *Iki sene orada dursa kimse almaz. Kitaplar kimin ne işine yarar?*" [392]

Gerek CHP içindeki sağcı kesim, gerekse sağ partiler 1940'lı yıllar da köylülerin okumasına düşman kesildi. Sirer, bunu Köy Enstitülerinin yaratıcısı Tonguç'a söylediği: "*senin en büyük suçun: köy çocuklarına sıçmasını öğretmeden okumayı öğretmeye kalkmandır*", diyerek dile getirmişti (Başaran 1993:150, E.Tonguç 1997: 261, 285, 290,308-440).

Bilindiği gibi, 1947 Sirer uygulamaları (s.167-) ile, 1971-12 Mart, 1980- 12 Eylül darbeleriyle okuyanların içine büyük korku salınmıştı. Ondan sonra da kağıt, dolayısıyla kitap fiyatları yükseltilerek, kitaplıkların yeni kitap ödenekleri kesilerek bu olumsuzluk arttırılmıştı. Yorumcular, *TV'un kitabın yerine geçtiğini* ileri sürüyorlar. İki kaynak ayrı ayrı diller kullandığı için bu ancak "*zaman*" açısından doğru olabilir. Okumazlığın kökeninde yatan gerçek nedenler ise başkadır[393] .

5.7.2. Okuma Yoğunluğu ve Yabancıdille Öğretim

Çağdaş Türkçe metin bulunmadığından, yabancıdille öğretime çağlar boyu (...1838'de II. Mahmut ve 1933'te Atatürk döneminde bile zorunlu olarak) izin verilmiş, zamanla Türkçe metinlerin de üretilebileceği sanılmıştır. Oysa ilgili öğretim görevlileri, araştırarak Türkçe yazmak yerine, yabancı metinleri çevirmek ve onlara yorum yakıştırma (şerh düşme), benzerini üretme (nazire) ötesine geçememişler. Devlet öyle bir ortam yaratmamış, görevliler denetlenmemiş. Osmanlıdan beri yüksek bedel ödeyerek yabancı görevli çalıştırma yoluna gidilmiştir. Ancak, bilgi üretiminin bir iş koluna dönüştüğü günümüzde, o yöntem artık işlemez, çağdaş dönmeler bulunamaz,

---

[392] Ö. Seyfettin (1919/90:171) : Muharrirler, "*kitap okunmuyor* !" diye şikayet etmemeli. "*Halk okuyacak kitap bulamıyor*", demeliler.

[393] 1998 yılı ÖSYM sınavında Matematik üçüncüsü olan öğrenci: *kitap okumadığını, kitap okumayı sevmediğini, kitap okumadan da başarılı olunabileceğini kanıtladığını* ileri sürüyor (Cum.2.8.1998). Test kitabı, ders kitabı okumak istemli bir etkinlik sayılamıyacağına göre, o öğrencinin okumaksızın başarı göstermesi eğitim ile ölçmede yaşanan düşüşü de açıklıyor.

bulunsa da onların bilgi üretmesi için gerekli ortam ne ABD ne de Avrupa ül keleri düzeyine erişemez. Öyleyse ilk başta ülke insan kaynaklarına dayan mak zorunludur.

Yabancıdil ile öğretim ileri düzeyde bilgi aktarımı için yapılıyorsa, seçilen yabancıdildeki kaynaklar el altında sanılıyorsa, ortada bir aldanma söz konusudur. İlk önce eğitimin ileri düzeyde ve alan-tüketici bir yoğunluk ta verilmesi gerekir. Oysa, buna ne ortam ne de okuma yoğunluğu uygun de ğildir. Öyle bir oranın belirlenmesi gerekir, ama o henüz yapılmamıştır. Öy leyse, eğitimde yabancıdille anlatımın ne sanıldığınca hızlı, ne de tüm yolla rı tüketici bir niteliği var. Katılan öğrencilerin %95'inin anadili Türkçe oldu ğuna göre (Alpaydın 1996), en azından öğretmen-öğrenci arasında gerçek iletişim yoktur. Bir başka örtük ileti de şudur: öğretim üyeleri yabancıdilde derledikleri bilgileri ve yaptıkları yorumları Türkçe anlatabilecek durumda değildir. Alpaydın 1996'ya göre sorarsak: İngilizce anlatıldığı varsayılan derslerde sık sık Türkçe kullanıldığına göre, *terimlerin yabancıdilde olduğu, Türkçe terimlerin ise yetmediği* nice bir savdır ? Yabancı bir derlemeyi, ya bancıdilde sözlü olarak yineleme, gerçekten yaratıcı ve katılımcı bir ders anlatımı olmakta mıdır? Sizce olabilir mi ?

Okuma etkinliğinin pek seyrek kullanıldığı bir ortamda, öğretim ya bancıdilde yapılarak bir yandan *okuduğumu anlama* öte yandan *ussal işlem* hızını düşürmeye ne gerek var ? Neresinden bakılırsa bakılsın, tek gerçek olan "*yeni*" bilgilere yabancı kaynaklar aracılığıyla '*okuyarak, dinleyerek*' ulaşmanın ötesinde yabancıdille öğretime gerek yoktur. Onun için gerçekçi bir çözüm şu olabilir: Yabancıdille öğretimi bırakmak; onun yerine '*hazır lık*' öğretiminden sonra her dönem, alan yabancıdilini destekleyici, bir dersi seçerek onu yabancıdille öğretmek, ya da bir yandan *alan yabancıdilini* ayrı ca ve etkili bir biçimde öğretirken, öte yandan yabancıdilde yayın kullanımı nı yoğunlaştırmak.

Yabancıdille öğretime gitmek, Dil Devrimini, Türkçeyi aşağılamak, ulus-devlet dilini dondurmaktan başka bir anlama gelmez. Yabancıdille öğre tim bir dilsizleme, bilgisizleme oyunudur. Yüksek-öğrettiğimiz kişiler, ya bancı dildeki incelikleri yakalayamazlar, Türkçe incelikleri de kaçırırlar. Bu nun sonucunda geriye "***kitabına uydurmak***" kalır. Osmanlı (Hacivat) yüzyıl larla hep kitabına uydurmuş, ama ne bilimde dilenciliği; ne de bilişte sığlığı aşamamıştır.

Buradaki karşı savunma, kimilerine göre, *'dil ırkçılığı'* yapıldığı biçi minde oluyor. Ancak eş-beceri düzeyinde araştırma yapılır da üstünlük belir lenirse, bir diyeceğim olmaz. Yoksa kişiler, kimi çıkarları savunmak için böyle bir sav üretiyorlarsa, bunun önlenmesi gerek. Eğer yabancıdille öğre tim yapan kurumlar evrensel düzeyde eğitim veriyorlarsa, Türkiyede bilim sel çalışmaların nitelikleri onlara da ölçtürülebilir. O zaman öteki üniversite

öğretim üyelerinin, bilimsel düzey ölçümü için yabancı dergilerde yayın yap malarına, bilimsel tanık dizinine (*Science Citation Index*) girmelerine gerek kalmaz. Bence Türkiyedeki bilimi onların ölçmesi uygun olur. Böylece bu ülkede sağlıklı bir tartışma ve bilimsel eleştiri ortamı da yeşerir.

Yalnızca dile dayanmamakla birlikte, bilimi Arapça, ya da yabancı bir dilde yapmaya çalışan Osmanlılar Türkiyede neler üretmiş bir bulun, gö relim, okuyalım (Adıvar, 1939; Batuhan, 1997). Alpaydın (1996) soruyor: Galatasaray Üniversitesinde Fransızca okuyan bir kişi ile Boğaziçi Üniversi tesinde İngilizce öğrenim gören bir başkası hangi dilde anlaşacaklar? Türkçe leri yetmeyeceğine ve veriler aktarıma dayandığına göre, bana sorarsanız, ço ğunluk hiç anlaşamayacaklar. Galatasarayın gerçek bir üniversite olabilmesi için daha nice yıllar geçmesi gerek.

5.8. Çeviriye Bağımlılık

Yeni-bilgi üretim yokluğu karşısında çeviriye bağımlılık da artmak ta, yabancı diller, devlet dilinin önüne geçirilmektedir. Sanki Tanzimat libe ralizmi yeniden yaşanıyor. KPDS, doçentlik, LES, TUS, ... gibi yabancıdil sınavlarının altında örtük olarak yatan gerçek budur. Bilgi üretimini bu yol la, yaratılan sözde dil-ayrıcalıklı azınlığa bağlamak, gerekli verimi ve çözü mü o zaman sağlayamamıştır. Onlar, yeni-bilgi üretimi şöyle dursun, yeterli çeviri etkinliğini bile gerçekleştirememiştir. Çünkü o kesim, Türkçe öğreti minden sorumsuz ve denetimsizdir. Çeviriye bağımlılık, doğrusu, çarpık bir yabancıdil politikasının uygulanmasını gerektirmez. İki ayrı anlatım biçi miyle Türkçe de ikiye bölünmüştür. Bir yanda eskiyi yaşatma ve yeniyi o çerçevede almaya uğraşan, öte yanda, Türkçeyi geliştirmeyi kendi olanakla rıyla gerçekleştirmeye çalışan, ancak her ikisi de dil bilimlerinden, dil öğre timinden yeterli destek alamayan iki ayrı kesim. 1980 sonrasında eskiye bağ lı olanlar darbeyle öne geçmişler, dilsel ortam da 1920 öncesine, ya da XVI. yy. sonrasına kaymıştır. Oldukça işlevsizleşen ve alan dışına çıkan "yabancı dil ve edebiyat" öğretimi, filolojiler yeniden yapılanmalı, yabancıdil öğreti mi ni çeviriye bağımlılık çerçevesinde yeniden düzenlemeyi gerçekleştirmeli dirler. Örneğin Türkçeyi öğretmeden anadile çeviri öğretmeye kalkışmak hiç de tutarlı bir uygulama değildir. Bu açıdan, erkek-egemen Osmanlıca "*dil-kı zı*" olamadığı için "*dil oğlanı*"karşılığı olup "*mütercim-tercümanlık*"adıyla çok geç açılan "*çeviri*" bölümleri, adları İstanbul Üniversitesinde olduğu gi bi Türkçeye çevrilerek çoğaltılabilir, Milli Eğitim ve Kültür bakanlıkları çağ daş ve yeni Türk yazar ve şairlerini okutarak, daha çok güncel bilgi akışını sağlayacak biçimde çeviri etkinliklerini destekleyebilir.

Türkçeye yabancı sözcük devşirilmesini önlemek için, çeviri yap mak üzere yetiştirilen öğrenciler için filoloji derslerine ek olarak "*Türkçe an latım*" dersi konulmamış, seçmeli olarak alınacak dersler açılmamıştır. Böy

le dersler çeviri bölümlerinde olmakla birlikte onların yazın-dışı nitelikleri ne bakmak gerekir. "*Yazınsal çeviri öğrenen bir kimse, başka alanlarda da iyi çeviri yapabilir*", genellemesi doğru olmayabilir. Örneğin bir şiir çeviri sinde "*yeni*" anlamlar sözcüklerarası yeni ilişkilere yüklenebilirken, bilimsel çeviri yeni terim üretimini zorlar, olmazsa, "*norm, strateji, paradigma*,..." gibi devşirmelere yol açar. O tür örnekler uzmanlık tezlerinde ve yeni yayın larda görülebilir. Şimdiki tutum sürerse, kilitlenmiş bir TDK döneminde Türkçeye tür adlarının girişi daha da hızlanacaktır. Nitekim yabancı kaynak lara koşullanmış okurların böyle değişikliklere duyarsız kalacakları düşünüle bilir. Tepkiler ise, yalnızca uyarmaya yarıyor, üretime bir katkısı yok. Üre tim için bilmek ve yorumlamak gerekli. Dilde değişime ayak uydurmak, dil ve edebiyat bölümlerinin bugünkü öğretim izlenceleriyle olanaksız. Onlar çeviri bölümleri izlencelerine dönüştürülerek dile bir ölçüde soluk aldırıla bilir.

Özel kuruluşlarda anadil kaygısı pek sezilmiyor. Yatırımı kısa süre de kâra geçirmek ön ve son kaygı. Onun için en ucuz yolla en iyi tanıtım amaçlanıyor. Onlar için ne tür bir Türkçe ile olursa olsun , iletişimin kurulması önemli. Evrensel özlemlere öncelik tanınan bir uygulamada dili devşir me-sözcüklerden kurtarmak zorlaşıyor. En azından Türkçedeki karşılıklar kullanılsa, yeni alıntılarla başa çıkmak kolaylaşacak.

Önemi giderek artacak olan yerel yönetimler dil konusunda neler yapabilirler? Tiyatro ve öteki çevirilerde öztürkçe kullanımına ödül verile bilir, ilan dağıtımıyla yayın dili etkilenebilir. İletişim araçlarına, TRT'de olduğu gibi, belli dilsel yükümlülükler getirilebilir. Ancak böyle bir kural, yasak konarak değil, dillerin kimliğine katkı biçiminde olmalı; ne Hacivat dili, ne kâtip argosu, ne de başka karma bir dil. *Marka adı dışında kalan ya bancı sözcükler TV tanıtmalarından çıkarılmalıdır*. Türk dilini giderek daha derinden etkileyen ve yoğunluğu artacak olan iki uygulama var; onlara bir üçüncüsü de eklenebilir.

1. ***Sınır-tanımaz endüstri örgütlenmesi, teknoloji aktarımı ve yetersiz bilimsel üretim,***
2. ***Kitle iletişiminde, özellikle görsel-işitsel yayınlarda içerik ba ğımlılığı,***
3. ***Yabancı tüketim mallarının ekinsel alt-yapısını oluşturmaya dönük, ekin-bağımlı yabancıdille öğretim.***

Eskiden olduğu gibi bugün de, teknik bilgi alımı, üretimin sınır-öte si yerleşimi sürmekte, dil de ister istemez o etkileşimden payını almaktadır. Türk dili bu tür etkilerle, özellikle Anadoluda kimliğini yitirme derecesine ulaşmıştı. Dil Devriminin, o tür bağımlılıklara kapalı bir dönemde uygun bir zamanlamayla gerçekleştirildiği unutulmamalıdır.

Yığınsal iletim araçları bakımından ekinler ikiye ayrılıyor (Toffler 1992, İlal 1987): *üretici ekinler*, *tüketici ekinler*. Üretici ekinlerde yığınsal iletim araçlarıyla sunulan ürünler, *düzeni onaylayan insan* yetiştirmeyi amaç lar. Batının ben-merkezci ırk-ayrımı çerçevesinde kahramanların benimsen miş çizgisel bir yapısı var. Neyin yayınlanacağını, hangi kitabın basılacağını şirketler belirler. Orada, büyük boyutlarda tekelleşme eğilimlerine girmiş yı ğınsal bir iletim süreci oluşmuş. Osmanlı okullarında, bir toplum haritası vererek toplum görüşü aşılayan ahlak dersinin temel kitabı olarak nasıl İranlı Sadi'nin "*Gülistan*"ı ile benzer kitaplar okunmuş ve çocukların görüşleri er kenden kalıplaştırılmaya çalışılmışsa (Mardin 1992:123), bugün de: *Maskeli Süvari, James Bond, A Team, Süperman, Rambo, Dallas, Knight Rider*,... gibi biribirine benzer diziler birer tüketim malına dönüştürülmüştür[394].

Üretici ülkelere bilgi aktarımı amacıyla da kullanılan (***Reuter, Ha vas, AP, UPI, AFP*** ,... gibi) haber ajanslarından salınan tek yönlü haber akı mı tüketici ekinlerde algılama sürecini temelden etkiliyor. Yerli yapımcılar ve yurt dışında eğitim görenler, yerel ekini bile, hem yabancı yayın türü hem de yabancı kavram ve içerik kurgusuyla aktarıyorlar. Böyle olunca yabancı sözcüklerden kurtulmak daha da zorlaşıyor.

İçerik bağımlılığı çok kapsamlı, ekinsel bir süreç; ekin bunalımı ya ratarak ulusal ideolojik ekini eritiyor. Yabancı içeriğin ilk doğrudan etkisi dil konusunda olmaktadır. Alt-yazı, çevirinin ulusal dilde seslendirilişi dili sap tırmakta, yozlaştırmaktadır. Atatürk Devrimlerinin 1923-1945 arasında nasıl uygulanabildiği, ondan sonra neden gevşediği, liberal-kapitalizme ay kırı bü tün kurumların neden birer birer kapatıldığı, TİS döneminde, hızını alamayıp Atatürk'ün vasiyetnamesinin bile değiştirilmesi, belki daha iyi anla şılabilir.

Sözcükler, kavramları ve yaşam biçimlerini birlikte getiriyor: *köşe dönmek, iş bitiricilik, yeniden yapılanma, siyasal kriz, açıklık, mafya, süper, mega, şok,..., çeteler, mezar-ev*. Bunlar değer yargılarını yansıtıyor. En yerel konularda bile dışa-bağımlılık var. Özellikle reklam için getirilen düzenleme

---

[394] Kitaplarda bile, önceden belirlenmiş bir içeriğe göre dökümsel (konfeksi yon) üretim yapılmaktadır. ABD'nde haber programının adı bile "**haber-şov**" (news show) olmuş. Biribirine benzer olay örgüleri, anlatım biçimleriyle davranış biçimleri ve yönetimin beklentileri iç içe geçmiştir, (İlal, 1987:48-56). ATV ve öteki özel kanallar da benzeri haber yayını yapmaktadır. Dizilere bakılırsa, her dizinin benzer ilişkileri geveleyip durduğu görülür. Sözcükler olsun, kavramlar olsun üretici ülkenin ekinine göre çevriliyor. Tüketici ekinin kendi yapısı içindeki olayların bile yabancı kavramlarla algılanması gerekiyor. İçerik açısından *Batı*'nın bireyci, liberal kapitalist yapısı ve kâra yönelik yığınsal iletim süreci, haberlerin içeriğine de yansıyor. Savaş haberlerinin bile her zaman üretici ekinin çıkarlarına uygun kavram ve yorumlarla algılanmasına çalışılıyor, (İlal 69-74).

ile yerli ekine ters düşen yapılar oluşturuluyor. Bugün gerek TRT'de gerek se özel-TV reklam dili ve anlatım biçimi, sözel olan olmayan ögeleriyle tü müyle yabancı, anlatım dışa-bağımlı. Denetim yalnızca yerli ürünlere uygu lanmakta, yabancı ürünlerse kısıtlanamamaktadır.

Ekonomik bağımlılık giderek dilsel bağımlılığa da yol açarken, her partinin ayrı söylemi yetmezmiş gibi, ayrı bir yabancıdili oluştu. Dilsel ba ğımlılığı kolaylaştıran eğitim hizmet sektörü çok hızlı gelişirken '*yabancı dille eğitim gören, ancak okumayan*' bireylerin dil kullanım düzeyleri pek yeterli olmuyor. Öyle içerik bağımlı bir eğitimin Türk dili eğitimini geride bıraktığı, Osmanlı dönemine benzeyen bir sürece girildiği açıkça görülüyor.

Gerek yükseköğretime, gerekse ortaöğretime öğretmen yetiştirme so rumluluğu, o güne kadar eğitimle ilgilenmemiş olan üniversiteye bırakılmış tı. ***Açık öğretime, açık-lise*** eklenerek işsizliği örtme uygulaması olarak e ğitim süresini uzatmak her ne kadar bir çözüm gibi görünüyorsa da, Eğitim Enstitülerinin kapatılmasıyla Türk ortaöğretimine sanıldığından çok daha bü yük bir darbe indirilmişti. Bir iletişim sorunu olan aydınlanma, radyo ile TV'un getirdiği okumaz-yazmazlıkla büyük yara almış, böylece çağdaşlaş ma, sürekli devşirmeye, ve izin verildiği ölçüde yapılabilecek bilgi aktarımı na bağlanmıştı. Kurum çeşitliliğinin azaltılması bilişleri kalıplaştırmayı, dü şünceyi kısırlaştırmayı, ve tek merkezden yönetimi kolaylaştırmayı amaçlı yordu. Önerilen çok-merkezli yönetimin kimi bölgelerde ulus-devleti dağıt maya yönelmesinden kuşku duyuluyordu.

Yığınsal iletim kuramları arasında türlü yorumlara yer verilmiş. O yorumlar içinde dilin işlevini belirleyen Frankfurt Okulu (1923-) olmuş. Ona göre yığınsal üretim ürünleri ideolojiyi aşılamakta, ve yönlendirmekte, düze nin yanlışlarını tümüyle gözardı eden yapay bir bilinç yaratmaktadır. İçerik leri bu evrenin kavramlarına indirgeyerek (1984 Orwell' de olduğu gibi) tek-boyutlu düşünce ve davranış düzeni oluşturmaktadırlar. Kullanılan soyut kav rama değil, somut imgeye dayanan bir dille tartışma ortamını sınırlamakta, (1970-1980) arasında olduğu gibi eleştiri ve düşünme olanağını yok ederek, düzenin sürmesini sağlayan bir tek-boyutluluğu yaymaktadırlar (Marcuse 1968). Genel yorumlara göre, *kitle iletişim kurumları toplumu uyutmaya, giderek beyinlerini yok etme amacına yönelik yayın yapmaktadırlar*. Böyle bir ortamda beklentilerin tam tersi bir gelişmeyi sağlayacak olan Dil Devri mi sürdürülebilir mi? Atatürk daha 1920'li yıllarda '*Türkiye Cumhuriyetinin temeli kültürdür*', demekle bugünü çok önceden görmüş, devrimci uygulama ları ona göre yaşama geçirmişti. Bu denli yoğun bir iletişimsel baskı altında Türk toplumu, çeviri yoluyla aktarımı sürdürmek, üretmediği terimleri al mak zorunda kalacaktı. Terim çevirisinde ilişkileri bütünüyle kurmak ve ona göre çevirmek gerekirken, tek tek terimleri ayrı ayrı zamanlarda çevirmek, tam bir yansıtma olmuyor, anlam yabancılaşıyor. Örneğin 'çekim' Türkçede

yok, ancak bu terim bir kez çevrilince, yerli dilde de varmışçasına kulla nılıyor. '*Edilgen*', Türkçede '*gizil*' anlatımın bir alt terimi, ancak '*edilgen ça tı*' bir üst-terim olarak giriyor ve onunla birlikte kavrama ters tamlamalar da aktarılıyor: '*geçişsiz edilgen, kişisiz edilgen*',... gibi. (Beş dolayında, gelmiş geçmiş, ne yazık ki, hoşça kal,...) yerine: '*beş gibi*', '*tüm zamanların*', '*üzgü nüm*', *kendine iyi bak*,... kullanılması, simgeler dünyamızın nasıl değiştiğini gösteren örneklerden birkaçı[395] .

5.9. İnternet ve Türkçe. Küreselleşme: iletişim, ulaşım, pet ro-kimya, iş-alanları, ekini yabancı sermayeye açmayı ön-görürken, **internet** de dil öğretim ortamını gerçek sınıfın dışına çıkararak sanal bir biçime dö nüştürüyor. Artık belli bir internet devresiyle öğretmen kendi sınıfına bağlan makta, kullanıcılar kendi aralarında bir (haber, vb.) tartışma ilişkisine gire bilmekte, yüz-yüze girilen her türlü etkileşim sanal olarak uygulanmaktadır. O durumda dil öğretiminin yapısı umulmadık ölçüde değişmektedir; uluslar-arası seçilen dil dışında, gücü olmayan bir ülke kendi programını geliştirme dikçe, isteğe bağlı dil seçi mi yapılamayacaktır.

Bu düşleyici iletişim endüstrisinin anlatım yolları ve ileti akış hızı insanları söz-dili ile iletişimden uzaklaştırarak daha çoğul verilerin taşıyıcısı olan imajlarla anlama/algılama/anlatmaya yöneltmektedir. İnsan yalnızca algı lamaya indirgenerek sözel üretimden soğutulmaktadır (Oskay 1981).

Öyleyse Türkçe öğretimi bu bakımdan geliştirilmez, kendini dondur muş yerli kurumlar çerçevesinde kalırsa, öğretimde Türkçe birinci / ikinci-dil yerine çok gerilere düşebilir. Türkçe konuşanların sayısı çok olabilir, an cak dil-yeterliği sözel iletişim isteğini karşılayamaz düzeye indirilince, Türk çe bir seçenek olmaktan çıkabilir. Böyle bir tekele karşı en azından çevirisel bir seçenek üretmek gerekir. Bugün kitle iletişim dünyası (bilgisayar, internet, sinema, radyo, TV, video, vb.) okur-yazarlığa da karşıdır.

5.10. Sözsüzleme. Sürekli değişim ve pazara uygun üretim ola nağı dili de aynı hızda yeni anlatım biçimlerine zorlamaktadır. Yeni sözcük bulma zorunluluğu karşısında reklam şirketi, aşırı bir duyarsızlıkla, yeni ürü nü yabancı bir adla tanıtmayı yeğlemektedir. Ne de olsa yabancıdil az geliş miş kimlik öğesidir. Sözün anlamı teke: '***X daha iyi***'',''***X sizi daha saygın ya***

---

[395] Türkçede 'sıfat' kavramı bile ad ile karıştırılıyor.'***Güzel- Ø -ler'*** (< gü zel kız-lar), '*1990 girişli Ø-ler'* (< 1990 girişli öğrenci-ler), *'toplantıya katılan Ø-lar'* (< toplantıya katılan kimse-ler) gibi gibi anlatımlarda yapının çekirdeği olan (Ø) '*nitelenen*', çoğul (-lAr) ekiyle bir 'ad olarak belirlenir, ama '*bağlamdan çıkarıla bilecek bilgi taşıdığı için'* ad öbeğinde anlatım dışı kalmaktadır. Bir sıfat olan '*güzel ler*' içindeki '*güzel*' bir ad sanılabilir (Demircan,1998). Türkçenin bu nitelenen/ **baş-düşüren** özelliği bütün geleneksel dilbilgilerinde yakıştırma ile, yanlış veriliyor.

par', ' Ne kadar paha lı, o kadar saygın'a indirgendiği için, önemli değil. Oysa, vergisi arttırılıp ederi düşürülerek bu uğursuz yol kolayca tıkanabilir.

Kitle iletişim araçları artık insanları birey olarak korumak yerine onlar arasındaki ayrımları düzleyerek yığınsal özlem sergilemektedirler. Bu nu yaparken de sürekli düzey düşürerek toplumu bir tür düşünsel, sözel yok sulluğa itmektedirler. Bu durumda bireyin özgürleşmesi, düşünemeyen bire yin düşünce özgürlüğüne yönelmesi, onu araması olası değildir. Bu tutum öz leştirmeye de aykırıdır, çünkü özleştirmek dili yalınlaştırarak yığınsal kıl mak değildir. İslamı ve tasavvufu halka öğretmek için XIV. yy' da Aşık Paşa ve Yunus Emre Türkçeye baş vurmuş, Mevlâna ise yalınlaştırmaya karşı olduğu için Farsça kullanmış yorumu yapılıyor (Boratav 1942). Oysa yay mak, çevirmeyi, alımlı anlatımla sevdirmeyi gerektiriyor. Yunus sözlü ekin evreninde, Mevlâna ise yazılı ekin olanaklarını kullanıyor. Burada hedef-kitle ayrımı var; o nedenle iki anlatım biçimi pek karşılaştırılabilir değil.

İletişim açısından birinci kriz yazının icadı ile, ikinci kriz matbaanın icadı ile, üçüncü kriz ise elektronik devrim ile yaşanmıştır. TV'un dil kulla nımını nasıl etkileyeceği artık bütün çıplaklığıyla belli olmuştur. TV genç lerin zaman, dikkat ve bilme alışkanlıklarını denetleme yeteneğiyle onların eğitimini yönlendirme gücünü de yakalamıştır. TV ile öğretimin en korku tucu düşmanı yorum olunca, onun yaratacağı kafa karışıklığı seyirci oranını düşürmekte, izleyici hemen kanal değiştirmektedir; bizde dar-alan-yayıncılı ğına, yani gelişmiş dille yayına ilgi kaybolmuştur. Onun önüne geçmek için, hatırlanması, incelenmesi, uygulanması ve en kötüsü kalıcı olması gereken hiçbirşey yayında bulunmamalıdır. "Bir ekinde görüntülerin ışık hızıyla ile tilmesini sağlarsanız, bir ekin devrimi yaparsınız", diyen Postman (1985: 171)' a göre, sırada *sözsüz, o yüzden de çok daha etkili* bir düşün-kurgu / ideoloji geliyor.

Sanders (1994)'e göre TV insan sesini öldürür, genç kuşağın sözlü dilini elinden alır. Bilgisayar ise içselleştirilmiş olan metni insanın elinden alarak öğrencileri adım adım cehalete yaklaştırır. Çünkü o dünya okur-yazar lığa karşıdır. Dili iletişime indirger. Dersane uygulamaları da buna yakındır. ABD'nde okulsuzlaştırma amacıyla araya giren bilgisayar, TV, video, sine ma görüntüleri eğitimsizleşmeye neden olmuş.

TV yayınları için '*kitle*' sınıflamaları ile '*ortalama izleyici*' tipi aran mıştır. Bundan amaç yeni bakış açısı kazandırmak değil, yayınlarda '*satıl mak istenen beğeni ve görüş*'ü onların dili ve algılama kalıpları içinde suna rak harcamayı etkilemektir. Bu ise TV'da kavrayışı, beğenisi, algılama yete neği, soyutlama becerisi en düşük olan kesimlerin yayında 'ortalama izleyi

ci' olarak kabul edilmesine neden olmaktadır[396], (Oskay 1982:378). Ancak TV yayın üreticilerinin, bu açıdan geri kalmış toplumlar bir yana, ileri sayılan toplumlarda bile '*gelişkin bilişsel düzeyde iletişime geçemediği, ancak yananlamsal, çağrışımsal düzeyde bir iletişim kurabildiği'* ortaya çıkmıştır. Tüketimde gerçeklerden kaçışa yöneltilen kitle bireyinin yaşamında onun dışında bir anlam arayacağı sorgulanabilir. (Oskay 1982:179-80). Bu durum da dilsel bir kimlikten pek söz edilemez.

Kitle iletişim araçları gerçek toplumu değiştirmek yerine, Özal döneminde yapıldığı gibi, onun algılama biçimini değiştirerek bir karşı-bilişsel düzenlemeye gitmektedir, (Oskay, 1982:192.dipnot). Özleştirme bir kimlik sorunu olduğuna göre kimliksiz bir kitle özleştirmeden yana olabilir mi ? Kendi içine çekilen, toplumdan soyutlanan insan kitle iletişim denetiminden yalın olarak süzülmüş kimliksiz dili algılamakta, üretim için en alt düzeyde yalın bir dile gerek duymaktadır. Dersane eğitimi ve test sınavlarıyla, öğrenciler dilsel üretimden uzaklaşmaktadırlar. Başarılı olan kimseler arasında her kalıba girebilen insanlar çoğunluktadır[397],

TV, teknolojik yapısı açısından örnek benimseten (ikonolojik) bir iletim aracıdır (Oskay, 1982:219). Görüntü ve ses kodlamalarının hızlı akışı, kod açımlama işleminin eleştirel olmayan bir ussal etkinlik içinde yapılmasını gerektirmektedir; o nedenle bilgilendirici/ilgilendirici değil, sunduğu çelici ör nekleri pekiştirici) bir araçtır. Sözün içini boşaltan görsel iletimle TV, söz-dilini görüntüye eşlik eden bir eklentiye indirgemektedir. Bu açıdan bakıldığında dil özleşmesi büyük bir tehlike altındadır[398] .

---

[396] İnsanların toplumsal bir-örnekliğe karşı, sahip olduğu nesnelere birey sellik vererek kendisine kimlik edinmesi yolu açılınca (Oskay, 1982:186- Benneth' den), benimsenen ikonların *öz* ya da *yabancı* oluşuna değil, onların evrensel değerlerine bakılmakta,..., tersine, yabancı markalar, nitelikler daha üstün tutulmakta,..., daha niteliksiz olan bile, örneğin '*Avrupa malı'* nitelemesi fiyatı arttırma nedeni olmakta, bir malın '**Avrupa***sının gelip gelmediği*' sorulmaktadır. İkonlar zaman ve mekan kategorilerini yok ettiği için, onlardan özleştirmeye bir katkı beklenmemelidir.

[397] Eğer, yabancı bir mal kişinin aradığı imaj/görünüş değişimini sağlıyorsa, oradaki sözcüğün yabancılığı nasıl yok edilebilir? Yabancı olana değil, öz olana karşı bir direnme başlamaz mı? Öz olana direnme bir kimlik sorunudur. Demek ki öz olana direnenlerin bir kimlik sorunu vardır. Türk-İslam Sentezine özlem duyan bir yönetim özleştirmeye de karşı olmak zorundadır. Genel eğitim zayıf ve ezik bir kimlik verince insan duyarlılığının aşırı kirletilmesine neden olan 12 Eylül, elbette dile de saldıracak (Oskay,1982: 200, 205), böylece insan yanlar giderek silinip, güçsüzleşecekti.

[398] XXI. yüzyıla nasıl bir söz-dili kullanımı, nasıl bir sözel iletişim beceri siyle girdiğimizi gösteren çarpıcı örnekler sık sık duyuluyor. Örneğin yurt dışında tanıtım ile ilgili bir gazeteci sorusuna Turizm bakanı: -"Belki sponsor bulacağız. '*Git bizi tanıt lan !'* diyeceğiz.". -"*Turist geldi, benle konuşamadı da geri mi döndü lan!*

5.11. Bileşik Sözcüklerin Yazımında Sorunlar

Yazarken birden çok sözcük içeren üç tür birimle karşı-karşıyayız: 1) **dizimsel öbek** (*öbek*) : kara (renkli) göz, 2) **öbeksel sözcük** (*bileşik-sözcük*) : karagöz, 3) **sözlüksel öbek** (*deyim*). *Ø-In gözü kara.* Aralarında her ne kadar anlam ve işlev ayrımı varsa da *bileşik-sözcük* ile *öbek* ve *deyim* yazımda da biribirinden ayrılmalıdır.

Bileşik sözcüklerin yazımını belirlemek için ilkönce "***bileşik***" sözcüğü ona benzer birimlerden ayırmak gerekir (s.231-). Yazımda gözetilmesi gereken ayrılıklar şunlardır.

Aradaki Ayrılıklar

1. **Öbek** x *Bileşik sözcük*, : anlam ayrımı
2. **Bileşik sözcük** x *Deyim* : içerilen tümce ögesi sayısı,
3. **Deyim** x Öbek . : anlam ayrımı

Öbek ile *bileşik sözcük* anlam bakımından ayrılır. Öyleyse bu ayrılık yazına da yansıtılmalı, okura görsel bir ipucu verilmelidir. Bileşik sözcük ile deyim gerek anlamlama gerekse tümce ögeleri sayısı ile birbirinden ayrılır. Deyim ile öbek arasındaki anlam ve tümce ögeleri bakımından ayrım okur açısından yeterli sayılır, ayrıca yazımsal bir belirtece gerek yoktur. Özellikle iki-sözcüklü olarak yazılan bir deyim ile bir bileşik sözcüğü ayırmak uzman olmayan bir kişi için zordur. **Öyleyse ayrı yazım nerede ve niçin gereklidir**? *İki sözcükten oluşan bileşik sözcüğü özdeş birimlerden oluşan gerçek ya da olası öbek ile deyimden ayırmak için.*

Bir öbek karşıtı bulunmayan "*ev kadını, beşik uleması,...*" gibi bileşik sözcükler için ayrı yazım anlam karışıklığına neden olmaz. Öbek ile bileşik sözcük arasında gerçek belirsizlik üçüncü türde ortaya çıkar (s.232). Öyle sözcükleri ayırarak belirtisiz yazmak okuru gereksiz yere yorumla oyalar: "*Birinci okul*" anlamında "*ilk okul*" ile "*ilköğretim veren okul*" anlamında **ilkokul** , (*sonun cu ek*=) "**son ek**" ile (taban sonuna gelen ek=) **sonek** benzer tek bir biçimle (ayrı ya da ikisi de bitişik) yazılamaz : **El işi** (1.*elle yapılmış nesne*, 2. *elle yapılan iş* 3. yabancı işi) **söz dizimi** (1. *sözlerin dizilişi*, 2. *tümce-altı birimlerden üst birim oluşturma işlemi*), **diz üstü** (1. *dizin üstü*, 2. *diz üstünde kullanılabilecek ölçüde, 3) uzunluğu dizin üstünde kalan*) ayrı yazımları tek bir anlam seçemedikleri için düz-anlamlı kullanım ayrı, yan-anlamlı kullanım ise, ya bitişik ya da arada bir çizgi (-) ile yazılmalıdır. Yan-anlamlı (bileşik) sözcüklerin belirtisiz (ayrı) yazılması düpedüz yanlıştır. "*Diz-üstü* bilgisayar" içindeki "*diz-üstü*" gibi *öbek-içi alt-öbekler de* akıcı ve doğru okuma için bitişik ya da (-)'li yazım zorunludur.

Bakan aptal olmasın yeter. Lisan bilme zorunluğu mu var?"(Cum. Güncel, 21.7. 1998). Genelde bağlama uygun dil kullanımına: bilmemek, öğrenmemek bir yana, hiç mi hiç aldırmıyoruz. "Kim öğretiyor" ki? diye sorabilirsiniz.

Eğer ikiden çok sözcük içeren bir **öbek** içinde "*gözaltı*" (gözaltı sü resi) gibi açıkça belirlenebilen bileşik bir sözcük yoksa o bağlamda nitele me belirsizliği doğabilir. Gerek sesletimde gerekse yazımda bu belirsizlik giderilmelidir. Aşağıdaki kural *öbek yazımı* için bir öneri olup bileşik sözcük için zorunlu sayılmayabilir. Hepsi için bitişik yazım kullanılırsa sorun çık maz ama, yan anlam yüklenmemiş örneklerde bileşik ile öbek ayrımı belir sizleşebilir.

i. Her iki niteleyici de son sözcüğü niteliyorsa anlamlamada bir sorun çık maz: *uzun, ince bir yol.*

ii. Birinci sözcük ikinci sözcüğü niteliyorsa, öbek içinde bir alt öbek vardır. bu ilişki "belirtili" yazılmalıdır: a) *ara-çizgili* yazım, araçizgili yazım, b)*ara çizgili-yazım, c) çizgili *ara-yazım, çizgili arayazım.*

iii. İkinci sözcük birinciyi sondan niteliyorsa: a) *yasa-dışı* uygulama, su-altı savunma, b) *yasadışı* uygulama, sualtı savunma, c)*yasa *dışı-uygulama.* Sondan niteleyen bulunması durumunda da bu alt öbek bir ara-çizgi ile, ya da bitiştirilerek ayrılmalıdır.

iv. Eğer ikinci sözcük son sözcükle bir alt-öbek oluşturuyorsa, o zaman ikin ci ile üçüncü sözcükler bir ara-çizgi ile birleştirilir: a) ucuz *yan-ürün/ yanürün* , taze *balık-yemi/balıkyemi,* b)*yan *ucuz ürün*, **taze-balık* yemi.

v. Birinci sözcük hem ikinciyi, hem de son sözcüğü niteleyebiliyorsa, açık lık sağlamak amacıyla dizimsel değişikliğe gidilerek niteleyici sözcük nitelenene yanaştırılmakta ise de kesin olarak anlam karışıklığı bulun mayan yerde buna gerek yoktur: ***eski** adalet bakanı* yerine **adalet eski bakanı* denmemeli.

Sonuç olarak, dizimsel bir yolla ayrılamayan öbek-içi alt-öbekler "*belirtili*" yazılmalıdır. Bunun için iki seçenek vardır: ya 1) *bitişik yazım*, ya da 2) *ara-çizgili* yazım. "*Bileşik*" olup olmadığı, birimleşme ve niteleme yö nü açıkça anlaşılamayan öbekler ile terimlerde ara-çizgi (-) kullanılabilir. Sı kı dokunmuş bilimsel metinlerde bu ayrımların belirlenmesi yazınsal metin lere göre daha önemlidir.

5.12. Sözcük Devşirme: Adlar

5.12.1. Özel Adlar

Özel kişi-adlarının alınması gerekmemekle birlikte, değişik anadil konuşan kimseler kendi özel adlarını kullanma eğilimi içine girince, kişi adlarında da öyle bir yabancılaşma ortaya çıkıyor. Öteden beri dil-aşırı ad seçmeyi yeğleyenler, geniş bir hoşgörüden yararlanmışlardır. İslam dini etki si altında Arapça adlar alınması bundandı. O eğilim Dil Devrimi ile tersine çevrilmiş, Türkçe adlara ilgi, türlü yasalar (1926/805) özellikle "*Soyadı Ya sası*" (1933-) ile görülmemiş yaygınlığa ulaşmıştı.

Marka adları ise, güven duyulan mala bağlı olarak, iletişim araç larıyla sunulan sanal niteliği geçip, "*bireysel özlemleri önceleyen*" reklam ve tanıtmaların da etkisiyle, günlük dile yerleşmektedir. Bu tür adlar eskiden de alınmış; kimileri ise "*cemse, mavzer, pulluk, cip, tır*" gibi tür adlarına dönüş müş. Evrensel özlemler, spor: marka ile övünme: (futbolla yat futbolla kalk) *CocaCola* (iç), *Levis, Adidas, Bosch, Mercedes, Ford, Reebok, Lee, Maz da*,.., gibi ürün adlarının sınır aşmasını kolaylaştırmaktadır. Reklamlar ve malların çekici nitelikleri insanları marka bağımlılığına itmekte (Kongar, 1992), yabancı marka adlarının girişinde, yerli malların alımsızlığı yanında, dayanıksızlığı da önemli rol oynamaktadır. Giysilerde marka dışa vurdu, in sanların markası oldu. Yabancı markalar saygınlık ölçüsünde yaygınlık da kazandı. Tecimsel adlarla . biçilen süslü kimlik içinde yabancıdil de var. Öy leyse yabancı sözcükleri bırakmak öyle kişilerin benlik, anlayış ve özlem lerine aykırı. Yabancıdil artık bir tüketim nesnesi, yüzeysel bir dış-kimlik (imaj) göstergesi oldu.

Zenginlerin, eğitimlilerin bireysel üstünlüğü yabancı sözcüklerde ara maları, yabancı üst (lüks) tüketim mallarına ilgileri, bunu bir üstünlük göster gesi olarak kullanmaları da yabancı marka adlarını saygınlaştırıp yay gınlaş tırmaktadır: **bilinmeyen uludur**. Bu yabancı addan çok dilsel biçim saygınlığı karşısında çok uluslu şirketler gibi yerli şirketler de ürünlerine yabancı adlar vermektedirler. Ticaret dilinde ortaklık, marka adlarına kadar yayılmıştır. Bu anlamda, özellikle uygun fiyat, üstün nitelik tutturabilen ve nitel denetimden geçen giyim ürünlerinde dış-satım yapabilmek için yaban cı ad kullanma eğilimine girilecek, uluslararası ticaret dilinin İngilizce ad landırma biçimlerine uyulacaktır. Bu etkiler, topluca "***iletim ve ticaret kuşat ması***" olarak adlandırılabilir. Yeni Türk ürün adlarına bu açıdan bakılabilir se de, Türk şirketleri, tek-heceli, kolay bellenir adlar üretebilecekken, araştır ma yerine yabancı patent hakkı ödemeyi yeğlediklerinden, ürün adları da is ter istemez yabancı olacaktır. Deterjan ve sabun adları ile onların halka sunu luş biçimleri, sigara ile çay adları o bakımdan da tartışılabilir[399]

Özellikle turizmin yoğun olduğu *İstanbul, İzmir, Antalya, Muğla, Aydın*, ve ilçelerinde yer adları yabancı dillerden seçilmektedir.Yerel yöne timlerde dile özen gösterilmediği için, derin bir umursamazlık yaşanmakta

---

[399] TDK (1945: 188) "memleketimize gelmesi gereken birçok eşya yabancı adlarla giriyor" (jarse,triko, vb.).

Sigara adları (1990-): Samsun, Marlborough, Meltem, Tekel 2000, Tekel 2001, Maltepe, Samsun, Ege, Yeni Harman, Birinci, Parliament, Winston, Camel,...

Çay adları (1990-):Filiz, Çaykur, Rize,Kamelya, Oba, Arma, Selen, Lip ton,...

Temizlik: Omo, bingo, ariel, Tursil, Ace, Alo, Persil, Test, Hes, Cif, Marc, Vim, Pril, Dixi, Calgonit, Duru, Elvan, Hacı Şakir,... .

dır. Üretimi ve ticareti denetleyenler, ücretsiz olduğu için, (*süper, mega, ul tra, center, catering, fast-food, café, bar*, ...gibi) yabancı terimleri tüketme de aşırı oburlaşmışlardır.

5.12.2.Çarşıdaki Dükkan Adları

İstanbulun orta kesiminde yer alan caddelerde işyeri adlarına bakı lırsa, yarısından çoğuna yabancı dillerden adlar verildiği görülür. Türkçe tür adlarından seçilmiş olanların sayısı oldukça azdır. Yeni açılan (*tekstil/ gi yim, ulaşım, taşımacılık, özel eğitim, sağlık, bilgisayar, eğlence, konakla ma*) işyerlerine ad seçiminde etkili olan güdüler doğrusu incelenmeye değer. Yabancı ad seçilmesi toplumsal, duygusal, dilsel,...yanları olan bir karar. Öğ rencilerimin 1996 yılında derlemiş olduğu listeleri yeniden inceleyince, bu seçimde şu özelliklerin etkili olduğu sonucuna vardım.

a. *Türkçede üretici bir tecimsel ekin yaratılamamıştır.*
b. *Tüketici bir ekinde (* çeviri dışında*) dilsel yaratı da olamayaca ğından, yabancı-ad devşirme doğal karşılanır.*
c. *Seçilen yabancı adlar dışarda değil içerde tanınmış olanlardır. Böylece reklam giderinden kaçılıyor olabilir.*
ç. *Kimi adlar ise, kişinin yabancı hayranlığını ya da düşlerini yabancıdilde yansıtıyor.*
d. *Tatil köyleri ile otellerde olduğu gibi, kimi adlar da evrensel dil den seçilmiştir.*

Ancak bu yorumların doğruluğu ve etki derecelerinin soruşturma ile belirlenmesi gerekiyor.Birçok adla birlikte tür-adı olarak: *center, shop, pub, shoes*,...gibi yabancı sözcüklerin de alındığı görülmektedir (*Çetinler **shoes**, Eroğlu **shopping Center**, the tanning **shop**, Fadıl Şekerçi **Shoes**, **Pub** Avni, **Dental** Klinik, The Four Seasons **Solarium**, Woodstore, Superstore*,...gibi.

5.12.3. Sormaca ile Elde Edien Bilgiler

İşyeri adları üzerine 1999 yılında yapılan ikinci derleme bir sormaca ya dayandırıldı. İstanbulun orta kesiminden toplanan güvenilir örnekler ara sından 445 İngilizce işyeri adı çıktı. Sorulara verilen yanıtların seçeneklere göre dağılımı aşağıdadır.

Sorular, seçenekler	**Seçenler**	**Oran**
1. İngilizce bilgisi: Hiç / Az	196	%44
Orta	124	%28
İleri	125	%28
2. İşyeri adı anlamını doğru bilen	56	%12,5
3. İngilizce ad seçme nedeni		
3.1. Bu işyeri yabancı mal satıyor	76	%17
3.2. Müşteriler çoğunlıkla yabancı	56	% 12,5
3.3. Tanıtıma yardımcı oluyor.	120	%26.9

3.4. Satılan malı nitelikli gösteriyor.	89	% 20
3.5. İşyeri adı evrensel dilden seçildi.	102	%22.9
3.6. Yabancı ad bize ilginç geliyor.	160	%36
3.7. Başka nedenler.	26	% 5,8

1. İş-yerlerinden %17'sinin yabancı mal sattığı ileri sürülüyor[400]. Ancak yerlilere satış yapıldığı için, **marka** dışında kalan bu yabancılık "ya bancı mal satılıyor" gerekçesiyle savunulamaz.

2. Alıcıların çoğu yabancı olduğu için iş yerlerine yabancı ad veren lerin oranı %12,5. Laleli yöresi için bu bilgi doğru olabilir. Anlatım görsel olsa bile, demek ki ticaretin ulusal söz-dili olamıyor.

---

[400] **Tatilköyü :** Club Aldiana, Club Turan Prince, Eha Club, Melas Holiday Village, Paradise Apart Otel, Petro Club, Sol Kamelya Otel, Sol Muna Otel, Turtel Side, Turtel Sorgun. Attaleia Holiday Village, Champion Holiday, Club Akman Park, Club Akman Beach, Club Alda, Club Aldiana Milta, Club Aquamarine, Club Moran Mare Vista, Club Mediterrenean, Club Med Palmiye, Club Phaselis, Club Salima, Eldorador Palmariva, Hydros Village Calimera, Magic Life Der Club Kiriş, Club Turtle's Marco Polo, Myra, Park Kimeros, Pirate's Beach Club, Simena, Ke mer Holiday Club, Ambassador Plaza Apart, Centrum Apart, Hawai, Club Teos Village, ...

Otel (5 Yıldızlı) :Conrad, Hyatt Regency, Hilton, Princess µerit Antique, Renaissance, Princess, Swiss, Sheraton Merit, Pullman Etap, Thermal Princess, Club Otel Sera, Falez Otel, Club Adonis, Otel Ofo, Sheraton Voyager, Talya Otel,...

İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya'da, yıldız sayısına göre Türkçe/ yabancı otel adı oranları

	5	4	3	2	1	Diğer	Tatil Köyü	Toplam	Yüzde
İstanbul	12/17.	18/33.	22/41	4/13.	1/1.	24/42		81/147	55
Ankara	3/5.	3/7.	4/15.	1/5.		1/1.		12/33.	36
İzmir	2/4.	2/4.	2/14.	0/6.		24/48		30/76	40
Antalya	23/30	39/51	51/75	17/30	17/30	17/22	36/36	163/238	69
Toplam	40/56	62/95	79/145	22/54	18/31	65/113		207/494	
Yüzde	72	65	55	41	58	58	100	42	

Örnek: *12/17 sayısı 12'si Türkçe, 17'si ise yabancı bir dilde demektir.*

Turizm: Art tours, Compass tour, Connection, Delos tour, Diana, Gold Air, Jolly tour, Manager, Oasis, Princess land, Prins, Reform, Tourama, Varuna,

Eğlence / Yemek: Atlantic, Armada, Bistro, Bella Cafe, Baby Bar, Cafe Creme,Class Fast Food, Capris,Captain Hook's Bar, Cafe Opera, Christiana's, Down town, Joyful Cafe, Kulis Restaurant, Lila, Maria Cafe, On the Rocks, Palermo, Playland, Rolans Restaurant, Silver Spoon, The Northshield Pub, The Wall, Wen dy's

3. İstanbulda 1996 yılında derlenen iş-yeri adlarından yabancı olan ları bir araya getirince, bu adların tanınmış (*sanatçı, güzel, TV dizi adı, spor cu,* ...) kişi / yer / ürün adı oldukları ortaya çıktı "Dallas" TV-dizisinden etki lenerek işyerine "*Dallas Berberi*" adı verilmişse bu anlaşılabilir. Ancak se. çilen adlar tür-adı ve sıfatlardan yapıldığı için incelenen adlarla ilgili olarak böyle bir neden ileri sürülemez. Tanıtıma yardımcı oluyor deyen %26,9. An cak %44 İngilizce bilmiyor. İşyeri sahiplerinden seçtiği adın anlamını doğru bilenler %12,5.

4. %20, "*bu ad satılan malı nitelikli gösteriyor*" demiş. Burada is ter istemez "*yabancı*" olana ilgi, bilinmeyene ilgiden söz edilebilir. **Kutsal iletişim** yabancıdille sürdüğüne göre, yabancı olanın kutsallığı bile ileri sürü lebilir. Bunun daha ileri aşaması ise **yabancı markadır**[401]. Malın niteliği dışarda marka ile gösterildiği için, bu uygulamada yabancı bir ad seçerek emeksiz bir nitelik peşinde koşuluyor.

5. *İşyeri adının evrensel dilden seçildiğ*ini bildirenlerin oranı %29. İç pazara satış ise, %87,5. Burada ***yerli malın, yerli alıcıya yabancı ad/mar ka ile satışı*** var. Çarpık olduğu kadar, biraz da aldatıcı bir uygulama. Bugü nün gerçeği ile bir ilişkisi yok.

6. İşyerlerinden %36'sı yabancı adı ilginç buluyor. Bu oran, ileri dü zeyde İngilizce bildiğini söyleyen oranını (%28) geçiyor. Ancak seçilen a dın anlamını doğru bilenlerin oranına %12,5 bakılırsa, ***ilginç*** sözcüğünün bir anlamı yok. Bu eğilim "*tüketici*" kültürün bir özelliği olmalı. İnsanlar, bir a dı anlamı için değil, "*yabancı*" olduğu için seçiyor. Ad ile bir anlam iletme amacı gütmüyor. Tüketici kitle için ticari adın özel bir anlam taşıması gerek li değil, satılan malın niteliği önemli. Öyleyse, "***yabancı/Avrupa malı daha niteliklidir***" kanısı bu adların seçiminde de etkili olmuş.

7. Yabancı ad seçme nedenleri dışında bilgi verenlerin oranı %5,8 kadar. Bu da belirlenen öteki nedenlerin geçerliliğini gösteriyor.

---

[401] Bugünkü eğilim 6 Haziran 1998 günlü SABAH gazetesinde (s.40) çıkan "**Sıfırdan Zirveye**" başlıklı haberde ilgili Türk işadamı şöyle diyor. "1) *Bize bir marka lazımdı. İtalyanca'da* **zirvedeki** *anlamına gelen* **Abbate** *sözcüğünde karar kıldık. 2) İhracatımızın üçüncü yılında Almanyanın Münih patent Bürosuna markamızı tescil ettirdik. 3) Sonra Türkiyenin dört bir yanına gömlek ve kravat mağazaları açtık.*(Türklere yabancı adla yerli malı satmış). *4)... Dünyaca ünlü 43 marka için üretim yapıyoruz.*(Dışarısı için kendi adıyla üretim yapmıyor) ... *Ürünleri Dubai, Belçika, ve Avusturya'da bayi lerde, Norveç, Finlandiya, İtalyada corner larda satıldığını kaydeden ...*". Hangi ileri ülke malı hangi alanda önde gidiyorsa, marka adını o dilden seçme yolu (bir tür Osmanlı yöntemi) izleniyor. Ancak, yine de Abbate sözcüğünün bir marka olarak Türkiyede tek anlamı var: **yabancı.** Marka larla ilgili görüşler kimi kez "**yaban**"lığa dönüşüyor. Oğluma bir marka ile ilgili ola rak okulunda arkadaşları "X marka gömlek giymeyenin adamdan sayılamıyacağı"nı söylemişlerdi.

5.12.4. Yabancı adlarla gelen **İngilizce** sözcükler.

Toplanan 445 İngilizce *işyeri-adında geçen tür adları* (niteleyici + **tür-adı**: 'Coloni ***Collection***') sayısı 74 kadar. Bu sözcüklere bakılırsa, çoğunluğu günlük, sıradan sözcükler. 60 kadarının Türkçe eş-anlamlısı var.

age, army, agency, art / branch, bar / collection, club, center, colour, computer, city, café, creation, corner, car, class, company, classic, care, clinic / design / export, express, equipment / fast food, free shop / groups, gallery, garden/ heaven, house, hit, home, hotel / inn, inter net / jeans, jeweller / line, land, life, leather, light, / market, man, men / automotive, on-line / pub, planet, production / restaurant / service, size, shop, store, shoes, show, showroom, stock, spot, style / terrace, textile time, touch, tour / vision/ ware, world, wear.= Toplam 74 , Türkçe eşanlamlısı olan 48.

Örnek alınan 445 yabancı işyeri adı içinde **niteleyici** (_____ nite lenen: ***big size***) olarak kullanılan 137 ayrı sözcük bulunuyor. Seçilmesi zorunlu olmayan 10 ad dışında hepsinin Türkçede eşanlamlısı var. Burada bir sözlük yetersizliği yok. Doğu dillerinden eski alıntılarla karşılanabilecek olan sözcükler yeniden Batı dillerinden alınıyor. Kendi dilinde yeni birşey sunamayan kişiler, sıradan yabancıdil birimleriyle sözde '*yeni*'lik sunuyor. Böylece '*yabancı*'='yeni' denkliği kuruluyor. Marka bir açıklama yapmadığına göre bu seçim belki de tortul bir tepki.

american, aktüel, art, Autumn, army, anatolian, **all, authentic**, animal, **antique**, angel / **best,** boss, **blue**, **black, big black and white**, baby / clothing, captain's, cotton, comedy, coffee, **cordial**, copy, cover, **crazy,** custom, **cool**, **central,** colour, colony / dream, distance, diamond, **digital** / **English**, **express**, **elegant**, **aesthetic** / **fanatic**, **free, future**, fire, flash, **first-class**, focus, **father's**, force, **famous**, **fast, full**, faith / **gold**, garden, greens, **great** / **handmade**, home / infinity, **inter** / jet, **jolly** / king, kontrast / **light**, legend, laser, lord, **little**, **lux**, lion / mr., **magic**, **magestic**, moment, **mobile**, **multi**, master, **modern**, **mega,** moonlight, masters / no, **net, new, next, noble** / accasion, **old, open, oriental** / prestige, planet, pet, **paramount**, paradise, power, **pink**, **passific**, **prima** / **red, royal**, rose / sun, solarium, **silver**, stop, show, set, star, sunlight, **silk**, shine, Swiss, **simple**, stone, she, **sweet**, **smart**, sky / tanning / **universal, unique** / vacation, vet, version / **west**, water, **wise**, wholesale, world, **wholly**, **wanted** / **young**, yes. 137

Sormacaya katılan 445 işyeri sahibinden alınan yanıtlara göre 196/ %44 az ya da hiç İngilizce bilmiyor. 124/ %28 orta-düzeyde, 125 / %28 de ileri-düzeyde İngilizce biliyor. Ancak, 445 işyerinden, seçilen adın anlamı

na ilişkin ancak 56 (%12,5) doğru yanıt alınabilmiş. Geriye kalan %87,5 ya bancı adın anlamını ya bilmiyor, ya da yanlış biliyor. Bu da yabancıdil bilgi sine ilişkin bireysel değerlendirmeye pek güvenilemiyeceğini gösteriyor..

Toplam **51** tür işyerine dağılım şöyle: ***163*** *giiyim,* ***34*** *ayakkabı,* ***33*** *yiye cek,* ***23*** *güzellik,* ***17*** *bilgisayar,* ***16*** *café,* ***14*** *mücevher,* ***12*** *fotoğraf,* ***11*** *turizm,* ***11*** *tele fon,* ***10*** *hediyelik,* ***9*** *hayvan bakımı,* ***8*** *araba satış,* ***7*** *lokanta,* ***6'şar*** *mobilya, fotokopi, otel,* ***5*** *halı,* ***4*** *yapı malzeme,* ***4*** *müzik,* ***3'er*** *çiçek, emlak spor, kitap,* ***2'şer****: sağlık, pub, market, internet, kuru temizleme, kozmetik, kumaş, elektronik, antika döviz,* ***1'er*** *: perde, su, oto malzeme, içki, gözlük, çevre düzeni, akvaryum, aydınlanma, çanta, parfümeri, atari, sinema, saat, ayakkabı tamiri, spor sa lonu, iç süsleme.*

İncelenen 445 örnek içinde 51 ayrı iş-kolu çıktı. İnceleme genişledik çe ve zamanla bu sayı hızla artmaktadır. Bu yabancı adlı türlere göre birey sel dış-görünüşü belirleyen tüketim malları (giysi[402], ayakkabı[403]) satış yerlerinin başta gelmesi görünüşün sunumunda yabancı-mallara üstünlük ta nındığı anlamına geliyor.

5.12.5. Tür Adları

Tür adlarının girişinde en önemli etmen, üniversitede Türkçe öğre timinin yetersiz kalışı, ***Türk Dili ve Edebiyatı*** *öğreniminin Türkçe öğret mek için yeterli olduğunun sanılmasıdır.* Yabancıdille öğretim bir yana, dersler nerede "*not yazdırma*" ve "*çeviri*" biçiminde yapılıyorsa, orada aktarma olur. Yabancı sözcükleri kullanıp devşiren kimseler çoğunlukla yüksek öğ renimlidir. Üst-düzey yöneticiler de öyle sayılır. Dolayısıyla, yabancı söz cüklerin dile akışını onlar belirlemektedir. Söz konusu öğretiminde, yetersiz kalan, umursanmayan, ilk başta sanıldığı gibi, alan-dışı yetişimli öğreticilere bırakılan "**genel Türkçe**" değil, onun tam tersine, Üniversitede hiç mi hiç anılmayan "**alan-içi Türkçe**" öğretimidir. Alan-dışı Türkçe öğretimi yapıla caksa, bunun günlük yaşam ile çok yakından ilişkisi kurulmalı, kullanım,

---

[402] **Tekstil:** Arsenal, antilop, airport, Amsterdamı, Alexandra, berry, big boss, Belinda, big star, barok, blue shop, Bosphore, boss, boy me, cotton bar, co coon, catwalk, cascade, creeland, Casanova, colors, Concitta, daisy, Denver Corp, Dodo Junior, dia mond, elite, elgato, empire, FBI, Fiori Line, fiyok, garden, Gloria, gentleman, Henry, infinity design, ideal, kopernik, lady, La Perla, Linda, lux, Mona Lisa, moon, morgen, magnum, Morgan, Mayer, miss, new age, N and B, motif, No bel, Osep, Orion, on line, pop line, Pancho, panaroma, podyum, polo, prenses, quick silver, real, süper süet, stones, Sason, Sapplure, selection, samuray, street, shopping club, stone hea ven, seven, Stella, triumph, three and M, think pink, twitty, teenage, vestino, viking, wall street, yard, ... Öteki örnekler:

[403] **Ayakkabı:** Accesoire, Alex, Elle, Dexter, Grange, Goya, Papi, Sacha, Shoes Centre, Togo, Vetrina,...

işlev, ve iletişim ilişkilerine, incelik ayrımlarına öncelik verilmelidir. *Kim, hangi güç ilişkileri ortamında, kime, neyi, nasıl anlatacağını öğrenmelidir.*

Alan-dili, alan -Türkçesi (*Tıp Türkçesi, Matematik Türkçesi, Ruhbi lim Türkçesi*,...) öğretimi ise, alan ekini ile birleştirilerek uygulamalı olarak ve dil kullanımına ağırlık verilerek öğretilmelidir. Öyle olunca, Türk dili eği timi öğrenimli kimseler de böyle değişik ekinsel alanlarda uzmanlığa öze nebilirler. Alan-içi dil öğretimi ilgili bölüm ve anabilim dalları yönetici ve öğreticilerinin kaygıları arasında yer almamaktadır.

Yabancıdille-eğitim bir hizmet iş-kolu, patron için bir sermaye birik tirme aracı olmuş, yönetim içinse, işsizlik yaşını erteleme yolu olarak kulla nılmıştır. Yarım-yamalak yabancıdille verilen derslerin yetersiz okuyan ve yayın desteksiz öğrenciler tarafından nasıl anlaşıldığı henüz araştırılmamış tır. Ezberi zorlayarak, bilişsel bir çarpıklık yaratması işten değil. Nasıl olur da böyle özenle seçilip alınan öğrenciler, yarım bir dil aracılığıyla geliştiri len bilimsel bilişe, kırık-dökük bir anlatıma bağlanır?[404]

5.13. **Terimler Nasıl Özleştirilir**

Yabancı bir dilden sözcük devşirme iki işlemden oluşur: 1) yeni bir kavram aktarımı, 2) yabancı bir biçimin alımı. Dil açısından birinci işlem ne kadar geliştirici ise, ikinci işlem o ölçüde gerileticidir. Bilişe katılan kav ram, o sözcüğün Türkçe sözlükte "*düz*" anlamı sayılır. Daha sonra bu sözcük ulusal ekinde yeni ilişkilere koşulup ona, alındığı dilden bağımsız yeni kav ramlar (yan anlamlar) yüklenir. Sözgelimi "*ışık geçirip su geçirmeyen* (nay lon gömlek) *esnek bez*" kavramını Türkçe bir biçime yüklemek yerine kendi, **naylon** (< nylon) biçimiyle almış; sonradan bu biçime "*gerçek olmayan, asıl sız*" (naylon fatura / delege) anlamını yüklemişiz. İsterseniz, "düz" anlama Türkçe bir biçim bulursunuz. Ancak, sonradan yan-anlamları karşılamak ko lay olmaz. Yeni bir kavramı taşıyacak Türkçe "*artık*" biçimi arayıp bulmak varken, *yabancı sözcükleri*, (*süper-, mega-, ultra-*,...gibi) *ekleri aktaranlar*, ne derseniz deyin, **Türkçeyi sözlüğünden vuruyorlar**[405] **.**

---

[404] Üniversite matbaaları artık yayın basmayarak, yabancı ders kitabı pazarını da olabildiğince azdırmışlar dır. ***Kadro dağıtımını bir öcü gibi kullanıp devlet parasını yeniden seçilme yatırımına dönüştüren bilim-özürlü, dil özürlü kimi yöneticilerden de artık kurtulmak gerek.***

[405] Bu bakımdan yabancı sözcük bağımlısı olup da kendini Atatürkçü "**tam bağımsızlık**" yanlısı gösterenler arasında kimler yok ki: **1)** *sözcük yasaklayanlar*, **2)** *gelişimi durduranlar*, **3)** *Divan sözlü günü öğrencilere dayatanlar*, **4)** *çağdaş Türkçe şair ve yazarlarını öğretimden dışlayanlar*, **5)** *dil öğretim süresinin çoğunu yabancı dil eğitimine koşan kurnaz eğitimciler*, **6)** *"bilim yapıyorum" deyip yabancı terim ak taranlar*, **7)** *devlet dilinde sözel yaratımı kitle iletişim evreninden kovanlar*, **8)** *o lumsuzluğu yabancı sözcüklerle saklayan siyasiler ile bürokratlar*, **9)** *sözlüğü yarı*

Terim yaparken (daha doğrusu çevirirken) öz-biçim "*hangi ölçüler le* **nasıl** *bulunur*?" Sözlükleri gelişmiş olan dillerde herkes kendi alanında ürettiği bilgiyi kolayca terimlerken, bizde dilciler bir yandan genel yabancı sözcükleri çeviriyor, öte yandan başka alanların yabancı terimlerini de türk çeleştiriyorlar. Kuşkusuz her yabancı terimin anlamı ya kullanılan bir söz cüğe, ya da artık bir biçime yüklenebilir. Nitekim daha 1910'larda:"*Her sö zün ararsan vardır Türkçesi*" deyen Gökalp bu özelliği sezmişti. Anlatanın görevi o sözcüğü ya da biçimi, ölçülere dayanarak arayıp bulmaktı (bk.245-250). Özleştirmede izlenecek süreçler şöyle olabilir.

1. Anlamlama süreci. Yabancı bir kavramın Türkçe bir biçi me yüklenmesinde üç seçenek vardır.

1.1. Birincisi, kavramın sözlüksel bir birime yüklenmesidir. "*Türet me*" denen bu yol anlamlı birimlere uygulanan işlemlerle yabancı bir sözcü ğe / terime karşılık Türkçe bir sözcük bulunmasıdır: **lugat**/ *diksiyoner*> söz+ lük> *sözlük* **izolator**> *yalıtkan*, **solvent**> *çözücü*,... gibi. Bu aktarma işlemin de göndergeyi ve algılamayı doğru betimleyip:

1.1.1. kavramdan çeviri (attraction > *çekim*), olmazsa

1.1.2. işlevden çeviri yapılabilir.

Bu işlemi uygularken yabancı terim ya:*bütün* olarak (radyasyon> *ış ınım, personel> görevli),* ya da, *ikiye bölünerek* (paradigma> *dizgesel-dizin)* çevrilir.

1.2 İkinci anlatım yolu "***açımlama***"dır. Bu seçenek, anlamı sözlük sel tek bir birime yüklenemeyen sözcükler için kullanılır. Burada anlam, di zimsel bir birim olan öbek ile verilir. Sözgelimi "**strateji**" yerine: "*izlenen yol*", **enflasyon** için "*fiyatlarda gelir-ötesi sürekli artış*" denebilir. Açımla ma aşamasında kalmış olan bu karşılıklar birer terim sayılamaz, ama daha ko lay anlaşılır. Terim özleştirmede bu yola sık sık başvurulabilir.

1.3. Anlamı ne bir **türev** ne de bir *açımlama* ile verilemeyen yaban cı sözcüklerin ancak "*Tanım*"*ları* Türkçe olabilir. Örneğin "**paradigma**", *bir dizgede biribirini dışlayan terimlerden oluşan bir dizin*[406] ; **sendrom:** *be densel veya zihinsel bir bozukluğu gösteren tıbbî belirtiler*. Metin içinde her zaman tanım yinelemesi olamayacağı için, üçüncü aşamadan öte işlem gör memiş böyle sözcükler, alıntı olarak belleğe tutunup sözlüğe yerleşirler.

Tek sözcük olarak Türkçeleştirilemeyen yabancı terimler iki anlam bileşenine ayrılabilirse, bir *bileşik sözcük* olarak, ikiden çok anlam bileşeni

---

Türkçe, yarı İngilizce olan öğrenciler, **10)** *yerli ürünleri yabancı adla iç-pazara sü renler*, **11)** *dile yatırımı kazandıkları paradan yapacaklarına öğrencinin eğitim süresinden çalanlar*, **12)** *kimliğini yabancı sözcüklerle anlatanlar*... .

[406] Örneğin dilde zamanlar (geniş, gelecek, şimdiki, geçmiş) bir paradig ma oluşturur. Anlatımda biri , örneğin *şimdiki zaman* seçilirse, ötekiler seçilemez dı şarda kalır.

ne ayrılırsa, bir *açımlama* olarak çevrilebilir. Örneğin türemiş bir sözcüğe çevrilemeyen "**paradigma**":(*dizge+dizin, yapı+dizin, çekim+dizin, biçim+ dizin*,...) gibi iki anlam bileşenine ayrılabilir. Gerek sesletim uygunluğu ge rekse "*dizge*" anlamını içerdiğinden dolayı (paradigma =) "*dizgesel dizin" ya da* "**yapısal dizin**" açımlamasıyla metinde verilebilir. "Çekim" sözcüğü "inflection" için kullanıldığından "*paradigma*"nın eş-anlamlısı olamaz[407] .

2. Bilişsel yerleşim. Çeviri yaparken yabancı bir sözcük ya da terimi kendi biçimsel özellikleriyle yansıtmak her zaman doğru sonuca gö türmez. Yalnızca (kök anlamı + ek işlevi) denkliği kurularak sözcük çevirisi yapılamaz. Terimin kaynak dilde girdiği bütün ilişkiler derlenmeli, çeviri karşılık o bağlamlarda denenmelidir. **(1.1.)** türü çeviri terimler için böyle bir inceleme gereklidir. Çünkü dilsel bir birim usumuzdaki sözlüğe ne olup ne olmadığıyla şöyle yerleşir:

2.1. sözcüğün (ad, eylem, sıfat,... gibi) **dizimsel türü**: "duy[1]-" (=sesi algılamak) için: **+ eylem**, **- ad**;

2.2. dizimsel olarak birlikte kullanıldığı öteki birimlere (eylemin tümleçleri, adın niteleyicileri) göre sözcüğün üst-birim içindeki **yapısal yeri:** ad öbeği ad öbeği-(y)I ___] : (**Çocuk, sesi** duydu).

2.3. sözün anlattığı olaya katılanların (eden, etkilenen, araç, yararla nan, ... gibi) **ilişkisel işlev**leri: < etkilenen>, < araç> ,

2.4. dizimsel ögeler arasında (± canlı, ±insan, ±eril,...gibi) **seçimsel** (mantıksal/düşünsel) **kısıtlamalar**[408] **:** (özne/etkilenen için:<+canlı>,<± insan>, nesne/araç için: / <± canlı>, <+ sesleten>. Örneğin "kazan" sözcüğü (+canlı) "doğurmak" eyleminin öznesi olamaz. Ancak, bir Nasreddin Hoca öyküsünde *kazan hem doğurur, hem ölür.*

2.5. Öteki sözcüklerle kurulan *birlikte kullanım* ilişkisi, yan anlam lar (kalpten ölmek=*yürekten ölmek) yeni karşılı ğa yüklenemez.

Yukardaki özellikler doğruysa, ilk önce Osmanlıca yazıp ondan son ra metin içinde geçen yabancı sözcükleri, başkaca bir işleme başvurmaksı

---

[407] Bugün kullanılan genel sözlükten **Cumhuriyet** dışında kalan gazete ler ile magazin dergilerinde seçilip anlatıma giren 1200-2500 arası sözcük bulunuyor. Bu sözlüğün **%52**'si Türkçe. Açımlama yoluyla anlamı verilebilecek yabancı sözcük ler **%15** kadar. Türkçe eşanlamlısı olup da kullanılan yabancı sözcük oranı da **%20** dolayında. Öyleyse gazete ve dergilerde özenli Türkçe kullanan yazarlar **% 90** ora nında Türkçe bir sözlükle yazabilirler.

[408] "**duy**[2] " (=haber/bilgi almak, dinlemek) için :2.1) + eylem, ad ; 2.2) ad öbeği ad öbeği-((y)I ad öbeği -Dan_____ (Oğuz haberi Ülküden duydu.) 2.3) < yararlanan> <konu> <eyleyen> ; 2.4) < + insan>, <-canlı>, < + insan>, ...
"Uçak" (=hava yoluyla ulaşım aracı) için: 2.1) -eylem,+ ad ;2. 2.1.) (sıfat öbeği) ____ , 2.2.2.) ad öbeği -(n)In___; 2.3.1.) <niteleyici>,2. 3.2.) < iyelik> / <sahip lik>,2.4.1.) < -canlı>, 2.4.2.) < ± canlı> ... .(Çok hızlı bir uçak , Başbakanın uçağı).

zın Türkçeleriyle değiştirerek, yani "**İkame**" yoluyla, beğenilir bir metin üre tilemez (s.146-147). Özleştirmenin eleştirisinde böyle metinler (s.147) örnek olarak kullanılamaz.

3. Biçimleme. Yabancı bir terimi Türkçeye çevirirken (1.1):

3.1. İlk önce terimin (prosody> bürün) alan ilişkileri, **hangi anlam alanında hangi ilişki**yi taşıdığı belirlenmelidir. Bilişsel yerleşim açı sından bu zorunludur. Örneğin **zarf** karşılığı *belirteç* gibi ilgisiz bir türev seçimi, bu biçimin (marked> belirtili, unmarked> belirtisiz) de nebilirse de, **marker** karşılığı olarak "*belirteç*" kullanılmasını engellemiş görünmektedir. Kaldı ki, "belirteç" (5.12.4) bölümünde verilen ölçülere de uymuyor. Ancak bu da yetmez;

3.2. Bu biçimin ardından yabancı sözcüğün alt-alan ilişkilerine, han gi öbeklenmelere girdiğine bakılır. Örneğin *morphophonological / morphophonemic* (**biçimsel-sesdizimsel*) türevini anlamdan giderek Türkçe bir türevle karşılamak olanaksızdır. O zaman açımlamaya baş vurulup (*biçimsel sesdizimi ile ilgili*) denebilir.

3.3. Daha sonra yabancı sözcükteki türetme işlemleri incelenir. Karşılığın: **a) anlama göre** mi *(equation> denklem, thema > konu, handout >*dağıtı, enflasyon >*şişkinlik*) yoksa,

b) işleve göre mi belirlenebileceği kararlaştırılır: (*computer> *he saplayıcı>bilgisayar, thema/ hand out>izlek, antifreeze>*donma karşıtı> donma önler, blast furnace >*eritme fırını> yüksek fırın, efficiency>*etkililik > verim*,...gibi). Böylece yabancı terimin bütün anlamları ve öteki birimlerle kurduğu ilişkiler derlenir. Dilsel eğilim kimi yerde işlevi öne çıkarıyor: *çek-yat, biçer-döver, gelberi, dol muş, in-bin*, ...

3.4.Çevrilecek sözlük girdisine (anlam ya da işleve bakarak) en uy gun, en alımlı taban(lar) seçilir, örneğin ('prosody'için '*örtü*' yerine '*bürün*' gibi.

3.5. Soneklemeyle sesel uyumuna bakıldıktan sonra (*handout> izlek, montaj> *kurtak-ı, *tak-yap-ı)*,

3.6. okurca benimsenebilir türetme işlemi uygulanır[409] .

---

[409] 1975 yılında yaptığım "prosody" karşılığı "**bürün**" sözcüğü için uzun süre uğraştım. Müzik terimlerine baktım. Başka alanlara baktım, uygun bir karşılık henüz yapılmamıştı. Yabancı sözcük Sesdizim (phonology) alanında çok sayıda öbek içinde yer aldığı için terim bütün o öbeklerde kolayca yer almalı, onun için de iki heceden uzun olmamalıydı. İlk önce tabanı aradım. Bir *söz örtüsü* olduğu için, belki "*ört-ü*" sözcüğü ile anlatılabilirdi, ama o başka anlamları da olan bir sözcük olduğu için düz anlamlamaya uymayabilirdi. Sonunda (*ışı-n, diz-in, yay-ın* ,...) türevlerinde olduğu gibi "*bürü-*" kökünden "*-( )n*" ile "*bürüyen*" anlamında "**bürün**" karşılığını önerdim. TDK'nın istediği açıklama sonunda bu terim beğenilerek sözlüklere girdi.

Atatürk'ün TDK'nca üretilen terimleri 1938'den bugüne kadar yal nızca anlamdan (3.3.a.) giderek eleştiren gelenekçi Türkologlar ile onların öğrencilerinden bir bölümü bu bakımdan yanılmışlar, tutunan kimi karşılık ların neden benimsendiğini de o dar ölçüler gözlüğüyle bir türlü anlayama yıp başkalarını da aldatmışlardır[410].

4. Dilsel Beğeni Ölçüleri. Yabancı sözcüklere Türkçe karşılık ararken sözcük değil, sözlük girdisi temel alınmalı, her ayrı girdi, yani an lam için bir karşılık verilmeli aktif > 1). *etkin*, 2) **canlı* = *hareketli*. Adların çevi risinde kimi kez "anlam"dan (*absürd* = *saçma*), kimi kez de 2) işlevden (*ab sürd* = *uyumsuz*) yola çıkılabilir. Devrim-karşıtları bu ilkeye aykırı olarak ***anlam girdileri*** **değil de sanki** ***sözcükler*** **eşlenmiş gibi** (kalp=yürek) yorum yapmaktadırlar. Ne var ki bütün bu işlemler yapıldıktan sonra bile bir türev beğenilmeyebilir. Doğruluk ölçülerine ek olarak dilsel beğeniye dayalı **he men tutunabilme** ölçülerine de uymak gerekir. Bu bakışla bir türev:

> **4.1.** karşılanan sözcüğün alt-anlamlarından en önemli olanına ilişme li, *aranjman*'ın karşılığı "müzik"i, *enflasyon*'un karşılığı "*öte-fiyat artışlarında ki süreklilik*"i çağrıştırması gerekir.

En az üç ay uğraştığımı hatırlıyorum." Sözdizimi" teriminden yola çıkarak "morpho logy için "*biçimdizim*", "phonology" için "*sesdizim*" karşılıklarını oluşturup kullan dım. Bunlar, düz-anlamlamaya uygun ama, henüz pek benimsenmiş değil.

[410] Yıldız Teknik Üniversitesinde 24.9.1999 günü yapılan kurultayda "**ba ğımsızlık**" sözcüğünün yanlış türetildiği ileri sürüldü Oysa söz cükteki eylemsel bir içerik bugün de bilinç altımızda canlı. Clauson (1972: 292) "*ol atığ ba:dı*" = *O atı bağ ladı*) örneğinde "**bağ**" sözcüğü bir eylemdir. Türetmede: **bağ+ım**> (artık-biçim) /*bağım +sız > **bağımsız** / bağımsız + lık > **bağımsızlık** biçimin de oluyor. Sayın TDK başkanının dilde biçimsel, sözlüksel "**artıklık**"[410] kavramını (Demircan 1977: 69, 1986: 105,112) incelemeden bu türevin doğruluğunu anlaması zor görünüyor.. "*Bağımsızlık*" türevinin doğru olduğunu anlamak için ilkönce yanlış bilişten kopup dilsel bağımsızlığa ulaşmak gerekiyor. Nedense resmi -TDK yetkilileri *doğruları yan lış*, (sözlüklerindeki) *yanlışları da doğru* olarak görüyorlar. Bugün kullandığımız yeni sözcüklerin, yeni terimlerin binlercesi Dil Devrimi (1932-) öncesinde ortak Türkçede "artık" , yani "yedek" olarak bulunuyordu.. Örnekler (Timurtaş 1979'da yanlış olarak belirlenmişti): *"algı, asal, aşama, bağıl, bağışıklık, baş-yapıt, bellek, bileşik, birey, boyut, bunalım, coşku, çekince, çevirmen, çizelge, çoğul, denek, deney, **dev rim**, dış-alım, dize, doğa, doğal, duyarga, düzey, eğitim, eğitmen, eleştiri, eş-güdüm, gizil görece, görsel, günce, güncel, gündem, iletişim, ilke, ilkel, işlev, izlenim, kanıt, karşıt, kısıtlı, koşul, kuram, kurul, kuşak, neden, nesnel, olası, olanak, onay,ortam, ödev, ödül, ödün, önem, öneri, önlem, örgüt, öykü, özel, özerk, öner mek, özgü, özgür, özne, öz-yaşam, sanal, saygın, sayıştay, sayman, sesçil, sezgisel, sığa, somut, sorun, soyut, sömürge, söylem, söylev, tanım, tekil, tutku, tüketici, tür sel, tüzel, uğraş, ulusal, uygar, uzay, varsıl, yalıtım, yansıma, yapay, yapısal, yapıt, yasal, yaşam, yazın, yerel, yeti, yönerge, yöresel, yörünge, yüzey, yüzeysel,...*

4.2. Öyleyse, yeni bir karşılık: *açı, uçak, bilgisayar, izlek* (izlemeye yarayan şey*)*,.... gibi kolayca anlaşılmalı[411] ,

4.3. biçimsel bakımdan alımlı olmalı, ses özelliklerinin dağılımında örneğin *pekiştirme, ikileme,yansıma*larda olduğu gibi (Demircan 1987, 1988, 1996) *uygunluk, doğallık, yumuşaklık* bakımlarından bir denge gözetilmelidir. Sözgelimi **montaj** karşılığı önerilen **kur-tak, *tak-yap* , **kaset> **sessaklar* bu ilkeye aykırı önerilerdir.

4.4. Üretilen Türkçe karşılık, aktarılıp da dilde yer etmiş olan *yaban cı sözcükten daha kısa* (tayyare>*uçak*, zaviye> *açı,* predicate> *yük lem,* generatör> üreteç), ya da onunla *eş uzunlukta* (thema/handout > *izlek*, discourse > *söylem*, subject > *özne*,...) olmalıdır.

Bu ilkelere uyan güzelim "*başla, dene, eğilim*,... "sözcükleri durur ken onların yerine "*start al-, test et-, tirend*, ..." deyen kimselerin Türkçe sevgileri eksik, dilsel beğenileri özürlü sayılsa gerek.

5. Göndermesel Oluşum Süreci. Eğer yabancı bir sözcü ğün kaynak dilde nasıl oluştuğu, biçiminin, anlamının nasıl seçildiği, bilin mez, ya da nasıl değiştiği izlenmezse, o sözcük özleştirilemez. Örneğin an lanıdan giderek Türkçeleştirilen *aranjman* (müzik parçası, çiçek deme ti,...gibi) bir nesne ye, onun Türkçesi olan**düzenleme* ise bir eyleme gönder me yapar. *Enflasyon'a* anlamdan giderek (bk.5.12.3.3) **şişkinlik* denemez. Çağrışım kolay lığı için sözcüğün en güçlü alt-anlam bileşenleri karşılıkta bir araya gelmeli "*fiyatlar da olağan oranın üstünde, geçim-ötesi sürekli artış, onun sonucun da karşılıksız para basımı ve dolaşıma sunum" (1864)* anlamını içerecek Türkçe bir karşılığın tutulacağı önceden belli değilse, o öneri yapılmamalı "*Fiyatlarda geçim-ötesi sürekli artış"* açımlaması ile veri lebilecek olan "**enflasyon**" alıntısı Türkçede kalacağa benziyor.

Yukarda açıklanan dilsel özelliklerden yola çıkarak günün diliyle 1935 yılında yeniden yazılıp özleştirilen Cumhuriyet Halk Partisi programın dan örnekler derledim. Metin sonuna eklenen 5 sayfalık sözlükte 161 yeni karşılık var. Onların 60 kadarı tutunmuş; ötekilere ise başka Türkçe karşılık lar üretilmiş. Direnen Osmanlıca sözcükler de var (bk.203-204).

O gün anlatıma sokulan ilginç sözcüklere bakılırsa, "*özleştirme*"nin birden oluşuveren bir değişiklik değil de bir süreç olarak izlendiği ortaya çı kıyor, ancak artık o kadar uzun süre beklenemez. Önerildiği anda tutunuve

---

[411] Dil Devriminin başlangıç yıllarında "*öneriler yapılsın, tutunanlar sözlü ğe alınsın*" görüşü bu beğeni ile ilgilidir Başkan (s.179) da "*terimlerin özleşmesinde yalnızca sözcüklerin kökleri ve ekleri ile oynamaktan öteye, bunları kullanacak olan toplulukların dil beğenisini de göz önüne almak gerektiği, gerçek anlamdaki bilim sel yöntemin vazgeçilmez koşullarından birisi sayılsa gerek*" diyor.

recek karşılıkları bulmak gerekir. Anadilde bilim yaparken üretim sürecinde yukardaki kurallar işlemeli, terimler doğal biçimleriyle ortaya çıkmalıdır.

6. Anlatım biçimi. Alıntı terimler anlatıma iki biçimde giriyor:

6.1..Önermenin asıl ögesi olarak: (**strateji**: "*Bu işte yanlış bir stra teji* (izlenen yol) *uyguladılar*"). Eğer yabancı terim ilk kez kullanılı yorsa, onun ardından kaynak-yabancıdili bilmeyenler için sözcüğün anlamı Türkçe olarak ayraç içinde veriliyor.

6.2. Alıntı kavram Türkçe bir birime bindirilip yabancı biçim ise ay raç için de yazılarak yabancıdil bilenler için anlam sözde netleştirili yor. (**ses-birim**: "*Başka dillerin ses birimleri* (fonemler) *alıntı biçim lerde Türkçeleriyle yer değiştirir*"). Bu durumda okurun Türkçeyi pek iyi bilmediği ya da kullanılan karşılığın bir öneri olduğu sezdiril mektedir. Oysa her iki anlatım da özürlüdür. Eğer Türkçe anlatılabili yorsa yabancı biçim kullanılmamalıdır, çünkü davranışçı öğrenme yorumuna göre her iki kullanım biçimi de yabancı sözcüğün ezberle nip öğrenilmesini, giriş ya da alındıktan sonra yüklenen (*naylon*> sahte, asılsız. gibi) Türkçe yan-anlamlarıyla dile yerleşmesini sağlar.

6.3. Doğrusu ise, yalnızca Türkçe bilen okura göre yazmaktır. Bu tür anlatımda belirsizlik doğarsa, yeni kavramı yüklenen sözcüğün anlamı onun ardından açımlayıcı bir öbek ile verilebilir: "*Bir dildeki* ***ses-birim****lerin,* ***yani anlam ayırıcı sesel birimlerin*** *sayısı sınırlı dır*", ya da "*Anlam ayırıcı sesel birimler olan* ***sesbirim****lerin bir dil deki sayısı sınırlıdır*", *gibi.*

Terim yapma, bilim üretimiyle birlikte gitmediği sürece, bir çeviri iş lemi, dilde var olanı arama edimi sayılır. Alımlı biçimler dilde **artık** olarak uyumaktadır. Sorun, gereken emeği verip o yeni biçimleri bulmakta yatıyor. Zenginleştirilmesi gereken *dil* değil, *bireysel anlatım*dır. Ortak sözel birim ve kurallardan oluşan '**dil**' ile bunun ***bireysel kullanımı*** anlamında '**anla tım**' bir tutularak, Türkçenin yetersizliğinden söz edilemez.

Sonsöz

I. Dil Devrimi öncesindeki bütün dilsel değişimler, iletişimde olu şan aksamalar sonucu gündeme alınmıştı. Örneğin 1831'de ilk resmî gazete '*Takvim-i Vekayi*' yayına başlayınca, bütün bürokrat okurların anlayabilece ği bir dil kullanma zorunluğu doğdu. Özel kişilere gazete yayınlama izni (1846-) verildikten sonra, zamanla Osmanlıca'dan "*sade*" bir *basın dili* evril di. 1908'den sonra ise, yeni bir yönetim için ortak-dil arandı; o kaygılarla '*yeni lisan*' ilkeleri belirlendi. Ancak ulus-devlet kurulunca, o güne değin gerçekleşen dilsel değişim, Atatürk (1920-1938) yönetimin: "***imtiyazsız*** (ay rıcalıksız) ***sınıfsız, kaynaşmış bir kütle***" yaratma beklentisini karşılamadı.

"***Sadeleştirme***", *yazı-dili Osmanlıcanın okur-yazar yöneticiler tara fından anlaşılması* (1) için gündeme gelmiş; daha sonra öteki okurları da içine almıştı; sakın ola, buradan "*türkçeleştirme*" anlamı çıkarılmaya. Öyle olsaydı 1865'te tıp terimleri Türkçeden türetilir, Türkçe terim üretimi yüz yıl süreyle ertelenmezdi (bk s.55-). Ömer Seyfettin (1990:34)'e göre "*sade leştirmenin Türkçe ile ilgisi yoktur, Türkçe zaten sade idi*". Gerçekte gün lük, kitle iletişim dilinin Türkçeleştirilmesi "*türkçü*lük" akımı ile gündeme gelmişti. XVI. yüzyıldan başlayarak olumsuz bir niteleyiciye dönüşen "*türk*" adıyla anılan "Genç *Türkler*"(***Jön Türk***) dilin sadeleştirilmesine katılmışlar sa da, bu yalnızca anlatıma dönük bir arayıştı. Türkçülerin çalışmaları Os manlıca denen karma dilde değil, *halk dilindeki Arapça, Farsça sözcükler den Türkçeyi arıtmak* (2) olarak belirlenmişti. Bir yöntem olarak, ister iste mez o da, yazı dili Osmanlıcadan başlamaktaydı.

II. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda yönetimin karşılaştığı en ö nemli sorun kitle iletişimi ile halkın demokrasi için eğitimi idi. Belirlenen hedeflere ancak ortak bir **yazı-dili** ile ulaşılabilirdi. Başarı sağlamak için o gün tek seçenek vardı: çağlar boyu sözlü-ekin aşamasında tutulup tarih dışı na itilmiş olan halkın konuştuğu dilden bir yazı dili yaratmak. Bu dönüşüm de aydınlar, doğrudan doğruya Türkçenin kendi varlığını ortaya çıkarmak yerine, ilk başta yalnızca okur-yazar azınlığın anladığı Osmanlıcadan Türk çeye çeviri yolunu benimsediler. Çünkü ekinsel değişime yan-çizen o yakla şım aydınlara daha kolay göründü.

İlk önce, Yazı Devrimi ile Türkçeye-özel, ama bu kez halk için ko lay öğrenilir bir abece yapıldı. Aydınlar, bildikleri iki yazıdan Arap harfle rini bırakırken, halka yabancı sözcüklerin önemli bir bölümünü de yazamaz oldular. O anlamda özleştirmeye ilk adım Yazı Devrimi ile atıldı. 1928'den başlayarak bütün halkın yazılı iletişime geçmesi öngörüldü. O yüzden yöne tim ilk önce '*yazı devrimi*' ile, Türkçe için tarihinde ilk kez bir abece yapa rak yolu açtı.

1. **Alfabe dinin peşinden gider**di; ama *Yazı Devrimi* ile o ilişki kesildi. Laik bir yönetime en büyük destek böyle ce sağlandı. Ümmeti ulusa dönüştürürken, bir halk yara tım aracı olan yazılı-basın yaygın olarak kullanılmalıydı.
2. **Üç dilden karılmış**, *ne Arap, ne Acem, ne de Türkün an lamadığı bir dili*, **Osmanlıcayı yazan bir yazı Türkçe nin abecesi olamazdı.**
3. Uzmanlık öğrenimi görenlerin bile bir kitabı bir yılda an layabildiği bir yazıyı tanıyan bir kimse okur-yazar sayıla bilir mi? 1927'de %6-10 olarak belirlenen okur yazar o ranı, gerçekte çok daha aşağılarda sayılırdı.

Yazı Devriminin ardından başlatılan Dil Devrimi: **Osmanlıcadan Türkçeye gerek sözlük gerekse** (*ikame* yoluyla) **metin çevirisi** anlamında "**özleştirme**"olarak algılandı. Ancak devrime karşı olanlarca o uygulama sonradan bir eleştiri, bir kötüleme aracı olarak kullanıldı, ırkçı "arıtıcılık" terimiyle bir tutuldu (A.İlhan,1999). Oysa Atatürk'ün *Dil Devrimi*, *Yazı Dev rimi*nden de anlaşılacağı gibi, Türkçeden başlar. Öyleyse sorun dilden değil, işin kolayına kaçan aydınların tuttuğu yazılı-anlatım yolundan kaynaklanır.

Özleştirme, ilk bakışta yabancı sözcüklere *alımlı* karşılıklar bulun ması (s.182), tutunanların da sözlüğe alınmasıdır; bu ise, dili "*arıtmak*" de ğil, Türkçeyi çer çöpten arındırmak, onu işleyerek geliştirmektir. O eylemi dili "*yoksullaştırıcı*" saymak doğru olmaz: öyle bir uygulama dilsel olmayıp yazarın edimsel (anlatım) sorunudur. Anlam çoğullama yani bir tür belirsiz leme sayılan "*çağrışım zenginliği*" de sözlüksel değil, ekinsel ve metinsel dir; yazarın, şairin bireysel yeteneğini açığa vurur. Türetme ise, dilde henüz kullanıma açılmamış gücül sözcükleri bularak onları ilk önce kendi düz-an lamlarına bağlamaktır.

Tarih tezine sözel destek aramak için ortaya atılan Güneş-Dil Teo risi'nin sanki Dil Devrimi ile doğrudan ilgili imişçesine sunulması[414], ve o nun, özleştirmeyi bırakmak amacıyla Atatürk tarafından ortaya atıldığının ileri sürülmesi[415] devrim-karşıtı bir yanıltmadır. Sunulan kanıtlar "*ikameli*

---

[414] Gelencik (1983:56) de doğru bir yorumla, 1) "*Güneş-Dil Teorisi resmi tarih tezinin hem gereği ve sonucu hem de dayanağıdır*", diyor.

[415] Bk. dipnot 239, Attila İlhan 1982, 1999. Gazetecilikte "ikame"yi çok iyi tanıdığı halde yorumunu o tür yanlış örneklerle bile bile desteklemesi anlaşılır gibi değil. Bugün kullandığı müteradif=eşanlamlılara bakılırsa, onun devrim-karşıtı olduğuna inanmak gerekiyor. *Özleştirme*yi ırkçı arıtıcılık (=tasfiyecilik) anlamında kullanıyor. Sözünü ettiği "*yoksullaştırma ve çağrışım gücü sıfır olan birtakım sözcük lerle dili doldurma*" kullanım ile ilgili bireysel bir sorundur, Devrimin amaçlarından olduğu ileri sürülemez.

anlatım" uygulanmış metinlere dayanır. Gazetecilikte sık kullanılan o satır-arası çeviri işlemi (bk.s.146) *özleştirme* olarak nitelenemez. '***Olabildiğince Türkçe sözcük ve kurallarla anlatım***'ın o anlamda özleştirme terimiyle anılması gerekmez. *Öz***türkçe** içindeki '*öz*' ise kimi yabancı sözcüklerin Türkçe sayılması önerisine karşı bir pekiştiricidir.

III. **Atatürk** ise, "*Dil Devrimi*"yle, ***tam bağımsızlık*** ilkesine uyarak, işe öteki uçtan, halkın dili Türkçeden başlar. Birinci aşama, Türkçenin sözlüğünü, yapısını, anlatım yollarını belirlemek; ortak iletişim dili seçilen devlet dilinin ilk önce anlatım gücüllüğünü sergilemektir. Yetersiz kalan yanlar olursa, özellikle sözlük için yeni türetmeler yapılacaktır.

Devletin bütün kurumlarıyla katıldığı Dil Devrimi (bk.s.122) ile 1932'den sonra dilde çok büyük bir değişim yaşandı. Ancak, 1946 yılına kadar binbir engelle boğuşularak gerçekleştirilen ilerlemeler, zamanın ilkel sermaye çıkarlarına aykırı düştü. Atatürk'ün ölümünden sonra, ilerici yazarlar, aydınlar "*komünist*"likle suçlanarak hapse atıldı. Dışardakiler ise, adım adım izlendi. Zamanla CHP içine yerleşen *sağcı-cephe* yönetime gelince, karşı bir bakışla, neredeyse bütün ilerici uygulamalara son verdi (s.253): *Köy Enstitüleri* (s.151-) kapatıldı.'*Tercüme Bürosu*'nun çalışmaları ile DTCF'nin deki devrimci atılım durduruldu. 1931'de kapatılan imam-hatip okulları 1947'de yeniden açıldı. 1950'de seçimleri kazanan *Demokrat Parti* ise, *Türk Dil Kurumu*'na yapılan devlet yardımını kesti. 1945'te türkçeleştirilen *Ana yasa* dili gerisin-geri Osmanlıca'ya çevrildi. Bir yasayla kapatılarak *Halkevleri kitaplık*ları(s.131-) yağmalandı. Ekinsel kentleşmeye, okuyarak aydınlanmaya ilk ve en büyük darbe indirildi. 1950-1960 arası her bakımdan kayıp yıllara dönüştü.

IV. Atatürk'ün ön-gördüğü, "*tam bağımsızlık*" ilkesinden yola çıkılırsa, 1936'da, Dil Devrimiyle ilgili olmayan *Güneş-Dil Teorisi*ne dayanarak Ar., Far., Fr.,... sözcükleri Türkçe sayan abartmalar ileri sürülemezdi. Onlar son derece kurnazca düşünülmüş saptırmalardı. Atatürk'ün ara-sıra yaptığı denemeleri yanlış yorumlayan karşı-devrimciler eğerek-bükerek onun dil devriminden vazgeçtiği yalanını uydurmakla yetinmeyip, bugünün şair ve yazarlarını bile öğretimden dışlamışlardı. Günlük dilde özleşme başarıya ulaşmış, ancak terimlerin özleşmesi, alımlı çevirisi (s.284-290) engellenmişti. Gerek yönetimde gerekse bilimde bağımlılığı yenemeyen kimseler sürekli yabancı sözcük devşirmekte, Türkçede bulunan sözcükleri ve anlatım yollarını bile yabancılarıyla değiştirmekteydiler. Görsel anlatım artık sözü bastırdığından, ilerisi pek aydınlık olmayabilir.

1950'den sonra öğretmenler okul yönetimlerince dilsel gözlem altında tutuldu. Öztürkçe kullananlar '*solcu*' olarak nitelenerek yönetimce büyük baskı altına alındılar. Yanlış türetildiği ileri sürülen sözcüklerden kimileri i

çin "*yasak Türkçe-sözcükler*" dizinleri yayınlanırken nedense, bir de "*yasak yabancı-sözcükler*" dizini hazırlamak kimsenin aklından bile geçmedi. MEB TTD ders kitaplarının sözlüğünü sıkı-denetim altında tuttu. Bozuk an latım düzeltileceği yerde okul kitaplıkları kilitlendi. Devlet liselerinde sos yal-bilim alanındaki öğretim dondurulurken, öğretmen yetiştirmede, hemen her yıl, dışardan aktarılan değişik bir uygulama denendi. Öğretmen eğitimi 1980 sonrasında bu alanda hiç deneyimi bulunmayan *üniversite*'ye bırakıldı. O dönemde (1950-1982), Atatürk'ün *Türk Dil Kurumu* yılmadan özleştirme yi sürdürdü: araştırma yaparak, sözcük türeterek, kitap yayınlayarak, ödül ve rerek, bilimsel toplantılar düzenleyerek Dil Devrimini amacına ulaştırdı[416].

1980'den sonra Özal, kamu bankaları aracılığıyla halkın kaynakla rını özel ellere aktararak, ülkede sözde *liberal* sermaye birikimini başlattı. Ancak, *hayali ihracaat, banker skandalı, özel bankaların kredi alıp öde meme yoluyla batırılması, kâr eden kurumların özel kesime ucuza satışı, kamu kurumlarının zarar ettirilerek özel kesime devri, devletten alınan kre dinin üretime yatırılmayıp daha yüksek faizle gene devlete borç verilmesi gibi yolsuzluklarla halkın ve devletin soyulması*,...vb. için gerek 1950'den gerekse 1980'den sonra toplumsal örgütlerin dağıtılması önceden kararlaştı rılmış, toplum zararına uygulamalardı. Göz yumarak onlara katılan belirsiz-dilli bir yönetim, düşünceyi eviren söz-dilinin gelişmesini neden istesin?

V. Türk Dili ile öğretimin niteliği 1980'den sonra giderek ve hızla düşürüldü. Karşı çıkabilecek bütün kurumlar (örneğin Eğitim Enstitüleri) ve derneklerin hepsi kapatıldı. Artan bir yoğunlukla yabancı bir dille (özellikle ingilizce) orta ve yüksek öğretim yaygınlaştırıldı. Amaç 'nitelik' arttırmak değil, en kârlı birikim pazarını sermayeye açmaktı. Böylece hem ulusal çı karlara hem fırsat eşitliğine aykırı bir ***'yabancı dille öğretim iş kolu'*** ya ratıldı: *parası olana, yabancı bir dille, sözde daha iyi orta ve yüksek öğ retim, parası olmayana ise Türkçe, sıradan bir eğitim*. Bu durum, Osmanlı döneminde yaratılan ikiliğe benziyor. Bir yandan kökeninden ve öz-ekinden koparılarak *kul*laştırılan, öte yandan eğitim ve dilsel ayrım yoluyla bütün

---

[416] Geçmişte yükseköğretim-dili olarak Türkçenin yeri şöyle belirlenebilir.

	Selçuklu	Osmanlı		Cumhuriyet	
Diller		**-19.yy**	**1834-1923**	**-1980**	**1980-**
Türkçe	-	-	±	+	+
Farsça	+	-	-	-	-
Arapça	-	+	±	±	±
Fransızca	-	-	+	-	+
İngilizce	-	-	+	+	+

halklara yabancılaştırılan[417] yöneticiler, o zaman *Duyun-u Umumiye* / AB ül keleriyle birlikte halkı nasıl ölesiye sömürmüşlerse, 1970-2000 arasında da genç demokrasinin önüne sanki öyle bir duvar örülmek istendi.

Ulus-devlet bağlamında *ayrımcı* ve *bölücü* bir eğitim-öğretim 1950-1997 arası *İmam-Hatip** ile *lise* karşıtlığına oturtulmuştu. 1980'den sonra bu kez, *devlet**- *özel sektör* ayrımına dönüştü. Hem sermayede hem de üründe bir yabancılaşma yaşanıyor. Erdoğan (1997:196, 201-204)'e göre *özel* eğitim, sermaye birikiminde en verimli alandır. "*Okul, biribiriyle iç içe olan üç alanda görev yapar: **meşrulaştırma, sermaye birikimi**, ve **üretime yardım**. Türkiyede kamu eğitiminin kuyusunu kazan güçlerin bir bölümünün kurduğu özel dersaneler sadece dev ekonomik bir güce ulaşmamışlar, aynı zamanda önemli bir siyasal güç ve etkiye sahiptirler. Kamu eğitim kurumları, eğitim vermeden diploma veren duruma düşürülmüşlerdir*".

VI. Sıkı bir denetim ve yanlış bir kararla 12-Eylül yönetimi Atatürk'ün vasiyetini değiştirdi ve Türk Dil Kurumunu kapattı. Yerine aynı adla resmi bir dil dairesi (AKDTYK-TDK) kuruldu. Türkologların 1947-1982 arasında 'Dil Devrimine' karşı çıkanları bu daireye memur atandılar. Ne yazık ki onların bilimsel donanımları isteseler bile, ne '*özleştirme*' ne de *geliştirme* için yeterli olmadığından, bütün dilsel gelişmeler durdurulduğu gibi, Türkçe de liberal dönüşümün anaforuna itildi. Evrensel iletişim dili ve Türkiye'de sermaye birikim aracı olarak seçilen İngilizce'den, özellikle ***iletişim*** *Halkla İlişkiler, Reklamcılık, kitle (TV, Radyo) yayıncılığı, ve öteki hizmet* alanlarında Türkçe, yoğun bir yabancı sözcük yağmuruna tutuldu; neredeyse 15.-16. yüzyıllara geri dönüldü. 1980 sonrasında 'küreselleşme' eğilimi ile 'ulus-devlet' sorgulanmaya başlandı. Atatürk Cumhuriyetini değiştirmeyi düşünen, dıştan-esinli *ikinci cumhuriyetçi*ler adıyla yeni bir aydın kesimi orta ya çıktı. Atilla İlhan'a göre bir *yabancılaşmış aydınlar cephesi* yaratıldı.

Oysa, Türkçenin gelişmesindeki durgunluğun aşılması için nitelikli öğretmen yetiştirilmeli, Türkçe öğretime özen gösterilmeliydi. Bu ilerlemenin karşısındaki en büyük engel küreşelleşmeyi öne çıkaran kitle iletişim kurumları ile tüketici ekin dokusuydu[418]. Yaratıcılığın olmadığı bir yerde dil-gelişmesi yalnızca çeviriye ve çevirmene bağımlı kalıyordu.

---

[417] Erdoğan ayrıca: bu "...*özel dersaneler kamu eğitimini gülünç duruma düşürdükçe, ve eğitim özelleştirildikçe, çok daha belirgin biçimde kendini gösterir. Burjuva demokrasisinin 1920'lerde başlattığı ulusal eğitimle ulusal bütünlüğü ve burjuvaziyi yaratma bugünkü ulusal ve uluslararası koşullarda anlamını yitir miştir. Ulusal burjuvazi artık ulusal değildir*", diyor. 1980 sonrasında bu özellik egemen kurumların diline de yansımıştır.

[418] Çarşı ise, yerli ürünü yabancı adlı dükkanda yabancıdilden bir marka ile yerli alıcıya satıyor. Örneğin Buldan bezi satan yerrin adı "Bez Land", oluyor. Ana dolunun ekinsel dokusunun bu denli bozulması kime ne sağlayacak? Müşteriler geçer

Kitle yayıncılığında söz-dilini işlemeye açık olan radyo: müzik ile spora koşuldu; sözel anlatım ise, reklamlara kısıldı. Televizyon da söz-dili nin karşıtı, düşünceye aykırı görsel dili sömürüyor; kendi anlatım yollarıyla söz-dilinin evrimine ***engel*** bir biliş yaratıyor. Sanki onu bilmezmiş gibi, TRT kurumu 1998 sonunda bir *Geçici Dil İzleme Kurulu* oluşturmuş. Tele vizyon, radyo gibi kullanıldığı zaman bile, dil geliştirmeye katkı sağlanamaz ama, kitleye tutarsız ve hayali bir beklenti ekilebilir.

VII. Dile akan yabancı: 1) eş-anlamlı sözcükler, 2) gereksiz biçim ler, 3) aykırı sözcük bağdaştırmaları, 4) geleneksel anlatımı yıkan ("*hoşça kal*" yerine "*kendine iyi bak*", "*af edersiniz/ özür dilerim*" yerine "*üzgü nüm*", "*olur/ peki*" yerine "*okey*"," *ne yazık ki*" yerine "*korkarım*",..) gibi düz çeviriler yüzünden <u>*Türkçenin kirlendiği*</u> ileri sürülüyor. Bu yargı doğru olmayıp "dil" sözcüğünün iki-anlamlı kullanımından kaynaklanıyor. Açık olması için "dil" sözcüğü artık *söz-dili, ses-dili, görsel-dil* olarak ayrımlarla anlatıma girmelidir. Söz-dili olarak **dil**[1]: (*ses, sözcük, öbek, tümce*,... gibi) bi rimler ile onlara uygulanan kuralları içerir. Bu anlamda Türkçe kirlenmiyor.

Çok sık kullanılan ikinci anlamıyla ***dil***[2], "(bireysel) **anlatım**" deme ye geliyor. İki dil biribirinden ayrılırsa, o zaman Türkçenin değil, bireysel sözlük ve anlatımın kirlendiği ileri sürülebilir. Bu bir eğitim sorunudur. Dil sizleşen, sözsüzleşen dil değil bireydir.

Kongar (1998:44,684), yirmibirinci yüzyılda Türkiyeyi yönetecek üç büyük gücü 1) büyük sermaye, 2) askeri bürokrasi, 3) ABD olarak belirle miş. Egemenliği paylaşanlar İngilizceye öncelik tanıyor. 1980 sonrasında dil şeçimine yansıyan bu dönüşümün Türkçeyi nasıl etkilediği görüldü. *Küresel leşme, birörnek tüketim, mikromilliyetçilik* de ikincidil olarak İngilizcenin seçiminden yana. Gene de askeri bürokrasi Türkçenin gelişmesi yönünde ağırlığını koyabilir. O durumda ***yabancıdil öğretimi***: 1) günlük iletişim o daklı yabancıdil, 2) uzmanlık alanlarına dönük **ikincidil** öğretimi olarak ayrılmalıdır.

Ancak, kitle iletişiminde görsel anlatımın, elektronik araçların insan ları yazı-dilinden uzaklaştırmasıyla yaratılan *düşünsel sığlaşma* gerek yaban cıdil, gerekse ikincidil öğretiminde başarıyı olumsuz etkileyecektir. Ne yaparsanız yapın, sözelliğe geri dönmüş, söz-dili sığlaşmış bir kesime ileri düzeyde ne Türkçe ne de İngilizce öğretemezsiniz. Onun için, yabancıdil öğ retimine destek-dersler olmadan yabancıdille öğretim beklenen verime ulaşa mayabilir. **Osmanlı deneyi** unutulmamalı.

---

ken durup baksınlar diye "Stop" denmiş. "Well's", "iyinin iyisi" sanılıyor. "Aranan dükkan", "Wanted Shop"a çevrilmiş.

Göndermeler

Adalı, O.(1979) :. **Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler**, TDK y.

Adem, Mahmut (2000), **Atatürkçü Düşünce Işığında Eğitim Politikamız,** Cum huriyet Gazetesi y.

Adıvar, Adnan (1939), **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi 1970.

Adıvar, Halide Edip (1962), **Türkü'ün Ateşle İmtihanı**, Cumhuriyet y. 1998.

Ağakay, M.Ali (1943), "*Dil Devrimimiz ve Yeni Terimlerimiz Üzerine Birkaç Söz*", Türk Dili 19-20, s. 50-53.

Ahmet Mithat (1871, "*Osmanlıca'nın Islahı*", Levend 1972: 124-129.

Ahmet Rasim (1924), **Osmanlı Imparatorluğunun Reform Çabaları Içinde Batış Evreleri**. (Hz. H.V.Velidedeoğlu), Çağdaş y., 1987

Akarsu, B. (1978), **Atatürk Devrimi ve Yorumları**, TDK y. Ankara.

(1954),**Wilhelm von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı**, Remzi y.1984.

(1977) "*Köktürkçeden bugüne Türkçede ödünçlemeler üzerine bir sözcük istatistiği araştırması*", Türk Dili 313, s. 344-347.

Akçura, Y. (1928), **Türkçülük** (Türkçülüğün Tarihi Gelişimi), Türk Kültürü y. 23, 1978.

Akdağ, Mustafa (1974), **Türkiyenin İktisadi ve İçtimai Tarihi**", Cilt I, Cem y., Cilt II, Tekin y. 1979

Akiner, Shirin (1983), **Islamic Peoples of the Soviet Union**, Kegan Paul Int.

Akkutay, Ülken (1984), **Enderun Mektebi**, Gazi Ü. Y. No:38, Ankara.

Aksan, D.(1976), **Tartışılan Sözcükler**, TDK y.

(1977-), **Her Yönüyle Dil** (Ana Çizgileriyle Dilbilim), TDK y.

(1996), **Türkçe'nin Söz Varlığı**, Engin y. Ankara.

(1998), **Anlambilim**, Engin y.

Aksoy, Bülent (1995), "*Cumhuriyet Döneminde Çeviri Anlayışları*", M.Rıfat 1995:73-92.

Aksoy, Ömer Asım (1970), **Gelişen ve Özleşen Dilimiz**, TDK y.

(1982), **Dil Gerçeği**, TDK y. Ankara, 139-140, 143-147.

(1980), **Dil Yanlışları,** TDK y.

(1972), "*TDK Genel Yazmanı Ö.A.Aksoy'un Konuşması*", TDK Bilimsel Bildiriler 1972.

Akyüz, Yahya (1982), **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara Üniv. Eğ.Fak.y.

Alpaydın, Ethem (1996) "*Öğrenim Türkçe Olmalı*", Cum. Bilim Teknik ,21.12.1996, no:509:4

Anamur, Hasan (yön.), **CEVİRİ : Ekinler ve Zamanlar Kavşağı** : Hasan Ali Yücel Anma Kitabı , Yıldız Teknik Üniversitesi y. 1997, XVIII + 337 s.

.Anderson, Benedict (1983), **Hayalî Cemaatler:** *Millyetçiliğin Kökenleri ve yayılması*, Metis y.

Andrews, P.A. (1989), **Türkiyede Etnik Gruplar**, Ant y. 1992.

A.Ü. (1977), **Klasik Çağ Düşüncesi ve Çağdaş Kültür**, I. Simpozyum, Klasik Çağ Araşt. K. y.

Anhegger, R. (1953), "*Hezarfen Hüseyin Efendinin Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Mülahazaları*", Türkiyat X.

Apaydın, Talip (1961) **Köy Enstitüsü Yılları**, Çağdaş y. 4. bası 1990.
Arsal, S.M. (1930), **Türk Dili İçin**, İstanbul.
Arsel, İlhan (1977), **Arap Milliyetçiliği ve Türkler**, Remzi y.
(1993), **Aydın ve "Aydın"**, İnkılap y.
Ataç, Nurullah (1938) "*Gramer*", Haber 23.1.1938
(1938), "*Istılahlar Meselesi*", Ulus.
(1942), "*Sözden Söze*", Cumhuriyet, 3.10.1942.
(1953) " *Ataç'ın Güncesi: Türkçede Devrik Tümce Var mıdır* ?".
(1954) " *Onüç Devrik Cümle*", Son Havadis 1.10.1954.
(1956), "*Dil Devrimi*", Ulus, 29.10.1956.
(1972), **Günce** (1953-1955), TDK y.
Ataöv, Türkkaya (1998),"*Balkanlarda Türkler* 1,2" Cum 1/2.2.1998.
Atatürk, Mustafa Kemal (1930), **Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri**, Cumhuriyet, 1997, 101 s.
(1937) **Atatürk'ün Geometri Kılavuzu** (Hz. Nurer Uğurlu), Cum. 1998.
Atay, Falih Rıfkı (1961-) **Çankaya I-II-III-IV,**. Cumhuriyet y. 1999.
(1954), **Niçin Kurtulmamak**, Varlık y.
(1998), **Zeytindağı**, Cumhuriyet 1998 y.
Ateş, Ahmet (1945), "*Hicri VI-VIII (XII-XIV). Asırlarda Anadoluda Farsça Eserler*", Türkiyat, VII-VIII, Cüz II, s.94-135.
(1954), "*Nurullah Ataç ve Türkçenin Nahvi*", Türk Dili 3, 1953-54, sayı 25:72-78, 27:199-203.
Avcıoğlu, Doğan (1973), **Türkiyenin Düzeni**, Bilgi y.
(1978), **Türklerin Tarihi** 2. ve 3. kitap 107-169,, Tekin y.
Aydın, Erdoğan (1999) **Osmanlı Gerçeği** (Dizi) Cum 7-14 Kasıml999, s.9; Su y.
Bağış, Ali İhsan (1983),**Osmanlı Ticaretinde Gayri-Müslimler**,Turhan Ktbevi İst.
Balkır, Süleyman Edip (1967), **Eski Bir Öğretmenin Anıları** (1908-1940)" Cum huriyet Gazetesi y. 1998.
Baltacı, Cahit (1976), XV-XVI. **Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İst.Üniv. y.
Baltacıoğlu, İ.H. (1954) "*İnsan kişiliğini yaratan dil*", Türk Düşüncesi II/8,s.96-98.
Banarlı, N.S. (1972), **Türkçe'nin Sırları**, Kubbealtı y. İstanbul.
Banguoğlu, T (1945),"*Devlet Dili Türkçe*",V. Türk Dil Kurultayı, TDK y.,s. 42-70.
(1974), **Türkçenin Grameri**, İstanbul.
(1979), "*On yabancı dilden öztürkçe (?) kelimeler*", Tercüman 1980 1-5.
(1981), "*Yaşayan Türkçemiz*", Tercüman y. s.69.
Barenton, N.H.(1936), "*Dillerin Menşei ve Türkçe'nin Menşei*", III.TDK s.303-310.
Başaran, Mehmet (1974). **Tonguç Yolu**, İstanbul.
(1993), **Aydınlanma Yolunda**, Kartal Belediyesi Kültür y. İstanbul.
(1990a), **Özgürleşme Eylemi: Köy Enstitüleri**, Çağdaş y.
(1990b), **Sabahattin Eyüboğlu ve Köy Enstitüleri** , Tonguç'a ve yakınlarına Mektuplarıyla, Cem y.
(1980), "*Köy Enstitüleri Kaynakçası*", Eğitim Mücadelesi Dergisi Nisan 1980,138-163.
(1998) "*Cumhuriyet Dönemi Aydınlanmacılığı ve Çeviri Devinimi*", Türk Dili Dergisi 65, Mart-Nisan 1998, s.7-9.
Başgöz, İlhan (1995), **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, Kültür Bak. y.

(1999) **Yunus Emre I -II** , Cumhuriyet Gazetesi y.
Başkan, Özcan (1988), **Bildirişim**, Altın Kitaplar y. s. 427-448.
(1974) ," *Terimlerde özleşme sorunu*", TDK-Belleten 1974, s.173-184.
(1986),"*Turkish Language reform*", ed G.Renda s.95-111, Princeton.
Batuhan, Hüseyin (1997), **Bilim,Din ve Eğitim Üzerine Düşünceler**, YK y.
Baykurt, Fakir (1990), "*Köy Enstitülerinin Yazın Yaşamına Katkıları*" , Eğit-Der 1990:181-197.
Bayraktaroğlu, Emin (1966), "*Devrik Cümle Hastslığı*", Meydan , 11.1.1966, s.68.
Behar, Cem (1987), **18.Yüzyılda Türk Müziği**, (Charles Fonton'dan çeviri) Pan y.
Behar, Büşra E. (1992), **İktidar ve Tarih**: *Türkiyede "Resmi Tarih" tezinin oluşumu,* (1929-1937)" Afa y.
Berkes, Niyazi (1975),**Türk Düşününde Batı Sorunu**, Bilgi y.
(1982), **Atatürk ve Devrimler**, Adam y.
(1984), **Teokrasi ve Laiklik**, Adam y.
(1997) **Unutulan Yıllar**, İletişim y.
Bilsel,Cemil (1943), **İstanbul Üniversitesi Tarihi**,, İstanbul 168 s.
Birdoğan, Nejat (1989), "*Alevilik ve Anadoludaki Gerçekler*", Cumhuriyet 16.8.1989,s.2.
Birgit,Orhan (1999) "*Mustafa Kemal Türkiyesi"* Cumhuriyet 10.11.1999, s.9.
Boratav, Pertev Naili (1942/82), "*Dilimizin Gelişmesi*", Yurt ve Dünya, sayı 18.
Folklor ve Edebiyat, Adam y. (1982) içinde.351-2.
Brendemoen, B. (1990), "*The Turkish Language Reform and Language Policy in Turkey*", G.Hazai 1990, Akademiai Kiado P.: 454-492.
Bursalı Tahir Bey (1898),"*Türklerin Ulum ve Fünuna Hizmetleri*", İstanbul 1911
Caporal, B. (1999) **Türk Kadını I-II-III**, (Çev. E. Eyüboğlu), Cum. Gaz.. y.
(2000) **Kemalizm Sonrasında Türk Kadını I, II** " , Cum. Gaz. y.
Cevdet Kudret, (1939), "*Devrik Cümle Üzerine*",Varlık, sayı 526,527,528.
(1986) **Dilleri Var Bizim Dile Benzemez,** Bilgi y.
(1968, 1969,1970) **Karagöz** I,II,III, Bilgi y.
(1973,1975) **Ortaoyunu** I,II, Türkiye İş Bankası Kültür y.
Ceyhun,D.(1992), **Ah Şu Biz Karabıyıklı Türkler**, E-Yayınları, İstanbul.
Cıbıroğlu, Yıldız (1996), **Kadının Yazısız Tarihi**, Payel y. İstanbul.
Clauson, Sir Gerard, (1972), **An Etymological Dictionary of Pre 13th Century Turkish**, Oxford.
Comrie, Bernard (1981), **The Languages of the Soviet Union**, Cam. U.P., s. 39-92.
Cüceloğlu, Doğan (1975), "*Türkçe Türetme Sistemi Üzerinde Psikolinguistik Bir Çalışma*", Hacettepe Derg. 7 (1,2) s.35-58.
Çeçen, Anıl (1990) **Halkevleri**, Gündoğan y.
Çetik, Mete (1998) **Üniversitede Cadı Kazanı**, Tarih Vakfı, Yurt y.
Çıkar, Mustafa (1997), **Hasan Ali Yücel ve Türk Kültür Reformu**, T.İş Bankası y.
Çotuksöken, Yusuf (1996), **Okul Sözlüğünün Eleştirisi**, İnsancıl y.
(1980) : **Türkçe'de Ekler-Kökler-Gövdeler**, Alaz y.,Genişletilmiş 2.bs. Cem 199İ.
(1988) "*Yazım sorunlarına genel bir bakış*", Varlık, 972: 5-7.
(1990),"*Yazım kargaşasına kimler yol açtı*",Çağdaş Türk Dili, III/29:813-7.
C.H.P. (1935), "*CHP Programı",* Ulus Basımevi, Ankara, Mayıs 1935

Deligönül, M.(1982), **Atatürk'ten Seçmeler**, TDK y. Ankara.
Demircan, Ömer (1980) **Yabancıdil Öğretimi Açısından İngilizcenin Vurgulama Düzeni**, İ.Ü. YDYO y.
(1987) "*Emphatic Reduplications in Turkish*", STUDİES ON MODERN TURKISH :Proc. III. Int.Cong. on Turkish Linguistics (Hz. H.E. Boeschoten ve L.Th. Verhoeven) Tilburg Univ. P.,1987,s.24-41
(1988), **Türkiyede Yabancı Dil**, Remzi y.
(1988b)*"Türkçe İkilemenin Özüne Doğru"* Dilbilim IX (1990) ,s. 61-92.
(1990), " *Devşirmenin Sözdizimi*", IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri, B.Ü. 25-33. ve Çağdaş Türk Dili 29, s.821-26.
(1991a), "*Devrik Dizimin Kuralları*", **Dilbilim Yazıları**, ÜSEM y. s.27-38.
(1991a) "*Devrik Tümce Üzerine Tartışmalar*" , Metis Çeviri , Bahar 1991: 93-101.
(1991b) " *Devriklik Devşirme mi* ?", Çağdaş Türk Dili, 43, s.303-8.
(1991b),"*Özleştirmede Öz Biçim*", Dil Derneği Dilbilim Kurultayı I, 29-30 Eylül, **Dilbilim ve Türkçe**, Dil Derneği y. no:3,1991, s.36-44.
(1992), "*Dil Devrimi ve Devrik Tümce*", Dil Dergisi, A.Ü.Tömer, 4, 22-31.
(1996a)."*Soneklemede aşamalar*", Dil Derneği
(1996b), **Türkçenin Sesdizimi**, Der y.
(1996c),"*Türkçe Yansımaların Özüne Doğru*", Dilbilim Araştırmaları 1996, s.175-191.
(1997) , "*Türkçede Nedenli Göstergeler: Yansımalarda Anlamlama*", İmer ve Uzun 1997: 191-206.
(1998), " *Türkçede Türsel Bir Ayrım : ± Başdüşümlü*", XII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri, Mersin Üniversitesi y. 1998.
Demircan,Ö. Erözden, A. (1992) *Yazım Devrimi Kaynakçası*, Dilb. Araşt. 117-122.
Demirezen, Mehmet (1991), *Türkçeye İngilizceden Geçen Sözcükler ve Eşanlamlılık*", D.A. 1991, 133-136.
Deny,Jean (1933), **Türk Dili Grameri** (Osmanlı Lehçesi), Çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul, Maarif Matbaası 1941.
Dilaçar,A. (1962) **Devlet Dili Olarak Türkçe**, TDK y.
(1963), "*Atatürk ve Türkçe*", TDK 1963 içinde s41-52.
(1964), **Türk Diline Genel Bir Bakış**, TDK y.
(1968), **Dil , Diller, Dilcilik**, TDK y.
(1972), **Kutadgu Bilig İncelemesi**, TDK y.
(1975),"*Kemalizmin Dil ve Tarih Tezi*", **Atatürk Devrimleri**, I. **Sempozyumu Bildirileri**, İÜAE y.467-485.
Dilbilim Araştıraları (1990-) yıllık dergi, Ankara. Hitit y.
Dilçin, Cem (1974) " *Cumhuriyet döneminde yeniden canlandırılan sözcükler*", **Cumhu riyeti 50. Yılını Anma Kitabı,** A.Ü. DTCF y. 1974, 239 s.
Dil Derneği (1997), **Dil Devriminden Bu Yana Türkçenin Görünümü**, Dil Der. y. Ankara 1997
Dilemre,S.A.(1949), **Dil Devrimi İçin** , I , II , TDK s.23
Dilmen, İ.N.(1936),**Türk Dil Bilgisi Dersleri**,(Güneş-Dil Teorisinin Esasları),İst..
Dino, Güzin (1978),"*Sabahattin Eyüboğlu ve Türkiyede çeviri hareketleri*", T.D. çeviri özel sayısı , s.104-111.

Dökmen, Üstün (1997), **İletişim Çatışmaları ve Empati**, Sistem y.
Dı·inger, D. (1968), **The Alphabet I,II**, Funk and Wagnals.
Efeoğlu, Ertuğrul (1997), "*Hasan Ali Yücel'in Tutkusu: Türkiye'de Çeviri Atılımı*", Anamur 1997 içinde s. 17-25.
Eğit-Der (Hz.), **Kuruluşunun 50. Yılında Köy Enstitüleri**, Eğit-Der y. 1990, Ankara.
Eğitim Mücadelesi Dergisi: **Köy Enstitüleri** Özel Sayısı, Nisan 1980.
Ekmekçi, Mustafa (1996), **Öksüz Yamalığı - Köy Enstitüleri**, Çağdaş y.
Ellul, J. (1998), **Sözün Düşüşü**, Paradigma y.
Emre, A.C. (1934) : **Ekler Lugatçesi**, TDK y.
Ercilasun; A.B. (1984), **Dilde Birlik** ,Cönk y.İstanbul.
Erdoğan, İrfan (1997), **İletişim, Egemenlik ve Mücadeleye Giriş**, İmge y.
Erdoğan İ.; Alemdar, Korkmaz (1990) **İletişim ve Toplum**, Bilgi y.
Erhat, Azra (1982), "*Tercüme Bürosu*", Yazko Çeviri 7:6-11.
Ergin, M.(1962) : **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul.
(1973), **Orhun Abideleri**, Boğaziçi y.
Ergin, Osman Nuri (1977-), **Türkiye Maarif Tarihi**, 1-5. İstanbul.
Ersöz, Tuba (1995), "*Türk Dil Devriminin Günümüz Türkçesine Yansıması*", Cağdaş Türk Dili, 93.
Ertop, K. (1963), "*Atatürk Devriminde Türk Dili*",TDK (1963), s. 53-102.
Ertuğ, Hasan Refik (1985), "*Türkiyede Yabancı Dilde Basına Genel Bakış*", Groc/Çağlar 1985, s.75-91.
Erüreten, B.M. (1999) **Türkiye Devrim Yasaları**, Cum. Gaz. y.
Eyüboğlu, S. (1954), "*Dil Üstüne*", 1973; s.105-108.
(1955), "*Tarih ve Türkiye Üzerine soruşturmaya cevap*",1974,544-547.
(1956), "*Yazı Dilimiz Üstüne*", 1974, s.74-78.
(1956), "*Bizim Anadolu*",
(1973), **Mavi ve Kara, Denemeler** 1940-1967, Çan y.
(1974), **Sanat Üzerine Denemeler**, Cem y.
(1956) " *Köy Enstitüleri Üzerine*", 1973: 243-., Cum. Gaz. y. 1999.
Findley, Carter V.(1994), **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Bâbıâlî** :1789-1922 (Çev. Latif Boyacı, İzzet Akyol), İz Yayıncılık.
Fishman, Yoshua (1973), "*Language and Nationalism: Two İntegrative Essays*" Newbury House Publ.
Fiske, John (1990), **İletişim Çalışmalarına Giriş**, Ark y. 1996
Gelencik, Ragıp (1983) "*Güneş-Dil Teorisi Üstüne*", Tan, sayı 11, Haz. 1983, 47-57.
(1989) "*Bilimsel Terimlerin Türkçeleştirilmesi Üzerine I,II*" Cum. Bilim Teknik 128,139.
Georgeon,F.(1986), **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura** (1876-1935), Yurt y.
Gerbner, G. (1972) "*Mass Media and Human Communication Theory*", ,McQuail D. (ed), **Sociology of Mass Communication**, içinde, NY Penguin.
Gökalp,.Ziya (1918) **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**,
(1923), **Türkçülüğün Esasları**, (Hz. M.Kaplan),Kültür Bak.y. 1976.
Gökberk, M.(1978), "*Tarih Bilinci*",**Ömer Asım Aksoy Armağanı**, TDKy.115-123.

(1983), "*Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk*",**Çağdaş Düşünce nin Işığında Atatürk**, Eczacıbaşı Vakfı y. s.283-333.
Gökbilgin, T. (1982), **Osmanlı Paleografya ve Diplomasi İlmi**, İ.Ü. Ed.Fak.y.
Göktürk, Akşit (1986), **Çeviri: Dillerin Dili**, Çağdaş y.
Groc, Gerard (1985), "*Türkiyede Fransızca Basın*" Groc/Çağlar (1985, s.75-91.
Groc,G.ve İ.Çağlar (1985),**Türkiyede Yabancı Dilde Basın**,İ.Ü.Basın-Yayın Y.O.y.
Güvenç, Bozkurt (1993), **Türk Kimliği**, Kültür Bakanlığı y.
Findley, Carter V.(1994), **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Bâbıâlî** :1789-1922 (Çev. Latif Boyacı, İzzet Akyol), İz Yayıncılık.
Findley, Carter V.(1994), **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Bâbıâlî** :1789-1922 (Çev. Latif Boyacı, İzzet Akyol), İz Yayıncılık.
Hacıeminoğlu,.N. (1975),**Türkçenin Karanlık Günleri**, İstanbul ,s.97
Halman, T. (1990), "*Güneş-Dil Tutulması*", Milliyet 25.5.1990.
Hamlin, Cyrus (1878), **Among the Turks**, London.
(1893), **My Life and the Times**, The Pilgrim Press 1924.
Hatiboğlu, V.(1963), "*Atatürk'ün Dilciliği*" ve "Atatürk'ten Üç Anı", TDK (1963) s. 9-22,141-145.
(1971), **İkileme**, TDK y.
(974): **Türkçenin Ekleri**, TDK y.
Heyd, Uriel (1979), **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Kültür Bak. y.
Hasanoğlan Köy Enstitüsü , **Köy Enstitüleri Dergisi**, sayı 5-6, M.E.B. Ankara 1946.
Hirsh, E.(Ed) **Dünya Üniversiteleri ve Türkiyede Üniversitelerin Gelişmesi**, Cilt I,II, İst. 1950, 1480 s.
Humboldt, W.F. (1833-35), "*Concerning the variety of human language and its influence on the intellectual developmaent of mankind*"a giriş bölümü .
İbni Batuta (1325-49), **İbni Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler**, Kültür Bak.y.
İlal, Ersan (1991), **İletişim, Yığınsal İletim Araçları ve Toplum**, Der y.
İlhan, Attila (1982) "Dilin Kemiği Var", Hürriyet-Gösteri Temmuz 1982, s.63-66.
(1996a), " *Tarihin verdiği ders*", Cumhuriyet, 6.12.1996.
(1966b), " *Avrasya Gerçeği*", Cumhuriyet 1.1.1997
(1997a), "*Cumhuriyeti 'Silahsız Kuvvetler'e Emanet Etmiştir*", Cumhuriyet 15.6.1997.
(1997b), "*İçeriden bir İhtilalci*", Cum. 18.6.1997.
(1997c), "*Tanığın adı Falih Rıfkı*", Cum. 30.6.1997).
(1997ç), "*Bindiği Dalı Kim Kesmişti*", Cum. 7.7.1997.
(1997d), "*Kimi, Kimden Kime, Edeyim Şekvâ* ", Cum. 20.8.1997.
(1999) "Söyleşi"ler , Cumhuriyet 11/13/15 Ocak 1999.
İmer, K. (1976), **Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi**, TDK y.
(1973), "*Türk Yazı Dilinde Dil Devriminin Başlangıcından 1965 Yılı Sonuna Kadar Özleşme Üzerine Sayıma Dayanan Bir Araştırma*", Türkoloji Derg. V/1, 175-190.
(1991), "*Türkçenin Söz Varlığında Yeni Ögeler*", D.A. 1991:18-28.
(1999), **Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi**, Kültür Bk.y.
İmer, K. ve Uzun.N.E. (Hz) **VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildiri leri**, A.Ü. Basımevi , 1997, Ankara.

İnal, Tuğrul (1981), "*Çeviri Yazını ve İnsancıl Ekin*", (I) ,Batı Ed.ve Ar. Derg., sa.5-6:101-115.
(1982), "*Çeviri Yazını ve İnsancıl Ekin*", (II) FDE, Bahar 1982:95-109.
İnan, A. (1936), **Güneş-Dil Teorisi Üzerine Notlar I**, İstanbul.
(1960), " *Atatürk ve Devrik Cümle*", Türk Yurdu, 2.8.1967.
İnan, M. Rauf (1979) *"Devrimler ve Yazı Değişimi"* **Yazı Devrimi**, TDK y. s.43-69.
(1987) " *Geleneksel Okul ve Olumlu Olumsuz Eğitim*", Cumhuriyet 28.5.1987, s.2.
İz. F. (1982), "*Niçin yanlışta direniyoruz*", Hürriyet Gösteri , 20.7.1982, s.66-67.
(1983), "*Cumhuriyet Devrinde Türk Yazı Dilinin Gelişmesi*", TDK (1983) 173-189.
Kabacalı, Alpay (1987), **Türk Yayın Tarihi**, Gazeteciler Cemiyeti y.
Kafesoğlu, İ. (1977), **Türk Milli Kültürü**, TKAE y. no:46.
Kansu, Nafi Atuf (1930) **Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme**, İstanbul.
Kaplan, M. (1948), **Namık Kemal**, İstanbul.
(1982), **Kültür ve Dil**, Dergah y. 1983.
Karal, Enver Ziya (1947), **Osmanlı Tarihi**,CiltV, (1789-1856 dönemi),TTK.y.1983.
(1978), *"Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu"*, TTK y. 1978 içinde.
(1999) **Tanzimat-ı Hayriye Devri** (1839-1856), Cum. y.
Karantay, Suat (1989), "*Türkiyede Oyun Çevirisi Tarihine Kısa bir Bakış*", Metis Çeviri, 9:87-91.
(1991), "*Tercüme Bürosu: Normlr ve İşlevler*", Metis Çeviri, 16 : 96-101
Karpat, Kemal H (1973) *An Inquary Into Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State,* Princeton U.y.
(1985), **Ottoman Population (1830-1914)**: *Demographic and Social Cha racteristics*, The Univ. of Wisconsin Press.
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1932), **Yaban**, İletişim y. 34. baskı, 1993
(1963), "*Atatürk ve Türk Dili*", TDK (1963), s. 103-110.
Kaya, Mahmut (1992), "*Beytülhikme*",Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 6,s.88-90.
Kemal Tahir (1989), "*Devrik Cümle*", Dil Dosyası içinde, Bağlam y.
Keyder, Çağlar (1989), **Türkiyede Devlet ve Sınıflar**, İletişim y.
Kışlalı, A.Taner (1999) *Kaynaklardan bugüne"*, Cumhuriyet 3.10.1999, s.3.
(1999) " *Kınıyorum"* Cumhuriyet 23.9.1999.
(1993) "*Bir 'Diktatör'e Saygılar"* Cum. 10 Kasım 1993.
(1999) " *Neden Kemalistiz*", Cum 7.11.1999.
Kıvılcım, Gönül (1997), "*Ben En Çok Babamı Sevdim*", Radikal 25.2.1997, s.2.
Kocabaşoğlu, Uygur (1989), **Anadoludaki Amerika**, Arba y.
Kocaman, Ahmet (1987), **"Söylem Üzerine"** Hitit y.
vd. (ed) **Dilbilim Araştırmaları** (1990-), Hitit y.
(1997), "Türkçe bilim dili üzerine düşünceler", Dil Derneği 1997:16-21.
Kocatürk, Utkan (1971), **Atatürk'ün fikir ve düşünceleri**, Ankara, s.119,140-141.
(1984) "*Atatürk'ün Üniversite Reformu ile illgili notları"*, Atatürk Araşt. Merkezi. Dergisi 1/1 (1984) s. 3-95.
Koçer, Hasan Ali (1970), **Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu**, Uzman y. Ankara.
Kodamanoğlu,N. (1964) **Türkiyede Eğitim, 1923-1963**, Ankara.

Kongar, Emre (1984), **Kültür Üzerine**, Çağdaş y.
(1992), **21. Yüzyılda Dünya, Türkiye ve Kamuoyu**, Simavi y.
(1998), **21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiyenin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi y.
Koşay, H.Z. (1963), "*Atatürk ve Dilimiz*", TDK (1963),s.137-140.
Kozak, İ.Erol (1985), **Bir Sosyal Siyaset Müessesi Olarak Vakıf**, Akabe y.
Korkmaz, Z. (1963), "*Türk Dilinin Tarihi Akışı içinde Atatürk ve Dil Devrimi*", Ankara.
(1973), "*Dilde Doğal Gelişme ve Devrim Açısından Türk Dil Devrimi*", A.Ü.Türkoloji Derg. V/1, s.97-114.
(1974), **Cumhuriyet Döneminde Türk Dili**, A.Ü. DTCF. y.
(1985), *"Dil İnkılabının Sadeleşme ve Türkçeleşme Akımları Arasındaki Yeri*", TD Mayıs 1985, sayı 401.
Koşay, H.Z. (1963), "*Atatürk ve Dilimiz*", TDK (1963),s.137-140.
Köksal, Aydın (1975), *A First Approach to a Computerized Model for the Auto matic Morphological Analysis of Turkish,* H.Ü. doktora tezi.
(1980), **Dil ile Ekin**, TDK y.
Köprülü, M.Fuat (1919), **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Diyanet İşl. Bşk. y. 1976. Ankara.
(1933), "*Anadoluda Türk Dili ve Edebiyatının Tekamülüne Umumi Bir Bakış*", Yeni Türk Mecmuası sayı 4:277-92, 5:378-94, 6: 535-53.
(1948), "*Düzme Devlet Dili Nasıl Yapıldı*", Tercüman 1981:249-.
Köymen, M.Altay (1975), "*Alpaslan Zamanında Selçulu Kültür Müesseseleri*" Selçuklu Araşt. Derg. IV, s. 75-125.
(1982), *Nizamü'l Mülk'ün Siyasetnamesine* **Önsöz**", s. V-XV.
Kunt, Metin (1974), *"Ethnic Regional Solidarity in the 17th Century Ottoman Establihment"* Int. Journ..of Middle East Studies, no:5, s.233-39.
Kurultay, Turgay (1999) "*Cumhuriyet Türkiyesinde Çevirinin Ağır Yükü ve Türk Hümanizması"* Alman Dili ve Ed. Derg. 1998, İÜ EF y s. 13-36.
Kuruyazıcı, Nilüfer (1999) "*Farklı Bir Sürgün: Türkiye Üniversite Reformu ve Al man Bilim Adamları*", Alm.Dili ve Ed Derg.1998, s.37-50..
Küçük, Cevdet (1984), **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı** 1878-1897, İ.Ü.Ed. Fak. y.
Küçük, Yalçın (1984-), **Aydın Üzerine Tezler I-IV**, Tekin y.
Kütükoğlu, B.(1966), "*Türkçenin Tasfiyecilik Çıkmazı*", Sabah, 24.7.1966.
Küyel, M.T. (1978), "*İleri Dil ve Dil Transferi Üzerine Düşünceler*", TTK y. 1978: 97-180.
Kvergiç, H.V.(1935), "*La Psychologi de quelques éléments des langues Turques*", Viyana (III. TDK'ndaki bildirisi ve Levend 1972'deki özet).
Landau, J.M. (ed), **Atatürk and the Modernisation of Turkey**, Westview Press, 1984.
Levend, A..S. (1949/72) : **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, 3.Baskı, TDK y. s.20-32, Bilgi y.1989.
(1953), "*Fatih Devrinde Türk Dili ve Edebiyatı*", Türk Dili, Mayıs 1953, s. 485-505.
(1965), **Ahmet Rasim**, TDK y.

Lewis, Bernard. (1961) **The Emergence of Modern Turkey**, OUP.
(1982), **The Muslim Discovery of Europe**, London: Wiedenfeld and Nicolson.
(1984), "*Atatürk's Language Reform as an Aspect of Modernisation in the Republic of Turkey*"(ed.J.M.Landau (1984), s.195-213.
Lewis, Geoffrey L. (1997), "*Turkish Language Reform: The Episode of the Sun-Language Theory*" Turkic Languages 1, 25-40
Malch, Albert (1932), *İstanbul Üniversitesi (Darülfünunu) Hakkında Rapor*", İstanbul, Devlet Basımevi.
Mantran, R. (1986), **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul 1,2**, V-Yayınları.
Marchand, Hans (1960)**, Categories and Types of Present-Day English Word - Formation**, Verlag C.H. Beck, 1969.
Mardin, Şerif (1991), **Türk Modernleşmesi** (Makaleler 4), İletişim y.
(1997), "*Osmanlı İmparatorluğunda devlet gücünün söylemi olarak Türkçe üzerine: giriş niteliğinde notlar*", Cogito, sayı:12, 267-278.
Mayokan, İ.M. (1936), "*Güneş Dil Teorisi Üzerine Çözümleme Uygulamaları*", III. TDK. Bildirileri.
Mazıoğlu, Hasibe (1972), "*Selçuklu Devrinde Anadolu'da Şaieler*", **Malazgirt Armağanı**. TTK y. s.297-316.
M.E.B.(1943),**Köy Enstitüleri Öğretim Prog**,T.C.Maarif Vekilliği,Ankara s.10-25.
Mehmet Rifat (Hz), **Çeviri ve Çeviri Kuramı Üzerine Söylemler**, Düzlem y 1995, İstanbul.
Mencken, H.L.(1936), **The American Language**, New York.
Meram, Ali Kemal (1997), **Padişah Anaları**, Toplumsal Dönüşüm y.
Mevlana, Çelaleddin Rumi, **Mesnevi**, V:241-42, VI: 134-38), MEB. İstanbul, 1966.
Mıhçıoğlu, Cemal (1996), **Sözcüklerin Öyküsü**, Kültür Bak.. y.
Mustafa Celaleddin Paşa (1869),**Les Turcs Enciens et Modernes**,Courier d'Orient
Müller, Max (1861), **Lectures on the Science of Language**, London, 295-96.
Neumark, Fritz, (1882), **Boğaziçine Sığınanlar**, İ.Ü.İktisat Fak. y.
Nizamü'l Mülk (1077-92), **Siyasetname**, Kültür ve Turizm Bak. y. 1982.
Ong, W. J. (1982) : **Sözlü ve Yazılı Kültür**, Meti y. 1993.
Orhonlu- Cengiz (1971), "*Osmanlı Devletinde Tercümanlık*", Atatürk Konferansları V, 1971-1972, TTK y. s.13-23, Ankara 1975.
Oskay, Ünsal (1982), **XIX.yy'dan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri Kuramsal bir Yaklaşım**, Der y. 1993.
(1981) **Popüler Kültür Açısından Çağdaş Fantazya**, Der y.
Ozansoy, Munis Faik (1954), *Dilde Soysuzlaşma*", Hisar, Ağustos 1954.
Öksüz, Yusuf Z. (1995), **Türkçenin Sadeleşme Tarihi: Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi**, TDK y.
Ömer Seyfettin (1911-), "*Yeni Lisan*", **Dil Konusunda Yazılar** (Hz.M. Uyguner) içinde , Bilgi y. 1989
(1919), **Efruz Bey**, Bilgi y. 1995.
(1990) **Sanat ve Edebiyat Yazıları**, (Hz. M. Uyguner) Bilgi y.
Özakıncı, Cengiz (1994), **Dil ve Din**, Bellek y.
Özalp, R. ve A. Ataünal (1977), **Türk Milli Eğitiminde Düzenleme Teşkilatı:TTK, Milli Eğitim Şurası**, MEB, İstanbul.

Özdem, Ragıp H. (1936), **Dil Türeyiş Teorilerine Toplu Bir Bakış**, TDK y. 1944.
"*Dil Mükemmelliği ve Mükemmelleştirme Görünceleri*", Türkiyat M., C.5.
(1941), *Terimler Meselesi Münasebetiyle Dilimizin Islahı Üzerine Muhtıra*, İst.
Özdemir, Ahmet Z. (1994), **Öyküleriyle Anadolu Ağıtları**, Kültür Bakanlığı y.
Özdemir, Emin (1990), " *Köy Enstitüleri ve Yazınımız*", Eğit-Der 1990:167-175.
(1967), **Dil Devrimi Üzerine**, TDK y.
(1969), *Öz Türkçe Üzerine*, TDK y.
(1969), *Dil Devrimimiz*, TDK y.
(1973), *Terim Hazırlama Kılavuzu*, TDK y.
Özerdim, Sami N. (1978), **Yazı Devriminin Öyküsü**, Cumhuriyet 1998.
Özgü, M. (1963), "*Atatürk'ün Dilimiz Üzerine Eğilişi*", TDK (1963) s.23-40.
Özön, Nijat (1982) "*Lugat Paralama*", Hürriyet Gösteri, II/21, s.73.
Peirce, Leslie (1993), **Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğunda Hüküm ranlık ve Kadınlar**. (Çev. Ayşe Berktay) TTVakfı y. no:31, 1996.
Pike, K.L. (1948), **Tone Languages**, Ann Arbor.
Polvan, Nurettin (1952), **Türkiyede Yabancı Öğretim**, MEB. İstanbul.
Postman, Neil (1985), **Televizyon: Öldüren Eğlence**, Ayrıntı y.
Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (1995), *"Radyo ve Televizyon Yayınları, Yayın Esas ve Usulleri Hakkında Yönetmelik*", Resmi Gazete 28 Mayıs 1995, sayı 22296, 30-42.
Riyahi, Muhammed Emîn (1990), **Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı**, (Çev. Mehmet Kanar), İnsan y. 1995.
Rycaut, Sir Paul(1686), **The Present State of the Ottoman Empire**, Lon don.
Samih Rifat Bey (1922), *Türkçede Tasrif-i Huruf Kanunları ve Tekellümün Menşei*",Ankara , s.23-42
Samoilovic, (1936), "*Türkiye ile Sovyetler Birliğinde Başlıca Dilcilik Meseleleri ve Dil Kuruluşunun Pratiği*", III. TDK Bild. s. 319-327.
Sanders (1994) **Öküz'ün A'sı**, Ayrıntı y. 1999.
Sapir, Edward (1921), **Language**, Harvest Books.
Sayılı, Aydın (Hz) **Bilim,Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe,** TTK y. 1978.
Sebüktekin, Hikmet Sebüktekin,H. (1975):"*Morphotactics of Turkish Verb Suffixation*", Boğaziçi Hüm.Bil.Derg. 1/2, s.87-116.
Sertkaya, O.F. (1979), "*Atatürk'ün Dil Politikası*" I,II,III, Tercüman 1981:11-15.
Som, Deniz (1996), **Dilimizi Eşek Arısı Soktu**: Entel Sözlük, Güncel y.
Soysal, M. (1997) *"Sözcükler"*, Hürriyet 16.11.1997, s.11.
Spohn, M. (1996) **Her Şey Türk İşi**, (Çev. L. Serdaroğlu), Yapı Kredi y.
Stone, Frank A. (1984), **Academies for Anatolia**, University Pres of Amareca Inc. Lanham.
Şener, Cemal (1977). " *Padişah Evlilikleri ve Milliyetçilik*", Cum., 13 Ocak 1998
Şimşir, B. (1992), **Türk Yazı Devrimi**, TTKy.
Steuerwald, Karl (1963) **Untersuhungen zur türkischen Sprache der Gegenwart**, Teil 1, Langenscheidt KG. Berlin-Schöneberg.
Tanilli, Server (1986-), **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası:İnsanlık Tarihine Giriş** I-V,Say y.
Tankut, H.R. (1936), **Güneş Dil Teorisine Göre Dil Tetkikleri I**, TDK y. İstanbul

(1963), "*Atatürk'ün Dil Çalışmaları*", TDK y. (1963).
Tanpınar, Ahmet Hamdi (1957), "*Nurullah Ataç İçin*, Cumhuriyet, 4.6.1957.
(1969), **Edebiyat Üzerine Makaleler**, MEB y.
Tarcan, H. (1998) **Ön-Türk Tarihi**, Kaynak y.
Tekben, Şerif (1947), **Canlandırılacak Köy Yolunda**, Akçadağ Köy Enstitüsü Basımevi.
(1962), **Neden Köy Enstitüleri**, TGMT y. İstanbul.
Tekin,T.(1975), "*Atatürk'ün Dil Reformu*", **Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyum Bildirileri**, İ.Ü.A.E. y. ,s.488-.
(1994), **Türkoloji Eleştirileri**, Doruk y.
Tercüman, (1979-) , **Yaşayan Türkçemiz** 1,2,3, Tercüman Gazetesi y.
Timur, Taner (1986), **Osmanlı Kimliği**, Hil y.
(1989), **Osmanlı Çalışmaları**, Verso y.
(1991), **Türkiyede Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim y.
(1993), **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge y.
Timurtaş, Faruk K.(1965) **Dil Davası ve Ziya Gökalp**, İstanbul.
(1979) : **Yeni Kelimeler Sözlüğü**, Umur Kitapçılık y.
Toffler, Alvin (1992),**Yeni Güçler Yeni Şoklar**, (Çev.Belkıs Çorakçı) Altin Kitaplr
Tonguç, Engin (1997), Bir Eğitim Devrimcisi: **İsmail Hakkı Tonguç, 1,2.** (Yaşamı, Öğretisi Eylemi, Güldiken y. Ankara.
Tonguç, İsmail Hakkı (1933), **İş ve Meslek Eğitimi. TÖB-Der. y. 1974.**
(1960), **Mektuplarıyla Köy Enstitüsü Yılları**, İstanbul 1976.
(1939), **Canlandırılacak Köy**, Remzi Kitabevi y.
Topuz, Hıfzı (1973), **100 Soruda Türk Basını Tarihi**, Gerçek y.
Tuna, Osman Nedim (1982), "*Türkçenin sayıca eş hacali ikilemelerinde sıralama kuralları ve tabii bir ünsüz dizisi*", TDAY-Belleten 1982-83: 163-228, Ayrıbasım 1986.
Tunaya, T.Z. (1999), **Batılılaşma Hareketleri I-II** , Cum. Gaz. y.
Tunç, Tomris (1995), **Derleme Sözlüğü ve Kavramlar Dizini** I, II, III. 985 +991 +944 p. TDK y. Ankara.
Turan, Şerafettin (1990). **Türk Kültür Tarihi**, Bilgi y. 1994.
Turan, O. (1965), "*Türk Dili Buhranına Toplu Bakış*", TKAE (1966), s.24.
(1969), *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul.
Türkoğlu, Pakize (1997), **Tonguç ve Enstitüleri**, Yapı·Kredi B. y.
TDK , Türk Dili Dergisi (1933-), sayılar 1-10, TDK y.
(1932-)**Türk Dil Kurultayı Bildirileri** 1932,1934,1936,1942,1945,1949, TDK y.
(1934), **Tarama Dergisi**, TDK y.
(1935), **Osmanlıca'dan Türkçe'ye Cep Kılavuzu**, TDK y.
(1935), **Türkçe'den Osmanlıca'ya Cep Kılavuzu**, TDK y.
(? 1935) , **Etimoloji,Morfoloji, Fonetik Bakımından Türk Dili**, TDK y.
(1944-1983) :**Türkçe Sözlük**, TDK y.
(1963), **Atatürk ve Türk Dili**, TDK y.
(1963-), **Derleme Sözlüğü**, TDK y.
(1963-), **Tarama Sözlüğü**, TDK y.
(1970), **Yeni Yazım (İmla) Kılavuzu**, TDK y.

(1983), **Macit Gökberk Armağanı**, TDK y.
(1983), **TDK'nın 51 Yılı** , TDK y.
TKAE (1966), **Türk Dili İçin I,II**, Ankara.
TTK (1932-) **Türk Tarih Kurultayı Bildirileri** 1932,1937, (TTK-Belleten içinde)
TTK y. (1937), Belleten , s. 3-9, Ankara.
(1978), **Bilim, Kültür, Öğretim Dili Olarak Türkçe**, TTK y.
Tütengil, Cavit Orhan (1969), **Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngilteredeki Türk Gazeteciliği**: 1867-1967, Belge y. 1985.
Uğurlu, Nurer (Hz.), **Atatürk'ün Yazdığı Geometri Kılavuzu**, Cumhuriyet 1998.
Usluata, A. (1991), **İletişim**, İletişim y.
Uygur, Nermi (1962), "*Arıtıcılar*", **Dilin Gücü**, Ara y. 1989:81-91.
(1984), **Kültür Kuramı**, Remzi y.
Uzun, N.E.,Uzun,L.S.,Y.K.Aksan,M.Aksan (1992) *Türkiye Türkçesinin Türetme Ekleri*, Şirin Kırtasiye (çoğaltma) ,Ankara.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1945), **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**,, TTK y.
(1948), **Osmanlı Devletinin Merkez Teşkilatı**, TTK y. 1984.
(1965), **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, TTK y. Ankara.
Ülken, Hilmi Ziya (1935), **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü**, İstanbul.
(1953), "*Cemiyet ve Dil*", TDAY-Belleten, 1953.
(1966), **Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken y. 1979.
Ülkütaşır, M. Şakir (1973), **Atatürk ve Harf Devrimi**, Cumhuriyet 1998.
Üstel, Füsun (1997) **Türk Ocakları**, İletişim y.
Vambery, A. (1892) (**Bugünün ve Kırk Yıl Öncesinin Türkiyesi**), Paris 1898.
Vardar, Berke (1977), **Dil Devrimi**, Yankı y.
Werner, E. (1986), **Büyük Bir Devletin Doğuşu**, (Çev.O.Esen,Y.Öner) Alan y.
Yahya Kemal (1995), **Siyasi Hikayeler**, Fetih Cemiyeti y.
Yapı Kredi (1995), **Dil Oğlanları ve Tercümanlar**, YK yayını 1995.
Yavuz, Hilmi (1987), **Kültür Üzerine**, Bağlam y.
Yengin, Hülya (1996) **Medya'nın Dili**, Der y.
Yeon, K.S. (1995), *Türkçede ve Korecede Yansımaların Karşılaştırılması*, A.Ü. (doktora tezi).
Yetkin, Çetin (1997),: *Orhan Veli, İsmet İnönü ve "İrtica"* Cum 18.2.1997, s.2.
Yücel, Tahsin (1968), **Dil Devrimi**, Varlık y.
(1997), "*Bir Kültür Dili İçin: Türkiye'de Dil Devrimi*", Anamur 1997 içinde s. 29-38.
Yücel, Hasan Ali (1993), **Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler**, Kültür Bak. y.
(1938), **Türkiyede Orta Öğretim**, Kültür Bakanlığı y. 1994.
Zeren, Z. (1942), "*Tıp Terminolojimizdeki Reform*", TDK IV (1942), s. 329-39.
Zülfikar, Hamza (1980), **Türkçede Ses Yansımalı Kelimeler**, TDK y. 1995.
(1991) : **Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları**, TDK y.

Kişi Adları Dizini

Abaza Mehmet Paşa 96
Abdülhamid II 52,70,71
Adalı 214,216
Adem, Mahmut 255
Adıvar,A. 69,76,84,85,90,95,269
Afetinan 147
Ağakay 195
Ahmet Bonneval 90
Ahmet Hikmet 127
Ahmet İhsan 108
Ahmet Mithat Efendi 75,80,81,89, 90, 101,102
Ahmet Rasim 50,68
Ahmet Vefik Paşa 101
Ahmet Yesevi 44,75
Ahmet Zühtü Paşa 72
Ahundov 110
Akarsu iii,24,58,73
Akçura 127,144
Akdağ 52,61
Akif Paşa 81
Akiner 42
Akkutay 70,89
Aksan, D. 74,184,200,204,239,260
Aksan, M/Y. 212-217
Aksoy, B. 176
Aksoy, Ö.A. iii,29,113,115,147,152,198, 199,218,139,255
Akyüz 65
Alemdar 1,4,6,9,36,40
Alexander İpsilanti 90
Ali Süavi 80,81,101
Ali Şir Nevai 43
Ali ve Fuad Paşalar 92
Alpaslan 45,65
Alpaydın 267,268
Anamur 77,175,176
Anderson 77-79
Andrews 129
Apaydın 165,267,268
Arıkan, Saffet 156,169
Arman 157
Arsal 24,55,56,72,113,115,142,148
Arsel 95,100
Aşık Hüseyin 120
Aşık Paşa 57,276
Ataç iii, 92,169,174,176,177,180,197, 205, 219,249,252,255
Ataöv 63
Atatürk, Mustafa Kemal 44,51,52,58, 59,60,72,73,97-99,109-151,152,156-161,168,169,173-176,180,184,195, 196,247,248,258,261,267,274,275, 279,280
Atatürkçü 37,49
Atay 97,107,111,115,122,148,171,182, 203,204
Ateş,A. 66,250
Ateş,K. 29
Atsız 126,168
Attila 43
Attila İlhan 41,59,63,97,122;137,165, 166,170,174,253,266,282,292,295
Avcıoğlu 51,53,61,108
Aydın,Erdoğan 46,49
Aydınlı Visali 75
Aziz Nesin 205

Bağış 87-89
Bahriye Üçok 254
Balbay 237
Balkır 158,170
Baltacı 68
Baltacıoğlu 103,110,121,170
Banarlı 198,202,250
Banguoğlu 52,56,58,100,113,120,147, 201
Barenton 137,143
Baron de Tot 90
Baskakov 41
Başaran 158-175,267
Başgöz 65,67,71,97-100,110,118,124, 134,155,159
Başkan iii, 24,28,289
Başman,Avni 171
Batuhan 59,70,71,125,163,269

Bayır 158
Baykurt 204
Bayraktaroğlu 250
Behar, B. 125,136-138,147
Behar C.89
Berkes 43,50,90,99,121-128,134-138,
145,149,151,153,161,165-170,195
Berkol 133
Bernard Shaw 261
Bernstein 24
Beyazıt 11,55,67,76
Bilge Karasu 261
Bilsel 125
Birdoğan 115
Birkiye 170
Bloomfield 231
Boran 126
Boratav 120,121,126,183,276
Brendemoen 201
Burian 176,180,201
Bursalı Tahir Bey 144
Busbeck 46

Cahun 144
Can Yücel 176
Canning 90
Caporal 96,98
Celal Sahir 127
Cemal Reşit Rey 144
Cevdet Kudret 53,77,80,81,101,114,153,
179-183,198-203,246,252,255
Cevdet Paşa 110,181,246
Ceyhun 62,136,145
Charles White 91
Chomsky 4,5,23
Cıbıroğlu 20
Cırıtlı 124,173
Clauson 288
Clebert 60
Culkin 5
Cuveyni 65
Cüceloğlu 202

Çağlar, Behçet Kema,99,129,144,160,
179
Çamlıbel 99
Çandarlı Halil Paşa 70
Çeçen 128,132,135
Çelik 126
Çıkar 152,174
Çotuksöken 113,216
Çamlıbel 99
Çandarlı Halil Paşa 70
Çeçen 128,132,135
Çelik 126
Çıkar 152,174
Çotuksöken 113,216

Damat İbrahim Paşa 50,85
Deligönül 150,247
Demircan 18,19,29,31,42,56, 113,140,
192, 210,230, 249, 275,288,294
Demirel 73Demirezen 194
Deny 216,250
Dilaçar/Martayan, A.41,42,75,108,110,
Dilçin 189
Dilemre 142
Dilmen 140-142
Dilthey 73
Dino 84,85
Doerfer 43
Dökmen 199,261
Dringer 108

Ebüzziya 78
Edirneli Nazmi 75
Ediz,Hasan Ali 176
Edward Blaque 90
Efeoğlu 177,178
Ekmekçi 124,153,155-168,170,173
Ellul 2-4,259
Emin Sazak 170
Emre 216
Emrullah Efendi 69
Enver Paşa 110
Ercilasun 147
Erdoğan 1,4,6,9-14,27,31,36,37,40
53,63,77,107,166,281,295
Ergin, M. 197,250
Ergin, O.N. 71,86,90,129

Erhat,Azra 176,178,197
Erözden iii,113
Ersöz 181
Ertuğ 78,79
Esendal,M.Ş. 158
Esterabadi 53
Eyüboğlu iii,90,100,115,145,158,
162-164,167,170,176,180,196,
219,250,252,255

Fahreddin Mübarekşah 57
Fatih 67,70,95,115
Fevzi Çakmak (Mareşal) 168
Fikri Düşünsel 167
Findley 46-48,51,68,86,87,91
Firth 34
Fiske 36, 262
Fries 103
Fuad Paşa 92
Fuad Raif Bey 105

Gedikoğlu 171
Gelencik 292
Gerbner 40
Giovious 55,90
Gıyasettin II 61,65
Georgeon 49,50,63
Gökalp 59,69,100-105,128,144,148,149,
182,189,198,199,202
Gökay, Fahreddin Kerim 72,121
Gökberk53,69,122
Gökbilgin85
Göktürk 177
Gregory 33
Groc 78-80,129
Gutenberg 76
Günyol 175,176
Güvenç 43,132,133,136,136,153,156,
169,194

Hacı Bektaş Veli 44,49,75
Hacı İbrahim Efendi 129
Hacı Paşa 90
Hacıeminoğlu 146
Hakkı Nezihi 142
Haldun Taner 205
Halide Edip 128,152
Halit Ziya 246
Hall 6
Halman 261
Hamdullah Suphi 128,129
Hamlin, 50, 69,72
Hasan Peker 167
Hatiboğlu 138,145,151,216
Hatice Sultan 108
Hegel 136
Hepçilingirler 29
Heyd 51,69,113,151
Hilmi Yavuz 176
Hızır 174
Hoca İshak 91
Hoca Mes'ut 57
Hoca Sadettin 54
Hommel 138,143
Hudaikuliev 18
Hulagu 84
Humboldt 24,59
Huxley 6
Hürrem Sultan 95,96

İbni Batuta 58,59
İbni Sina 44
İbrahim Müteferrika 76
İlal 11,35,50,59,81,271,272
İleri, T. 169
İmer 28,113,151,181,193,204,239
İnal 174,176,177,178
İnan, A. 55,140,146,249,250
İnan, M. Rauf 123,135,158
İnönü / İsmet Paşa 72,73,110,127,148,
151,152,158,161,166-169,172,176,
195
İsveç Veliahtı 147
İz 54,113,195
İzzettin Ahmet 57

Kabakçı Mustafa 60
Kafesoğlu 43,69,70
Kanat 167
Kantarcıoğlu 168

Kaplan 101,192,195,197,200
Kara Rüstem 54
Karal 113,174,246
Karamanoğlu Mehmet Bey 43,61,62
Karantay 175,176,177
Karaosmanoğlu 63,113,155,156
Karpat 79,90
Kaşgarlı Mahmut 43,44
Katip Çelebi 113
Kaya 84
Kazım Karabekir 167
Kemal Cemal 167
Kemal Tahir 168,250
Kerimeddin Mahmud 53
Keşfi 54
Keyder 74,79,102
Kışlalı 59,93-99,100
Kocabaşoğlu 72
Kocaman 25,247
Kocatürk 123,126,144
Koçer 69
Kodamanoğlu 110
Kongar 70,110,123,258,269,296
Konstantin Maruzzi 90
Korkmaz iii,147,186,187,199,200
Koşay 151
Kozak 67,68
Köksal iii
Köprülü 53,57,66,109,110,115,199,201
Köymen 53,62,65,66
Kunt 96
Kurdakul 113
Küçük, Y. 53,73,90,91,102,126
Kütükoğlu 146
Küyel 83,247
Kvergiç 140

Levend 53,54,57,80,81,101,102,107, 113,147,148,250
Lewis,B. 56,68,71,88,90,91,138,140
Lewis, G. 113,115,146,150,151

Mahmut II 69,89,91,179,181,267
Makal 96 153,171
Malch 124,125
Malinovsky 34
Mamanos 86
Mantran 49
Marchand 231
Marcuse 38,40,275
Mardin 11,48,60,67-69,73,92,97,101, 103,119,179-181,271
Marr 139
Marx 4
Mayokan 146
Mazıoğlu 61,66
Mc Cor 63
Mc Farlane 119,181,183
Mc Luhan 5,6
Mehmet Rifat 17
Melling 108
Melih Cevdet 176,205
Me'mun 83,84
Mencken 135
Menderes 134,168,170,173
Menges 41
Meram 96
Mevlana 276
Mıhçıoğlu 183
Mısırlı Hasan Efendi 108
Mimar Sinan 70,71
Mocan 134
Morris 25
Muallim Naci 71,101
Muammer Aksoy 254
Murad 170
Murad II 54,55,95
Mustafa Celadettin Paşa 90,144
Mustafa Efendi 108
Mustafa Necati Bey 111,153
Münif Paşa 80,110

Naim Hazım 142
Namık Gedik 171
Namık Kemal 80,81,101
Nazım Hikmet 116,152,154,167,171,176
Necip Asım 127
Nedim Paşa 92
Newmark 125,126
Nizamü'l Mülk 62,65,84

Ogden 19
Oğuz Bey 142
Ong 4,5,18,41,42,57
Orhan Bey 53,94-96
Orhan Gazi 67
Orhan Veli 164,176
Orhonlu 86
Orwell 6,199,272
Oskay 12,35,70,274,275
Otman Baba 115
Ozansoy 250

Ömer Seyfettin 71,72,102,103,138,139,
146,148,149,156,181,182,188,200,
202,233,291
Öksüz 57,58,75,81,105,127,128
Özakıncı 52
Özal T. 294
Özalp 93
Özdem 115,138,139,140,212,216
Özdemir, A.Z. 67
Özdemir,E. 218,255
Özerdim 109,111
Özgü 138,139,144,151,175
Özön 179

Patrona Halil 60
Peirce 42,44,95,96
Peyami Safa 205
Piaget 24
Pike 206,210
Platon 20
Pope 41
Postman 4,5,11,12,32,37,57,76,99,277

Radloff 139
Raif Efendi 91 Rawlinson 138,143
Redhouse 90
Regnaud 140
Reşat Nuri 205
Reşit Galip 128,142
Reşit Paşa 92,101,181
Rey, Cemal Reşit 99
Richards 19
Riyahi 45,55,65,66
Rousseau 139
Rycaut 73

Sabahattin Ali 164,176
Sadak 148
Safiye Sultan 96
Sahib Fahreddin 53
Sait Faik 205
Samih Rifat 115,141,142
Samoilovic 139
Sanders 109,274
Sapir 24,42,58,260
Sarı Kemal 53
Saussure 16,19
Savaşçı 212
Saygun 160
Selanik 102
Selim III 69,88,91,108
Selim İleri 261
Sertkaya 146
Sinan Paşa 89
Sinanoğlu 175,176
Sirer 126,148,157,165-168,176
Siyavuşgil 176,177
Sokrat 140
Som 27
Southgate
Soysal E. 157,167
Spohn 46
Stavrakis Aristarchi 91
Steuervald 107,109,140,143,229
Stone 72

Şemseddin Sami 81,101-105,127,179
Şemseddin Günaltay 167
Şeref 229
Şimşir 109-111
Şinasi 80,101

Tağmaç Paşa 174
Tan 13 Tanilli 43,47-50,75
Tankut 139-146, 151
Tanpınar 174,175,177,204,252
Tatavla (Kurtuluş) lı Mahremi 75
Tekben 155,159,161,164,171

Tekin 27,147,250
Tercüman 104
Tevfik Paşa 91
Theodora 96
Timur 11,45,49,563,85,87,88,136
Timurtaş 146,192,199,200,219,288
Toffler 25,54,55,273
Tonguç, E. .97,126,131,151,153,
156-174,254,267
Tonguç, İsmail Hakkı 124,126,151,
155-174
Topuz 78
Trombetti 138
Tuna 232
Tunç 189
Turan,O. 44,45,58
Turan Ş. iii,45,46,54,56,65,66,69,115,
146
Türkoğlu 158,160-173
Tütengil 79
Uğur Mumcu 254
Unat 68,91
Usluata 10
Uygur 57,73,205
Uzun vd. 212-217
Uzunçarşılı 56,86-88

Ülken 83,85
Ülkütaşır 109,111,112
Üstel 127,128,130

Vakanüvist Lütfü Efendi 70
Vambery 63
Vankulu Mehmet Efendi 76
Vardar iii
Veled Çelebi 103,139
Vygotsky 24

Werner 45,46,49,53,62,70
Whorf 58
Widmann 125
Williams 6
Wolley 143

Yahya Efendi 91
Yahya Kemal 95,96,110,128
Yakup Kadri 112
Yaşar Kemal 204
Yavuz Sultan Selim 47,55,153
Yengin 39
Yeon 18,243
Yesevi 57
Yetkin 174
Yirmisekiz Sait Çelebi 76
Yunus Emre 75,276
Yücel, *Hasan Ali* 3, 92,93,116,150,
151,158-178,181,195, 219
Yücel,T. iii,113,115

Zeki Velidi 110
Zeren 121,150,196
Ziya Paşa 56,80,101
Zülfikar 18,19,139,145,216-219,232,
240-242

Genel dizin

abece 75,113,291
alfabe 111
Arap harfleri 106
elifba 66
Elifba Raporu 111
eski yazı 66,113
hece yazı 136
kitlesel ABC 110
Latin harfleri 106
Latin yazısı 108,109
resmi yazı 108
sesçil yazı 113
telgraf abecesi 108
yeni abece 109
Yeni Türk Alfabesi 111
açımlama 183,201
ad 19,128, 259,285-290
yabancı ad 31
eş-adlı 207
iş-yeri adları 31,88,277-283
marka adları 277
özel adlar 259,269,277
tür adları 259,280-283
tür-adı devşirme 270
avrupa malı 277
ağa 155
ahilik 44,64,136
ahitname 56
Alevi 44,57
kırmızı başlık 47
Almanca 55,79,85,125
anadil 37,55,59,64,68,82,164
Anadolu ağızları 213
yerel / yöresel ağız 26, 189
anayasa (kanun-i esasi) 56,109,254
1962 Anayasası 220
anlam 186,218,285-
alıntı anlam 193
anlam yükleme 208
eş anlamlı 105,188,220,281,282,286
eş-değerlilik 177,251
yan-anlam 188,208,209
düz anlamlama 18,19
anlamsama 185,186
anlatım 6
anlatım aracı 8,14
anlatım biçimi 4,290
anlatım özgürlüğü 3,7
anlatım yeterliği 8
görsel anlatım 16
resmi anlatım 101
resmi yazışma 53
ara dizge 18
Arapça 9,43,45,52,53,55,57,59,64, 68,74,75, 82,84,98,100, 109,111, 119,121,130,142
arıtıcılar 101,102,104,105,127,291,292
artıklık 216,226,290,293
askerlik 66
genç erkekler 62
Atabetü'l Hakayık 74
atasözü 191,200,284
Atatürk dönemi 24,97-178,291-295
Atatürk ilkeleri 99
" vasiyetnamesi 254,258,268
Atatürkçü 127,149,168,169
Avrupa tüccarı 48,88
azınlık tüccarlar 48
hayriye tüccarı 88
tüccar sınıfı 86
ayaklı kütüphane 68
aydın 154,155,170,293
Türk aydını 91,156,291,292
aydınlanma 99,108,113,115,155,157
azınlıklar 48,50,71

Babıali 47,90
bağlam 7, 33,209
basımevi 75
basın 2,26,27,28,29,111,292
basın yasası 78
baskı sayısı 79
Fransızca basın 78,228
bektaşi 44,47,57
kızılbaş 47
beylikler 58

Bezm-ü Rezm 53
biçim 200
ara biçim 200,211,217,228
ara türev 219
artık biçim 140,185,186,192,200, 211,228
sözde artık biçim 193
dil-içi biçim 219
eş-biçimli 207,237
öz-biçim 185,187,192,285
yedek biçim 192
biçim bilgisi 65
biçimleme 186,287
biçimseme 185,186,187
bilgi birimi/ dağılımı 251
verilmiş bilgi 251
yeni bilgi 251
bilgi çöplüğü 25
bilgi toplumu 12
bilim anma dizini (science citation index) 258
bilim üretimi 25, 273
biliş 23,36,58,83,201
bilişsel 22,23,24,286
bilişsel gelişme 23,24
bilişsel kimlik 73
bilişsel yapı 24
bilişim 9
Bilkent'çe 268
Bizim Köy 154,171
Boşnakça 85
burjuva 11,74
askeri burjuva 77
burjuvazi 77
B.Ü.nce 268
bürokrasi 13,51,69,74,77
devlet bürokrasisi 63
bürün 209,248

cumhuriyetçilik 99
ikinci cumhuriyetçi 282,295

çağdaşlaşma 137,179
çeviri 53,59,71,74,75,82-84,89,104,121-123,151,174,175,247,272,282,286
çeviri bölümü 183
Çeviri Bürosu 165,169,173,195
çeviri dergisi 175,
çeviri yazını 178
çeviriye bağımlılık 271
dil-içi çeviri 148
Çeviri İşleri Kurulu 84,175
çevirmen 43,49,55,83, 85,86-88,90, 91,126,129,178
çevirmen aileler 88,282
Bab-ı Ali çevirmenliği 90
çevirmenlik belgeleri 87
Çince 206,210

Dede Korkut 57
defterdar47
dekadanlar 75
dergi 78
Edebiyat-ı Cedide 75,101,246
Genç Kalemler 102
Köy Enstitüleri Dergisi 165
Servet-i Fünun 109
Tercüme Dergisi 174-176,178
Türk Derneği 102,127
Türk Dili Dergisi 203
Türk Yurdu 102
derleme 114,118,127,142,151,183,189
dernek 130
Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye 101
Dil Derneği 212
ders 65,69,70
destek ders 265
köstek ders 265
akli ilimler 68
Beyan 103
Hadis 68
Kur'an 66,68
Matematik 67
Sufi Kelam 65
Şiir-i İnşa 80
Yurttaşlık Bilgisi 137
dersane 112,196,266,278,281,295
gece dersaneleri 112
dervişlik yolu 57
devrimcilik 99

devşirme 45-47,51,55,62,70,82,89,90
dil 1-10,14,22,23,38,73,164
açıklama dili 55
anayasa dili 280,293
basın dili 36,291
baş-düşüren dil 42,276
bürokrasi dili 74
bilim dili 52,53,81,82
çifte-dil 263
çocuk dili 18
çocuk-dilli 78
devlet dili 37,50-56,64,71,72,77,82, 128,129, 179,263,269,271,293
divan (şiiri) dili 52,61,74,75
eski diller 77
etnik dil 69
gelişmiş dil 261
geri dil 260,261
görsel dil 1,2,4,32,260
halk dili 121,279
halkın dili 129,153,194
iki-dillilik 37,59,78,263
ileri dil 260,261
iletişim dili 56
imparatorluk dili 55,198
işitsel dil 1
işlenmiş dil 16,24
kısıtlı dil 24,27,58,261,262
kitle iletişim dili 37
konuşma dili 101,127
Kur'an dili 55
kurumsal dil 8
kutsal dil 59
metin dili 55
ortak dil 64,71,78,189,291
öğretim dili 37,47,53,63,68,71, 76,77,104,247,263
ölçü-dil 26,39
ölçü (standart) Türkçe 38
öte-dil 64
radyo dili 33,34,36
resmi dil 46,51,56,69,108
resmi yazışma dili 114
sade dil 279
tek-dil 78,265
ses-dili 3
televizyon dili 33,36,277
ulus-devlet dili 268
uluslar-arası dil 77
ulus-ötesi dil 258
üç dil 51
ümmet dili 103
yöneten dili 74
yönetilenin dili 74
yönetim dili 52,56,58,62,69,82,96, 98,129
yasa-dili 82
yayın dili 39,77,78
yazı dili 14,37,50,56,84,106,115, 127,129,194,279,291
yazın dili 53,55,74
yazışma dili 51
Yeniçerilerin dili 55
dil anketi 120
Dil Bayramı (26 Eylül 1932 -) 133
Dil Devrimi 1,5-8,10,27,52,60,75,80, 92,99,101,106,109-116,122-135,138,149,172-197,230,246, 250,253,255,261,268,269,273, 275,277,279-282,288,292-295
Dil kurultayı 116
dil edinimi 18,23, 40
Dil Heyeti 111
dil kirlenmesi 296
dil oğlanı 87,88,261,269
dil planlaması 99
dil polisi 257,258
dil politikası 77
dil türleri 4,41
dil-içi türler 15
dil yanlışları 8,19
dil yasası 256
dil yıkımı 198
dilbilgisi 22, 265
dile-özel dilbilgisi 22
evrensel dilbilgisi 22
ortak dilbilgisi 22
dilbilim 7,138,184,272
yapısal dilbilim 103
dilsel ayrıcalık 60

söz-dili/ sözel dil 1-7,13-15,36,58, 84,275,294,296
tarih dili 55,75
dilsel beğeni 288
dilsel iki-yüzlülük 122
dilsizleme 256,258,273
din 63,99,109,173
Budhacılık 74,84
Diyanet İşleri 99
halife 49
hutbe 128
imam 49
İslam 59
İslamlık 74
Maniteizm 84
Mevlevi 44
mezhep 48
Musevi 75
Nasturilik 84
Protestanlık 72
divan 43,61,66
Divan Edebiyatı 15,73
Divan-ı Hümayun 85
Doğu Sorunu 63,130,136,137
dönme 46,47,70,129
duygusal değişim 21,252
düşünce özgürlüğü 3,7,27,100
düzlenme 214,216

edinç 22,23
bireysel edinç 8
dilsel edinç 7,262
iletişim edinci 262
Efruz Bey 266
egemenlik 63
eğitim 63,129,155
çağdaş eğitim 63
Eğitim Enstitüsü 174,199,273,294
eğitim yasası 72
yabancılaştırıcı eğitim 260,263
kamu eğitim kurumları 281
eğitmen kursu 152,158
hazırlık eğitimi 98,265,268
öğretmen eğitimi 281,294
paralı eğitim 64
temel eğitim 97
uyutucu eğitim 153
yaygın eğitim 132
ek 30,205,206
bağlayıcı ek 216
ek biçimleri 213
çatı ekleri 212
çekim ekleri 104,208
dizim ekleri 208,215,216,226
eklerde türetme ilişkileri 218
eklerin dizimsel ilişkileri 216
ekler sözlüğü 121
eksiz türetme 207
eski ek 189
ön-ek 187,188,228,230
son-ek 228
Türkçe ekler 211-213
yapım ekleri 208
ekin 273
bozkır ekini 43
sözlü ekin 57,291
tüketici ekin 271,272
üretici ekin 271,272
Eleştiriler:
gülünçleştirme 200,201
tiksindirme 200
uydurma eleştiriler 197-203
uydurma 181,199,254
uydurmacılık 146
Encümen-i Daniş 246
Ermenice 65,77,79,85,200
Ermeniler 72,88,92
etnik köken 95
ezan 59,98,111
ezgileme 250

fakih 68
Farsça 9,52,53,57,61,64-66,74,77,82, 84,89,100,111,119,121
fetihname 56
fetva 58
filoloji 269
Fransızca 9,55,71,77-79,82,84,90, 121,126,129,246
Garipname 57

gazete 11,27,29,34,69,75-78,81,115,129
Basiret 81
Ceride-i Havadis 101
Cumhuriyet Gazetesi 27,100,286
Dağarcık 81
Hakimiyet-i Milliye (Ulus) 117
İntelligent Blatt 79
ilk gazete 77
Levant Herald 79
L'imperial de Smyrne 77
Meşveret 79
Moniteur Ottoman (Le) 13,77,79,90
Muhbir 80
resmi gazete 76,77,291
Spectator Oriental 77,79
Takvim-i Vekayi 76-79,101,279
Tarvir-i Efkar 101,180
Tercüman-ı Ahval 80
Tercemen-ı Hakikat 81
Ulus Gazetesi 121
gazetecilik 56
gazi 49
görece 58
dilsel görecelik 24,58,259,260
görsel
görsel veri 4
görsel-yönelimli 2,4
görsel yük 7
gösterge 1,6,16,19,140,169,201,210,
gösteren 16,18,19
gösterilen 16,18,19
belirti 17
ikon 17
simge 17,19
nedenli gösterge 16,18,19
nedenlilik 16-20
nedensiz gösterge 2,18,139
göstergeleşme 139
Grekçe 55,83
Gülistan 271
Güneş-Dil Teorisi 21,41,116,117,136-151,186,187,192,201,205,247,280

haberler 77
haber şov 273
halk (ümera) 74,156,157
halk dersaneleri 112,133
halk eğitimi 111
halk gazetesi 110
halk şiiri75
halk yazını 75
Halka Doğru 128
halkla ilişkiler 13,51,110
ümera 69
halkçılık 99,106,108,153,194
halkevleri 100,112, 115,117,123,127, 131-134,163,183,199,220,253, 262,280,293
halk odaları 130,131
hanedan 70
harbiye 69,71
Harf Devrimi 57,98,102,113
Hariciye Nezareti 86
hukuk 71
Hunlar 43

içerik 5,6,8
içerik bağımlılığı 273,274
ikame 120,148,180,279,287,292
ileti 5,6,11,14,17,20,28,34,92
mesaj 6,10
sözel ileti 22
iletim 11,20,59,270,273
iletişim 1-9,14,20,34,36,43,51,53,63, 64, 71,73,76,79,89,90,99,115, 129,130,160,164,167,174,181, 198,277,278,282,291
alıcı 5
geri-bildirim 59
gönderen 14
iletişim aracı 5, 7, 14, 51,69
iletişimde ürün 10,14,39
aydın-halk iletişimi 100
egemen iletişimi 63
Fransızca iletişim 108
içsel iletişim 9
kişilerarası iletişim 9
kitle iletişimi 6-14, 40,73,97,248, 257,274,291
kutsal iletişim 25,59,60,255,281

ortak iletişim 73,293
sözel iletişim 59
sözlü iletişim 11,57,63
Türkçe iletişim 70
yüz-yüze iletişim 11z
iletişimsel 76
iletişimsel edinç 23
iletişimsel nedenlilik 19,20
iletişimsel yöntem 5
İlhanlılar 45,58,66
İlmihal 66
ilmiye 49,51,69
İmaj 1-4,13,16,36,278
imece 162,172,176
İncil 84
İngiliz 90,99
İngilizce 55,126,266,294,295
internet 273
İspanyolca 55
İstanbul Üniversitesi 82,121,124,125
İsveç veliahtı 146
İşitsel
işitsel veri 4
İşitsel-dilsel Yöntem 3
İşitsel-görsel Yöntem 4
işlekleştirme 187
işteşlik 11
İtalyanca 55,85,88,90
izlek/konu 245,251

Jön/Genç Türkler 75,78,79,279,291

kadı 68
kadın 92-,154,172
cariye 94
gözde 94
harem 55
imam nikahı 155
köylü kadın 155
şehzade annesi 94
valide sultan 49,94
kalemiye 51
katipler 51,91
reissü'lküttap 47,85
katip argosu 54
kalıplaşmış 105
kapitülasyonlar 49,72,77
Genel Borçlar Yönetimi /
Duyun-u Umumiye 50,108,281
kaptan-ı derya 70
kapüsen 87
Karahanlılar 43,64,65,74
karşı-devrimci 201,247,280
kavram 19
kavram alanı 217
kentleşme 25
kimlik 156
Hacivat 74,129,179,180,196,199,
201,239,261,273
Hırbo 140
Karagöz 74,75,89,96,129-132,1543
172,179,180,199,262
Kavuklu 153
Osmanlılık 50
Türk 48,49,62,63,69,79,127,129,
131,132,137,149-156,262,279,
291
Türk kimliği 89
kip 104
kitap 71,76,81,92,134,162
kitabına uydurma 69,268
Beyaz Kitaplar 178
Batı klasikleri 112
klasikler 166
tek ders-kitabı 68
kitaplık/kütüphane 66,134 133
kitle 13,277,278
konumsal birlik (collocation) 233
konuştuğun gibi yaz 121
kökler 136-142,205
ana kök 140,142
kök yazımı 228
köken arama 149
Köktürkler 74
köy 157,175
köylü 132,155-157,167,168
köy romanı 171
Köycüler Derneği 128
köy enstitüleri 100,112,123,124,131,
134,144,151,157-176,183,195,

199,253,262,267,274,280-293
köy enstitülü 172
Yüksek Köy Enstitüsü 162,168,170
KPDS 169
Kubilay Olayı 128
kul 58,172
kulluk dönemi 58
kullanım 22
Kutadgu Bilig 44,74
küme 159-161
küresel köy 39
küreselleşme 260,282,295
laik 60,173,292
laik eğitim 63
laik okullar 71
laikleşme 50,72
laiklik 97-99,109,137,169
Latince 9,43,52,55,56,76,85,90,121
Lehçe
İstanbul lehçesi 100
Lehçe-i Osmani 101,126,198
LES 271
Levant Şirketi 86
levantenler 48,102
liberal ekonomi 76
lisan 103
Lisan-i Osmani 71
Yeni Lisan 75,82,102,103,106,113,
127,179,198,246,279,291
"*yeni lisan*" ilkeleri 103
Lozan Anlaşması 98,262-264

Macarca 85
Mandarin 210
marka (trade name) 255,269-273
Maruni 88
matbaa 68,73,75,84
Meddah 87
medrese 59-84, 97,98,130,172
asker kaçağı yuvası 66
Beytü'lhikme 79,83
Darü'l hilafe 98
medrese binası 67
Tacvid-al Kur'an 65
Memluk 61
Memluk Türkmenleri 57
meşk 66
Mesnevi 45,66
Meşrutiyet 70,75
Milli Eğitim Bakanlığı 98,200,253
milliyetçilik 99
misyonerler 64
Cizvit 88
Moğollar 57,61,66
Muhakemetü'l Lugateyn 43
muhalefetsiz yönetim 101
müderris 66,68,69
müfettiş 166
Müsameretü'l Ahbar 52

nakli ilimler 68
Nasreddin Hoca 75,154
nişancı 47
Nizamü'l Mülk 65

odak 251
ODTÜ'ce 268
Oğuz 44,57
Oğuz Kağan 74
Oğuz Türkleri 57
okul/ mektep 97
Acemi Oğlanları Okulu 70
anadolu lisesi 172,263,264
askeri okul 71
azınlık okulları 77,98
Doğu Dilleri Okulu 88
Enderun 55,70,96
Gloucester College 86
ilköğretmen okulu 170
imam-hatip 98,166,167,171,173,
274,293,295
mahalle mektebi 66
Millet Mektepleri 110,112
Mülkiye 71
okul kitapları 114
öğretmen okulu 153,157
Protestan okulları 72
Robert Kolej 69
Sen Jorj 86
Sen Lui 86

yabancı okulları 72,77,98
okuma 49,155,158,162,166,267-269
okuma edimi 266
okuma-yazma 112
okur-yazar cahiller 40
okur-yazarlık 35
okuyucu 10
sesli okuma 66
serbest okuma 159,163,165
12-Eylül 206,282
Onuncu-yıl Marşı 25,99,144,146
Onuncu-yıl Nutku 116
ordu 47
Nizam-ı Cedid 49
Orhun Yazıtları 43,60,74,250
Ortaoyunu 75,96,153
Osmanlı 49,50,62,64,76,168,173,269
Osmanlı yönetimi 48
Osmanlıca 9,55,56,58,77,100,101,148,
198,201,202,239,246,247,256,
256,279,280,291,292
Osmanlı yazı dili 54
süper Osmanlıca 116
Yeni Osmanlıca 56
Otman Baba 115,
öbek 276-290
öğrenme
aşırı genelleme 201
ezbere öğrenme 24,49,66,68
örnekseme 187
sözcük öğrenme 71
öğretim 263-
çifte-dilli 263
dil öğretimi 3,7,91,256,272
iki-dilli 263
ilköğretim 98
kayıplı 264
medrese türü 264
ortak dille 263
tek-dilli 265
yabancıdille 263,265,268,294
yabancılaştırıcı 264
öğretim birliği 97,106
öğretim yöntemleri 7
Türkçe öğretimi 266
ÖSYM 83,196,267
özdeyiş 191
özel sektör 56
özgürlük 27
özleşme 75-82, 178,220,252,278,280
özleşme oranları 204
özleştiricilik 147
özleştirme 26,27,51,72,82,103,114,
117,120,136,147-149,172,179-
187,190,193,-203,218,219,227,
245, 247,276-279,282,290,291-
295
benimsenebilirlik 219
biçimseme 185
bileşik sözcük olarak çevirme 186
eski ekleri işlekleştirme 187
eski sözcükleri canlandırma 189
lehçelerden aktarma 190
sonekleme 185
yan anlam yükleme 188
yerel ağızlardan aktarma 189
öztürkçe 27,44,107,121,149,166,254,
293
pan-türkizm 144
partiler 253
CHP 100, 116,126,134,153,157-
159,167-170,173,174,203,247,
253,254,267,280,289,293
Demokrat Parti 153,167,171,254,
280,293
Demokrat Parti dönemi 100
İttihat ve Terakki 69
Refah Partisi 73
Serbest Cumhuriyet Fırkası 129
Terakkiperver Cumhuriyet Fırka
sı 129
parya 157
patent 87
Patrikhane 85
pekiştirme 230
Pygmallion 261
radyo 2,11,32-39,76,78
reklam 31,33,257,269,274,277
ritm 20
hece-süreli 20

vurgu-süreli ritim 19,20
Rum 88,92
Rumca 52,65,77,79,85
Rusça 55

sadeleşme 75,80,180
  sadelik 101,102
sadeleştirme 26,101,103,120,131,
  179-182,279,291
sadrazam 47,70
sağlık memuru 171
sahiplik 14
seci 73
Selçuklu 61,64
sesdizimi 215
  ara-ses 211
  biçim koruyucu ses 215
  geçiş sesi 212,214,215
  koruyucu ses 212
Sevres Anlaşması 58
sıfat 42,207,273
sınıf geçme 68
Sırpça 85
Siyasetname 61
Slavca 89
Sosyal Bilimler 82
soyadı 134,277
  Soyadı Yasası 100,135,151,220
Söylem 24,25
söz 3
  kalıp söz 200,201
  Söz Derleme Seferberliği 114
  sözel yük 7

Sözcük
  devşirme sözcük 270
  eski sözcük 189
  Fethedilmiş sözcük 198
  sözcük akışı 26
  sözcük devşirme 269,275,279,293
  Türkçe sözcük 113
  yabancı sözcük 31
  yasak sözcükler 197,198,256,280,294

sözcük yapım yolları 205
  Eksiz türetme 206
    1. Tür değiştirerek ya da değiş
      tirmeden 207
    2.Bağlam/ilişki ayrımı yoluyla
      208
    3. Vurgu değişimiyle türetme
      209
    4. Sözlüksel "ton" değişimiyle
      türetme 210
  Ek Kullanarak türetme 211
    5. Sonekleme 42,211-227
    6. Önekleme (ve pekiştirme),
      226,227,229
      ön-ek gereksinmesi 227
    7. İçekleme 230
    8. Ek atma yoluyla türetme
      230
    9.Bileşik sözcük oluşumu 231
      bileşik sözcük 201,206,
        231-234,285
      bileşme 232
      bileştirme 186,230-,276
    10. Deyimleşme 233
      deyim 191,200,201,
        233-234,276
    11.**İkileme**, ikizleşme 20,42,
      230,234-237,249,234
      düzenlilik 237
      süreklilik 235
      pekiştirme 228,230
    12.**Yansıma**lar 16,18,20,42,
      139,140,145,205-207,
      232,**239-245**,249
      ±boş 241
      ±düzenli 241
      ± güçlü 240
      ±katı 242
      ±sığ 241
      ± sert 242
      ± sürekli
      yansıma biçim 16
    13. Yarılayıp bileştirme 237
  Kısaltma 189,227,238
    14. Baş harflerden sözcük

üretme 238
15 Uzun özel adları kısalt ma 238
16 Kırpma 227,238, 248
17. Yakıştırma (folk-etymo logy) 239,249
18 Ödünçleme (borrowing) 206,239, 249
sözdizimi 65,71,215
devrik dizim 248-252,256
devriklik 250
anlamlanabilir devriklik 250
metinsel devriklik 251
onarım 251
sözcük aktarma 190,274
oynak dizim 42,248-252
odaksal /yüklemsel çekim 251
sözel eylem 33
sözeylem 33

Sözlük
alan sözlüğü 265
Derleme Sözlüğü 118-120
Divan-ı ugat-it Türk 74
Kamus-i Türki 179
kırsal sözlük 26
Radloff Sözlüğü 116
tanımlama sözlüğü 28
tarama 114,118,142,151,183,184
Tarama Dergisi 118-120
Tarama Sözlüğü 119,129
temel sözlük 39
Türk sözlüğü 104
Türkçe Sözlük 27,213,216
Sözlük ve Terim Kolu 121
sultan 47,70,94
Süleymaniye 67
Sümerler 83,140
sünni-alevi 152

Şamanlık 74
şaşırtma 74
şehzade 96
şeriye 98
Şeyhü'l İslam 70,76
şeyhü'lislamlık 109
Şifa 43
taban 206,211,232
tabela 102
tamlama 104
Tanzimat 61,71,77,80,108,110,115
Islahat Fermanı 72,77
Tanzimat Fermanı 50,62,77
Tanzimatçılar 56,97,261
Tarih Tezi 116,126,136,137,148,292
tarih öncesi 137
tarihsiz halklar 136
tarihsiz toplum 136
tasavvuf 57-59,63,66,74
tasavvuf düşünürü 66
tasavvuf yazını 57
tasviyecilik 102,146,292
TBMM 175,247
tekke yazını 75
teknik bilgi 46
tel yazıları 108
Telemaque 84
televizyon 2,11,33-39,76,78,277,278
ortalama izleyici 277
özel TV 39
telgraf 13,108
Te'lif ve Tercüme Dairesi 92
Te'lif ve Tercüme Heyeti 92
Tercüme Kalemi 86,90
tercüman 87,92
beratlı 87
divan tercümanı 85
dragoman 88
mütercim-tercüman 269
Tercüme Bürosu 92,100,163,173-175, 183,219,249,280,293
Tercüme Cemiyeti 92
Tercüme Encümeni 176
Tercüme Odası 56,84,86,90,91

terim 23,27,75,81,82,102,120,121, 131,181,183,194-196,220,245-248,268,276,279,284-290,293
terim aktarımı 258
terim çevirisi 248

terim üretme 75
terim yapımı 121,183,246
Terim Kolu 121,246
test sınavı 196
Teşbil 84
Teşbilü'ş Şifa 89
Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 56
Tevhid-i Tedrisat 98
tıp 67,71,92,121
TİS 169,190,196,202,277
ton 206
sözlüksel ton 210
ton dili 210
toprak düzeni 67
Toprak Kanunu 169
TRT 31
TRT Kanunu 35,40
RTÜK 35,36
TTD 220,253,280
turancı 115,145,169
tutanak 55
tüketim toplumu 10,12
türetme 104,140,141,201,205,206, 216,220,228,284-290,292
türev 206
Türk Dil Kurultayı 144
Türk Dil Kurumu 28,37,115,117,122, 131,133,143,150,171,183,184, 196,197,203,216, 220,246,247, 248,253,254,261,270,280-282, 293-295
Türk Dili Tetkik Cemiyeti 122
AKDTYK-TDK Dairesi 201,256, 257,258,282,288,295
Türk dilleri 41,42,63
Türk Dili 28,41,107,294
Türk Neşriyat Kongresi 174
Türk Ocakları 123,127
Türk Tarih Kurultayı 144
Türk Tarih Kurumu 253
Türkçe 41-47,52-56,64-90, 96,100,105, 121,137,268,271,296
alan-içi Türkçe 171,265,271,283
temiz Türkçe 37
genel Türkçe 271,283
Türki-i Basit 55
Türkiye Türkçesi 41
Türkçe konuşan 128
Türkçeleşme 79,82
Türkçeleştirme 89,114,148,150,180, 181,247,279,291
Türkçüler 82,121,154
Türkçülük 71,72,79,90,101,115,137, 148,279
siyasal Türkçülük 63
Türkler 42,45,50,59,62,70,73,76,136, 144
Türklük 136
Türkmenler 44,61
türkolog 149,150,192,196,197,198, 254,282,288
Türkoloji 149,151,195

ulam 231
ulema 67,68,70,73,93
beşik uleması 44,66,69
ilmiye 49,51,69
ulema üçgeni 179
ulus 127,145
uluslaşma 135,136
ulus-devlet 40,74,136,152,281, 291,295
ulusal 97
ulusal burjuvazi 63
ulusal dil 55,68,73,129,258
ulusal eğitim 258
ulusal kimlik 73,136
ulusal tarih 136
ulusal iletişim dili 129
uyak 73
uyarıcı 4
uyarlama 193
uygarlık 137
Uygur 57,74
Uygurca 55,56
uyum 213

üniversite 69,72,77,112,123,126
Darülfünun 121,124,136,195
DTCF 126,138,145,149,165,169,

Ömer Demircan, 1935 Lüleburgaz-*Ceylanköy* doğumlu. İlkokuldan sonra 1948'de *Kepirtepe Köy Enstitüsü*'ne girdi. 1955-57 yıllarında *Gazi Eğitim Enstitüsü* İngilizce Bölümünde okudu. 1962-63 İngiliz Kültür Heyeti, 1966-68 Avrupa Konseyi bursu ile İngilterede *İngilizce öğretimi, uygulamalı ve genel dilbilim* öğrenimi gördü. Dönüşte, ***İzmir Eğitim Enstitüsü***nün o yıl yeni *açılan İngilizce Bölümü*ne atandı. 1975 yılında **Türk Dil Kurumu** üyeliğine seçildi.1977 yılında ***İstanbul Üniversitesi*** Yabancı Diller Yüksek Okulu *İngilizce Öğretmenliği* Bölümüne öğretim görevlisi olarak geçti. 1978 yılında *İngiliz Dili ve Edebiyatı* dalında doktor oldu. 1990'dan sonra *iletişim* konularıyla ilgilendi. 1993'te *İletişim Sanatları* dalında doçent oldu.Yeni açılacak olan *İngilizce Öğretmenliği Bölümü*'nde çalışmak üzere *Eğitim Programları ve Öğretim* alanında profesör olarak Ekim 1999'da ***Yıldız Teknik Üniversitesi***'ne geçti.

Ömer Demircan 1955 yılında bir süre ilkokul öğretmenliği, 1957-68 arasında ise ortaöğretimde İngilizce öğretmenliği yaptı. 1969'dan bu yana *"İngilizce öğretmeni eğitimi"*nde çalışıyor. 1977'den başlayarak dilbilimle, 1993'ten sonra da iletişimle ilgili dersler verdi. Bir yandan da *Türk Dili ve dil öğretimi* üzerine araştırma yaptı. Bu sürede yedi kitabı ve *yüz*den fazla inceleme yazısı yayınlandı. Çoğunluğunu Dr.Aybars Erözden ile birlikte derlediği 1990'a kadar çıkmış olan "*dil öğretimi*" ve "*Türkçe üzerine yayınlar, incelemeler*" konulu kaynakçalar beşyüz sayfayı geçmektedir. Türk Dili üzerine yaptığı çalışmalardan dolayı kendisine *Ömer Asım Aksoy* (1997), M. *Sunullah Arısoy* (1998), *Emin Türk Eliçin* (1999) ödülleri verilmiştir.

ISBN 975-7058-07-6